KARL MARX

GRUNDRISSE
1

SOL
YAYINLARI

İKİNCİ BASKI
ANKARA 2013

GRUNDRISSE

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNİN TEMELLERİ

(HAM TASLAK)

1857 - 1858

[BİRİNCİ KİTAP]

KARL MARX

ÇEVİREN

ARİF GELEN

Karl Marx'ın
Grundrisse Der Kritik der Politischen Ökonomie
(Rohentwurf) 1857-1858 Anhang 1850-1859
(Dietz Verlag, Berlin 1953/75)
başlıklı yapıtını
Almancasından
Arif Gelen
dilimize çevirdi ve kitap
Fransızcasıyla
(*Manuscrits de 1857-1858 "Grundrisse"*, Première partie,
Ouvrage publié sous la responsabilité de Jean-Pierre Lefebvre,
Editions Sociales, Paris 1980)
ve İngilizcesiyle
(*Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy*
(Rough Draft), translated with a foreword by Martin Nicolaus,
Penguin Books in association with New Left Review, London 1973/93)
karşılaştırıldıktan sonra
Sol Yayınları
tarafından
Grundrisse – Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri
[Birinci Kitap]
adıyla
Kasım 2013
(Birinci Baskı: Kasım 1999)
tarihinde,
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-80-3

İÇİNDEKİLER

11 Sunuş

A. GİRİŞ
21-46

21 I. Üretim, Tüketim, Bölüşüm, Değişim (Dolaşım)
21 1. *Üretim*
21 *Bağımsız Bireyler.* 18. Yüzyıl Fikirleri
23 Tarihsel Üretim İlişkilerinin Sonsuzlaştırılması. Genel Olarak Üretim ve Bölüşüm. Mülkiyet.
26 2. Üretimin Bölüşümle, Değişimle, Tüketimle Genel İlişkisi
27 [Tüketim ve Üretim]
31 Bölüşüm ve Üretim
35 c1) Son Olarak Değişim ve Dolaşım
35 Değişim ve Üretim
36 3. Ekonomi Politiğin Yöntemi
44 4. Üretim. Üretim Araçları ve Üretim İlişkileri. Üretim İlişkileri ve Dolaşım İlişkileri. Üretim ve Dolaşım İlişkilerine İlişkin Olarak Devlet ve Bilinç Biçimleri. Hukuksal İlişkiler. Aile İlişkileri.

PARA BÖLÜMÜ
47-151

47 Alfred Darimon: *De la Reforme des Banques.*
69 [Paranın Doğuşu ve Özü]
98 [Para İlişkilerinin Taşıyıcısı Olarak Değerli Metaller]
98 a) Öteki Metallerle İlişkisi Yönünden Altın ve Gümüş
103 b) Farklı Metaller Arasında Değer Oranı Dalgalanmaları
108 [Paranın Çevrimi]
110 [Değerlerin Ölçüsü Olarak Para]
115 [Dolaşım Aracı Olarak Para]
123 c) Zenginliğin Maddi Temsilcisi Olarak Para (Paranın Birikimi; Bundan Önce Sözleşmelerin Genel Konusu vb. Olarak Para)

SERMAYE BÖLÜMÜ
152-385

152 Sermaye Olarak Para Bölümü [Paranın Sermayeye Dönüşümü]
152 Basit değişim. *Değişim yapanların ilişkileri.* Eşitlik, özgürlük vb. uyumları. (Bastiat. Proudhon.)

163 Birinci Kesim: Sermayenin Üretim Süreci

163 Sermaye. *Değerlerin toplamı.* — Toprak mülkiyeti ve sermaye. —

Sermaye dolaşımdan gelir. İçerik değişim-değeri. — Ticaret sermayesi, para sermaye ve para faizi. — Dolaşım bir başka süreci önvarsayar. Önvarsayılan uçlar arasında devinim.
168 Dolaşımdan kapitalist üretime geçiş. — Sermaye nesneleşmiş emektir vb.. — Değerin üretimi için değer toplamı.
170 1) Dolaşım ve Dolaşımdan Gelen Değişim-Değeri Sermayenin Önkoşuludur
174 2) Dolaşımdan Gelen, Dolaşımın Önkoşulu Olan, Dolaşımda Emek Aracılığıyla Kendisini Koruyan ve Çoğalan Değişim-Değeri
174 Ürün ve sermaye. Değer ve sermaye. Proudhon.
176 Sermaye ve emek. Değişim-değeri ve değişim-değeri için kullanım-değeri. — Para ve onun kullanım-değeri (emek) bu ilişkide sermaye. Değerin kendi kendini çoğaltması onun tek hareketidir. — Hiçbir kapitalistin kâr elde etmeksizin sermayesini kullanmayacağı deyimi. — Maddesine göre sermaye nesneleşmiş emektir. Karşıtı: canlı, üretken (yani değer koruyan ve artıran) emek. — Üretken emek ve hizmet olarak emek. — Üretken ve üretken-olmayan emek. A. Smith vb. — Lauderdale anlamında hırsız ve üretken emek.
182 Sermayenin emekle değişiminde iki farklı süreç. (Burada sermayeyle değişilenin kullanım-değeri, özgül ekonomik biçime aittir vb..)
184 Sermaye ve modern toprak mülkiyeti. — Wakefield
189 Sermaye ile emek arasında değişim. Parça başına ücret. — Emek-gücünün değeri. — Ücretli işçinin genel servetteki payı yalnızca miktar olarak belirlenir. — *İşçinin eşdeğeri para. Öyleyse* sermaye karşısında eşit. — Ama onun değişiminin amacı gereksiniminin karşılanmasıdır. Onun için para yalnız *dolaşım aracıdır.* — İşçinin zenginleşme aracı olarak tasarruf, feragat. — İşçinin değersizliği ve değersizleşmesi sermayenin bir koşuludur.
196 İşçi karşısında sermaye yalnız nesnel zordur. Kişisel değeri yoktur. — Hizmetten farklılığı. — Sermaye ile değişimde işçinin amacı. — Tüketim. Durmadan yeniden başlama zorunluluğu: *işçinin sermayesi olarak emek.* (*Sermaye* olarak emek-gücü!) — Ücret üretken değildir.
198 Sermaye ile emek arasındaki değişim basit dolaşıma girer, işçiyi zenginleştirmez. — Emek ve mülkiyet ayrılığı bu değişimin önkoşuludur. — Emek nesne olarak mutlak yoksulluk, özne olarak servetin genel olanağıdır. — Emek özel belirlenimi olmaksızın sermaye karşısındadır.
200 Emek sürecinin sermayeye soğurulması (sermaye ve kapitalist).
205 Sermayenin içeriği olarak *üretim süreci.* — Üretken ve üretken-olmayan emek (üretken emek — sermaye üreten). İşçi, emeği ile değişim-değeri olarak, kapitalist kullanım-değeri olarak ilişkilidir vb.. — İşçi, emeğini servet üreten güç olarak bırakır [*entäussert sich*]. (sermaye onu bu haliyle kendine maleder.) — emeğin sermayeye dönüşmesi vb.. Sismondi, Cherbuliez, Say, Ricardo, Proudhon vb..
211 *Değerlenme süreci.* — (Üretim maliyeti). — (artı-değer değişimle açıklanamaz. *Ramsay. Ricardo.*) Kapitalist kendi *ücreti* vb. ile geçinemez. (Zorunlu ama üretken-olmayan üretim giderleri.) — Değerin salt kendini koruması, çoğalmaması, sermayenin özüne aykırı düşer.
217 Sermaye üretim maliyetine sermaye olarak girer. *Faiz getiren sermaye. Proudhon.*
219 Artı-değer. Artı-emek-zamanı. — Ücret üzerine Bastiat. — Emeğin değeri. Nasıl belirlenir? — Değerlenme sermayenin korunmasıdır.

Kapitalist yalnız işiyle geçinemez vb.. — Sermayenin değerlenmesinin koşulları. Artı-emek-zamanı vb.. — Sermaye ne ölçüde üretkendir (artı-emeğin yaratıcısı olarak vb.), yalnız tarihsel-geçişli nitelikte. — Jamaika'da özgür zenciler. — Bağımsızlaşmış servet, köle emeği ya da ücretli emek ister (her iki durumda zorla çalışma).

224 *Artı-değer*. Ricardo. Fizyokratlar. A. Smith. Ricardo

230 Artı-değer ve üretken güç. Bunlar arttığı zaman ilişki. — Sonuç. — Emeğin üretken gücü, Sermayenin üretken gücüdür. — Gerekli emeğin azalışıyla orantılı olarak, sermayenin değerlenmesi güçleşir.

236 Sermayenin değerinin artışı üzerine

247 Emek işlediği malzemenin ve kullandığı aletin değerini *yeniden-üretmez*. Emek sürecinde kendi nesnel koşulları olarak onlarla ilişkiye girerek, bunların değerini *korur*. Bu canlandırıcı ve koruyucu güç sermayeye *bedavaya* malolur; Daha çok sermayenin kendi gücü olarak ortaya çıkar vb..

251 Mutlak artı-emek-zamanı. Göreli olanı. — Malzemede vb. varolan emek-zamanını eşanlı koruyan, canlı emeğin *niceliği* değil, emek olarak onun *niteliği*dir. — Doğrudan üretim sürecinde biçim ve öz değişimi. — Üretimin önceki basamağının daha sonraki yoluyla korunması, basit üretim sürecinde içerilir vb.. — Eski kullanım-değerinin yeni emek yoluyla korunması vb.. — Üretim süreci ve değerlenme süreci. Nesneleşmiş emek miktarının korunması, yeni emek için kullanım-değerleri olarak onun niteliğinin, canlı emekle olan ilişkisi yoluyla korunması sonucu olur. — Gerçek üretim sürecinde emeğin nesnel varlık koşullarından ayrılığı ortadan kalkar. Ama bu süreçte emek, sermaye ile birleşik duruma gelir vb.. Sermayenin kendini korumasının gücü olarak ortaya çıkar. Değerin ölümsüzleşmesi.

256 Kapitalist artı-emeği, malzemenin ve aletin değerinin korunmasıyla birlikte, karşılıksız sağlar. Emek, eski emeğe yeni bir emek ekleyerek, aynı zamanda eski emeği korur, kalıcılaştırır. — Üründe değerlerin *korunması* sermayeye bedavaya malolur. — Kapitalist, günlük-emeği sahiplenerek, gelecekteki emeğe sahip olma bonosunu (ve sahiplenmeyi) sağlar.

262 Kâr ile artı-değerin birbiriyle karıştırılması. Carey'in yanlış hesabı. — Eski değerin *korunması* için işçiye *ödeme yapmayan* kapitalist, eski sermayeyi korumak üzere işçiye verdiği izin için bir de geri ödeme ister. — Artı-değer ve kâr vb.. — Aletin ve ücretin tüketilmesinin farkı. Birincisi üretim sürecinde, ikincisi onun dışında tüketir. — Artı-değerin çoğalması ve kâr oranının azalması. (Bastiat.)

274 Aynı andaki işgünlerinin çoğalması. (*Sermayenin birikimi.*) Makineler. — Sermayenin değişmeyen kısmının, emek ücretine yatırılan değişen kısmına oranla büyümesi = emeğin verimliliğinin büyümesi. — Verimlilik artışında sermayenin, aynı sayıda işçiyi istihdam etmek üzere büyümesi gereken oran.

282 Genel sermaye üzerinden yüzde, çok farklı oranları ifade edebilir. — Sermaye (mülkiyet gibi) *emeğin üretkenliği*ne dayanır.

285 Artı-emek-zamanının çoğalması. Aynı andaki işgünlerinin çoğalması (*nüfus*). (Nüfus, *gerekli emek-zamanı*nın azalışı yani canlı emek kapasitesi üretimi için gereken sürenin azalışı ölçüsünde artabilir.) — Artı-sermaye ve artı-nüfus. — Toplum için boş zamanın yaratılması.

288 Sermayenin üretim sürecinden dolaşım sürecine geçiş. — Üretken güçlerin çoğalması yoluyla sermayenin kendisinin değersizleşmesi. (Rekabet). (Üretim süreci ve değerlenme sürecinin birliği ve çelişkisi olarak *sermaye*) Üretimin sınırı olarak sermaye. — Aşırı-üretim. (İşçilerin kendi talebi.) — Kapitalist üretimin sınırları.
306 Aşırı-üretim. — Proudhon (İşçinin satın aldığı metanın fiyatında kârı vb. ödemesi ve gene de gerekli emek ücretini alması nasıl olabiliyor?) — Metanın fiyatı ve emek-zamanı. Fazlalık vb. (*Fiyat* ve değer vb.) — Kapitalist *çok pahalıya* satmaz; ama gene de maliyetinin üstünde satar. — Fiyat (oransal). Bastiat. Oransal fiyatın düşmesi. — Fiyat, sermayeye zarar vermeden değerin altına düşebilir. Fiyat çarpımında sayı ve birim (ölçü) önemlidir.
316 Sermayenin *özgül birikimi* (Artı-emeğin (gelir) sermayeye dönüşmesi.) — Proudhon. Değer ve fiyat belirlenimi. Eski toplumlarda (köleler) artı-üretim değil, artı-tüketim.
317 Genel kâr oranı. — Kapitalist yalnızca *kendi* üretim maliyetine satarsa, bu, öteki kapitalistlere *aktarımdır*. İşçi bundan hemen hiçbir şey kazanmaz.
325 Kapitalist üretimin sınırı. — Artı-emeğin gerekli emeğe oranı. Sermaye tarafından tüketilen artının, sermayeye dönüşen artıya oranı. — Bunalımlar sırasında değersizleşme.
328 Üretim sürecinden çıkan sermaye gene para olur.
331 Artı-emek ya da artı-değer, artı-sermaye olur. Kapitalist üretimin bütün koşulları şimdi (ücretli) emeğin kendisinin sonuçları olarak ortaya çıkar. Emeğin gerçekleşme süreci aynı zamanda onun gerçeksizleşme sürecidir.
336 Artı-sermaye I'in oluşması — Artı-sermaye II. — Mülk edinme yasasının dönüşmesi. — Üretim ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu: Sermaye ve emek ilişkisinin, kapitalist ve işçi ilişkisinin yeniden-üretimi ve yeni üretimi.
339 *Sermayenin başlangıç birikimi.* (Gerçek birikim). — Bir kez tarihsel olarak gelişmiş sermaye, kendi varlık koşullarını bizzat yaratır (oluşumunun koşulları olarak değil, varoluşunun sonuçları olarak). — (Ücretli emeğin tersine kişisel hizmetler). — Mülk edinme yasasının dönüşmesi. İşçinin ürününe gerçek yabancılığı. İşbölümü. Makineler vb..
349 Kapitalist üretim öncesi biçimler. (Sermaye ilişkisinin ya da ilkel birikimin oluşumu öncesi süreç üzerine)

SOL YAYINLARI'NIN NOTU

Karl Marx'ın, ilk kez 1939'da Moskova'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından Almanca olarak sınırlı sayıda yayınlanan 1857-1858 elyazmaları, Türkçeye Almancadan (*Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohentwurf) 1857-1858, Dietz Verlag Berlin 1953/74) çevrildi ve Fransızca (*Manuscrits de 1857-1858* ("*Grundrisse*"), Editions Sociales, Paris 1980 – ouvrage publié sous la responsibilité de Jean-Pierre Lefebvre) ve İngilizce (*Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy* (Rough Draft), Penguin, London 1973/93 – translated by Martin Nicolaus) baskılarla karşılaştırılarak yayına hazırlandı. Sol Yaymları Fransızca yayını örnek alarak *Grundrisse*'yi iki kitap olarak yayına hazırladı.

Grundrisse üç bölümden oluşmaktadır: "Giriş", "Para Bölümü" ve "Sermaye Bölümü". "Giriş" bölümü, üzerinde "M" imi bulunan 23 Ağustos 1857 tarihli defterde bulunmaktadır. Bu aynı defterin 22-23. sayfalarına Marx, daha sonra, 1858 Haziranda "Yedi Defterin Dizini"ni yapmıştır. "Para Bölümü" Ekim 1857'de yazılan I. defterde ve Kasım 1857 tarihli II. defterin 1-7. sayfalarmda yeralmakta; II. defterin geri kalan bölümünden Haziran 1858 tarihli VII. deftere kadar olan kısım ise "Sermaye Bölümü"nü oluşturmaktadır.

Türkçe baskıda biçimsel özellikler bakımından, büyük ölçüde çevrildiği Almanca 1953 baskısına uyulmakla birlikte, kimi sunuş yöntemleri Fransızca baskıdan alındı. Marx'ın İngilizce yazdığı sözcük ve tümceler **düz-siyah**, Fransızca yazdığı sözcük ve tümceler ***siyah-italik*** dizildi. Marx İngilizce ve Fransızca yazdığı sözcüklerin altını çizmişse, bunlar aralıklı dizilerek belirtildi. Marx'ın öteki dillerde kullandığı sözcük ve deyişler yıldız (*) dipnotla sayfa altında türkçeleştirildi. Marx'ın sözünü ettiği yazar ve yapıtlara bibliyografik göndermeler, Fransızca ve İngilizce baskılara uyularak sayfa altlarında numaralı dipnot olarak verildi ve bu numaralı ve yıldız dipnotlarda, bir karışıklık sözkonusu olmadığından, çevirmen ya da editör notu olduğunu göstermek için "–ç." ve "–Ed." imleri kullanılmadı. Fransızca baskıya uyularak, Marx'ın elyazması defter sıra sayısı Romen sayı imleriyle, sayfa sıra sayısı ise normal sayı imleriyle ve dik çizgiler arasında gösterildi. Metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak için yayıncılar tarafından eklenen tüm sözcükler köşeli ayraç içinde verildi; bu durumda bir karışıklığa yolaçmamak için Marx'ın arasıra kullandığı köşeli ayraçlar yerine eğik kenarlı ayraç kullanıldı.

"Grundrisse" başlığı, Marx'ın Engels'e 8 Aralık 1857 tarihli mektubunda, "En azından tufandan önce genel kalın çizgileri (*die Grundrisse*) netleştirmek için, her gece deliler gibi iktisadi çalışmalarımı toparlamaya ve özetlemeye çalışıyorum" tümcesinden yola çıkarak, 1939 Almanca baskının yayıncıları tarafmdan verilmiştir. Bölüm başlıkları Marx'ındır. Arabaşlıklardan Marx tarafından konmamış olanlar ya 1953 Almanca baskıyı hazırlayanlar tarafından Marx'm "Defterlerimle İlgili Referans" ve "Yedi Defterin Dizini"nden alınarak kon-

muştur ve bu arabaşlıklar 8 punto *italik* olarak verilmiştir, ya da özellikle "Para Bölümü"nde başlıksız uzun pasajlara okuma kolaylığı sağlamak için Fransızca baskıdan alınmıştır ve bu arabaşlıklar da köşeli ayraç içinde verilmiştir.

Türkçe Baskıda Kullanılan Belirtici İmler

siyah	Elyazmasında İngilizce
s i y a h a r a l ı k l ı	Elyazmasında İngilizce ve altı çizili
siyah italik	Elyazmasında Fransızca
s i y a h i t a l i k a r a l ı k l ı	Elyazmasında Fransızca ve altı çizili
||II-1|	Elyazması ikinci defter, 1. sayfa başlangıcı
〈 〉	Marx'ın köşeli ayracı
[ ]	Yayınlayanlar tarafından yapılan eklemeler

SUNUŞ

Burada, ilk kez tam metin olarak yayınlanan 1857-1858 elyazması, Marx'ın ekonomik alandaki yaratımında önemli bir aşamayı işaret eder.

1848 dolaylarında Marx'ın artı-değer teorisi —ekonomik öğretisinin köşe taşı— temel çizgileriyle belli olmuştu. Geride (1843'ten bu yana) çok büyük bir çalışma oluşmuş bulunuyordu. Ekonomi politiğin kapsadığı tüm alanı incelemiş, önemli olan her şeyi bulup çıkarmış ve çok sayıda defterler halinde biraraya getirmişti. 1847'de yayınladığı ve Proudhon'a yönelttiği *Felsefenin Sefaleti*'nde görüşlerinin önemli noktaları "polemik nitelikte olsa bile, her şeyden önce bilimsel olarak belirlenmişti".

Ama temel sorunun çözümü bütünüyle sona ermemiş, ancak yeni başlamıştı.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, öteki noktalar yanında Ricardo'nun (Hume-Montesquieu'nün) para öğretisini ve rant teorisini de benimsedi. Bununla birlikte, Ricardo'nun görüşü açısından yanlış olan bütün noktaları da belirtti. Marx, rant teorisi bakımından Ricardo'nun ufkunun burjuva sınırlılığın ve örneğin Tooke karşısında para öğretisi bakımından tarihsel geri kalmışlığının tam olarak bilincindeydi. Kendi

ekonomik öğretisinin ayrıntılarını daha sonra işleyecekti. Bu işe, 1848-49 Devrimine etkin olarak katılmasıyla çalışmalarının büyük kesintiye uğramasından sonra girişti.

Marx, kendisini tarih ve doğa bilimleri alanlarına da yönelten ekonomik araştırmalarına 1850 yılı sonunda Londra'da yeniden başladı. Bu çalışmalara yeniden başlaması, onu, Ricardo'yu eleştirel bir tutumla yeniden ele almaya götürdü. Burjuva toplumun gelişmesine ilişkin gözlemleri, geniş ölçüde yeni malzemeyi gün ışığına çıkarmayı ve elden geçirmeyi gerektiriyordu.

1857 bunalımının ortaya çıkması, ekonomik araştırmalarının sentezini yapmasının doğrudan nedeni oldu: Bunalımın ardından patlak verebilecek devrimden önce, ekonomik teorisinin temel çizgilerini gün ışığına çıkarmak istiyordu. Marx daha çok gece saatlerinde, Ekim 1857'den Mart 1858'e kadar, burada yayınlanan taslağı yedi defter halinde yazdı. Bu kitabın başındaki giriş bölümü, Ağustos-Eylül 1857'de, taslağın geri kalan kısmından önce yazıldı. Marx'ın bu çalışması, akla gelebilecek en güç koşullar altında gerçekleşti. Ailesi ile birlikte en ağır sıkıntılara dayanmak zorundaydı. Geçim olanaklarını makale yazarak sağlayabiliyordu. Ekim 1857'den Kasım 1858'e kadar geçen bir yıllık süre içinde 50 formadan fazla tutan 7 defter dolusu taslak ile bunu izleyen 10 formayı aşan ekonomik taslak dışında, daha çok *New York Daily Tribune* ve *New American Cyclopaedia* için "en az iki ciltlik *de omnibus rebus et quisdam aliis* [şundan bundan ve her konuda] İngilizce başyazılar"[1] da yazdı.

Marx yazmaya başladığı zaman ekonomi politiğin çekirdeği olan artı-değer sorunu onun için iyice ışığa çıkmıştı, ama çalışma sırasında açıklanması gereken önceden kestirilememiş yeni ayrıntılarla karşılaşıyordu; "iş çok yavaş ilerliyor; çünkü yıllardan beri çalışmaların temel amacı olan bazı sorunlar sürekli olarak bazı yeni yüzlerini ortaya koyuyor ve tam son biçimlerini alacakken yeni kuşkular yaratıyor"du.[1]

Taslağın yazılması sırasında, yalnızca, önceden düşünülmüş olanın saptanması sözkonusu değildi. Marx, çalışma süreci içinde, ekonomi politiğin o zamanki durumuna ilişkin sonuçlara, buluşlara ulaşıyordu. Böylece Marx'ın kendi ekonomik görüşleri zenginleşti. Marx, kapitalist ekonominin dolayımsız pratiğine bağlı ve bu konuda uzmanlaşmış yazının askıda bıraktığı sorunları çözümlerken, Engels'in aydınlatıcı öğütlerine sık sık gereksinim duydu. Engels'in yardımı olmasaydı, 1857 güzünde giriştiği çalışmayı gerçekleştiremezdi. Bu çalışma büyük güç istiyordu. Sonunda Marx'ın güçlü beden yapısı buna dayanamadı

[1] Marx'tan Lassalle'a 22 Şubat 1858 tarihli mektup. [Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar*, 1, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 116]).

ve Nisan 1858'de aşırı çalışma yüzünden hastalandı.

Bu çalışmanın amacı şuydu:

"İlk çalışma, *ekonomik kategorilerin eleştirisi* ya da eleştirel bir gözle sunulan burjuva ekonomik sistem. Çalışma hem sistemin işleyişinin anlatılması, hem de aynı zamanda eleştirisi. Çalışmanın tümünün kaç forma tutacağını hiç bilmiyorum. Zamanım, boş vaktim ve olanağım olsaydı, kamuoyuna sunmadan önce büyük ölçüde özetlerdim, çünkü, böyle yapmayı esasen çok severim. Ancak, böyle bölüm bölüm basılırsa, belki de halkın anlaması daha kolay olur, ama kuşkusuz bu, kitabın biçiminin aleyhine olacak ve yapıt, zorunlu olarak uzayıp gidecek. [...] Tüm yapıt altı kitaba ayrılıyor. 1) Sermaye (bazı sunuş bölümlerini içeriyor). 2) Toprak Mülkiyeti. 3) Ücretli Emek. 4) Devlet. 5) Uluslararası Ticaret. 6) Dünya Pazarı. Doğal ki, arasıra öteki iktisatçıları eleştirmekten ve özellikle, kendisi de bir burjuva olarak *yalnızca ekonomik görüş açısından bile* yanlışlar yapmaktan sakınamayan Ricardo'yla polemiklerden geri duramam. [...] Her şey bir yana önsezilerim bana diyor ki, onbeş yıl süren bir çalışmanın ürünü şimdi elimin altındayken, fırtınalı dış etkenler araya girebilir. Ama ne yapalım, zararı yok; kitabı bitirdiğim zaman bu tür bir şeyle ilgilenen bir dünya bulmakta çok geç kalmışsam, apaçık belli ki hata bana ait olacak."[2]

Marx, çalışmasının bir planı ile ilgili ilk adımları Eylül 1857 başlangıcı dolaylarında, bütünün bölünmesine ilişkin genel ilkeleri geliştirdiği girişin sonunda attı. Bu plan taslağı, önceleri Marx için bir kılavuz olarak iş gördü. Paranın niteliği ve işlevleri konusunda prudoncu görüşlerin eleştirisi ile bağlantılı olarak, bilimsel komünizmin bu "sahte kardeşinin" tersine, kendi para öğretisini ortaya koydu; başlangıçta hiç görülemeyen ayrıntıları açıklığa kavuşturdu. Defter I'de elde edilen sonuçların özetlenmesinden sonra Marx, bütünlüğü içinde para öğretisinin yerini belirliyor ve başka hangi noktaların tamamlanması gerektiğini not ediyor. Defter VII'nin sonunda "para bölümü"ne ilişkin tamamlayıcı notlarda bütün bu boşlukların özenle doldurulmasına karşın, Marx, bundan sonra da, taslağında para öğretisini "ancak çok kısa çizgiler halinde" açıkladığı kanısındaydı.[3]

"Para Bölümü"nün tamamlanmasından sonra Marx, aşağı yukarı Kasım 1857 ortalarında "sermaye bölümü"nde işlediği ana konuya geçiyor. Paranın sermayeye dönüşmesinin koşullarını araştırıyor. Bununla ilgili olarak sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret ve dünya pazarı konusundaki altı kitapla ilgili tüm düzenlemelerle en geniş biçimde planladığı yeni bir şema çizerek bütünün bölünmesine yeniden dönüyor. Bu şema, sermayeye ilişkin kitabın

[2] Marx'tan Lassalle'a, 22 Şubat 1858, *Seçme Yazışmalar*, 1, s. 117-118.

[3] Marx'tan Engels'e 29 Kasım 1858 tarihli mektup (MEGA III/2, s. 349).

özellikle ayrıntılı ve altı bölümlü bir planı ile devlet konusundaki kitabın tek geniş şemasını içeriyor. Ama birkaç sayfa ileride, sermaye ile ücretli emek arasındaki değişimin koşullarının ve gereklerinin çözümlenmesinden sonra, sermaye konusundaki kitabın yeni —bu kez üç bölümlü—bir şemasını çiziyor ve sermaye öğretisinden toprak mülkiyeti ve ücretli emek teorisine geçişi anlatıyor. Bu arada para piyasası olarak sermaye konusunda ve iç ve dış ürün piyasasının bunda özetlenen ana kesimleri konusunda özel bir noktayı öngörüyor.

Kasım 1857'de yapılan bu yeni üç bölümlü şemaya göre çalışma, en az 1862 ortasına kadar bundan sonraki akışına girmişti. Bu tarihte Marx, sermaye konusundaki kitabın, 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın devamı olarak ikinci bölümün yayınlanmaması, "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" altbaşlığı ile birlikte "Kapital" adlı bağımsız bir yapıt olarak ortaya çıkması kararını verdi.

Taslağın II-VII. defterlerinde işlenen ana konu sermayedir; ya da bu kitabın 194. sayfasındaki şemada Marx tarafından öngörüldüğü gibi, "Genel Olarak Sermaye"dir.[4] Ama değer (metanın), para ya da salt dolaşım ve genel olarak sermaye (bu sonuncusu şu üç alt bölüme ayrılıyor: 1) sermayenin üretim süreci, 2) sermayenin dolaşım süreci ve 3) her ikisinin birliği ya da sermaye ve kâr, faiz)[5] bölümlerini içine alması gereken bu ilk kesim dışında taslakta sermaye konusundaki kitabın öteki üç kesimine (tek tek sermayelerin rekabeti ya da birbirine karşı eylemi üzerine; sermayenin çeşitli sermayeler karşısında genel bir öğe olarak göründüğü kredi üzerine; sermayenin en tamlaşmış biçimi olarak (komünizm dikkate alınarak), aynı zamanda tüm çelişkileriyle birlikte ortaklık sermayesi üzerine), ayrıca toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya pazarı konulu öteki beş kitaba ilişkin zengin malzeme bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak Marx, "bütünü" bölümlere ayırdığı "tüm altı kitabı eşit ölçüde işlemek" niyetinde değildi; tersine, son üç kitapta yalnızca temel değinmelerde bulunmak, öte yandan da asıl ekonomik temel gelişmeyi içeren ilk üç kitapta zorunlu açıklamaları gereken yerlerde yapmak" istiyordu.[6]

Marx, Mart 1858 sonunda aşırı çalışma yüzünden hastalandığı zaman işin kaba yanı tamamlanmıştı. Bu arada ilk iki defterin yayınlanması ve ilk defterin başarısına göre, Engels'in en az onbeş defter olarak tahmin ettiği bir dizi halinde tüm yapıtın sürdürülmesi için bir yayıncı bulunmuştu. Bu yaymcı, Berlin'de Franz Duncker'di. Şimdi yapılacak iş, ilk iki bölümü, birinci defteri, basıma hazırlamaktı.

[4] Bkz: Marx'tan Engels'e 2 Nisan 1858 tarihli mektup, [*Seçme Yazışmalar*, 1, s. 118-119].

[5] Marx'tan Lassalle'a 11 Mart 1858 tarihli mektup (Lassalle-Nachlass, s. 120) ve *Grundrisse*'nin taslağı için Marx'ın hazırladığı "Yedi Defterin Dizini".

[6] Bkz: Marx'tan Lassalle'a 11 Mart 1858 tarihli mektup (Lassalle-Nachlass, s. 120).

Önceleri Marx'ın sağlık durumu nedeniyle, çalışmada bir gelişme olmadı. Marx, dinlenmek, özellikle de yapılacak işi Engels ile görüşmek için 6 Mayıs 1858'de Manchester'e gitti. Orada aşağı yukarı 20 Mayısa kadar kaldı. Londra'ya döndükten sonra *iki bölümün yazılması* işine hemen girişmedi; önce Marx'ın VII. defterin sonunda not ettiği geniş alıntıları bir söyleşide Maclaren'in kitabından almış olan *Economist*'ten birkaç yerin kopyasını çıkardı. Ancak 31 Mayısta kendini "çalışabilecek durumda" gördü ve "baskı için hazırlanacak bölümlere hemen" başladı.[7]

İlkönce haziran başında tamamlanmış bulunan kaba taslağın metnini baştan sona okudu ve M defterinin sonunda, I-VII. defterlerde ilk iki bölümle ilgili olan şeyleri belirtti. Bu ön çalışma yapılmaksızın "baskıya hazırlama işi" olanaklı değildi: "İşin zor tarafı, elyazmasındaki [basılsa kalın bir cilt olabilir] çeşitli şeylerin karmakarışık halde bulunması, çok sonraki kesimler için düşünülmüş birçok şeyin bulunmasıdır. Bunun için önce ele almam gereken karmaşık noktaların hangi defterde ve hangi sayfada olduğunu ardarda gösteren bir dizin yapmak zorundayım."[8] Ek kitapta yayınladığımız ve Marx'ın "Yedi Defterin Dizini" başlığını koyduğu konu dizini meydana geldi.

Bu "dizin"in iki nüshasından ilki, "Genel Olarak Sermaye" konulu ilk kesimin tüm birinci parçasının (sermayenin üretim süreci üzerine) yazılı olarak ilk kez saptanmış plan şemasını içerir. Birincisinde, ikinci nüshadan farklı olarak, ayrıca ilk bölüme (değer ya da meta üzerine) ilişkin konular belirtilmiştir. "Dizin"in birinci nüshasında Mayıs 1858 ortalarında Manchester'de Marx ile Engels arasındaki görüş alışverişinin sonuçlarının yer aldığı kabul edilebilir.

Ancak Marx, 1858 yazında "Dizin"in ve değere ilişkin bölümün başlangıcının yazılmasından öteye ilerlemedi. Sağlık durumu gene iyi değildi. Para durumu da iyice bozuktu: "Böyle güç bir durumda kalmayı en kötü düşmanıma bile dilemem", diye yazıyordu Marx, 15 Temmuz 1858'de Engels'e. "Sekiz haftadır böyle güç bir durumdayım. Kafamı avareliklerin en büyükleri kötürümleştirdiği ve çalışma gücüm kırıldığı için kızgınlığın en büyüğünü duyuyorum."[9]

Baskıya hazırlama işi Eylül 1858'de ancak canlandı. Kasım ortasında ya da sonunda iş bitmişti. Bunun sonucunda yeni bir taslak, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın ilk metni ortaya çıktı. Bu metnin bulunduğu üç defterden yalnız taslağın son kısmı, B´ ve B´´ defterleri bize kadar kalabilmiştir. Bunların metni ek kitapta verilmektedir. Taslağın

[7] Bkz: Marx'tan Engels'e 31 Mayıs 1858 tarihli mektup (MEGA III/2, s. 320).

[8] Bkz: Aynı mektup.

[9] Bkz: MEGA III/2, s. 330; bunu 2 Temmuz 1858 (aynı yerde, s. 324), 15 Temmuz 1858 (aynı yerde, s. 327-330) ve 21 Eylül 1858 (aynı yerde, s. 337-338) tarihli mektuplarla karşılaştırınız.

elde kalan kısmının sonunda, paradan sermayeye geçişin bir anlatımı temize çekilmiş olarak vardır. Geri kalan kısımlar, kapitalist üretim biçiminin oluşum tarihine ilişkin çok sayıda yeni malzeme ile bazı tümcelerin son derece önemli, Marx ve Engels'te başka yazılarla ilgili olarak hiç görülmeyen formülleştirmeleri, ayrıca "Basit Dolaşımda Mülk Edinme Yasası Görüngüsü" konulu, Marx'ın yedi defterin taslağında büyük dikkat harcadığı özel bir bölümü de içeriyor.

Marx, ortaya çıkan işten hoşnut kalmamıştı:

"Yazdıklarımın hepsinde karaciğer ağrılarının yerini üslupta fark ediyorum. Sağlık nedenleri yüzünden bu yazıların berbat olmasına izin vermemek için ortada bana göre iki neden vardı:

"1) Bunlar, onbeş yıllık bir araştırmanın, yani yaşamımın en güzel zamanının ürünüdür.

"2) İlk kez bunlar, toplumsal ilişkilerde bilimsel olarak önemli bir görüşü temsil ediyor. Bu yüzden, işin hasta bir karaciğere özgü verimsiz ve katı bir yazma biçimi ile bozukluğa uğramamasını partiye borçluyum.

"Parlak bir anlatım ortaya koyma çabası değil, kendi ortalama biçimim içinde yazmaya çaba gösteriyorum. Acılarımın depreştiği aylarda bu konuda hiç de böyle bir olanağım yoktu."[10]

Böylece Kasım 1858'de Marx her iki bölümle ilgili çalışmaya yeniden başladı. Bu arada işin çabuklaştırılması için metni yeniden temize çekmiyor, tamamlanan ham taslağı üslup bakımından gözden geçiriyordu. Karısı ham taslağı dizgi için kopya ediyor ya da Marx ona yazdırıyordu. 21 Ocak 1859'da metin tamamlanmıştı. 25 Ocakta Berlin'de Duncker'e gönderildi, 23 Şubatta da bunu, "Önsöz" izledi.

Bundan sonra Marx, "Genel Olarak Sermaye" üzerine üçüncü bölümü yayınlanmaya hazır duruma getirmek için hemen işe başlamak niyetindeydi. Bunun için, önce, Ağustos 1857 ile Kasım 1858 arasında meydana getirilen tüm defterleri yeniden okudu. Bu kez sözkonusu defterlerde bulunan ve sermayeye ilişkin kitabı ilgilendiren tüm malzemeyi özellikle "Genel Olarak Sermaye"ye ilişkin kesimin üç kısmını, bunun yanında da elimizdeki kitabın öteki üç kesimi ile ilgili olan birçok şeyi not etti. Buna karşılık, bu defterlerin metninden alınarak *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın her iki bölümü için kullanılan ve "Yedi Defterin Dizini"nde gösterilmiş olanlardan hiçbirini not etmedi. Böylece meydana gelen yeni dizini "Defterlerimle İlgili Referanslar" diye tanımladı. Marx "Referanslar"da, "Genel Olarak Sermaye" konulu bölüme ve ilk planda da bunun "Sermayenin Üretim Süreci" başlıklı ilk kısmına ilişkin elyazması malzemeyi açıklıkla görebilme olanağı sağladı.

[10] Bkz: Marx'tan Lassalle'a, 12 Kasım 1858 (Lassalle-Nachlass, s. 136).

Daha sonra, Şubat-Mart 1859 dolaylarında, "Referanslar"a ve "Dizin"in birinci nüshasına dayanarak, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın, bu yazıların son dipnotunda haber verdiği üçüncü bölümünün bir planını çizdi. Bu üçüncü bölüm, sermayeye ilişkin kitabın, Kasım 1858 şemasına göre, sermayenin üretim süreci üzerine, sermayenin dolaşım süreci üzerine, her ikisinin ya da sermaye ve kâr, faiz birliği üzerine olan üç kesimden meydana gelmesi gereken ilk bölümünden başka bir şey değildir. Dolayısıyla, sermayeye ilişkin kitabın, sermayelerin rekabeti, kredi ve ortaklık sermayesi üzerine başlıklarını taşıyan öteki üç kesimi bu üçüncü kısım içinde değildi. Gerçekten Şubat-Mart 1859'da yapılan plan, yalnızca *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın bu üçüncü bölümü için hesaba katılan I-VII. defterlerin malzemesini ele alır. Okurun ek kitapta bulacağı bu plan, 23 defterden meydana gelen ve aynı biçimde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlığını taşıyan, ancak Marx'ın 1861 yazında ele alabildiği daha sonraki geniş taslağın çalışmasmda kendisine kılavuz hizmeti görecektir.[11]

1857-58 yıllarının, 7 defter tutan elyazmasının özetleyici bir başlığı yok. "Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri. (Ham taslak). 1857-1858" tanımlaması, çeşitli mektuplara dayanılarak, bizim tarafımızdan seçilmiştir.[12]

Yayınladığımız kitabın, geçen yüzyılın sonunda Engels'in ölümünden sonra *Neue Zeit*'ta yayınlanmış bulunan kısımları, "Giriş" ile Bastiat ve Carey konusundaki taslaktır. Elyazması ile yapılan karşılaştırma, *Neue Zeit*'ta çıkan kısımla her iki belgenin buna dayalı daha sonraki baskılarının Marx'ın özgün yapıtından bir ölçüde başka türlü olduğu sonucunu vermiştir. Bundan dolayı Marx'ın özgün metnine ilişkin kitabımız, daha önceki baskılarla özdeş değildir.

Bastiat ve Carey konusundaki taslak Temmuz 1857'de, "Giriş"ten önce yazılmıştır. Bu taslak, Marx'ın 29 Kasım 1857'de yedi defterden III. defter olarak yararlanmaya başladığı defterin ilk 7 sayfasında bulunuyor. Bu 7 sayfanın metnini bu kitabın ekinde verdik.

Yedi defterdeki elyazması, dış görünüş olarak Marx tarafından başlıklara bölünmemiştir. Buna karşılık sözkonusu elyazmasının içeriğinin çoğu, "Defterlerimle İlgili Referanslar"da aynen verilmiştir. "Referanslar"daki formülleştirmeleri, gerekli yerlerde elyazmasmda eksik bulunan başlıkların yerine metne kattık. Baskıda bunları yeniden verirken paragraflarla ilgili olarak özgün yapıta aynen bağlı kaldığımız için, "referanslar"ın formülleştirmelerini, elyazmasında satırbaşla-

[11] Bkz: Engels'in *Kapital*'in ikinci cildi için "Önsöz"ü. (*Kapital*, İkinci Cilt, s. 11-29.)

[12] Bkz: Marx'tan Engels'e, 8 ve 18 Aralık 1857 ve 29 Kasım 1858 (MEGA III/2, s. 253-258, 349) ve Lassalle'a 21 Aralık 1857 ve 22 Şubat 1858 (Lassalle-Nachlass, s. 111 ve 116 (*Seçme Yazışmalar*, 1, s. 116-118)) tarihli mektuplar.

rı olmadığı zaman bunların içeriğini yansıtan metin kısımlarının hemen başlangıcına koyma olanağı bulamadık. "Referanslar"ın formülleştirmelerini daha büyük gruplar halinde biraraya getirme yoluyla, bunların metnin daha geniş kesimlerine uygun biçimde yerleştirilmesi olanaklı oldu. Marx'ın elyazması metninde bizzat koyduğu başlıkları, "Referanslar"dan aldığımız başlıklardan ayırdetmek için sonuncuları 8 punto ile belirli duruma getirdik. Bu ilk baskıda bazı metin kısımlarının yerini değiştirmeyi gerekli görmedik. Ancak Marx'ın özgün yapıtta köşeli ayraçlar içine aldığı bir dizi kesimi dipnot olarak verdik. Bu durum, yalnız, köşeli ayraç içine alınan kısımların başka bir bağıntı gösteren kesimde bir yan not ya da başka bir değinme özelliğini açıkça gösterdiği durumlarda sözkonusudur. Bütün olarak elyazmasın metin, özgün yapıtta bulunan düzenlemeye tamı tamına uygun olarak verilmiştir.

Ricardo'nun ana yapıtından verilen alıntılarla ilgili bir noktayı belirtelim. Marx, bu yapıtın yalnızca 1821 tarihli üçüncü İngilizce baskısından alıntı yapıyor. Büyük ölçüde kendi çevirisi ile yaptığı bu alıntılar, Marx'ın 1851 yılı başında bizzat meydana getirdiği özel bir konu dizinine dayanılarak verilmiştir. Marx, Ricardo'nun *Principles* yapıtından verdiği alıntılarda, kendi almtı defterlerinin numarası anlamına gelen VIII Romen rakamından başka, iki Arap rakamı veriyor; bunlardan biri kendi alıntı defterinin sayfasını, öteki de Ricardo'nun yapıtının 1821 tarihli baskısının sayfa numarasını veriyor.

Moskova, Kasım 1939

Marx-Engels-Lenin Enstitüsü

GRUNDRISSE
EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNİN TEMELLERİ
(HAM TASLAK)
1857-1858

Özet*

A. *Giriş*

1) Genel olarak üretim.

2) Üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim arasındaki genel ilişki.

3) Ekonomi politiğin yöntemi.

4) Üretim araçları (güçleri) ve üretim ilişkileri, üretim ilişkileri ve değişim ilişkileri, vb.

* Bu özet, "Giriş"i ve Marx'ın Haziran 1858'de yazdığı "Yedi Defterin Dizini"ni içeren "M" defterinin kapağında yer alıyor.

A. GİRİŞ[1]

I. ÜRETİM, TÜKETİM, BÖLÜŞÜM, DEĞİŞİM (DOLAŞIM)

1. ÜRETİM

Bağımsız Bireyler. 18. Yüzyıl Fikirleri.

||M-1| a) Bu incelemenin konusu, her şeyden önce, *maddi üretim*dir.

Toplum içinde üreten bireyler —dolayısıyla toplumsal olarak belirlenmiş bireylerin üretimi— kuşkusuz, çıkış noktasıdır. Smith[2] ve Ricardo'nun[3] incelemelerine başlangıç olarak kabul ettikleri tek başına ve yalıtık avcı ve balıkçı, 18. yüzyılın, hiç de, bazı uygarlık tarihçilerinin imgelediği gibi, aşırı inceliğe salt bir tepkiyi ve yanlış anlaşılmış bir doğal duruma dönüşü ifade etmeyen, robinsoncu yavan hayalleri arasında yer alırlar. Doğaları gereği bağımsız özneler arasmda sözleşme aracılığıyla ilişkiler ve bağlar kuran Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* de, böyle bir doğacılığa dayanmaz. Bu bir görünüştür, büyük küçük robinsoncularının salt estetik görünüşü. Gerçekte, 16. yüzyıldan beri hazırlanmakta olan ve 18. yüzyılda dev adımlarla olgunluğa doğru yürüyen "sivil-burjuva toplumun" [*Bürgerliche Gesellschaft*] öncelenmesi sözkonusudur. Serbest rekabetin hüküm sürdüğü bu toplumda, birey, kendisini daha önceki tarihsel çağlarda belirli ve sınırları çizili

[1] "Giriş", üzerinde "M" imi bulunan, Ağustos'1857'de başlanmış ve Eylül ortalarında bir kenara konmuş defterdedir.

[2] Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, c. I, Londra, 1835, s. 2.

[3] David Ricardo, *On the Principles of Political Economy*, Londra, 1821, s. 16-23.

bir insan yığışımının aksesuvarı haline getiren doğal bağlardan vb. kopmuş görünmektedir. 18. yüzyıl peygamberleri için —ki Smith ve Ricardo hâlâ onların omuzları üstünde durmaktadırlar—, bir yandan feodal toplum biçimlerinin dağılmasının, öte yandan 16. yüzyıldan beri gelişmiş olan yeni üretken güçlerin ürünü olan bu 18. yüzyıl bireyi *varoluşu geçmişe uzanan* bir ideal olarak görünmektedir. Onlar, bunda bir tarihsel sonuç değil, tarihin bir çıkış noktasını görmektedirler, çünkü onlar, bu bireyi, kökeni tarihte olan olarak değil ama doğa tarafından konumlandırılmış olarak, insan doğası kavramlarına uygun doğal birey olarak değerlendirmektedirler. Bu yanılsamayı, şimdiye kadar her yeni çağ paylaşmıştır. Bir aristokrat ve 18. yüzyıl karşıtı olarak daha tarihsel bir zemine bastığı için Steuart bu bönlükten kaçınmıştır.

Tarihte ne kadar gerilere gidersek, birey —ve üreten birey de— o ölçüde, bir bağımlılık durumunda, daha büyük bir bütünün üyesi olarak görünür: bu durum, tamamen doğal bir biçimde önce aile içinde, ve kabileyi meydana getirecek kadar genişlemiş olan aile içinde; daha sonra da kabilelerin karşıtlığından ve birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelen değişik topluluk biçimlerinde ortaya çıkar. Toplumsal karşılıklı-bağımlılığın çeşitli biçimleri, yalnızca 18. yüzyılda, "sivil-burjuva toplum"da, bireyin karşısına, özel amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik basit bir araç, dışsal gerekirlik olarak çıkar. Ama bu görüşü, yalıtılmış birey görüşünü doğuran çağ, aynı zamanda toplumsal (ve, bu görüş açısından, genel) ilişkilerin, geçmişte görülmedik büyük bir gelişmeye ulaştıkları çağdır. İnsan, sözcüğün tam anlamıyla, bir ζωου πολιτιχου'dur,* yalnızca toplumcul bir hayvan değil, ama kendini ancak toplum içinde ||2| bireyleştirebilen bir hayvan. Bu tek başına ve yalıtılmış birey tarafından, toplumun dışında gerçekleştirilen üretim —ki bu ıssız bir yere raslantı olarak götürülmüş olan ve toplum güçlerini dinamik olarak kendinde bulunduran bir uygar kişinin başına gelebilecek ayrıksın bir durumdur—, *birlikte* yaşayan ve birbirleriyle konuşan bireyler olmadan dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereği yoktur. 18. yüzyıl insanları arasında bir anlamı ve varlık nedeni olan bu safça görüşler, Bastiat, Carey, Proudhon[4] vb. tarafından çok ciddi olarak çağdaş ekonomi politiğin içine sokulmaya kalkışılmamış olsaydı, bu noktaya değinmek bile gerekmezdi. Proudhon için, tarihsel kökenlerini bilmediği bir ekonomik ilişkiyi, tarihsel-felsefi bakımdan açıklayabilmek için mitolojiye başvurmak, kuşku yok ki kolay bir yoldur; bu ilişki fikri, Adem'in ya da Prometheus'un aklına günün birinde hazır olarak gelmiş ve onlar

* Politik hayvan. (Deyim, Aristoteles'in.)

[4] P. J. Proudhon, *Système des contradictions économiques*, c. 1, Paris 1846, s. 77-83.

da bunu dünyaya kabul ettirmişler, vb.. Hiçbir şey *locus communis** fantezilerden daha kuru ve sıkıcı değildir.

Tarihsel Üretim İlişkilerinin Sonsuzlaştırılması. Genel Olarak Üretim ve Bölüşüm. Mülkiyet.

Demek ki, biz üretim dediğimiz zaman, sözkonusu olan, her zaman toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretimdir — toplumsal bireylerin üretimidir. Dolayısıyla, genel olarak üretimin sözünü etmek için, ya değişik aşamaları boyunca tarihsel gelişim sürecini izlemeli, ya da belirli bir tarihsel dönemin ele alındığı, örneğin gerçekte bizim asıl konumuz olan modern burjuva üretimin ele alındığı, baştan belirtilmelidir. Ama üretimin bütün dönemlerinin bazı ortak nitelikleri, bazı ortak belirlenimleri vardır. *Genel olarak üretim* soyut bir kavramdır, ama ortak özellikleri gerçekten saptayıp belirlediği ölçüde bizi yinelemelerden kurtaran ussal bir soyutlamadır. Bununla birlikte, bu genel niteliğin, ya da karşılaştırma yoluyla yalıtılan bu ortak öğenin kendisi, öğeleri birbirinden ayrılarak değişik belirlenimlere bürünen eklemlenmiş karmaşık bir bütün oluşturur. Bu belirlenimlerden bir kısmı bütün dönemler, bir kısmı ise dönemlerden ancak birkaçı için geçerlidir. [Bazı] belirlenimler en modern dönemde ve en eski dönemde ortak olacaktır. Bunlar olmadan, herhangi bir üretim düşünülemez. Ama en gelişmiş dillerin en az gelişmiş dillerle ortak yasaları ve belirlenimleri bulunmasına karşılık, bu dillerin evrimini belirleyen, genel ve ortak olmayan öğelerdir. [Aynı biçimde, gelişmeyi belirleyen bu öğeleri] üretim olarak üretim için geçerli belirlenimlerden ayırdetmek gerekir ki, —özne, insanlık, ile nesnenin, özdeşliğinden kaynaklanan— birlikleri içindeki özsel farklılıkları unutulmasın. Varolan toplumsal ilişkilerin sonsuzluğunu ve uyumunu kanıtladıklarını sanan çağdaş iktisatçıların bütün bilgiçlikleri işte bu unutuştan gelmektedir. Örneğin, üretim aleti olmadan, bu alet yalnızca insan eli olsa bile, üretim de olmaz. Sözkonusu emek, yabanıl insanın elinde yinelenmiş alıştırma ile toplanmış ve yoğunlaşmış beceri olsa bile, ||3| geçmiş, birikmiş emek olmadan üretim de olmaz. Sermaye de, öteki şeyler arasında, bir üretim aletidir, o da nesneleşmiş geçmiş emektir. Demek ki, sermaye, genel, sonsuz bir doğal ilişkidir; evet ama "üretim aletini", "birikmiş emeği" sermayeye dönüştüren biricik şeyi, özgül niteliğin kendisini görmezlikten gelmek koşuluyla. Üretim ilişkilerinin tüm tarihi, örneğin Carey'de olduğu gibi, hükümetler tarafından kötü niyetle yaptırılmış bir sahtecilik olarak görülür.

Genel olarak üretim yoksa, genel üretim de yoktur. Üretim, her

* Basmakalıp, herkesin bildiği, harcıalem.

zaman üretimin özel bir dalıdır —örneğin tarım, hayvancılık, imalat vb.— ya da *bütünlüktür*. Ama ekonomi politik, teknoloji değildir. Belirli bir toplumsal aşamada, üretimin genel belirlenimleri ile üretimin özel biçimleri arasındaki ilişkiyi başka yerde (ilerde) açıklamak gerekecektir. Ensonu, üretim, yalnızca bir özel üretim de değildir. Ancak, her zaman, çok ya da az büyük ya da verimli üretim dallarının bir bütünlüğü içinde etkin olan belli toplumsal bir gövde, toplumsal bir öznedir. Bilimsel açıklama ile gerçek hareket arasındaki ilişkiyi de incelemenin yeri burası değildir. Genel olarak üretim. Üretimin özel dalları. Üretimin tümlüğü.

Ekonomi politiğin başına genel bir bölüm koymak modadır —özellikle *üretim* başlığı altında sunulan bu bölümde (bkz: örneğin, J. St. Mill[5])—, her türlü üretimin *genel önkoşulları* ele alınır. Bu genel bölüm şunları içerir ya da içermesi gerektiği kabul edilir:

1° Üretimin olabilmesi için gerekli koşulların incelenmesi, ki burada her türlü üretimin özsel uğraklarını belirtmekle yetinilir. Ama, gerçekte burada söylenenler, göreceğimiz gibi, yavan totoloji olarak yinelenen birkaç çok basit belirlenimden öte bir değer taşımaz.

2° Üretimin gelişmesine azçok elverişli olan koşulların incelenmesi, örneğin Adam Smith'te[6] toplumun ilerleyen ya da durgun durumu gibi. Özünde bir özetlemeden öte bir değer taşımayan bu bölüme, bilimsel bir nitelik verebilmek için, ayrı ayrı halkların gelişmesi sürecinde değişik *üretkenlik derecesi* dönemlerini incelemek gerekiyor — bu da bizim konumuzun asıl sınırlarını aşan bir incelemedir, ama o sınırlar içine girdiği ölçüde, rekabeti, birikimi vb. açıklayan bölümde ele alınmalıdır. Genel görüş içinde, varılan sonuç, bir sınai halkın, genel olarak tarihinin en yüksek noktasına ulaştığı anda üretiminin de en yüksek noktasına ulaşmış olacağı genellemesidir. **Gerçekte** de bir halk için, esas, henüz kazanç değil, kazanma olgusu olduğu sürece, o halk, sınai doruğa ulaşmıştır. Yankee'lerin İngilizler üzerindeki üstünlüğü, bu anlamda bir üstünlüktür. Ya da şöyle bir sonuca da varılır, bazı ırkların, bazı koşulların, bazı iklimlerin, deniz kıyısında bulunma, toprağın verimliliği vb. gibi bazı doğal koşulların, üretime daha elverişli olduğu sonucuna, bu da şu totolojiye bizi vardırmaktadır: servetin öznel ve nesnel öğeleri daha yüksek bir ölçüde varoldukları zaman, servet o ölçüde daha büyük bir kolaylıkla yaratılabilir.

||4| Ama bu genel bölümde, iktisatçılar için gerçekte sorun hiç de bu değildir. Mill'in[7] örneğinde görüldüğü gibi, sözkonusu olan, daha çok, üretimi, bölüşümden vb. farklı olarak, tarihten bağımsız, ölümsüz

[5] John Stuart Mill, *Principles of Political Economy...*, c. 1, Londra, 1848.
[6] Adam Smith, *An Inquiry ...*, s. 171-209 ve c. 2, Londra, 1836, s. 168-174.
[7] J. S. Mill, *Principles ...*, s. 25-26, 239-240.

doğa yasaları içine hapsedilmiş olarak göstermek, ve bu fırsattan yararlanarak *burjuva* ilişkilerin, *in abstracto** kavranan toplumun değişmez doğal yasaları olduğu fikrini el altından ileri sürmektir. Bütün bu yöntemin bilinçli ya da bilinçsiz olarak güttüğü amaç, işte budur. Bölüşümde ise, bunun tam tersine, insanların geniş ölçüde, keyfî davranmalarına *izin* verilir. Üretim ile bölüşümün böyle kabaca birbirinden ayrılması ve aralarındaki gerçek ilişkinin koparılması bir yana, daha başlangıçta hiç değilse şunu açıkça görmek olanaklıdır: toplumun değişik aşamalarında bölüşüm ne kadar çeşitli olursa olsun, üretimin ortak niteliklerini belirtmek ve *genel olarak insana* uygulanabilen yasaları anabilmek için, bütün tarihsel farkları silmek ya da ortadan kaldırmak gene de olanaklıdır. Örneğin köle de, serf de, ücretli emekçi de, köle, serf, ücretli emekçi olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için, belirli bir miktar gıda almaktadırlar. İster haraçla geçimlerini sağlasınlar, ister vergiden, toprak rantından, sadaka ya da öşürden gelirlerini elde etsinler, fetheden, memur, toprak sahibi, papaz ya da müstecir olsun, bunların hepsi, toplumsal üretimin, kölelerin vb. yasalarından farklı olan yasalarına göre saptanan bir pay alırlar. Bu başlık altına, bütün iktisatçıların koydukları iki başlıca nokta şunlardır: 1° mülkiyet; 2° bu mülkiyetin adelet, polis vb. tarafından güvenliğe alınması. Buna gayet kısaca yanıt vermek olanaklıdır.

Nokta 1. Her üretim, belirli bir toplum biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tarafından mülk edinilmesidir. Bu anlamda, mülkiyetin (mülk edinmenin) üretimin bir önkoşulu olduğunu söylemek, totolojiden başka bir şey değildir. Ama, bu noktadan hareket ederek, bir atlayışta, belirli bir mülkiyet biçimine, örneğin özel mülkiyete geçmeye kalkışmak gülünçtür. (Üstelik bu, bunun karşıtı olan bir biçimi, *mülkiyet-olmayanı* da önvarsaymaktadır.) Tarih bize, tam tersine, ortak mülkiyetin (örneğin Hintlilerde, Slavlarda, eski Keltlerde vb.), *komünal mülkiyet biçimi altında uzun süre önemli* bir rol oynayan biçim, daha çok ilkel, biçim olduğunu göstermektedir. Servetin şu mülkiyet biçimi altında mı, yoksa ötekinde mi daha iyi gelişeceği, burada sözkonusu değildir. Ama hiçbir üretimin olmamasının sözkonusu olamayacağını söylemek ve bunun sonucu olarak, hiçbir mülkiyet biçiminin bulunmadığı bir toplumun olamayacağını ileri sürmek, totolojiden başka bir şey değildir. Hiçbir şeyi mülk edinmeyen bir mülk edinme, bir *contradictio in subjecto*'dur.**

Nokta 2. Edinilen malların vb. güvenlik altına alınması. Bu yavan sözleri gerçek anlamlarına indirgersek, bunların taşıdığı anlam, vaaz verenlerin sandıklarından çok daha derindir. Çünkü, üretimin her biçi-

* Soyut olarak.
** Terimde çelişki.

mi kendi hukuksal ilişkilerini, kendi yönetim biçimini vb. doğurur. Bu incelikten ve anlayıştan yoksunluk, tam tamına, birbirleri arasında ||5| organik bir bağ bulunan şeyleri olumsal bir ilişkiye, salt düşünce bağlantılarına koymakta kendini gösterir. İşte böylece, burjuva iktisatçılar, örneğin "en güçlünün hak sahibi olduğu"* döneme oranla, üretimin modern polis ile daha kolay olduğu basit görüşünü benimsemişlerdir. Onların unuttukları şey, "en güçlünün hakkı"nın da bir hukuk ilişkisi olduğu, ve onların "hukuk devleti"nde de başka bir biçim altında da olsa varlığını sürdürdüğüdür.

Üretimin belirli bir aşamasına yanıt veren toplumsal koşullar henüz şekillenme yolundayken, ya da bunun tersine, yok olma yolunu tutmuşken, doğal ki, değişik derece ve etkide de olsa, üretimde kargaşalıklar meydana gelir.

Özetlemek için: Üretimin bütün aşamalarının ortak özellikleri vardır ve zihin, bunlara, genel bir nitelik tanıma eğilimi gösterir; ama her üretimi kapsadığı öne sürülen *genel önkoşullar*, üretimin gerçek tarihsel aşamasını hiçbir bakımdan kavramayan soyut uğraklardan başka bir şey değildir.

2. ÜRETİMİN BÖLÜŞÜMLE, DEĞİŞİMLE, TÜKETİMLE GENEL İLİŞKİSİ

Üretimin daha geniş çözümlemesine girmeden önce, iktisatçıların bu konuyla birlikte ele aldıkları farklı konuları incelemek gerekir.

İşte herkesin bildiği apaçık görüş: üretimde, toplumun üyeleri, doğanın ürünlerini, insan gereksinimlerine uygun biçimde maledinirler (üretirler, biçimlendirirler); bölüşüm, bireyin bu ürünlerden alacağı payı belirler; değişim, bölüşümde payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği belirli ürünleri ona sağlar; ve ensonu tüketimde, ürünler tatmin, bireysel mülk edinme sağlayan nesneler haline gelirler. Üretim, gereksinimlere karşılık veren nesneleri yaratır; bölüşüm, bunları toplumsal yasalara uygun olarak bölüştürür; değişim, bu bölüştürülen şeyi yeniden bölüştürür, ama bu ikinci bölüşme bireysel gereksinimlere uygun olarak gerçekleşir; ve ensonu, tüketimde ürün, bu toplumsal hareketin dışına kaçar ve tatmin ettiği bireysel gereksinimin konusu ve doğrudan hizmetçisi olur. Üretim, böylece, hareket noktası olarak, tüketim ise bitiş noktası olarak belirir, bölüşüme ve değişime gelince, bunlar, orta süreçtir ki, bu da kökeninde toplumun bulunduğu uğrak olan bölüşüm ve kökeninde bireyin bulunduğu uğrak olan değişim olmak üzere ikili bir nitelik taşır. Üretimde, kişi nesneleşir ve kişide**

* *Faustrecht*. Latincede *jus manu*, kendini hukuk yapma hakkı. Deyim, "senyörlerin hakkı" ile eşanlamlıdır ve günümüzde "en güçlünün hakkı" anlamına gelmektedir.

** Kalem sürçmesi: "kişide" yerine "tüketimde" olması gerekiyor.

şey özneleşir; bölüşümde, egemen genel belirlenim biçimi olarak üretim ile tüketim arasında aracılık görevini yerine getiren toplumdur; değişimde, birinden ötekine geçişi, bireyin olumsal belirlenmişliği sağlar.

Bölüşüm, bireyin payına düşen ürünlerin oranını (miktarını) belirler; değişim ise, her bireyin kendisine ||6| bölüşüm tarafından ayrılan pay olarak üzerinde hak iddia ettiği ürünleri belirler.

Üretim, bölüşüm, değişim, tüketim, kurallara uygun bir tasım* oluşturur; üretim tümelliği oluşturur; bölüşüm ve değişim, tikelliği, tüketim de, bütünün sonuca vardığı tekilliği oluşturur. Kuşku yok ki, burada bir silsile vardır, ama son derece yüzeysel bir silsile. Üretimi genel doğa yasaları belirler; bölüşümü toplumsal olumsallık belirler, ve bu *da üretim üzerinde az ya da* çok hızlandırıcı bir etki yapar; değişim, biçimsel olarak toplumsal bir hareket olarak bu ikisi arasında yerini alır, ve yalnızca bir sonuçlanma olarak değil, bir sonal hedef olarak düşünülen en sondaki tüketim fiili ile, gerçekte, başlangıç noktası üzerinde etkide bulunarak, bütün süreci yeniden başlattığı durumlar dışında, ekonominin dışındadır.

İktisatçıları, şeyler arasındaki bağları barbar bir biçimde koparmakla suçlayan hasımları —içten ya da dıştan hasımları—, ya onlarla aynı zeminde yer almaktadırlar, ya da onlardan daha aşağı bir düzeye inmektedirler. İktisatçılara yöneltilen, üretimi yalnız kendinde bir amaç olarak dikkate aldıkları, bölüşümün de o kadar önemli olduğu suçlamasından daha bayağı bir şey olamaz. Bu suçlama tam da, bölüşümün üretimin yanında özerk, bağımsız bir alan olarak varolduğu iktisadi betimlemesine dayanır. Ya da farklı uğrakların birliktelikleri içinde kavranmamasına. Sanki bu ayrım, gerçekten kitaplara değil de, kitaplardan gerçeğe yansımış gibi, ve sanki burada gerçek ilişkilerin kavranması değil de kavramların diyalektik bir dengelenmesi sözkonusuymuş gibi!

[*Tüketim ve Üretim*]

a_1) Üretim, dolayımsız tüketimdir de. İki bakımdan tüketim, nesnel ve öznel: bir yandan, üreterek yeteneklerini geliştiren birey, doğal döllenmenin yaşamsal gücün tüketimi olması gibi, bu yeteneklerini harcar, üretim eylemi içinde bunları tüketir. İkinci olarak: kullanılan üretim araçları da tüketilmektedir, bunlar yıpranmakta ve (örneğin yakıtın yanması gibi) evrenin öğelerine dönüşerek dağılmaktadırlar. Aynı şeyi, doğal biçimini ve bileşimini koruyamayan ve tüketilen hammadde için

* Almanca'da *Schluss*, felsefe metinlerinde tasım olarak çevrilmektedir. Metnin devamından, kastedilenin hegelci tasım olduğu anlaşılmaktadır.

de söyleyebiliriz. Demek ki, üretim eyleminin kendisi de, bütün uğraklarında, aynı zamanda, bir tüketim eylemidir de. Zaten iktisatçılar da bunu kabul ediyorlar. Üretimin doğrudan tüketimle özdeş sayılması ve tüketimin üretimle doğrudan uyuşması, bu, *üretken tüketim* olarak adlandırılmaktadır. Üretim ile tüketimin bu özdeşliği Spinoza'nın görüşüne varmaktadır: *Determinatio est negatio.**

||7| Ama üretken tüketimin bu belirlenmesi, üretimle özdeşleşen tüketimi asıl tüketimden, üretimin daha çok yok edici bir antitezi olarak düşünülen tüketimden ayırdetmek içindir. Şimdi asıl tüketimi ele alalım.

Tıpkı doğada kimyasal öğe ve tözlerin tüketiminin, bitkinin üretimi olması gibi, tüketim de, aynı biçimde, dolayımsız üretimdir. Belli bir şeydir ki, örneğin tüketimin özel bir biçimi olan beslenmede, insan, kendi vücudunu üretir. Ama bu, şu ya da bu tarzda, herhangi bir yandan insanın üretimine katkıda bulunan bütün öteki tür tüketimler için de doğrudur. Tüketici üretim. Ama, diye karşı çıkıyor iktisat, tüketimle özdeş olan bu üretim, ilk ürünün tahribinden meydana gelen bir ikinci üretimdir. Birincisinde, üretici, kendini nesneleştiriyordu; ikincisinde, tersine, yarattığı nesne kendini kişileştirir. Onun için —üretimin ve tüketimin doğrudan bir birliğini oluşturmakla birlikte— bu tüketici üretim, özünde, asıl üretimden farklıdır. Üretimin tüketimle ve tüketimin de üretimle çakıştığı bu dolayımsız doğrudan birlik, bu ikisinin dolayımsız ikiliğine engel oluşturmaz.

Demek ki, üretim dolayımsız tüketimdir ve tüketim de dolayımsız üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda, bu ikisi arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracısıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracısı olmaktadır. Ürün, son **tamamlanmasını** ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez, ancak δυναμει** bir demiryoludur, gerçeklikte değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur. Tüketim, üretimi iki bakımdan üretir: 1° Ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur. Örneğin bir giysi, ancak giyildiğinde gerçekten giysi olur; içinde oturulmayan bir ev, aslında, gerçek bir ev değildir: demek ki, basit doğal nesneden farklı olarak ürün, ancak tüketimde, ürün olarak kendini olurlamakta, ancak ürün *olmaktadır*. Ancak tüketimdir ki, ürünü bitirirken ona **son ve öldürücü darbeyi** vurur; çünkü ürün nesneleşmiş etkinlik olarak değil, ama etkin

* "Belirleme, yadsımadır." (Spinoza.)
** Potansiyel, gizilgüç.

özne için nesne olarak üretimdir. 2° Tüketim, *yeni* bir üretim gereksinimi, dolayısıyla, önkoşulu bulunduğu üretimin nedenini, içten itkisini yaratır. Tüketim, üretime dürtüsünü verir; tüketim, aynı zamanda, üretimin amacını belirleyerek, üretim içinde etken olan nesneyi de yaratır. Üretimin, tüketime nesnesini dışardan sağladığı ne kadar açıksa, üretimin konusunu, iç imge, gereksinim, dürtü ve amaç gibi *düşüncel olarak ortaya koyanın* ||8| tüketim olduğu da o kadar açıktır. Tüketim, üretimin nesnelerini henüz öznel bir biçimde yaratır, gereksinim olmadan üretim de olmaz. Ama tüketim, gereksinimi yeniden-üretir.

Üretim ise, buna karşılık düşen bir biçimde,

1. Tüketime*, maddesini, nesnesini sağlar. Nesnesiz bir tüketim, bir tüketim değildir; demek ki, bu bakımdan üretim, tüketimi yaratır, üretir.

2. Ama üretimin tüketime sağladığı, yalnızca nesne değildir. O, tüketime, belirlenmişliğini, karakterini, **sonunu** da sağlar. Tıpkı tüketimin ürüne ürün olarak kesin **sonunu** verişi gibi, üretim de tüketime sonunu verir. *İlkönce* nesne, genel olarak bir nesne değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği belirli bir biçimde tüketilecek olan belirli bir nesnedir. Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan farklıdır. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki, üretim tüketiciyi yaratır.

3. Üretim, gereksinime yalnızca maddi bir nesne sağlamakla kalmaz, maddi nesneye de, bir gereksinim sağlar. Tüketim, ilkel kabalıktan kurtulunca doğrudan niteliğini yitirdiği zaman —ve bu ilkellikte zaman kaybetmek de ilkel kabalık aşamasında kalmış bir üretimin sonucu sayılmalıdır—, tüketimin güdü olarak aracısı, nesnesidir. Bu nesne için tüketimin duyduğu gereksinim, onun algılanışı tarafından yaratılır. Sanat nesnesi —herhangi bir başka ürün gibi— sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir topluluk yaratır. Demek ki, üretim, yalnızca, özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır.

Öyleyse üretim, 1° ona maddesini sağlayarak; 2° tüketimin tarzını belirleyerek; 3° tüketicide ilkten basit olarak nesneler biçiminde ürün gereksinimleri yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üretim demek ki, tüketimin nesnesini, tüketim tarzını, tüketim güdüsünü yaratmaktadır. Aynı biçimde, tüketim, üretimin amacını belirleyici bir gereksinim biçiminde olmasını sağlayarak üreticinin *yeteneğini* kışkırtır.

Demek ki, tüketim ile üretim arasındaki özdeşlik üç yönlüdür:

* Elyazmasında: üretime.

1. *Dolayımsız özdeşlik.* Üretim tüketimdir; tüketim üretimdir. Tüketici üretim. Üretken tüketim. Bunların ikisine de iktisatçılar tarafından üretken tüketim adı takılmıştır. Ama aralarında bir fark da gözetmektedirler. Birincisi yeniden-üretim biçimini almaktadır; ikincisi, üretken tüketim biçimini almaktadır. Birincisi üzerindeki bütün araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan emek üzerine araştırmalardır; ikincisi üzerine araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan tüketim üzerine araştırmalardır.

2. Bunlardan her biri ötekinin aracı gibi görünmektedir; biri, ötekine aracılık etmektedir; bu da aralarındaki karşılıklı bağımlılıkta, ikisini birbirine götüren ve karşılıklı olarak birbirine gerekli gibi görünmelerini sağlayan ama gene de birini ötekinin dışında bırakan harekette ifadesini bulmaktadır. Üretim, dış nesne olarak tüketimin maddesini yaratır; tüketim, iç nesne olarak, amaç olarak üretim için gereksinimi yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz. Bunu, ekonomi politikte birçok biçimde görebiliriz.

3. Üretim, yalnızca doğrudan tüketim olmadığı gibi, tüketim de doğrudan üretim değildir; üretim, yalnızca, tüketim için araç olmadığı gibi, tüketim de üretim için amaç değildir, şu anlamda ki, her ikisi de ötekine nesnesini sağlar, üretim tüketimin dış nesnesini, tüketim de üretime betimlenmiş nesnesini. Gerçekten, her biri, yalnızca doğrudan öteki değildir, yalnızca ötekinin aracısı da değildir, ama her biri kendisini tamamlarken, ötekini yaratır; kendisini öteki olarak yaratır. Tüketim, ürüne son biçimini vererek, onun büründüğü bağımsız nesnel biçimi tüketerek, onu yok ederek ilk üretim eyleminde gelişmiş olan yeteneği yineleme gereksinimi ile ustalık derecesine yükselterek, üretim eylemini tamamlar; demek ki, *tüketim*, yalnızca *ürünün* gerçekten ürün olduğu sonal eylem olmakla kalmıyor, aynı zamanda, üreticinin gerçekten üretici olmasını da sağlıyor. Öte yandan, üretim, tüketimin belirli tarzını yaratarak ve sonra da tüketim iştahının doğmasına yol açarak, tüketim yeteneğini gereksinim biçiminde yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üçüncü paragrafta anlattığımız bu son özdeşlik, ekonomi politikte, arz ile talep arasında, nesne ile gereksinimler arasında, toplumun yarattığı gereksinimler ile doğal gereksinimler arasındaki ilişkiler konusunda sayısız biçimde yorumlanır.

Bu duruma göre, bir hegelci için, üretimle tüketimi özdeş olarak koymaktan daha basit bir şey yoktur. Ve bunu, yalnız sosyalist yazıncılar değil, sıradan iktisatçılar da, örneğin Say,[8] bir halk bütünüyle, ya da *in abstracto** insanlık, ele alındığında, üretiminin tüketimi olduğu

[8] J. B. Say, *Traité d'économie politique*, 4. baskı, Paris, 1819, s. 72.
* Soyut olarak.

biçiminde yapmışlardır. Say'nin hatasını Storch[9] göstermiştir: örneğin bir halk, yalnızca üretimi tüketmekle kalmaz, aynı zamanda, üretim araçları vb. sabit sermaye vb. de yaratır. Toplumu tek bir özne olarak ele almak, onu yanlış bir açıdan ele almaktır, uydurmadır. Bir öznede, üretim ve tüketim, bir eylemin uğrakları gibi görünür. Burada vurgulanması gereken ||9| nokta şudur: üretim ve tüketim, bir öznenin ya da birçok bireyin eylemi gibi ele alınmaktadır, her durumda, bu ikisi, üretimin gerçek çıkış noktası ve bu yüzden de ötekilere üstün gelen etken olduğu bir sürecin öğeleri olarak görünmektedir. Yaşamsal zorunluluk olarak, gereksinim olarak tüketimin kendisi, *üretken* etkinliğin bir iç öğesidir. Ama bu sonuncusu, gerçekleştirmenin çıkış noktasıdır, ve bu nedenle de onun ağır basan öğesidir, içinde bütün sürecin yeniden ortaya konduğu eylemdir. Birey bir nesneyi üretir ve onu tüketerek, kendine geri döner, ama bunu, kendini yeniden-üreten ve üretken birey olarak yapar. Böylece tüketim, üretimin bir uğrağı olarak görünür.

Ama toplumda üreticiyle ürün arasındaki ilişki, bu sonuncusu tamamlanır tamamlanmaz, bir dış ilişkidir, ve ürünün özneye dönüşü, onun öteki bireylerle ilişkilerine bağlıdır. O, doğrudan ürünün sahibi olmaz. Ne de ürünü doğrudan mülk edinme, üreticinin toplum içinde üretimde bulunurken güttüğü amaçtır. Üretici ile ürünler arasına, toplumsal yasalarla üreticinin ürün kitlesindeki payını belirleyen ve böylece üretim ile tüketim arasında yerleşen *bölüşüm* girer.

Öyleyse, bölüşüm, üretimin yanında ve onun dışında özerk bir alan mıdır?

Bölüşüm ve Üretim

b_1) Sıradan ekonomi politik incelemelerini ele aldığımız zaman dikkati ilk çeken şey, bunlarda, bütün kategorilerin çifte biçimde konmuş olmasıdır. Örneğin, toprak rantı, ücret, faiz ve kâr, bölüşümde yer alırken; toprak, emek, sermaye, üretimde, üretim etkenleri olarak yer almaktadır. Sermaye sözkonusu olduğunda, daha başlangıçta onun iki biçimde: 1° üretimin etkeni olarak, 2° gelir kaynağı olarak, özgül bölüşüm biçimlerini belirleyen olarak konduğu açıkça görülür. Bunun sonucu olarak faiz ile kâr da, sermayenin artmasını, büyümesini sağlayan biçimler, yani sermayenin kendi üretiminin etkenleri oldukları ölçüde üretimde bu biçimde görünürler. Bölüşüm biçimleri olarak faiz ve kâr, üretim etkeni olarak sermayeyi önvarsayar. Bunlar, üretim etkeni olarak sermaye önvarsayımına dayanan bölüşüm tarzlarıdır. Bunlar,

[9] Henry Storch, *Considérations sur la nature du revenu national,* Paris, 1824, s. 126-159.

aynı zamanda, sermayenin yeniden-üretimi tarzlarıdır.

Aynı biçimde emeğin ücreti, iktisatçıların başka bir başlık altında ele aldıkları ücretli emektir: emeğin burada üretimin etkeni olarak belirlenmişliği, bölüşümün bir belirlenimi olarak görünür. Eğer emek, ücretli emek olarak belirlenmiş olmasaydı, ürünlerin bölüşümüne katılmasındaki tarz, örneğin kölelikte olduğu gibi, ücret biçiminde görünmezdi. Ensonu, toprak rantı da, toprak mülkiyetinin ||10| bölüşümün en gelişmiş biçimi altında ürünlerden payını derhal alabilmesi için, üretim etkeni olarak büyük toprak mülkiyetini (daha doğrusu büyük tarımı) gerektirir, yoksa nasıl ki ücret, yalnızca emeği gerektirmiyorsa, bu da, yalnızca toprağı gerektirmekle kalamaz. Demek ki, bölüşüm ilişkileri ve tarzları, yalnızca üretim etkenlerinin ters yüzü olarak görünmektedirler. Ücretli emek biçiminde üretime katılan bir birey, üretimin sonuçlarının ürünlerin bölüşümüne de ücret biçiminde katılmaktadır. Bölüşümün yapılanması, tam olarak üretimin yapılanması tarafından belirlenir. Ancak üretimin sonuçları dağıtılabileceğine göre, yalnızca konu bakımından değil, biçim bakımından da bölüşümün özel biçimlerini belirleyen üretimi paylaşmanın belirli tarzı, bölüşümde paylaşmanın biçimi bakımından da bölüşümün kendisi üretimin bir ürünüdür. Toprağı üretimin içinde saymak ve toprak rantını da bölüşüm içinde saymak vb. kesin olarak yanılsamadır.

Yalnızca üretimi gözönünde tuttuklarından dolayı en çok kınanmış olan Ricardo[10] gibi iktisatçılar, daha sonraları, bölüşümü, ekonomi politiğin biricik konusu olarak tanımlamışlardı, çünkü, onlar, içgüdüleriyle, bölüşüm biçimlerinde, belli bir toplumun bağrında üretim etkenlerinin sabit ilişkilerinin en belirlenmiş ifadesini görmekteydiler.

Her bir bireye göre, bölüşüm, doğal olarak, içersinde üretim yaptığı üretim çerçevesinde konumunu koşullandıran ve dolayısıyla üretimden önce gelen bir toplumsal yasa olarak görünmektedir. Başlangıçta, bireyin elinde sermayesi, toprak mülkiyeti yoktur. O, doğduğu andan başlayarak toplumsal bölüşüm tarafından ücretli emeğe zorlanmıştır. Ama bu zorlanmış olma durumu da, bağımsız üretim etkenleri olarak sermayenin ve toprak mülkiyetinin varlığından ileri gelmektedir.

Toplumları bütün olarak ele aldığımızda, bölüşüm, bir başka bakımdan, üretimden önce geliyor ve onu belirliyor gibi görünmektedir; sanki ekonomi-öncesi bir **olgu** gibi görünmektedir. Fatih bir halk, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir bölüşüm ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir, böylece, üretimi belirler. Ya da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini üretimin temeli yapar. Ya da bir halk, devrim yoluyla, büyük mülkiye-

[10] David Ricardo, *On the Principles...*, s. 5.

ti yıkar ve onu parçalar; böylelikle, bu yeni bölüşüm yoluyla üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da ve ensonu, yasama organı, kimi ailelerin toprak mülkiyetini devamlı kılar ya da emeği kalıtsal bir ayrıcalığa [dönüştürerek] bölüştürür ve böylece ona bir kast niteliği verir. Bütün bu durumlarda, ki bunların hepsinin tarihte örnekleri vardır, bölüşüm, üretim tarafından örgütlendirilen ve belirlenen bir şey olarak görünmüyor, tersine, bölüşüm, üretimi belirler gibi görünüyor.

||11| En basit anlayışla bölüşüm, ürünlerin bölüşümü ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama bölüşüm, ürünlerin bölüşümü olmaktan önce, şunlardır da: 1° üretim araçlarının bölüşümü ve 2° aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan çeşitli üretim cinsleri arasında toplumun üyelerinin bölüşümüdür. (Bireylerin belirli üretim ilişkileri altında ayrılması.) Ürünlerin bölüşümü, açıktır ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu bölüşümün sonucundan başka bir şey değildir. Onda içerilen bu bölüşümü hesaba katmadan üretimi incelemek, besbelli ki boş bir soyutlamadır, oysa tam tersine, ürünlerin bölüşümü, köken olarak üretimin bir uğrağını oluşturan bu bölüşüm tarafından içerilir. Modern üretimi belirli toplumsal yapısı içinde kavramaya önem veren ve üretimin *par excellence** iktisatçısı olan Ricardo'nun, modern ekonomi politiğin asıl konusunun üretim değil bölüşüm olduğunu söylemesi, bu yüzdendir. Üretimi ölümsüz bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak bölüşüm alanına sürgün eden iktisatçıların saçmalıkları buradadır.

Bölüşüm ile onun belirlediği üretim arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunu, besbelli ki üretimin kendisiyle ilgili bir sorundur. Üretimin başlangıç noktasının, zorunlu olarak, üretim araçlarının belli bir bölüşümünde olduğu iddia edilirse, ve bölüşümün hiç değilse bu anlamda üretimden önce geldiği, onun önkoşulunu oluşturduğu söylenirse, buna karşılık olarak, üretimin fiilen kendi belirlenimleri ve önkoşulları olduğu ve bunların da onun etkenlerini oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu etkenler, başlangıçta doğal veriler gibi görünebilirler. Üretim sürecinin kendisi, bu doğal verileri, tarihsel veriler biçimine sokar ve, bunlar, bir süre için üretimin doğal önkoşulları gibi görünürlerse de başka bir dönemde, onun tarihsel sonuçları haline gelmişlerdir. Bunlar üretimin kendi çerçevesi içinde durmadan değişirler. Örneğin makine sanayisi, üretim araçlarının bölüşümünü olduğu kadar, ürünlerin bölüşümünü de değiştirmiştir. Modern büyük toprak mülkiyetinin kendisi de, modern ticaretin ve sanayinin sonucu olduğu kadar, modern sanayinin tarıma uygulanmasıdır da.

* En üstün biçimde.

Yukarda ileri sürülen sorunlar, son kertede, üretime genel tarihsel koşulların nasıl müdahale ettiği ve üretimle genel tarihsel hareket arasındaki ilişkinin ne olduğu sorununa varır. Açıktır ki, sorun üretimin kendisinin de tartışılmasını ve gerçekleştirilmesini gerektirir.

||12| Bununla birlikte, yukarda, ele alındıkları yüzeysel biçimde bile, bu sorunları kısaca çözüme bağlayabiliriz. Bütün fetihlerde, üç olasılık vardır. Fatih halk, fethedilen halka kendi üretim tarzını kabul ettirir (örneğin İngilizler, bu yüzyılda İrlanda'da, ve kısmen de Hindistan'da); ya da eski üretim tarzının devamına izin verir ve bir vergi almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); ya da karşılıklı bir etkileşme meydana gelir ve bu, yeni şeyin, bir sentezin doğmasını sağlar (kısmen Cermen fetihlerinde olduğu gibi). Bütün durumlarda, üretim tarzı, fatih halkın olsun, fethe uğrayan halkın olsun, ya da daha önceki iki tarzın kaynaşmasından meydana gelen olsun, yeni meydana gelen bölüşüm için belirleyici niteliktedir. Bu bölüşüm, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, yalnızca genel tarihsel üretimin değil, şu ya da bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür.

Örneğin, Moğollar, Rusya'da yakıp yıkarken, meskun olmayan geniş alanların temel koşul olduğu çobanlık üzerine kurulu olan kendi üretim tarzlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Geleneksel üretimi serfler tarafından yapılan ekime dayanan ve kırda yalıtık bir yaşam sürdüren Cermen barbarları bu koşulları, toprak mülkiyetinin toplaşmasının eski tarım düzenini altüst etmiş bulunduğu Roma'nın uzak eyaletlerine bu koşulları kolayca kabul ettirebiliyorlardı.

Bazı dönemlerde insanların yalnız yağma ile yaşadıkları geleneksel sanısı yaygındır. Ama yağma edebilmek için yağma edilecek bir şeyin olması gerekir, yani üretimin olması gerekir. Ve yağma tarzının kendisini de belirleyen şey, bu üretim tarzıdır. Bir **borsa spekülatörleri ulusu**, örneğin inek çobanlığıyla uğraşan bir ulus gibi yağma edilemez.

Bir köle çalmak, doğrudan üretim aletini çalmaktır. Ama bu üretim aleti, hangi ülke için gaspediliyorsa, o ülkenin üretimi, köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlendirilmelidir, ya da (Amerika'nın güneyinde vb. olduğu gibi) burada köleliğe uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır.

Yasalar, bir üretim aletini, örneğin toprağı bazı ailelerin daimi mülkü haline getirebilirler. Bu yasalar, ancak, örneğin İngiltere'de olduğu gibi, büyük toprak mülkiyeti toplumsal üretimle uyum içinde olduğu zaman bir iktisadi önem taşırlar. Fransa'da büyük toprak mülkiyeti olmasına karşın, küçük tarım uygulanırdı, onun için büyük toprak mülkiyetini devrim yıktı. Ama toprakların bölünmesi örneğin yasayla sonsuzlaştırılırsa, ne olur? Bu yasalara karşın, mülkiyet yeni-

den yoğunlaşır. Yasaların bölüşüm ilişkilerinin sürdürülmesinde ve bunun sonucu olarak üretim üzerinde nasıl bir etki yaptığı ayrıca incelenmeye değer.

c_1) SON OLARAK DEĞİŞİM VE DOLAŞIM

Değişim ve Üretim

||13| Dolaşım, gerçek anlamıyla değişimin belirli bir uğrağından ya da *bütünlüğü içinde ele alınan değişimden* başka bir şey değildir. *Değişim,* bir yanda üretim ile üretimin belirlediği bölüşüm ve öte yanda tüketim arasında aracı uğrak olduğu ölçüde, ve tüketimin kendisi de, bir üretim uğrağı olarak göründüğü sürece, açıktır ki, değişim de uğrak olarak üretime içerilir.

Birincisi, bizzat üretim içinde meydana gelen etkinliklerin ve yeteneklerin değişiminin, doğrudan üretime ait olduğu ve onun özsel oluşturanı olduğu açıktır. İkincisi, bu, değişim, ürünü tamamlamanın ve doğrudan tüketime yöneltmenin aracı olduğu ölçüde, ürünlerin değişimi için de doğrudur. Değişimin kendisi bu ölçüde, üretim içinde *bulunan bir eylemdir. Üçüncüsü,* ***tacirler ile tacirler arasında değişim,***[11] denilen değişim hem örgütlenmesi yönünden tümüyle üretim tarafından belirlenir, hem bizzat üretken etkinliktir. Değişim, ancak son aşamada, ürün tüketilmek üzere doğrudan değişildiği aşamada, üretimden bağımsız ve üretime kayıtsız olarak görünmektedir. Ama, 1° doğal olsun ya da şimdiden bir tarihsel sonuç niteliği taşısın, işbölümü olmadan değişim olmaz; 2° özel değişim, özel üretimi önvarsayar; 3° değişimin yoğunluğunu, yaygınlığını ve tarzını olduğu gibi, üretimin gelişmesi ve yapılanması belirler. Örneğin kent ile kır arasındaki değişim gibi; kırda değişim, kentte değişim gibi vb.. Demek ki, bütün uğraklarda, değişim, üretimin içinde doğrudan bulunan ya da onun tarafından belirlenen olarak görünür.

Vardığımız sonuca göre, üretim, bölüşüm, değişim, tüketim özdeş değildir, hepsi bir bütünün üyeleri, bir birliğin içindeki farklardır. Üretim, öteki uğraklarda olduğu gibi, antitez olarak belirleyici niteliğinde kendi öz sınırlarını kendiliğinden aşar. Süreç yeniden başlamak için hep üretime döner. Değişim ve tüketimin, ötekileri kapsayan uğrak *olamayacağı kendiliğinden* anlaşılır. *Ürünlerin bölüşümü olarak* bölüşüm de aynı şeydir. Ama, üretim etkenlerinin bölüşümü olarak bölüşümün kendisi de, üretimin bir uğrağıdır. Öyleyse, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir bölüşümü, bir değişimi ve *bu farklı uğrakla-*

[11] *Exchange between dealers and dealers.* Adam Smith, *An Inquiry into the Nature...*, c. 2, s. 327-328; ve Thomas Tooke, *An Inquiry into the Currency...*, Londra, 1844, s. 33-37.

rın karşılıklı ilişkilerini belirler. Aslında, üretimin kendisi de, tekyanlı biçimi altında, kendi yönünden, öteki uğraklar tarafından belirlenir. Örneğin pazar, yani değişim alanı genişlediği zaman, üretim oylumu büyür ve üretimde daha derin bir bölünme meydana gelir. Bölüşümün dönüşümü de, üretimin dönüşümüne neden olur; örneğin sermaye yoğunlaşması ya da nüfusun kentte ve kırda ayrı ayrı dağılımı meydana geldiği zaman, vb., durum böyledir. Ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Farklı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Her organik bütünde bu böyledir.

3. EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ

14| Belirli bir ülkeyi ekonomi politik bakımından ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, kırlarda, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalatı, yıllık üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle işe başlarız.

Gerçek ve somut olanla, fiilî önkoşulla, dolayısıyla, örneğin ekonomi politikte, *tüm üretim toplumsal eyleminin* temeli ve öznesi olan nüfusla başlamak doğru gibi görünür. Ama soruna daha yakından bakınca, bunun, bir yanılgı olduğu anlaşılır. Nüfus, örneğin, onu oluşturan sınıfları gözardı edersem, bir soyutlamadır. Öte yandan, ücretli emek gibi, sermaye vb. gibi sınıfların üzerine kurulu bulundukları öğeleri bilmiyorsam, bu sınıflar da boş sözcüklerden öte bir anlam taşımaz. Bu öğeler de değişimi, işbölümünü, fiyatları vb. önvarsayar. Örneğin sermaye, ücretli emek olmadan, değer, para, fiyat vb. olmadan hiçbir şey değildir. Demek ki, incelemeye nüfusla başlarsam, bütünün kaotik bir tasarımını elde ederim, ve konuyu daha belirli olarak saptayarak, analitik olarak daha basit kavramlara varırım; imgelenmiş somuttan daha ince soyutlamalara ve sonunda en basit belirlenimlere varırım. Buradan hareket ederek, yeniden nüfusa varana dek yolu ters doğrultuda bir kere daha katetmek gerekir, ama bu kez nüfus, bir bütünün kaotik tasarımı değil, birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin bir bütünlüğüdür. Birinci yol, doğuşunda ekonomi politiğin tarihsel olarak katetmiş olduğu yoldur. Örneğin, 17. yüzyıl iktisatçıları, her zaman canlı bütünlükle başlarlar: nüfus, ulus, devlet, birçok devlet, vb.; ama çözümlemeleri onları her zaman, sonunda, işbölümü, para, değer vb. gibi birkaç belirleyici, soyut, genel ilişkiyi ortaya çıkarmaya yöneltir. Bu tek tek uğraklar azçok açıkça saptanıp soyutlanır soyutlanmaz, iktisadi sistemler, emek, işbölümü, gereksinim, değişim-değeri gibi basit ilişkilerden devlet, uluslar arasında değişim ve dünya pazarı düzeyine yükselir. Bu sonuncu yöntem, açıktır ki, bilimsel bakımdan

doğru yöntemdir. Somut, birçok belirlenimin sentezi, dolayısıyla da çeşitliliğin birliği olduğu için somuttur. Bunun içindir ki, somut, gerçeklikte ve dolayısıyla da sezi ve tasarım için çıkış noktası olmakla birlikte, düşüncede, o, çıkış noktası olarak değil, sonuç olarak, toplulaşma olarak ortaya çıkar. Birinci yöntemde, tasarımın bütünlüğü soyut bir belirlenime ulaşmak için kaybolur; ikincide, soyut belirlenimler, somutun düşünce yoluyla yeniden-üretimine götürür. Bunun içindir ki, soyuttan somuta çıkma yöntemi, düşüncenin somutu özümsemesinin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmesinin tek yolu olduğu halde, Hegel, gerçeği, kendi kendine yoğunlaştıran, kendi derinine inen, kendini kendinden kendiyle açındıran düşüncenin sonucu olarak kavrama yanılsamasına düştü. Ama bu, hiç de, somutun oluşum sürecinin kendisi değildir. Örneğin en basit iktisadi kategori, diyelim ki, değişim-değeri, nüfusu, belirli koşullar altında üretimde bulunan bir nüfusu önvarsayar; ||15| belli bir tür aileyi, ya da komünü, ya da devleti vb. de önvarsayar. Değişim-değeri, ancak önceden verili somut, canlı bir bütün içinde soyut, tekyanlı bir ilişki olarak varolabilir. Buna karşılık, kategori olarak, değişim-değeri nuh nebiden kalma bir varoluşa sahiptir. Bilinç için —ve felsefi bilinç öyledir ki, onun için kavrayışa varan düşünce, gerçek insanı teşkil eder ve bunun sonucu olarak da, ancak kavranan bir dünya, gerçek bir dünya olarak görünür— evet bilinç için, kategorilerin devinimi —dıştan basit bir dürtü alan— ve sonucu dünya olan gerçek üretim eylemi olarak görünür; ve bu da somut toplamın düşüncelerin toplamı olarak, somutun beyinde temsili olarak **gerçekte** düşüncenin, anlayışın bir ürünü olduğu ölçüde doğrudur (ama bu da, bir totolojiden başka bir şey değildir); ve bu dünya, kendi kendine meydana gelen, gözle görülebilen görüntünün dışında ve üstünde düşünülen kavramların ürünü değildir, gözle görülenden hareket edilerek varılan kavramların düşünülmesinden meydana gelen bir üründür. Bunun bütünü, zihinde düşüncelerin bir toplamı olarak göründüğü biçimde, kendisi için olanaklı olan biricik tarzda, bu dünyanın sanat, din, pratik ve zihin yoluyla benimsenmesinden farklı olan bir tarzda dünyayı benimseyen düşünen beynin bir ürünüdür. Gerçek özne, zihnin dışında özerk varoluşunu önceden olduğu gibi sürdürür; ve bu, zihin salt spekülatif, salt teorik bir faaliyette bulunduğu sürece böyledir. Bu nedenle, teorik yöntemin kullanılmasında da, öznenin, toplumun önvarsayım olarak zihinde devamlı hazır bulunması gerekir.

Ama bu basit kategoriler tarihsel ya da doğal nitelikte ve daha somut olan kategorilerden önce gelen bağımsız bir varlığa da sahip değiller midir? ***Duruma göre değişir.*** Örneğin Hegel[12], hukuk felsefesini,

[12] Bkz: Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechtst,* § 40.

öznenin en basit hukuki ilişkisini oluşturan sahiplikle başlatırken haklıydı. Ama, aile olmadan, çok daha somut ilişkiler olan efendi ile köle arasındaki ilişkiler olmadan, sahiplik de olmaz. Buna karşılık, henüz ancak *sahiplik* aşamasında olup, *mülkiyet* aşamasına ulaşmamış olan ailelerin ya da kabile topluluklarının varolduğunu söylemek doğrudur. Demek ki, mülkiyet konusunda en basit kategori, basit aileler ya da kabile toplulukları ilişkisi olarak görünmektedir. Daha yüksek bir aşamaya varmış olan toplumda mülkiyet, daha gelişmiş bir örgütlenmenin daha basit bir ilişkisi olarak görünür. Ama her zaman sahiplik ilişkisi tipinde daha somut bir kalıntı önvarsayılır. Bireysel bir yabanıl bir şeyi sahiplenen olarak düşünülebilir. Ama bu durumda sahiplik hukuksal bir ilişki değildir. Sahipliğin, aile biçimine kadar tarihsel bakımdan evrime uğradığı doğru değildir. Tam tersine, sahiplik, bu "daha somut hukuki kategori"nin varlığını önvarsayar. Bununla birlikte, basit kategorilerin, içinde az gelişmiş somutun —daha somut kategoride zihinsel olarak dışavurulan daha çokyanlı bağlantıdan ya da ilişkiden önce— kendini zaten gerçekleştirmiş olduğu ilişkilerin dışavurumları olması her zaman sözkonusudur. Para, sermayenin meydana gelmesinden önce, bankaların, ücretli emeğin vb. meydana gelmesinden önce tarihsel bakımdan olabilirdi ve vardı. Demek ki, daha basit kategorinin daha az gelişmiş bir bütünün egemen bağıntılarını ifade edebildiğini ya da, tersine bütünün daha somut bir kategoride ifadesini bulacağı doğrultusunda gelişmesinden önce tarihsel bakımdan varlığını sürdürmekte olan daha gelişmiş bir bütüne bağlı ilişkileri ifade edebildiğini söyleyebiliriz. Bu ölçüde, daha basitten daha karmaşığa yükselen soyut düşüncenin ilerlemesi, ||16| gerçek tarihsel süreçlere tekabül eder.

Öte yandan, örneğin kooperatif biçim gibi, gelişmiş bir işbölümü gibi vb., herhangi bir biçimde para olmadan, örneğin Peru,[13] ekonominin en yüksek biçimlerinin bulunduğu, çok gelişmiş olan, ama tarihsel bakımdan yeter olgunluğa erişmemiş bulunan toplum biçimlerinin varlığından da söz edilebilir. Slav topluluklarda da, para ve parayı koşullandıran değişim, her topluluğun içinde görülmemesine, ya da pek az görülmesine karşılık, onu sınırlarda, öteki topluluklarla alışverişte bulabilmekteyiz; aynı biçimde, değişimi, kökenlerini oluşturan öğeler olarak topluluğun merkezine koymak tamamen yanlıştır. Başlangıçta, değişim, tam tersine, aynı topluluğun içinde üyeler arasındaki ilişkilerden çok, ayrı ayrı toplulukların aralarındaki ilişkilerde görünür. Üstelik, her yerde başlardan beri rol oynamasına karşın para, gene de, antikçağda yalnızca bazı tekyanlı gelişmiş uluslarla, tüccar

[13] William Hickling Prescott, *History of the Conquest of Peru*, 4. baskı, c. 1, Londra, 1850, s. 147.

uluslarla sınırlı egemen öğedir. Antik dünyanın en gelişmiş kısımlarında, Yunanlarda ve Romalılarda, bile para, modern burjuva toplumun önkoşulu olan tam gelişmesine, ancak bu toplulukların dağılma dönemlerinde erişebilmiştir. Demek ki, tamamen basit olmakla birlikte bu kategori, tarihsel olarak, ancak toplumun en gelişmiş aşamalarında bütün gücüyle görülmektedir. Para hiç de bütün ekonomik ilişkilere nüfuz etmez. Örneğin Roma imparatorluğunda, bu imparatorluğun en yüksek gelişme noktasında, ayni vergi ve ayni yükümlülükler temel olarak kalmıştır. Para sistemi, ancak orduda tam olarak gelişmiştir. Bu sistem hiçbir zaman emeğin bütününü kapsamadı. Böylece, en basit kategori, tarihsel bakımdan en somut kategoriden önce varolabildiği halde —kapsam ve alan bakımından— tam gelişmesine asıl karmaşık bir toplum biçiminde ulaşabilir, oysa en somut kategori, kendisi daha az somut olan bir toplum biçimi içinde daha tam bir gelişmeye ulaşıyordu.

Emek pek basit bir kategori olarak görünür. Bu evrensellik içinde emek tasarımı —genel emek olarak— çok eskidir. Bununla birlikte, bu basit biçim içinde, ekonomik bakımdan düşünüldüğünde, "emek", bu basit soyutlamayı doğuran ilişkiler kadar modern bir kategoridir. Para sistemi, örneğin para olarak serveti, tamamen nesnel bir tarzda kendisi dışında bulunan bir şey olarak kabul eder. Bu görüşe kıyasla manüfaktür ya da ticaret sistemi, servetin kaynağını, nesneden, para üretici etkinlik olarak sınırlı biçimde anladığı öznel etkinliğe —ticari emeğe ve manüfaktür emeğine— aktardığı zaman, büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Bu sisteme karşılık, fizyokratların sistemi, belirli bir emek türünü —tarımı—, servet yaratan emek biçimi olarak kabul eder, ve emeğin amacını da para olarak kılık değiştirmiş biçimde değil, genel ürün olarak, emeğin genel sonucu olarak kabul eder. Bu ürün, etkinliğin sınırlı niteliğinden ötürü, hâlâ doğa tarafından belirlenen bir ürün olarak —*par excellence** tarım ürünü, toprak ürünü olarak— kalmaktadır.

||17| Adam Smith, servet yaratıcı etkinliğin sınırlayıcı bütün özgüllüklerini reddederek, genel olarak emeği, yani manüfaktür emeğini değil, ticaret emeğini değil, tarım emeğini değil, ama birini olduğu kadar ötekilerini de ele aldığı zaman pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Servet yaratıcı etkinliğin soyut genelliği ile, şimdi, servet olarak tanımlanan nesnenin genelliği, ürün olarak ürün ya da gene emek olarak emek, ama geçmiş, nesneleşmiş emek ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman kendisi de fizyokratların sistemine kayan Adam Smith örneği, bu yeni anlayışa geçişin ne kadar çetin ve önemli olduğunu

* En üstün derecede.

gösterir. Bundan yalnızca, üretici olarak ele alınan insanlar arasında —*hangi toplum biçimi içinde olursa olsun*— kurulan en basit ve en eski ilişkinin soyut ifadesi bulunduğu sanısına varılabilir. Bu, bir anlamda doğrudur. Bir başka anlamda doğru değildir. Emeğin belirli bir türüne karşı kayıtsızlık, hiçbiri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan emeğin gerçek türlerinin çok gelişmiş bir bütününü varsayar. Böylece en genel soyutlamalar, ancak bir niteliğin birçoğun, hepsinin niteliği olarak ortaya çıktığı, en zengin somut gelişmenin ortasında meydana gelebilir. O zaman, yalnız özel bir biçimde düşünülebilir olmaktan çıkar. Öte yandan, emeğin emek olarak bu soyutlanması, yalnızca emeklerin somut bir toplamının zihinsel ürünü değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için raslansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder. Burada, emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir araç olmuştur ve şu ya da bu özel görünüm altmda, bireylerle organik olarak bağlantılı olmaktan çıkmıştır. Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Birleşik Devletler'de en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır. Ancak orada "emek", "emek olarak emek", *sans phrase** emek kategorisinin soyutlaması, modern ekonominin hareket noktası olarak pratik gerçek olmaktadır. Demek ki, modern ekonomi politiğin birinci plana yerleştirdiği ve toplumun bütün biçimleri için geçerli olan pek eski bir ilişkiyi ifade eden bu en basit soyutlama, ancak en modern toplumun kategorisi olarak, bu soyut biçimde pratik bir gerçek niteliği kazanabilmektedir. Denebilir ki, Birleşik Devletler'de bir tarihsel ürün olarak beliren emeğin belirli bir biçimine karşı bu kayıtsızlık, örneğin Ruslarda doğal bir evrim olarak görünmektedir. Ama bir yandan, her işe koşulmaya doğal eğilimleri olan barbarlar ile kendi kendilerini istihdam eden uygarlar arasında inanılmaz farklılık vardır. Ve öte yandan da, Ruslarda, belirli bir işe karşı kayıtsızlık, pratikte, onları ancak dış etkilerin koparıp uzaklaştırabileceği iyice belirlenmiş bir işe geleneksel bağımlılıklarına tekabül eder.

||18| Bu emek örneği, en soyut kategorilerin bile, —özellikle soyut niteliklerinden ötürü— bütün dönemler için geçerli olmakla birlikte, bu soyutlamanın belirli biçimi içinde, tarihsel koşulların ürünü olduklarını ve ancak bu koşullar için ve onların çerçevesi içinde tam anlamıyla geçerli bulunduklarını açıkça gösterir.

Burjuva toplum, üretimin en gelişmiş ve en karmaşık tarihsel örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve

* Düpedüz.

onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumun kalıntıları ve öğeleriyle kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit işaretlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisi için bir anahtardır. Alt-sınıf hayvan türlerinde üst bir biçimin habercileri olan imleri ancak bu üst biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak olanaklı olmuştur. Böylece burjuva ekonomi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, aşarı anlamak olanaklıdır. Ama bunları özdeşleştirmemeli. Hem üstelik, burjuva toplumun kendisi de, tarihsel gelişmenin çelişik bir biçimi olduğu gibi, bu toplumda, ancak solmuş, hatta kılık değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz. Örneğin komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonominin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa, bu gerçek, ancak *cum grano salis** alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman özsel bir farklılıkla. Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi özgelişme derecesine vardıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tekyanlı bir açıdan değerlendirir — hiç kuşku yok ki, kendisini çöküş çağları sayan tarihsel dönemler burada sözkonusu değildir. Hıristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, bir dereceye kadar, söz uygun düşerse, δυναμει** tamamladıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politik, ancak burjuva toplumun özeleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğusal toplumları anlayabilmiştir. Burjuva ekonomi politik, kendisini geçmişle mitolojik olarak özdeşlemediği sürece, daha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan savaşım halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleştirisi, paganlığın (putperestlik) hıristiyanlık tarafından eleştirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzedi.

||19| Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin ilerleyişinde özne, (burada burjuva toplum sözkonusudur) gerçekte olduğu

* "Bir tuz tanesiyle", yani "eleştiri hakkının saklı tutulmasıyla" anlamında.
** Potansiyel olarak.

gibi, kafada da verilidir, dolayısıyla bu kategoriler varlık biçimlerini, belirli varoluş koşullarını ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da,* ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak gerekir, çünkü bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tarıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sırasını ve önemini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halklar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda tarım belirli bir biçimde yer yer ortaya çıkar. Bu halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirleyen budur. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini korur: örnek, Slavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde kökleşmiş tarıma sahip olan halklarda —bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı oluşturur—, tıpkı antik ve feodal toplumlarda olduğu gibi, sanayinin kendisi de, sanayinin örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte azçok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda sermayenin kendisi de —salt para biçiminde sermaye sözkonusu olmadığı ölçüde— geleneksel mesleğin alet edevatı vb. biçimde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumda bu, tersinedir. Tarım giderek sanayinin basit bir kolu haline gelir ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliği vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda bu öğeler, toplum tarafından, tarih tarafından yaratılır. Sermaye olmadan toprak rantı anlaşılamaz. Ama toprak rantı olmadan, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumun evrensel olarak egemen ekonomik gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiği son nokta gibi, başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

||20| Demek ki, ekonomik kategorileri, tarihsel bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlıştır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine, modern burjuva toplumda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihsel evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu *olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde*, iktisadi bağıntılar arasında tarihsel olarak kurulan ilişki değildir. "Fikir olarak" birbirini izleme sıraları (*Proudhon*)[14] hiç değildir. (Tarihsel hareketin bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplum çerçevesi içindeki eklemlenmesidir.

Antikçağda tüccar halkların —Fenikelilerin, Kartacalıların—, saf bir durumda (soyut belirleme) ortaya çıkmış olmalarını belirleyen şey, tarımcı halkların egemen durumda bulunmalarıdır. Ticari sermaye ya da para sermaye olarak sermaye, sermayenin henüz toplumların egemen öğesi olmadığı yerlerde bu soyut biçimde ortaya çıkar. Lombardıyalılar, Yahudiler, ortaçağın tarımla uğraşan toplumları karşısında aynı biçimde yer alırlar.

Bu aynı kategorilerin toplumun değişik aşamalarında işgal ettikleri değişik yere ilişkin bir başka örnek: burjuva toplumun son biçimlerinden biri **joint stock-companies**'dir.* Ama bu biçim, burjuva toplumun başlangıcında da tekel durumundan yararlanan büyük ayrıcalıklı ticaret şirketlerinde de görülmektedir.

Ulusal servet kavramının kendisi de, 17. yüzyıl iktisatçılarında, bu biçimde ileri sürülür. —bu fikir, 18. yüzyıl iktisatçılarında da vardır—; servet, yalnız devlet için yaratılır, ve devletin gücü, bu servetle ölçülür. Bu, henüz, bizzat servetin ve onun üretiminin modern devletlerin amacı olarak ilan edildiği ve bu devletlerin henüz servet üretiminin araçları olarak görüldüğü bilinçsiz bir aldatmaca biçimiydi.

Açıkçası, bizim, planı şöyle yapmamız gerekir: 1° Bütün toplum biçimlerine azçok uyan, ama yukarda açıklandığı anlamda uyan, genel soyut belirlemeler. 2° Temel sınıfların dayandıkları burjuva toplumun iç yapısını oluşturan kategoriler. Sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler. Kent ve kır. Üç büyük toplumsal sınıf. Bunlar arasındaki değişim. Dolaşım. Kredi (özel). 3° Burjuva toplumun devlet biçiminde yoğunlaşması. Kendisiyle ilişki içinde ele alınması. "Üretken olmayan" sınıflar. Vergiler. Kamu borçları. Kamu kredisi. Nüfus. Sömürgeler. Göç. 4° Uluslararası üretim *ilişkileri*. Uluslararası işbölümü. Uluslararası değişim. İhracat ve ithalat. Kambiyo kuru. 5° Dünya pazarı ve bunalımlar.

[14] J. P. Proudhon, *Systéme des contradictions ...*, s. 145-146.
* Anonim şirketler.

4. ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİNE İLİŞKİN OLARAK DEVLET VE BİLİNÇ BİÇİMLERİ. HUKUKSAL İLİŞKİLER. AİLE İLİŞKİLERİ.

||21| *Nota bene,* burada belirtilmesi ve unutulmaması gereken noktalar konusunda:

1° Barıştan önce gelişmiş olan *savaş*: ücretli emek, makineleşme vb. gibi bazı ekonomik ilişkilerin savaş yoluyla ve ordular içinde vb., burjuva toplumun içinde olduğundan önce nasıl geliştiklerinin gösterilmesi. Ordu içinde özellikle gözle görülür bir durum alan üretken güçler ile değişim ilişkileri arasındaki ilişki için de durum aynıdır.

2° *Şimdiye kadar yazıldığı biçimde idealist tarih ile gerçek tarih arasındaki ilişki. Özellikle kültür tarihi denilen* ve hepsi de din ve devletler tarihi olan yapıtlar. (Bununla ilgili olarak, bugüne kadar yazılmış olan çeşitli cinsten tarihlerin sözü edilebilir. Nesnel denen tarih. Öznel (ahlaki vb.) olanı. Felsefi olanı.)

3° *İkincil ve üçüncül olgular.* Genel olarak kendi kökeninden gelmeyen *türetilmiş, naklolunmuş* üretim ilişkileri. Burada uluslararası ilişkiler işe karışmaktadır.

4° *Bu görüşün materyalizmi üzerine yergiler. Doğacı materyalizm ile ilişki.*

5° *Üretken güç (üretim aracı) ve üretim ilişkisi kavramlarının diyalektiği,* sınırlarının belirlenmesi gereken ve gerçek farkları ortadan kaldırmayan *diyalektik.*

6° *Maddi üretimin gelişmesi ile örneğin sanat üretiminin gelişmesi arasındaki eşit olmayan ilişki.* Genel olarak, ilerleme kavramının alışılmış soyut biçimiyle anlaşılmaması. Modern sanat vb.. Bu oransızlık, pratik toplumsal ilişkilerin içinde meydana gelen oransızlığı kavramak kadar önemli ve anlaşılması güç olmaktan uzaktır. Örneğin kültür için. **Birleşik Devletler'in** Avrupa ile ilişkileri. Ama burada, tartışmada karşılaşılan asıl güçlük üretim ilişkilerinin, nasıl hukuksal ilişkiler olarak eşitsiz geliştiğidir. Örneğin Roma özel hukuku ile (ceza hukuku ve kamu hukuku için daha az böyledir) modern üretim arasındaki ilişki.

7° Bu *kavram gerekli bir gelişme gibi görünmektedir.* Ama raslantının doğrulanması. Nasıl. (Özgürlüğün vb. de.) (İletişim araçlarının etkisi. Evrensel tarih her zaman varolmamıştır; evrensel tarih olarak tarih, bir sonuçtur.)

8° *Hareket noktası elbette doğal belirlenimden;* öznel ve nesnel olarak. Kabileler, ırklar, vb..

1. Sanat konusunda, bazı sanatların açılıp gelişme dönemlerinin ne toplumun genel gelişmesi ile, ve ne de bunun sonucu olarak, toplumun

örgütlenmesinin iskeleti olan maddi temelin gelişmesi ile hiç de orantılı olmadığı bilinmektedir. Örneğin modernlerle karşılaştırılan Yunanlılar ya da hatta Shakespeare. Örneğin destan gibi bazı sanat biçimlerinin, artistik üretimin o niteliği ile ortaya çıktığı tarihten bu yana, klasik biçimi içinde hiçbir zaman yaratılamayacakları; ve bu yüzden de sanat alanının kendisinde de bazı önemli yapıtların ancak artistik gelişmesinin daha aşağı bir aşamasında olanaklı olduğu kabul edilmektedir. Bu sanat alanının içindeki değişik sanat cinsleri için ilişki doğruysa, artistik alanın tümünün toplumun genel gelişmesiyle ilişkisi içinde doğru olmasına şaşmamak gerekir. Zorluk, yalnızca bu çelişkilerin anlaşılmasının genel tarzındadır. Bunlar açık-seçik belirtilince açıklanmış da olurlar.

||22| Örneğin ilkin Yunan sanatının, sonra da Shakespeare'in sanatının zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cephaneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan imgelemini esinleyen ve böylelikle Yunan [sanat]ının temelini oluşturan doğayı ve toplumsal ilişkileri görüş tarzı, *selfactors** ile, demiryolları ile, lokomotiflerle ve elektrikle işleyen telgrafla bağdaşır mı? Bir Vulkanus,** Roberts ve ortakları yanında nedir ki; Jüpiter*** paratonerin, Hermes**** *Crédit mobilier*'nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur. Printing House Alanı***** yanında Fama'nın****** sözü mü olur? Yunan sanatı, Yunan mitolojisini, yani doğanın ve toplumsal biçimlerin halk imgelemi tarafından artistik, ama bilinçsiz işlenmesini önvarsayar. Bu sanatın malzemesi bunlardır. Bu, herhangi bir mitoloji demek değildir. Yani doğanın (bu sözcük nesnel olan her şeyi, bu bakımdan toplumu da kapsamaktadır) herhangi bir bilinçsiz işlenmesi demek değildir. Mısır mitolojisi, hiçbir zaman Yunan sanatının açılıp gelişmesine elverişli bir alan sağlayamazdı. Ama her durumda *bir* mitoloji. Öyleyse, hiçbir biçimde, doğa ile tüm mitolojik, mitleştirici ilişkileri dışlayan; dolayısıyla sanatçıdan mitolojiden bağımsız bir imgelem isteyen toplumsal gelişim değil..

Öte yandan: Akhilleus barutla ve kurşunla bağdaşabilir mi? Ya da, *İlyada*, basınla ya da daha iyisi baskı makinesi ile bağdaşabilir mi?

* Otomatik iplik eğirme makineleri.
** Roma mitolojisinde ateş ve maden tanrısı.
*** Roma mitolojisinde yıldırım vb. gibi doğal güçleri simgeleyen tanrı.
**** Yunan mitolojisinde hırsızların ve tüccarların tanrısı.
***** Londra'da Times'ın da aralarında bulunduğu basın yayın organlarının toplulaştığı alan.
****** Roma mitolojisinde dedikoduyu simgeleyen tanrıça.

Türkü, destan mitolojinin ilham perileri, mürettibin aletleri karşısmda zorunlu olarak yok olmazlar mı, epik şiirin gerekli koşulları ortadan kalkmaz mı?

Ama zorluk, Yunan sanatının ve destanının toplumsal gelişmenin belli biçimlerine bağlı olduklarını anlamakta değildir. Zorluk, bunların bizim için hâlâ bir estetik doyum sağlamaları ve bazı bakımlardan bizim için ulaşılamayan normların ve modellerin değeri olmalarıdır.

Bir adam çocuksuluğa düşmeden çocukluğa dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeyde onun gerçeğini yeniden-üretme özlemi duymaz mı? Çocuk doğasında, her dönem kendi öz niteliğinin doğal gerçekliğinde yeniden yaşadığını görmez mi? İnsanlığın tarihsel çocukluğu, bir daha asla dönülmeyecek olan insanlığın o en güzel açılma dönemi, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? Huysuz çocuklar vardır ve büyük adam tavırları takınan çocuklar vardır. Antikçağın birçok halkı, bu kategoriye girer. Yunanlılar normal çocuklardı. Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki oluşturmaz. Bu büyüleme, tersine, bunun sonucudur, ve o sanatın doğmuş olduğu, ve ancak doğabileceği, yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiçbir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir.

PARA BÖLÜMÜ[1]

Alfred Darimon: De la Reforme des Banques
[Bankalar Reformu Üzerine], Paris 1856.

||I-1| ***Bütün kötülük dolaşımda ve değişimde değerli metalleri korumakta diretmenin ağır basmasından kaynaklanır."*** (s. 1, 2.)

Ekim 1855'te ***Fransa Bankasının yedek paranın düşüşünü önlemek için*** (s. 2) aldığı önlemlerle başlıyor. Bu bankanın Ekim önlemlerinden önce son altı ay içindeki durumuna ilişkin bir tabloyu bize göstermek istiyor. Bu amaçla, sözkonusu altı ayın her birinde bankanın metal [altın ve gümüş] yedeklerini, *"**portföy dalgalanmalarını**"*, yani banka tarafından yapılan iskontoların tümünü (bankanın ***portföyünde*** bulunan ticari değerde kağıtlar, bonolar) karşılaştırıyor. Bankanın elinde bulunan senetlerin değerini anlatan rakam, Darimon'a göre, ***"halkın hizmetlerine karşı duyduğu az ya da çok gereksinmeyi, ya da, aynı anlama gelmek üzere, dolaşım zorunluluklarını temsil eder."*** (s. 2). ***Aynı anlama mı? Hiç de değil. İskontoya*** sunulan bonoların kitlesi, gerçek anlamda para akışının "dolaşım gereksinimleri"ne özdeş olsaydı, dolaşımdaki banknotların, iskonto edilen bonoların sayısı ile belirlenmesi gerekirdi. Oysa bu hareketler ortalama olarak hem paralel, hem de çoğu zaman tersine hare-

[1] "Para Bölümü", 1. defterin tümünü ve 2. defterin ilk 7 sayfasını kapsıyor. Bu bölüme, Ekim 1857'de başlanmış ama Marx tarih koymamış.

ketlerdir. İskonto edilen bonoların sayısı ve bunlardaki dalgalanmalar kredi gereksinmelerini anlatır; buna karşılık dolaşımdaki para kitlesi çok farklı etkilerle belirlenir. Darimon, dolaşım konusunda herhangi bir yoldan sonuçlara varmak için, her şeyden önce **metal** [altın ve gümüş] yedekleri sütunu ile iskonto edilen bonolar sütunu yanında dolaşımdaki banknotların miktarıyla ilgili bir sütun açmak zorundaydı. Dolaşım gereksinimleri üzerinde söz etmek için, önce, gerçek dolaşımdaki dalgalanmaları saptamakla başlamak daha doğru olurdu. Karşılaştırmanın bu gerekli halkasının dikkate alınmaması, bilgisizlikle dolu bir beceriksizliği ve kredi gereksinimlerinin para dolaşımı gereksinimleri ile kasıtlı olarak karmakarışık hale getirildiğini hemen ortaya çıkarıyor — aslında Proudhon tipi bilgiçliğin tüm gizeminin dayandığı bir karışıklık. (Bir sayfada hastalıkların, başka bir sayfada ölümlerin belirtildiği, ama doğumların unutulduğu bir ölüm oranı istatistiği.)

Darimon'un verdiği iki sütun (bkz: s. 3), bir sayfada bankanın nisan ve eylül ayları arasındaki metal yedekler sütunu, öteki sayfada portföy hareketi, bu olgu, bu totoloji, başka bir şey ifade etmiyor. Bunun için istatistik değerlendirmeler yapma zahmetine girmeye gerek yoktur. Metal çekmek için bankaya bonolar verildiği ölçüde, bankanın pörtföyü bonolarla dolmuş ve deposundan metal boşalmıştır. İstatistik bilgilerin gösterdiği budur. Darimon'un verdiği tablo ile kanıtlamak istediği bu totoloji bile, tabloda yalın olarak anlatılmamıştır. Daha çok tablo, 12 Nisan 1855'ten 13 Eylüle kadar bankanın ***metal*** yedeklerinin 144 milyon kadar düştüğünü, öte yandan portföyündeki değerli kağıtların 101[2] milyon kadar yükseldiğini gösteriyor. Öyleyse metal [altın ve gümüş] yedeklerdeki azalma, iskonto edilen ticari değerde kağıtların artışından 43 milyon fazladır. Bu iki hareketin özdeşliği, altı aylık hareketin bu genel sonucunda başarısızlığa uğruyor. Rakamların daha temelli karşılaştırılması bize başka çelişkileri de gösterir.

Bankanın metal yedekleri	*Bankanın iskonto ettiği değerli kağıtlar*
12 Nisan – 432.614.799 frank	12 Nisan – 322.904.313 frank
10 Mayıs – 420.914.028 frank	10 Mayıs – 310.744.925 frank

Başka bir deyişle, 12 Nisandan 10 Mayısa kadar metal yedeklerinde 11.700.769 düşme oluyor, öte yandan senetlerin sayısı 12.159.388 artıyor[3]; bu demektir ki, senetlerdeki artış[4] 1/2 milyon (458.619 frank)

[2] Marx, Darimon'un yanlışını yineliyor, 108 olacak.

[3] Marx'ın kalem sürçmesi. "Artıyor", "azalıyor" olacak.

[4] "Artış", "azalma" olacak. Bu yanlışlar, Marx'ın, Darimon'un istatistik tablolarından çıkardığı sonuçları özünde değiştirmiyor.

kadar, metal yedeklerindeki azalmayı aşıyor. Mayıs ayını Haziran ayı ile karşılaştırırsak, daha şaşırtıcı bir kapsamda tersine bir olgu kendini gösteriyor:

Bankanın metal yedekleri	*Bankanın iskonto ettiği değerli kağıtlar*
10 Mayıs – 420.914.028	10 Mayıs – 310.744.925
14 Haziran – 407.769.813	14 Haziran – 310.369.439

||2| Buna göre 10 Mayıstan 14 Hazirana kadar metal yedeklerinde 13.144.225 frank azalma olmuştur. Bankanın senetleri aynı ölçüde artmış mıdır? Tersine, bunlarda aynı süre içinde 375.486 frank düşme olmuştur. Bundan dolayı, burada, bir yandaki düşüşte ve öte yandaki yükselmede artık yalnızca nicel oransızlıkla karşılaşmıyoruz. Her iki hareketin ters orantısı da kaybolmuştur. Bir yandaki çok büyük düşüşün eşliğinde öte yanda oldukça zayıf bir düşüş vardır.

Bankadaki metal yedekleri	*Bankanın iskonto ettiği değerli kağıtlar*
14 Haziran – 407.769.813	14 Haziran – 310.369.439
12 Temmuz – 314.629.614	2 Temmuz – 381.699.256

Haziran ve Temmuz aylarının karşılaştırılması metal yedeklerinin 93.140.199 azaldığını ve senetlerin 71.329.817 arttığını, yani metal yedeklerindeki 21.810.382 frank azalmanın portföydeki artıştan daha fazla olduğunu gösteriyor.

Bankadaki metal yedekleri	*Bankanın iskonto ettiği değerli kağıtlar*
12 Temmuz – 314.626.614	12 Temmuz – 381.699.256
9 Ağustos – 338.784.444	9 Ağustos – 458.689.605.

Her iki yanda da artış görüyoruz; metal yedekleri yanında 24.154.830, portföy yanında daha önemli olan 76.990.349 frank artış.

Bankada metal yedekleri	[*Bankanın iskonto ettiği değerli kağıtlar*]
9 Ağustos – 338.784.444	9 Ağustos – 458.689.605
13 Eylül – 288.645.333	[13 Eylül] – 431.390.562

Burada metal yedeklerin gösterdiği 50.139.111 franklık düşmeye, senetlerdeki 27.299.043 franklık düşüş eşlik ediyor. (Aralık 1855'te, ***Fransa Bankasının*** kısıtlayıcı önlemlerine karşın, bankanın yedeklerinde gene 24 milyonluk azalma olmuştur.)

Yemeğin sosu erkek kaz için ne ise, ana kaz için de odur. Altı ayın uzun uzun karşılaştırılmasından ortaya çıkan gerçekler, bay Darimon'un

bu sıraya göre iki uç noktayı karşılaştırmasının verdiği gerçekler kadar sağlam olma hakkına sahiptir. Peki, bu karşılaştırma neyi gösterir? Birbirlerini karşılıklı götüren sonuçları. Metal yedeklerdeki düşüş ile birlikte portföy iki kez büyüyor, ama metal yedeklerdeki düşüşün ötekinin büyümesine ulaşmaması biçiminde (nisan ayından mayısa ve hazirandan temmuza kadar) metal yedeklerindeki düşüşe iki kez portföydeki düşüş eşlik ediyor, ama portföydeki düşüşün ötekinin düşüşünü kapatmaması biçiminde (mayıs aymdan hazirana ve ağustostan eylüle kadar); sonunda bir kez metal yedeklerinde artış ve portföyde artış var, ama birincinin ikinciyi kapatmaması biçiminde. Bir yanda düşme, öteki yanda artış; iki yanda birden düşme; iki yanda birden artış; böylece her şey var, yalnız aynı kalan bir yasa yok, her şeyden önce tersine bir oran yok, portföydeki düşüş metal yedeklerindeki düşüşün, portföydeki artış metal yedeklerindeki artışın nedeni olamayacağı için karşılıklı bir etkilenme de yok. Ters orantı ve karşılıklı etki, Darimon'un ilk ve son ay arasında yaptığı soyutlanmış karşılaştırma ile bile saptanmamıştır. Sürekli olarak, portföydeki 101 milyonluk artışla, metal nakitlerdeki 144 milyonluk azalma telafi edilemiyorsa, bir yandaki artış ile ||3| öte yandaki azalma arasında hiçbir nedensellik bağı yok demektir. İstatistik açıklama, bir yanıt vermek yerine, tersine, kesişen bir yığın soruna neden olur; tek bir sorun yerine, bir sürü sorun doğurur. Bay Darimon metal yedekleri ve portföy (iskonto edilmiş kağıtlar) sütunları yanma banknot dolaşımı ve depozitolar sütunlarını koysaydı, bilmeceler gerçekten ortadan kaybolacaktı. Metal yedekleri tarafında portföydeki artıştan daha az düşüş olmasının nedeni, metal depozitosunun aynı zamanda büyümesi ya da iskonto karşılığı verilen banknotların bir kısmının metal karşılığı değiştirilmemesi, tersine dolaşımda kalması, son olarak ya da dolaşımı artırmaksızın dışarı verilen banknotların derhal depozitolar biçiminde ya da süresi dolmuş bonolarm ödenmesi ile geri gelmesidir. Metal yedeklerindeki düşüşe portföydeki daha az bir düşüşün eşlik etmesinin nedeni de, depozitoların bankadan çekilmesi ya da banknotların metal karşılığı değişim için kullanılması ve böylece bankaya özgü iskontonun çekilmiş depozitoların ya da gümüşe çevrilmiş banknotların sahipleri tarafından zarara uğratılmasıdır. Son olarak, metal yedeklerdeki daha az düşüşün portföydeki daha sonraki düşüşle birlikte gitmesinin nedeni, gene aynıdır (ülke içinde gümüş paranın yerine konması için sağlanan emisyonu tamamıyla bir kıyıya bırakıyoruz; çünkü Darimon bu noktayı inceleme alanının içine almamıştır). Ama çeşitli yanları ile açıklanabilecek olan sütunlar, kanıtlanması gerekmeyen bir şeyi, gittikçe büyüyen ticaret gereksinimlerinin banka yönünden karşılanmasının bankanın banknot dolaşımını zorunlu olarak artırması koşulunun bulunma-

dığını, bu dolaşımdaki azalmanın ya da çoğalmanın bankanın metal yedeklerinin azalmasına ya da çoğalmasına uygun düşmediğini, bankanın dolaşım araçlarının çokluğunu kontrol etmediğini de vb. kanıtlayabilir — bay Darimon'un çerçöpüne uyduramadığı birçok sonuç bunlar. Darimon, önceden hazırladığı görüşünü, bankanın metal yedeklerinde deyimlenen metal varlığı ile onun görüşü gereğince portföyde deyimlenen dolaşım gereksinimleri arasındaki karşıtlığı gürültü içinde ortaya koymak için gösterdiği acele ile, bu soyutlama içinde tüm anlamını yitiren ya da en ileri noktada kendisine karşı tanıklık eden iki sütunu zorunlu tamlanması içinden koparıp alıyor. Prudoncuların istatistik ve olumlu canlandırmalarının tüm değerini bir örnekle açıklamak için bu *olgu* üzerinde durduk. Ekonomik olgular onların teorilerine ilişkin provayı sağlayacak yerde, olgularla uğraşabilmek için bunların üstesinden gelinmediğinin kanıtını verir. Sözkonusu kişilerin olgularla uğraşma biçimi ise, bunların teorik soyutlanmasının oluşumunu gösterir.

Darimon'u izlemeyi sürdürelim.

Fransız Bankası metal yedeklerini 144 milyon azalttığında ve portföyünü de 101 milyon artırdığında, 4 ve 18 Ekim 1855 günlerinde deposunu portföyüne karşı korumak için önlemlere başvurdu. İskonto oranını yavaş yavaş yüzde 4'ten 5'e ve 5'ten 6'ya yükseltti, iskontoya sunulan bonoların vadesini 90 günden 75 güne indirdi. Başka bir deyişle, metalini ticaretin yararına verme koşullarını güçleştirdi. Bu neyi kanıtlar? Darimon'un dediğine göre, "şimdiki ilkelere göre örgütlenen, bu demektir ki, altınla gümüşün egemenliği üzerine kurulu bulunan bir bankanın, ***halkın*** kendisinin hizmetini en çok gereksindiği anda halka hizmetten kaçtığını".[5] Bay Darimon, talebin bankadan isteklerde bulunduğu (ve aşırı bir noktaya vardığı) ölçüde arzın bankanın hizmetlerini pahalılaştırdığını kanıtlamak için rakamlara gereksinimi var mıydı? Banka karşısında "halk"ı temsil eden baylar, aynı "varolmanın hoş alışkanlığı"nı[6] izlemiyorlar mı? Banknot almak için, banknotlarını bankanın altınına karşılık değişmek, bankanın altınını dış ülkelerin tahılıyla değişmek için, dış ülkelerin tahılını Fransız halkının parasıyla değişmek için bankaya bonolarını sunan insancıl tahıl tüccarları, acaba şimdi halkın tahıla en çok gereksinim duyması karşısında, tahılı halka daha ucuza satmanın görevleri olduğu düşüncesinden mi hareket etmişlerdir? Yoksa, tersine, tahıl fiyatlarını yükseltmek için talebin arz karşısında oransızlığından yararlanmak üzere bankaya koşmamışlar mıdır? Bankanın kendisi de bu genel ekonomik yasanın

[5] Darimon, agy, s. 3.

[6] Gœthe'nin oyununda Egmont'un bir dizisine anıştırma (*Egmont*, Perde V, Cezaevi, Ferdinand ile konuşma).

dışında mı kalmalı? *Ne fikir*! Oysa bankaların şimdiki örgütlenme durumu, tahıl kıtlığı karşısında ulusun en çok yararına kullanılabilecek satın alma gücünü işe yaramaz halde bir yerde tutmaya, üretimin üretken ||4| değişmelerinden geçmesi gereken sermaye dolaşımını üretken-olmayan ve etkisiz bir dayanağı haline getirmeye yarayacak kadar miktarda altın birikimi sağlama sonucuna götürebilir. Önümüzdeki olayla ilgili olarak sözkonusu olan, bankaların şimdiki örgütlenme durumunda üretken olmayan metal yedeklerinin, altın ve gümüşün biriktirilmesi dolaşım çerçevesinde henüz ekonomik sınırları içine itilmediği için, gerekli en düşük düzeyinin de üstünde bulunmasıdır. Aynı temel üzerinde daha çok ya da daha az olması sözkonusudur. Ancak sorunu sosyalist yüceliğinden burjuva pratiği alanına indirmek gerekirdi. **İngiltere Bankasının** burjuva İngiliz muhaliflerinin büyük bir kısmında sorunu bu alanda dolaşır durumda buluruz. ***Ne düşüş***! Yoksa banknot ve başka banka araçları ile metallerin biriktirilmesinin çokluğu ya da azlığı değil de, metal temelden tamamıyla vazgeçmek mi sözkonusu? Ama o zaman istatistik masalının, bu masalm dürüstlüğünün gene bir değeri yok. Hangi koşullar altında olursa olsun banka değerli metallerini zorunlu durumda dış ülkelere yollayacaksa, bunları daha önceden biriktirmek zorundadır. Bir dış ülke bunları, malları karşılığında kabul edecekse, metallerin bir ön egemenliği olması gerekir.

Bankanın değerli metallerini elinden kaçırması sonucunu doğuran nedenler, Darimon'a göre, hasadm kötü oluşu ve bu yüzden dışardan tahıl ithal etme zorunluğunun ortaya çıkmasıydı.[7] Darimon, toplanan ipek ürününün yetersizliğini ve Çin'den çok miktarda ipek satın almak gerektiğini unutuyor. Ayrıca Darimon, Paris sanayi sergisinin son aylarında ortaya çıkan büyük ve çok sayıda girişimlere değiniyor.[8] Ama *Crédit mobilier* ile rakiplerinin, İsaac Péreire'in dediği gibi, Fransız sermayesinin başka sermayeler karşısında, Fransız dilinin başka diller karşısında olması gibi kozmopolit niteliği ile üstünlük kazandığını göstermek için dış ülkelerde giriştikleri büyük spekülasyonları ve girişimleri de unutuyor. Bunun dışmda Doğu savaşının neden olduğu üretken-olmayan giderler var: 750 milyonluk borçlanma. Dolayısıyla bir yanda Fransız üretiminin en önemli iki dalında büyük ve ansızın bir düşüş! Öte yanda Fransız sermayesinin yabancı piyasalarda, asla doğrudan bir eşdeğer yaratmayan ve belki de kısmen üretim giderlerini asla karşılayamayacak olan girişimlerde aşırı ölçüde kullanılması! Bir yandan yurtiçi üretimdeki azalmanın ithalat yoluyla karşılanması ve öte yandan dış sanayi girişimlerindeki artış için gerekli olan, eşde-

[7] Darimon, agy, s. 3.
[8] Agy, s. 3-4: Mayıs-Kasım 1855'te, Paris'teki evrensel sanayi sergisi sözkonusudur.

ğerlerin değişimine yarayacak dolaşım belirtileri değil, eşdeğerlerin kendisi, para değil, sermaye idi. Yurtiçi Fransız üretimindeki düşüş de, Fransız sermayesinin dış ülkelerde kullanılması için asla bir eşdeğer durumunda değildi. Diyelim ki, Fransa Bankası metal temele dayalı değildi ve dış ülkeler Fransız eşdeğerlerini ya da, yalnızca özgül değerli metaller biçiminde değil, her biçimdeki Fransız sermayesini kabule istekliydi. Banka "müşterilerinin" kendisinden en çok hizmet istediği anda iskonto koşullarını ağırlaştırmak zorunda gene kalmaz mıydı? Bankanın müşterilerinin bonolarını iskonto ederken esas aldığı banknotlar, şimdi altın ve gümüşe dayalı havalelerden başka bir şey değildir. Bizim savımıza göre, bunlar, ulusun ürün yedeklerine ve doğrudan kullanılabilecek emek-gücüne göre ayrılmışlardır: birincisi sınırlıdır, ikincisi yalnızca çok olumlu sınırlar çerçevesinde ve belirli dönemlerde çoğalabilir. Öte yandan kağıt para makinesi yorulmak bilmez ve sihirli bir değnek vuruşuyla çalışır. Aynı zamanda, tahıl ve ipekte kötü ürün alınması, ulusun doğrudan değişilebilen servetini büyük ölçüde azaltırken, yabancı demiryolu ve madencilik şirketleri vb. aynı doğrudan değişilebilen serveti, doğrudan hiçbir eşdeğer yaratmayan ve bu yüzden aynı serveti o an için yerine konmayan bir özellikte harcama biçiminde saptıyorlar. Öyleyse, ulusun doğrudan değişilebilen, dolaşıma elverişli, dış ülkelere yollanabilen serveti, büsbütün azalıyor! Öte yandan, bankaların çıkardığı tahvil sınırsız olarak artıyor. Bunun doğrudan sonucu: Ürünün, hammaddenin ve emek[-gücünün] fiyatlarının artması. Öte yandan da, bankaların çıkardığı tahvil fiyatında düşme. Banka, ulusal serveti, sihirli bir değnek vuruşuyla artırmamalı, tersine çok olağan bir eylemle kendi değerli kağıtlarının değerini düşürmeliydi. Bu değer düşürme ile birlikte üretim ansızın kötürümleşiyor! Ama hayır, diye haykırıyor prudoncu. Bizim yeni banka sistemimiz ||5|, metal tabanı ortadan kaldırmak ve geri kalan her şeyi olduğu gibi bırakmak gibi olumsuz bir hizmetle hoşnut kalmaz. Yepyeni üretim ve dolaşım koşulları yaratır, yani yepyeni koşullar altında müdahalede bulunur. Şimdiki bankaların kurulması da zamanında üretim koşullarında devrim yapmadı mı? Onun yarattığı kredi yığılımı olmasaydı, toprak rantının tersine onun yarattığı devlet rantı, böylece toprak mülkiyetinin tersine onun yarattığı finans gücü, ***toprağın faizinin*** tersine onun yarattığı **paranın faizi** olmasaydı, bu yeni dolaşım kuruluşu olmasaydı, modern büyük sanayi olur muydu, dolaşım kağıtlarının binlerce biçimi, aynı zamanda modern ticaretin ve modern sanayinin üretim koşulları olarak ürün demek olan ortaklık girişimleri vb. olur muydu?

Burada, çıkış noktası ile artık bağıntılı olmayan temel soruna ulaştık. Buradaki genel soru şu olabilir: Dolaşım mekanizmasında —dolaşım sisteminde— değişiklik yaparak, var olan üretim koşullarında ve

bunlarla ilgili bölüşüm koşullarında devrim yapma olanağı var mıdır? Soruyu sürdürelim: Dolaşımdaki böyle bir dönüşüme, var olan üretim koşullarına ve onlara dayalı toplumsal koşullara dokunmadan girişilebilir mi? Dolaşımdaki böyle her dönüşüm, gene öteki üretim koşullarının değiştirilmesini ve toplumsal devrimleri koşullandırırsa, bir yandan değişimlerin zora dayalı niteliğinden kaçınmak, öte yandan bu değişimlerin kendisini dolaşım değişiminin koşulu değil de tersine bunların yavaş yavaş gelen bir sonucu yapmak için dolaşım hünerleri öneren öğreti daha baştan doğal olarak ortadan kalkmış olur. Bu temel koşulun yanlışlığı, üretim, bölüşüm ve dolaşım ilişkilerinin içsel bağıntısı konusundaki aynı yanlışlığı kanıtlamaya yeter. Yukarda belirtilen tarihsel örnek, kuşkusuz önemli değildir; çünkü modern kredi kurumları, sermaye yoğunlaşmasının hem etkeni ve hem de nedenidirler; bunda yalnız bir öğe meydana getirirler ve servet yoğunlaşması, dolaşım eksikliği (eski Roma'da olduğu gibi) ile olduğu kadar kolaylaştırılmış dolaşımla da çabuklaştırılır. Ayrıca, paranın çeşitli uygar biçimlerinin —madeni para, kağıt para, kredi parası, emek parası (sonuncusu sosyalist biçim olarak)— kendisinden istenilene, para kategorisinde anlatılan üretim ilişkisini bizzat ortadan kaldırmaksızın ulaşıp ulaşamayacağı, öte yandan daha sonra da gene kendi kendini yok eden bir ilişkinin biçimsel değişimi yoluyla aynı ilişkinin temel koşullarının bırakılması isteminin olup olmadığı noktalarını araştırmak, ya da daha çok genel bir soru haline getirmek gerekir. Paranın çeşitli biçimleri, çeşitli basamaklarda toplumsal üretime daha uygun düşebilir; bir kısmının üstesinden gelemediği kötü durumları bir başkası ortadan kaldırabilir. Ama bunların hiçbiri, paranın biçimleri olarak kaldıkça ve para önemli bir üretim ilişkisi olarak kaldıkça, para ilişkisinde yatan çelişkileri ortadan kaldıramaz, yalnızca bunları şu ya da bu biçimde temsil edebilir. Ücretli emeğin bir biçimi ötekinin kötülüklerini düzeltebilir, ama ücretli emeğin hiçbir biçimi ücretli emek kötülüğünün kendisini düzeltemez. Bir kaldıraç, hareketsiz maddenin direncinin üstesinden, başka birinden daha iyi gelebilir. Bunların her biri, direncin ortada kalmasına dayanır. Dolaşımın öteki üretim ilişkileriyle olan ilişkisi konusundaki bu genel soru doğal olarak ancak sonunda ortaya atılabilir. Proudhon ile yandaşlarının bu soruyu arı biçimi içinde bile ortaya koymaması, yalnız arasıra bu konuda ustaca söz etmesi, daha baştan kuşku veriyor. Bu noktaya dokunulduğu yerde, her zaman iyice gözden geçirme olanağı bulunacaktır.

Darimon'un yaptığı girişten, *para deviniminin ve kredinin* tamamıyla özdeş olduğu hemen ortaya çıkıyor ki, ekonomik bakımdan bu yanlıştır. (Bu arada şunu belirtelim: ***Karşılıksız kredi*** formülü, ***mülkiyet hırsızlıktır***[9] sözünün ikiyüzlü, darkafalı ve korkak bir biçimidir ancak. İşçiler

kapitalistlerden sermaye alacak yerde, kapitalistlerin onlara bunu vermeye zorlanmaları gerekir.) İlerde ayrıca buna da döneceğiz.

Ele aldığımız konuda da Darimon ancak, kredi işlemleri yapan bankaların, meta işlemi yapan tüccarlar ya da çalışma işleminde bulunan işçiler gibi, girdilere oranla talep yükselince, daha pahalıya satışta bulunurlar; bu demektir ki, müşterinin en çok gereksindiği anda ona karşı hizmeti güçleştirirler. Bankanın çıkardığı banknotlar konvertibl olsa da olmasa da, böyle yapmak zorunda olduğunu gördük.

Fransa Bankasının Ekim 1855'teki işlemi bir "*bağırıp çağırmaya*" (s. 4) ve kendisi ile müşterilerinin sözcüleri arasmda bir "*büyük tartışmaya*" neden oldu. Darimon bir özetleme yapıyor ya da bu tartışmadan önceki durumu özetliyor. Burada onu arasıra izliyoruz, çünkü yaptığı özet iki karşıt tarafın yaptığı sürekli kaypaklıklar sonucu onların zayıflıklarını gösteriyor. Dışsal nedenlerin elyordamı ile araştırılması sözkonusu. Tarafların her biri, bir başkasını aramak için hep silahını yere düşürüyor. İkisi de vuruşa yanaşmıyor; yalnızca sürekli olarak silahları değiştirdikleri için değil (bu durumda kendi kendilerini vururlar), aynı zamanda başka bir alana hemen kaçmak için bir alan üzerinde raslaşmışlardır.

(Fransa'da 1806'dan 1855'e kadar iskonto oranı %6'ya çıkmamıştı: 50 yıldan bu yana, *ticari senetler için maksimum 90 günlük vade değişmedi.*)[10]

Darimon'un bankaya kendisini ve kendi yanlış görüşünü savundururken gösterdiği zayıflık, örneğin kendisinin tasarlanmış diyalogunun şu kısmından ||6| anlaşılıyor:

Bankanın muhalifi şöyle diyor: "*Tekeliniz sayesinde kredi dağıtıcısı ve düzenleyicisisiniz. Katı bir tutum takındığınızda, iskontocular size öykünmekle kalmazlar aynı zamanda katılığınızı abartırlar. ... Önlemlerinizle işlerin durmasına yol açtınız.*"

Banka "alçakgönüllü" bir yanıt verir: "*Ne yapmamı isterdiniz?" diyor banka alçakgönüllülükle ... "Kendimi yabancıya karşı korumak için, kendimi yurttaşlarımıza karşı korumak zorundayım. ... Her şeyden önce, paranın dışarıya akmasını önlemek zorundayım, para yoksa ben bir hiçim ve onsuz hiçbir şey yapamam.*"

Bankaya böyle kabalıklar yakıştırılıyor! Banka asıl sorundan uzaklaştırılıyor, genel sözlerle kendisine yanıt verilebilmesi için, genel sözler içinde sorun kaybediliyor. Bu diyalogda, banka, sahip olduğu tekel sayesinde, krediyi gerçekten bankanın düzenlediğini sanan Darimon'un yanılsamasını paylaşıyor. Gerçekte, bankanın gücü, ancak, özel "*iskon-*

[9] *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon,* Paris, 1850, s. 66-74 ve 286-287.

[10] Darimon, agy, s. 4.

tocuların" gücünün bittiği yerde, böylece de bizzat bankanın gücünün çok fazla sınırlı olduğu anda başlıyor. Herkesin %2,5 ile iskonto yaptığı rahat bir **para piyasasının** akıştığı bir sırada banka, %5'le yetinsin; ***iskontocular*** bankayı örnek alacak yerde, iskontoyla ilgili bütün işlemleri kendileri yapacaklardır. Bu durum, iskonto işlemleri vb. için, **İngiltere Bankasını özel bankerlerin** gerçek rakibi haline getiren 1844 tarihli yasadan bu yana, bankanın tarihinde olduğu kadar hiçbir yerde daha göze çarpıcı değildir. **İngiltere Bankası**, para piyasasının rahatlık dönemlerinde iskonto ticaretinden kendine bir pay, artan bir pay sağlamak için, kendi payını **özel bankerlerin** hacmi düzeyine, hatta onun da bazan altına sürekli olarak düşürmek zorundaydı. O halde bankanın "kredi düzenlemesi"ni *cum grano salis** yerine koymak gerekir. Oysa Darimon, para piyasasının ve kredilerin kaçınılmaz denetimine ilişkin boş inancını çıkış noktası yapıyor.

Bankanın para piyasası üzerinde gerçek gücünün koşullarını eleştirici gözle araştıracak yerde, **nakit paranın** onun için her şey demek olduğu ve paranın dış ülkelere ***akmasını*** önlemek zorunda bulunduğu yolundaki boş sözlere hemen sarılıyor. Collège de France'm bir profesörü (Chevalier) karşılık veriyor: "Altın ve gümüş, bütün öteki metalar gibi metadırlar. ... Her halkın, olağanüstü gereksinimlerinde, örneğin, yabancılardan satın almak için, bu metallerden belirli bir yedeğe sahip olması gerekir."[11] Banka karşılık veriyor: "Metal para öteki metalar gibi bir meta değildir; bir değişim aracıdır ve bundan aldığı güçle tüm öteki metalara yasa koymak ayrıcalığına sahiptir". Bu noktada Darimon tartışmacıların arasına giriyor: "Öyleyse altın ile gümüşün sahip olduğu, dolaşımın ve değişimin bu tek doğal araçları olma ayrıcalığına, yalnızca güncel bunalımla değil, aynı zamanda ticarete bağlı dönemsel bunalımlarla da ilgili olmak gerekir."[12] Bunalımların her türlü sıkıntılarını örtbas etmek için, "altın ile gümüşün öteki metalar gibi birer meta olması, ya da daha açık bir deyişle, tüm metaların altın ve gümüşün değerinde[13] değişim araçları olması, ürünlerin gerçekten ürün karşılığı değişilmesi yeterli olacaktır".[14] (s. 5-7).

Burada tartışma konusunun sunuluş biçimi bu yüzeysellikte. Banka para emisyonları yaparsa (banknot) ve altın (gümüş) olarak geri ödenebilen (depozitler) sermayeye ilişkin tahviller çıkarırsa, bankanın metal yedeklerinin azalmasını ancak bir ölçüye kadar kabul edebileceği ve herhangi bir tepkide bulunmaksızın buna katlanabileceği kendi-

* Bir tuz tanesiyle. Burada: *yedeklerle.*

[11] Darimon, agy, s. 5.

[12] Agy, s. 6.

[13] Darimon'da: "aynı nitelikte".

[14] Darimon, agy, s. 6-7.

liğinden anlaşılır. Bununla, metal para teorisinden bir şey çıkarılamaz. Darimon'un bunalım öğretisine de ileride döneceğiz.

Bay Darimon, "**Dolaşım Bunalımlarının Küçük Tarihi**"[15] başlıklı bölümde, *1809 ve 1811 yılları* arasında İngiltere'de görülen bunalıma değiniyor, 1810 başlığı altında Altın-Gümüş Komitesinin atanışını not etmekle yetiniyor. 1811 başlığı altında ise gerçek bunalıma (ki, 1809'da başlamıştı) gene değinmiyor ve Avam Kamarası tarafından "banknotun altın ve gümüşe karşı değer yitirmesinin, kağıt paranın değer yitirmesinden değil, altın ve gümüşün pahalılaşmasından ileri geldiği" yolundaki kararı kabul etmesini [not etmekle] yetiniyor. Bu arada, Ricardo'nun karşıtı bir sav ortaya koyan broşürüne de dayanıyor. Bu savdan şöyle bir sonuç çıkarıyor: "Para, tümüyle kağıt-paradan oluştuğunda en tam durumundadır."[16] (s. 22-23.) 1809 ve 1811 bunalımları burada önemliydi, çünkü o sıralarda banka konvertibl-olmayan banknotlar çıkarıyordu, dolayısıyla bunalımlar hiçbir biçimde banknotların altınla (metal) konvertibl olmasından çıkmıyordu ve böylece de hiçbir zaman bu konvertibilitenin ortadan kaldırılmasıyla önlenebilecek nitelikte değillerdi. Darimon, becerikli bir terzi davranışı içinde, kendisinin bunalım teorisini çürüten bu olguları atlayıp geçiyor. Ricardo'nun özdeyişine yapışıyor. Oysa bunun, broşürlerdeki sorunun asıl konusu ile —banknotların değer yitirmesiyle— hiçbir ilişkisi yoktu. Ricardo'nun para öğretisinin, bankanın dolaşımdaki banknot çokluğunu denetlediği, dolaşım araçlarının çokluğunun fiyatları belirlediği, öte yandan da fiyatların dolaşım araçlarının çokluğunu belirlediği vb. yollu yanlış varsayımlarla tamamıyla çürüdüğünü görmezden geliyor. Ricardo'nun zamanında para dolaşımının görünüşlerine ilişkin ayrıntılı araştırmalar henüz yoktu. Buna da şöylece değinmiş olalım.

Altın ve gümüş, öteki metalar gibi birer metadır. Altın ve gümüş öteki metalar gibi meta değildir: Genel bir değişim aracı olarak ayrıcalıklı metalardandır ve tam da bu ayrıcalıkları gereği öteki metaların değerini düşürürler. Darimon'un uzlaşmaz karşıtlığa indirgediği son çözümleme bu. Altın ve gümüşün ayrıcalığını kaldırın, onu tüm öteki metaların düzeyine indirin; Darimon'un son aşamada verdiği karar bu. O zaman altın ve gümüş paranın, ya da altına ya da gümüşe çevrilebilen banknotların kendine özgü kötülüğünden kurtulmuş olursunuz. Tüm kötülükleri kaldırırsınız. Ya da tersine bütün metaları, şimdi yalnızca altın ve gümüşün sahip olduğu tekel düzeyine yükseltirsiniz. Bırakın Papa yerinde kalsın, ama herkesi de birer Papa yapın. Her metayı para yaparak ve paranın sahip olduğu özelliklerle donatarak

[15] Darimon'da bölüm III'ün (s. 20-27) başlığı gerçekte şöyle: "Dolaşım Bankasının Küçük Tarihi".

[16] Darimon, agy, s. 22.

parayı ortadan kaldırın. Burada, sorunun kendi anlamsızlığının ortaya çıkıp çıkmadığı ve bu yüzden çözüm olanaksızlığının da görevin ortaya koyduğu koşullarda bulunup bulunmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Çoğunlukla bunun yanıtı yalnızca sorunun eleştirilmesindedir ve ancak soruya olumsuz yanıt verilerek ||7| içinden çıkılabilir. Gerçek soru: Burjuva değişim sisteminin kendisine özel bir değişim aracı gerekli değil mi? Tüm değerler için özel bir eşdeğeri zorunlu olarak yaratmıyor mu? Bu eşdeğerin ya da bu değişim aracının bir biçimi, daha kullanışlı, daha uygun, ötekilerden daha az güçlük getirici nitelikte olabilir. Ama özel bir değişim aracının varlığından ortaya çıkan, özel ve bununla birlikte genel olan bir eşdeğerin güçlüklerinin, her biçimde, hatta değişik biçimlerde bile, yeniden-üremesi gerekirdi. Darimon böyle bir soruya doğal olarak coşkunlukla giriyor. Parayı ortadan kaldırın ya da kaldırmayın! Altın ve gümüşün para olarak kendine özgültüğü dolayısıyla sahip olduğu özel ayrıcalığı kaldırın, ama tüm metaları da paraya dönüştürün, yani bunların hepsine ortaklaşa olarak, bir kez bu tekel hakkından ayrı olarak varlığını yitiren bir özellik verin.

Gerçekte **külçelerin ihracında**, altın ve gümüş yetersizliklerinde, Darimon'un üstesinden gelemediği gibi yüzeysel olarak kavradığı bir çelişki gün ışığına çıkıyor. Altın ve gümüşün öteki metalar gibi birer meta olmadığı, modern ekonominin ansızın ve korku ile geçici olarak ikide bir merkantil sistemin önyargılarına varmış halde kendini gördüğü anlaşılıyor. İngiliz ekonomistleri, bir ayırma yaparak güçlükleri çözmeye çalışıyorlar. Böyle para bunalımları sırasında, altın ve gümüşün para olarak değil, madeni para olarak değil, sermaye olarak istendiğini söylüyorlar. Sermaye olarak ama, altın ve gümüşün belirli biçimindeki sermaye olarak istendiğini eklemeyi unutuyorlar. Sermaye her biçimde ihraç edilebilir nitelikte olsaydı, öteki metalarm çoğu dışarı akış yetersizliğinden değer yitirirken, bu metaların dışarı çıkışının nedeni başka olabilirdi.

Belirgin örnekleri ele alalım: Ülke içinde, başlıca geçim araçlarından birinin (tahıl gibi) kötü hasadı sonucu, yurtdışında kötü hasat sonucu ve bundan dolayı da ithal edilen bir ana tüketim maddesinin (örneğin çay) pahalılaşması sonucu; sanayinin önemli hammaddelerinde (pamuk, yün, ipek, keten) kötü hasat sonucu altının **ihracı**; fazla ithalat (istifçilik, savaş vb.) sonucu **ihraç**. Ansızın gelen ya da sürekli görülen bir yokluğun (tahılda, çayda, pamukta, ketende vb.) giderilmesi, yurtiçi kötü hasat konusunda ulusu iki kat zarara uğratır. Yatırılan sermayenin ya da emeğin bir kısmı yeniden-üretilmez — gerçek üretim kaybı. Yeniden-üretilen sermayenin bir kısmının, bu açığı kapatmak için elden çıkarılması gerekir. Üstelik bu kısım, kayıp olanın

basit aritmetik oranda bir kısmı değildir. Çünkü ürünün eksikliği, dünya piyasasında arzın azalması ve talebin yükselmesi sonucu artar ve artması da gerekir. Böyle bunalımların, para bir yana, nasıl önleneceğini çözümlemek ve karşılaşılan koşullarda parayı neyin belirleyeceğini araştırmak gerekir. (*Tahılda kötü hasat* ve *aşırı ithalat* başlıca durumlardır. Savaşın, ekonomik bakımdan, ulusun sermayesinin bir kısmını doğrudan suya atması demek olduğu kendiliğinden anlaşılır.)

Tahılda kötü hasat durumu: Başka bir ulusla karşılaştırıldığında, ulusun sermayesinin (yalnız gerçek zenginliğinin değil) azaldığı açıktır. Hem de bu, fırındaki ekmeğini yakan ve bu kez ekmeği fırıncıdan satın almak zorunda bulunan bir köylünün satın aldığının fiyatı ölçüsünde yoksullaştığı kadar açıktır. Yurtiçi ile ilgili olarak tahıl fiyatının yükselmesinin, değer sözkonusu olunca, her şeyi eski durumunda bıraktığı sanılır. Ama gerçek kötü hasat durumunda, tahılın daha az miktarı ile daha yüksek fiyatının çarpımı, normal miktarı ile daha düşük fiyatın çarpımının asla eşit olmadığını bir yana koyalım. Varsayalım ki, İngiltere'de yalnız 1 *quarter* üretiliyor ve bu 1 *quarter* eskiden 30 milyon *quarter* buğdayın fiyatına erişiyor. Bu durumda ulus, yaşamın ve bununla birlikte tahılın yeniden-üretilmesi için gerekli araçlardan yoksun olması bir yana, 1 *quarter* üretmek için işgününün *a* olduğunu kabul edersek, 1 ∞ a işgünü (ürün) için *a* ∞ 30 milyon işgününü değiş tokuş edecektir. Ulusun sermayesinin üretken gücü milyonlarca kat azalacak ve ülkede sahip olunan değerlerin toplamı azalacaktır; çünkü her işgününün değerinde milyonlarca kat düşme olacaktır. Artık her sermaye parçası, eski değerinin, üretim maliyetindeki eşdeğerinin 1/30.000.000'unu temsil edecektir. Çünkü sözkonusu olayda ülke sermayesinin nominal değerinde hiçbir azalma olmamakla birlikte (arsa ve arazinin değer yitirmesi dışında), öteki ürünlerin azalan değeri 1 *quarter* buğdayın yükselen değeri ile aynen karşılanabilir. Buğday fiyatının *a* ∞ 30 milyon kat yükselmesi, geri kalan tüm ürünlerde aynı değer azalmasının bir açıklanmasıdır. Ayrıca, yurtiçi ve yurtdışı ayrımı tamamıyla aldatıcıdır. Tahıl yokluğuna katlanan ulus, tahılını satın aldığı yabancı ulus nasıl davranıyorsa, ulusun herhangi bir bireyi de çiftçiye ya da tahıl tüccarına karşı öyle davranır. Tahıl satın almak için harcamak zorunda olduğu ek miktar, doğrudan onun sermayesinin, alım olanaklarının bir azalmasıdır.

Konuyu önemli olmayan etkilerle bulandırmamak için, tahılın **serbest değişiminin** var olduğu bir ulus varsayılmalıdır. İthal edilen tahıl, ülkede üretilmiş tahıl kadar ucuz olsa bile, ulus, çiftçilerin üretmediği sermaye oranında yoksullaşır. Yalnızca varsayılan durumda ulus her zaman, normal fiyatlar durumunda ithal edilebildiği kadar çok dışardan buğday ithal eder. O halde ithalattaki artma, fiyatların yükselmesi

anlamına gelir.

Tahıl fiyatındaki yükselme = tüm öteki metaların fiyatlarının düşüşü. Bir *quarter* tahılın alınmasına yarayan (fiyatta temsil edilen) üretim maliyetlerinin artması = tüm başka biçimlerde var olan sermayenin verimliliğinin azalması. Tahılın satın alınması için harcanan fazlanın, tüm öteki ürünlerin satın alınmasındaki azalmayı ve dolayısıyla bu ürünlerin fiyatlarındaki düşüşü karşılaması gerekir. Ulus, metal para ile ya da herhangi bir paraya sahip olarak ya da olmayarak, yalnız tahılı değil, tüm öteki üretim dallarını da kapsayan bir bunalım içinde bulunabilir. Çünkü tüm öteki üretim dallarının verimliliği kesin olarak azalmakla kalmaz, bunların üretiminin değeri normal üretim giderleriyle belirlenen değere karşı düşmekle kalmaz; tüm sözleşmeler, yükümlülükler de vb. ürünlerin ortalama fiyatlarına dayanır. Örneğin x teneke buğdayın devlet borcunu ödemek için verilmesi gerekir, ama bu x teneke buğdayın üretim maliyeti belli bir oranda azalmıştır. Para hiç dikkate alınmasa bile, ulus genel bir bunalım ||8| içinde bulunur. Yalnız para değil, ürünlerin değişim-değeri bile bir kenarda bırakılsa, ürünlerin değeri düşmüş, ulusun verimliliği azalmış olur; öte yandan ise ulusun tüm ekonomik ilişkileri emeğinin ortalama verimliliğine dayalıdır.

Bir tahıl kıtlığı dolayısıyla meydana gelen bunalım, **külçe ihracına** [altın ve gümüş] karşıt olan engellerle artmış olmasına karşın, hiçbir zaman bu **ihraç** nedeniyle ortaya çıkmış demek değildir.

Her şeye karşın, Proudhon ile birlikte[17], bunalımın, değerli metallerin tek başına, öteki metaların tersine, kendine özgü bir değer sahibi olmasından ileri geldiği söylenemez. Çünkü tahıl fiyatının yükselmesi demek, bir sonraki aşamada yalnızca hububatın belirli miktarı karşılığında daha çok altın ve gümüşün verilmesi, yani altın ve gümüşün fiyatının hububat fiyatına oranla düşmesi gerektiği anlamına gelir. Öyleyse altın ve gümüş, hububata oranla değer yitirmesini tüm öteki metaların yazgısıyla paylaşır ve hiçbir ayrıcalık onları bundan korumaz. Altın ve gümüşün tahıla karşı değer yitirmesi, tahıl fiyatlarının yükselmesi ile özdeştir. (Tamamıyla doğru değil. Bir *quarter* hububat 50 şilinden 100 şiline yükseliyor. Bu demektir ki %100 yükseliyor. Ama pamuklu mallar %80 düşüyor. Gümüş tahıla karşı ancak %50, pamuklu mallar (azalan talep vb. sonucu) %80 düşmüştür. Bu demektir ki, öteki malların fiyatları, tahıl fiyatlarının yükselmesinden daha büyük düşüş gösteriyor. Ama bunun tersi de oluyor. Örneğin tahılın %100 oranında geçici olarak yükseldiği son yıllarda sanayi ürünlerinin, tahıla karşı altının düştüğü oranda düştüğü görülmemiştir. Ancak bu

[17] P. J. Proudhon, *Système des contradictions ...*, s. 68-70.

durum genel kurala dokunmamaktadır.) Altının maden-para olarak miktarının, tam ve değişmez biçimde belirlenmiş olması dolayısıyla bir ayrıcalığa sahip bulunduğu da söylenemez. Bir taler (gümüş) hangi koşullar altında olursa olsun bir talerdir. Böylece bir *teneke* buğday da bir *teneke* buğdaydır, bir *arşın* bez de her zaman bir *arşın* bezdir.

Metaların (emek dahil) çoğunun değerinin düşmesi ve bunun sonucu olarak bunalım, tahıl ürününün önemli ölçüde düşük olması durumda, altının ihraç edilmesinin ilk nedeni olarak düşünülemez; çünkü değerin düşmesi ve bunalım, ülkeden altın hiç ihraç edilmediği ve dışardan tahıl ithal edilmediği zaman da olabilir. Bunalım, açıkça, birincil gereksinimler alanında —ulusal ölçek sözkonusu olunca— tüm öteki alanlardan çok daha belirgin ve daha güçlü etkisiyle belli olan arz ve talep yasasıyla geri gelir. Altın ihracatı tahıl bunalımının nedeni değildir, tersine, tahıl bunalımı altın ihracatının nedenidir.

Altın ve gümüş tek başına alınınca, yalnız iki yönde bunalımda etkili olabilir ve bunun belirtilerini ağırlaştırdığı ileri sürülebilir: 1) altın ihracatı koşulları, bankaların uyması gereken metal rezervleriyle ilgili olarak güçleştirildiği ölçüde, ve bu yüzden bankanın sözkonusu altın ihracatına karşı aldığı önlemler, yurtiçi dolaşım üzerinde can sıkıcı etkilerini gösterdiği ölçüde; 2) altın ihracatı, yabancı uluslar sermayeyi yalnızca altın biçiminde almak istediği ve başka bir biçimde kabul etmek istemediği için gerekli olursa.

2 nolu güçlük, 1 nolu güçlük ortadan kaldırılsa bile sürüp gidebilir. **İngiltere Bankası**, konvertibl-olmayan banknotlar çıkarmaya yasal bakımdan yetkili olduğu dönemde bu güçlüğü yaşadı. Banknotlar **külçelere** [altın ve gümüşe] göre düşme gösterdi, ama **altının para fiyatı** da **külçe** fiyatına göre eşit olarak düştü. Altın, banknota göre özel bir meta türü olmuştu. Banknotun varsayımsal olarak belirli bir miktarda altını, ***gerçekte*** banknota karşılık değişilemeyen bu altını temsil ettiği zaman altına bağımlı kaldığı söylenebilir. Altın, banknotun, yasal olarak bankada, artık, bu nicelikte altına karşı değişilebilir olmamasına karşın, banknotun paydası olarak kalmıştı.

Kuşkusuz olasıdır ki (?) (ileride araştırılacaktır ve şu anda **tartışılan konu**yla doğrudan ilgili değildir), altının kağıt para olarak adlandırılması (dolayısıyla, örneğin, 5 İngiliz liralık banknotun 5 İngiliz altın lirasının kağıt olarak temsilcisi olması gibi), banknotun altına konvertibilitesi, banknot için, *siyasal* bakımdan var olsun olmasın, ekonomik bir yasa olarak kalır. **İngiltere Bankasının** banknotları, 1799-1819 yılları arasında da, belirli bir miktarda altının değerini temsil ettikleri görünüşünü sürdürdü. Bu sav, banknotun gerçekte şu ya da şu miktar **metale** komuta etmesi olgusundan başka nasıl denemeden geçirilebilir? 5 İngiliz liralık banknot 5 altın lirasına = altın olarak bir değere sahip

olmadığı andan başlayarak banknotun değeri, ***konvertibl-olmadığı*** halde, gene de düştü. Banknotun değerinin üstündeki rakamın gösterdiği belirli altın değerine olan eşitliği, banknot ile altın arasındaki gerçek eşitsizlikle hemen çelişkiye girdi. Banknotun göstergesi olarak altına sımsıkı bağlı kalan İngilizler arasındaki tartışma, bu durumda gerçekte banknotun altına konvertibilitesi—bu yalnızca banknotun üstündeki rakamın teorik olarak gösterdiği pratik bir eşitliktir— üzerinde değil, bu kenvertibilitenin nasıl güvenceye alınabileceği, bu konvertibilitenin bankaya yasal olarak yüklenecek sınırlamalarla mı, yoksa kendi haline bırakılması halinde mi güvence sağlanacağı konusundadır. Sorunun kendi haline bırakılması görüşünde olanlar, bu konvertibilitenin, bono üzerine avans veren, böylece banknotları güvenceli bir geri dönüşe sahip bulunan bir banknot bankasında **ortalama** ölçüde güvenceye bağlandığı, muhaliflerinin ise bu ortalama güvenliğe bile varamadıkları savında bulunuyorlar. Sonuncu nokta bir **olgudur**. Ayrıca belirtirsek, **ortalama** ölçü küçümsenecek bir şey değildir ve ortalama hesaplarm tüm sigortaların vb. olduğu gibi bankaların da temelini meydana getirmesi gerekir. Bu noktada, haklı olarak örnek diye gösterilen İskoçya bankaları özellikle sözkonusudur. Altın ve gümüşün koyu taraftarı ||9| olanlar ise, konvertibliteyi ciddiye aldıklarını, bankanın çevirme yükümlülüğünün banknotu konvertibl olarak tuttuğunu, bu konvertiblite gerekliliğinin bizzat banknotun değer kaybı dolayısıyla var olduğunu ve **aşırı-emisyona** karşı bir set meydana getirdiğini, muhaliflerin konvertibl-olmamanın sahte taraftarları olduklarını söylüyorlar. Bu iki taraf arasında, çeşitli farklılıklar, küçük *"çeşitler"*in bir yığını vardır. Son olarak, konvertibl-olmamanın savunucuları, bu kararlı altın ve gümüş muhalifleri, kendileri fark etmedikleri halde, konvertibl-olmamanın muhalifleri kadar konvertiblitenin sahte taraftarlarıdır; çünkü banknotun değer yitirmesine hiç dokunmazlar, böylece belli gösterge banknot ile belli altın oranının pratik eşitliğini banknotlarının tam değer ölçüsü haline getirirler. Prusya'da kağıt para zorunlu kur üzerinden vardır. (Banknotun geriye akışı, vergilerin belli bir oranının kağıt para ile ödenmesi zorunluğu dolayısıyla güvenceye alınmıştır.) Bu kağıt talerler gümüş üzerine emisyon değildir, yasal olarak hiçbir banka bunları değişmez vb.. Hiçbir ticaret bankası tarafından bono üzerine borç olarak verilmezler, yalnız hükümet tarafından giderlerin karşılanması için ödenirler. Ama bunların değerinin düşmesi gümüşün değerinin düşmesi demektir. Bir kağıt talerin, böyle bir değer dolayısıyla bir gümüş taleri temsil ettiği savlanır. Hükümete olan güven kökten sarsılırsa, ya da bu kağıt para dolaşım gereksinimlerinin gerektirdiğinden daha büyük porsiyonlar halinde harcanırsa, kağıt taler artık gümüş talerle uygulamada eşit olmaz ve üstündeki

rakamın gösterdiği değerin altına düştüğü için değerini yitirir. Yukarda anılan durumların hiçbiri ortaya çıkmasa, gümüşe olan özel gereksinim, örneğin ihraç gümüşüne kağıt talere göre bir ayrıcalık sağlamış olsa, gene de kağıt taler değerini yitirir. O halde altın ve gümüşe konvertiblite, kağıt yasal olarak konvertibl olsun olmasın, tanımlanışını altın ya da gümüşten alan her kağıt paranın pratikteki değer ölçüsüdür. Bir nominal değer asıl bedeni yanında ancak gölge olarak vardır, her ikisinin birbirini karşılayıp karşılamadığını bunların gerçek konvertiblitenin (değişilebilirliğinin) kanıtlaması gerekir. Gerçek değerin nominal değer altına düşmesi değer yitirmedir. Konvertibilite, bu ikisi gerçekten yan yana gittiğinde, birbirlerinin yerine geçtiğinde vardır. Konvertibl-olmayan banknotların konvertibilitesi kendini bankanın kasasında değil, kağıt para ile onun tanımlanmasını sağlayan metal para arasındaki günlük değişimde gösterir. Pratikte konvertibl banknotların konvertibilitesi, ülkenin her yanında günlük alışveriş yoluyla değil, bankanın kasasındaki özellikle büyük denemeler yoluyla onaylandığı zaman sakatlanmış demektir. İskoçya'nın kırlık bölgelerinde kağıt para metal paradan da yeğ tutulur. 1844 tarihli İngiliz yasasının zorla kabul ettirildiği 1845 yılından önceki İskoçya, doğal olarak tüm İngiliz toplumsal bunalımlarını birlikte yaşamış ve **toprağın tarıma açılması**[18] ülkede alabildiğine geliştiği için bazı bunalımları daha ileri derecede geçirmişti. Bununla birlikte İskoçya, hiçbir gerçek para bunalımı görmedi (birkaç bankanın düşüncesizce kredi dağıtması yüzünden olağanüstü bir iflasa gitmesi bu nokta ile ilgili değildir); banknotların değer yitirmesine, dolaşımdaki **para** miktarının yeterli olup olmadığı konusunda yakınmalara ve araştırmalara tanık olmamıştır. Bu bakımdan İskoçya önemlidir, çünkü bir yandan para sisteminin bugünkü temel üzerinde, şimdiki toplumsal temelden vazgeçmeksizin, tam olarak nasıl düzenlenebileceğini —Darimon'un acı acı yakındığı tüm kötülüklerin nasıl ortadan kalkacağını— gösterir. Hatta bir yandan da aynı zamanda bu toplumsal temelin çelişkilerinin, karşıtlıklarının, sınıf karşıtlığının vb. dünyanın başka herhangi bir ülkesinde görüldüğünden daha yüksek bir dereceye ulaştığını gösterir. Gerek Darimon'un ve gerek kitabının girişini yazan koruyucunun —pratik yalancılığını teorik ütopizmi ile tamamlayan Emile Girardin'in— **İngiltere Bankası** ve **Fransa Bankası** gibi tekelci bankalarla olan karşıtlığı İskoçya'da bulmamaları, tersine bunu, banka sisteminin gerekli devlet **anlaşmaları** sonucu ancak varsayımsal olarak serbest olduğu, bankaların serbest rekabetinin değil, tekelci bankaların federatif sisteminin var olduğu Birleşik Devletler'de aramaları dikkat çekicidir. Kuşkusuz İskoçya bankacılığı

[18] *Clearing of the land*. Bkz: J. Steuart, *An Inquiry ...*, c. 1, s. 45, 50, 153.

ve para sistemi, dolaşım canbazlarının hayalleri bakımından en tehlikeli engeldi. Altın ya da gümüş paranın değerinin (iki kat daha yasal bir **ayarda** madeni para olmadığı yerde), göreli değerin geri kalan tüm metalara göre değiştikçe düştüğü söylenmez. Neden? Çünkü bunlar, kendi kendilerinin değer belirleyicisidir; çünkü bunların üstündeki rakam bir değerin rakamı değildir, yani üçüncü bir metaya göre değerleri biçilmez, tersine yalnız kendi maddelerinin bölünemeyen parçalarını anlatır; 1 **İngiliz altın lirası** = şu ve bu ağırlıkta bir altın miktarı. Öyleyse altın, tek başına *kesin bir değeri* ifade ettiği için değil, para olarak **hepsinin hiçbir değer** ifade etmediği, kendi maddesinin belli bir oranını, kendi niceliksel belirliliğini anlattığı, üzerinde gösterdiği için nominal olarak değer yitirici özellikte değildir. (Altın ve gümüş paranın bu belirleyici özelliğinin son aşamada her paranın değişmez bir özelliği olup olmadığı ileride daha geniş olarak araştırılacaktır.) Metal paranın bu nominal değer yitirmezliğine aldanan Darimon ile ortakları, yalnız bunalımlarda kendini gösteren bir tarafı görüyorlar: Altın ve gümüşün geri kalan hemen tüm mallara karşı değer kazanmasını; öteki tarafı, altın ve gümüşün ya da *paranın* geri kalan tüm metalara karşı (belki emek dışlanabilir, o da her zaman değil) *gönenç* dönemi denilen dönemlerde, fiyatların[19] geçici olarak genellikle yükseldiği dönemlerde *değer yitirmesini* görmüyorlar. Metal paranın (ve ona dayanan tüm para çeşitlerinin) bu değer yitirmesi bunların değer kazanmasından her zaman önde geldiği için, adı geçen kişilerin sorunu tersine koymaları gerekir: dönemsel olarak yinelenen para değeri yitiminin önüne geçilmesi (onların dilinde metaların paraya karşı olan ayrıcalıklarının kaldırılması). Son bir anlatım biçimi ile sorun hemen çözülebilirdi: Fiyatların yükselmesini ve düşmesini ortadan kaldırmak. Bu demektir ki, fiyatları ortadan kaldırmak. Başka bir anlamı da, değişim-değerini ortadan kaldırmak. Bu sorun, toplumun ||10| burjuva örgütlenmesine tekabül eden değişimi anlatır, bunun ortadan kaldırılması demektir. Bu sonuncu sorun, burjuva toplumun ekonomik bakımdan devrimden geçirilmesidir. Sorunu bu açıdan ele alınca, burjuva toplumun kötü yanının banka "değişmeleri" yoluyla ya da rasyonel bir "para sisteminin" kurulmasıyla düzelemeyeceği daha başlangıçta anlaşılır.

O halde konvertiblite —yasal olsun olmasın— üstündeki rakamın bir değer imi haline getirdiği yani nicelik olarak üçüncü bir metaya eşit olan her paraya karşı öne sürülen bir istem olarak kalır. Bu eşitlik, daha şimdiden, tersi konumu, eşitsizlik olasılığını içerir; konvertiblite, karşıtını, konvertibl-olmamayı içerir; değer düşmesi, değer kazanılmasını, Aristo'nun diyebileceği gibi, δυναμει* içerir. Örneğin **diyelim ki, İngiliz**

[19] Elyazmasında: *paranın*.
* Potansiyel, olarak.

altın lirası metrenin belli uzunluk için oluşu gibi, bir ons altının x payında kısmı için salt bir onur adı (hesap kavramı) olan **İngiliz altın lirası** adını taşımakla kalmıyor; bunun için gene diyelim ki, x saat emek-zamanı deniyor. Gerçekte $1/x$ ons altın, maddeleşmiş, nesneleşmiş olarak $1/x$ saat emek-zamanı demektir. Ama altın geçmiş emek-zamanı, belli emek-zamanıdır. Bunun üstündeki rakam, belli oranda işi kendisinin ölçütü haline getirebilirdi. Böyle bir durumda bir altın liranın x saat emek-zamanına karşılık konvertibl olması, onu her an satın alabilmesi gerekir: Daha çok ya da daha az satın alabilme durumunda ise, değerinin artmış ya da azalmış olması gerekir. Bu son durumda konvertiblitesi son bulmuş demektir. Değer belirleyici olan, ürünlerde yer almış emek-zamanı değil, o an için gerekli emek-zamanıdır. Altın liranın kendisini ele alalım: Bu lira 20 saatlik emek-zamanının ürünü olsun. Diyelim ki, bazı nedenler dolayısıyla daha sonra bir altın lira üretmek için 10 saat gereklidir. Üstündeki rakamın, liranın 20 saat çalışma süresine eşit olduğunu anlattığı altın lira bu kez yalnız 10 saatlik çalışma süresine eşittir, çünkü 20 saat çalışma süresi 2 altın liraya eşittir. 10 saat emek gerçekte 1 altın liraya karşılık değişilir. O halde 1 altın lira, artık 20 işsaatine karşılık değişilemez. Üstünde değer gösteren bir rakamın oluşmadığı altın para, yani x işsaati, başka bir paraya göre ve özellikle şimdiki altın paraya göre daha büyük dalgalanmalara uğrayabilirdi; altının altına karşı yükselememesinden ya da düşememesinden dolayı değil (kendi kendine karşı eşit kalır), belki de belli bir orandaki altında bulunan geçmiş emek-zamanının sürekli olarak şimdiki canlı emek-zamanına karşı değer yükselmesi ya da düşmesi gerektiği için. Bunu konvertibl halde tutmak için işsaati verimliliğinin değişmez olarak korunması gerekirdi. Hatta üretim maliyetinin durmadan düştüğü, canlı emeğin durmadan daha verimli hale geldiği, böylece ürünlerde nesneleşen emek-zamamnın sürekli olarak değer yitirdiği yolundaki genel ekonomik yasaya göre, bu altın, emek parasının kaçınılmaz yazgısı sürekli değer yitirme bile olabilirdi. Bu sakıncayı önlemek için, altının işsaati rakamını taşımaması, Weitling'in[20], ondan önce İngilizlerin ve ondan sonra da Fransızların, bu arada Proudhon ve ortaklarının önerdiği gibi, kağıt paranm, salt bir değer iminin bu rakamı taşıması gerektiği söylenebilir. Bu durumda, kağıdın kendisinde temsil edilen emek-zamanı, banknotların kağıt değeri kadar düşük ölçüde anlatılmış olur. Bunların biri salt işsaatlerinin temsilcisi, öteki de altın ya da gümüşün temsilcisi olabilir. İşsaati daha verimli olursa, onu temsil eden* kağıt parçası, alım gücünü artırır ya da, şimdi bir 5

[20] Wilhelm Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Vevey, 1842, s. 153-175.
* Elyazmasında: *üreten*.

liralık banknotun, altının göreli değerinin öteki metalarla karşılaştırılınca yükselmesine ya da düşmesine göre daha çok ya da daha az satın alması gibi, bunun tersi olur. Altın emek parasının sürekli bir düşüş içinde bulunduğunu anlatan yasa gereğince, kağıt emek parasının, sürekli bir yükseliş durumunda bulunması gerekirdi. İşte bizim istediğimiz de budur. İşçi, şimdi emeğinin yabancı zenginliği ile ilişki içinde kendi değer kaybını yaratacak yerde, emeğinin yükselen verimliliğinden sevinç duyacaktır. Sosyalistler de öyle. **Ama ne yazık ki, burada bazı küçük güçlükler ortaya çıkıyor.** ***İlkin***: Bir kez parayı öne sürüyorsak, isterse bu yalnız saat hesabını gösteren bir pusla olsun, bu paranın birikimini, bu para biçimi altında gelebilecek sözleşmeleri, tahvilleri, değişmez vergileri vb. varsaymak zorundayız. Biriken puslalar sürekli olarak değer kazanacaktır; yeni verilenler de. Böylece bir yandan emeğin artan verimliliği işçi olmayanların yararına olacak, öte yandan da daha önce anlaşmaya bağlanan borçlar, emeğin çoğalan verimliliği ile yanyana gidecektir. Eğer dünyada her şeye yeniden başlanabiliyorsa ve gelen yükümlülükler cansız belirli bir miktar altınla ödenebiliyorsa, altın ya da gümüşün değerinin düşmesi ya da yükselmesi hiç önemli değildir. Altın değerindeki dalgalanmalar sürekli olmamıştır. Burada önemli olan işsaati-puslası ve işsaatinin üretkenliğidir.

Burada araştırılması gereken nokta, işsaati puslasının konvertiblitesidir. Başka bir noktaya atlarsak, gene aynı hedefe varırız. Henüz erken olmakla birlikte, işsaati puslasının temelinde yatan ve Proudhon'un dolaşım teorisinin onun genel teorisine —değerin ||11| belirlemesi teorisine— bağlanmasındaki derin gizemi görebilmemizi sağlayan **yanılsamalar** konusunda bazı şeyler söylenebilir. Aynı bağıntıyı örneğin Bray ve Gray'de de görüyoruz. Bunun temelinde yatan gerçek şeyin ne olabileceği ilerde araştırılacaktır (önceden, **sırası gelmişken**: banknotlar salt altına dayalı poliçeler olarak gözönünde tutulursa, yerine geçecekleri sanılan altın-para miktarı üzerinden, değer kaybına uğramaksızın asla piyasaya çıkarılamazlar. Üç değişik alacaklıya aynı 15 lira üzerinden altın olarak çıkardığım 15 liralık üç poliçe, gerçekte her biri 15/3 = 5 lira olan bir poliçedir. Bu banknotların her biri o halde daha başlangıçta $\%33^1/_3$ değer kaybına uğramış olur.).

Tüm metaların (emek de bunlar arasında) değeri (gerçek değişim-değeri), bunların üretim maliyeti ile, başka bir deyişle, bunların meydana getirilmesi için gerekli olan emek-zamanı ile belirlenir. *Fiyat*, bunların para olarak gösterilen değişim-değeridir. Metal paranın (ve ondan tanımlanmasını alan kağıt paranın ya da kredi parasının) yerine, tanımlamasını bizzat emek-zamanından alan emek parasının konması, metaların *gerçek değerinin* (değişim-değerinin), *nominal değerinin, fiyatlarının*, para *değerinin* yerine geçmiş olur. *Gerçek değerin* ve *nominal*

değerin, değerin ve fiyatın eşitlenmesi. Ancak bu, *değer* ile *fiyatın* yalnız *nominal* bakımdan farklı olması koşulu ile sağlanabilir. Böyle bir durum ise asla sözkonusu değildir. Metaların emek-zamanı ile belirlenmiş değeri, onların yalnız *ortalama değeridir*. Dışsal bir soyutlama olarak kendini gösteren bir ortalamadır; ama bir çağın ortalama değeri olarak bulunuyorsa, örneğin 1 *pound* kahve bir şilin ise, diyelim ki yirmibeş yıllık kahve fiyatlarının ortalaması olarak çıkarılıyorsa. Ancak bu ortalama, aynı zamanda devindiren bir güç ve belirli bir çağ süresince meta fiyatlarının geçirdiği dalgalanmaları canlandıran ilke olarak kabul ediliyorsa tamamıyla gerçektir. Bu gerçek, yalnız teorik bir önem taşımakla kalmaz: Olasılık hesabı hem bu hesap için dalgalanmanın merkezi olarak sözkonusu orta ortalama fiyatlardan, hem de bu merkezin üstünde ya da altındaki dalgalanmanın ortalama yüksekliklerinden ve ortalama düşüklüklerinden çıkan tüccar spekülasyonunun temelini oluşturur. Metanın piyasa değeri, bu ortalama değerden her zaman farklıdır ve her zaman ya bunun üstündedir ya da altındadır. Piyasa değeri, gerçek değere göre, sürekli dalgalanmalar yoluyla, üçüncü bir değer olarak gerçek değerle benzeşme yoluyla değil, sürekli olarak kendi kendine benzememe yoluyla (Hegel'in diyebileceği gibi, soyut özdeşlik yoluyla değil, yadsımanın, yani gerçek değerin yadsınması olarak kendi kendinin yadsınmasının sürekli yadsınması yoluyla) dengeleşir. Gerçek değerin kendisinin de —piyasa fiyatının dalgalanmalarına egemen bulunmasından bağımsız olarak (bu dalgalanmaların *yasası* olarak bunun dışında)—, kendi kendini yadsıdığını ve metaların gerçek değerini kendi belirlemesi ile sürekli olarak çelişkiye soktuğunu, var olan metaların gerçek değerini düşürdüğünü ya da yükselttiğini, Proudhon'a karşı yazdığım broşürde gösterdim.[21] Bu yüzden burada aynı konu üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Öyleyse *fiyat değer*den yalnızca nominalin gerçekten ayırdedilmesi olarak değil, yalnızca altın ve gümüşte tanımlanmasıyla değil, ama ikincisi [değer], birincisinin [fiyatın] izlediği hareketlerin yasası olarak belirdiği için, ayırdedilir. Ama bunlar sürekli olarak farklıdır ve hiçbir zaman çakışmazlar, ya da tamamıyla raslansal ve ayrıksın olarak çakışırlar. Meta fiyatı sürekli olarak meta değerinin **üstünde ya da altındadır**, meta değerinin kendisi ancak meta fiyatlarının iniş ve çıkışları içinde vardır. Talep ve arz sürekli olarak meta fiyatlarını belirler; onlar [meta değeri ve meta fiyatı] hiçbir zaman çakışmaz ya da ancak raslansal olarak çakışırlar. Ama üretim maliyeti, kendi açısından, talep ve arz dalgalanmalarını belirler. Bir metanın fiyatının, piyasa değerinin ifade edildiği

[21] Marx, burada, yalnızca *Felsefenin Sefaleti*'ne (1847) değil, aynı zamanda bugüne değin bulunamamış olan 1851'deki "Proudhon'un 19. Yüzyıl Devrimini Genel Anlayışı" broşürüne de değiniyor.

altın ya da gümüş de, bizzat birikmiş emeğin belirli bir miktarı, maddeleşmiş emek-zamanının belirli bir miktarıdır. Metanın üretim maliyetinin, altın ve gümüşün üretim maliyetinin aynı kalması koşuluyla, bunların piyasa değerinin yükselmesi ya da düşmesi, piyasada, bir meta = x emek-zamanına $>$ ya da $<$ x emek-zamanına sürekli olarak komuta etmesinden, emek-zamanı ile belirlenmiş ortalama değerin üstünde ya da altında bulunmasından başka bir şey değildir. Saat-puslacılarının ilk temel yanılması, gerçek değer ile piyasa değeri, değişim-değeri ile fiyat arasındaki *nominal farklılığı* kaldırarak —bu demektir ki, değeri, emek-zamanının belirli bir nesneleşmesi, diyelim ki altın ve gümüş olarak değil, bizzat emek-zamanı olarak ifade ederek— fiyat ile değer arasındaki gerçek farkı ve çelişkiyi de ortadan kaldırmalarında toplanıyor. Böylece, saat -puslası sisteminin yalnızca kabul edilmesinin bile tüm bunalımları, burjuva üretimin tüm kötü yanlarını nasıl bir yana attığı kendiliğinden anlaşılıyor. Metaların para fiyatı = bunların gerçek değeri; talep = arz; üretim = tüketim; aynı zamanda para kaldırılmış ve bir kenara konmuştur; ürünü meta olan, metada maddeleşen emek-zamanının, bu emek-zamanının karşılığı olan paranın, değerinin simgesi biçiminde saat-puslalarmda üretmesi için yalnızca belirtilmesi yeterlidir. Böyle olunca her meta para olarak doğrudan dönüştürülmüş olur ve altın ile gümüş de tüm öteki metaların düzeyine indirilmiş olurlar.

Değişim-değeri ile fiyat —ortalama fiyatın ve kendisinin ortalamasını meydana getirdiği fiyatların— arasındaki çelişkinin, büyüklüklerle bunların ortalama büyüklüğü arasındaki farkı birbirleri arasındaki salt *adlandırma farkını* ortadan kaldırarak, ||12| böylece 1 pound ekmek 8 penidir yerine, 1 pound ekmek = $1/x$ işsaati demekle ortadan kalkmadığını açıklamaya gerek yoktur. Tersine, 8 peni = $1/x$ işsaati ise, bir *pound* ekmekte maddeleşen emek-zamanı, $1/x$ işsaatinden daha çok ya da daha az ise, değer ile fiyat arasındaki fark, değerin ölçüsü aynı zamanda fiyatın anlatıldığı öğe olduğu zaman, bunların altın ya da gümüş fiyatında gizli bulunan farkını zorla ortaya çıkarmaz. Bundan sonsuz bir denklem ortaya çıkabilir. $1/x$ işsaati (8 *peni*de içerilen ya da bir pusla ile ifade edilen) $><$ $1/x$ işsaati (bir *pound* ekmekte içerilen).

Ortalama emek-zamanını temsil eden saat-puslası, hiçbir zaman *gerçek emek-zamanına* tekabül etmez ve asla onunla değişilemez. Bu demektir ki, bir metada nesneleşmiş emek-zamanı, eşit bir nicelikte emek-paraya asla komuta edemez ve tersi, ama piyasa değerlerinin her dalgalanışının altın ve gümüş fiyatlarının yükselmesinde ve düşmesinde şimdi ifade edildiği gibi, daha az ya da daha çok nicelikte emek-paraya komuta eder.

Metaların, saat-puslalarına karşı daha önce sözünü ettiğimiz sürek-

li değer kaybı —uzun dönemlerde—, emek-zamanının yükselen verimliliği yasasından, göreli değerde, bu değerin doğasında var olan ilke, emek-zamanı yoluyla meydana gelen bozukluklardan ortaya çıkmıştı. Saat-puslalarının şimdi sözünü edeceğimiz konvertibl-olmaması, gerçek değer ile piyasa değeri, değişim-değeri ile fiyat arasındaki konvertibl-olmayışın başka bir anlatımından başka bir şey değildir. Saat-puslası, tüm metaların tersine, ideal bir emek-zamanını temsil ediyordu. Bu ideal emek-zamanı, bazan daha çok, bazan daha az gerçek emek-zamanına karşı değiştirilebiliyor ve puslada ayrı, kendine özgü, bu gerçek eşitsizliğe uygun bir varlık kazanıyordu. Genel eşdeğer, dolaşım aracı ve metaların ölçüsü, bunların karşısına bireyselleşmiş olarak, kendi yasalarına uyarak, yabancılaşmış halde, yani gerekli hizmetleri yapmaksızın şimdiki paranın tüm özellikleri ile birlikte çıkabilirdi. Ama o zaman, metaların, emek-zamanının bu nesneleşmiş oranlarının karşılaştırıldığı aracın üçüncü bir meta değil de, kendi kendinin değer ölçüsü, emek-zamanı olmasıyla kargaşa daha büyük bir boyuta girebilir. 3 saatlik emek-zamanının nesneleşmesi olan a metası = 2 işsaati puslası; 3 saatlik aynı işsaatinin nesneleşmesi olan b metası = 4 işsaati puslası. Gerçekte bu çelişki, kapalı biçimde, para fiyatlarında ifade edilmiştir. Fiyat ile değer arasında, ürünü meta olan emek-zamanı ile ölçüldüğünde, meta ile metanın çevrilebildiği emek-zamanının ürünü arasındaki fark, metanın gerçek değişim-değerinin ifade ettiği ölçü olarak üçüncü bir metayı gerektirir. *Fiyat değere eşit olmadığı için, değer belirleyici öğe —emek-zamanı— fiyatların ifade edildiği öğe olamaz; çünkü emek-zamanı, aynı zamanda hem belirleyici ve hem belirlemeyen, kendi kendisinin hem eşit ve hem de eşit olmayan parçası olarak kendi kendini ifade edemez.* Emek-zamanı değer ölçüsü olarak ancak ideal nitelikte var olduğu için, fiyatların karşılaştırılma konusu olarak iş göremez. (Burada aynı zamanda, değer ilişkisinin parada maddi ve özel bir varlığa nasıl ve niçin kavuştuğu aydınlığa çıkıyor. Bu konu ileride açıklanacaktır.) Fiyat ile değer arasındaki fark, değerlerin fiyat olarak, kendi ölçülerinden başka bir ölçüye vurulmasını gerektirir. Değerden farklı olarak fiyatın *para fiyatı* olması gerekir. Burada, fiyat ile değer arasındaki nominal farkın bunların gerçek değeri ile koşullandığı ortaya çıkıyor.

[*Paranın Doğuşu ve Özü*]

a metası = 1 şilin (yani = $1/x$ gümüş); b metası = 2 şilin (yani $2/x$ gümüş). Bu yüzden b metası, a metası değerinin iki katına eşittir. a ile b arasındaki değer ilişkisi, her ikisinin üçüncü bir metanın bir parçasına, bir değer ilişkisine karşı değil, gümüşe karşı değişildiği oranla

anlatılmıştır.

Her meta (ürün ya da üretim aleti) = belirli bir emek-zamanının nesneleşmesi. Metanın değeri, kendisinin başka metalara karşı değişildiği ya da başka metaların ona karşı değişildiği oran, metada gerçekleşmiş emek-zamanı miktarına eşittir. Meta, örneğin 1 saat emek-zamanına eşitse, 1 saat emek-zamanının ürünü olan tüm öteki metalarla değişilebilir. (Bütün bu düşünceler, değişim-değerinin piyasa-değerine, gerçek değerin fiyata eşit olması koşulu ile sözkonusudur.) Metanın değeri, metanın kendisinden farklıdır. Değer (değişim-değeri) yalnız değişim durumunda (gerçek ya da tasarlanmış) metadır; değer genel olarak metanın yalnız değişebilme yeteneği değil, aynı zamanda özgül değişilebilirliğidir. Aynı zamanda, metanın başka metalarla değişildiği ilişkinin göstericisi, metanın daha üretim sırasında başka metalarla (maddeleşmiş emek-zamanı ile) değişildiği ilişkinin göstericisidir; metanın nicel bakımdan belirlenmiş ||13| değişilebilirliğidir. Metalar, örneğin bir *elle* pamuk ve bir ölçü yağ, pamuk ve yağ olarak gözönünde tutulunca, doğal olarak değişiktirler, değişik özelliklere sahiptirler, değişik ölçülerle ölçülürler, karşılaştırılamazlar. Değer olarak tüm metalar nitel bakımdan eşittir ve yalnız nicel bakımdan değişiktirler, böylece karşılıklı olarak ölçülürler ve belirli nicel ilişkiler içinde başkasının yerini alırlar (birbirleriyle değişilebilir, karşılıklı konvertibl). Değer, metaların toplumsal ilişkisi, ekonomik niteliğidir. Belli bir değere sahip bir kitap ve aynı değere sahip bir ekmek birbiriyle değişilebilirler, yalnız farklı bir malzeme içinde, aynı değerdedirler. Değer olarak, meta, aynı zamanda, belli bir ilişki içindeki tüm öteki metalar için eşdeğerdir. Değer olarak meta eşdeğerdir; eşdeğer olarak metanın tüm doğal özellikleri metada kaybolmuştur. Meta bundan sonra öteki metalarla hiçbir nitel özel ilişki içinde değildir. Tersine hem genel temsilci olarak genel ölçüdür, hem de tüm öteki metaların genel değişim aracıdır. Meta değer olarak *para*dır. Ama meta, ya da ürün, ya da üretim aleti, değer olarak kendi kendinden farklı olduğu için, değer olarak meta da ürün olarak kendi kendinden farklıdır. Değer olarak özelliği, aynı zamanda kendi doğal varlığından farklı bir varlık kazanabilir, kazanması da gerekir. Niçin? Çünkü değer olarak metalar yalnız nicel bakımdan birbirinden farklı olduğundan, her metanın nitel bakımdan kendi değerinden farklı olması gerekir. Bu yüzden metanın değerinin de nitel bakımdan kendisinden ayırdedilebilen bir varlığa sahip olması gerekir. Gerçek değişimde bu ayrılabilirlik gerçek ayrılma olmak zorundadır, çünkü metaların doğal farklılığı onların ekonomik eşdeğeri ile çelişkiye düşmek zorundadır ve her ikisi ancak, metanın çifte varlık kazanmasıyla yanyana varolabilir; doğal varlığı yanında, metanın yalın bir simge olduğu saf bir ekonomik varlığı, üretim ilişkisi için

bir harf, kendi değeri için yalın bir simge olan ekonomik varlığı vardır. Değer olarak her meta aynı ölçüde bölünebilir; ama doğal varlığı içinde bu özellikte değildir. Değer olarak, ne kadar çok metamorfozlardan ve varoluş biçimlerinden geçmiş olursa olsun, hep aynı kalır. Gerçekte metalar yalnız, benzer olmadıkları ve çeşitli gereksinim sistemlerine ait oldukları için değişilirler. Değer olarak meta geneldir, gerçek meta olarak bir özelliktir. Değer olarak her zaman değişilebilir; gerçek değişimde ise yalnız özel koşulları yerine getirince değişilebilir. Değer olarak metanın değişilebilirliğinin ölçüsü kendi kendisi ile belirlenir. Bu değişim-değeri de, metanın başka metaların yerini aldığı ilişkiyi anlatır. Gerçek değişimde, meta, yalnız, doğal özellikleriyle bağıntılı olan ve değişim yapanların gereksinimlerine uygun düşen nicelikler olarak değişilebilir. (Kısacası, paranın ayrı özellikleri olarak sayılan tüm özellikler, değişim-değeri olarak metanın özellikleridir; ürün olarak değerden farklı biçimde değer olarak ürünün özellikleridir.) (Metanın değişim-değeri, metanın kendisinin yanında özel varlık olarak paradır; bu biçim içinde tüm metalar birbirine benzer, birbiriyle karşılaştırılır, biribiriyle ölçülürler; bu biçim içinde tüm metalar çözüşürler, böylece bütün metalar çözüşürler; genel eşdeğerdirler.) Her an, hesap yaparken, defter tutarken vb., metaları değerin simgelerine çeviririz, yalın değişim-değerleri olarak saptarız, onları kendi maddesinden ve tüm doğal özelliklerinden soyutlarız. Kağıt üzerinde, kafamızda, bu metamorfoz yalın bir soyutlamayla oluşur; ama gerçek değişimde gerçek bir aracılık, bu soyutlamayı gerçekleştirecek bir araç gereklidir. Doğal özellikleriyle, meta, sürekli olarak hem değişilemez, hem de başka herhangi bir metaya karşılık değişilemez; kendi kendisiyle doğal özdeşlik içinde değildir; tersine, kendi kendisinden başka türlüdür, kendine benzemeyen bir şey olarak, değişim-değeri olarak ortadadır. Metayı, önce, bu değişim-değerini başkaları ile karştılaştırmak ve onlarla değişmek için değişim-değerine çevirmemiz gerekir. En ilkel değişimle alışverişte, iki meta birbirine karşılık değişiliyorsa, önce bunların her biri, metaların değişim-değerini ifade eden bir simgeye, örneğin Batı Afrika kıyılarındaki bazı zencilerde olduğu gibi, onlar [mallar] = *x* **çubuk** simgesiyle ifade edilir. İki metadan biri = 1 **çubuk**, öteki = 2 **çubuk**. Bu ilişki içinde metalar değişilir. Metalar önce kafada ve dilde **çubuklara** çevrilir, sonra birbirleriyle değişilirler.[22] Değişilmeden önce değerleri biçilir ve değer biçmek için de birbirleriyle belirli sayı ilişkileri içine sokulmaları gerekir. Metaları böyle sayı ilişkileri içine sokmak ve ölçülebilir hale getirmek için aynı tanımlamayı (birimi)*

[22] Aslı demir olan bu çubuklar konusunda, Marx'ın, özellikle, okumuş olduğu düşünülebilir.

almaları gerekir. (**Çubuğun** yalnız tasarımsal bir varlığı vardır, bunun gibi ancak özel bir cisimleşmeye soyutlama yoluyla kavuşur, sonradan gene bireysellik kazanabilir.) Değişim sırasında bir değerin ötekine göre fazla olan tarafını karşılamak için, bilançonun kapatılması için, günümüzde uluslararası ticarette olduğu gibi, en ilkel değişimle alışverişte ödemenin para üzerinden yapılması gerekli olur.

Ürünler (ya da etkinlikler) yalnız meta olarak değişilebilir; değişimde metalar bile ancak değer olarak vardır; onlar, ancak bu değerlerle karşılaştırılırlar. Bir *metre* bez ile değiştirebileceğim belirli ağırlıkta ekmeği belirlemek için, önce bir *metre* bezi değişim-değerine eşit hale getiririm; yani onu $1/x$ emek-zamanına eşitlerim. Bunun gibi bir kilo ekmeği = değişim-değeri = $1/x$ ya da $2/x$ vb. emek-zamanı durumuna koyarım. Metaların her birini bir üçüncü terimle eşitlerim; yani, ||14| kendi kendilerine eşitsizleştiririm. Her iki metadan farklı olan bu üçüncü, bir ilişkiyi ifade ettiği için, önce kafada, ilişkilerin saptanmaları gerektiği zaman davranış gösteren öznelerden farklı olarak nasıl düşünülebileceği tasarlamasında vardır. Bir ürün (ya da etkinlik) değişim-değeri haline gelerek, yalnızca belirli bir nicel ilişkiye, —öteki metadan hangi niceliğin ona eşit olduğunu, onun eşdeğerini ifade eden bir sayıya ya da hangi ilişki içinde ürünün öteki metaların eşdeğeri olduğunu gösteren bir sayıya— bir ilişki sayısına dönüşmüş olmakla kalmaz, aynı zamanda ürünün, her iki metanın adlandırılan büyüklükte olması, aynı birimde olması, yani ölçülebilir olması için, nitel bakımdan değişmesi, başka bir öğeye çevrilmesi de gerekir. Meta, ilkin emek-zamanına, böylece de nitel bakımdan kendisinden farklı bir şeye çevrilmesi gerekir (nitel bakımdan farklı), çünkü 1) meta, emek-zamanı olarak emek-zamanı değildir, maddeleşmiş emek-zamanıdır; emek-zamanı hareket biçiminde değil, hareketsizlik biçimindedir; süreç biçiminde değil, sonuç biçimindedir; 2) meta genel olarak yalnız düşüncede var olan emek-zamanının nesneleşmesi değil (yalnız kendi niteliğinden ayılmış, yalnız nicel olarak farklı emek bile böyledir), doğal olarak belirli, nitel olarak başka emeklerden farklı, belirli bir emeğin belirli sonucudur; sonradan belirli büyüklükte emek-zamanına belirli emek büyüklüğü olarak, başka büyüklüklerde emek-zamanı ile, başka emek büyüklükleri ile karşılaştırılmak için çevrilmesi gerekir. Yalın bir karşılaştırma —ürünlere bir değer biçme— için, değerlerinin kavramsal olarak belirlenmesi için, bu değiştirmeye zihinsel olarak girişilmesi yeterlidir (ürünün açıkça üretimin nicel ilişkilerinin ifadesi olarak varolduğu bir değiştirme). Metaları karşılaştırmak için bu soyutlama yeterlidir; gerçek değişimde ise soyutlamanın gene nesneleşmesi, sim-

* Elyazmasında: "birimi", hiçbir im konmaksızın, "tanımlama"nın üstüne yazılmış.

geleşmesi, bir im yoluyla gerçekleşmesi gerekir. Bu gerekliliğin ortaya çıktığı durumlar şunlardır: 1) daha önce söylediğimiz gibi, değişilecek metaların biri ve öteki düşüncede ortak büyüklük ilişkilerine, değişim-değerine çevrilir ve böylece biribirlerine karşı değerleri biçilir. Ama gerçekten değişileceklerse, o zaman bunların doğal özellikleri, değişim-değerleri salt adlandırılan sayılar olarak belirlenmeleri ile çelişkiye girer. İstenildiği gibi bölünebilir nitelikte değildirler vb.. 2) Gerçek değişimde her zaman özel metalar özel metalarla değişilir ve her metanın değişilebilirliği, değişilebilir olduğu ilişki gibi, yerel ve zamansal koşullara vb. bağlıdır. Metanın değişim-değerine dönmesi ise onları başka bir belirli metaya eşit yapmaz, ama onların eşdeğer olarak ifadesidir, tüm öteki metalarla değişilebilme ilişkisini ifade eder. Kafada tek bir anda yapılan bu karşılaştırma, ancak gerçeklik içinde, gereksinimle belirlenmiş, belirlenmiş bir çember içinde ve ardarda gerçekleşir. (Örneğin 100 talerlik bir geliri, gereksinimlerime göre, ardarda, toplamı = 100 taler değişim-değeri olan bir dizi metanın tümüyle değişirim.) Öyleyse, metayı bir anda değişim-değeri olarak gerçekleştirmek ve ona değişim-değerinin genel etkisini kazandırmak için, özel bir meta ile değişimi yeterli değildir. Kendisi özel bir meta olmayan, meta olarak metanın, metanın kendi değişim-değerinin simgesi olan üçüncü bir nesneyle değişilmesi gerekir. *Dolayısıyla böylece temsil edilen emek-zamanıdır,* emek-zamanının bölünebilir bir kısmını temsil eden bir kağıt ya da deri parçasıdır deriz. (Böyle bir simgenin herkesçe tanınması gerekir; bu, yalnızca toplumsal bir simge olabilir; gerçekte, o, ancak toplumsal bir ilişkiyi açıklar.) Bu simge, emek-zamanının bölünebilir kısımlarını temsil eder; birbirleri arasında değişim-değerlerinin bütün ilişkilerini, basit aritmetik düzenleşimle açıklamaya elverişli olan böyle bölünebilir kısımlara bölünmüş değişim-değerini temsil eder. Bu simge, değişim-değerinin bu maddi imi, bizzat değişimin bir ürünüdür; *a priori** tasarlanmış bir düşüncenin uygulaması değildir. (**Gerçekte,** değişim aracı olarak kullanılan meta, paraya, bir simgeye, yavaş yavaş çevrilir; bu iş olur olmaz, aynı şeyin simgesi yeniden onun yerine geçer. Artık meta, değişim-değerinin bilinçli bir imi haline gelir.)

Öyleyse, süreç basittir: ürün, meta haline, *yani değişimin yalın anı haline* gelir. Meta, değişim-değerine dönüşür. Değişim-değeri olarak kendi kendini ona eşit yapmak için, değişim-değeri olarak metayı temsil eden bir imle değişilir. Meta, böyle simgeleşmiş değişim-değeri olarak, belirli oranlara göre başka herhangi bir meta ile değişilir. Ürünün meta, metanın değişim-değeri olmasıyla, ürün, zihinsel olarak çifte varlık kazanır. Bu kavramsal ikileme olgusu, metanın gerçek deği-

* Önsel.

şiminde ikili görünür (ve bu, zorunlu bir süreçtir): bir yandan doğal ürün olarak, öte yandan değişim-değeri olarak. Yani, metanın değişim-değeri, maddi olarak metadan ayrılmış bir varlığa kavuşur.

||15| Öyleyse ürünün değişim-değerinde belirlenmesi, zorunlu olarak, değişim-değerinin üründen ayrılmış, farklı bir varlık kazanması sonucunu da doğurur. Metaların kendilerinden ayrılmış ve bizzat kendisi bunların yanında meta olarak varolan değişim-değeri, *paradır*. Değişim-değeri olarak metanın tüm özellikleri, metadan farklı, onun doğal varoluş biçiminden ayrılmış toplumsal bir varlık biçimi olarak *para*da kendini gösterir. (Bunu daha genişçe kanıtlamak için, paranın olağan özellikleri tek tek sayılır.) (Bu simgenin anlatıldığı malzeme, tarihsel bakımdan çok değişik olarak ortaya çıksa da, hiçbir zaman önemsiz değildir. Toplumun gelişmesi, simge ile birlikte ona yavaş yavaş uygun hale gelen malzemeyi de ortaya çıkarır. Sonradan ise yeniden bu malzemeden kurtulmaya çalışır; bir simge, eğer keyfî değilse, dile getirildiği malzemede belirli koşullar bulunmasını gerektirir. Örneğin sözcükler için alman imlerin bir tarihi, harflerin yazılışı vb. vardır.) Böylece ürünün değişim-değeri, ürünün yanında parayı üretir. Özel metaların yanında paranın varlığından ileri gelen karışıklıkların ve çelişkilerin, paranın biçimini değiştirerek ortadan kaldırılması nasıl olanaksız ise (paranın daha ilkel biçimine ait olan güçlükler, daha ileri bir biçim verilerek giderilebilirse de), değişim-değeri, ürünlerin toplumsal biçimi olarak kaldığı sürece, paranın kendisini ortadan kaldırmak olanaksızdır. Çözümü olanaksız sorunlar ortaya koymamak ve para reformlarının dolaşım değişikliklerinin üretim ilişkileri ile bunlara dayalı toplumsal koşulları yeniden biçimlendirebildiği sınırları tanımak için, bunu açıkça görmek gereklidir.

Paranın özellikleri, 1) metaların değişim ölçüsü olarak; 2) değişim aracı olarak; 3) metaların temsilcisi olarak (bundan dolayı da sözleşmelerin konusu olarak); 4) özel metalar yanında genel meta olarak yalnızca, metaların kendilerinden ayrılmış ve nesneleşmiş değişim-değerini belirlemesinden ortaya çıkar. (Tüm öteki metalara karşı genel meta, metaların değişim-değerinin cisimleşmesi olarak paranın özelliği, aynı zamanda onu sermayenin gerçekleştirilmiş ve her zaman gerçekleştirilebilir biçimi yapar; sermayenin her zaman geçerli bir görünüş biçimi olmak, altın ve gümüş sıkıntısında ortaya çıkan bir özelliktir; bu, tarihsel bakımdan sermayenin önce yalnız para biçiminde ortaya çıkmasını sağlar; sonunda para ve faiz ve bu sonuncusu üzerinde yaptığı etki arasındaki bağları açıklar.)

Üretim, her üreticinin kendi metasının değişim-değerine bağımlı olması biçiminde ne kadar çok biçimleşirse, yani ürün ne kadar çok gerçek değişim-değeri olur ve değişim-değeri üretimin doğrudan

konusu durumuna gelirse, *para ilişkilerinin* öylesine gelişmesi, bu arada *para ilişkisine*, para olarak ürünün kendi kendisiyle ilişkisine özgü olan çelişkilerin de gelişmesi gerekir. Değişim gereksinimi ve ürünün saf değişim-değerine dönüşmesi, işbölümü ölçüsünde, yani üretimin toplumsal karakteri ile birlikte gelişir. Ama bunun artması ölçüsünde *paranın* gücü de artar, yani değişim ilişkisi üreticiler karşısında dışsal olan ve onlardan bağımsız bulunan bir güç olarak yerleşir. Başlangıçta üretimin isteklendirilmesi için araç olarak görünen şey, üreticiye yabancı bir ilişki haline gelir. Üreticilerin değişime bağımlı olması gibi bir ilişki içinde, değişim onlardan bağımsız olmuş gibi görünür ve ürün olarak ürün ile değişim-değeri olarak ürün arasındaki uçurum büyüyor gibi olur. Para bu karşıtlıkları ve çelişkileri meydana getirmez; tersine, bu çelişkilerin ve karşıtlıkların gelişmesi, paranın görünüşte üstün olan gücünü meydana getirir. (Tüm ilişkilerin para ilişkilerine dönüşmesinin etkisini açıklar: ayni verginin para vergiye, ayni rantın para-ranta dönüşmesi durumunda kişisel askerî hizmetlerin paralı birliklere, genel biçimde tüm kişisel yükümlülüklerin para yükümlülüğüne dönüşmesi, patriyarkal, köle, serf ve lonca emeğinin salt ücretli emeğe dönüşmesi.)

Ürün meta haline gelir; meta değişim-değeri haline gelir. Metanın değişim-değeri kendine özgü para özelliğidir; bu para özelliği, para olarak ondan ayrılır, tüm özel metalardan ve onların doğal varlık biçiminden ayrı toplumsal bir varlık kazanır; değişim-değeri olarak ürünün kendi kendisiyle ilişkisi, onun, kendi yanında var olan para ile ilişkisi, ya da tüm ürünlerin, onların dışında varolan para ile ilişkisi haline gelir. Ürünlerin gerçek değişimi onların değişim-değerini ürettiği gibi, değişim-değeri de parayı üretir.

Şimdi karşımıza çıkan ilk soru şudur: Metaların yanında paranın varoluşu, bu ilişki ile birlikte var olan çelişkileri daha başlangıçta gizlemez mi?

Birincisi: Metanın çifte varlık gösterdiği, önce değişim-değerini doğal oluş biçimi içinde düşüncel olarak (gizli biçimde) içeren belirli bir ürün olarak, ve sonra da ürünün doğal varoluş biçimiyle tüm ilişkisini yeniden kendinden *uzaklaştıran* gösterilmiş değişim-değeri (*para*) olarak varlık gösteren basit olgu, bu çifte *farklı* varoluş, *bir farka*, bu fark da *karşıtlık* ve ||16| *çelişki* ile farklılığa varmak zorundadır. Metanın ürün olarak özel doğası ile değişim-değeri olarak genel doğası arasındaki çelişki, metayı çifte biçimde ortaya koyma, birincisinde bu belirli meta olarak, ikincisinde ise para olarak koyma gerekliliğini ortaya çıkaran bu çelişki, metanın doğal özellikleriyle genel toplumsal özellikleri arasındaki aynı çelişki, daha başlangıçta, metanın bu iki ayrı varoluş biçimlerinin birbirine karşı konvertibl olmaması olanağını içe-

rir. Metanın değişilebilirliği, meta yanında bir şey olarak parada, metadan değişik bir şey olarak vardır; artık doğrudan özdeş bir şey değildir. Para, metanın yanında dışsal bir şey olarak bulununca, metanın paraya karşı değişilebilirliği hemen, ortaya çıkabilen ya da çıkamayan dış koşullara bağlanır; dış koşullara feda edilir. Değişimde meta, doğal özellikleri dolayısıyla, konusu olduğu gereksinimler dolayısıyla istenir. Buna karşılık para, yalnızca değişim-değeri dolayısıyla, değişim-değeri olarak istenir. Dolayısıyla metanın, paraya dönüştürülebilir olup olmadığı, parayla değişilebilir olup olmadığı, onun yerine değişim-değerinin konulup konulamayacağı, önce değişim-değeri olarak meta ile hiçbir ilgisi olmayan ve bundan bağımsız bulunan koşullara bağlıdır. Metanın değişilebilirliği, ürünün doğal özelliklerine bağlıdır. Paranın değişilebilirliği, simgeleştirilmiş değişim-değeri olarak varoluşu ile aynı izdüşüm üzerindedir. Öyleyse metanın, ürün olarak belirli biçimi içinde değişilmemesi, para olarak genel biçimi ile eşit tutulması olanağı doğar.

Metanın değişilebilirliğinin kendi dışında para olarak varoluşu yoluyla, meta kendisinden değişik bir şey, kendisine yabancı bir şey olmuştur. Böylece metanın önce, dışsal olarak eşit bulunmadığı şeyle eşit duruma getirilmesi gerekir.

İkincisi: Metanın değişim-değeri çifte nitelikte, belirli meta olarak ve para olarak varolduğu gibi, değişim edimi de birbirinden bağımsız iki edime ayrılır: Metaların para karşılığında değişimi, paranın metalar karşılığında değişimi; alış ve satış. Bunlar artık uzamsal ve zamansal bakımdan birbirinden ayrı, birbirine karşı ilgisiz bir varoluş biçimi kazandıkları için, doğrudan özdeşlikleri sona erer. Birbirlerine uygun düşerler, ya da düşmezler; birbirlerini karşılayabilir ya da karşılayamazlar; birbirlerine karşı ters bir ilişki içine girebilirler. Gerçi sürekli olarak dengelenmeye çalışırlar; ama eski doğrudan benzerliğin yerine, şimdi, aynı biçimde sürekli bir eşitsizliği gerektiren sürekli bir dengeleme hareketi geçmiştir. Büyük bir olasılıkla şimdi uyumluluk, ancak en aşırı uyumsuzluktan geçerek sağlanabilir.

Üçüncüsü: Alış ve satışın ayrımı ile, değişimin uzamsal ve zamansal bakımdan birbirinden bağımsız iki edime bölünmesiyle, başka bir yeni ilişki ortaya çıkar.

Değişimin kendisinin birbirinden bağımsız iki edime bölünmesi gibi, değişimin tüm hareketinin kendisi de değişimcilerden, metaların üreticilerinden ayrılır. Değişim için değişim, metalar için değişimden ayrılır. Üreticiler arasına bir tüccar topluluğu girer; yalnızca satmak için satın alan, yalnız yeniden satın almak için satan ve bu işlemde ürün olarak metalara sahipliği değil, yalnızca değişim-değerlerini, parayı almayı amaçlayan bir topluluk. (Salt değişim içinde, bir tüccar

topluluğu oluşabilir. Ama bu topluluk, her iki tarafta yalnızca üretim fazlasını değişime sürebildiği için, genel olarak tüm önemliliği gibi, üretim üzerindeki etkisi de ikincil nitelikte kalır.) Değişim-değerinin parada bağımsızlaşması, ürünlerden kopması, değişimin (ticaretin) değişim yapanlardan kopmuş bir işlev olarak bağımsızlaşmasıdır. Değişim-değeri, mal değişiminin ölçüsüydü. Ama amacı, değişilen metanın doğrudan sahipliği, tüketilmesiydi (bu tüketim şimdi, metanın doğrudan gereksinimlerin karşılanmasına ürün olarak hizmet etmesi ya da bizzat üretim aleti olarak iş görmesi biçiminde olabilir). Ticaretin amacı doğrudan tüketim değil, para ve değişim-değerleri elde etmektir. Değişimin böyle çifte nitelik almasıyla —tüketim için değişim ve değişim için değişim— yeni bir oransızlık meydana gelir. Değişiminde, tüccarı belirleyen, yalnızca metaların alınışı ve satılışı arasındaki farktır. Ama tüketicinin, satın aldığı metanın değişim-değerini kesinlikle yerine koyması gerekir. Dolaşım, tüccar topluluğu arasındaki değişim ve dolaşımın sonu, tüccar topluluğu ile tüketiciler arasındaki değişim, karşılıklı olarak birbirini ne denli koşullandırmak zorunda olursa olsun, bambaşka yasalar ve nedenlerle belirlenmişlerdir ve birbirleriyle en büyük çelişkiye girebilirler. Bu ayrılma bile, daha şimdiden ticaret bunalımlarının olasılığını içerir. Ama üretim doğrudan ticaret için ve ancak dolaylı olarak ||17| tüketim için yapıldığında kendi payına ürettiği ölçüde de, tüketim için ticaret ve değişim arasındaki uyuşmazlığın etkisi altına girmek zorundadır. (Talep ve arz ilişkileri tamamıyla ters biçimdedir.) (O zaman para ticareti asıl ticaretten gene ayrılır.)

Özdeyişler. (Tüm metalar, geçici paradır; para geçici olmayan metadır. İşbölümünün gelişmesi ölçüsünde, doğrudan ürün de aynı biçimde değişim aracı olmaktan çıkar. Genel bir değişim aracının yani her ürünün özel üretiminden bağımsız olan bir değişim aracının gerekliliği ortaya çıkar. Parada nesnelerin değeri, özlerinden ayrılmıştır. Para özünde tüm değerlerin temsilcisidir; pratikte, nesnenin durumu değişir ve tüm gerçek ürünler ve uğraşlar, paranın temsilcileri haline gelirler. Doğrudan değişim ticaretinde her mal her mala karşılık değişilemez, belli bir etkinlik yalnız belli ürünlere karşılık değişilebilir. Değişim ticaretinde bulunan güçlükleri yalnızca para genelleştirerek, evrensel hale getirerek ortadan kaldırabilir. Özsel olarak birarada olan, zorla ayrılmış öğelerin, kendilerini, özsel olarak birarada olan şeylerin ayrılması olarak zorlu patlama yoluyla açığa çıkarmaları mutlak olarak zorunludur. Birlik *zorla* kurulur. Düşman öğeler bölünmeye götürür götürmez, ekonomistler *özsel birliğe* dikkati çeker ve bu yabancı öğeleri geri çevirirler. Onların övgülü bilgiçliği, önemli sonuca götüren her an, onların kendi belirlemelerini unutmalarından ibarettir. Ürün, doğru-

dan değişim aracı olarak, 1) henüz doğrudan doğal niteliğine bağlıdır, dolayısıyla, her bakımdan sınırları saptanır; örneğin bozulabilir, vb.; 2) başka birinin doğrudan bu ürüne gereksinimi olup olmamasına, ya da henüz kendi ürününe gereksinimine bağlıdır. Emeğin ürünü ve emeğin kendisi değişime bağlı olduğundan, emeğin sahibinden ayrıldığı bir an gelir. Bu ayrılmadan sonra, emeğin başka bir biçim altında yeniden ürüne dönmesi, *raslantıya* bağlıdır. Para değişime girdiği için, ürünümü genel değişim-değerine ya da genel değişim yeteneğine karşılık değişmek zorunda olduğuma göre, ürünüm genel *ticarete* bağımlı olur ve kendi yerel, doğal ve bireysel sınırlarından dışarı çekilmiş olur. Bu yüzden de bir ürün olmaktan çıkabilir.)

Dördüncüsü: Değişim-değerinin parada, tüm özel metalar yanında *genel meta* olarak ortaya çıkması gibi, aynı zamanda böylelikle değişim-değeri parada özel meta olarak (özel bir varlığa sahip bulunduğu için) tüm öteki metaların yanında ortaya çıkar. Dolayısıyla bir uyuşmazlığın meydana gelmesi, yalnız değişimde var olduğu için, paranın genel değişim yeteneği olarak metalarm özel değişim yeteneğinin karşısına çıkması, onu doğrudan ortadan kaldırması ve gene de her ikisinin sürekli olarak birbirlerine karşı konvertibl kalmaları gereği yanında; para, bizzat kendisinin *özel* bir meta olması (yalnızca bir im olmakla birlikte) ve böylece başka metalara karşılık değişilirken, onun genel ve koşulsuz değişilebilirliğine aykırı düşen özel değişim koşulları altına gene girmesi dolayısıyla, kendi kendisiyle ve belirlenmesiyle çelişkiye düşer. (Burada henüz belirli bir ürünün özünde yerleşik vb. olarak paradan sözedilemez.) Değişim-değeri metadaki varlığının yanında, parada kendisi bir varlık kazanmış, özünden ayrılmıştı; çünkü bu özün doğal belirlenimi değişim-değeri olarak genel belirlenmesine aykırı düşüyordu. Değişim-değeri olarak, her meta, başka metalara eşittir (ya da ölçüştürülebilir) (*nitel* bakımdan, her meta, yalnızca değişim-değerinin *nicel* bir fazlasını ya da azını temsil eder). Bunun için metanın bu eşitliği, bu birliği, doğal farklılığından ayrıdır; ve bu yüzden parada onun hem ortak öğesi olarak, hem de onların karşısında üçüncü bir şey olarak ortaya çıkar. Ama bir yandan değişim-değeri doğal olarak, aynı zamanda metaların dışında varolduğu halde, onların özündeki bir nitelik olarak kalır; öte yandan ise para, artık metalarm özelliği olarak, onların genel niteliği olarak varolmadığı için, onlardan ayrı bireyleşmiş olduğu için, öteki metaların yanında bizzat *özel* bir meta olur. (Talep ve arz ile belirlenebilir; özel para çeşitlerine ayrılır vb..) Öteki metalar gibi bir meta olur ve aynı zamanda da öteki metalar gibi bir meta değildir. Para, genel belirlenmesine karşın, değişilebilen öteki şeyler yanında değişilebilir bir şeydir. Yalnızca genel değişim-değeri değildir ama aynı zamanda öteki özel değişim-değerleri yanın-

da özel bir değişim-değeridir. Pratikte başgösteren çelişkilerin yeni kaynağı budur. (Para ticaretinin gerçek ticaretten ayrılmasıyla paranın özel doğası kendini gösterir.)

Dolayısıyla, paranın amaçlarını, bunları eşanlı olarak yadsıyarak yerine getirmesinin onun nasıl içkin bir özelliği olduğunu; metalardan bağımsızlaştığını; amaç haline gelen araç olduğunu; metaların değişim değerini metaları değişim değerinden ayırarak gerçekleştirdiğini; değişimi, onu parçalayarak kolaylaştırdığını, metaların doğrudan değişiminin ||18| güçlüklerinin üstesinden onları genelleştirerek geldiğini; üreticiler değişime bağımlı hale geldiği ölçüde değişimi üreticilerden bağımsızlaştırdığını görüyoruz.

(İlerde, bu konudan ayrılmadan önce, yalnızca kavram belirlemelerinin ve bu kavramların diyalektiğinin sözkonusu olduğu görüntüsünü veren idealist açıklama tutumunu düzeltmek gerekli olacaktır. Öyleyse her şeyden önce şu deyim geliyor: Ürün (ya da etkinlik) meta olur; meta değişim-değeri, değişim-değeri para olur.)

(*Economist*. *24 Ocak 1857*. Aşağıdaki kural, yeri geldikçe bankalarca dikkate alınmalıdır:

"Tüccar sınıflar, şimdi pek yaygın olarak yaptıkları gibi, bankaların kârlarına katıldıkları ölçüde —anonim şirket bankalarının daha çok yaygınlaşması, şirket ayrıcalıklarının kaldırılması ve bankacılığa tam bir özgürlüğün verilmesi yolu ile bu ölçü daha da genişleyebilir— bu sınıflar, para oranlarının artması sonucu zenginleşmişlerdir. Gerçekte, tüccar sınıflar, mevduatlarının artmasıyla, potansiyel olarak kendi kendilerinin bankerleri olmuşlardır; ve bu durum sözkonusu olduğu ölçüde, iskonto oranının onlar için öneminin azalmış olması gerekir. Kuşkusuz bankalar ve başka kurumların toplam yedekleri, doğal olarak sürekli bir çabanın ve kârlardan ayrılarak biriktirilmiş paraların sonucu sayılmalıdır; dolayısıyla, tüccar sınıflar ya da bir bütün olarak sanayi sınıfları alınırsa, bunların zorunlu olarak kendi kendilerinin bankerleri olması gerekir ve gerekli olan tek şey, serbest-ticaret ilkelerinin, para piyasasındaki tüm dalgalanmaların yararlarını ve zararlarını bu kişiler için eşit ya da etkisiz hale getirmek için tüm çalışma kollarına yayılmasıdır.")[23]

Para sisteminin ve para sisteminde ürünlerin değişiminin bütün çelişkileri, *değişim-değerleri* olarak ürünlerin ilişkisinin, *değişim-değeri* ya da asıl değer olarak belirlenmelerinin gelişmesidir.

(*Morning Star, 12 Şubat 1857*. **"Geçen yıl boyunca paranın baskısı ve bunun sonucu olarak kabul edilen yüksek iskonto oranı, Fransa Bankasının kâr hesabına çok yararlı olmuştur. Bankanın dağıttığı kâr payları sürekli artış göstermiştir: 1852'de 118 frank, 1853'te 154 frank, 1854'te 194 frank, 1855'te 200 frank, 1856'da 272 frank."**)[24]

[23] *The Economist. Weekly Commercial Times*, etc., Londra, n° 700, 24 Ocak 1857, s. 86: "Trade of 1856 — Decrease of Consumption."

Şu kısmın da not edilmesi gerekir: "**İngiliz gümüş paraları, içerdikleri gümüşün değerinden daha yüksek bir fiyat taşıyacak biçimde çıkarılmıştı. Özündeki değeri 60-62 şilin olan bir gümüş lira (altın olarak ortalama 3 sterlin) sikke olarak 66 şiline dönüştürülmüştü. Darphane günlük piyasa fiyatı olarak ons başına 5 şilin ile 5 şilin 2 peni ödüyor, ve paraları onsu 5 şilin 6 peni oranı üzerinden piyasaya çıkarıyordu. Bu uygulamanın doğurduğu her pratik güçlüğü önleyen iki neden var:**" (Özündeki değer değil, *gümüş olarak simgesel para*)[25] "**birincisi, sikke, yalnızca darphanede ve bu fiyat üzerinden üretilebiliyor; yurtiçi dolaşımda kullanılıyor, dolayısıyla değeri düşürülemiyor ve özündeki değerinden burada daha yüksek bir dolaşım değeri olduğu için dışarı gönderilemiyor; ve ikincisi de, yasal olarak ancak 40 şiline kadar fiyat üzerinden önerilebildiği için altın paralarla birbirine karışmıyor, onların değerini etkilemiyor.**" Fransa'ya, **gümüş sikkelerin, özsel değerden değil, nominal değer üzerinden çıkarılmasını ve yasal bir zorunluluk olduğu için bunların toplamının sınırlandırılmasını** öğütlüyor. Ama aynı zamanda: **özsel ve nominal değer arasında, bizim İngiltere'de sahip olduğumuzdan daha büyük bir oynama payı bırakmak için paranın niteliğinin saptanması** sözkonusu ediliyor. **Çünkü altına oranla gümüşün değerinde artış, büyük bir olasılıkla, çok daha önce, bizim şimdiki darphane fiyatına yükselebilir. Belki de biz bunu gene değiştirmek zorunda kalacağız. Şimdi bizim gümüş para, özsel değerin %5 altındadır. Kısa bir zaman önce bu oran %10'du.** (*Economist*, 24 Ocak 1857.)[26]

Saat-puslaları verilmesinin bütün bu güçlükleri geride bıraktığı belki düşünülebilir. (Saat-puslasının varlığı, değişim-değeri ve para ilişkisinin araştırılmasında doğrudan verili olmayan ve saat-puslası olmaksızın varolabilen ve varolan koşulları: kamusal kredi, banka vb. doğal olarak gerektirir; ama bütün bunlara burada daha fazla değinme olanağı yoktur, çünkü kuşkusuz saat-puslası taraftarları onu "dizi"nin *son* ürünü, "saf" para kavramına en uygun düşmesi halinde, gerçeğin içinde en son "kendini gösteren" ürün olarak görürler.) Her şeyden önce, metaların fiyatının onların değişim-değerine eşit olduğu koşulların; talep ve arzın karşılanmasını üretim ve tüketimin karşılanmasının; son aşamada **oransal üretimin**[27] ("bölüşüm ilişkileri" denilen ilişkiler de üretim ilişkileridir) yerine geldiği varsayılırsa, para konusu tama-

[24] *The Morning Star*, Londra, 1857, n° 286, 12 Şubat 1857: "Foreign Correspondance — France".

[25] Ayraç ve içi Marx tarafından eklenmiş.

[26] *The Economist*'in eki, Londra, n° 700, 24 Ocak 1857, s. 24: "Double Standard in France".

[27] *Proportionate production*. Deyim, John Gray'in, *Lectures on the Nature and Use of Money*, Edinburg, 1848, s. 67, 108, 123, 125, 142-148, vb..

mıyla ikincil duruma geçer; biletlerin mavi mi yoksa yeşil mi, saçtan mı yoksa kağıttan mı çıkarılacağı, ya da başka hangi biçimde toplumsal muhasebenin kullanılacağı özel bir sorun olur. O zaman, gerçek para ilişkileri üzerindeki araştırmaların yapılması gerektiği özürüne sarılmak son derece anlamsız olur.

||19| Banka (**herhangi bir banka**)[28] saat-puslaları çıkarıyor. Meta a = x değişim-değeri, yani = x emek-zamanı, x emek-zamanını temsil eden para karşılığında değişiliyor. Bunun gibi bankanın meta satın alması da gerekebilirdi, yani para temsilcisine karşılık değişimde bulunması gerekirdi, örneğin şimdi **İngiltere Bankasının** altın karşılığında banknot vermesi gerektiği gibi. Meta, değişim-değerinin özsel, dolayısıyla da raslansal varlığı, değişim-değeri olarak değişim-değerinin simgesel varlığına karşılık değişiliyor. Öyleyse onu meta biçiminden para biçimine çevirmenin hiçbir güçlüğü yoktur. Onun içerdiği emek-zamanının yalnızca resmî olarak onaylanması gerekir (bu arada değinmek gerekir ki, altın ve gümüşün saflığını ve ağırlığını denetlemek o kadar kolay değildir) ve bu emek-zamanı böylece de hemen kendi **karşıt-değerini**, parasal varlığını üretir. Konuyu sürekli olarak hangi açıdan alırsak alalım, sonunda iş dönüp dolaşıp şu noktaya varır: Saat-puslaları çıkaran banka, metayı üretim maliyeti üzerinden satın alır, bütün metaları satın alır ve bu satın alma ona kağıt parçaları üretiminden başka bir şeye malolmaz, satıcıya da, belli bir esas biçimde sahip olduğu değişim-değeri yerine, metanın sembolik değişim-değerini, başka bir deyişle, aynı değişim-değerinin tutarında bütün başka metaların bonosunu verir. Bu biçimiyle değişim-değeri doğal olarak yalnız simgesel anlamda vardır, oysa bu simge nesnel anlamda söyleyebilirsek —salt tasarımsal biçim olarak değil—, nesnel bir varlığa sahiptir; yalnızca zihinsel bir tasarım değildir, nesnel bir tarzda gerçekten tasarlanmıştır. (Bir ölçü, el içinde tutulabilir; değişim-değeri ölçer, ama yalnızca ölçünün bir elden ötekine geçmesi yoluyla değişilir.[29]) Demek ki banka meta için para veriyor; para, metanın değişim-değeri üzerinden, yani aynı değerde bütün metaların üzerinden, tam bir bonodur; banka satın alır. Banka, genel bir alıcıdır, yalnız şu ya da bu metanın değil, bütün metaların alıcısıdır. Çünkü banka, her metanın satışını değişim-değeri olarak simgesel varlığına dönüştürerek gerçekleştirme rolündedir. Ama genel alıcı olunca, genel satıcı da olmak zorundadır, yalnızca bütün metaların depo edildiği dokun değil, yalnızca genel ambarın değil, başka her tüccarın yaptığı anlamda metaların sahibidir. a metasını, onun değişim-değerini temsil eden b saat-puslasına karşılık değiş-

[28] Bkz: John Gray, *The Social System...*, Edinburg, 1831, s. 62-86.

[29] Marx, burada John Locke'tan özetliyor: *Further Considerations Concerning Raising the Value of Money*, 1695, *The Works of John Locke*, 7. baskı, c. 2, Londra, 1768, s. 92.

tirdim; ama yalnızca, bu b'yi tekrar bütün gerçek c, d, e vb. metalarına istediğim gibi dönüştürebilmek için. Bu para şimdi banka dışında dolaşabilir mi? Bononun sahibi ile banka arasında olduğundan başka bir yolu var mıdır? Bu bononun konvertibilitesi bu yoldan sağlamlaştı mı? Burada yalnız iki olanak sözkonusudur. Ya bütün meta sahipleri (ürünler ya da emek) metalarını değişim-değeri üzerinden satmak isterler, ya da birkaçı ister, ötekiler istemez. Hepsini değişim-değerleri üzerinden satmak isterlerse, alıcı bulunur mu bulunmaz mı diye işi raslantıya bırakmazlar, derhal bankaya gider metayı ona devreder, buna karşılık metanın değişim-değeri simgesini, parayı alırlar: onu kendi parasına karşılık öderler. Bu durumda banka, tek ve aynı kişide hem genel alıcı, hem de genel satıcıdır. Ya da bunun tersi olur. Bu durumda banka tarafından çıkarılan bono basit bir kağıttır, değişim-değerinin genel olarak kabul edilmiş simgesi olmak savındadır, ama hiçbir değeri yoktur. Çünkü bu simge, yalnızca değişim-değerini göstermekle kalmaz, aynı zamanda gerçek değişimde de değer olma özelliğine sahiptir. Bu ikinci durumda, banka bonosu para değildir, ya da genel piyasada değil, ancak banka ile müşterileri arasında anlaşmalı paradır. Bir lokantacıya abone olur da karşılığında bir düzine yemek kartı alırsam, ya da bir düzine tiyatro bileti satın alırsam, aynı şey sözkonusudur, her ikisi de parayı temsil eder, ama bir tanesi yalnız belli bir yemek masasında, öteki de belli bir tiyatroda paradır. Banka bonosu, paranın gereklerini yerine getirme özelliğini yitirebilir, çünkü **topluluğun tümü** içinde dolaşımda değildir, yalnız banka ile müşterileri arasında dolaşır. Öyleyse son varsayımı geçersiz saymak zorundayız.

Öyleyse, banka, genel alıcı ve satıcıdır. Banknot yerine **çek** de çıkarabilir, bunun yerine basit banka **hesapları** yürütebilir. X'in kendisine bıraktığı meta değerlerinin toplamına göre, başka metalardaki aynı değer toplamını da kabul edebilir. Bankanın ikinci bir özelliği, bütün metaların değişim-değerini, yani onlarda maddeleşmiş emek-zamanını resmî olarak belirlemek için gereklidir. Ancak bankanın işlevleri burada sona ermez. Metaların meydana getirildiği emek-zamanını, sanayinin ortalama değerleri ile, bunların meydana getirilmesi için gerekli zamanı belirlemesi zorunludur. Ancak bu da yeterli olmayabilir. Belli bir miktarda ürünün meydana getirilmesi için gerekli zamanı, üreticilerin aynı ölçüde üretici olması için gerekli koşulları (yani aynı zamanda emek araçlarının bölüşümünü dengeleme ve düzenleme koşullarını) belirlemesi zorunluğu yanında, değişik ||20| üretim dallarına uygulanması gerekli emek-zamanını da belirlemesi gereklidir. Bu sonuncusu, değişim-değerinin gerçekleşmesi, bankanın parasının gerçekten konvertibl olması amacıyla, genel üretimin sağlama alınması ve değişimcilerin gereksinimlerini karşıladığı ölçüde bulunması zorunluluğu

yüzünden gerekli olabilir. Hepsi bu kadarla da kalmıyor. En büyük değişim, metalarm değişimi değil, metalar karşılığında emeğin değişimidir. (Az sonra buna daha çok değineceğiz.) İşçiler emeklerini bankaya satmazlar, emeklerinin toplam ürünü için değişim-değeri elde ederler, vb.. Tam bu açıdan bakınca, banka, yalnızca genel alıcı ve satıcı değil, aynı zamanda genel üreticidir. Gerçekte banka ya üretimin despotik hükümeti ve bölüşümün yöneticisi ya da basbayağı ortaklaşa çalışan toplum için defter ve hesap tutan bir **organizmadan** başka bir şey olmayabilir. Üretim araçlarının ortaklaşalığı önkoşuldur vb., vb.. Sensimoncular, bankalarını, üretimin papalığı yapmışlardı.

Bütün ürünlerin ve etkinliklerin değişim-değerlerine dönüştürülmesi, hem değişmeyen bütün kişisel (tarihsel) bağımlılık ilişkilerinin üretime dönüştürülmesini, hem de üreticilerin birbirlerine çokyanlı bağımlılığını gerektirir. Hem her bireyin üretimi bütün ötekilerin üretimine bağımlıdır; hem de bireyin üretiminin kendisi için geçim araçlarına dönüşmesi, bütün ötekilerin tüketimine bağımlı durumdadır. Fiyatlar eskidir; değişim de; ama hem birinin giderek üretim maliyeti yoluyla belirlenmesi, hem de ötekinin bütün üretim ilişkilerini kapsaması tam olarak ancak o zaman gelişmiştir ve burjuva toplumda, serbest rekabet toplumunda sürekli olarak daha tam biçimde gelişir. Adam Smith'in, 18. yüzyıl düşünürleri tarzında, tarih-öncesi döneme yerleştirdiği, tarihten önce gelen dönem, daha çok tarihin ürünüdür.[30]

Bu çokyanlı bağımlılık, değişimin sürekli zorunluluğunda ve çokyanlı aracı olarak değişim-değerinde ifade edilmiştir. Ekonomistler bunu şöyle ifade ederler: herkes kendi özel çıkarını ve yalnız kendi özel çıkarını izler; ve böylece de, istemeden ve bilmeden, herkesin özel çıkarlarına, genel çıkarlara hizmet etmiş olur. Bunda canalıcı nokta, herkesin kendi özel çıkarını izleyerek özel çıkarların bütününü, yani genel çıkarı sağlaması değildir. Bu soyut formülden çıkarılabilecek sonuç, herkesin karşılıklı olarak başkasının çıkarının ortaya konuşunu engellemesi, genel bir olumluluk yerine, bu *bellum omnium contra omnes*'ten* genel bir yadsıma sonucunun çıkmasıdır. İşin can alıcı noktası daha çok, özel çıkarm kendisinin toplumsal olarak belirlenmiş bir çıkar olmasmda ve yalnızca toplum tarafından konmuş koşullar çerçevesinde ve onun sağladığı araçlarla ulaşılabilmesindedir; yani bu koşulların ve araçların yeniden-üretimine bağlı olmasındadır. Bu özel kişilerin çıkarıdır; ama gerçekleşme biçimi ve araçları gibi içeriği de hiçbirine bağımlı olmayan toplumsal koşullar yoluyla ortaya çıkmıştır.

Bir yandan birbirlerine karşı ilgisiz olan bireylerin karşılıklı ve

[30] Adam Smith, *An Inquiry...*, c. 1, Londra, 1835, s. 130.
* *Herkesin herkese karşı savaşı.* Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ından ünlü kalıp-söz.

çokyanlı bu bağımlılığı, onların toplumsal bağını oluşturur. Bu toplumsal bağ, *değişim-değerinde* ifadesini bulur ve bu her birey için kendi etkinliği ya da üretimi, ancak onun için bir etkinlik ve bir üründür; o, ona genel bir ürünü, *değişim-değerini,* ya da kendi içinde yalıtılmış, bireyselleşmişse bu değeri, *parayı* üretmesi zorunludur. Öte yandan her bireyin başkalarının etkinliği üzerinde ya da toplumsal servetler üzerinde kurduğu güç, *değişim-değerlerinin* sahibi olarak, *paranın* sahibi olarak bireyde vardır. Birey, toplumla olan bağı gibi toplumsal gücü de, cebinde birlikte taşır. Etkinlik hangi bireysel görüngüsel biçiminde olursa olsun, doğası hangi özellikte olursa olsun, etkinliğin ürünü, *değişim-değeridir,* yani her bireyselliği, özelliği yadsıyan ve ortadan kaldıran genel bir şeydir. Gerçekte bu, bireyin ya da ailede ve kabilede (sonraları toplulukta) doğal olarak bulunmuş ya da tarihsel olarak genişletilmiş bireyin, doğrudan doğadan kendine yeniden-ürettiğinden, ya da üretici etkinliğini ve üretimdeki payını emeğin ve ürünün belli bir biçimine sokmasından, başkalarıyla ilişkisini böylece belirlemesinden çok farklı bir durumdur.

Ürünün toplumsal karakteri, bireyin üretimdeki payı gibi etkinliğin toplumsal niteliği de, burada, bireyler karşısında yabancı ve nesnel bir şey gibi görünür; bireylerin birbirine karşı davranışı olarak değil, onlardan bağımsız olarak var olan ve birbirleriyle ilgisiz bu bireylerin birbiriyle çatışmasından oluşan ilişkiler çerçevesinde uyuşması olarak ortaya çıkar. Etkinliklerin ve ürünlerin genel değişimi, her birey için yaşam koşulu olduğuna göre, onların karşılıklı ilişkisi durumunda, onların kendisine yabancı, bağımsız, bir nesne olarak görünür. Değişim-değerinde kişilerin toplumsal ilişkisi, nesnelerin toplumsal bir ||21| davranışma dönüşür; kişisel servet nesnel servete dönüşür. Değişim aracının sahibi olan toplumsal gücün azlığı ölçüsünde, doğrudan emek ürününün doğası ile ve değişimcilerin doğrudan gereksinimleri ile bu aracın ilişkisi artar; bireyleri birbirine bağlayan toplumun gücünün, ataerkil ilişkinin, eskiçağ toplumunun, feodalizmin ve lonca sisteminin öylesine büyük olması gerekir. (Bkz: benim defterimde: XII, 34B.[31]) Her birey bir şey biçiminde toplumsal güce sahiptir. Nesneden bu toplumsal gücü gasp ederseniz, onu kişiler üzerinden kişilere vermek zorunda kalırsınız. Kişisel bağımlılık ilişkileri (önceleri tamamıyla ilkel biçimde), insan verimliliğinin ancak dar ölçüde ve yalıtılmış noktalar üzerinde geliştiği ilk toplum biçimleridir. *Nesnel* bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık, genel toplumsal madde değişimi, evrensel ilişkiler, çokyanlı gereksinimler ve evrensel servetler sisteminin ilk geliştiği ikinci bir büyük biçimidir. Bireylerin evrensel gelişmesine, bunların topluluk,

[31] *Das vollendete Geldsystem* üzerine 1851 elyazması içinde bulunması olası Marx'ın bilinmeyen bir elyazmasına gönderme.

toplumsal verimliliğine toplumsal servetin verimliliğine uymasına dayanan özgür bireysellik üçüncü basamaktır. Bu da, üçüncü basamağın koşullarını yaratır. Bundan dolayı eskiçağ durumları gibi ataerkil (ayrıca feodal) durumlar, aynı şekilde ticaretin, lüksün, *paranın, değişim-değerinin* gelişmesi ile birlikte, bunlara paralel biçimde modern toplumun aynı hızla büyümesi ölçüsünde ortadan kalkar.

Değişim ve işbölümü karşılıklı olarak birbirini koşullandırır. Her birey kendisi için çalıştığına, ama ürünü kendisi için hiçbir şey olmadığına göre, yalnız genel üretim toplamından pay almak için değil, aynı zamanda kendi ürününü kendisi için besin maddesine dönüştürmek için doğal olarak değişim yapmak zorundadır. (Benim "Bemerkungen über Ökonomie"ye bakınız, s. V (13, 14.))[32] Değişim-değeri ve para aracılığıyla gerçekleşen değişim ayrıca üreticilerin çokyanlı olarak birbirine bağımlılığını zorunlu kılar, ama aynı zamanda onların özel çıkarlarının eksiksiz yalıtıldığı ve birliğin ve karşılıklı olarak birbirini bütünleyen bireylerin dışında, onlardan bağımsız olarak sanki doğal bir ilişki halinde varolan toplumsal bir işbölümünü gerektirir. Genel talebin ve arzın birbiri üzerindeki baskısı, birbirini ilgilendirmeyen kişilerin bağlantısını ortaya çıkarır.

Ürünü ya da bireylerin etkinliğini önce *değişim-değeri* biçimine, *paraya* dönüştürme zorunluluğu ise, bunun *nesnel* biçimde toplumsal *gücünü* koruması ve kanıtlaması demektir, bu kanıtlama iki türlüdür: 1) bireylerin yalnız toplum için ve toplum içinde üretmesi; 2) bireylerin üretiminin *doğrudan* toplumsal olmaması, onun içindeki emeği bölüştüren **bir birliğin meyvesi** olmamasıdır. Bireyler toplumsal üretim altında onların dışında bir yazgı gibi varolan toplumsal üretim altında, toplanırlar; ama toplumsal üretim, bireyler arasında, onu ortak bir servet olarak kullanan bireyler arasmda toplanmaz. Dolayısıyla, yukarda saatlik-bono çıkaran banka örneğinde olduğu gibi, *değişim-değerine, paraya* dayanarak birleşmiş bireylerin tüm üretimleri üzerinde denetime sahip olacaklarını varsaymaktan daha yanlış ve saçma bir şey olamaz. Bütün emek ürünlerinin, zenginliğin ve etkinliklerin *özel değişimi* hem bireyler arasında üstlük ve astlık düzenine (doğal ya da siyasal) dayalı paylaşıma (burada asıl *değişime* yalnızca katılmıştır ya da geniş anlamda bütün topluluğun yaşamını pek az kavrar, daha çok farklı topluluklar arasında sözkonusudur, kendini, her durumda, asla bütün üretim ve değişim ilişkilerine bağlamaz) (bu üstlük ve astlık sisteminin nasıl bir nitelik aldığına gelince: ataerkil, antik ya da feodal olabilir), hem de üretim araçlarına sahipliğin ve denetimin ortaklaşalığı temeline dayalı olarak birleşmiş bireylerin serbest değişimiyle çelişir.

[32] Bu "Ekonomi Üzerine Düşünceler", Marx'ın bilinen hiçbir metninde bulunmuyor.

(Sonuncu çağrışım keyfî bir şey değildir: bu, burada üzerinde daha fazla durulamayacak olan, maddi ve kültürel koşulların gelişmesini önvarsayar.) İşbölümü yığışımı, kombinasyonu, işbirliğini, özel çıkarların, sınıf çıkarlarının karşıtlığını, rekabeti, sermayenin yoğunlaşmasını, tekeli, ortaklık şirketlerini nasıl üretiyorsa —çelişkinin kendisini doğuran bu birliğin bütün çelişkili biçimleri—, özel değişim de dünya ticaretini, özel bağımsızlık dünya piyasası denilen şeye tam bağımlılığı, değişimin dağınık işlevleri bir banka ve kredi sistemini üretir, bu sistemin defter tutma sistemi ||22| en azından özel değişimin dengelerini saptar. Her ulusun özel çıkarları bunları **yetişkin bireylerin** sayısı ölçüsünde birçok ulusa paylaştırmakla ve aynı ulusun **ihracatçılarının** ve **ithalatçılarının** çıkarları burada karşı karşıya gelmekle birlikte — para kurunda ulusal ticaret varoluşu nedeniyle bir akrabalık kazanır, vb., vb.. Bundan dolayı bir *borsa reformu* ile iç ya da dış özel ticaretin *temellerinin* ortadan kaldırılabileceğine kimse inanmaz. Ancak *değişim-değeri* üzerine kurulmuş toplumun, burjuva toplumun çerçevesinde, ticaret ilişkileri kadar, onları parçalayacak kadar mayınlamak demek olan ilişkiler ve değişim ilişkileri yaratılır. (Toplumsal birliğin çelişik biçimler yığını, bu birliğin çelişik niteliği sessiz bir biçim değişikliğiyle parçalanamaz. Öte yandan toplumda olduğu gibi, sınıfsız bir toplumun üretiminin gizlenmiş maddi koşullarını ve onlara uygun düşen değişim ilişkilerini bulamıyorsak, bütün yok etme girişimleri donkişotluktan öteye geçmez.)

Değişim-değeri = ürünlerde maddeleşmiş göreli emek-zamanı ise, para da = kendi özünden ayrılmış metaların değişim-değeri olduğunu; bu değişim-değerinde ya da para ilişkilerinde metalarla bunların değişim-değeri arasındaki çelişkilerin, değişim-değerleri olarak metalar ile para arasındaki çelişkilerin bulunduğunu gördük. Doğrudan metanın ayna-görüntüsünü emek-para biçiminde doğrudan yaratan bir bankanın bir ütopya olduğunu gördük. Dolayısıyla, para yalnızca metaların özünden kopmuş değişim-değeri olmasına karşın, saf durumu içinde, bu değişim-değerinin eğilimine kökenini borçlu olmakla birlikte, meta doğrudan paraya dönüşemez; yani onda gerçekleşen emek-zamanının miktarının resmî belgesi değişim-değerleri dünyasında onun fiyatı olarak iş göremez. **Nasıl oluyor?**

(Paranın biçimlerinden birinde —değişim *aracı* olarak (ve değişim-değerinin ölçüsü değil)—, ekonomistler bilir ki, paranın varlığı toplumsal bağlantının nesneleşmesini koşullandırır; yani bir kimsenin bir meta almak için başkasının eline terk etmek zorunda bulunduğu sürece *para* rehin olarak kendini gösterir. Bu noktada bizzat iktisatçılar der ki, insanlar birbirlerine duymadıkları güveni, şeye (paraya) duyarlar. Peki, neden şeye güven duyarlar? Anlaşılan yalnızca kişilerin birbirleri

arasındaki *şeyleşmiş ilişki* olduğu için; şeyleşmiş değişim-değeri olduğu için ve değişim-değeri de, kişilerin birbirleri arasındaki üretici etkinlik ilişkisinden başka bir şey olmadığı için. Başka her rehin, doğrudan bu niteliği ile rehin sahibinin yararına olur: para onun için yalnız "toplumun gezen rehini"* olarak işe yarar, ancak bu, toplumsal (simgesel) özelliği dolayısıyla böyle bir rehindir; toplumsal bir özelliğe de, ancak bireyler onun kendi toplumsal ilişkisini nesne olarak kendilerine yabancılaştırdıkları için sahip olabilir.)

Bütün değerlerin parayla ölçüldüğü *geçerli fiyat listelerinde*, nesnelerin toplumsal niteliğinin bağımsızlığı, bütün kişilerle ilişkili olarak, aynı zamanda, bu yabancılaşma temeli üzerinde ticaretin etkinliği olarak, toplam üretim ve değişim ilişkileri içinde, her bir bireyi kendine bağlar gibi görünerek,** tüm bireylerin her birinde, her bir bireyde ortaya çıkar. Dünya pazarının bağımsızlaşması, **izin verirseniz,** (her bireyin etkinliği bunun içindedir) para ilişkilerinin (değişim-değerinin) gelişmesi ile ve *vice versa**** büyüdüğü için, üretimdeki ve tüketimdeki genel bağlantı ve çokyanlı bağımlılık da, tüketiciler ve üreticiler arasındaki serbestlikle ve birbirine karşı ilgisizlik ile birlikte büyür; bu çelişki bunalımlara yolaçtığı vb. için, bu yabancılaşmanın gelişmesi ölçüsünde onun bulunduğu taban üzerinde onu ortadan kaldırma girişiminde bulunulur; günlük fiyat listeleri, para kurları, ticaret yapanlar arasındaki mektup, telgraf vb. (doğal olarak iletişim araçları da aynı zamanda çoğalır) bağlantıları sayesinde her birey bütün ötekilerin etkinliği üzerinde bilgi sağlar ve kendi etkinliğini buna göre dengelemeye çalışır. (Bu demektir ki, herkesin arzının ve talebinin bütün ötekilerden bağımsız oluşmasına karşın, herkes kendine genel arz ve talep durumu konusunda bilgi sağlamaya çalışır; ve bu bilgi de yeniden, uygulamada onlar üzerinde ayrı bir etki yapar. Bütün bunlar, herhangi bir noktada yabancılaşmayı ortadan kaldırmamakla birlikte, daha önceki bir noktanın ortadan kaldırılması olanağını içeren koşullara ve bağlantılara götürür.) (Genel istatistik olanağı vb..) (Ayrıca bu nokta, *"fiyatlar arz ve talep"* kategorileri altında daha da geliştirilebilir. Gene de burada yalnız şunu belirtmeli ki, günlük fiyat listelerinde bulunduğu ölçüde, gerçekten bulunuyorsa, tüm ticaretin ve tüm üretimin gözden geçirilmesi, bireye karşı onun değişimi ve kendi üretiminin nasıl *nesnel*, ondan *bağımsız* bir ilişki olarak bulunduğu konusunda gerçekten en iyi kanıtı verir. *Dünya piyasasında her bir bireyin* başkaları ile olan *bağıntısı*, aynı zamanda da *bu bağıntının başkalarına karşı bağımsızlığı* ||23| öyle bir noktaya kadar gelişmiştir ki, bunun sonucu olarak bağıntının oluşumu

* Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, bölüm 5, § 14.
** Elyazmasında, Marx, "ortaya çıkarak" yazıyor.
*** Tersine.

aynı zamanda bu bağıntıdan başkasına geçiş koşulunu da kapsar.) Gerçek toplumsallık ve genellik yerine *karşılaştırma.*

(İşte bu doğal, bireylerin bilgisinden ve isteğinden bağımsız, onların karşılıklı bağımsızlığını ve birbirlerine karşı ilgisizliğini koşullandıran bağıntıda, maddi ve tinsel metabolizmada güzelliğin ve büyüklüğün bulunduğu söylenmiştir ve söylenebilir. Kuşkusuz bu nötr şeylerin bağıntısı, bireyler arasında bağların yokluğuna ya da ilk kan yakınlığı üzerine ve egemenlik ve kölelik ilişkileri üzerine kurulu özellikle yerel bir bağıntıya yeğ görülebilir. Gene kesindir ki, bireyler, kendi toplumsal bağıntılarını yaratmadan önce bunları kendi egemenliklerine alamazlar. Ama bu *bağıntıyı,* ancak *şeylerin bağıntısı,* bireyselliğin doğasında içkin ve ondan ayrılmaz, (yansımış bilgiye ve istence karşıt olarak) doğal bağıntı olarak kavramak saçmadır. Bu bağıntı, onun ürünüdür. Bu tarihsel bir üründür. O, bireyselliğin gelişmesinin belirli bir dönemiyle ilgilidir. Bireylerle olan bağımsızlığı ve yabancılığı, yalnızca, bunların, toplumsal yaşama bu koşullardan başlamış olmaları yerine, toplumsal yaşamlarının koşullarının yaratılmasında bulunmaları yoluyla kanıtlanır. Bu, belirli, sınırlı üretim ilişkileri içinde bulunulan bireylerin —doğal— bağıntısıdır! Evrensel olarak gelişmiş, toplumsal ilişkileri onların kendi topluluk bağları ile birlikte onların kendi topluluğunun denetimi altında bulunan bireyler, doğanın değil, tarihin ürünüdür. *Bu* bireyselliğin sağlanmasına yarayan güçlerin gelişme düzeyi ve evrenselliği de işte bu üretimi değişim-değerleri temelinde koşullandırır, bu üretim de, genellikle birlikte, bireyin kendisine ve başkalarına yabancılaşmasını, aynı zamanda bireyin ilişkilerinin ve yeteneklerinin genelliğimi ve çokyanlılığını üretir. Gelişmenin ilk aşamalarında her bir birey daha tam olarak ortaya çıkar, çünkü ilişkilerinin çoğuna henüz tam olarak hazır değildir ve henüz onlara karşı koyacak ondan bağımsız toplumsal güçler ve ilişkiler yoktur. Bu ilk bolluğa[33] özlem duymak gülünç olduğu kadar bunların tamamıyla ortadan kalktığı noktada kalması gerektiğine inanmak da gülünçtür. Burjuva görüş, kendisi ile bu romantik görüş arasındaki karşıtlığın ötesine asla geçmemiştir ve bu nedenle bu romantik görüş ona son nefesine kadar eşlik edecektir.

(Burada örnek olarak, her bir bireyin bilimle olan ilişkisi ele alınabilir.)

(Parayı kan ile karşılaştırırsak —dolaşım sözcüğü buna olanak verdi—, aşağı yukarı bu, Romalı soylu yurttaş ile mideyi karşılaştıran Menenius Agrippa'nın öyküsünü andırır.) (Parayı dil ile karşılaştırmak da bunun kadar yanlıştır. Fikirler dilde değişime uğramaz, bu yüzden

[33] Adam Müller, *Die Elemente der Staatskunst ...,* Berlin, 1809, 2. kısım, s. 72-207, ve Thomas Carlyle, *Chartism,* Londra, 1840, s. 49-88.

onların özelliği erir ve metaların yanında fiyatların bulunuşu gibi, toplumsal karakteri dilde onların yanında var olur! Fikirler dilden ayrı var olmazlar. Ancak dolaşımda bulunmak, değişilebilir olmak için, anadilden yabancı bir dile çevrilmesi gereken fikirler benzeşim olanağı sağlar; bu durumda benzeşim dilde değil, yabancılıktadır.[34])

(Bütün ürünlerin, etkinliklerin, *ayrımsız* hepsiyle yeniden değişilebileceği bir üçüncüyle, bir *şeyle* değişilirliği — değişim-değerlerinin (ve para ilişkilerinin) gelişmesi, genel satın alınabilirlikle, rüşvetle özdeştir. Genelleşmiş fahişelik, kişisel eğilimlerin, yeteneklerin, becerilerin, etkinliklerin toplumsal niteliğinin zorunlu bir gelişme aşaması olarak kendini gösterir. Daha nazikçe söylersek, genel yararlanma ve kullanma ilişkisi. Shakespeare'in parayı çok hoş bir biçimde kavraması gibi,[35] benzer olmayanların benzerleştirilmesi. Zenginleşme tutkusu olarak zenginleşme tutkusu, para olmaksızın olanaksızdır; başka her birikim ve birikim tutkusu doğal, bir yandan gereksinimlerle sınırlanmış, öte yandan ürünlerin sınırlı doğasıyla koşullandırılmış (*sacra auri fames*[36]) görünür.)

(Gelişmesi içinde para sistemi, öteki genel gelişmeleri açıkça içeriyor.)

Gelişmemiş bir değişim, değişim-değerleri ve para sistemi üreten, ya da bunların gelişmemiş aşamasma uygun düşen toplumsal koşulları gözden geçirirsek, bireylerin ilişkileri daha kişisel görünmekle birlikte, ancak birbirleriyle ilişkilerinde tek bir belirleniş içinde, efendi ve kul, senyör ve serf vb., ya da bir kastın üyesi olarak vb., ya da henüz toplumsal bir mevkiye ait olan vb. bireyler olarak ortaya çıktıkları baştan anlaşılır. Para ilişkilerinde, gelişmiş değişim sisteminde (ve bu görünüş demokrasiyi baştan çıkarır) gerçekten kişisel bağımlılık bağları parçalanmıştır, dağılmıştır, kan ayrılıkları, eğitim ayrılıkları vb. olmuştur (kişisel bağlar hiç değilse *kişisel* ilişkiler olarak ortaya çıkar); bireyler bağımsız *görünürler* (bu bağımsızlık yalnızca bir yanılsamadır, tam bir ilgisizliktir —ayrımsızlık anlamında— adı bağımsızlıktır), birbirleriyle çatışmakta ve bu özgürlük içinde değişim yapmakta serbesttirler; ama yalnız *koşullardan, varoluş koşullarından* (bunlar da gene, toplum tarafından üretilmekle birlikte, bireylerden *bağımsızdır* ve *doğal koşullar* gibi, yani bireyler tarafından denetlenebilen doğal *koşullar* olarak ortaya çıkarlar) çıkan durum için ortaya çıkarlar, bu koşullar altında bu bireyler birbiriyle ilişkiye geçerler. ||24| Birincisinde bireyin başka bir birey tarafından kişisel sınırlanmasıyla belirlenmişlik, ikincisinde, bireyin ondan bağımsız ve onun kendisindeki ilişkiler tarafın-

[34] Bkz: J. Bray, *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds, 1839, s. 141.
[35] Shakespeare, *Atinalı Timon*, IV, 3.
[36] "Altın tutkusuyla lanetli", Virgile, *Enéide*, III, 57.

dan nesnel sınırlanması olarak oluşmuş biçimde kendini gösterir. (Bir birey kişisel belirlenmişliğini kendisi sıyırıp atamadığı, ancak dış ilişkilerin üstesinden geldiği ve kendini onlara bağladığı için, 2 numaralı durumda özgürlüğü daha büyük gibi görünür. Bu dış ilişkilerin, daha derinliğine incelenmesi, aynı zamanda bu koşulların, *kitlesel* olarak ortadan kaldırılmadan üstesinden gelinemeyeceğini, bir sınıfın vb. bireyleri için olanaksızlığını gösterir. Tek başına birey bir raslantıyla bunların üstesinden gelebilir; onların egemenliği altında olan yığın bunu yapamaz, çünkü bireylerin salt varlığı, bağımlı olması, zorunlu olarak onlara bağımlı olması anlamına gelir.) Bu dış ilişkiler, öyle güçlüdür ki, bu aynı ilişkilerin genel bir biçim içinde dağılmasıyla birlikte "bağımlılık ilişkileri"nin ortadan kaldırılmasıyla kalkar; yalnız sözkonusu olan, kişisel bağımlılık ilişkilerinin genel *temelinin* ortaya konmasıdır. Burada da bireyler yalnız belirli bireyler olarak birbirleriyle ilişkiye geçerler. *Kişisel* bağımlılık ilişkilerinin tersine bu *nesnel* bağımlılık ilişkileri, henüz bir başka görünüm altında ortaya çıkarlar, (bu nesnel bağımlılık ilişkisi, şeylerin bu ilişkisi, sözde bağımsız bireylerin karşısına bağımsız olarak çıkan toplumsal ilişkilerden başka bir şey değildir, yani onların kendilerine karşı bağımsızlaştırılmış karşılıklı üretim ilişkileridir) ve bunu izleyerek: bireyler, daha önce birbirlerine bağımlı oldukları halde, şimdi *soyutlamaların* egemenliğinde ortaya çıkarlar. Ama soyutlama ya da fikir, onlar üzerinde egemen olan bu maddi ilişkilerin teorik anlatımından başka bir şey değildir. Doğal olarak koşullar, ancak fikirler halinde ifade edilebilirler ve böylece filozoflar da modern zamanların özel niteliği olarak, bunu fikirlerin egemenliği diye kavramışlardır ve fikirlerin bu egemenliğinin yıkılmasıyla özgür bireyselliğin üretilmesi özdeşleştirilmiştir. İdeolojik bakış açısından bu yanlışlığı yapmak daha da kolay olmuştur, çünkü ilişkilerin bu egemenliği (üstelik gene belirli, her türlü yanılsamadan arınmış, kişisel bağımlılık ilişkilerine dönen nesnel bağımlılık) bizzat düşüncelerin egemeni olarak bireylerin bilincinde ortaya çıkar ve bu düşüncelerin, yani nesnel bağımlılık ilişkilerinin ölümsüzlüğüne olan inanç, **kuşkusuz** egemen sınıflar tarafından olabildiğince her bakımdan berkitilir, beslenir, kafalara yerleştirilir.

(Feodal dönemlerin vb. "sımsıkı kişisel ilişkileri" hayaline doğal olarak bir an bile kapılmadan unutmamak gerekir ki, 1) bu ilişkiler kendi alanı içersinde de, belirli bir aşamada nesnel bir nitelik kazanmıştır, örneğin sıkı askerî hiyerarşi ilişkilerinden doğan toprak mülkiyeti ilişkilerinin gelişmesi bunu gösterir; ama 2) onların yok olduğu nesnel ilişkinin de yozlaşmış, doğaca belirlenmiş karakteri vardır ve bundan dolayı da kişisel nitelikte *ortaya çıkar*, oysa modern dünyada kişisel ilişkiler üretim ve değişim ilişkilerinin basit bir yayılması olarak

kendini gösterir.)

Ürün meta haline gelir. Meta değişim-değeri haline gelir. Metanın değişim-değeri, meta yanında özel bir varlık kazanır; yani meta bu biçiminde, 1) bütün öteki metalarla değişilebilir; bu biçiminde 2) bundan dolayı genel metadır ve doğal özelliği ortadan kalkmıştır; 3) bu biçiminde değişilebilirliğinin ölçüsü konmuştur, bütün öteki metalarla eşit kabul edilmesinin belirli oranına sahiptir, para olarak ve kesin olmak gerekirse genelde para olarak değil ama *belirli para toplamı* olarak metadır, çünkü değişim-değerini bütün farklı durumlarında anlatmak için paranın sayılabilir, nicel bakımdan bölünebilir olması zorunludur.

Bütün metaların değişim-değerleri olarak dönüştüğü ortak biçim olan para, genel meta, *özel* bir meta olarak bile öteki metaların yanında varolmak zorundadır, çünkü bunlar onunla zihinde yalnızca ölçülmekle kalmaz, zorunlu olarak gerçek değişimde paraya karşılık değişilmiş olmaları ve parayla değişilmeleri gerekir. Şurdan burdan araya giren çelişki, başka bir yerde geliştirilir. Para sözleşmeyle oluşmaz, devlet de. Değişimle oluşur ve değişimde doğal olarak vardır, onun bir ürünüdür. *Başlangıçta,* meta, para hizmeti görür —yani değişilecektir, ama gereksinimin ve tüketimin konusu olarak değil, öteki metalara karşılık onlar için yeniden değişilmek için—, daha çok gereksinimin konusu olarak değişilecektir, dolaşacaktır; yeniden öteki özel metalara karşılık değişilebilme yönünden en güvencelidir; dolayısıyla belli toplumsal örgütlenmede χατ' εξοχην* zenginliği temsil eder, en genel talebin ve arzın konusudur, özel bir kullanım-değerine sahiptir. Tuz, deri hayvan, köleler böyledir. Böyle bir meta gerçekte meta olarak özel biçimiyle (yazık ki, Almancada, ***denrée*** [besin, aşlık] ile ***marchandise*** [meta, mal] arasındaki fark gereği gibi yansıtılamıyor) değişim-değeri biçiminde olduğundan daha çok, öteki bütün metalara göre, kendi kendine daha uygun düşer. Metanın özel yararlılığı, ister özel tüketim konusu (deri) olarak olsun, ister doğrudan üretim aleti olarak (köle) olsun bu durumda, para, ona damgasını vurur. Gelişme sırasında, bu tam tersine çevrilmiş görünür: yani doğrudan tüketimin konusunu ya da üretimin aletini en az temsil eden meta, *bu biçimiyle değişim* gereksinimine hizmet yönünü tam tamına en iyi biçimde temsil edecektir. Birinci ||25| örnekte meta, özel kullanım-değeri dolayısıyla para olur; ikinci örnekte para olarak hizmet gördüğü özel kullanım-değerini bundan alır. Süreklilik, bölünebilirlik ve yeniden birleştirilebilirlik, küçük bir hacimde büyük bir değişim-değerini içermesi dolayısıyla oldukça kolay taşınabilirlik özelliği, bütün bunlar, değerli metalleri son basa-

* *par excellence,* en üstün biçimde.

makta özellikle elverişli duruma getirir. Aynı zamanda, paranın birinci biçiminden başlayarak doğal geçişi oluştururlar. Üretimin ve değişimin biraz daha yüksek bir aşamasında, üretim aleti, ürünlere *üstün* gelir; ama *metaller* (başlangıçta taşlar) ilk ve en gerekli üretim aletleridir. Eskilerin parasında büyük bir rol oynayan *bakırda,* üretim aleti olarak özel kullanım-değeri ve metanın kullanım-değerinden doğmayan, ama (değişim aracını içeren) değişim-değerinin belirlemesine uygun düşen öteki özellikler, iki özellik henüz birlikte bulunur. *Değerli metallerde*, oksidasyona uğrama vb. özelliği bulunmadığı için, benzer nitelikte vb. olduğu için, daha sonra üst aşamaya daha uygun düştükleri için, öteki metallerden gene ayrılırlar; çünkü bunların tüketim ve üretim için doğrudan yararlılığı arka plana geçer, ama seyrek bulunuşları yüzünden de değişime dayanan saf değeri daha çok gösterirler. Daha baştan bolluğu, zenginliğin temelden ortaya çıktığı biçimi tanıtırlar. Metaller de öteki metalardan daha çok metal karşılığı değişilirler.

Paranın ilk biçimi, değişimin ve trampanın az gelişmiş bir aşamasına uygun düşer ve burada para *ölçü* olarak kendi belirlenmesinde gerçek *değişim aleti* olarak daha belirgin biçimde ortaya çıkar. Bu aşamada ölçü, henüz tam tasarımsal olabilir (ama zencilerin **parası** demiri de kapsar[37]) (*midye* vb. son ucu altın ve gümüş olan diziye daha uygun düşer).

Metanın genel değişim-değeri oluşundan ortaya çıkan, değişim-değerinin özel bir meta haline gelmesidir; değişim-değeri, ancak, özel bir metanın bütün ötekiler karşısında onların değişim-değerini temsil etme ayrıcalığını, onları sembolize etme, yani para olma ayrıcalığını kazanmak suretiyle bu hale gelebilir. Bütün metaların para özelliğine karşı özel bir metanın para öznesi olarak ortaya çıkması, değişim-değerinin bizzat özünden ileri gelir. Gelişmenin sürekliliği içinde paranın değişim-değeri, yeniden, kendi maddesinden, özünden ayrılmış bir varlık kazanabilir; kağıt parada olduğu gibi ve ama bu özel metanın ayrıcalığını ortadan kaldırmadan, özellik kazanmış varlığın özel metadan gelen adlanışını sürdürme zorunluluğu çerçevesinde.

Meta değişim-değeri olduğu için paraya karşılık değişilebilir, paraya = sayılır. Paraya eşit tutulma oranı, yani değişim-değerinin belirlenmişliği, onun paraya çevrilmesinin *önkoşuludur*. Özel metanın para karşılığı değişilme oranı, yani belirli bir miktardaki metanın dönüştürüldüğü para miktarı, metada nesneleşmiş emek-zamanı ile belirlenir. *Belirli* bir emek-zamanının gerçekleştirilmesi olarak meta değişim-değeridir; parada, temsil edilen emek-zamanının payı, hem ölçülür, hem de genel, kavrama uygun, değişilebilir biçimiyle korunur. Para

[37] Bkz: David Urquhart, *Familiar Words...*, s. 112.

değişim-değerlerinin içine battığı ve içinde genel belirlenimine uygun bir biçim aldığı nesnel aracıdır. Adam Smith diyor ki, emek (emek-zamanı) bütün metaların satın alındığı ilk paradır.[38] Üretim eylemi gözden geçirilirse, bu formül (göreli değerlerin belirlenmesi bakımından da) her zaman doğru kalır. Üretimde, her meta, sürekli olarak emek-zamanı karşılığında değişilir. Emek-zamanından ayrışmış bir paranın gerekliliği, emek-zamanı miktarına göre doğrudan ve özel üründe değil, dolaylı yoldan sağlanmış genel üründe, aynı emek-zamanının bütün öteki ürünler karşılığında değişilen ve ürün olarak özel ürününde ifade edilmesiyle ortaya çıkar; yalnızca bir meta içindeki emek-zamanı değil, bütün metalar içindeki emek-zamanı bu nedenle, bütün öteki metaları temsil eden özel bir meta içinde korunur. Emek-zamanı doğrudan bizzat para olamaz (bu istek, her metanın doğrudan kendi parası olması gerekliliği bakımından yeniden dile gelir); çünkü gerçekten her zaman yalnız özel ürünlerde vardır (nesne olarak): gene para olarak kabul edilen özel bir metada, yeniden, genel nesne olarak, ancak simgesel bir varlık olabilir. Emek-zamanı, metaların doğal özelliklerinden bağımsız, ayrılmış (çözülmüş) genel değişim konusu olarak bulunmaz. Bununla birlikte, paranın koşullarını doğrudan yerine getirmek için var olması gerekirdi. Tam da bu emeğin (ve dolayısıyla değişim-değerinde bulunan emek-zamanının) genel, toplumsal karakterinin nesneleşmesi, onun ürününü bir değişim-değeri yapar; metaya para özelliği verir, ama bu özellik de onun dışında bağımsız biçimde varolan bir para öznesini içerir.

Belirli emek-zamanı, özel nitelikler verilmiş ve gereksinimlerle birlikte özel ilişkilerin sürdürüldüğü, özel, belirli bir metada nesneleşmiştir; ancak değişim-değeri olarak, yalnız onun payını ya da niceliğini belirleyen bir metada nesneleşmiş olması gerekir; burada onun doğal özellikleri bir önem taşımaz ve bundan dolayı da bu emek-zamanını nesneleştiren, dönüştürülen —yani değişilen— başka her metada nesneleşebilir. Nesne olarak, doğal özelliğine aykırı düşen bu genel karaktere ||26| sahip olması gerekir. Bu çelişki, ancak, onun kendisinin nesneleşmesiyle ortadan kalkabilir; yani meta iki bakımdan konarak, ilkin doğal biçiminde, doğrudan, sonra dolaylı biçiminde para olarak. Bu sonuncusu ancak, özel bir metanın aynı zamanda değişim-değerlerinin genel özü olmasıyla ya da metaların değişim-değerinin özel bir özle, bütün ötekilerden farklı özel bir meta ile özdeş hale gelmesiyle olanaklıdır. Bu demektir ki, meta önce bu genel meta ile, simgesel genel ürünle ya da emek-zamanının nesneleşmesi ile değişilmeli, sonra da değişim-değeri olarak bütün öteki metalarla istenildi-

[38] Bkz: Adam Smith, *An Inquiry...*, Garnier çevirisi, c. I, Paris, 1802, s. 60.

ği gibi değişilebilmeli, dönüştürülebilmelidir. Para, genel nesne olarak emek-zamanıdır, ya da genel emek-zamanının, *genel meta* olarak emek-zamanının nesneleşmesidir. Bundan dolayı, emek-zamanının, değişim-değerlerini düzenlediği için, ve gerçekte onun yalnızca içkin ölçüsü değil, aynı zamanda bizzat özü olduğu (çünkü, metalar, değişim-değerleri olarak başka bir töze, başka bir doğal özniteliğe sahip değildir) için, doğrudan para olarak hizmet görebileceği (yani içinde değişim değerlerinin değişim değerleri olarak gerçekleştikleri öğeyi sağlayabileceği) basit bir konu olarak görülebilir. Ama bu basitlik görünüşü aldatıcı olabilir. Tersine, değişim-değerlerinin —emek-zamanının birbirine eşit ve eşit tutulabilir nesneleştirmeleri olarak metaların— ilişkisi, emek-zamanından *farklı bir parada* nesnel ifadesini bulan çelişkiler içerir.

Adam Smith'te bu çelişki henüz iki terimin yanyana konması olarak ortaya çıkar. Emekçinin, emeğinin özel ürününün yanında (özel nesne olarak emek-zamanının ürünü), genel metanın bir miktarını da (genel nesne olarak emek-zamanım) yaratması zorunlu olarak gerekir. Değişim-değerinin iki belirlenimi, ona, biri ötekinin yanında, dışsal görünür.[39] Tüm metanın içinde henüz çelişki tarafından kapsanmamış ve nüfuz edilmemiş olarak görünür. Bu, henüz emekçinin gözleri önünde bulunan üretim aşamasma tekabül ediyordu, emekçi, burada, henüz geçim nesnelerinin bir kısmına doğrudan ürününde sahiptir; ne onun bütün etkinliği, ne de bütün ürünü henüz değişime bağımlı hale gelmiştir; yani geçim nesneleri tarımı (ya da Steuart'ın benzer bir terimle dediği gibi)[40] henüz büyük ölçüde egemendi, ataerkil sanayi de aynıydı (el dokumacılığı, iplikçilik evlerde yapılmaktadır ve tarımla bağlantılıdır). Ancak, fazla, ulusun büyük bir kesiminde değişilmektedir. Değişim-değeri ve emek-zamanıyla belirlenme, ulus ölçeğinde henüz tam gelişmemiştir.

(**Ara notu**: Tüketimin ancak azalan üretim maliyeti oranında artabileceği, başka her metaya göre altın ve gümüş için, daha az doğrudur. Tersine, tüketim daha çok genel zenginliğin büyümesi oranında artar, çünkü özel kullanım, zenginliği, bolluğu, lüksü temsil eder, bunların kendileri de genel zenginliği *temsil eder*. Para olarak kullanımı bir yana, gümüş ve altın genel zenginliğin büyümesi oranında daha çok tüketilir. O halde bunların arzı, üretim maliyeti ya da bunların değeri göreli olarak azalmadığı zaman bile ansızın yükseliyorsa, durgunluğu önleyen ve hızla büyüyen bir pazar bulunur. Ekonomistlerin —altın ve gümüş tüketiminin yalnızca üretim maliyetinin düşmesine bağlı olduğu genel tarzın— *Avustralya-Kaliforniya* **örneğinde**, durmadan aynı

[39] Adam Smith, *An Inquiry*... Garnier çevirisi, s. 47.
[40] James Steuart, *An Inquiry*..., c. I, Dublin, 1770, s. 88.

şeyleri yineleyerek açıklayamadıkları noktalar, böylece açıklanmış olur. Bunun nedeni, altın ve gümüşün zenginliği temsil etmesi olgusuyla, bunların para olma niteliğiyle sıkı sıkıya ilişkisidir.)

(Petty'de,[41] **Ölümsüz** meta olarak altın ve gümüş ile öteki metalar arasında karşılaştığımız karşıtlığı, *Xénephon, de Vectigalibus,* c. 1'de, mermer ve gümüş konusunda [buluyoruz]. "Ου μονον δε χρατει τοιζ επ ενιαυτον θαλλουσι τε χαι γηρασχουσιν αλλα χαι αιδια αγαθα εχει η χωρα. πεφυχε μεν γαρ λιθοζ εν αυτη αφθονοζ, vb. (yani mermer) ... εστι δε χαι γη, η σπειρομενη μεν ου φερει χαρπον ορυττομενη δε πολλαπλσιουζ τρεφει η ει σιτον εφερε.)[42] (Gene belirtilmelidir ki, çeşitli kabilelerde ya da halklarda görülen değişim —değişimin ilk biçimini oluşturan buradaki değişim, özel kişiler arasındaki değişim-değildir— ancak, emeğin ürününü değil, tuttuğu toprağın ve doğanın doğal ürününü, bolluğunu elinden kaptıran, uygarlaşmamış bir kabilenin aldatılmasıyla başlar.)

(Paranın, belirli bir metada simgeleşmesi gerektiği olgusundan kaynaklanan sıradan ekonomik çelişkiler, ve sonra bu metanın kendisinden (altın vb.) kaynaklananlar geliştirilmeli. Bu, n° II'dir. Sonra bütün metaların, *fiyatlar* olarak belirlenmek için parayla değişilmeleri gerektiğinden, altın ve gümüş miktarı ile meta fiyatları arasındaki ilişki ve değişimin gerçeklikte mi yoksa yalnızca zihide mi olduğu belirlenmeli. Bu, n° III'tür. Yalnızca altın ve gümüşle ölçüldüğünde bu metallerin miktarının metaların fiyatı üzerinde hiçbir etkisi olmadığı açıktır. Gerçek değişim yoluyla, gerçekten dolaşım aracı olarak iş gördüğü sürece güçlükler çıkıyor; talep ve arz ilişkileri vb.. Dolaşım aracı olarak paranın değerini etkileyen şey, anlaşılan ölçü olarak da etkiliyor.)

||27| Emek-zamanının kendisi emek-zamanı olarak ancak öznel olarak vardır, ancak etkinlik biçiminde vardır. Böyle değişilebilir (bizzat meta) olduğu ölçüde, hem nicel hem de nitel olarak belirlenmiştir ve değişiktir, hiç de genel, kendine eşit bir emek-zamanı değildir; özel metalar ve ürünler [gibi] nesne olarak da, değişim-değerlerini belirleyen genel emek-zamanına özne olarak da tekabül etmez.

A. Smith'in, emekçinin özel metasının yanında bir de genel meta üretmesi gerektiği, başka bir deyişle, ürünlerinin bir bölümüne, sonunda meta biçimini, para biçimini, sonunda, kendisi için kullanım-değeri olarak değil de değişim-değeri olarak hizmet vermeye yazgılı olan

[41] William Petty, *Several Essays in Political Arithmetick,* Londra, 1699, s. 178-179.

[42] "Gene de toprak yalnızca her yıl çiçek açan ve solan şeylere sahip değildir: kalıcı iyi şeyleri de vardır. Doğada bol bol taş vardır. ... Ve öyle topraklar vardır ki ekilirse hiç ürün vermez ama taşocağı işletilirse, tahıl yetiştirildiğinde besleyeceğinden daha çok sayıda insanı besler."

kadarına meta biçimini vermesi gerektiği formülü — öznel anlatımıyla, işçinin kendi özel emek-zamanının başka her özel emek-zamanı karşılığında doğrudan değişilemeyeceği, emek-zamanının bu genel değişilebilirliğinin ancak aracı olmakla sağlanabileceği, bu genel değişilebilirliğin elde edilmesi için emek-zamanının nesnel, kendisinden farklı bir biçim alması gerektiği anlamından başka bir şey değildir.

Üretimin aynı eylemi içinde ele alındığında, bireyin emeği, para demektir, bu para ile o, doğrudan ürününü, kendi özel etkinliğinin nesnesini satın alır; ama bu, *özel* bir paradır, yalnızca tam da bu *belirli* ürünü satın alır. Doğrudan *genel para* olması için emeğin baştan *özel* emek değil, *genel* emek olması, yani daha baştan *genel üretimin* bir halkası olarak *ortaya konması* gerekir. Ama, bu önvarsayımda emeğe onun genel karakterini veren değişim olmayacaktı; ama onun önvarsayılan kolektif karakteri ürünlerin bölüşümünü belirleyecekti. Üretimin kolektif karakteri, ürünü, daha baştan genel kolektif ürün haline getirir. Temelde üretimde oluşan değişim —bu değişim, değişim-değerlerinin değil, kolektif gereksinimler tarafından, kolektif amaçlar tarafından belirlenmiş etkinliklerin değişimi olabilir— daha baştan bireyin toplumsal ürünler dünyasına katılmasını içerebilir. Emek, kullanım-değerlerinin temeli üzerinde, ancak *değişim* yoluyla genel olarak *vardır*. Bu temel üzerinde, değişimden önce bu niteliği ile *vardır;* yani ürünlerin değişimi, bireyin genel üretime katılmasına olanak sağlayan *aracı* olamaz. Aracılığın varlığı doğal olarak gereklidir. Bireylerin bağımsız üretiminden çıkan birinci durumda —bu bağımsız üretimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin *post festum** belirlenmesi, değişimlere uğraması ölçüsünde—, aracılık, metaların değişimi, değişim-değeri, para tarafından bir ve aynı ilişkinin bütün anlatımları olan bu araçlarla gerçekleşir. İkinci durumda, *aracılık eden önvarsayımın* kendisidir; yani üretimin temeli olarak bir kolektif üretim, kolektif karakter varsayılır. Bireyin emeği, daha baştan toplumsal emek olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bireyin yarattığı ya da yaratılmasına yardımcı olduğu ürünün özel maddi biçimi hangisi olursa olsun, — emeği ile satın aldığı şey, belirli bir özel ürün değil, kolektif üretime belirli bir katılıştır. Bunun için bireyin de özel bir ürün değişimi sözkonusu değildir. Bireyin ürünü *bir değişim-değeri değil*dir. Ürünün, birey için genel bir karakter alması için özel bir biçime dönüştürülmesi gerekli değildir. Değişim-değerlerinin değişiminde zorunlu olarak oluşan işbölümü yerine, bireyin kolektif tüketime katılması sonucunu doğuran emeğin bir örgütlenmesi oluşabilir. Birinci durumda, üretimin toplumsal karakteri, ürünlerin değişim-değerlerine yükseltilmesi tarafından ve

* Bayramdan sonra, iş işten geçtikten sonra.

bu değişim-değerlerinin değiştirilmesi tarafından *post festum** *ortaya çıkmıştır*. İkinci durumda, *üretimin toplumsal karakteri* varsayılmıştır, ve ürünler dünyasına, tüketime katılma, birbirinden bağımsız emeklerin ya da emek ürünlerinin değişimiyle sağlanmamıştır. Bu, bireyin çalışma alanı çerçevesinde üretimin toplumsal koşulları tarafından sağlanmıştır. Dolayısıyla bireyin emeğini doğrudan *para* (yani aynı zamanda onun ürünü), *gerçekleştirilmiş değişim-değeri* yapmak istemek, onu *doğrudan* genel emek olarak belirlemek demektir, yani emeğin para ve değişim-değerleri yapılması gereken koşulların yadsınmasıdır, bunlar özel değişime bağımlıdır. Talebin, artık ileri sürülmesi olanağı bulunmayan koşullar altında karşılanması olanaklıdır. Değişim-değerleri temeli üzerinde, doğru olarak hem bireyin emeği, hem de onun ürünü varsayılan emek, *doğrudan* genel emek değildir; bunlar, bu biçimi ancak *nesnel bir aracı* ile, ondan farklı bir *para* aracılığıyla kazanır.

Kolektif üretim önvarsayımı altında zaman belirlemesi doğal olarak önem kazanır. Toplum, buğday, hayvan vb. üretmek için ne kadar az zamana gereksinim duyarsa, maddi ya da tinsel, başka üretim için o kadar zaman kazanır. Tek bir birey için olduğu gibi, gelişmesinin eksiksizliği, isteklerinin ve etkinliğinin çokluğu zamandan tasarrufa bağlıdır. Bütün ekonomi sonal olarak kendini bu, zamandan tasarrufa indirger. Ayrıca toplum, tüm gereksinimlerine uygun bir üretim elde etmek için, zamanını, amaca uygun olarak bölüştürmek zorundadır; bunun gibi birey de, uygun bölümler halinde bilgi elde etmek ya da etkinliğinin çeşitli gereklerine göre gerekeni yapmak için zamanını doğru olarak bölmek zorundadır. Zamandan tasarruf, bunun gibi emek-zamanının çeşitli üretim dalları arasında planlı olarak bölünmesi, toplumsal üretim temeli üzerinde birinci ekonomik yasa olarak bulunuyor demektir. Dahası, bu, kendini yüksek düzeyde bir yasa olarak benimsetir. Bununla birlikte, bu, ||28| değişim-değerlerinin (emeklerin ya da emek ürünlerinin) emek-zamanı ile ölçülmesinden çok farklıdır. Aynı *iş kolunda* bireylerin emekleri ve emeğin çeşitli türleri, hem *niceliksel*, hem de *niteliksel* bakımdan farklıdır. Şeylerin yalnız nicel farklılığı neyi gerektirir? Bunların *niteliğinin* aynı olduğunu. Öyleyse, emekleri nicel olarak ölçmek, tam eşitliği, niteliklerinin özdeşliğini önvarsayar.

(Strabo, kitap XI, Kafkas Arnavutları konusunda: "Και οι ανθρωποι χαλλει χαι μεγεθει διαφεροντεζ, απλοι δε χαι ου χαπηλιχοι. ουδε γαρ νομισματι τα πολλα χρωνται, ουδε αριθμον ισασι μειζω των εαατον, αλλα φορτιοιζ ταζ αμοιβαζ ποιουνται." Daha sonra aynı yerde şöyle der: "απειροι δ εισι χαι μετρων των επ αχριβεζ χαι σταθμων.")[43]

[43] "Bu ülkede yaşayanlar güzel ve yapılı olmalarıyla dikkat çekerler, aynı zamanda içten ve açık yüreklidirler. Genel olarak para kullanmazlar ve bu yüzden büyük sayıları

Para, *değişim-değeri* olmaktan daha önce *ölçü* olarak ortaya çıkar (Homer'de ölçü öküzdür), çünkü trampa ticaretinde her metanın kendisi henüz onun değişim-değeridir. Ama onun ölçüsü ya da onun kendi kendini karşılaştırma **ölçütü** olamaz.

[Para İlişkilerinin Taşıyıcısı Olarak Değerli Metaller]

(2)* Buraya kadar geliştirilmiş olan tüm sonuç şu: Özel bir ürünün (*meta*) (gereç), her değişim-değerinin özelliği olarak varolan paranın öznesi olması gerekir. Simgede temsil edilen bu özne, ilgisiz bir simge değildir, çünkü temsil edenin istemleri —kavramsal belirlemeler, belirli ilişkiler— koşulları içinde bulunur. Öyleyse para ilişkisinin özneleri olarak değerli metallerin, bu aynı ilişkinin cisimleşmesinin incelenmesi, Proudhon'un düşündüğü gibi ekonomi politiğin alanının hiç de dışında değildir, renklerin ve mermerin fiziksel niteliğinin ressamlık ve heykelcilik alanının dışında olmaması gibi. Değişim-değeri olarak metanın taşıdığı özellikler, metanın doğal niteliklerinin uygun olmaması ile birlikte, metalara karşı ileri sürülen istemleri dile getirir, bu istemler χατ' εξοχην** paranın maddesi için de sözkonusudur. Bu istemler, buraya kadar sözünü ettiğimiz aşamada, en tam olarak değerli metallerde gerçekleşmiştir. Aslında metaller üretim aletleri olarak bütün öteki metalardan önde tutulur ve metallerin fiziksel tamlık ve arılık bakımından ilk önce bulunanı da altındır; bakır, daha sonra gümüş ve demir onu izler. Sırasmda Hegel'in söyleyeceği gibi, değerli metaller, öteki metallere tercih edildikleri için, *metali* gerçekleştirirler.

Değerli **metaller fiziksel nitelikleri bakımından tek biçimlidirler, öyleki onların eşit nicelikleri, birini diğerine yeğlemek için hiçbir neden sunmayacak kadar özdeştir. Örneğin eşit sayıda hayvan ya da eşit miktarda tahıl,** bu durumda değildir.

a) Öteki Metallerle İlişkisi Yönünden Altın ve Gümüş

Değerli olmayan metaller havayla oksitlenirler; değerli metaller (cıva, gümüş, altın, platin) havayla değişikliğe uğramaz.

*Aurum**** (Au). Yoğunluğu = 19,5; erime noktası: 1200° C. "Parlak altın, metallerin en görkemlisidir, bu yüzden eski insanlar tarafından metallerin güneşi ya da kralı diye adlandırılmıştır. Oldukça yaygındır, büyük yığınlar halinde değildir ve bu yüzden de öteki metallerin hep

bilmezler, ticareti takas yoluyla yaparlar. ... Aynı biçimde kesin ölçüleri ve ağırlıkları da tanımamışlardır." (Strabo, *Rerum geographicarum libri*, c. 2, Leipzig 1829.)

* Özgün metinde (1) yoktur.

** *par excellence*, en üstün biçimde.

*** Altın

sinden daha değerlidir. Genellikle, kısmen büyükçe parçalar halinde, kısmen de başka taşların içinde küçük tanecikler halinde saf olarak bulunur. Bu taşların hava koşullarında aşınması sonucu, birçok ırmağın sürüklediği altınla karışık kum meydana gelir, bu kumun içinden altın daha fazla yoğun olduğu için yıkanarak çıkarılabilir. Altının olağanüstü telleşme özelliği vardır; bir *gran** altın 500 ayak uzunluğunda bir tel kadar çekilebilir, kalınlığı 1/200.000 pus olan tabakalar halinde inceltilebilir. Hiçbir asit altını etkileyemez, yalnız saf klorla eritilebilir (*altın suyu*, nitrik asit ve güherçile karışımı). Altın suyuna batırma."

*Argentum*** (Ag). Yoğunluğu = 10. Erime noktası = 1000° C. Parlak görünüşte; bütün metallerin en hoş olanı, çok beyaz ve yumuşak; güzel işlerde kullanılabilir ve ince iplikler halinde çekilebilir. Gümüş yaygın olarak bulunur; çok zaman kurşunla halita yapılarak gümüşlü kurşun halinde dökülür.

Bunlar altın ve gümüşün *kimyasal* nitelikleri. (Bölünebilirlik ve yeniden bileşik hale gelebilirlik, tekdüzelilik özellikleri, saf altın ve gümüş vb. için herkesçe bilinir.) *Mineraloji* açısından:

Altın. Metallerin değerli oldukları ölçüde kendi başına, normal olarak ortaya çıkan cisimlerden ayrı yalıtılmış bulunmaları, daha yüksek doğallıkların sıradan olanlardan ayrı bulunması kuşkusuz dikkate değerdir. Böylece kural olarak altını yaygın halde, küpün değişik biçimlerinde kristalleşmiş biçimde ya da son derece değişik biçimlerde buluruz: birbirine benzemeyen parçalar ve taneler, kum ve toz, birçok kaya türünde, örneğin granitte parçacıklar halinde; bunların, ırmakların kumunda ve su baskınına uğrayan toprağın çakıllarında ||29| parçalanmış halde raslanır. Bu durumda altının yoğunluğu 19,4'e kadar çıktığı için, altın taşıyan kum suyla çalkalanarak, en ince altın tanecikleri bile elde edilebilir. Bu kumdan önce özgül ağırlığı daha fazla olan metal dibe çöker ve kendine özgü deyimiyle, yıkanıp çıkarılır. En çok da altına gümüş karışmış olur ve her iki metalin, %0,16-38,7 oranında gümüş içeren doğal halitalarma raslanır; doğal olarak bunlar renk ve yoğunluk bakımından farklılıklar gösterirler.

Gümüş. Minerallerinin oldukça zengin durumu ile, en çok raslanan metallerden biri olarak, hem yaygın durumda, hem de öteki metallerle halita halinde ya da arsen ve kükürtle bileşik olarak vardır. (Klor gümüş, brom gümüş, karbondioksitli gümüş oksit, wismut-gümüş, yıldız bergit, polibazit vb..)

Bütün değerli metallerin başlıca kimyasal özellikleri: Havada okside olmazlar; altın (ve platin) asitte çözüşmez, altın yalnız klorda çözüşür. Havada okside olmamaları, onları temiz tutar, paslanmazlar; neyseler

* Değerli metaller için kullanılan İngiliz ağırlık ölçüsü (0.065 gr.).
** Gümüş.

öyle görünürler. Oksijenle çözüşmeye karşı dayanıklıdırlar. *Ölümsüzlük* (niteliği, eskiden altın ve gümüş düşkünleri tarafından çok övülürdü).

Fiziksel özellikleri: Özgül ağırlıkları, yani küçücük hacimde yüksek ağırlık; dolaşım aracı için özellikle önemli. Altın 19,5; gümüş 10. *Renk parlaklığı.* Altının parıltısı, gümüşün beyazlığı, görkemlilik, telleşme özelliği. (Bu yüzden süs eşyası ve başka nesnelerin göz kamaştırıcılığına yararlar. Gümüşün *beyaz* rengi (bütün ışık ışınlarını esas karışımı halinde yansıtır); altının kırmızı-sarı rengi (üstüne düşen ışık karışımının bütün renkli ışınlarını yok eder, yalnız kırmızıyı yansıtır[44]). *Ergime güçlüğü yüksekliği.*

Jeolojik özellikler: saf, öteki cisimlerden ayrı, benzersiz, özgünleşmiş (özellikle de altın), durumda bulunurlar. Elementer maddelere göre bağımsız özellikleriyle görünürler.

Bu ikisi dışındaki değerli metaller: 1) *Platin,* rengi ayrıdır: gri içinde grilik (metallerin böceği); seyrek bulunur; eskiler bilmiyordu; ancak Amerika'nın keşfinden sonra tanındı; ondokuzuncu yüzyılda Urallar'da da bulunmuştur; yalnız klordan etkilenir; her zaman saf durumda; özgül ağırlığı 21; en yüksek ısıda bile erimez; daha çok bilimsel değeri vardır. 2) *Cıva*: sıvı haldedir; buharlaşabilir; buharı zehirlidir; sıvı bileşimlere katılabilir (amalgamlar). (Yoğunluğu 13,5; kaynama derecesi 360° C.) Dolayısıyla, ne platin, ne de, daha az, cıva para olmaya elverişli değildir.

Bütün değerli metallerin ortak *jeolojik* özelliği: *az bulunurluk.* Üretimin sonucu olarak ortaya çıkmadığı için değeri yoktur, kendinde ve kendi için azlığı-değil, elementer olması, az bulunurluğun olumsuzluğu ölçüsünde, yalnızca az bulunurluk, (arz ve talep bir yana bırakılırsa) değerin öğesi olur. Değerin ilk belirlenişinde, bu, çoğu zaman, bilinçli ve istençli olan üretimden, önceden varsayılan talepten bağımsız olan, daha değerliydi. Çakıl taşlarının ***konuşana göre*** (*relativement parlant*) hiçbir değeri yoktur, çünkü bunlar *üretim olmaksızın* (yalnız arayınca vardırlar) bulunur. Bir şeyin değişimin bir konusunu oluşturması, değişim-değerine sahip olması için, her birinin, değişimin aracısı olmadan ona sahip olabilmesi zorunluğu yoktur; böyle bir başlangıç biçimi altında ortak bir mal gibi ortaya çıkmaması gerekir. Değişim-değerinin öğesi olan bu azbulunurluk ölçüsünde ve, bundan dolayı, arz ve talep ilişkisinden daha tam yalıtılmış olsa da, değerli metallerin bu özelliği önemlidir.

Genel olarak, metallerin, üretim aletleri olarak elverişli bulunmasını ele alırsak, aslında, altının, *metal olarak keşfedilen ilk metal* olma üstünlüğü vardır. Bunun iki nedeni vardır. *Birincisi,* altının, bütün metaller-

[44] Jacob Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache,* 2. baskı, c. I, Leipzig, 1853, s. 7-9.

den ayrı ve ayırdedilebilir metal olarak, doğada metalik biçimde daha sık bulunması; *ikincisi*, hazırlanmasında sanatın işini doğanın yüklemiş olması ve ilk bulunuşunda yalnızca **kaba emek** gerekmesi, bilime de, gelişmiş üretim aletlerine de gerek olmaması.

"Şurası kesindir ki, altın en önce bilinen metal olarak yer alır ve insanın gelişmesi konusunda ilk kayıtlarda insanın yerinin düzeyini belirtici olarak görülür" (çünkü zenginlik ilkin hangi biçiminde görünürse görünsün, *bolluk* olarak görünür). Değerin ilk biçimi *kullanım-değeridir*, günü gününe bireyin doğayla ilişkisini anlatır; ikincisi, kullanım-değerinin *yanında değişim-değeridir*, başkalarının kullanım-değerlerine egemenliği, toplumsal ilişkisi: başlangıçta bile, pazar gününün, fiziksel zorunluluğunu doğrudan aşan gene kullanım-değeridir).

||30| **Altının insan tarafından çok erken bulunuşu:**

"Altın, doğada metalik halde bulunması bakımından, birkaç istisnasıyla öteki metallerden geniş ölçüde farklıdır. Demir ve bakır, kalay, çinko ve gümüş genellikle oksijen, sülfür, arsenik ya da karbonla kimyasal bileşimler halinde bulunur; bu metallerin bileşik olmayan, ya da eski deyimiyle el değmemiş durumda pek seyrek olarak ortaya çıkışı, kolay üretimlerinden çok mineralojik gariplikler olarak değerlendirilir. Ancak altın her zaman saf ya da metalik halde bulunur. ... Bunun içindir ki metalik kitle olarak, sarı renginin çekiciliği ile birlikte, az kültürlü kişinin gözünü kamaştırır, buna karşılık insanın gözünün önünde bulunan öteki maddeler onun seyrek uyanan gözlem gücü için çekicilik konusu olmaz. Gene altına dönersek, atmosfer etkilerine en çok uğrayan kayalıklardan koparak, dağların *çakılları* arasına karışır. Atmosferin, ısı değişikliklerinin, su hareketlerinin yıkıcı etkileri, özellikle buzun etkisi ile kayalardan sürekli olarak parçalar kopar. Bu parçalar seller tarafından vadilere taşınır ve akan suların sürekli etkisiyle çakıllarla birlikte yuvarlanır. Bunların arasında çakıllara ve altın parçalarına raslanır. Yaz sıcağında, kaynakların kurumasıyla birlikte, ırmakların meydana getirdiği yataklar ortaya çıkar, kışın suların akış yolları ve dolayısıyla bu yataklar, gezginci insanın yolculuk yönleridir; altının ilk bulunduğu yerlerin buralar olduğunu düşünebiliriz."

"Altın çok sık olarak arı biçimde ortaya çıkar, ya da kesinlikle metalik doğası hemen kolayca göze çarpar, hem ırmaklarda, hem de **kuars damarlarında."**

"Kuarsın ve ağır kayaların çoğunun özgül ağırlığı $2^1/_2$ kadardır, oysa altının özgül ağırlığı 18 ya da 19'dur. Bu yüzden altın, birleşmesi olası bir kayadan ya da taştan aşağı yukarı yedi kat daha ağırdır. Buna göre akan suyun, kumu, kuars ya da başka kaya parçacıklarını taşımaya yetecek kadar gücü olduğundan, onlarla birlikte bulunan altın tanelerini alıp götüremez. Bu yüzden akan su, önceleri altın içeren kayaları, bugün madencilerin yaptığı duruma getirmiş, yani onları parçalamış ve hafif tanecikleri alıp götürmüş ve geride altın kalmıştır. Irmaklar gerçekten büyük doğal altın yıkayıcılardır, bütün hafif ve ufak parçaları süpürüp götürür, ağır parçacıklar ya doğal engellere takılır kalır, ya da akıntının gücü ya da hızı azaldıkça oldu-

ğu yerde kalır." (Bkz: *Gold (Lectures on)* [*Altın (Üzerine Dersler)*] Londra 1852,) (s. 12 ve 13.)[45]

"En büyük olasılık, gelenekten ve eski tarihlerden anlaşıldığı gibi, altının kumda ve ırmakların çakılları arasında bulunuşu, metallerin tanınmasında ilk adım olmuş ve Avrupa, Afrika ve Asya'nın hemen hemen bütün, belki de bütün ülkelerinde altın, az ya da çok büyüklüklerde çok eski zamanlardan bu yana, içinde altın bulunan madenler, basit aygıtlarla yıkanmış ve çıkarılmıştı. Kimi zaman altın karışımı bulunan akıntıların sonucu bir heyecan dalgası uyandıracak kadar büyük olmuş, bu heyecan dalgası bir süre için bir bölgeyi sarmış, ama sonra gene sönmüştür. 760 yılında yoksul halk Prag'ın güneyinde yıkadığı ırmak kumlarından büyük ölçüde altın çıkarmış, üç kişi bir günde bir mark (1/2 libre) altın elde etmeyi başarmıştı; bunun sonucu olarak altın 'kazmaya' koşuş öylesine büyük olmuştu ki, ertesi yıl ülkeyi kıtlık sarmıştı. Buna benzer olayların daha sonraki birkaç yüzyıl içinde görüldüğünü okuyoruz, oysa burada, her yerde olduğu gibi, toprağın üstüne yayılmış zenginliğin genel çekiciliğinin yerini ve düzenli ve sistemli madencilik almıştır."

"Altının bulunduğu iki tür kaynak, cevher yatakları ve damarları, az çok ufka doğru dikey halde sert kayaları keser; altının çakıl, kum ya da çamurla karışık olduğu akıntı yatakları ya da 'ırmaklar'da bulunan altın, suyun mekanik hareketi ile bu kayaların üstüne getirilmiş, kayalar da bilinmeyen derinliklere yataklar halinde yerleştirilmiştir. Birinci türe giren, özel olarak işlenen madenciliktir; ikinci sınıf da basit kazıcılık işlemidir. Genel deyimi ile altın madenciliği, başka tür madencilik gibi, ||31| sermayenin ve yıllara dayanan bir deneyimin verdiği becerinin kullanılmasını gerektirir. Bunlar, uygar insanların yapacağı, tam anlamı ile geliştirilmesi için pek çok bilimin ve yan işlerin uygulanmasını gerektiren işler değildir. Ama. madenci için çok önemli olmakla birlikte, en başta kolunun gücüne ya da sağlığının dayanıklılığına güvenen altın yıkayıcı ya da tarayıcı için bu tür şeylerin gereği yok gibidir. Onun kullandığı araçların basit olması gerekir, bir yerden ötekine taşınabilir olmalı, hasara uğrayınca kolay tamir edilmeli ve küçük miktarlar halinde elde etmede onun zaman yitirmesine neden olacak incelikleri gerektirmemelidir."

Günümüzde en iyi örneği Sibirya, Kaliforniya ve Avustralya'da bulunan, akıntıların yığdığı altın ile; her yıl ırmakların getirdiği ince kum arasındaki fark, bunların bazılarında işlenebilir miktarda altının bulunmasıdır. Bu sonuncular doğal olarak üst yüzeydedir, birinciler ise 1-70 feet kalınlıkta bir tabaka altındadır, bu tabaka toprak, torf, kum, çakıl vb. karışımıdır. İşleme türünün her ikisi için de ilke olarak aynı olması gerekir. Akıntıların biriktirdiği yerlerde, doğa, cevher yataklarının en önemli, en cömert ve en zengin bölümlerini çekip çıkarmış, böylece malzeme kazılmış ve yıkanmıştır, onun önünde en ağır bölümü daha önce yapılmış bir iş vardır; buna karşılık daha zayıf, daha uzun süren, daha derine giden yatakları işleyecek madencinin, en ince sanat kaynaklarının yardımına el uzatması

[45] Bkz: *Lectures on gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia. Delivered at the Museum of Practical Geology*, Londra, 1852, s. 171-172, 8, 10, 12.

zorunludur.

Altın, çeşitli fiziksel ve kimyasal varlıklar arasında metallerin en soylusu olarak kabul edilmiştir. Havada değişime uğramaz ve paslanmaz. (Dayanıklılığı en başta, atmosferin oksijenine karşı direncidir.) **Topak halinde parlak, sarı-kırmızımsı renktedir, çok yoğundur. Son derece yumuşaktır. Erimek için güçlü bir ısı ister. Özgül ağırlık.**

Dolayısıyla, üç tip üretimi vardır: 1) Irmak kumunda. Üst yüzeyde kolayca bulunması. *Yıkama.* 2) Alüvyon yataklarında. **Altın yatakları.** 3) **Madencilik.** Öyleyse üretimi, üretken güçlerin gelişmesini gerektirmez. İşin çoğunu doğa yerine getirir.

(Altın, gümüş vb. sözcüklerinin *kökleri* (bkz: *Grimm*)[46]; bu noktada, *parlaklığın, rengin,* sözcüklere hemen aktarılan birçok genel kavramı bulunur. Gümüş beyazdır, altın sarı; cevher ve altın, cevher ve demir isimlerini değiştirir. Almanlarda eskiden bronzun demir diye kullanılmasında olduğu gibi. *Aes* [bronz] ile *aurum* [altın] arasındaki doğrudan yakınlık.)

Bakır (*cevher, bronz*: kalay ve bakır) ve altın, gümüş ve demirden önce kullanılmıştır.

"Altın, saf olduğu ve yalnız gümüşle biraz karışık halde bulunduğu için, gümüşten çok önce kullanılmıştır; basit bir ***yıkama*** ile elde edilir. ***Gümüş genellikle uygarlaşmamış toprakların en sert kayaları içine sokulmuş damarlarda bulunur: çıkarılması için, karmaşık makine ve çalışmalar ister. Güney Amerika'da, damar halindeki altın değil, ama alüvyonlu topraklarda, toz ve tane halinde dağılmış bulunan altın işlenir. Herodot çağında da durum aynıydı. Yunanistan'ın, Asya'nın, Kuzey Avrupa ve Yeni-Dünya'nın en eski anıtları, hatta yarı-barbar devletlerde bile, kap-kacak ve mücevher yapımında altın kullanıldığını gösterirler; aynı işler için gümüşün kullanılması, tek başına oldukça ileri bir toplumsal durumun belirtisidir."*** Bkz: Dureau de la Malle, Defter (2).[47]

Savaşın ve barışın başlıca aleti olarak bakır (ibid, 2) (İtalya'da *para* olarak, *ibid*[48]).

b) Farklı Metaller Arasında Değer Oranı Dalgalanmaları

Paranın cismi olarak metallerin kullanılışı, birbirleri arasındaki göreli kullanılışı, önce ya da sonra ortaya çıkışı, *bunların göreli değerindeki dalgalanmalarla* birlikte gözden geçirilebilir. (Letronne, Böckh, Jacob.[49]) Bu sorun dolaşımdaki metallerin yığını ve bunların fiyatlara

[46] Jacob Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, c. I, Leipzig, 1853, s. 7-9.

[47] Dureau de la Malle, *Economie politique des Romains*, c. I, Paris, 1840, s. 48-49. Marx burda XIV numaralı (Ağustos-Eylül 1851 tarihli) alıntı defterine gönderme yapıyor.

[48] Dureau de la Malle, agy, s. 56-57.

[49] Jean Antoine Letronne, *Considérations générales sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines, et surla valeur de l'or et de l'argent avant la découverte de l'Amérique*, Paris,

oranı ile bağıntılı olduğu ölçüde, sonradan, paranın fiyatlara oranına ilişkin bölüme tarihsel ek olarak gözden geçirilecektir.)

Çeşitli çağlarda altın, gümüş ve bakırı etkileyen ardışık değişiklikler, ilkin bu üç madenin maden yataklarının niteliğine ve içinde bulundukları az çok saf duruma; ikinci olarak, Asya ile Afrika'nın bir bölümünün İranlılar ve Makedonyalılar tarafından istilası, daha sonra üç kıtanın bir bölümünün (*orbis Romanus*, vb.) ***Romalılar tarafından fethi gibi siyasal karışıklıklara bağlıdır.*** O halde içinde bulunduğu saflığın göreli durumuna ve saflık halitasına bağlıdır.[50]

Çeşitli metaller arasındaki değer ilişkisi, fiyatlar dikkate alınmadan — bunların birbirine karşılık değişilmesine esas olan basit *nicel* ilişki yoluyla belirlenebilir. Bu biçimde, ancak, aynı ölçüye sahip birkaç metayı birbiriyle karşılaştırırsak, ||32| bir sonuca varabiliriz; örneğin şu kadar *quarter* buğday için şu kadar *quarter* çavdar, arpa, yulaf. Henüz pek az değişim yapıldığı ve pek az metanın işlem gördüğü trampa ticaretinde bu yöntem kullanılır ve bundan dolayı da henüz para gerekli değildir.

Sebalara komşu Araplarda, Strabon'a göre, toprakta ***saf altın bol*** bulunuyordu, 10 pound altın 1 pound demir, 2 pound 1 pound gümüştü.[51] ***Bactriane*** bölgesinin (Bactara vb. kısaca Türkistan) ve Asya'nın bir kısmının altın zenginliği, Paropamisus (Hindukuş) ile Imaüs (Mustag **Dağları**), yani *Desertum arenosum auro abondans** (**Gobi çölü**) arasında bulunur: Olabilir ki, Dureau de la Malle'e göre, İÖ 15. yüzyıldan 6. yüzyıla değin altının gümüşe olası oranı = 6:1 ya da 8:1, ***19. yüzyıl başlarına değin Çin'de ve Japonya'da varolan oran; Herodot bu oranı, Darius Hystaspes dönemi için, 13:1 olarak saptıyor. İÖ 1300 ile 600 arasında yapılmış bulunan Manon yasasına göre, altın ile gümüş arasındaki oranı*** $2^1/_2$***:1 idi. Gümüş maden yatakları gerçekte uygarlaşmamış, özellikle tabakalı topraklarda, ve bazı ikincil topraklar damarlarından başka yerlerde pek bulunmazlar. Gümüş üzerindeki tabakalar, alüvyon kumları olacak yerde, genellikle kuvartz vb. gibi, en yoğun ve en sert kayalardır. Bu maden, gerek iklimleri, gerekse mutlak yükseklikleri bakımından, soğuk bölgelerde, genellikle sıcak ülkeleri yeğleyen altından daha yaygındır. Altının tersine, saf durumda gümüşe çok ender raslanır, vb.*** (çoğu zaman arsen ya da kükürtle karışık) (muriatik asit, nitric salpeter). Her iki metalin yayılış niceliğine gelince (Avustralya ve Kaliforniya'nın keşfinden önce): 1811'de, Humboldt, Amerika'da altının gümüşe oranını 1:46, Avrupa'da (Asya

1817. — August Böckh, *Die Staatshaushaltung der Athener*, Berlin, 1817. — William Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals*, Londra, 1831.

[50] Dureau de la Malle, agy, s. 32-37. Bu alıntının büyük bir bölümü XIV numaralı defterde bulunmamaktadır.

[51] Agy, s. 52.

* Altından zengin kum çölü.

Rusyası ile birlikte) 1:40 olarak tahmin ediyor. Şu sırada (1842*) Académie des Sciences'ın mineralojistlerine göre = 1:52; bununla birlikte altın lira yalnızca 15 gümüş lira değerinde; öyleyse değer oranı = 15:1.[52]

Bakır. Yoğunluğu 8,9. Güzel tan kızıllığı renginde; oldukça sert; eritmek için çok yüksek ısı gerekiyor. Oldukça yaygın olarak saf durumda bulunur; çoğunlukla oksijen ya da kükürtle bileşiktir. ***Yatakları eski ilkel topraklardadır***. Ama çoğu zaman, öteki minerallerden daha çok toprağın üstünde, ***ya da, saf yığınlar halinde topaklanmış, bazan büyük bir ağırlıkta, yüzeye yakın yerlerde*** bulunur. Savaşta ve barışta, ***demir***den önce ***kullanıldı***. (Tarihsel gelişme içinde bakırın durumu iş aleti olarak demire göre nasılsa, altının durumu da para gereci olarak gümüşe göre öyledir.) 1. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar Roma egemenliğindeki İtalya'da büyük ölçüde dolaşımdadır. Denebilir ki, ***bir halkın uygarlık derecesi, yalnızca silahları, aletleri ya da süsü için kullandığı altın, bakır, gümüş ya da demir, maden türünün bilinmesine göre*** *a priori*** belirlenebilir. *Hesiod*, tarım üzerine şiirinde der ki:[53]

"Χαλχϖ δ' εργαζοντο μελαζ δ' ουχ εσχε σιδηροζ"***

Lucretius: *"Et prior aeris erat quam ferri cognitus usus."***** Jacob, Nubye'de ve Sibirya'da çok eski bakır madenlerinden söz eder (bkz: Dureau I, 58); Herodot, Massagetler'in yalnız bronzu olduğunu, bakırları bulunmadığını söyler. Demir, ***Oxford mermer heykel koleksiyonlarından*** sonra, İÖ 1431'den önce bilinmiyordu. Homer demirden seyrek söz eder; buna karşılık ***Yunan ve Roma toplumlarının, hatta balta ve bıçak yapımı için bile çok uzun süre kullandıkları [o bakır, çinko ve kalay almaşığı, ...]***.[54] ***İtalya, toprakta doğal olarak bulunan bakır bakımından oldukça zengin; bundan ötürü gümüş para İÖ 247'ye değin tek nakit parayı değilse de, en azından normal parayı, orta İtalya'daki parasal birimi oluşturdu***. Güney İtalya'da Yunan kolonileri, Yunanistan ve İtalya'dan, doğrudan, ya da Tyrus ve Kartaca yoluyla, gümüş alıyor, 5. ve 6. yüzyıldan[55] bu yana bundan para yapıyorlardı. Anlaşılan Romalılar, kralların kovulmasından önce gümüş paraya sahipti, ama, diyor Plinius, *"interdictum id vetere consulto patrum, Italiae parci"* (yani gümüş madenlerinin) "Jubentium"*****. Kolay bir dolaşım aracının sonucundan —lüksten, kölelerin sayısının

* Doğrusu: 1840.

[52] Dureau de la Malle, agy, s. 54-56.

** Önsel olarak.

[53] Agy, s. 57.

*** Onlar tunç aletlerle çalışıyorlardı, çünkü koyu renk demir yoktu.

**** Ve onlar tuncu, demir kullanmasını öğrenmeden çok önce biliyorlardı.

[54] Agy, s. 64.

[55] Agy, s. 64.

***** İtalya'da senatonun eski bir kararına göre para biriktirmek (yani gümüş madenlerinin işletilmesi) yasaktı.

artmasından, biriktirmeden, toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasından— korkuyorlardı.[56] Etrüsklerde de bakır, para için altından önce vardı.

Garnier'in şu sözleri yanlıştır (bkz: defter III, s. 28): "***Birikime ayrılan maddenin*** mineral bölgesinde aranması ve seçilmesi doğaldır."[57] Tersine; metal para bulunduktan sonra (ister kendi anlamında para olarak olsun, ister yalnızca ağırlığa göre yeğlenmiş değişim aracı olsun), biriktirme başlamıştır. Bu nokta üzerinde altınla ilgili olarak ayrıca söz edilirken durulacaktır. Reitemeier'in[58] dediği doğrudur (bkz: defter III, s. 34): "Altın, gümüş ve bakır eski halklarda oldukça zayıf niteliklerine karşın, demirden önce, paranın kullanılmasından önce vurma ve kırma aletleri olarak kullanılmışlardır." (Bakırı suya batırarak, en sert taşa bile dayanacak kadar bir sertlik verilmesi öğrenildikten sonra, aletlerin iyileştirilmesi. Sertleştirilen bir bakırdan keski kalemi ve çekiç yapılıyor, bunlar da taşların işlenmesinde kullanılıyordu. Sonunda da demir bulunuyor.[59]) Jacob diyor ki: "Ataerkil dönemde" (bkz: defter IV, s. 3), "silah yapımında kullanılan metaller, 1) pirinç ve 2) demir gibi, **o zaman kullanılan yiyecek ve giyeceklere** göre çok seyrek ve son derece pahalıdır, oysa **değerli metallerden yapılmış metal para** yoktur, ama artık **altın ve gümüşün** başka metallerle değişilmesi için sağlanması, **tahıla ve koyuna**[60] göre daha kolay ve daha elverişlidir."

||33| "***Öte yandan, Hindu-Kuş ve Himalaya sıradağları arasında bulunan en alüvyonlu topraklardan saf ya da hemen hemen saf altın elde etmek için, basit bir yıkamadan başka bir şey gerekli değildi. Vaktiyle, Asya'nın bu bölgelerinde nüfus boldu;*** ve dolayısıyla ***işgücü de çok ucuzdu.*** İşlenmesindeki (teknik) güçlükler nedeniyle, gümüş görece pahalıydı. ***İskender'in ölümünden sonra Asya'da ve Yunanistan'da bu durumun tersi görüldü. Altınlı kumlar tükendi; köle ve emek-gücü fiyatı arttı; mekanik ve geometri, Öklid'den Arşimed'e değin büyük ilerlemeler gösterdiğinden, Asya, Trakya ve İspanya'nın zengin gümüş maden damarları kârlı bir biçimde işletilebildi, ve gümüş altından 52 kat bol olduğundan, iki maden arasındaki değer oranı değişme zorunda kaldı, ve Xenophon zamanında, İÖ 350'de, 10 gümüş liraya karşı değişilen altın lira, İS 422 yılında[61] 18 gümüş lira değerini kazandı."*** Demek ki 10:1'den 18:1'e yükselmiştir.

İS 5. *yüzyılın* sonunda nakit paranın miktarında olağandışı azalma, maden çıkarma sanayisinin durması. Ortaçağda 15. yüzyılın sonuna kadar paranın oldukça önemli bir kısmı altın para halindedir. (Azalma,

[56] Agy, s. 65.

[57] Germain Garnier, *Histoire de la monnaie* ..., c. I, Paris, 1819, s. 7.

[58] Johann Friedrich Reitemeier, *Geschichte des Bergbaues und Hüttenwesens bei den alten Völkern*, Göttingen, 1785, s. 14-16.

[59] Agy, s. 32.

[60] William Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals*, c. I, Londra, 1831, s. 142.

[61] Dureau de la Malle, agy, s. 62-63.

özellikle, eskiden en çok dolaşımda bulunan gümüşte yoğunlaşmıştır.) Oran 15. yüzyılda 10:1, 18. yüzyılda 14:1'dir, Kıta Avrupası'nda böyledir, İngiltere'de 15:1'dir. Yeni Asya'da ticarette metadan çok gümüş vardır; özellikle bakır paranın (*tehen*:[62] bakır, kalay, kurşun karışımı) ülke parası olduğu Çin'de; Çin'de altın (ve gümüş), ağırlığına göre dış ticaret dengesi için metadır.[63]

Bakır ve gümüş değeri arasında Roma'da büyük dalgalanmalar görülür (metal paralarda). Servius'a kadar ticaret için ***metal külçe olarak***: *aes ruda*.[64] Para birimi bakır *as* = 1 pound bakır. Servius zamanında gümüşün bakıra oranı 279:1; Pön Savaşının başlangıcına kadar = 400:1; Birinci Pön Savaşı sırasmda = 140:1; İkinci Pön Savaşı sırasında = 112:1.

Başlangıçta Roma'da altın çok pahalıdır, gümüş ise Kartaca'dan (ve İspanya'dan) gelir; altın yalnız ***külçe*** halinde 547'ye kadar kullanılmıştır. Ticarette altının gümüşe oranı = 13,71:1, ***paralarda*** = 17,4:1; Sezar zamanında = 12:1 (iç savaş patladığı zaman, *aerarium*'un* Sezar tarafından yağmalanmasından sonra yalnız = 8:1); Honorius ve Arcadius zamanında (397) = 14,4:1 oranında saptanmıştır. Gümüşün bakıra oranı = 100:1; altının gümüşe oranı = 18:1. Roma'da ilk gümüş para U. C.** 485'te, ilk altın para 547'de dökülmüştür. İkinci Pön Savaşından sonra *as* 1 onsa düşer düşmez, bozuk para olur; *sesterce* (gümüş) ***para birimidir*** ve ***parayla*** yapılan büyük ödemelerde kullanılır. (Günlük alışverişte bakır (sonradan demir) ana metal olarak geçerlidir. Doğunun ve Batının imparatorları zamanında solidus*** (*aureus*), yani altın, düzenleyici paradır.)

Ortalamasını dikkate alırsak eski dünyada:

Birincisi: *gümüşün altına oranı daha yüksek bir değerdedir*. Altının gümüşten daha ucuz ve demirden daha da ucuz olduğu bazı durumlar (Araplarda) bir yana bırakılırsa, İÖ 15. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Asya'da altının gümüşe oranı = 6:1 ya da 8:1'dir (bu son ***oran*** Çin'de ve Japonya'da 19. yüzyılın başına kadardır). ***Manu Yasasında*** bile = $2\,^1/_2$:1. Düşük oranın kaynağı, altını önce metal olarak ortaya çıkaran nedenlerdir. O zamanlar altın genellikle Asya'dan ve Mısır'dan gelir. Bu

[62] Tehen: Eski bir Çin parası. (Bkz: J. A. Decourdemanche, *Traité des monnaies, mesures etpoids anciens et modernes de l'Inde et de la Chine*, Paris, 1913, s. 138.)

[63] Gustav von Gülich, *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten Handeltreibenden Staaten unsrer Zeit*, c. 5, Yena, 1845, s. 110-111.

[64] Dureau de la Malle, agy, s. 66-67. *Aes ruda*: para hizmeti gören damgalanmamış bronz.

* Hazine.

** *Urbis conditae*: kentin kuruluş tarihi.

*** *Solidus*: Bizans İmparatorluğunda altın sikke.

dönem, İtalya gelişmesinde para olarak *bakırın* bulunduğu dönemdir. Bunun gibi *bakır* barışın ve savaşın asıl aracı olarak, önde gelen değerli metal olarak altına eşit durumdadır. Xenophon zamanında henüz altının bakıra oranı 10:1'dir.

İkincisi: İskender'in ölümünden sonra ***altınlı kumların*** tüketilmesi, teknikte ve uygarlıkta ilerleme ile birlikte altının ve gümüşün değeri aynı ölçüde yükselmiştir; gümüş madenleri işletilmiştir; toprakta gümüşün niceliksel bakımdan altından daha çok oluşunun etkisi vardır. 15. yüzyılın sonunda Amerikan gümüşünün keşfedilmesi gibi, Kartacalıların, İspanya'daki işletmelerin, altın ve gümüşün oranında özellikle büyük değişmeler getirmiş olması gerekir. Sezar döneminden önce oran 17:1, sonra 14:1'dir; en sonunda İS 422'den bu yana 18:1'dir. (Sezar zamanında altının düşmesi raslansal nedenlerden dolayıdır.) Gümüşün altına oranla düşmesi, savaşta ve barışta esas üretim aracı olarak demirin durumuyla ilgilidir. İlk dönemde Doğudan altın arzı, ikinci dönemde daha soğuk olan Batıdan gümüş arzı sözkonusudur.

Üçüncüsü, ortaçağda: Gene oran Xenophon zamanındaki gibidir. 10:1. (Bazı yerlerde = 12:1?)

Dördüncüsü, Amerika'nın keşfinden sonra: Gene oran aşağı yukarı Honorius ve Arcadius zamanındaki gibidir (397); 14-15:1. 1815-1844 dolaylarından bu yana altın üretimi büyümüşse de, altın prim getirmektedir (örneğin Fransa'da). Belki de Kaliforniya ve Avustralya'nın keşfinden dolayı.

Beşincisi: Daha fazla olmasa bile gene Roma'nın imparatorluk dönemi oranı vardır, 18:1. Değerli metal üretiminin gelişmesiyle birlikte gümüşün göreli olarak ucuzlaması, hem eski, hem de yeni çağda Doğudan Batıya, Kaliforniya ve Avustralya'ya kadar dönüş yapmıştır. Tek tek bakınca dalgalanmalar vardır; ama temel farklılıklar dikkate alınınca, bunlar göze çarpıcı biçimde yinelenmiştir.[65]

||34| Eski dönemlerde bakır, bugünkünden üç-dört kat daha pahalıdır. (Garnier.[66])

c) Şimdi altın ve gümüşün ikmal kaynakları, bunların tarihsel gelişme ile bağlantısı gözden geçirilebilir.

d) *Metal para olarak para*. Metal paralar üzerine kısa tarihsel bilgi. Düşüşü ve yükselişi vb..

[*Paranın Çevrimi*]

Paranın dolaşımı ya da *sürümü, metaların karşıt dolaşımı* ya da *sürümüne* uygun düşer. A'nın metası, B'nin eline geçer, bu arada B'nin

[65] Dureau de la Malle, agy, s. 70-96, vb..

[66] Germain Garnier, *Histoire de la monnaie ...*, c. I, Paris, 1819, s. 253.

parası A'nın eline geçer vb.. Metanın dolaşımı gibi paranın dolaşımı da sonsuz değişiklikteki noktalardan çıkarak, sonsuz değişik noktalara geri döner. Çevrenin değişik noktaları yönünde bir merkezden çıkış, bir merkez yönünde değişik noktalara dönüş, para dolaşımının burada gözden geçirdiğimiz basamağında *doğrudan* dolaşımda değil, ancak bankacılık yoluyla *dolaylı* dolaşımda gerçekleşir. Ama bu ilk doğal dolaşım bir sürümler yığınından meydana gelir. Asıl dolaşım ise, altının ve gümüşün meta olmaktan çıktığı noktada başlar; değerli metal ihraç eden ülkelerle bunları ithal edenler arasmda dolaşım bu anlamda değildir, orada basit değişim vardır, çünkü altın ve gümüş burada para olarak değil, meta olarak işlev görür. Para metaların değişimine yani burada dolaşımına, değişim aracı olarak aracılık etmesi bakımından, *dolaşımın aleti, dolaşım çarkıdır;* ama bu süreçte bizzat dolaştığma, sürümde bulunduğuna, kendi hareketini izlediğine göre, kendisinin bir *dolaşımı, para dolaşımı, paranın sürümü* vardır. Bu dolaşımın özel yasalarla ne ölçüde belirlendiğini bulmak gerekir. Başlangıçta şu kadarı açıktır ki, para, meta için dolaşım çarkı, meta da para için aynı dolaşım çarkıdır. Para, metaları dolaştırırsa, metalar da parayı dolaştırır. Metaların dolaşımı ile paranın dolaşımı karşılıklı birbirinin koşuludur. Paranın sürümünde üç noktanın gözden geçirilmesi gerekir: 1) hareket biçiminin kendisi; onun baştan başa dolaştığı çizgi (kavramı); 2) dolaşan paranın niceliği; 3) hareketini geliştirme, dolaşım hızı. Bu da yalnız meta dolaşımı ile ilişkisi çerçevesinde olabilir. Buraya kadar şu açıktır ki, metaların dolaşımı para dolaşımından bağımsız öğelere sahiptir ve bunlar onu ya doğrudan belirler, ya da örneğin meta dolaşımının hızını belirleyen durumların, para dolaşımının hızını da belirlemesi yoluyla belirler. Üretim tarzının genel karakteri her ikisini de belirler ve meta dolaşımını daha doğrudan belirler. Değişimciler kitlesi (varolan nüfus): bunların kentler ve köyler arasmda dağılışı; metaların, ürünlerin ve üretim işlemcilerinin mutlak niceliği; dolaşıma sokulan metaların göreli yığını; iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, çift anlamda, bunların hem birbirleri arasmda değişimde bulunan kimselerin çevresini, ilişkiye geçen kimseleri belirlemesi, hem de hammaddenin üreticiye ve ürünün tüketiciye ulaşmasındaki hız anlamında; son olarak da, iplikçilik, dokumacılık, boyama vb. gibi değişik üretim dallarını yoğunlaştıran sanayinin gelişmesi, böylece aracılık isteyen bir dizi değişim eylemini gereksiz hale getirmesi. Meta dolaşımı, para dolaşımının ilk temel koşuludur. Bu da yeniden meta dolaşımını kendi yönünden belirler, şimdi sıra bunda.

Önce *dolaşımın ya da sürümün genel kavramını* saptamak gerekir.

Ayrıca belirtmelidir ki, parayı dolaştıran, değişim-değerleri, dolayısıyla *fiyatlar*dır. Bundan dolayı metaların dolaşımı durumunda yal-

nız yığını değil, aynı ölçüde fiyatları da dikkate almak gerekir. Düşük fiyattan, değişim-değerinden büyük miktarda metalar, açıkça dolaşım için, iki katı bir fiyattan küçük miktarda metaya göre daha az parayı gerektirir. Öyleyse, gerçekte, *fiyat* kavramını dolaşım kavramından önce geliştirmek gerekir. Dolaşım, fiyatların saptandığı, metaların fiyatlara dönüştürüldüğü harekettir: onların fiyat olarak gerçekleşmesi. Paranın 1) ölçü ya da metanın değişim-değeri olarak gerçekleştiği öğe olarak, 2) *değişim aracı,* dolaşım aleti olarak ikili belirlenmesi çok değişik yönde etkide bulunurlar. Para, yalnızca, zihinsel olarak, yalnız bireyin kafasında değil, aynı zamanda toplumun düşüncesinde (alış ve satış sürecinde doğrudan tarafların düşüncesinde) paraya çevrilmiş olan metaları dolaştırır. Paraya bu düşünsel çevriliş ve gerçekleştiriliş, asla aynı yasalarla belirlenmez. Bunların birbiriyle olan ilişkisini araştırmak gerekir.

[*Değerlerin Ölçüsü Olarak Para*]

a) Dolaşımın başlıca belirlenimlerinden biri, (ürünler ya da emek) değişim-değerlerini, tam da *fiyat* olarak belirlenmiş değişim-değerlerini dolaştırmasıdır. Bundan dolayı, meta değişiminin her türü, örneğin trampa, aynî olarak ödeme, feodal hizmetler vb., henüz dolaşımı oluşturmaz. Dolaşım olması için her şeyden önce iki şey gereklidir: *birincisi:* metaların fiyatları olduğunu varsayar; *ikincisi:* tek tek değişim eylemleri değil, değişimlerin tümü, bütünlüğü, sürekli hareket halindedir, toplumun bütün yüzeyinde az ya da çok gerçekleşir; bir değişim eylemleri sistemidir. ||35| Meta değişim-değeri olarak belirlenmiştir. Değişim-değeri olarak belirli bir oranda (onda içerilen emek-zamanı oranında) bütün öteki değerler (metalar) için eşdeğerdir; ama onun bu belirlenmişliğine doğrudan tekabül etmez. Değişim-değeri olarak doğal varlığı içinde kendi kendisinden farklıdır. Onun bu biçimde ortaya konması için bir aracıya gereksinim vardır. Bunun içindir ki, parada, değişim-değeri onun karşısına başka bir şey olarak çıkar. Para olarak kabul edilen meta önce saf değişim-değeri olarak metadır, ya da saf değişim-değeri olarak meta paradır. Ama, aynı zamanda, para, artık metanın dışında ve yanında vardır; onun değişim-değeri, tüm metaların değişim-değeri, ondan bağımsız, kendi malzemesi içinde, belirli bir metada, bağımsızlaşmış bir varlık kazanmıştır. Metanın değişim-değeri nicel oranların bütününü anlatır, bu oranlarda bütün öteki metalar ona karşılık değişilebilir, aynı emek-zamanı içinde üretilebilen metaların eşit olmayan miktarları ile belirlenir. Şimdi para, metaların yanında ve dışında bulunan bütün metaların değişim-değeri

olarak vardır. Değişim-değerleri olarak metaların özgür varlığını kazanmak için, önce bunların bürünmesi, altınlaşması ve gümüşleşmesi için genel bir madde olması gereklidir. Altına çevrilmeleri, onda ifade edilmeleri gerekir. Para, değişim-değerlerinin, değişim-değerleri olarak metaların genel paydası olur. Parada ifade edilmiş değişim-değeri, yani onun paraya eşit tutulması, bu, *fiyattır*. Para, değişim-değerlerine karşı bağımsız bir nesne durumuna getirildikten sonra, değişim-değerleri, bunların karşısında özne olarak bulunan paranın belirlenmişliği haline gelmişlerdir; bununla birlikte, her değişim-değeri belirli bir niceliktir; niceliksel olarak belirlenmiş bir değişim-değeridir. Bu hali ile o = belli bir para miktarı. Bu belirlenmişlik, genel yasa gereğince, değişim-değerinde gerçekleşen emek-zamanı yoluyla vardır. Öyleyse bir günün ürünü ***dediğimiz*** bir değişim-değeri, emek-zamanının bir günü = altın ya da gümüşün bir miktarı olarak ifade edilir; bir günlük emeğin ürünüdür. Böylece değişim-değerlerinin genel ölçüsü, her değişim-değeri ile bununla *eşitlenen* para arasındaki ölçü durumuna gelir. (Altın ve gümüş, önce, üretildikleri ülkelerdeki üretim maliyetleriyle belirlenmiştir. "**Madenci ülkelerde** bütün fiyatlar yalnızca değerli metallerin maliyetine bağlıdır; ... **madenciye yapılan ödeme** ... bir **ölçü verir**, bütün öteki **üreticilerin ödemeleri** buna göre hesaplanır. ... Tekele bağlı olmayan her metanın altın ve gümüş değeri, madene sahip olmayan bir ülkede, **belli bir emek niceliğinin sonucunun ihraç edilmesiyle sağlanabilen** altın ve gümüşe bağlıdır, **kâr oranına bağlıdır ve her bireysel durumda, ücretlerin toplamı, ödenen ücretler ve bunların sağlanması için harcanan zaman buna bağlıdır.**" (*Senior.*[67]) Bir başka deyişle, madene sahip ülkelerin madenlerinden emeğin (ihraç edilebilen ürünlerin) belli bir miktarı için dolaylı ya da doğrudan elde edilen altın ve gümüşün miktarına bağlıdır. Önce para, bütün değişim-değerlerinin eşitliğinin ilişkisini gösterir: onda aynı adı alırlar.)

*Paranın niteliğinde belirlenen değişim-değeri, fiyat*tır. Fiyatta, değişim-değeri paranın belirli bir miktarı olarak ifade edilir. Fiyatta, para, birincisi, bütün değişim-değerlerinin *birimi* olarak görünür; ikincisi birim olarak, dolayısıyla değişim-değerleri bu birimden belirli bir sayıda içerirler, böylece fiyatla karşılaştırma yoluyla birimin nicel olarak belirlenmesi, bunların birbirleriyle oranını ifade eder. Öyleyse, para, burada değişim-değerlerinin *ölçüsü* olarak konmuştur; fiyatlar da parada ölçülmüş değişim-değerleri olarak. Paranın fiyatların ölçüsü olması, yani onda değişim-değerlerinin birbiriyle karşılaştırılması, kendiliğinden ortaya çıkan belirlenimdir. Ancak gelişme için daha önemli olan, fiyatta, *değişim-değerinin parayla karşılaştırılmasıdır*. Para, metalardan

[67] Nassau William Senior, *Three Lectures on the Cost of Obtaining Money ...*, Londra, 1830, s. 13-14, 14-15.

bağımsız, ayrılmış değişim-değeri olarak konduktan sonra, bir meta, özel değişim-değeri, yeniden paraya *eşitlenir*, yani belirli miktarda paraya eşit tutulur, o para olarak ifade edilir, paraya çevrilir. Metalar, paraya eşit tutularak, gene, birbirleriyle, tanımlanan kavramları gereğince, kendilerini değişim-değerleri olarak yeniden karşılaştırılmış bulurlar: belirli oranlarda birbirleriyle çakışırlar ve karşılaştırılırlar. Özel değişim-değeri, meta, bağımsızlaşmış değişim-değerinin, paranın belirlenmesi altında ifade edilir, sıralanır, konumunu bulur. Bunun nasıl olduğu (yani nicel olarak belirlenmiş değişim-değeri ile belirli bir miktardaki para arasındaki nicel ilişkinin nasıl bulunduğu) yukarıda gösterilmiştir. Ama para, metaların dışında bağımsız bir varlığa sahip bulunduğu için, metanın fiyatı da değişim-değerlerinin ya da metaların paraya oranına göre *dışsal* ilişki olarak ortaya çıkar; meta fiyat *değildir*, toplumsal özü gereğince değişim-değeridir; bu belirlilik onunla *dolayımsız* bir ilişki halinde değildir; tersine, metanın para ile karşılaştırılması yoluyla dolayımlıdır; meta değişim-değeridir, ama onun bir fiyatı *var*dır. Değişim-değeri meta ile dolayımsız bir birlik halindeydi, onun dolayımsız biçimde ayrıldığı belirlenimiydi, öyleki bir yanda meta, öte yanda (parada) onun değişim-değeri bulunuyordu; şimdi ise *fiyatta*, bir yandan meta paraya kendi dışmda bir şey olarak ilişkilenir, ve ikincisi, para ondan farklı bir gerçekliğe sahip olduğundan, metanın kendisi *düşüncel* halde para olarak kabul edilmiştir. Fiyat, metanın bir özelliğidir, para olarak *tasarlandığı* bir belirlenimdir. Artık metanın doğrudan bir belirlenimi değil, metanın yansıtılmış bir belirlenimidir. ||36| Şimdi gerçek para yanında meta, tasarlanmış para olarak vardır.

Paranın gerek *ölçü olarak*, gerek metanın *fiyatı* olarak bu belirlenimi, *gerçek para* ile *hesap parası* arasındaki farkın en basit açıklamasıdır. Para ölçü olarak her zaman hesap parası yerine geçer, fiyat olarak meta da her zaman salt tasarım yoluyla paraya çevrilir.

"Satıcı tarafından metaya değer biçilmesi, alıcı tarafından yapılan arz, faturalar, borçlar, rantlar, envanterler vb., kısacası ödemenin maddi gerçekleşmesine götüren ve ondan gelen her şey, hesap parasında anlatılmak zorundadır. Gerçek para ancak, ödemelerin gerçekleştirilmesi, hesapların çıkarılması (çözümlenmesi) için araya girer. 24 *livres* 12 *sous* ödemem gerekiyorsa, hesap parası, bir türden 24 birim ve öteki türden 12 birim gösterir, buna karşılık, gerçekte iki parayla hesabı kapatacağım: 24 *livres* değerinde bir altın, 12 *sous* değerinde bir gümüş. Gerçek paranın tümünün, dolaşım gereksinimlerinde zorunlu sınırları vardır. Hesap parası, tasarım olarak sınırları olmayan ideal bir ölçüdür. *Değişim-değeri açısından yalnızca incelemek için olsa da zenginliğin her türünü anlatmak için* kullanılır: ulusal zenginliği, devletin ve yurttaşların gelirini ifade etmek için de kullanılır; hesap değerleri, bu değerler

hangi biçim altında bulunursa bulunsun, aynı formüle göre düzenlenir; böylece tüketilen şeylerin yığını içinde, zihin yoluyla paraya birçok kez çevrilmeyen tek bir mal yoktur, oysa yığınla karşılaştırılınca, nakit paranın bütün toplamı en çok 1:10 oranına eşittir." *Garnier*. (Sonuncu oran kötüdür. 1: milyonlarcası, daha doğrudur. Ancak bu asla ölçülemez.[68])

Öyleyse, başlangıçta para değişim-değerini anlatıyorsa, şimdi de fiyat olarak, düşüncel olarak, zihinde gerçekleşmiş değişim-değeri olarak meta, bir para toplamını anlatır: belirli bir oranda para. Fiyat olarak bütün metalar değişik biçimler altında paranın temsilcileridir, oysa daha önce para, bağımsızlaşmış değişim-değeri olarak, bütün metaların temsilcisiydi. Para meta olarak reel hale gelince, meta düşüncel olarak para diye ortaya konmuştur.

Önce şurası açıktır ki, metaların paraya düşüncel olarak bu çevrilişinde, metaların *fiyat* olarak konmasında, reel olarak var olan paranın niceliği tamamıyla önemsizdir ve iki açıdan böyledir: *birincisi*: metaların paraya düşüncel çevrilişi, *prima facie** gerçek para yığınından bağımsızdır ve onunla sınırlı değildir. Bu süreç için tek bir para parçası gerekli değildir, tıpkı örneğin arşınların ideal niceliğini anlatmak için bir uzunluk ölçüsünün (örneğin arşının) kullanılmasına gerek olmayışı gibi. Örneğin İngiltere'nin tüm ulusal servetini para olarak tahmin ederken, yani fiyat olarak dile getirirken, herkes bilir ki, bu fiyatı gerçekleştirmek için dünyada yeteri kadar para yoktur. Burada para yalnızca kategori olarak, düşünülmüş oran olarak gereklidir. *İkincisi*: para birim olarak geçerli olduğundan, yani meta, paranın bölünebilir parçalarının belirli bir bütününü içerecek biçimde ifade edildiğinden, para ile ölçülür, böylece de ikisi arasındaki ölçü, değişim-değerlerinin genel ölçüsüdür — üretim maliyeti ya da emek-zamanı. Demek ki, 1/3 ons altın bir işgününün ürünü, x metası 3 işgününün ürünü ise, meta $x = 1$ *ons* ya da 3 sterlin 17 şilin 4 penidir. Para ile metanın ölçülmesinde gene değişim-değerlerinin temel ölçüsü ortaya çıkar. Meta, 3 işgünü yerine, 3 işgününün ürünü olan altın ya da gümüş miktarıyla ifade edilir. Görüldüğü gibi, reel olarak yedekte bulunan para miktarının bu oranla hiçbir ilgisi yoktur.

(*James Mill'in yanlışı*: değerli metallerin niceliğinin değil, üretim maliyetinin bunların değerini belirlemesini, metaların fiyatlarının **metalik değer olarak ölçülmesini** gözden kaçırmasıdır.[69])

("Değişimde metalar karşılıklı olarak kendi ölçüleridir. ... Ancak bu işlem, metaların dolaşımda varoluşundan çok daha fazla karşılaştırma

[68] Germain Garnier, agy, s. 72-78.
* İlk bakışta.
[69] Thomas Tooke, *An Inquiry* ..., agy, s. 136.

noktaları gerektirir. Bir meta iki meta karşılığında değil, yalnız bir meta karşılığında değişilirse, karşılaştırma terimi olarak işe yaramaz. ... Bu yüzden bir **ortak karşılaştırma terimi** gereklidir. ... Bu **terim** tamamıyla ideal olamaz. ... Ölçünün belirlenmesi ödemenin belirlenmesinden daha önemlidir ve temel olandır. ... Rusya ile Çin arasındaki ticarette bütün metaların değerlerinin biçilmesinde gümüş madeni kullanılır, ama gene de bu ***ticaret trampalar*** yoluyla olur." (Storch.[70]) "Para ile ölçme işlemi, maddi niceliklerin karşılaştırılmasında ağırlıkların kullanılmasına benzer. Her ikisinin aynı adı taşıması, her şeyin ağırlığının ve değerinin sayım için belirlenmiş iki birim olması demektir. *Ağırlık ölçüsü ve değer ölçüsü, aynı adlar*. Bir ***ayar*** (***étalon***) her zaman özdeş ağırlıkta olsaydı, kolayca bulunurdu. Parada bu, gene bir pound gümüşün değeri = onun üretim maliyeti demekti." (*Sismondi.*[71] Yalnız aynı ad değil. Altın ve gümüş önce tartılmıştır. Öyleyse Romalılarda, as = 1 pound bakır.)

||37| "Homer ve Hesiod'da değer ölçüsü olarak *para,* altın ve gümüş değil, koyun ve öküzdür. Troya bölgesinde trampa ticareti."[72] (*Jacob.*) (Ortaçağda *köleler* de böyle. *İbid.*)[73]

Para, ölçünün belirlenimi konumunda olabilir ve daha sonraki belirlenimlerinde gerçekleşmeksizin, değişim-değerlerinin genel öğelerinin belirleniminde bulunabilir; öyleyse metal para biçimini almadan önce de var olabilir. Basit trampa durumunda. Buna karşılık, tasarlanan, değişimin ancak pek azının yapılmış olmasıdır; metalarm değişim-değerleri olarak ve bundan dolayı da *fiyat* olarak gelişmemiş olmasıdır. ("**Herhangi bir şeyin** fiyatında **genel bir ölçü**, onun **sık sık ve yakın çevrede** devredilmesini gerektirir. Bu durum, basit toplumsal koşullarda görülmez. Sanayileşmemiş ülkelerde birçok şeyin belirli fiyatı yoktur. ... **Fiyatı belirleyen ancak satış olabilir ve ancak sık yapılan satış bir ölçü saptayabilir.** Birinci derecede önemli maddelerin **sık yapılan satışı**, kent ve ülke arasındaki ilişkiye bağlıdır", vb..[74])

Fiyatın belirleniminin gelişmesi, tek başına bireyin kendi geçimini doğrudan üretmemesini, onun ürününün doğrudan *değişim-değeri* olmasını, yani kendisi için *geçim aracı* haline gelmesi için toplumsal bir sürecin aracılığı ilkin zorunlu olur. Sanayileşmiş toplumun bu temelinin tam olarak gelişmesi ile ataerkil durum arasında birçok ara aşama, sonsuz nüans vardır.

[70] Henry Storch, *Cours d'économie politique ...,* c. I, Paris, 1823, s. 81-88.

[71] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Etudes sur l'économie politique,* Brüksel, 1838, s. 264-268.

[72] William Jacob, *An Historical Inquiry ...,* agy, s. 109.

[73] Agy, s. 351.

[74] James Steuart, *An Inquiry ...,* c. I, Dublin, 1770, s. 395-396.

Bundan çıkan sonuçlar: a) değerli metallerin maliyeti yükselince, bütün meta fiyatları düşer; değerli metallerin maliyeti düşünce, bütün meta *fiyatları yükselir. Bu, duruma göre değişime uğradığını göreceğimiz* genel yasadır.

[*Dolaşım Aracı Olarak Para*]

b) Değişim-değerleri, fiyatlarda, *düşüncel olarak* paraya çevrilirlerse, değişimde, alımda ve satışta, *reel olarak* paraya çevrilir, para olarak yeniden meta karşılığında değişilmek için para karşılığında değişilir. Özel değişim-değerinin, sonra yeniden özel değişim-değeri karşılığında değişilmesi için önce *genel* değişim-değeri karşılığında değişilmesi gerekir. Meta değişim-değeri olarak paranın aracı olarak rol oynadığı bu aracılık hareketi tarafından gerçekleştirilir. Öyleyse para, metaların ters yönünde çevrilir. O, değişimin aracısı olarak ortaya çıkar. Meta çevrimi için dolaşım aleti, dolaşım çarkıdır; ama bu durumda, aynı zamanda kendi dolaşımına sahiptir — *para çevrimi, para dolaşımı*. Metanın fiyatı, ancak, nakit para karşılığında, ya da yeniden para karşılığında nakit değişiminde gerçekleşir.

Yukardaki açıklamalardan şu sonuçlar çıkıyor: Metalar, ancak, düşüncel olarak paraya dönüştürüldükten sonra, para karşılığında reel olarak değişilir, nakit paraya dönüşür — yani bir kez *fiyat* olarak, bir fiyatın *belirlenimine* kavuşurlar. Demek ki *fiyatlar,* para dolaşımının *önkoşuludur,* bu dolaşımın sonucu olarak onların gerçekleşmesinde kendini gösterir. Metaların *fiyatlarını,* onların değişim-değerini, bunların ortalama değerinin üstüne çıkaran ya da altına düşüren koşullar, değişim-değeri bölümünde geliştirilebilir ve bunlar onların parada nakdi *gerçekleşmesinden* önce gelirler. Öyleyse, önce bu süreçten tamamıyla bağımsız olarak görünürler. Sayısal oranlar, ben onları ondalık kesirlerle anlatsam da doğal olarak aynı kalırlar. Bu yalnızca bir başka *adlandırmadır.* Metaların gerçekten dolaşımda olması için *taşıt araçları* gereklidir, para bunu yerine getiremez. 1.000 pound demiri x£ tutarı karşılığında satın almışsam, demirin mülkiyeti benim elime geçmiştir. Benim x£'im değişim-değeri olarak işini görmüştür ve tüm mülkiyetin sıfatı gibi dolaşımdadır. Tersine, demirin fiyatını gerçekleştiren satıcı, değişim-değeri olarak demiri gerçekleştirmiştir. Ama şimdi demiri ondan bana getirmek için para hiçbir şey yapmaz; bunun için bir araba, atlar, yollar, vb. gerekir. Yer ve zaman içinde metaların gerçek dolaşımı para tarafından yerine getirilmez. Para yalnız onların *fiyatını* gerçekleştirir ve böylece metanın mülkiyetinin ünvanını, alıcıya, değişimdeğerlerini sunmuş olan kişiye aktarır. Paranın dolaştırdığı metalar değil, onlardaki mülkiyetin unvanıdır; bu dolaşımda para karşılığı

gerçekleşen şey, alışta ya da satışta olsun, gene metalar değil, onların fiyatıdır. Dolaşım için istenen para niceliği, önce dolaşıma çıkarılan metaların fiyatlarının düzeyinin çok ya da az yüksekliği tarafından belirlenir. Ama bütün bu fiyatların toplamı, *birincisi,* tek tek metaların fiyatlarıyla; *ikincisi,* belirli fiyatlarla dolaşıma konan metaların kitlesi ile belirlenmiştir. Örneğin bir *quarter* buğdayın 60 şiline dolaşımda olması için, 30 şilinlik buğdayın bu fiyata dolaşımı için, iki katı şilin gereklidir. 60 şiline bu *quarter*'lerin 500'ü dolaşımda olacaksa, 30.000 şilin gerekir, buna karşılık 200 *quarter*'in dolaşımı için yalnız 12.000 şilin gerekecektir. Dolayısıyla metaların fiyatlarının düzeyinin çok ya da az yüksekliğine ve sabit fiyatlı metaların miktarına bağlıdır.

Üçüncüsü, dolaşım için gerekli paranın niceliği ise, hem gerçekleşecek fiyatların tüm toplamına, hem de paranın dönüştüğü, bu gerçekleşme işinin meydana geldiği hıza bağlıdır. Eğer 1 taler bir saatte her biri 1 taler fiyattan 10 satın alım yapıyor, on kez değişim oluyorsa, 10 talerin yalnız 1 alımı bir saatte yaptığı aynı işi yerine getirmiş demektir. Hız, negatif zamandır; niceliğin yerine geçer; tek bir para parçası, onun yardımıyla çoğalarak artar.

Bir yanda gerçekleştirilecek meta fiyatlarının yığınını, öte yanda da paranın dolaşımının hızını belirleyen koşulların sonradan incelenmesi gerekir. Şu kadarı açıktır ki, çok ya da az para dolaştığı için fiyatlar yüksek ya da düşük değildir, tersine, fiyatlar yüksek ya da düşük olduğu için çok ya da az para dolaşır; ayrıca, dolaşan paranın hızı onun niceliğine değil, ||38| dolaşım aracının niceliği onun hızına bağlıdır (**büyük ödemeler** sayılmaz, tartılır; böylece zaman kısaltılır).

Bununla birlikte, yukarda anıldığı gibi, para dolaşımı bir merkezden çıkarak, çevrenin bütün noktalarından tekrar bir merkeze dönmez (**emisyon bankalarında** ve kısmen de devlet parasında olduğu gibi); tersine sonsuz birçok noktadan çıkar ve sonsuz başka birçok noktaya döner (bu dönüşün kendisi, onun geçirdiği zaman, raslansaldır). Öyleyse, dolaşım aracının hızı, ancak belli bir noktaya kadar dolaşım aracının miktarının yerini alabilir. (Örneğin fabrikatörler ve işletmeciler işçiye ödeme yapar; işçi de bakkala vb.; ondan da para yeniden fabrikatöre ve işletmeciye döner.) Aynı miktarda para, ancak, **giderek,** hangi hızda olursa olsun, bir dizi ödemeyi yerine getirebilir. Ama bir yığın belirli ödeme *aynı zamanda* yapılabilir. Dolaşım, çıkış noktasını bir yığında birçok noktadan aynı zamanda alır. Öyleyse dolaşım için belirli bir miktarda para gereklidir, bu para her zaman dolaşım içinde bulunur ve bunu dolaşımın aynı andaki çıkış noktalarından gelen tüm toplam ile geçtiği yolun aşılmasındaki (geri dönüşündeki) hız belirler. Dolaşımda bu aracının miktarı ne kadar çok inişlere ve çıkışlara uğrasa da, ortalama bir düzey oluşur; çünkü sürekli değişmeler çok yavaş

olur, uzun dönemler içinde oluşur ve ilerde göreceğimiz gibi, bir yığın yan koşul tarafından sürekli felce uğratılırlar.

((a)'ya ilişkin). "**Paranın** sıfatı olarak kullanılan ölçü, **değer göstergesi** anlamına gelir". ... Şurası gülünç: "**fiyatların düşmesi gerekir, çünkü metalara değer biçilirken, şu kadar ons altına değer** denir **ve bu ülkede altının miktarı azalır. ... Değerin göstergesi olarak altının gücü, herhangi bir ülkede onun miktarının büyük ya da küçük olmasından etkilenmez. Bankacılık olanaklarının** uygulanması yoluyla bu ülkede bütün kağıt ve metal dolaşımının yarıya indirilmesi başarılsaydı, paranın ve metaların göreli değeri değişmezdi." 16. yüzyılda Peru örneği ve Fransa'dan İngiltere'ye taşınma. *Hubbard,* VIII, 45.[75]) ("Afrika kıyılarında ne altın, ne de gümüş değer ölçüsüdür; bunun yerine ideal bir ölçü vardır, tasarımsal bir **çubuk.**"[76] (*Jacobs* V, 15.)

Ölçü olarak belirlenmesinde para, niceliğine karşı ilgisizdir, ya da henüz paranın varlığının niceliğine ilgisizdir. Dolaşımın aleti olarak değişim aracının belirlenmesinde ise niceliği ölçülmüştür. Paranın bu iki türlü belirleniminin birbiriyle çelişkiye düşüp düşmediğini sonra göreceğiz.

(*Zorlama, zoraki dolaşım* kavramı (bkz: *Steuart*[77]) henüz bu bölümle ilgili değildir.)

Değişimin bir süreç olarak, alımların ve satımların akışan bir toplamı olarak ortaya çıkması, *dolaşımla* yakından ilgilidir. Bunun ilk koşulu, doğal, birçok yönden gelen dolaşım olarak bizzat metaların dolaşımıdır. Metaların dolaşımının koşulu, onların *değişim-değerleri* olarak, *doğrudan kullanım-değerleri* olarak değil, değişim-değeri tarafından dolaylı üretilmiş olmalarıdır. Elden çıkarılması ve devredilmesi yoluyla sahiplenilmesi temel koşuldur. Değişim-değerinin gerçekleşmesi olarak dolaşım şunları içerir: 1) benim ürünüm, ancak başkaları için olduğu ölçüde üründür; yani özgünlüğü aşılmış bir genelliktir; 2) ancak devredildiği, başkaları için ürün haline geldiği ölçüde benim için üründür; 3) başkası da kendi ürününü devrediyorsa, ancak, kendisi devrettiği ölçüde, başkası için üründür; bunda, şimdiden içerilmiş olanda, 4) üretimim benim için kendinde amaç olarak değil, araç olarak ortaya çıkar. Dolaşım, genel devretmenin genel sahiplenme olarak, genel sahiplenmenin genel devretme olarak ortaya çıktığı harekettir. Bu hareketin bütünü toplumsal süreç olarak ne kadar çok ortaya çıkıyorsa, bu hareketin tek tek öğeleri bireylerin bilinçli istemine ve özel amaçlarına ne kadar çok bağlıysa, bu sürecin bütünlüğü öylesine nesnel bir birlik, doğal olarak oluşan bir birlik olarak kendini gösterir;

[75] John Gelibrand Hubbard, *The Currency and the Country,* Londra, 1843.
[76] William Jacob, *An Historical Inquiry ...,* agy, c. 2, s. 326-327.
[77] James Steuart, *An Inquiry ...,* agy, c. 2, s. 389.

hem de bilinçli bireylerin karşılıklı etkisinden doğar, ama ne onların bilincinde bulunur, ne de bütün olarak onların arasına girer. Bireylerin birbiriyle olan karşılaşması, onlar için, kendilerinin üzerinde bulunan, *yabancı* bir toplumsal güç üretir; birbirlerini karşılıklı etkilemeleri, onlardan bağımsız bir süreç ve güçtür. Dolaşım, toplumsal sürecin bir bütünlüğü olduğu için, aynı zamanda, örneğin bir parada, ya da değişim-değerinde olduğu gibi, toplumsal ilişkinin bireylerden bağımsız bir şey olarak ortaya çıktığı ilk biçimdir, aynı zamanda toplumsal hareketin bizzat bütünüdür. Bireyler üzerinde bağımsızlaşmış bir güç olarak bireylerin birbiriyle toplumsal ilişkisi, doğa gücü, raslantı ya da başka herhangi bir biçimde tasarlansa da, çıkış noktasının özgür toplumsal birey olmadığı sonucuna zorunlu olarak götürür. Ekonomik kategoriler arasında ilk bütünlük olarak dolaşım, bunu gözönüne koymaya elverişlidir.

||39| İlk bakışta, dolaşım, *kötü sonsuz*[78] bir süreç olarak görünür. Meta, para karşılığı değişilir; para meta karşılığı değişilir ve bu sonsuza dek yinelenir. Aynı sürecin bu sürekli yenilenmesi, gerçekte, dolaşımın başlıca öğesidir. Ama dikkatle gözden geçirildiğinde, bu, başka görüngüler de verir; çıkış noktasının birbirine bağlanması ya da kendi kendine yeniden dönüşü görüngülerini. Meta, para karşılığında değişilir; para, meta karşılığında değişilir. Bunun gibi meta, meta karşılığında değişilir, yalnız bu, değişim aracıyla yapılan bir değişimdir. Alıcı yeniden satıcı olur ve satıcı yeniden alıcı olur. Dolayısıyla her belirlenim kendi içinde ikili ve karşıt olarak ortaya çıkar, her iki belirlenim canlı bir bütündür. Bununla birlikte ekonomistlerin yaptığı gibi, para sisteminin çelişkileri birdenbire ortaya çıkar çıkmaz, salt kesin sonuçlar, bunların getirdiği süreçten ayrı olarak saptanırsa, ayrım değil de salt birlik, yadsıma değil de, salt olurlama ortaya konursa, bu tümüyle yanlış olur. Dolaşımda, meta, meta karşılığında değişilir; para karşılığı değişildiği ölçüde, meta karşılığı değişilmez. Başka bir deyişle, satın alma ve satma, birbirine karşı ilgisiz, yer ve zaman* içinde birbirinden ayrı bulunan iki eylemdir. Eğer satış yapan, para satın aldığı için, aynı zamanda satın alıyor ve satın alan, para sattığı için aynı zamanda satış yapıyor deniyorsa, aradaki ayrım, meta ve paranın kendine özgü ayrımı bir kenara bırakılıyor demektir. Ekonomistler, her iki eylemin paralel gittiği trampa ticaretinin gelişmiş bir toplum biçimine ve üretim tarzına yeterli olmadığını bize en güzel biçimde gösterdikten sonra, para aracılığı ile yapılan trampa ticaretini birden doğrudan ticaret ola-

[78] Hegel'in "kötü sonsuz"u [*schlechte Unendlichkeit*] sözkonusu ediliyor; anlığın, sonlunun yadsınmasından başka bir şey olmayan sonsuzu (bkz: Hegel, *Werke*, agy, c. VIII, s. 222 vd.).

* Elyazmasında: *Yer ve yer.*

rak görüyor, bu işlemin *kendine özgü* karakterini gözden uzak tutuyorlar. Metadan farklı olarak paranın gerekli olduğunu bize gösterdikten sonra, para ile meta arasında hiçbir ayrım bulunmadığını **hemen birden** ileri sürüyorlar. Bu soyutlamaya kaçışın nedeni, paranın gerçek gelişmesinde, burjuva **sağduyunun** gerekçelerine hoş gelmeyen ve bu yüzden örtbas edilmesi gereken çelişkilerin ortaya çıkmasıdır. Oysa alışın ve satışın, yer ve zaman bakımından ayrılmış dolaşımın bu iki önemli öğesinin, birbiriyle ilgisi olmaması ölçüsünde hiç de aynı zamana raslaması gerekmez. Bunların ilgisizliği, birinin ötekine karşı durumunu ve görünebilen bağımsızlığını sürdürebilir. Ama her ikisi de bir bütünün önemli öğelerini oluşturdukları ölçüde, bağımsız yapının zorla kırıldığı ve içsel birliğin dışsal olarak bir zorlayıcı patlama yoluyla sağlandığı bir öğenin de eklenmesi gereklidir. Böylece aracı olarak paranın belirlenmesinde, değişimin iki eyleme ayrılmasında bunalımların filizi bulunur; hiç değilse bunalımların gerçekleştirilmemesi olanağı, klasik olarak oluşmuş; kavramına uygun düşmüş dolaşımın temel koşullarının var olduğu yerde bulunur.

Ayrıca anlaşılmıştır ki, dolaşımda para yalnız fiyatları gerçekleştirir. Fiyat önce metanın düşüncel belirlenimi olarak ortaya çıkar. Ama meta karşılığında değişilen para onun gerçekleşmiş fiyatı, gerçek fiyatıdır. Bu yüzden fiyat, metanın *dışında* ve bağımsız halde *yanında* olduğu kadar, onda düşüncel biçimde vardır. Meta parada gerçekleşemiyorsa, dolaşım yeteneğini yitirir, fiyatı da yalnız tasarımsaldır; değişimdeğerine dönüşmüş ürün, gerçekten değişilemiyorsa başlangıçta olduğu gibi, ürün olmaktan çıkar. (Burada fiyatların yükselmesi ve düşmesi sözkonusu değildir.) a) yönünden gözden geçirilince, *fiyat metalarda belirlenmiş* olarak ortaya çıkar; ama b) yönünden gözden geçirilince, *para metanın dışında fiyat* olarak ortaya çıkar. Metaya olan talebin basit bir talep değil, aynı zamanda *paralaşmış* bir talep olması zorunludur. Dolayısıyla, meta, onun fiyatı, gerçekleşemiyorsa, paraya dönüştürülemiyorsa, *değersizleşmiş, fiyatsızlaşmış* olarak görünür. Bu kendine özgü paraya dönüşme zorunlu olur olmaz, metanın fiyatında ifade edilmiş değişim-değerinin feda edilmesi gerekir. Örneğin paranın bütün şeylerin celladı, uğruna her şeyin feda edilmesi gereken Moloch,* metaların despotu olduğu yollu, Boisguillebert'in yakınmaları, bu yüzdendir. Mutlak monarşinin geliştiği dönemlerde bütün vergilerin para vergilerine dönüştürülmesi ile birlikte para, bütün gerçek servetin uğrunda feda edildiği gerçekten bir Moloch gibi ortaya çıkar. Her para paniği aynen böyle ortaya çıkar. Para, diyor Boisguillebert, ticaretin uşağı olmaktan çıkmış, onun tiranı olmuştur.[79] Ama, oysa, gerçekte, paraya

* Ammonilerin ve Fenikelilerin çocuk kurban ettikleri tanrı.

karşı değişimde konan şey fiyatların belirlenmesinde zaten vardı: para artık metayı temsil etmiyor, meta parayı temsil ediyor. Feodal dönemden yeni çağa geçişi oluşturan bazı yazarların, sonradan da sosyalistlerin, para ile yapılan ticaretin hukuksal olmadığı yolundaki yakınmaları da bundandır.

α) İşbölümü geliştiği ölçüde, ürün de değişim aracı olmaktan çıkar. Her ürünün kendine özgü üretiminden bağımsız olarak, genel bir değişim aracının gerekliliği ortaya çıkar. Doğrudan maddi varlığa yönelmiş üretimde *her* mal *her* malla değişilemez, belirli bir etkinlik yalnız *belirli* ürünler ||40| karşılığında değişilebilir. Ürünler ne kadar özel, değişik, bağımsız olursa, genel bir değişim-değeri öylesine gereklidir. Başlangıçta emeğin ürünü ya da emeğin kendisi, genel değişim-değeridir. Ancak bu özelleştiği ölçüde, genel bir değişim-değeri olmaktan giderek çıkar. Bir dereceye kadar gelişmiş işbölümü, her bireyin gereksinimlerinin çokyanlı ve ürününün o kadar tekyanlı olmasını gerektirir. *Değişim gereksinimi* ile *doğrudan değişim aracı,* ters orantılı olarak gelişir. Öyleyse belirli bir ürünün ve belirli emeğin *değişilebilirliğine* karşı değişilmesi gerektiği yerde, *genel bir değişim aracının* gerekliliği vardır. Bir nesnenin değişim-değeri, onun *değişim-değeri* olarak iş görme yeteneğinin nicel olarak özgülleşmiş ifadesinden başka bir şey değildir. Parada, bu *değişim aracının* kendisi bir nesne haline gelir, ya da yeniden nesnenin değişim-değeri, nesnenin dışmda bağımsız bir varlık kazanır. Meta, para karşısında yalnız sınırlı gücü olan bir değişim-değeri olduğu için, para karşısmda değişim aracı olmaktan çıkabilir.

β) Değişimin alışa ve satışa ayrılması, satış yapmadan satın almamı olanaklı kılar (metaların *istifçiliği*) ya da satın almaksızın satış yapabilirim (paranın birikimi). Bu, spekülasyona olanak verir. Değişimi özel bir mesleksel etkinlik haline getirir; yani *tüccar sınıfını* yaratır. Bu ayrılık, metaların kesin değişimi arasmda bir yığın işlemi olanaklı duruma getirmiştir ve bir yığın insanın bu ayrılığı sömürmesini sağlar. Bir yığın *sözde işlemi* olanaklı kılmıştır. Hemen anlaşılır ki, iyice ayrı bir eylem olarak ortaya çıkan şey iyice birleşik bir şeydir; iyice birleşik bir eylem olarak düşünülmüş bir şey, gerçekte iyice ayrıdır. Alım ve satımın iyice değişik eylemler olarak kendini gösterdiği anlarda, bütün metaların genel değer yitirmesi ortaya çıkar. Paranın yalnız değişim aracı olarak kendini gösterdiği anlarda, paranın değer düşüşü kendini gösterir. Fiyatların genel düşüşü ya da yükselişi.

Emeğin kendi özgül ürününden, ürünün onun için dolayımsız kullanım-değerinden bağımsızlığı nedeniyle *para mutlak işbölümü olanağı sağlar*. Spekülasyon dönemlerinde fiyatların genel yükselişi, onla-

[79] Pierre le Pesant, sieur de Boisguillebert, "Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs ..." *Economistes financiers du XVIII siècle,* Paris, 1843, s. 395-413.

rın *değişim-değerinin* ya da *onların üretim maliyetlerinin* genel yükselişinin sonucu olamaz; çünkü *değişim-değeri ya da altının üretim maliyeti,* bütün öteki metaların maliyeti ile eşit ölçüde yükselirse, bunların değişim-değeri, para olarak ifade edilirse, yani fiyatları belirtilirse, aynı kalır. Altının üretim fiyatındaki bir düşüş de bunun nedeni olamaz. (Burada henüz kredi sözkonusu değildir.) Ancak para hem genel meta, hem de özel meta olduğu için, özel meta olarak talep ve arz yasalarına bağlı olduğu için, özel metalara olan genel talep, paranın tersine, bunu düşürmek zorundadır.

Görüyoruz ki, paranın, gerek doğrudan trampanın, ve gerek değişim-değerinin çelişkilerini ancak bunları genelleştirmesi yoluyla çözmesi onun doğasmda vardır. Özel değişim-değerinin özel bir değişim-değerine karşılık değişilmesinin olup olmaması bir raslantıydı; ama şimdi metanın genel değişim-değerine karşılık, kendi özelliğinin daha büyük ölçüde çeliştiği değişim-değerine karşılık, değişilmesi zorunludur. Metanın değişilebilirliğini güvenceye almak için değişilebilirliğinin kendisi onun karşısına bağımsız bir meta olarak konur. (Araç, amaç olur.) Özel meta, özel metayı buluyor mu sorusu vardı. Ama para, değişim eyleminin kendisini birbiriyle ilgisiz iki eylem durumuna getirir.

(Güçlü, zayıf vb. dolaşım ile ilgili sorunlardan, özellikle dolaşımdaki paranın miktarının ve fiyatlar konusundaki tartışmalı noktanın geliştirilmesinden önce, parayı üçüncü belirlenimi içinde gözden geçirmek gerekir.)

Dolaşımın bir öğesi, metanın para yoluyla metaya karşılık değişilmesidir. Ama bunun gibi başka bir öğe de vardır ve hem meta para karşılığında ve para meta karşılığında değişilir, hem de para meta karşılığında, ve meta para karşılığında değişilir; öyleyse para meta yoluyla kendi kendisinin aracılığını yapar, bu hareketin bağrında, kendi kendisiyle birlikte bulunan birlik olarak ortaya çıkar. Bunun gibi, artık para araç olarak değil, dolaşımın amacı olarak ortaya çıkar (örneğin tüccar sınıfı içinde) (ve genel olarak ticarette). Dolaşım yalnızca sürekli bir değişme diye değil de, aynı zamanda kendi kendisinde gösterdiği yuvarlak dolaşımlar halinde gözönüne alınınca, bu yuvarlak dolaşım iki yönlü olur: meta—para—para—meta; öte yandan da para—meta—meta—para; yani satın almak için satıyorsam, satmak için satın alırım. Birinci örnekte para yalnız, meta elde etmek için araçtır, meta da amaçtır; ikinci örnekte meta yalnız, para elde etmek için araçtır, para da amaçtır. Bu, dolaşım öğelerinin özetlenmesiyle basit biçimde kendini gösterir. Salt dolaşım olarak gözönüne alınırsa, onu çıkış noktası diye saptamak için hangi noktada konuya el attığım önemsiz sayılmak gerekir.

Gerçi şimdi dolaşımda bulunan meta ile dolaşımda bulunan para arasında kendine özgü bir ayrım oluşuyor. Meta belli bir noktada dolaşımdan dışarı atılır ve kesin belirlenişini ancak, dolaşımdan kesinlikle çıkarılınca, ||41| ister üretim eyleminde, ister asıl tüketimde olsun, tüketildikten sonra yerine getirir. Buna karşılık, paranın kullanılması ve belirlenimi, çark olarak dolaşımda kalmaktır; *perpetuum mobil** olarak dolaşımına durmadan yeniden başlamaktır.

Bununla birlikte ikinci belirlenim de birincisi gibi dolaşım içinde oluşur. Şimdi şöyle söylenebilir: Metayı meta karşılığında değişmenin bir anlamı vardır, çünkü metalar fiyat olarak eşdeğer olmakla birlikte, nitel olarak farklıdırlar ve bunların değişimi sonunda nitel olarak farklı gereksinimleri karşılarlar. Buna karşılık, parayı para karşılığında değişmenin bir anlamı yoktur, çünkü nicelik farkı oluşsa bile, çok para daha az para karşılığında değişilir, satın alındığından daha pahalıya satılır — ayrıca kâr kategorisi ile şimdilik ilgimiz yoktur. Dolaşımın analizinden çıkardığımız para — meta — meta—para sonucu, yaşamın dolaşımını: ölüm—yaşam—ölüm diye betimlemek isteyişimiz gibi, salt keyfî ve anlamsız bir soyutlamaya benzer; oysa bu son örnekte, bireyselleşmiş öğenin temel öğede sürekli çözüşmesinin, temel öğenin sürekli bireyselleşmesi gibi, doğal sürecin bir öğesi olduğu yadsınamaz. Dolaşım eyleminde metalarm sürekli parasallaşması gibi, metalarda da paranın sürekli değişimi sözkonusudur.** Yeniden satmak için satın almanın gerçek sürecinde ise asıl neden, bununla yapılacak olan kârdır, son amaç da meta yoluyla daha az parayı daha çok para karşılığında değişmektir, çünkü para ile (burada ne özel metal para, ne de özel metal para türleri sözkonusudur) para arasında nitel olarak bir ayrım yoktur. Bununla birlikte işlemin başarısızlığa uğrayabileceği ve böylece nicel olarak fark olmadan paranın paraya karşılık değişilmesinin gerçekte bile sık sık görüldüğü ve görülebileceği de yadsmamaz. Ama ticaretin dayandığı ve bundan dolayı genişliğine göre dolaşımın başlıca öğesini oluşturan bu sürecin olanaklı bulunabilmesi için, para—meta—meta—para dolaşımının, dolaşımın özel biçimi sayılması zorunludur. Bu biçim, paranın metaların salt değişim-değeri olarak

* Devridaim makinesi.

** *Elyazmasında çizilmiş kısım*: "Ancak önce şunu belirtmek gerekir ki, dolaşımın her iki öğesi, daha önce onun sonsuz süreci diye adlandırdığımız üçüncü öğe tarafından üretilir; bunun aracılığı ile, çıkış noktası olarak parayı ya da metayı ele alıp işlesek de, sonuç noktasının durmadan bu dolaşım çizgisi üzerinden geçmesi olanağı ve zorunluğu vardır. Ama gene de para–meta–meta–para–meta; öyleyse her iki öğeden hiçbiri kendi kendinde son bulmuyorsa, gene de kendi belirliliği içinde incelenmelidir; bununla ilgili olarak, hareketin bir öğesinin, paranın meta aracılığı ile kendi kendine karşı değişilmesinden oluştuğu bir anlık son amaç olduğu pek tuhaf sayılmaz. Bir tüccar para karşılığında şeker satın alır, o satar..."

ortaya çıkışından kendine özgü biçimde ayrılır; orta nokta olarak; sonun altlığı olarak. Dolaşımın ticarette gösterdiği nicel olarak belirlenişi yanında, onu salt nicel biçimde, kendine özgü hareketi içinde ortaya koymalıdır. *İkincisi,* dolaşım paranın ne ölçü olarak, ne değişim-değeri olarak, ne de her ikisi olarak tek başına geçerli olmamasını içerir; onun üçüncü bir belirlenimi daha vardır. *Birincisi,* burada, kendinde amaç olarak, bu amacınsalt gerçekleşmesi için meta ticareti ve değişim kendinde amaç olarak görünür. *İkincisi,* onunla birlikte burada çevrim tamamlandığı için *onun dışına* çıkar, bunun gibi para yoluyla eşdeğerine karşılık değişilen meta da dolaşımdan dışlanmıştır. Paranın, yalnızca dolaşımın acentası olarak belirlendiği ölçüde, sürekli olarak çevrim içinde kapalı kaldığı çok doğrudur. Ama burada şu da görülüyor ki, bu dolaşım aleti dışında başka bir şey daha vardır, bu da dolaşımın dışında bağımsız bir varlığa sahiptir ve metanın sürekli olarak kesinlikle dışarda kalması zorunluğu gibi, bu yeni belirlenimi içinde onun dışına çıkarılıp konabilir. Parayı, bu üçüncü belirlenimi içinde, gerek ölçü olarak iş görmek, gerek genel değişim aracı ve böylece de meta fiyatlarının gerçekleşmesi olmak üzere, ilk iki belirlenimini içine alan bu belirlenimi içinde incelememiz gerekir.

c) Zenginliğin Maddi Temsilcisi Olarak Para (Paranın Birikimi; Bundan Önce Sözleşmelerin Genel Konusu vb. Olarak Para)

Her noktanın aynı zamanda başlangıç noktası ve bitiş noktası olarak ortaya çıkması her dolaşımın doğasında vardır: gerçekte, Öteki olarak ortaya çıktığı ölçüde de Biri olarak ortaya çıkar. P—M—M—P biçim belirlemesi, birinci olarak ortaya çıkan öteki gibi yani M—P—P—M biçimi gibi doğrudur. Güçlük, öteki metanın nitel olarak farklı olmasında öteki paranın böyle olmamasındadır. Bu para yalnız nicel olarak farklı olabilir. — Ölçü olarak alınınca, paranın maddi özü önemlidir, oysa var oluşu ve daha açıkçası niceliği, *birim* hizmeti gören altın ya da gümüşün paylarının *sayısı,* onun için tamamıyla bu belirlenimde önemsizdir, yalnızca tasarlanmış, varlığı olmayan birim olarak kullanılır. Bu belirlenimde, para, kaçınılmaz bir biçimde, sayı olarak değil, birim olarak bulunur. Bir *pound* pamuk 8 peni değerindedir dersem, 1 *pound* pamuk eşittir 1/116 ons altın demiş olurum (onsu 3£ 17 şilin 7 peni) (931 peni). Aynı zamanda bu, bütün öteki metalara karşılık değişim-değeri olarak, hepsi de bir ons altınla karşılaştırıldıkları için, ||42| çoğunlukla şu kadar ons altın içeren bütün öteki metaların eşdeğeri olarak belirlendiğini ifade eder. *Pound* pamuğun, bir onstaki pamuğu içeren altın niceliğinin belirlendiği ve altınla olan ilk oranı, her ikisinde

gerçekleşen emek-zamanının, değişim-değerlerinin gerçek ortak özünün niceliği ile belirlenir. Bu, değişim-değerinin böyle işlendiği bölümden çıkan koşuldur. Bu denklemi bulma zorluğu, göründüğü kadar büyük değildir. Örneğin, doğrudan altın üreten emekte, belirli miktarda altın doğrudan bir işgününün ürünü olarak vardır. Rekabet öteki işgünlerini buna eşit duruma getirir, *modificandis modificatis**. Dolaylı ya da doğrudan. Tek sözcükle, altının doğrudan üretiminde altının belirli bir miktarı doğrudan ürün olarak ve bundan dolayı da belli bir emek-zamanının eşdeğeri olan değer olarak bulunur. Dolayısıyla yalnızca, çeşitli metalarda gerçekleşmiş emek-zamanının belirlenmesi, doğrudan altın üreten emek-zamanı ile bunun eşitlenmesi, belirli bir metada ne kadar altın içerildiğini söylemek için önemlidir. Bütün metaların fiyat olarak —ölçülmüş değişim-değerleri olarak— belirlenmesi, ancak azar azar oluşan, sık sık değişimi ve böylece de metaların değişim-değerleri olarak sık sık karşılaştırılılmalarını gerektiren bir süreçtir; ancak metaların fiyatlar olarak varlığının önkoşul olması halinde de —kendisi toplumsal sürecin bir ürünü, toplumsal üretim sürecinin bir sonucu olan önkoşul— yeni fiyatların belirlenimi hemen ortaya çıkar, çünkü üretim maliyetinin öğeleri de fiyat biçiminde var olmuş sayılır, yani bunları basbayağı bir noktada toplamak gerekir. (*Sık sık devir, satış, sık sık satış, Steuart.*) Fiyatların belli bir düzenlilik kazanması için bütün bunların süreklilik bulması zorunludur.[80] Bununla birlikte, burada şimdi gelmek istediğimiz nokta şu: altın, gene de metalara göre, ölçü birimi olarak saptanması gerekiyorsa, doğrudan **trampa** yoluyla belirlenir; bütün öteki metaların birbiriyle ilişkisi gibi. Ama **trampada** ürün ancak *kendinde* değişim-değeridir; bu onun ilk fenomenal biçimidir; ama ürün henüz değişim-değeri olarak konmamıştır. Birincisi, bu belirlenim tüm üretimi kapsamaz, yalnızca onun fazlasıyla ilgilidir ve bundan dolayı da az çok kendisi *fazlalıktır* (değişimin kendisi gibi); yararlanmaların, doyumların çevresinin raslantı sonucu genişlemesiyle ilgilidir (yeni nesnelerle ilişki). Bu yüzden ancak pek az noktada oluşur (başlangıçta, doğal toplulukların durduğu yerde, yabancılarla alışveriş içinde), dar bir çevre ile sınırlıdır, üretimde geçici, ayrıntı bir özellik oluşturur; oluşması gibi sönüşü de raslansaldır. Trampa, yerli üretimin fazlasının yabancı üretimin fazlasına karşılık değişimidir, genellikle değişim-değeri olarak ürünün *ilk ortaya çıkışıdır* ve raslansal gereksinimlerle, heveslerle vb. belirlenmiştir. Ancak sürdürülmüş olsa, sürekli bir eylem olsa, sürekli yenilenmesi için gerekli araçları kendinde içermiş olsa, gene dışsal bir raslantı ile yavaş yavaş karşılıklı üretimin düzenlenmesi sayesinde karşılıklı değişimin düzen-

* Değişmesi gerekeni değiştirerek.

[80] *James Steuart, An Inquiry ..., agy, s. 395-396.*

lenmesi gerçekleşir, böylece sonunda emek-zamanında çözüşen bütün üretim giderleri değişimin ölçüsü olabilir. Bu, bize, değişimin nasıl olduğunu ve metanın değişim-değerinin nasıl oluştuğunu gösterir. Bir ilişkinin önce ortaya çıktığı durumlar ise aynı şeyi bize, ne bu ilişkinin saflığında, ne de bütünlüğünde gösterir. Değişim-değeri olmuş bir ürün, en başta basit ürün diye belirlenmiş olmaktan başka bir şey değildir; doğal niteliğinden farklı olarak ortaya konmuştur; ilişki olarak konmuştur ve hem de bu ilişki geneldir, bir meta ile değil, her meta ile, akla gelebilecek her ürünle ilgilidir. Öyleyse genel bir ilişkiyi anlatır; kendi kendisiyle, genel emeğin, toplumsal emek-zamanının *belirli bir miktarının* gerçekleşmesi olarak ilişkili üründür ve bu bakımdan değişim-değerinde dile gelmiş ilişki içinde başka her ürün için eşdeğerdir. Değişim-değeri, bütün ürünlerin özü olarak, bunların doğallığı tamamıyla bir yana, toplumsal emeği gerektirir. Hiçbir şey, bir bütünle ilişkisi olmaksızın genel bir ilişkiyi dile getiremez; ve hiçbir genel ilişki, genel bir şeyle ilişkisi olmaksızın var olamaz. Emek hareket olduğu için, zaman onun doğal ölçüsüdür. En ilkel biçimiyle trampa, öz olarak emeği ve metaların ölçüsü olarak emek-zamanını gerektirir; trampanın düzenlenmesinden, süreklilik kazanmasından, yenilenişinin karşılıklı koşullarını kendi kendine içermesinden hemen sonra da ortaya çıkan budur. — *Değişim-değeri,* ancak metanın başka bir metada dile gelmesiyle, yani ilişki olarak metadır. Bir şinik buğday şu kadar şinik çavdar değerindedir; bu örnekte buğday, çavdarda dile getirilmişse, çavdar buğdayda dile getirilmişse değişim-değeridir. Bunların her biri yalnızca kendi kendisiyle ilişkili olursa, değişim-değeri değildir. Şimdi paranın ölçü olarak bulunduğu ilişkide paranın kendisi, ilişki olarak değil, değişim-değeri olarak değil, belli bir maddenin doğal niceliği olarak, doğal bir ağırlık parçası halindeki altın ya da gümüş olarak dile getirilir. Başka bir metanın değişim-değerinin dile getirildiği meta da, asla değişim-değeri olarak, ilişki olarak değil, doğal özelliği içinde belirli bir miktar olarak dile getirilir. Bir şinik buğday = 3 şinik çavdar değeri ise, çavdar şiniği değil, yalnızca buğday şiniği değer olarak ifade edilmiştir. *Aslında* öteki ***kendinde*** ortaya konmuş eşitliktir; o zaman 1 şinik çavdar 1/3 şinik buğdaya eşittir; ama bu ortaya ||43| *konmamıştır*, yalnız ikinci bir ilişkidir ve kuşkusuz birincisinde de doğrudan vardır. Bir meta başka bir metada ifade edildiği zaman, bu, ilişki olarak, öteki ise belirli bir maddenin yalın miktarı olarak konmuş demektir. 3 şinik çavdar aslında bir değer değildir, çavdar belirli bir hacim miktarını doldurarak bir hacim birimiyle ölçülmüştür. Ölçü olarak, başka metaların değişim-değerlerinin ölçüldüğü birim olarak para için de aynı şey sözkonusudur. Para, içinde doğal özün temsil edildiği belirli bir ağırlıktır, altındır, gümüştür vb.. 1 şinik **buğdayın** fiyatı 77 şilin 7 peni ise,

bu, eşit olduğu başka bir şey olarak, 1 ons altın olarak, oran olarak, değişim-değeri olarak ifade edilmiş demektir. Oysa aslında 1 ons altın kendinde bir değişim-değeri değildir; değişim-değeri olarak değil, kendi kendisinin, kendi doğal özünün, altının belirli bir miktarı olarak ifade edilmiştir. 1 şinik buğdayın fiyatı 77 şilin 7 peni ya da 1 ons altın ise, bu daha büyük ya da daha küçük bir değer olabilir, çünkü 1 ons altın değer olarak, onun üretimi için gerekli-emek niceliğine oranla yükselebilir, ya da düşebilir. Ama bu, onun fiyat belirlenimi için bir önem taşımaz; çünkü onun 77 şilin 7 penilik fiyatı, bütün öteki metalar için eşdeğer olduğu, onları satın alabileceği oranı aynen dile getirir. *Quarter* 77 ya da 1780 şilin *olsun, fiyat* belirleniminin belirliliği, *fiyat* belirleniminin tamamen dışında kalır, yani buğdayın fiyat olarak konmasının dışındadır. 100 ya da 1 şilin olsun onun bir fiyatı vardır. Fiyat ancak onun değişim-değerini, bütün öteki metalara ortak bir birimde ifade eder; dolayısıyla, bu değişim-değerinin başka oranlar tarafından düzenlenmiş olmasını varsayar. 1 quarter buğdayın 1 ons altın fiyatına sahip olması —altınla buğdayın doğal nesneler olarak birbiriyle ilişkisi olmadığı, *böyle* birbirleri için ölçü olmadıkları, birbirlerine *ilgisiz* kaldıkları için—, bir ons altının da gene, bunların üretimi için gerekli emek-zamanına oranla ve böylece her ikisinin, buğdayın ve altının, üçüncü bir şeye, emeğe eşit tutulması ve bu oranda eşit konması yoluyla; bundan dolayı her ikisinin değişim-değerleri olarak birbirleriyle karşılaştırılması yoluyla bulunmuştur. Ama bu, bize, yalnız, buğdayın fiyatının nasıl bulunduğunu, onun eşit sayıldığı altın miktarını gösterir. Paranın buğday fiyatı olarak ortaya çıktığı bu ilişki içinde bile, kendisi gene oran olarak, değişim-değeri olarak değil, doğal bir maddenin belirli miktarı olarak vardır. Değişim-değerinde metalar (ürünler), toplumsal özüne, emeğe oranları olarak bulunurlar; ama fiyat olarak, doğal özelliklerine göre başka ürünlerin miktarında ifade edilmişlerdir. Kuşkusuz denebilir ki, paranın fiyatı da, 1 *quarter* buğday, 3 *quarter* çavdar olarak, hepsi de fiyatı 1 ons altın olan çeşitli metaların değişik miktarları olarak konmuştur. Ancak daha sonra paranın fiyatını ifade etmek için, her biri bir ons altına eşit nicelikte bütün metaların dönüşünün sayılması zorunlu olabilir. Dolayısıyla paranın fiyatını bizzat ifade ettiği metalar kadar çok fiyatı olabilir. Fiyatın ana belirlenimi, *birim,* ortadan kalkabilir. Hiçbir meta, paranın fiyatını ifade etmez, çünkü hiçbiri, onun, öteki metalara olan oranını, onun genel değişim-değerini ifade etmemiştir. Çünkü fiyatın kendine ait özelliği, değişim-değerinin kendisinin genelliği içinde ve gene de belirli bir metada ifade edilmiş olmasıdır. Ama bunun da önemi yoktur. Para, bütün metaların fiyatının ifade edildiği madde olarak ortaya çıktığından, bunlarla ölçüldüğünden, paranın kendisi de, altının, gümüşün vb., kısacası

doğal maddesinin belirli bir miktarı olarak ortaya çıkmıştır. Değişim-değeri olarak değil, oran olarak, belli bir maddenin yalın miktarıdır. Böylece, fiyat olarak başka bir metanın ifade edildiği her meta, bizzat değişim-değeri olarak konmamıştır, tersine metanın kendisinin yalın miktarıdır. Değişim-değerlerinin birimi, ölçüsü, genel karşılaştırma noktası olarak paranın belirleniminde, onun doğal maddesi, altın, gümüş, önemlidir, çünkü para metanın fiyatı olarak değişim-değeri değildir, oran değildir, belirli ağırlıkta altındır, gümüştür; örneğin alt-bölümleriyle birlikte bir liradır ve böylece para temelde de lira olarak, *aes grave** olarak vardır. İşte bu da fiyatı değişim-değerinden ayırır ve gördük ki, değişim-değeri zorunlu olarak fiyat belirlenimine götürür. Bu yüzden emek-zamanından böyle bir para yapmak isteyenler, yani fiyat ile değişim-değeri arasındaki ayrımı hem koymak ve hem de koymamak isteyenler saçmalamışlardır. Öyleyse ölçü olarak, fiyat belirleniminin öğesi, değişim-değerlerinin ölçü birimi olarak para, şu görüngüyü verir: 1) değişim-değeri herhangi bir metaya karşılık bir ons altın olarak belirlenmişse para yalnız onun tasarlanmış birimi olarak gereklidir; gerçek varlığı fazlalıktır ve bu yüzden içinde nesneleştiği niceliktir; *gösterge* (değerin **göstergesi**) olarak, bir ülkede bulunan **kitlesi** önemli değildir; salt hesap birimi olarak gereklidir; 2) bundan dolayı yalnızca zihinsel varlığı gerekli olduğu için, gerçekte meta fiyatı olarak onda yalnız düşüncel bakımdan bulunduğu için, aynı zamanda doğal özün yalın miktarı olarak vardır, bu özde kendini gösterir, birim olarak kabul edilmiş belirli ağırlıkta altını, gümüşü vb., karşılaştırma noktasını, birimi, ölçüyü yansıtır. Değişim-değerleri (metalar) tasarımda altın ya da gümüşün tasarlanmış, belli ağırlıklara çevrilmiş, düşüncede tasarlanmış altın vb. niceliğine eşit tutulmuş, böyle anlatılmıştır.

||44| Paranın değişim aracı ve fiyatların gerçekleştiricisi olan ikinci belirlenimine geçersek, burada gördük ki, paranın belirli bir *nicelikte* var olması gerekir; bu belirlenime uygun düşmesi için, birim olarak konmuş ağırlıkta altın ya da gümüşün belirli bir sayıda bulunması zorunludur. Eğer, bir yanda gerçekleşecek fiyatların, —niceliği tarafından belirlenmiş bir metanın fiyatına bağlı olan— toplamı verilmişse ve, öte yanda da para dolaşımının hızı varsa, dolaşım aracının belli bir niceliği gerekli olacaktır. Oysa şimdi, temel biçimi, dolaşımın kendini gösterdiği doğrudan biçimi, M—P—P—M biçimini yakından incelersek, burada para salt değişim-değeri olarak bulunur. Meta, meta karşılığında değişilir ve para, yalnızca değişim aracı olarak vardır. Birinci metanın fiyatı, ikinci metanın fiyatını para ile gerçekleştirmek için ve onu birincisi için elde etmek üzere, parada gerçekleştirilir. Birinci meta-

* Ağırlık birimi.

nın fiyatı gerçekleştikten sonra, şimdi fiyatını parada elde etmiş olanın amacı, ikinci metanın fiyatını elde etmek değildir, şimdi o, metayı elde etmek için onun fiyatını öder. Aslında para ona, birinci metayı ikincisi karşılığında değişme hizmetinde bulunmuştur. Salt dolaşım aracı olarak paranın başka amacı yoktur. Metasını para karşılığında satmış olan kimse, yeniden meta satın almak ister, onun metasını satın aldığı kişinin de gene, meta satın almak için vb. paraya gereksinimi vardır. Salt dolaşım aracı olarak bu belirleniminde, paranın kendisinin belirlenimi yalnız bu dolaşım içinde vardır ve bu dolaşımı, niceliğinin önceden belirlenmiş olmasıyla gerçekleştirir; sayısı belirlenmiştir. Paranın kendisinin birim olarak metalarda bulunuşu ölçüsünde, fiyatlarda daha önceden belirlenmiştir ve dolaşım aracı olarak salt bu varsayılmış birimin sayısı olarak ortaya çıkar. Para metaların fiyatını gerçekleştirdiğine göre, meta, altın ve gümüşteki gerçek eşdeğerine karşılık değişilir; değişim-değeri gerçekten parada, başka bir metanın parasında değişilir; ama böylece de bu süreç yalnızca, paranın yeniden metaya dönüştürülmesi için, böylece de birinci metanın ikincisine karşılık değişilmesi için oluşur, bunun sonucu olarak para onca kaybolmuş durumda kendini gösterir, ya da özü yalnızca, sürekli halde bu kayboluş halinde bulunmasından, bu aracılığın gerçekleştiricisi olarak varlığından meydana gelir. Dolaşım aracı olarak para, *yalnız* dolaşım aracıdır. Bu karakteriyle iş görebilmesi biçiminde ona özgü bu tek belirlilik, dolaşımdaki niceliğinin, sayısının belirliliğidir. (Sayısı hızla da belirlendiği için, hızı, burada ayrıca belirtmeye gerek yoktur.) Para fiyatı gerçekleştirdiği ölçüde, altın ve gümüş olarak maddi özü önemlidir; ancak bu gerçekleşme yalnızca kayboluş halinde olduğu ve kendi kendini ortadan kaldıracağı için, *önemsizdir*. Bu, yalnız, burada sözkonusu olanın metanın altın ya da gümüş karşılığında özel bir meta olarak değişimiymiş gibi bir *görüntüdür*; sürecin sona ermesiyle, altın ve gümüş yeniden meta karşılığında, böylece de metaya karşılık meta değişilir değişilmez kaybolan bir görüntü. Bu yönden salt dolaşım aracı olarak altın ve gümüş, ya da altın ve gümüş olarak dolaşım aracı, doğal bir özel meta olarak onun özelliği karşısında önemsizdir. Dolaşımdaki metaların toplam fiyatının = 10.000 *taler* olduğunu varsayalım. Burada ölçü 1 taler = x gümüşün ağırlığıdır. Bu metaları 6 saat dolaştırmak için 100 taler gereklidir; yani her taler 6 saate 100 taler fiyatını öder. Şimdi önemli olan, 100 talerin, 100 sayısının, meta fiyatlarının toplamını ölçen metalik birimin varlığıdır; bu 100 birimdir. Bu birimlerin gümüşten olması, sürecin kendisi için önemsizdir. Çünkü bu, bir talerin dolaşım çemberi içinde gümüş yığınının, kendisinde gerçekten bulunandan 100 kat daha büyük bir gümüşü temsil etmesinde, paranın her belli değişiminde yalnız 1 talerlik gümüş ağırlığını temsil etmesine karşın,

kendini gösterir. Dolaşımın bütünü içinde ele alınınca, 1 taler 100 taleri, gerçekte içerdiğinden 100 kat daha büyük bir gümüş ağırlığını temsil etmiş olur. Gerçekte taler, 100 talerde bulunan gümüş ağırlığı için yalnız bir *im*dir. Gümüş çokluğu olarak alınınca, gerçekte temsil ettiğinden 100 kat daha büyük bir fiyatı temsil eder. Örneğin diyelim ki 1 sterlin = 1 / 3 ons altın (aslında bu kadar değildir). 1 sterlinlik bir metanın fiyatı ödeniyorsa, yani fiyatı 1 sterlin olarak gerçekleşiyorsa, meta 1 sterlin karşılığında değişiliyorsa, önemli olan, sterlinin gerçekte 1 / 3 ons altın içermesidir. Bu bir sahte sterlin ise, değerli olmayan bir metalden meydana gelmişse, 1 sterlin yalnız görüntü ise, gerçekte metanın fiyatı gerçekleşmemiş olur; bunun gerçekleşmesi için metanın 1 / 3 ons altına eşit olan değersiz metalle ödenmesi gerekirdi. Dolaşımın yalıtılmış bu anı açısından sorun gözden geçirilirse, para biriminin belirli bir miktarda altın ve gümüşü gerçekten temsil etmesi önemlidir. Ancak dolaşımın bütününü ele alırsak, onu birleştirici M—P—P—M süreci ile gözden geçirirsek, konu tümüyle başkalaşır. Birinci durumda, fiyatının gerçekleşmesi ancak görünüşte olacaktı: fiyatının yalnız bir *parçası* gerçekleşmiş olacaktı. Düşüncel olarak ona verilmiş fiyat, gerçekte ortaya çıkmayacaktı. Düşüncel olarak şu kadar ağırlıkta altın = meta, değişimde şu kadar ağırlıkta altının parçası karşılığında gerçekte değişilmez. Ama gerçek bir sterlin yerine sahte bir sterlin dolaşımda olsaydı, dolaşımın bütünü içinde, sanki hakikisiymiş gibi kesinlikle aynı işi görebilirdi. Bir a metası 1£ fiyatına sahte 1 sterlin karşılığında değişilir ve bu sahte sterlin de gene (1 sterlinlik) b metası karşılığında değişilirse, sahte sterlin ||45| hakikisiymiş gibi kesinlikle aynı işi yapabilirdi. Bundan dolayı bu süreçte, gerçekte hakiki sterlin, fiyatların gerçekleşmesine esas olan öğe değil de, paranın yalnız dolaşım aracı olarak iş gördüğü, fiyatların gerçekleşmesinin yalnız bir *görüntü*, yitip giden aracı olduğu sürecin bütünü göz önüne alınırsa, yalın bir *imdir*. Burada sterlin altın yalnız, a metasının aynı fiyattaki b metası karşılığında değişilmesine yarar. a metasının fiyatının kesinlikle gerçekleşmesi burada b metasıdır ve b'nin fiyatının kesinlikle gerçekleşmesi de a metasıdır ya da c ya da d metasıdır, bu da ilişkinin biçimi için aynı şeydir, bu ilişki için metanın özel içeriği tamamıyla önemsizdir. Aynı fiyattaki metalar değişilir. a metası b metası ile doğrudan değişilecek yerde, a metasının fiyatı b metası ile, b metasının fiyatı a metası ile değişilir. Böylece para, meta karşısında onun yalnız fiyatını gösterir. Metalar fiyatları üzerinden birbirleri karşısında değişilirler. Meta fiyatının kendisi düşüncel olarak metada, altın ya da gümüşün, paranın nesneleştiği maddenin belli bir doğal biriminin (ağırlık parçasının) sayısı olduğunu anlatır. Bu kez parada, ya da metanın gerçekleşmiş fiyatında, bu birimin gerçek sayısı metanın karşısına çıkar. Ancak fiya-

tın gerçekleşmesi sonuncu olmadığı, burada sözkonusu olan şeyin, fiyat olarak metanın fiyatının elde edilmesi değil, fiyat olarak başka bir metanın fiyatı olduğu için, paranın maddesi, örneğin altın ve gümüş, önemli değildir. Para, dolaşım aracı, değişim-değeri olarak özne haline gelir, onun gösterildiği doğal madde, bir **raslantı** olarak ortaya çıkar, bu raslantının önemi değişim eyleminin içinde kaybolup gider; çünkü bu maddede bulunan şey, paraya karşılık değişilen metanın sonunda gerçekleşmesi değil, öteki metanın maddesinin bulunmasıdır. Öyleyse şimdi, dolaşımda 1) paranın fiyatları gerçekleştirmesi, 2) mülkiyet sıfatının dolaşması öğeleri yanında, bir üçüncüsü de: doğrudan oluşamayan şeyin aracılıkla oluşması, metanın değişim-değerinin başka herhangi bir metada gösterilmesi öğesi ile karşı karşıya bulunuyoruz. 1 arşın bez 2 şilin ve 1 pound şeker 1 şilin ediyorsa, bezin arşını 2 şilin aracılığıyla 2 pound şekerde gerçekleşir, bundan dolayı şeker, değişim-değerinin maddesine, değişim-değerinin gerçekleştiği maddeye dönüşür. Salt dolaşım aracı olarak, dolaşım sürecinin bağrındaki rolü içinde sürekli akışan para, fiyatların ölçüsü değildir, çünkü bu biçimiyle fiyatların kendisinde zaten vardır; fiyatların gerçekleşmesinin aracı da değildir, çünkü bu biçimiyle dolaşımın bir öğesinde vardır, ama öğelerin bütünlüğü içinde kaybolur; para yalnız bütün metalara karşı fiyatın salt *temsilcisidir* ve metaların aynı fiyatlardan değişilmesinde yalnız araç olarak iş görür. Bir metaya karşılık değişilir, çünkü metanın değişim-değerinin genel temsilcisi ve bu durumu ile aynı değerdeki başka her metanın *temsilcisi*, genel temsilcidir ve bu durumu ile de bizzat dolaşımın içindedir. Bir metanın fiyatını bütün öteki metalar karşısında, ya da bütün metaların fiyatını bir meta karşısında *gösterir*. Bu ilişki içinde para meta fiyatlarının yalnız *temsilcisi* değil, aynı zamanda kendi kendisinin *imidir*; bu demektir ki, dolaşım eyleminin içinde de onun maddesi, altın ve gümüş önemsizdir. Para fiyattır; belirli miktarda altın ya da gümüştür; bununla birlikte fiyatın bu gerçekliği burada yalnızca kaybolan bir gerçekliktir, sürekli olarak kaybolmak, saklı tutulmak için belirlenmiş gerçekliktir, kesin gerçeklik olarak geçerli değildir, her zaman yalnızca arada, ***aracı olarak*** bir gerçekliktedir; bu bakımdan, burada sözkonusu olan fiyatın gerçekleşmesi değil, özel bir metanın değişim-değerinin başka bir metanın malzemesindeki gerçekleşmesidir, böyle olunca onun kendi malzemesi önemli değildir, fiyatın gerçekleşmesi olarak kaybolan malzemedir, çünkü bu gerçekliğin kendisi de kaybolur; o halde bu sürekli hareket içinde bulunduğu sürece yalnızca değişim-değerinin temsilcisidir, bu değişim-değeri de ancak, gerçek değişim-değerinin sürekli olarak temsilcisinin yerine geçmesi, onunla sürekli yer değiştirmesi, onunla sürekli olarak değişilmesi ile gerçekleşir. Demek ki, bu süreçte paranın gerçekliği, onun fiyat

olması değil, onu *göstermesi,* onun temsilcisi olmasıdır; **fiyatın** yani kendi kendisinin nesnel bakımdan var olan temsilcisidir ve **bu biçimi** ile metaların değişim-değeridir. Değişim aracı olarak para, metaların fiyatlarını ancak, bir metanın değişim-değerini başka bir metada onun birimi olarak göstermesi, metanın değişim-değerini başka bir metada gerçekleştirmek, yani öteki metayı değişim-değerinin malzemesi olarak ortaya koymak için gerçekleştirir.

Öyleyse para bu nesnel im olarak ancak dolaşımda vardır; ondan çıkarılıp alınınca yeniden gerçekleşmiş fiyattır; ama süreç içinde, yukarda gördüğümüz gibi, niceliktir, parasal birimin bu nesnel iminin sayısı, belirlenişi önemlidir. Öyleyse, paranın metalar karşısında var olan nesne halinde göründüğü dolaşımda onun maddi özü, dayanağı belirli miktarda altın ve gümüş olarak önemsiz olduğu halde sayısının belirlenişi önemlidir, çünkü bu durumda bu birimin belirli sayısı için yalnız bir *imdir,* ama yalnız düşüncede ölçü olarak kabul edildiği belirlemesi içinde maddi dayanağı önemliydi, niceliği ve varlığı ise önemsizdi. Bundan çıkan sonuç, altın ve gümüş metal olarak paranın, *ancak* dolaşım ve değişim aracı olduğu, biriminin ||46| belirli bir miktarını ifade eden başka her *im tarafından* yerini alabildiği ve böylece simgesel paranın yerini gerçek para alabildiği için, maddi para, salt değişim aracı olarak da simgeseldir.

Ölçü olarak, fiyatların gerçekleşmesi olarak, salt değişim aracı olarak paranın bu çelişkili belirlemelerinden çıkan sonuçla, başka türlü açıklanamayan, şu olgu açıklanabilir: altın, gümüş, metal para, değersiz metal karışımı yoluyla *sahteleştirilirse,* para değer yitirir, fiyatlar yükselir; çünkü bu durumda fiyatların ölçüsü, artık, altın onsla ifade ettiğimiz üretim maliyeti tarafından değil, ama 2/3 oranında bakır vb. karıştırılmış onsla belirlenmiştir (metal para sahtelikleri, yalnızca değerli metalin ağırlığının tambölen kesirlerinin adlarıyla sahteleştirilmiş ya da değiştirilmişlerse, örneğin bir onsun sekizde-biri 1 **sovereign** diye adlandırılmışsa, ölçü kesinlikle aynıdır ve yalnızca adını değiştirir. Eskiden 1/4 ons 1 **sovereign** iken, şimdi 1/8 ise, 1 **sovereign**'in fiyatı yalnız 1/8 ons altın demektir; yani eskiden 1 **sovereign**'i gösteren fiyatı belirtmek için aşağı yukarı 2 **sovereign** gereklidir); ya da değerli metalin tambölen parçalarının yalnızca adının sahteleştirilmesi halinde ölçü aynı kalmış, tambölen parça ise eskisinden iki kat daha fazla *frank* olarak ifade edilmiştir; öte yandan paranın, altının, gümüşün dayanağı tamamen kaldırılmış, onun yerine, gerçek paranın belirli miktarlarının imini taşıyan kağıt konmuşsa, dolaşımın gerektirdiği nicelikte kağıt altın ve gümüşün tam değerinde sürümdedir. Birinci örnekte, dolaşım aracı aynı zamanda ölçü olarak paranın malzemesi ve fiyatın kesinlikle gerçekleşen malzemesi olduğu için; ikinci örnekte, para yalnız dolaşım

aracı olarak belirlenmesi durumunda olduğu için.

Paranın çelişik belirlenimleri arasında kabaca karıştırılmasının örneği: "**Fiyat, kesin olarak satın almak için kullanılabilen para miktarı ile belirlenir. Dünyadaki bütün metalar, dünyadaki bütün paradan fazlasını getiremez.**" Birincisi, fiyat belirlemesi ile gerçek satışın hiçbir ilgisi yoktur; fiyat belirlemesinde para yalnız ölçüdür. İkincisi, (dolaşımda bulunan) bütün metalar her **para parçası** bin kez dolaşırsa, **dünyadaki** paranın bin katını getirebilir. (Alıntı *London Weekly Dispatch*'ten, 8 Kasım 1857.)

Dolaşımda gerçekleşecek fiyatların bütün toplamı, metaların ve bunların dolaşıma bırakılmış yığınının fiyatları ile değişir; öte yandan sürümde bulunan dolaşım aracının hızı da, kendisinden bağımsız koşullar tarafından belirlendiği için, dolaşım araçlarının niceliği değişebilir, yayılabilir ve daralabilir — *dolaşımın daralması ve yayılması.*

Salt dolaşım aracı olarak para konusunda denebilir ki, para, malzemesi önemsiz olduğu ve yalnız bizzat değişim gereksinimini giderdiği, başka hiçbir gereksinimi doğrudan gidermediği ölçüde, meta (özel meta) olmaktan çıkar: altın ve gümüş, para olarak dolaşmaya başlar başlamaz, meta olmaktan çıkar. Öte yandan para konusunda gene denebilir ki, para artık *yalnız metadır* (*genel meta*), doğal özelliğine karşı önemsiz ve bu yüzden bütün doğrudan gereksinimler için önemi olmayan, belli bir gereksinmeyle doğal ilişkisi olmayan, saf biçimi içindeki metadır. Parasal sistemin, hatta kısmen de korumacılık sisteminin yandaşları (bkz: örneğin Ferrier,[81] s. 2), birinci yöne, modern ekonomistler de ikinci yöne bağlı kalmışlardır; örneğin Say, paranın bir "özel" meta olarak, başka bütün metalar gibi bir meta işlemi gördüğünü söyler.[82] Değişim aracı olarak para, üretim ile tüketim arasında zorunlu bir aracıdır. Gelişmiş para sisteminde yalnız değişmek için üretilir, ya da değişerek üretilir. Para bir kenara atılarak ya üretimin daha alt bir aşamasma (ikincil derecede varolan trampaya uygun düşen bir aşamaya) dönülür, ya da daha yukarı bir aşamaya çıkılır ve bu aşamada artık değişim-değeri metanın ilk belirlenimi değildir, çünkü değişim-değerinin temsilcisi olan genel emek, artık yalnızca topluluğa aktarılan özel emek olarak ortaya çıkmaz.

Paranın dolaşım aracı olarak üretken olup olmadığı sorusu da çözüme ulaşır. Adam Smith'e[83] göre para üretken değildir. Örneğin Ferrier[84] şöyle diyor: "Değerler para olmadan var olamayacakları için

[81] François-Louis-Auguste Ferrier, *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*, Paris, 1805, s. 35.

[82] Jean-Baptiste Say, *Traité d'Economie Politique*, 3. baskı, c. 2, Paris, 1817, s. 460-461.

[83] Adam Smith, *An Inquiry ...*, c. 2, s. 271-285.

[84] F. L. A. Ferrier, *Du gouvernement ...*, agy, s. 52.

para değerleri yaratır." Yalnızca "metal olarak paranın *değerini* değil, onun para olarak *özelliğini* de dikkate almak" zorunludur. Paranın herhangi bir özel üretim dalının aracı olmaması bakımından A. Smith haklıdır;[85] ürünün ve üretim temsilcisinin paranın belirleniminde bulunması için değişim-değerine dayalı genel üretimin bir öğesi olduğu, bu belirlenim üründen farklı bir parayı gerektirdiği için Ferrier de ||47| haklıdır. Çünkü üretim bütünlüğü içinde ele alınınca, para ilişkisinin kendisi bir üretim ilişkisi demektir.

M—P—P—M ayrışımı metaların *fiyatları* varsayılmış olsa bile (bu da ana ayrımı oluşturur) her iki öğesine bölündüğüne göre, dolaşım da doğrudan trampanın iki eylemine bölünür. M—P: metanın değişim-değeri başka bir özel metada, paranın maddesinde, paranın değişim-değeri de metada dile getirilir; aynı zamanda P—M'da. Buna göre A. Smith, değişim-değeri olarak paranın, yalnız *barter*'ın (trampanın) pek karmaşık bir türü olduğunu söylerken haklıdır.[86] Ancak sürecin bütünü gözden geçirildiğinde, her ikisi, metanın parada gerçekleşmesi ve paranın metada gerçekleşmesi eylemleri önemsiz olmadığına göre, A. Smith'in, kendisi paranın doğasını gözden kaçırmıştır, paranın dolaşımı trampayı ortadan kaldırmıştır; para yalnız işbölümünden meydana gelen "**aritmetik bölünüşü**" kapatmaya yarar diyen karşıtları haklıdır. Bu "**aritmetik figürler**"in, uzunluk ölçüsü gibi, altından ve gümüşten olmasına gerek yoktur. (Bkz: *Solly*, s. 20.[87])

Metalar, ***metaydılar***, besin oldular, tüketim içinde bittiler; dolaşım aracı olarak para bu durumda değildir; dolaşım aracının bu belireniminde kaldığı *sürece* para hiçbir noktada meta olmaktan çıkmaz.

Şimdi paranın, dolaşımın ikinci biçiminden ilk çıkışını yapan üçüncü belirlenimine geçiyoruz:

P—M—M—P; burada para yalnız *araç* olarak vardır; aynı zamanda da hem ölçüdür, hem de asıl amaçtır ve bundan dolayı da hem dolaşımdan çıkar, hem de dolaşımını önce tamamlayan belirli metadır ve ***metayken, besin*** haline gelir.

Önce özellikle belirtmek gerekir ki, paranın, değişim-değerine dayalı genel üretimin özündeki ilişki olarak belirlenmesi koşulu altında, onun üretim aracı olarak yaptığı iş değişik yönlerden de kanıtlanabilir. "Altının ve gümüşün yararı, bunların emeğin yerine geçmesine dayanır". (*Lauderdale*,[88] s. 11.) Değişimde istenen nesneyi elde etmeden

[85] Agy, s. 18.

[86] Edward Solly, *The Present Distress, in Relation to the Theory of Money*, Londra, 1830, s. 3.

[87] Agy, s. 5-6.

[88] Lauderdale, *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique* ..., E. Lagentie de Lavaïsse çevirisi, Paris, 1808, s. 140.

önce, tam bir dizi *trampa* gereklidir. Daha sonra her özel değişimde metaların göreli değerini bir inceleme altına almak gereklidir. Birincisi değişim aracı olarak (ticari araç) parayı gereksiz kılar, sonuncusu da bütün metaların değerinin ölçüsü ve temsilcisi olarak paraya gerek bırakmaz. (Agy, s. 11.) Para üretken *değildir* biçimindeki tersine olumlama, yalnızca, üretken olduğu belirlenimi dışında, ölçü olarak, dolaşım aracı ve değerlerin temsilcisi olarak *üretken olmadığı,* niceliğinin bu belirlenimleri yerine getirmesi için gerekli olması yönünden üretken olduğu anlamına gelir. Yalnızca *üretken* olmadığını değil, onun bu üreticilik belirlemesinde gerekli olduğundan daha fazlasının uygulanması halinde hemen üretimin *faux frais*'i* olması başka her üretim ya da değişim aracı bakımından, hem makine ve hem de taşıt aracı bakımından geçerli olan bir doğrudur. Ama bununla, paranın, yalnızca var olan gerçek zenginliği değiştiği söylenmek isteniyorsa emeğin para karşılığında değişildiği ve onunla satın alman emek için de, yani üretici etkinliğin kendisi, *potansiyel* zenginlik için de sözkonusu olduğu için, yanlıştır.

Tam gelişmesi içinde, paranın *üçüncü belirlenimi,* ilk ikisini ve bunların birliğini gerektirir. Öyleyse paranın dolaşım dışında bağımsız bir varlığı vardır; dolaşımdan çıkmıştır. *Özel* meta olarak para biçiminden lüks nesnelere, altın ve gümüş, (kuyumcu işçiliği, İngiltere'nin daha eski döneminde olduğu gibi, pek sıradan ise, gümüş parayı gümüş takıma ve *vice versa*** dönüştürme sürekli olduğu sürece, bkz: *Taylor*[89]) mücevhere dönüştürülebilir; ya da para, para olarak yığılır ve böylece bir *hazine* oluşturabilir. Bağımsız varlığı içinde para dolaşımdan çıktığına göre, dolaşımın sonucu olarak onda da kendini gösterir; dolaşım yoluyla kendi kendisiyle birleşik duruma gelir. *Sermayenin* belirlenmesini, belirlenişi içinde şimdiden saklı biçimde bulundurur. Yalnız değişim aracı olarak yadsınmıştır. Bununla birlikte, değişim aracı olarak ortaya çıkışından önce, tarihsel yönden ölçü olarak kabul edilebildiği, ölçü olarak konmadan önce değişim aracı olarak ortaya çıkabildiği —bu sonuncu örnekte yalnız yeğ tutulmuş *meta* olarak da bulunabilir—, daha önceki iki belirleniminde bulunmadan önce üçüncü belirleniminde de tarihsel yönden ortaya çıkabilir. Ancak *para* olarak altın ve gümüş, her iki belirlenimden birinde var ise biriktirilebilir ve daha önceki iki belirlenimde gelişmişse, üçüncü belirlenimde para gelişmiş olarak ortaya çıkabilir. Yoksa, birikme, paranın değil, altın ve gümüşün birikmesidir.

* Üretken olmayan, ama üretim için zorunlu olan giderler.
** Tersi, tersine.
[89] James Taylor, *A View of the Money System of England, from the Conquest*, Londra, 1828, s. 18-19.

||48| (Çok ilginç bir örnek olarak, Roma Cumhuriyetinin daha eski dönemlerinde *bakır paranın biriktirilmesi* konusuna girilebilir.)

Para, *servetin evrensel maddi temsilcisi* olarak dolaşımdan geldiğine, bu niteliği ile bizzat *dolaşımın ürünü,* dolaşım da hem daha yüksek bir güçle değişim olarak ortaya çıktığına ve hem de değişimin *özel* bir biçimi olduğuna göre, bu üçüncü belirlenimde dolaşımla ilişki halindedir; onun karşısında bağımsızdır, ama onun bu bağımsızlığı, bu dolaşıma özgü süreci ancak kendi gerçeğidir. Para, dolaşımdan geldiği gibi, yeniden ona girer. Dolaşımla olan ilişkisi dışında para olamaz, yalnızca basit bir doğa nesnesi, altın ve gümüştür. Bu belirlenimde, dolaşımın koşulu olduğu kadar sonucudur da. Bağımsızlığı da dolaşımla ilişkisinin kesilmesi değil, onunla olan *olumsuz* ilişkisidir. Bu bağımsızlığı P—M—M—P'nin sonucudur. *Sermaye* olarak parada şu koşullar bulunur: 1) Para dolaşımın koşulu olduğu kadar onun sonucudur; 2) dolayısıyla paranın bağımsızlığı ancak *olumsuz* ilişkinin, ama dolaşımla olan sürekli ilişkinin kendisidir; 3) çünkü artık dolaşımın ilk yalınlığı içinde, nicel değişim olarak değil, ama üretim süreci olarak, gerçek maddi değişim olarak dolaşımı ölçüsünde kendisi *üretim aracı* olarak konmuştur. Böylece paranın kendisi, bu üretim sürecinin özel öğesi olarak gereği gibi belirlenmiştir. Üretimde sözkonusu olan yalnızca yalın fiyat belirlenimi, yani metaların değişim-değerlerinin toplumsal bir birime aktarılması değil, aynı zamanda değişim-değerlerinin yaratılması, yani fiyatların *belirmişliğinin* yaratılmasıdır. Yalnız biçimin değil, aynı zamanda içeriğin konmasıdır. Eğer bundan dolayı basit dolaşımda para genel olarak üretken ise, buna göre de dolaşım genel olarak üretim sisteminin bir öğesi ise, bu belirlenim, henüz yalnızca *bizim için* konmuştur, henüz paranın kendisinin belirlenimi olarak *konmamıştır.* 4) Sermaye olarak para, dolayısıyla, dolaşım aracılığı ile kendi kendisiyle ilişki olarak da *—faiz ve sermaye ilişkisi* içinde— kurulmuştur. Ama burada henüz bu belirlenimler konusunda yapacağımız bir şey yoktur, yalnızca parayı, üçüncü ilişkisi içinde *bağımsız* olarak dolaşımdan, aslında ise daha önceki iki belirlenimden nasıl çıktığı konusunda yalın olarak inceleyebiliriz.

("Paranın çoğaltılması yalnızca *sayım araçlarının* çoğalmasıdır." *Sismondi.*[90] Bu, yalnızca paranın salt değişim aracı olarak belirlenmesi halinde doğrudur. Öteki özelliği içinde de, *ödeme araçlarının* çoğalması demektir.)

"Ticaret gövdeden gölgeyi ayırmıştır ve onlara ayrı durumda sahip olma olanağını vermiştir." (*Sismondi.*[91]) Dolayısıyla şimdi para, genel

[90] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Etudes ...,* agy, s. 278.
[91] Agy, s. 300.

biçimi içinde bağımsızlaşmış değişim-değeridir (bu niteliği ile *değişim-değeri* olarak, ancak sürekli olarak geçici biçimde ortaya çıkar). Kuşkusuz, özel bir bedenselliğe ya da öze, altın ve gümüşe sahiptir, ve bu da ona bağımsızlığını verir, çünkü yalnız başka bir şeyde belirlenim ya da ilişki olarak bulunan, bağımsız değildir. Öte yandan ise, altın ve gümüş olarak hem bir metanın değişim-değerini başka metaya karşı temsil eder, hem de bütün metalara karşı değişim-değerinin temsilcisidir, ve kendisi bir öze sahip olduğu halde, aynı zamanda altın ve gümüş olarak özel bir varlık halinde öteki metaların genel değişim-değeri olarak vardır. Bir yanda metanın değişim-değeri olarak kalmıştır; öte yanda metalar onun aynı miktardaki özel özleri olarak bulunur, bunun sonucu olarak değişim-değeri, onların belirlenmişliği ve özelliği için önemsiz olsa ya da onların üzerinde bulunsa da, değişim yoluyla bu özlerin her birine aynı ölçüde dönüştürülebilir. Öyleyse bunlar yalnız raslansal varlıklardır. Para, *"her şeyin özeti"*dir,[92] burada onun özel karakteri silinir; genel zenginlik, metalar dünyasında yaygınlığının ve dağılışının küçültülmüş karşılığı olarak vardır. Özel metada servet metanın bir öğesi olarak, ya da meta servetin özel bir öğesi olarak ortaya çıktığı halde, altın ve gümüşte genel servetin kendisi, özel bir maddede yoğunlaşmış halde bulunur. Her özel meta, değişim-değeri ise, fiyata sahiptir, yalnız belirli bir para miktarını tamlaşmamış biçimde dile getirir, çünkü gerçekleşmesi için önce dolaşıma sokulması gerekir, metanın özelliği dolayısıyla gerçekleşip gerçekleşmemesi raslantıya bağlıdır. Ancak meta fiyat olarak değil de, doğal belirlenimi içinde bulunuyorsa, karşıladığı özel gereksinim ile olan ilişkisi yoluyla servetin yalnız öğesidir ve bu ilişki içinde 1) yalnız kullanım servetini [*Gebrauchsreichtum*] 2) yalnız bu servetin çok özel bir yanını gösterir. Buna karşılık para, değerli meta olarak özel kullanılabilirliği bir yana, 1) gerçekleşmiş fiyattır; 2) her gereksinimin nesnesine karşılık değişilebiliyorsa, her özelliğe karşılık hiç önemi olmaksızın, her gereksinimi karşılar. Meta bu özelliğe ancak para yoluyla erişir. Para, bütün metalar karşısında, dolayısıyla da servetin bütün dünyası karşısında, bu haldeki servet karşısında bu özelliğe doğrudan sahiptir. Parada genel servet yalnız bir biçim değil, aynı zamanda içeriğin kendisidir. Denebilir ki, servet özel bir nesnede gerçekleşmiş, *bireyselleşmiştir*. Özel metada, ||II-1| eğer fiyat olmuşsa, servet yalnız, henüz gerçekleşmemiş düşüncel biçim halinde vardır; metanın belirli bir kullanım-değeri varsa, servetin yalnız çok ayrı bir yanını gösterir. Buna karşılık parada fiyat gerçekleşmiştir, özel varlık tarzlarının soyutluğu içinde olduğu kadar, tümlüğü içinde de, servet paranın özüdür. Değişim-değeri paranın özünü

[92] "Her şeyin özeti". Boisguillebert'in deyimi ("bütün besinlerin özeti"): *Dissertation sur la nature des richesses*, Paris, 1843, s. 399.

oluşturur ve değişim-değeri servettir. Bundan dolayı para bir yandan servetin meydana geldiği bütün özel özler karşısında servetin bedenselleşmiş biçimidir. Öte yandan ise onda, para kendi başına ele alınınca, servetin biçimi ile içeriği özdeştir, bir yandan da bütün öteki metaların aksine onlar karşısında, bu özelliklerin tümü onun özünü oluşturmakla birlikte, servetin genel biçimidir. Para birinci belirlenimi gereğince servetin kendisi olunca, öteki belirlenime göre de *onun genel maddi temsilcisidir.* Bizzat parada, metaların tasarlanmış içeriği olarak bu bütünlük vardır. Dolayısıyla servet (hem tüm olarak, hem soyutluk olarak değişim-değeri), ancak bütün öteki metaların dışlanması ile, bu özellikte, altın ve gümüşte, elle tutulabilir tek nesne olarak vardır, bireyselleşmiştir. Para, öyleyse, metalar arasında tanrıdır.

Dolayısıyla para, elle tutulabilir nesne olarak, raslantı sonucu aranır, bulunur, çalınabilir, keşfedilebilir ve genel servet elle tutularak özel bireyin sahipliğine geçirilebilir. Salt dolaşım aracı olarak, bulunduğu uşak rolünden çıkarak, birdenbire metalar dünyasının efendisi ve tanrısı olur. Metaların göksel varlığını gösterir, oysa metalar onun yersel varlığını temsil ederler. Doğal servetin her biçimi, değişim-değeriyle yer değiştirmeden önce, bireyin nesne ile önemli bir ilişkisini gerektirir, böylece bir yönü ile nesnenin kendisinde nesneleşir ve nesnenin birey tarafından sahip olunması aynı zamanda onun bireyselliğinin belirli bir gelişmesi olarak ortaya çıkar; koyunda zenginliğin çoban olarak bireyin gelişmesi gibi, tahılda, zenginliğin çiftçi olarak bireyin gelişmesi gibi. *Buna karşılık para,* genel zenginliğin *bireysel olarak,* dolaşımın kendisinden doğan ve ancak geneli temsil eden olarak, *ancak toplumsal sonuç* olarak, sahibiyle hiçbir bireysel ilişki kurulmasını kesin olarak gerektirmez; onun sahipliği bireyselliğin herhangi bir önemli yanının gelişmesi değil, ama, tersine, bireyselsizliğin sahipliğidir, çünkü bu toplumsal ilişki, aynı zamanda duyusal, dışsal, mekanik bakımdan üstesinden gelinebilecek bir nesne olarak vardır, var oluşu gibi de kaybolabilir. Dolayısıyla onun bireyle ilişkisi salt raslantı olarak vardır; öte yandan onun bireyselliği ile hiçbir bağıntısı olmayan nesne ile olan bu ilişki aynı zamanda ona, bu nesnenin karakteri dolayısıyla, toplum üzerinde, yararlılıkların, emeklerin vb. tüm dünyası üzerinde genel egemenliği sağlar. Örneğin bir taşı bulmanın, bireyselliğimden tamamen bağımsız olarak, bütün bilimlere sahip olmayı bana sağlamasına benzer bir şey gibidir. Paraya sahiplik beni, zenginlikle (toplumsal zenginlikle) ilişki içinde bilimlere karşı, felsefe taşıyla* aynı ilişki içine sokuyor.

Dolayısıyla para, yalnızca zenginleşme tutkusunun *bir* konusu

* Simyacılara göre madenleri altına çeviren taş.

değil, aynı zamanda zenginleşmenin de konusudur. Bu, doğası gereği *auri sacra fames*'tir.[93] Zenginleşme tutkusu, bu haliyle, itkinin özel biçimi olarak, yani özel bir zenginliğe, örneğin giysilere, silahlara, süs eşyasına, kadınlara, şarap vb. şeylere olan aşırı düşkünlükten farklı olarak, yalnızca genel zenginliğin, zenginlik olarak özel bir şeyde bireyselleşmesidir, yani paranın üçüncü belirleniminde bulunması halinde olanaklıdır. Öyleyse para zenginleşme tutkusunun yalnızca konusu değil, aynı zamanda kaynağıdır. Para olmadan da açgözlülük olabilir; zenginleşme tutkusu, bizzat belirli bir toplumsal gelişmenin ürünüdür, *doğal* değildir tersine *tarihseldir*. Eski insanlar bu yüzden, bütün kötülüklerin kaynağı olarak paradan yakınmışlardır. Genel biçimi ile yararlanma tutkusu ve cimrilik, para hırsının iki özel biçimidir. Soyut yararlanma tutkusu, bütün yararlanmaların olanağını içeren bir amacı varsayar. Soyut yararlanma tutkusu, parayı, *zenginliğin maddi temsilcisi* olduğu belirlenimi içinde; cimriliği, yalnızca paranın metalar karşısında, onun kendi özel özleri olan metalar karşısında zenginliğin genel biçimi olduğu için gerçekleştirir. Birey, onu bu halde tutmak için özel gereksinimlerinin konuları ile olan bütün ilişkisini feda etmek, yalnızca para hırsı gereksinimini karşılamak için bunlardan vazgeçmek zorundadır. Para hırsı ya da zenginleşme tutkusu, eski toplulukların sona ermesi için gereklidir. Ona olan karşıtlık bu yüzdendir. Paranın kendisi *topluluktur* [*Gemeinwesen*] ve kendisinin üstünde bulunan başka bir şeye dayanamaz. Ama bu da, değişim-değerlerinin, yani toplumun kendisine tekabül eden bir örgütün tam anlamıyla gelişmesini gerektirir. Eskiçağda değişim-değeri *nexus rerum** değildir; o, ancak, tüccar halklarda görülür, bunlar ise yalnız *transit ticaret* yapıyor ve kendileri üretmiyorlardı. Hiç değilse bu, Fenikelilerde, Kartacalılarda vb. ikincil bir şeydi. Bunlar, Polonya'da ya da ortaçağda yahudiler gibi, eski dünyanın yarıklarında yaşayabiliyorlardı. Bu dünyanın tersine, antikitenin kendisi, her şeyden önce bu tüccar halklar için koşul olmuştur. Bunlar ise, antik topluluklarla ciddi çatışmalara girer girmez hemen yok oluyorlardı. Romalılarda, Yunanlılarda vb., para, ölçü ve dolaşım aracı olarak ilk iki belirleniminde yavaş yavaş görülmeye başlar, her ikisinde de çok gelişmemiştir. Ama bunlarda ticaret vb. gelişmişse, ya da Romalılarda olduğu gibi, fetihler onlara yığınla para getirince, ||2| kısacası, ansızın ekonomik gelişmenin belli bir aşamasında para, üçüncü belirlenimi içinde ve bu belirlenim içinde gelişmesi ölçüsünde ve oranında zorunlu olarak topluluğun yıkılışı olarak görünür. Üretici etkide bulunmak için paranın, yukarıda gördüğümüz gibi,

[93] "Altın tutkusuyla lanetli." (Sözcüğü sözcüğüne: "Altın açlığıyla lanetli".) Virgile, *Enéide*, III, s. 57.

* Şeyleri birleştiren.

üçüncü belirlenimde hem koşul, hem de dolaşımın sonucu olması gerekir; dolaşımın koşulu olarak aynı zamanda onun öğesidir, onun tarafından konmuş bir öğedir. Örneğin, paranın bütün dünyadan çalınıp toplandığı Romalılarda durum böyle değildi. Paranın yalın belirleniminde sözkonusu olan nokta, üretimin gelişmiş öğesi olarak, yalnız, *ücretli emeğin* bulunduğu yerde var olabilmesi; yani burada da, toplumsal biçimi çözüştürme noktasından çok uzak bir noktada, daha çok, toplumun gelişmesinin bir koşulu, maddi ve zihinsel, bütün üretken güçlerin gelişmesinin bir motoru olmasıdır. Bugün tek başına bir birey parayı raslansal şansı yardımıyla elde edebilir ve dolayısıyla, sahip olması, paranın antik topluluklar üzerinde eskiden yaptığı çözüştürücü etkiyi yapabilir. Ama modern toplumda bu bireyin çözülmesi de bu toplumun üretici bölümünün zenginleşmesi demektir. Antik anlamda para sahibi, ondan habersiz ve ona karşın hizmet ettiği sanayi süreci tarafından çözüşmüştür. Çözüşme yalnız onun kendisini ilgilendirir. *Genel servetin maddi temsilcisi* olarak, *bireyselleştirilmiş değişim-değeri* olarak para, *doğrudan,* genel emeğin, bütün bireylerin emeğinin konusu, amacı ve ürünü olmak zorundadır. Emek doğrudan değişim-değerini, yani parayı üretmelidir. Dolayısıyla *ücretli emek* olmak gerekir. Zenginleşme tutkusunu, böylece de her şeyin dürtüsünü, herkesin para üretmek istemesi yoluyla, ancak genel servet sağlar. Ancak bu yoldan genel zenginleşme tutkusu genel servetin, durmadan yenidenüretilen servetin kaynağı olabilir. Emek, ücretli emek, amacı da doğrudan para olduğu için, genel servet onun amacı ve konusu olarak *bulunur.* (*Paralı askerlerden oluşan eskiçağ askerî sistemle bağıntısı üzerine, bu ilişki içinde söz edilebilir.*) Amaç olarak para, burada, genel çalışmanın aracı haline gelir. Genel zenginlik, temsilcisinin ele geçirilmesi için üretilir. Böylece zenginliğin gerçek kaynakları açılır. Emeğin amacı, bireyin özel gereksinimleriyle özel bir ilişki halinde bulunmayan özel bir ürün değildir, ama para, genel biçimiyle zenginlik olunca, birincisi, bireyin çalışkanlığının sınırı yoktur; özelliğine karşı ilgisizdir ve bu amaca hizmet eden her biçime girer; toplumsal gereksinim vb. için yeni konuların yaratılmasında becerikidir. Öyleyse şurası açıktır ki, temel olarak ücretli emek ile para, çözüştürücü değil, üretici etki yapar; oysa antik topluluğun kendisi, genel temel olarak, ücretli emekle çelişki halindedir. Genel sanayi ancak, zenginliğin belirli bir biçimini değil, her emeğin genel zenginliği ürettiği yerde olanaklıdır; yani bireyin ücretinin de para olduğu yerde. Yoksa, ancak, etkinliğin özel biçimleri bulunabilir. Emeğin doğrudan ürünü olarak değişim-değeri, onun doğrudan ürünü olarak paradır. Öyleyse, değişim-değerini bu haliyle üreten doğrudan emek, ücretli emektir. Paranın kendisinin topluluğu dağıtmadığı yerde, onun zorunlu olarak topluluğu dağıtması gerekir.

Antikçağın insanı, emeği doğrudan satın alabilirdi, bir köleyi; ama köle, emeği ile para satın alamıyordu. Paranın çoğalması köleyi pahalılaştırabiliyordu, ama onun emeğini daha üretken yapamıyordu. Burjuva toplumun gelişmesiyle birlikte kaybolan ve çekilmez hale gelen *zenci köleliği* —salt sanayi köleliği— paranın çoğalmasını gerektiriyordu ve ücretli emeğin bulunduğu öteki özgür devletler onun yanıbaşmda olmasalardı, ondan ayrı kalsalardı, zenci devletlerde bütün toplumsal koşullar uygarlık öncesi biçimlere dönüşürdü.

Para, bireyselleşmiş değişim-değeri ve bununla birlikte cisimleşmiş zenginlik olarak simyada aranmıştır; bu belirlenim içinde, moneter (merkantilist) sistem içinde bulunmuştur. Modern sanayi toplumunun gelişmesinin ön dönemi, gerek bireylerin, gerek devletlerin genel para hırsı ile başlar. Zenginlik kaynaklarının gerçek gelişmesi, zenginliğin temsilcilerini ele geçirmek için sanki onun ardından ortaya çıkar. Paranın dolaşımdan değil de, —İspanya'da olduğu gibi—, hazırdan geldiği yerde ulus zayıflar, öte yanda parayı İspanyollardan almak için çalışmak zorunda kalan uluslar zenginlik kaynaklarını geliştirirler ve gerçekten zenginleşirler. Bu yüzden, dünyanın yeni bölgelerinde, yeni ülkelerde altının bulunması, buralarda sömürgecilik sahneye konduğu, serada yetişir gibi oluştuğu için, devrimin tarihinde büyük bir rol oynar. Bütün ülkelerde altının peşinden koşulması, onun bulunmasına, yeni devletlerin kurulmasına; önce dolaşıma giren ve yeni gereksinimlere [götüren], dünyanın birbirinden uzak bölgelerine değişim ve emişim süreci [*Prozess des Austauschs und Stoffwechsels*] içine çeken metaların çoğalmasına götürüyor. Bu yönü bakımından da para, servetin genel temsilcisi olarak, bireyselleşmiş değişim-değeri olarak, serveti evrenselliğe doğru genişletmek, değişimin boyutlarını bütün dünyaya yaymak için çifte araçtır; değişim-değerinin gerçek *genelliğini* madde ve hacim çerçevesinde yaratmanın aracıdır. Ama paranın burada geliştirdiğimiz belirleniminde şu da vardır: Paranın doğasına ilişkin kuruntu, yani belirlenimlerinden birinin soyutluğu içinde sımsıkı tutulması, bu belirlenimin içerdiği çelişkilerin gözden uzak tutulmasıyla, ona bu gerçekten büyüleyici önemi, bireylerin sırtına yüklenerek verir. Bu kendi kendisiyle çelişkili ve dolayısıyla hayalci belirlenim yoluyla, bu soyutlama yoluyla para, ||3| toplumsal üretken güçlerin gerçek gelişmesinde çok büyük alet* haline gerçekten gelir.

Burjuva toplumun temel koşulu, emeğin doğrudan değişimdeğerini, yani parayı üretmesi; sonra da doğrudan emeği, ancak işçinin bizzat kendi etkinliğini değişimde devretmesi yönünden işçiyi satın almasıdır. Bu durumda birinci yönü ile *ücretli emek*, ikinci yönü ile *ser-*

* Bu pasajın üstüne, sayfaların kıyısına Marx, "(**trampa, satış, ticaret**) değişimin üç aşaması (Steuart)" yazmış.

maye, gelişmiş değişim-değerinin ve bunun cisimleşmesi olarak paranın başka biçimlerinden başka bir şey değildir. Bununla para, eğer her şey için aynı zamanda var olmanın genel özü ise, doğrudan asıl *toplumsallık*, aynı zamanda da hepsinin toplumsal ürünüdür. Ama yukarda gördüğümüz gibi, bunun yanında parada toplumsallık salt soyutlanma, birey için salt dışsal, raslansal nesne, aynı zamanda da doyumlanmanın salt aracıdır. Antik topluluk, kendisi için bireyin bambaşka bir ilişkisini gerektirir. Öyleyse üçüncü belirleniminde paranın gelişmesini engeller. Her üretim bireyin bir nesneleşmesidir [*Vergegenständlichung*]. Ama parada (değişim-değerinde) bireyin nesneleşmesi, doğal belirlenmişliğinin nesneleşmesi değil, aynı zamanda onun dışında olan toplumsal belirleniminin (ilişkisinin) nesneleşmesidir.

Dolaşım aracı biçiminde *konmuş* para, *sikke*dir [*Münze*]. Sikke [metal para] olarak para kullanım-değerinin kendisini yitirmiştir; onun kullanım-değeri, dolaşım aracı olarak belirlenmesiyle paraleldir. Örneğin, para olarak iş görebilmesi için önce dökülmesi gerekir. Parasallaşması gereklidir. Bundan dolayı sikke de yalnız bir *im*dir ve malzemesine karşılık önemsizdir. Sikke olarak da evrensel niteliğini yitirir, ulusal, yerel bir nitelik alır. Para, meydana geldiği, altın, bakır, gümüş vb. gibi malzemesine göre, çeşitli sikke türlerine ayrılır. Siyasal bir sıfat alır, denebilir ki, çeşitli ülkelerde değişik bir dil konuşur. Sonunda aynı ülkede çeşitli adlandırmalar alır vb.. Para üçüncü belirlenimde dolaşımdan *bağımsız* halde çıkıp dolaşımın karşısına geçerek, metal para olarak kendi karakterini böylece yadsımış olur. İster altın ve gümüşten dökülmüş olsun, ister yalnız altın ve gümüş ağırlığına göre değerlenmiş olsun, yeniden altın ve gümüş olarak ortaya çıkar. Ulusal niteliğini gene yitirir, uluslar arasında değişim aracı, evrensel değişim aracı olarak, ama artık *im* olarak değil, belirli altın ve gümüş miktarı olarak iş görür. Böylece en çok gelişmiş uluslararası değişim sisteminde altın ve gümüş, ilk trampada oynadığı rol gibi, gene başka biçimde ortaya çıkar. Değişim gibi gümüş ve altın da, önce de belirtildiği gibi, önce toplumsal bir örgütün çevresi içinde değil, son bulduğu yerde, sınırında kendini gösterir. Yabancı toplumlarla bağının daha azlıktaki noktalarında bulunur. Bu haliyle şimdi *meta* olarak, her yerde meta karakterini alan evrensel meta olarak ortaya çıkar. Bu biçim belirlenimine göre her yerde aynı ölçüde geçerlidir. Ancak böyle, *genel* zenginliğin maddi temsilcisidir. Ticari sistemde altın ve gümüş bu yüzden çeşitli toplumların gücünün ölçüsü olarak geçerlidir. "Değerli metaller ticaretin konusu, her şey için evrensel bir eşdeğer haline gelince, aynı zamanda uluslar arasında güç ölçüsü olurlar. Merkantilist sistemin nedeni budur." (*Steuart.*[94]) Modern iktisatçılar merkantilist sistemin

dışında düşündüklerini ne kadar sanıyorlarsa da, 1600'de olduğu gibi 1857 yılında da, genel kriz dönemlerinde altın ve gümüş aynen bu belirleme içinde ortaya çıkar. Bu niteliğiyle altın ve gümüş, dünya piyasasının oluşturulmasında önemli rol oynar. Amerikan gümüşünün batıdan doğuya dolaşımı böyledir; bir yanda Amerika ile Avrupa arasındaki metal bağ, öte yanda modern çağın başından bu yana Asya ile olan bağ. İlkel toplumlarda altın ve gümüşle olan bu ticaret ayrıntı rolündedir, bütün değişim gibi fazlalıkla ilgilidir. Oysa gelişmiş ticarette, bütün üretimle vb. önemli bağıntısı olan bir öğedir. Artık fazlalığın değişimi için değil, uluslararası değişimin tüm süreci içinde fazlalığın dengelenmesi olarak vardır. Artık yalnız *dünya parası* olarak metal paradır. Ancak bu haliyle, malzemesi her şey demek olduğu halde, dolaşım aracı olarak kendi biçim belirlenimine karşı önemlidir. Biçim olarak bu belirlenimde altın ve gümüş, her yerde geçerli *meta*, bu haliyle metadır.

(Değişim-değerlerinin, paranın, fiyatların gözden geçirildiği bu ilk bölümde metalar hep var olan olarak ortaya çıkar. Biçim belirlenimi basittir. Biliyoruz ki bunlar, toplumsal üretimin belirlenimlerini anlatır, ama bu üretimin kendisi koşuldur. Ancak metalar bu belirlenimde *yoktur*. Gerçekte ilk değişim, yalnız, üretimin bütününü kapsamayan ve belirlemeyen fazlalığın değişimi olarak vardır. Bu, değişim-değerleri dünyasının dışında bulunan genel bir üretimin var olan fazlalığıdır. Gelişmiş toplumda da, bu, doğrudan varolan değerler dünyası olarak üst yüzeyde kendini gösterir. Ancak kendisi tarafından ve kendisinin dışında, *üretim ilişkileri olarak* bulunan ekonomik ilişkilerden çıkmıştır. Bu yüzden üretimin içsel yapısı ikinci bölümü, devlet içinde toplanması üçüncü bölümü, uluslararası ilişki dördüncü bölümü, üretimin bütünlük olarak bulunduğu ve ayrıca öğelerinin her birini içeren sonuncu bölümü de dünya piyasasını oluşturur; ama bunda aynı zamanda bütün çelişkiler sürece katılır. Bu kez dünya piyasası da bütünün koşulunu ve taşıyıcısını oluşturur. Bunalımlar, koşulun dışına genel bir çıkış, yeni bir tarihsel kalıbın kabul edilmesine zorlayıştır.) **"Malların niceliği ile paranın niceliği aynı kalabilir, gene de, fiyatlar yükselir ya da düşebilir"** gerçekte, örneğin, **paralı kapitalistlerin**, toprak rantçılarının devlet memurlarının vb. büyük **harcamaları** yoluyla, *Malthus*, X, 43[95]).

||4| Gördük ki para, bağımsız halde dolaşımdan çıkıp onun karşısına geçmekle, dolaşım aracı ve ölçü olarak belirleniminin yadsınmasıdır (olumsuz birim).* Buraya kadar şunları geliştirdik:

[94] J. Steuart, *An Inquiry ...*, agy, s. 327.
[95] Th. Robert Malthus, *Principles of Political Economy*, Londra, 1836, s. 91.

Birincisi. Para dolaşım aracının, *sikkenin* yadsınmasıdır. Ama sürekli olarak sikkeye çevrilebildiği ölçüde, olumsuz olarak, aynı zamanda bunu kendi belirlenimi olarak içerir; *dünya parası* olarak olumluluk içerir; ancak bu haliyle biçimsel belirlenmeye ilgisizdir, her yerde bulunan, yeri tarafından belirlenmemiş meta olarak, önemli *metadır.* Bu ilgisizlik iki yönlü ifade edilir: *ilkin, im* olarak değil, ve metal para biçimi olmadan, şimdi yalnız altın ve gümüş metal olarak paradır. Bunun içindir ki, devletin metal parada paraya verdiği ***kılığın*** hiçbir değeri yoktur, yalnız onun paradaki tenörü bir değer taşır. İç ticarette bile ancak geçici, yerel değeri vardır, "çünkü ona sahip olan için, satın alınacak metaların sahibine olduğundan daha fazla yararlı değildir." İç ticaret dış ticarete her yönden ne kadar bağlı ise, bu ***kılığın*** değeri de o kadar kaybolur; özel değişimde yoktur, yalnız vergi olarak kendini gösterir. *Sonra, genel meta* olarak bu, bu dünya parası[97] olarak altın ve gümüşün çıkış noktasına dönmesi, yani dolaşım, en basit haliyle gerekli değildir. *Örnek*: Asya ve Avrupa. Paranın kırlarda kaybolduğu, geri dönmediği konusunda, moneter sistem yandaşlarının yakınmaları bu yüzdendir. (Bak. *Misselden,*[98]*1600 dolayında.*) Dış dolaşım iç dolaşıma ne kadar bağlı ise ve onun kapsamında ise, bu haliyle dünya parası o kadar çok dolaşıma girer (*rotasyon*). Daha yüksek aşama, burada bizi henüz hiç ilgilendirmiyor, burada incelediğimiz an için, basit ilişki içinde henüz bulunulmuyor.

İkincisi: Para özel metanın her zaman önemli olduğu yerde, metaların fiyatlarının yalın gerçekleşmesi olarak kendisinin yadsınmasıdır. Bununla birlikte kendinde gerçekleşmiş fiyat, bu niteliği ile de, gerek *servetin genel biçimi* olarak bütün metalar karşısmda, gerek yalnızca servetin özel özleri karşısında, *servetin maddi temsilcisi* olur. Ancak,

* Para dolaşım aracı olduğu ölçüde, onun "niceliği", dolaşan niceliği, kendi başına uygulanamaz; sürekli dolaşımda bulunmak zorundadır." (*Storch*[96]) Birey, paraya, ancak, başkasına devretmek istediği toplumsal belirlenimi içinde, *başkası için olmak* üzere koyduğu ölçüde, gereksinim duyar. Bu, *Storch*'un doğru belirtmesiyle, paranın maddesinin neden, bazı uluslarda para işi gören deri, tuz gibi şeylerin, "insanın varlığı için vazgeçilmez olamayacağının" bir nedenidir. Çünkü paranın dolaşımda bulunan niceliği, tüketime gitmiştir. Bu yüzden birincisi, genellikle metaller para olarak öteki metalardan yeğ tutulur; ikincisi gene değerli metaller, üretim aletleri olarak yararlı metallerden yeğdirler. Storch'un bunu şöyle anlatışı, iktisatçılar için karakteristik sayılır. "Paranın maddesi doğrudan bir değer taşımalıdır, ama bu bir ***yapay gereksinime*** dayanmalıdır". İktisatçı, birincisi, bireyin *toplumsal* varlığından doğan ***gereksinimleri, yapay gereksinim*** olarak adlandırıyor; ikincisi, doğal nesne olarak onun çıplak varlığından çıkmayanları. Bu ise,burjuva zenginliğin ve onun biliminin temelini meydana getiren çaresiz içsel yoksulluğu gösterir. [*Marx'ın notu*]

[96] Henri Storch, *Cours d'économie politique ...*, agy, s. 113-114.

[97] Agy, s. 175.

[98] Edward Misselden, *Free Trade. Or, The Meanes to Make Trade Florish*, Londra, 1622, s. 19-24.

Üçüncüsü: Para, yalnızca değişim-değerlerinin *ölçüsü* olduğu yerde belirlenmesi durumunda da yadsınır. Servetin genel biçimi ve onun maddi temsilcisi olarak, artık, ötekinin, değişim-değerlerinin düşüncel ölçüsü değildir. Burada ölçünün belirlenmesini, bizzat onun koymuş olması gerekir. Para, kendi kendinin birimidir ve değerinin ölçüsüdür, servet olarak, değişim-değeri olarak kendi niceliğinin ölçüsü, kendi kendini gösteren niceliktir. Birim olarak iş gören kendinden bir miktarın çokluk sayısıdır. Ölçü olarak sayısının önemi yoktu; dolaşım aracı olarak maddiliği, birimin maddesi önemsizdi; bu üçüncü belirlenimde para olarak, belli bir maddi miktar olarak kendisinin sayısı önemlidir. Genel servet niteliğinde olma koşulu ile, artık onda nicel fark dışında bir ayrım yoktur. Bu servetin belirli miktarı olarak çok ya da az sayıda büyüklüğün sahibiyse, genel servetin çok ya da az miktarda bir büyüklüğünü temsil eder. Para genel servet olursa, bir kimse ona ne kadar sahipse, o kadar zengindir ve tek önemli süreç, gerek birey için, gerek uluslar için paranın *birikmesidir*. Daha önce, belirlenmesine göre, burada para, kendini dolaşımdan çıkmış olarak gösterir. Şimdi paranın dolaşımdan bu çıkışı ve *biriktirilmesi* zenginleşme dürtüsünün önemli konusu, zenginleşmenin önemli süreci olarak ortaya çıkar. Altın ve gümüşle, genel serveti yaygın biçimde elde etmiş olurum ve bunlardan ne kadar çok yığarsam, genel servetin o kadar çoğuna sahip olurum. Altın ve gümüş, belirli nicelikler olarak genel serveti temsil ederse, onlar yalnızca, kendisi belirsizliğe kadar yayılmaya elverişli olan, belirli düzeydeki bu serveti temsil ederler. Altın ve gümüşün, dolaşım dışına yeniden çekilişi, olarak temsil edilen bu birikimi, servetin değişim sırasında özel bir servet, sonunda da tüketimde yok olan bir servet halinde kaybolduğu dolaşıma karşı genel servetin aynı zamanda güvenceye alınmasıdır.

Bütün eski halklarda altının ve gümüşün biriktirilmesi, başlangıçta, din adamlarının ve kralın ayrıcalığı olarak ortaya çıkmıştı, çünkü metaların tanrısı ve kralı yalnız tanrılara ve krallara aittir. Bu haliyle servete sahip olmak yalnız onların hakkıydı. Bu biriktirme, bir yandan yalnızca fazlalığın, yani tanrısal olağanüstü nesne olarak zenginliğin gösterişine yarar; tapmaklara ve tanrılarına armağandır; kamusal sanat konuları içindir; son olarak da olağanüstü bir yıkım durumunda, silah alımı vb. için *güvence* aracıdır. Daha sonra, biriktirme, eski toplumlarda bir politika olur. Yedek fonlar için *devlet hazinesi* ve tapınak, bu en kutsal şeyin korunduğu ilk bankadır. Biriktirme ve yığma, modern bankalarda gelişmesinin son aşamasına erişir; ama burada ||5| bir belirlenimle daha da gelişmiştir. Öte yandan, özel kişilerde, servetin *gömülüp* gidebileceği dış dünyanın değişen kararsız durumlarına karşı servetin saklanması olarak görünen yığma, bireyle *tamamen gizli* bir ilişkiye

girer. Bu, Asya'da çok büyük bir tarihsel ölçekte görülür. Burjuva toplumda panik hallerinde, savaşlarda vb. yinelenir ve o zaman barbarlık durumuna yeniden düşülür. Yarı-barbarlarda süs ve gösteriş olarak altının vb. yığılması da böyledir. Ama bunun çok daha büyük ve durmadan büyüyen kısmı, lüksün konusu olarak en gelişmiş burjuva toplumda dolaşımdan çıkmıştır. (Bkz: Jacob[99] vb..) Genel servetin temsilcisi olarak bunun bir kısmının, dolaşıma feda etmeksizin saklanması ve özel gereksinimler için kullanılması, bireylerin zenginliğinin kanıtıdır ve paranın değişik belirlenimlerde gelişmesi, yani servetin bu haliyle bireyin değerinin genel ölçüsü oluşu ölçüsünde, paranın sergilenmesi dürtüsü, servetin temsilcisi olarak altın ve gümüşün sergilenmesidir, tıpkı bay von Rothschild'in, kendine layık arma olarak, kanımca iki tane 100.000 sterlinlik banknotun her birini çerçeveleyerek duvara asması gibi. Altının vb. barbarca sergilenmesi, para olarak altınla daha az ilişkili biçimde görülmesi bakımından, bu modern sergilemenin ancak daha safça biçimidir. Birinci durumda, henüz etkili olan paranın yalın parıltısıdır. Öteki durumda mizahlık düşünce. Mizah, altının para olarak kullanılmamasındadır; dolaşıma karşıt biçim, burada önemlidir.

Öteki bütün metaların biriktirilmesi, altın ve gümüşün biriktirilmesinden daha yenidir: 1) geçici nitelikleri nedeniyle. Metaller, öteki metalara göre, kendinde dayanıklılığı temsil ederler; çok seyrek bulunuşları ve üretimin eşsiz, *par exellence** araçları olması nitelikleri nedeniyle tercihen biriktirilirler. Değerli metaller ise havada okside olmadıkları için vb., değerli olmayan metallerden daha da dayanıklıdırlar. Öteki metalarda geçici olan, tam da onların biçimidir; ama bu biçim de onlara değişim-değerini verir, buna karşılık onların, kullanım-değeri, bu biçimin tüketim içinde ortadan kaldırılmasından ibarettir. Tersine, parada onun özü, serveti temsil ettiği biçimin kendisi olan maddileşmişliği vardır. Para her yerde, alanın belirlemesine göre genel meta olarak ortaya çıkıyorsa, şimdi zamanın belirlemesine göre genel meta olarak ortaya çıkar. Servet olarak her çağda kendini korur. Servetin kendine özgü dayanıklılığıdır. O hazinedir, o ne güvelenir ne de paslanır. Bütün metalar ancak geçici paradır; para ise geçici olmayan metadır. Para her yerde hazır metadır; meta ise yalnız yerel paradır. Ama biriktirme daha çok, zaman içinde oluşan bir süreçtir. Petty kendi konusu yönünden şöyle diyor:[100]

"Ticaretin büyük etkisi sonal etki, genel olarak zenginlik değil; ama öncelikle, *dayanıksız* olmayan, üstelik de öteki metalar gibi, değişime

[99] William Jacob, *An Historical Inquiry...*, s. 270-323,

* En üstün derecede.

[100] William Petty, *Several Essays ...*, agy, s. 178-179.

elverişli olmayan, her dönemde ve her yerde servet olan gümüş, altın ve mücevher fazlalığıdır. Şarabın, tahılın, kuşun, etin fazlalığı da servettir, ama *hic et nunc.** ... Bu yüzden bu tür metaların üretilmesi ve bu tür ticaretin sonuçları, bir ülkeye altın ve gümüş kazandırdığı için ötekilerden daha yararlıdır." (s. 3.[101]) "Parayı heba eden ya da içkiye harcayan birinin elinden vergi yoluyla para alınır, toprağını iyileştiren, balıkçılıkta, madenlerin işletilmesinde, manüfaktürlerde ya da hatta giyimde kullanan birine verilirse, bunda her zaman topluluk için yarar vardır; çünkü giysiler bile yemek kadar geçici değildir; yapıların donanımında kullanılırsa, yararı biraz daha çoktur; ev yapımında daha da çok; arazinin iyileştirilmesinde, madenlerin işletilmesinde, balıkçılıkta daha da çok; bunların hepsinden çok, ülkeye altın ve gümüş getirmek için yatırımda kullanılırsa, çünkü yalnız bu şeyler *geçici değildir,* her zaman ve her yerde servet olarak değer görürler." (s. 5.) 17. yüzyılın bir yazarı böyle diyor. Altın ve gümüşün yığılmasının, servetin maddi temsilcisi ve genel biçimi olduğu anlayışı ile gerçek *dürtüsünü* nasıl kazandığı görülüyor. Paraya tapmanın çilesi, feragatı, fedakarlığı vardır — tutumluluk ve gözütokluk, dünyasal, zamansal ve geçici doyumlulukların kötü görülmesi; *ölümsüz* hazinenin ardından koşma. İngiliz püritanizminin ya da Hollanda protestanlığının para yapma ile bağlantısı buradadır. 17. yüzyılın başında bir yazar (*Misselden*), konuyu çok açık biçimde şöyle dile getiriyor:

"Ticaretin doğal maddesi meta, yapay maddesi paradır. Para, doğa ve zaman içinde metadan sonra geliyorsa da, şimdi kullanımda olduğu gibi, ana nesne haline gelmiştir." Bunu, sağ elini genç olan ve sol elini daha yaşlı olan oğlunun üstüne koyan ihtiyar Yakob'un iki oğlu ile karşılaştırıyor. (s. 24.[102]) "Kendi aramızda çok bol olarak İspanya, Fransa, Ren bölgesi, Akdeniz bölgesi, Adalardan gelen şarabı tüketiyoruz; İspanya'nın kuru üzümünü, Akdeniz bölgesinin kuş üzümünü, Halnaus ve Hollanda'nın patiskasını, İtalya'mn ipeklilerini, Batı Hint Adalarının şeker ve tütününü, Doğu Hindistan'ın baharatını; bizim için bütün bunlar gerekli değil ve üstelik *ağırlığı ve ayarı tam* metal para ile satın alınıyor. ... Daha az yabancı ürün alınsa ve daha çok yerli ürün satılsa, fazlalık, bize altın ve gümüş biçiminde, hazine olarak gelir." (Agy.[103]) Kuşkusuz modern ekonomistler, ekonominin genel bölümünde böylesi şeylerle alay ederler. Ama özel olarak paraya ilişkin öğretideki çekingenlik, bunalım zamanlarında altın ve gümüşün girişinin ve çıkışının uygulamadaki gözlemlenmesi sırasında görülen aşırı korku

* Burda ve şimdi.

[101] Agy, s. 195-196.

[102] Edward Misselden, *Free Trade...*, agy, s. 7.

[103] Agy, s. 12-13.

dikkate alınırsa, paranın, moneter ve merkantilist sistem yandaşlarının safça bir tekyanlılıkla kavradıkları belirlenimde, hem tasarımda, hem de gerçek ekonomik kategori olduğu, bu yandaşların da haklılığı görülür.

||6| Üretimin gerçek gereksinimlerini paranın üstünlüğüne karşı temsil eden çelişki, *Boisguillebert*'te en çarpıcı biçimde görülür. (Benim defterde göze çarpan pasajlara bakınız.)

2) Öteki metalarm iki yönde yığılması, bunların geçiciliği bir yana, burada para ile özdeş olan altın ve gümüşün yığılmasından oldukça farklıdır. Önce öteki metaların yığılmasının, genel olarak servetin yığılmasının değil, özel servetin yığılmasının karakterini taşır ve bundan dolayı da bizzat özel bir üretim eylemidir, bu eylemde paranın basit yığılma ile ilgisi yoktur. Tahıl depolamak özel tesisler ister vb.. Koyun yığmak insanı çoban yapmaz; köle ya da toprak yığmak, egemenlik ve uşaklık ilişkilerini vb. gerektirir. Öyleyse bütün bunlar yalın birikimden, servetin böyle çoğaltılmasından farklı eylemler ve belirli ilişkiler gerektirir. Öte yandan, yığılan metayı bu kez genel servet olarak gerçekleştirmek üzere, serveti bütün özel biçimlerinde kendime maletmem için, yığdığım özel meta ile, zahire tüccarı, hayvan tüccarı vb. olarak ticaret yapmak zorundayım. Servetin *genel* temsilcisi olarak para beni buna zorlar.

Altın ve gümüşün, paranın biriktirilmesi, sermaye toplamanın ilk tarihsel görünümü ve onun ilk büyük aracıdır; ama bu haliyle henüz sermaye birikimi değildir. Bunun için biriktirilen şeylerin, yığmanın öğesi ve aracı olarak dolaşıma yeniden bizzat girmiş olması zorunludur.

Şimdi son, tamlaşmış belirleniminde para, kendi kendisini yok eden bir çelişki olarak her yana doğru kendini gösterir; kendi çözüşmesine doğru gider. *Servetin genel biçimi* olarak, gerçek servetlerin tüm dünyası karşısında vardır. O bunların salt soyutlanmasıdır, — ve dolayısıyla böyle saptanır, salt imgelemin yerini alır. Servetin tamamen maddi, elle tutulabilir biçimde var olduğu sanılan noktada, onun varlığı yalnız benim kafamdadır, salt bir kuruntudur. Midas.* Öte yandan *genel servetin maddi temsilcisi* olarak para, yeniden dolaşıma sokulmak suretiyle, servetin özel tarzlarma karşılık yok olma yoluyla gerçekleşir. Dolaşımda dolaşım aracı olarak kalır; ama biriktiren birey için kaybolur ve bu kayboluş paranın servet olarak güvenceye alınmasının tek olanaklı tarzıdır. Bazı doyumlarda, biriktirilmişin yok olması, paranın gerçekleşmesidir. Bu kez yeniden başka bireyler tarafından yığılır, ama aynı süreç yeniden bir daha başlar. Onun varlığını kendim için ancak,

* Bousguillebert'in, altına her dokunanın değiştiğini ileri sürmesine, Midas öyküncesine anıştırma.

onu salt varlık olarak başkaları için vermek suretiyle gerçekleştirebilirim. Onu sımsıkı tutmak istersem, gerçek servetin salt hayali durumuna girerek elimin altında buharlaşır. Ayrıca, yığılması, kendi niceliğinin değerinin ölçüsü olması yoluyla çoğalması, yanlışlığını gene gösterir. Başka servetler yığılmayınca, yığıldığı ölçüde değerini bizzat yitirir. Onun çoğalması olarak görünen şey, aslmda onun azalmasıdır. Bağımsızlığı yalnızca görüntüdür; dolaşımdan bağımsız olması yalnızca ona bağımlılığı olarak dikkate alındığında vardır. Genel metaymış gibi olur, ama doğal özelliği dolayısıyla gene özel metadır ve metanın değeri, değerin kendi özel üretim giderleriyle değişmesi halinde, talep ve arza bağlıdır. Paranın kendisi de altın ve gümüşte cisimleştiği için, her gerçek biçimde tekyanlı olur; böylece birisi para olarak ortaya çıkarsa — öteki özel meta olarak ve bunun tersi yönde kendini gösterir, derken her biri her iki belirlenimde ortaya çıkar. Kesinlikle güvenli, benim kişiliğimden tamamen bağımsız servet olarak aynı zamanda bana göre tamamen dışsal, herhangi bir raslantı ile benden ayrılabilen kesinlikle güvensiz halde bulunur. Ayrıca ölçü, dolaşım aracı ve para olarak da servetin tamamen çelişkili belirlenimleridir. Son olarak da son belirlenimde kendi kendisiyle çelişir, çünkü bu haliyle değeri temsil etmesi gerekir; gerçekte ise değişken değerin yalnız özdeş bir miktarını temsil eder. Bundan dolayı *tamlaşmış* değişim-değeri düzeyine yükselir.

Salt ölçü olarak para, dolaşım aracı, para olarak kendi kendinde dolaşım aracı ve ölçü olarak, kendi kendinde yadsınmıştır. Son belirlenimde kendinin yadsınması, aynı zamanda ilk ikisindeki yadsınma demektir. *Servetin* salt *genel biçimi* halinde yadsınmış oluşu, gerçek servetin özel özlerinde gerçekleşmesi zorunluğudur; ama servetin tümlüğünün *maddi temsilcisi* olarak bu yoldan değerini gerçekten gösterdiği için, aynı zamanda genel biçim olarak korunması gerekir. Dolaşıma girmesi de onun kendinde kalışının bir öğesidir ve kendinde kalışının ise dolaşıma girmesi anlamına gelmesi gerekir. Bu demektir ki, gerçekleşmiş değişim-değeri olarak, aynı zamanda, değişim-değerinin gerçekleştiği süreç halinde bulunmuş olması gerekir. Aynı zamanda kendi salt nesnel biçiminin, servetin bireyler karşısında dışsal ve raslansal biçiminin yadsınmasıdır. Bununla birlikte servetin üretimi olarak ortaya çıkması gerekir ve servetin de, bireylerin üretimde birbirleriyle ilişkilerinin sonucu olarak. Öyleyse şimdi değişim-değeri, salt basit nesne olarak değil, süreç olarak belirlenmiştir; salt basit nesne için dolaşım yalnız dışsal bir harekettir, ya da birey olarak özel bir maddede bulunan değişim-değeridir: dolaşım süreci yoluyla kendi kendisine karşı davranış olarak. Öte yandan dolaşımın kendisi de, artık metaların para, paranın metalar karşılığında değişilmesinin salt basit süreci

olarak değil, çeşitli metaların fiyatlarını gerçekleştirmek, değişim-değerleri olarak birbirlerine karşı eşit hale getirmek için bir aracılık hareketi değildir; burada her ikisi de dolaşımın dışında bulunur: varsayılan değişim-değeridir, sonunda metanın tüketime çekilmesidir, o halde bir yandan değişim-değerinin yok edilmesi, paranın çekilip alınması, kendi özüne karşı bağımsızlaştırılmasıdır, bu da gene onun yok edilmesinin başka bir biçimidir. Değişim-değerinin kendisi, ve artık ||7| genel anlamda değişim-değeri değil, ölçülmüş değişim-değeri, dolaşımın getirdiği, onun getirip de koşul yaptığı koşulun kendisi olarak bulunmak zorundadır. Dolaşım süreci de gene, değişim-değerlerinin üretim süreci olarak bulunmalıdır. Öyleyse bir yandan değişim-değerlerinin emeğe geri dönmesi, öte yandan da paranın değişim-değerine geri dönmesidir; ama şimdi değişim-değeri derinleştirilmiş bir belirlenimde bulunur. Dolaşımda *belirli fiyat* koşulu vardır ve dolaşım fiyatı para olarak yalnız biçimsel olarak koyar. Değişim-değerinin kendisinin *belirliliği*, ya da fiyatların ölçüsü, şimdi dolaşım eyleminin kendisi olarak bulunmalıdır. Böyle olunca da, değişim-değeri *sermayedir* ve dolaşım aynı zamanda üretim eylemi olarak bulunur.

Sonradan tamamlanacak noktalar: Para dolaşımı olarak ortaya çıkışı halinde, dolaşımda, değişimin her iki kutbunun zaman birliği, her zaman gereklidir. Ama değişilen metaların varoluşu arasmda zaman farkı bulunabilir. Bir işin bugün olması, ama karşılık işin ancak bir yıl geçtikten sonra yapılabilmesi vb., karşılıklı hizmetlerin doğasında bulunabilir. Senior diyor ki:[104] "İş sözleşmelerinin çokluğu halinde, anlaşan taraflardan yalnız birinin elinde nesne hazırdır ve onu verir; değişim yapılacaksa, eşdeğerini daha sonraki bir dönemde bulması koşulu ile nesnenin derhal devir ve temlik edilmesi zorunludur. Bütün nesnelerin değeri belli bir zaman bölümü içinde değiştiğinden, ödeme aracı olarak, değeri en az değişen, herhangi bir ortalama dayanıklılıkta olan nesneleri satın almak için en uzun korunan nesne ele alınır. Böylece para, değerin *anlatımı ya da temsilcisi* olur." Buna göre, paranın sonuncu belirlenimi daha önceki ile asla bağıntılı değildir. Ama bu belirlenim yanlıştır. Para ancak değerin bağımsız temsilcisi olarak konmuşsa, sözleşmeler artık tahıl miktarları ya da yapılacak hizmetler biçiminde değerlendirilmezler. (Sonuncusu örneğin feodal sistemde görülür.) Paranın "daha uzun bir ortalama dayanıklılığının", değerinin bulunduğu, bay Senior'un bir düşüncesi. Gerçekte ise, sözleşmelerin genel malzemesi olarak (Bailey,[105] *sözleşmelerin genel metası*, diyor) *genel*

[104] Nassau William Senior, *Principes fondamentaux de l'économie politique*, Paris, 1836, s. 116-117.

[105] Samuel Bailey, *Money and its Vicissitudes...*, Londra, 1837, s. 3.

meta, genel servetin temsilcisi olarak (diyor Storch[106]), *bağımsızlaşmış değişim-değeri* alınır. Paranın, üçüncü belirlenimde genel olarak bu rolde ortaya çıkması için, ilk iki belirleniminde çok gelişmiş olması zorunludur. Şimdi gerçekten görülüyor ki, paranın niceliği hep aynı kalmakla birlikte değeri değişiyor; belirli miktar olarak bütün değerlerin değişkenliği altına giriyor. Burada onun doğası özel meta olarak genel belirlenimine karşı kendini gösteriyor. Ölçü olarak para için değişim önemsizdir, çünkü "değişen bir aracıda her zaman iki değişik ilişki aynı imiş gibi, sanki değişmeyen bir aracıdaymış gibi anlatılabilir".[107] Dolaşım aracı olarak da değişim-değeri önemsizdir, çünkü bu haliyle onun niceliği ölçü ile konmuştur. Ama sözleşmelerde olduğu gibi, para olarak önemlidir, onun çelişkileri de bu belirlenimde ortaya çıkar.

Özel bölümlerde tamamlanacak noktalar:

1) *Metal para olarak para.* Metal paralar üzerine çok özet halinde. 2) Altın ve gümüşün çıkış kaynakları üzerine tarihsel bilgi. Bunların keşfedilmesi vb.. Üretimlerinin tarihi. 3) Değerli metallerin ve dolayısıyla metal paranın değerindeki değişmelerin nedenleri. 4) *Özellikle*: Fiyatların yükselmesi ve düşmesi bakımından dolaşımın niceliği. (16. yüzyıl. 19. yüzyıl.) Bu arada, ölçü olarak paranın yükselen niceliğiyle nasıl etkilendiği vb. de incelenmeli. 5) Dolaşım üzerine: Dolaşımın hızı, gerekli miktarı, etkisi; az ya da çok gelişmiş hali vb.. 6) Paranın yok edici etkisi.

(*Bunlar tamamlanacak.*) (Bu nokta üzerine yapılmış özgül ekonomik araştırmalar.)

(Altın ve gümüşün özgül ağırlıkları, *öteki metallerle karşılaştırıldığında*, oldukça sınırlı bir hacmin içerdiği çok ağırlık, değerler dünyasında öylesine yineleniyor ki, bu ağırlık, oldukça sınırlı bir hacimde büyük değer (emek-zamanı) içeriyor. Onda gerçekleşen emek-zamanı, değişim-değeri, metanın özgül ağırlığıdır. Bu da değerli metalleri, sınırlı bir hacim içinde büyük bir değer güvenceye alınabildiği ve yığılabildiği için, dolaşımda iş görmesi (önemli porsiyonda değer cepte taşınabildiği için) ve birikim yönünden çok elverişli hale getiriyor. Altın, burada, demir, kurşun vb. gibi yığılma sırasında değişime uğramıyor, olduğu gibi kalıyor.)

"İspanya Meksika'nın ve Peru'nun madenlerine sahip olmasaydı, Polonya'nın buğdayına gereksinimi olmazdı." (*Ravenstone.*[108])

"Illi unum consilium habent et virtutem et protestatem suam bestiae tra-

[106] Henri Storch, *Cours d'économie politique...*, agy, s. 135.

[107] Samuel Bailey; *Money and its Vicissitudes...*, agy, s. 9-10.

[108] Piercy Ravenstone, *Thoughts on the Funding System, and its Effects*, Londra, 1824, s. 20.

dent. ... Et ne quis posset emere aut vendere, nisi qui habet characterem aut nomen bestiae, aut numerum nominis ejus" (*Apocalypse. Vulgate.*[109]) "Metaların karşılıklı bağıntılı ve birbirleri için satılan nicelikleri, metanın fiyatını meydana getirir." (*Storch*[110]) "Fiyat, değişim-değerinin ölçüsüdür." (Agy.[111])

Gördüğümüz gibi, bu haliyle basit dolaşımda (kendi hareketi içinde değişim-değerinde) bireylerin birbirine karşı eylemi, içeriği bakımından yalnız gereksinimlerinin karşılıklı ilişki ile karşılanması, biçim bakımından ise değişmek, eşitlikleri (eşdeğerleri) koymaktır, burada gene mülkiyet yalnız emek yoluyla emeğin ürününün, kendi emeği yoluyla ötekinin emeğinin ürününün, kendi emeğinin ürününün ötekinin emeği yoluyla satın alınması koşulu ile, sahipliğini elde etmektir. Ötekinin emeği üzerindeki mülkiyet, kendi emeğinin eşdeğeri yoluyla sağlanır. Mülkiyetin bu biçimi —tıpkı özgürlük ve eşitlik gibi— bu basit ilişki içinde vardır. Değişim-değerinin daha sonraki gelişmesinde bu değişecek ve sonunda, kendi emeğinin ürünündeki özel mülkiyetin, emek ile mülkiyetin ayrılmasıyla özdeş olduğu; böylece emeğin = yabancı mülkiyeti yaratacağı ve mülkiyetin, ötekinin emeğine komuta edeceği anlaşılacaktır.

[109] "Bunların düşünceleri birdir, güçlerini ve kuvvetlerini canavara verirler. ... Ve canavarın mührünü, adına ya da adının sayısına sahip olmayan kimse ne alabilir, ne de satabilir." *Apocalypse*, XVII, 13; XIII, 17.

[110] Henri Storch, *Cours d'économie politique...*, agy, s. 72.

[111] Agy, s. 73.

SERMAYE BÖLÜMÜ[1]

"Daha uygarlığın ilk adımlarında, insanlar kendi emek ürünlerinin değişim-değerini, onlara karşılık sunulan ürünlerle karşılaştırarak değil, ama onların yeğ tutulan bir ürünle karşılaştırılması aracıyla saptamışlardır". (Ganilh, 13. 9.)

SERMAYE OLARAK PARA BÖLÜMÜ
[*Paranın Sermayeye Dönüşümü*]

Basit değişim. Değişim yapanların ilişkileri.
Eşitlik, özgürlük vb. uyumları. (*Bastiat. Proudhon.*)

||8| Paranın tam belirlenmişliği içinde, bu paranın kavranmasını özellikle güçleştiren şey —ekonomi politik, paranın belirlenmelerinin birinden sonra ötekini unutarak, birinin karşısına çıkarılınca ötekine başvurarak, bu güçlüklerden kurtulmaya çalışır—, burada doğada olduğu gibi bulunan ve para içinde, bir metal, bir taş, salt biçimsel bir şey olarak görünen doğal varlığından ayırdedilen hiçbir biçimsel belirleyeni olmayan, bireylerin birbirleri arasında belirlenmiş bir ilişki, toplumsal bir ilişki olmasıdır. Altın ve gümüş kendileri olarak para değildir. Doğa, bir döviz kuru ya da banker üretmediği gibi, para da üretmez. Peru ve Meksika'da altın ve gümüş, mücevher olarak çıktığı ve burada oluşmuş bir üretim sistemi bulunduğu halde, para olarak iş

[1] "Sermaye Bölümü" (başlangıçta "Sermaye Olarak Para Bölümü" olarak belirlenmiştir) II (ilk yedi sayfa dışında), III, IV, V, VI ve VII numaralı defterleri kapsıyor. Defterlerin oluşma tarihleri: *Defter II*: Kasım 1857 dolayı. *Defter III*: 29 Kasımdan Aralık 1857 ortasına kadar. *Defter IV*: 1857 Aralık ortalarından 22 Ocak 1858'e kadar. *Defter V*: 22 Ocak 1858 ile Şubat 1858 başları arasında. *Defter VI*: Şubat 1858 dolayında. *Defter VII*: Şubat sonu. Mart ve Mayıs sonu / Haziran başı, 1858.

görmüyordu. Para olmak, altın ve gümüşün doğal özelliği değildir, bu yüzden de fizikçi, kimyager vb. için, bu niteliği ile tamamen bilinmeyen bir şeydi. Ama para, doğrudan altın ve gümüştür. Para, ölçü olarak alındığında, biçimsel belirlenimi, burada, hâlâ ağır basar; bu ağır basmanın damgasında dışsal olarak da belirdiği metal para olarak alındığında, bu, daha da geçerlidir; ama üçüncü belirlenimde, yani ölçü ve metal para olmanın yalnızca paranın işlevleri olarak ortaya çıktığı yerdeki tamlaşmasında, bütün biçimsel belirlenim kaybolmuştur, ya da onun metalik varlığıyla doğrudan örtüşmüştür. O, yalnızca, toplumsal sürecin bir sonucu olan paranın açıkça belirlenmesinde kendini göstermez; o para*dır*. Bu, paranın yaşayan birey açısından doğrudan kullanım-değeri ile bu rolü arasında hiçbir ilişkinin bulunmaması ve saf değişim-değerinden farklı olan kullanım-değerinin taşıdığı damganın tamamen silindiği oranda cisimleşmesidir. Böylece burada değişim-değerinde, ona tekabül eden toplumsal üretim tarzında içerilen temel çelişki, tüm saflığıyla kendini gösterir. Parada metalik biçimini geri alarak ve toplum tarafından *konulmuş* olan herhangi bir şey olarak dışsal bakımdan da konularak, toplumsal bir ilişkinin bir anlatımı olarak, emek parası olacak son biçimi için girişimler, bu çelişkiyi ortadan kaldırma çabaları, yukarıda eleştirilmiştir. Değişim-değerinin temeli korunduğu sürece, bunun şişirme bir iş olduğu şimdi açıkça anlaşılmış olmalıdır; doğasının hiç bilinmemesinden gelen, metalik paranın değişimi bozacağı kanısına dayanan bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Ama, öte yandan, gene açıktır ki, egemen üretim ilişkilerine karşıtlık arttığı ve bu ilişkiler de kendi derisini değiştirmeye zorlanarak kendi kendilerini daha da çok ittiği ölçüde, metal paraya ya da genel olarak paraya karşı yöneltilen polemik, sistemin açıkça buna karşı çıktığı en göze çarpıcı, en çelişkili ve en sert görünüş olarak yürütülüyor. Öyleyse, her türlü oyunla, paranın ancak açıkça görünen karşıtlıklarını ortadan kaldırmak gerekir. Gene açıktır ki, sisteme karşı bir saldırı her şeyi yerli yerinde bıraktığı ve yalnız onu düzeltme çabası olduğu izlenimi verdiği sürece, bu konuda bazı devrimci girişimlerde bulunulabilir. O zaman çuluna vurulur, eşek kastedilir. Ancak eşek çuluna vurulduğunu duymazsa, gerçekten yalnız çula vurulmuş olur, eşeğe değil. Ama eşek bunu duyar duymaz, eşeğe vurulmuş olur çula değil. Paraya karşı operasyonlar uzun zaman böyle yönetilirse, bu, nedenleri ortadan kaldırmayı bırakarak sonuçlara saldırmaktan başka bir şeye yaramaz; bu, üretim sürecinin bozulması demektir; ama sağlam bir temele ve dolayısıyla da, az ya da çok güçlü tepki ile salt geçici *bozuklukları* ortaya çıkarmaya ve bunları önlemeye yarayan güce sahiptir.

Öte yandan, para ilişkilerinin belirlenmesi, şimdiye değin saflığı içinde ve gelişmiş daha yüksek üretim ilişkileriyle bağı olmaksızın,

basit olarak düzenlenmiş para ilişkileri içinde burjuva toplumun gölgede kalmış görünen bütün içkin karşıtlıklarını kapsadığı oranda gelişmiştir, ve bu yönden, burjuva demokrat, ondan da çok burjuva iktisatçılar (ama bunlar, hiç değilse, değişim-değerinin ve değişimin daha basit belirlenimine dönme dürüstlüğünü gösterirler) varolan ekonomik ilişkileri savunmak için paraya yeniden sığınırlar. Gerçekte, metanın ya da emeğin henüz yalnızca değişim-değeri olarak belirlendiği, ve bu değişim-değerlerinin karşılıklı değişimi olarak, onların eşitlenmesi olarak farklı metaları birbirlerine bağlayan ilişki olduğu sürece, bireyler, bu süreci belirleyen basit değişimciler olarak belirlenmişlerdir. Biçimsel belirlenim gözönünde bulundurulursa, onlar arasında kesin olarak hiçbir fark yoktur ve bu farkın bulunmayışı onların ekonomik belirlenmesidir, birilerinin ötekilere karşı alışveriş ilişkisinde bulundukları belirlemedir; bu, onların toplumsal işlevinin ya da birbiri arasındaki toplumsal ilişkinin *göstergesidir*. Öznelerin her biri bir değişimcidir; yani her birinin ötekilere karşı ve ötekilerin ona karşı toplumsal ilişkisi aynıdır. Değişimin özneleri olarak, onların ilişkisi, dolayısıyla, *eşitlik* ilişkisidir. Aralarında herhangi bir fark hatta karşıtlık, olanaksızdır, bunun gibi bir ayrılık da yoktur. Ayrıca, değişilen metalar, değişim-değerleri olarak eşdeğerdirler ya da hiç değilse bu geçerliği gösterirler (karşılıklı saygıda salt öznel bir yanlışlık yapılabilir ve bir birey örneğin ötekini aldatmışsa, bunun nedeni *onların birbirlerine* karşı yerine getirdikleri *toplumsal işlevin doğası değildir*; çünkü bu aynı şeydir; bu işlevde *eşittirler*; bunun nedeni yalnızca doğal kurnazlık, kandırma yeteneği vb., kısacası yalnızca bir bireyin ötekine göre salt bireysel üstünlüğüdür. Bu, ilişkinin doğasını ilgilendirmeyen doğal bir ayrım, daha sonraki gelişme bakımından söylenebileceği gibi, rekabet vb. yoluyla bile daha da zayıflayacak ve özgün gücünü yitirecek bir ayrımdır). Saf biçim, ilişkinin ekonomik yanı gözönüne alınırsa —aslında bu biçimin dışındaki içerik burada ekonominin tamamen dışında kalır, ya da ekonomik içerikten farklı bir doğal içerik olarak vardır, bu içerik için de denebilir ki, henüz ekonomik ilişkiden tamamen ayrıdır, çünkü henüz doğrudan onunla paraleldir—, o zaman biçimsel olarak farklı yalnızca üç öğe ortaya çıkar: ilişkinin özneleri, *değişimciler*; aynı belirleme içinde ortaya çıkarlar; bunların değişiminin konuları, değişim-değerleri, *eşdeğerler*, ||9| yalnızca eşit olmakla kalmaz, aynı zamanda özellikle eşit olmaları gerekir ve eşit olarak konmuşlardır; eşdeğerler, bir öznenin ötekiler için nesneleşmesidir; yani bunların kendileri eşit değerdedir ve değişim eyleminde geçerli olan eşitliklerini aynı zamanda, birbirlerine karşı ilgisizliklerini korurlar. Özneler, birbirleri için değişimde, eşit değerde özneler olarak, ancak eşdeğerler olarak vardır, ve birinin içinde ötekilerin olduğu nesneleşmenin yer değiştirmesiyle

ortaya çıkarlar. Ancak böylece birbirleri için aynı değerde, eşdeğerlerin sahibi olarak birbirleriyle değişimde bu eşdeğerliği koruyarak, aynı zamanda birbirlerinin yerine geçen ve birbirlerinden farklıdırlar; onların başka bireysel farklılıkları burada onları hiç ilgilendirmez; onlar, başka her türlü bireysel özelliklere ilgisizdirler. Gerek değişim-değerlerinin korunması, gerek öznelerin değişimciler olarak korunması demek olan değişim eylemi dışındaki içeriğe gelince, ekonomik biçimin belirlenmesi dışına düşen bu içerik, ancak şunları kapsayabilir: 1) Değişilmiş metanın doğal özelliği. 2) Değişicilerin özel doğal gereksinimi, ya da ikisi birlikte, değer, değişilen metaların farklı kullanım-değeri. Ekonomik belirlenimin tamamen dışında bulunan, böylece bireylerin toplumsal eşitliğine zarar vermekten çok uzak bulunan değişimin bu içeriği, aynı zamanda onların doğal farklılığını onların toplumsal eşitliğinin temeli yapar. A bireyi B bireyi gibi aynı gereksinime sahip olsaydı ve emeği B bireyinin gerçekleştirdiği aynı nesnede gerçekleşmiş olsaydı, onların arasında hiçbir ilişki bulunmazdı; yaptıkları üretim bakımından asla farklı bireyler olmazlardı. Her ikisinin de soluk alma gereksinimi var; her ikisi için hava atmosfer olarak oradadır; bu, onlar arasında hiçbir toplumsal ilişki yaratmaz; kişi olarak değil, soluk alan bireyler olarak, ancak doğal bedenlerin bir ilişkisi olarak bulunurlardı. Bireylerin, yalnız gereksinimlerinin ve üretimlerinin çeşitliliği, onların değişiminin ve toplumsal bakımdan eşitlenmelerinin nedenidir; bu doğal çeşitlilik, dolayısıyla, değişim eylemi içinde onların toplumsal eşitliğinin önkoşuludur, ve üretken olarak birbirlerinin karşısına çıktıkları yerde bu ilişkinin tek yalın koşuludur. Bu doğal farklılık açısından bakınca, [A] bireyi B için bir kullanım-değerinin sahibi olarak vardır, B de A için bir kullanım-değerinin sahibi olarak. Bu açıdan, doğal çeşitlilik onları yeniden karşılıklı olarak eşitlik ilişkisi içine koyar. Ama bundan şu sonuç çıkar ki, onlar birbirlerine karşı ilgisiz değildirler; tersine bütünleşirler, birbirlerini gereksinirler, öyle ki B bireyi, metasında nesneleşmiş olarak A bireyi için bir gereksinimdir ve *vice versa;** öyle ki, onlar yalnızca eşit ilişkide değil, aynı zamanda karşılıklı toplumsal ilişkide bulunurlar. Ama hepsi bu değil. Birinin bu gereksiniminin ötekinin ürünüyle karşılanabilmesi ve *vice versa,* birinin ötekinin gereksindiği nesneyi üretme yeteneğinde olması ve her birinin ötekinin karşısına ötekinin gereksindiği nesnenin sahibi olarak çıkması, her birinin *insan* olarak kendi özel gereksiniminin vb. üzerine çıktığını ve birbirlerine karşı insanlar olarak davrandıklarını; kendi topluluğunun hepsinin türünün bilincinde olduğunu kanıtlar. Bunun dışında, fillerin kaplanlar için, ya da hayvanların başka hayvan-

* Bunun tersi.

lar için ürettikleri görülmez. Bir örnek: Oğul vermiş bir arı topluluğu, *gerçekte* ancak tek bir arı biçimindedir, hepsi aynı şeyi üretir. Ayrıca, bireylerin ve onların metalarının bu doğal farklılığı (burada ürünler, emek vb. henüz hiç farklı değildir; ancak metalar ya da, bay Bastiat'ın Say'ye[3] bakarak diyeceği gibi, *hizmetler* biçiminde vardırlar; Bastiat,[4] değişim-değerinin ekonomik belirlenimini metanın ya da hizmetin doğal içeriğine indirgeyerek hayale kapılmıştır, yani böylesi değişim-değerinin ekonomik ilişkisini kesin olarak saptamada yetersizdir, İngiliz okulunun, üretim ilişkileri belirlenmişliği içinde, saf biçiminde saptamaya yetenekli olan klasik iktisatçılarının üzerinde büyük bir ilerleme sağladığını sanmıştır), bu bireylerin bütünleşmesinin, değişimciler olarak toplumsal ilişkilerinin nedenini oluşturur; şimdi eşitliğin eklenmiş olduğu özgürlük belirlenimi içinde onların eşitliğini *varsaymış* ve *gerçekleştirmiştir.* A bireyi B bireyinin metasına gereksinim duymakla birlikte, bu metayı zorla ele geçirmiyor, ne de *vice versa,* birbirlerini karşılıklı olarak mal sahibi olarak, istekleri metalara sızan kişiler olarak kabul ediyorlar. Ardından, burada, önce kişinin ve içerildiği kadarıyla özgürlüğünün hukuksal öğesi sözkonusu olur. Hiçbir birey, ötekinin malını zorla ele geçirmez. Her biri bunları kendi isteğiyle bırakır ve devreder. Ama iş bu kadarla da kalmaz: A bireyi, ancak *a* metası aracılığıyla, B bireyinin gereksinimine o ölçüde hizmet eder, çünkü B bireyi *b* metası aracılığıyla A bireyinin gereksinimine hizmet eder ve *vice versa.* Her biri, kendi kendine hizmet etmek için ötekine hizmet eder; her biri kendi aracı ile karşılıklı olarak ötekine hizmet eder. Bu, şimdi iki bireyin bilincinde vardır: 1) her biri, ancak ötekine aracının hizmeti ölçüsünde kendi amacına erişir; 2) her biri, ancak, kendi amacı olarak (kendisi için varlık) öteki için araç haline gelir (öteki için varlık); 3) her birinin hem araç ve hem amaç olduğu karşılıklılık ancak, her birey araç olduğu takdirde amacına erişir ve birey amaç olarak oluştuğu takdirde ancak araç olur, o halde her birey kendisi için varlık olunca başkası için varlık olarak oluşur ve kendisi için varlık olunca başkası onun için varlık olur — değişimin doğal koşulu olması koşulu ile bu karşılıklılık zorunlu bir **olgudur**, ama bu haliyle değişimin her iki öznesi için önemsizdir ve her özne için bu karşılıklılık, ancak ötekinin ilgisi olarak kendi ilgisini, bununla ilişkili olmaksızın, karşılıyorsa, ilgi konusu olur. Bu demektir ki, bütün eylemin nedeni olarak ortaya çıkan kolektif çıkar, iki tarafça da bir **olgu** olarak kabul edilmekle birlikte, böyle bir neden olarak değil, ama, denebilir ki, yalnız, kendi kendinde yansımış özel çıkarların ardında, ötekinin çıkarına karşıt bireysel çıkarın ardında yolunu yapar. Bu son yönden

[3] J. B. Say, *Traité d'économie politique*, Paris, 1817, c. 2, s. 480-482.
[4] Frédéric Bastiat, *Harmonies ...*, s. 87-169.

bakınca, olsa olsa güçlendirici bilince henüz varabilen bireyin çelişik bireysel çıkarının karşılanması, çelişkinin somut olarak aşılması ||10|, genel toplumsal çıkarın tam olarak gerçekleşmesinde olmasıdır. Bizzat değişim eylemiyle, birey, her bir birey, değişimin tek ve egemen olan (ve belirleyen) öznesi olarak kendinde yansımıştır. Dolayısıyla bununla bireyin tam özgürlüğü sağlanmıştır: İsteğe bağlı işlem; hiçbir yönden zorlama yok; kendi kendisinin araç olması ya da böyle iş görmesi, yalnız araç olarak, kendi için kesin amaç, egemen ve etkileyici öğe olarak konması; son olarak da, bencil çıkarım gerçekleştiren, ve üstün bir çıkarı olmayan; ama öteki de aynı zamanda onun bencil çıkarını aynı biçimde gerçekleştiren olarak tanınmış ve kendini kabul ettirmiştir, böylece şimdi ikisi de bilir ki, topluluğun çıkarı, iki yanlılıkta, çokyanlılıkta ve değişik yönlerde gerçekleşen bağımlılıkta vardır, ancak bencil çıkarın değişimidir. Genel çıkar ise, bencil çıkarların tam tamına genelleşmesidir. Dolayısıyla, ekonomik biçim, değişim, her yöne doğru öznelerin eşitliğini getiriyorsa, içerik, madde, o denli bireylerin, şeylerin *özgürlüğünü* getirir. Öyleyse eşitlik ve özgürlük, değişim-değerlerine dayanan değişimde dikkate alınmakla kalmaz, değişim-değerlerinin değişimi aynı zamanda her *eşitliğin* ve her *özgürlüğün* üretici, gerçek temelidir. Saf fikir olarak bunlar, onun yalnız idealize edilmiş deyimleridir; hukuksal, siyasal ve toplumsal ilişkilerde gelişmiş olarak, onlar, yalnızca bir başka güçte bu temeldedirler. Ve bu, tarihsel bakımdan da doğrulanmıştır. Bu yaygınlıkta eşitlik ve özgürlük, gelişmiş değişim-değerine tam temel olmayan, daha çok gelişmesi içinde yok olan antik özgürlüğünün ve eşitliğinin tam tersidir. Bunlar, antik dünyada henüz gerçekleşmemiş üretim ilişkilerini önceden varsayarlar; ortaçağda artık değil. Antik dünyanın temeli doğrudan zor altında gerçekleştirilen emeğe dayanır; bu, toplumun dayandığı gerçek temelidir; ortaçağın temeli, ayrıcalıklı olarak, henüz özel durumu içinde bulunan, genel olarak değişim-değerleri üretmeyen emeğin kendisidir. Emek, ne angaryadır; ne de, ikinci durumda olduğu gibi, üstün bir kendilik olarak bir topluluk için (korporasyonlar) oluşur.

Gerçi, nedenler yönünden, yani doğal, ekonomik sürecin dışında bulunan nedenler yönünden, değişimcilerin [ilişkilerinin] de belli bir zora dayandığı doğrudur; ama bu, bir yönden bile, yalnızca benim gereksinimime karşı, benim doğal bireyselliğime karşı, yani benimle onun eşitliğine ve benim özgürlüğümün de koşulu olan özgürlüğe karşı ilgisizliktir; öte yandan, gereksinimlerimin zorlamasıyla, ben belirleyeceğime göre, gereksinimlerin ve dürtülerin bir bütünü olan, beni zorlayan bir bütün olan, yalnız benim kendi doğamdır, yabancı bir şey değildir (ya da genel, yansımış biçimde bulunan benim *yararımdır*). Ama başkasına zor uygulamamı, onu değişim sistemine itmemi

sağlayan da gene bu yandır.

Bunun içindir ki, Roma hukukunda *servus** değişimle bir malın sahibi olamayan herhangi biri olarak doğru tanımlanmıştır (bkz: *Institutiones*)[5]. O halde gene açıktır ki, bu *hukuk*, değişimin hiç gelişmediği bir toplumsal duruma tekabül etmekle birlikte, bu değişim belirli bir çevrede geliştiği ölçüde, gene de, *tam tamına değişim, bireyin tüzel kişi niteliklerini* geliştiriyordu, ve böylece bu hukuk (temel nitelikleri bakımından) sanayi toplumunun hukukunu önceliyordu; ve özellikle yükselen burjuva toplumun hukuku olarak ortaçağa karşı zorla kabul ettirilmesi gerekti. Ama bu hukukun gelişmesi de, tamı tamına Roma topluluğunun dağılmasına tekabül ediyor.

Para ilkin değişim-değerinin gerçekleşmesi olduğu ve yalnızca bir para sisteminin gelişmesi içinde değişim-değerleri sistemi gerçekleştiği ya da bunun tersi olduğu için, para sistemi pratikte ancak bu özgürlük ve eşitlik sisteminin gerçekleşmesi olabilir. Ölçü olarak, para, eşdeğeri, yalnız biçimiyle de eşdeğer yaparak, eşdeğere belirlenmiş ifadesini verir. Kuşkusuz, dolaşım içinde, biçimine gene bir ayrım girer: İki değişimci, alıcı ve satıcı, farklı niteliklerde ortaya çıkar; değişim-değeri bir kez para biçiminde genel değer olarak, sonra da şimdi bir fiyatı olan doğal metada özel değer olarak görünür; ama önce bu nitelikler değişir; dolaşımın kendisi bir eşitsizlik yaratan bir işlem değil, ama, tersine, tamamen uydurma bir farkı ortadan kaldıran, bir eşitlik durumu yaratan bir işlemdir. Eşitsizlik tamamen biçimseldir. Ensonu, bu eşitlik, dolaşan para olarak, bizzat parada maddi olarak ortaya çıkar, yani bir bir elde, bir öteki elde, görünüşteki fark da ortadan kalkar. Her biri, öteki karşısında paranın sahibi olarak, değişim süreci gözönüne alındığında, bizzat para olarak vardır. Bunun içindir ki, farksızlık ve eşdeğerlik nesne biçiminde belirgin olarak vardır. Metada bulunan özel doğal çeşitlilik kaybolmuştur ve dolaşımda sürekli olarak kaybolur. 3 şilinlik meta satın alan bir emekçi, satıcıya, aynı eşitlikte —3 şilin biçiminde— aynı işi yapan bir kral kadar görünür. Onların arasındaki bütün farklılık silinmiştir. Satıcı, satıcı olarak, yalnız 3 şilinlik bir metanın sahibi olarak görünür, öyle ki, her ikisi tamamıyla eşittir; yalnızca 3 şilin bir kez gümüş metalde, öteki kez şekerde vb. vardır. Paranın üçüncü biçiminde sürecin özneleri arasında farklı bir belirlenim buraya katılabilir. Ama, para, burada materyal olarak göründüğü ölçüde, anlaşmaların genel metası olarak, anlaşan taraflar arasındaki bütün farkı, tersine silmiştir. Para birikim nesnesi haline gelirse, burada özne yalnız paradır, aynı fiyattaki metaları dola-

* Köle.

[5] *Institutiones D. Justiniani, sacratissimi principis. Accesserunt ex Digestis tituli de verborum significatione et regulis juris.* Edito Stereotypa Herhan, Paris, 1815, s. 342.

şımdan ||11| çekmemişse, dolaşımdan çekmek üzere servetin genel biçimidir. Öyleyse, bireyin biri biriktirir, öteki biriktirmezse, bu, hiçbir zaman ötekinin zararına yapılamaz. Biri gerçek servetten yararlanır, öteki ise servetin genel biçiminin sahipliğine başlar. Birisi yoksullaşır ve öteki zenginleşirse, bu onların özgür iradesi çerçevesindedir ve asla ekonomik ilişkiden, onları birbiriyle buluşturan ekonomik bağın kendisinden ileri gelmez. Miras ve böyle oluşmuş eşitsizlikleri sürdüren tüm benzer hukuksal ilişkiler bile, bu doğal özgürlüğe ve bu eşitliğe hiçbir zarar getirmez. Eğer A bireyinin temel ilişkisi bu sistemle çelişik değilse, bu çelişki, kesinlikle B bireyinin A bireyinin yerine geçmesiyle, onu sürdürmesiyle meydana getirilemez. Bu, daha çok, toplumsal belirlemenin tersine, doğal yaşam sınırı ötesinde bulunması ve sürmesiyle ortaya çıkar; göstereceği etki ile bireyin özgürlüğünü ortadan kaldırabilecek olan doğanın rasgele etkisine karşı bir pekiştirmedir. Ayrıca, bu ilişkide birey yalnızca paranın bireyleşmesi olduğu için, bu niteliğiyle para olarak ölümsüzdür, mirasçılar yoluyla temsil edilmesi de, tersine, bu belirlemenin yerine getirilmesidir.

Bu kavrayış tarihsel anlamı içinde ortaya konmaz da, bireylerin artık değişimciler, ya da alıcılar ve satıcılar olarak değil, belirli ilişkilerde birbirleri karşısında bulundukları, hepsinin artık aynı belirmişlik içinde olmadığı, yalnızca daha gelişmiş toplumsal ilişkileri bir çürütme olarak ileri sürülürse, bunun, doğal cisimler arasında *hiçbir farkın*, dahası hiçbir karşıtlığın ve çelişkinin bulunmadığını, çünkü bunların örneğin, ağırlığının belirlenmesinde, hepsinin ağırlığı olduğu için eşit olduğunu, ya da hepsinin uzayda üç boyutlu yer tuttukları için eşit olduğunu ileri sürmek aynı şeydir. Burada değişim-değerinin kendisi, daha gelişmiş çelişik biçimleri karşılığında basit belirlenmesi içinde, koşut tutulur. Bilimsel açıdan ele alınınca bu soyut belirlemeler, tıpkı ilk ve en kısır belirlemeler olarak ortaya çıkar; tarihsel bakımdan da kısmen böyle oluşurlar; daha gelişmiş olan daha geç görünür. Bugünkü burjuva toplumun tümünde, fiyatlar ve onlarm dolaşımı yüzeysel bir *süreç olarak görünür ve süreç altında* da çok derinlerde çok başka süreçler oluşur, bunlarda ise bireylerin bu görünüşte eşitliği ve görünüşte özgürlüğü kaybolur. Üretim sisteminin bütününün, nesnel temeli olarak değişim-değerinin *koşulunun* birey için zorlamayı daha baştan kendinde içerdiği, onun doğrudan ürününün birey için bir ürün değil, bu niteliğiyle ancak toplumsal süreç içinde böyle bir ürün *olduğu*, bu genel ve aynı zamanda dışsal biçimi alması *gerektiği;* bireyin yalnız değişim-değeri üreten bir varlığa sahip olduğu, yani onun doğal varlığının tümden yadsınmasının burada içerildiği; öyleyse bireyin tamamıyla toplum yoluyla belirlendiği; daha sonra bunun işbölümünü vb. koşul yaptığı, işbölümü içinde bireyin, salt *değişim*cilerinkinden başka

türlü ilişkiler içinde olduğu vb. bir yandan unutulur. Dolayısıyla sözü edilen koşulun asla istemden çıkan, ya da doğrudan bireyin doğasından oluşan değil, *tarihsel* bir koşul olduğu ve bireyin de toplum yoluyla *belirlendiği* unutulur. Öte yandan da, değişimin var olduğu ya da değişimde gerçekleşen üretim ilişkilerinin bu basit belirlenmişlikte asla durup kalmadığı daha ileri biçimlerde bireyin vardığı en yüksek farkın biçimsel ve bundan dolayı da daha önemsiz olduğu unutulur. Son olarak, değişim-değerinin ve paranın basit belirlemesinde, ücretli emek* ve sermaye vb. çelişkisinin gizlenmiş halde bulunduğu görülmez. Bütün bu bilgiçlikler, bağımsız olarak alınırsa, salt soyutlamalar olan en basit ekonomik ilişkilerde kalırlar; oysa bu ilişkiler, gerçekte, tersine, en derin karşıtlıklar aracılığıyla gelmiştir ve ancak, bunların dile getirilmesinin silinip atıldığı bir yanını gösterirler.

Öte yandan gene bunun gibi sosyalistlerin (özellikle, sosyalizmin *burjuva* toplumun fikirlerinin gerçekleşmesi olduğunun Fransız Devrimiyle ortaya konduğunu kanıtlamak isteyen Fransız sosyalistlerinin) budalalığı kendini gösterir. Bunlar, değişimin ve değişim-değerinin vb. *baştan beri* (zaman içinde) ya da *kavram*larına göre (uygun biçimleri içinde) herkesin özgürlüğünün ve eşitliğinin bir sistemi olduğunu, ama para, sermaye vb. yoluyla bozulduğunu; ya da ayrıca, bunları gerçeklerine uygun tarzda uygulamak için bugüne kadar tarihin başarısız girişimlerde bulunduğunu, şimdi de kendilerinin, Proudhon gibi, örneğin gerçek Yakob'u keşfettiklerini, böylece bu ilişkilerin asıl tarihinin sahtesinin yerine oturtulacağını ileri sürerler. Onlara şöyle yanıt verilebilir: Değişim-değeri ya da daha açıkçası para sistemi gerçekte eşitlik ve özgürlük sistemidir, sistemin daha yakın gelişmesinde onların karşısına engelleyici olarak çıkan şey onlarda içkin olan bozukluklardır, eşitsizlik ve özgürlüksüzlük olarak kendini gösteren de, tam da: *eşitliğin ve özgürlüğün* gerçekleşmesidir. Değişim-değerinin sermaye olarak ya da değişim-değeri üreten emeğin ücretli emek olarak gelişmediği de hem safça, hem budalaca bir dilek olabilir. Bu bayları burjuva savunmacılardan ayıran, bir yandan, sistemin içerdiği çelişkiler duygusu; öte yandan da, burjuva toplumun gerçek biçimi ile düşüncel biçimi arasındaki zorunlu ayrımı kavramayan, ve dolayısıyla gerçekte bu realitenin kopyası olan düşüncel anlatımın kendisini yeniden gerçekleştirme isteği gibi gereksiz bir uğraşıya girişmeyi isteyen ütopyasıdır.

||12|Bu sosyalistlere karşıt sefalete düşmüş en yeni ekonomiden (bunun klasik temsilcisi olarak, yavanlık, diyalektik yapmacıklık, safça şişirmecilik, cıvık bir kendini beğenmişlik bayağılığı ve tarihsel süreç-

* Elyazmasında: ücret.

leri kavramadaki büyük yeteneksizlik bakımından, *Frederick Bastiat* sözkonusu olabilir, çünkü Amerikalı *Carey*, hiç değilse özgül Amerikan gerçeklerini Avrupa gerçeklerine karşı ileri sürüyor) gelen yavan kanıtlama yalnızca, ekonomik koşulların her yerde *aynı* basit belirlemeleri dile getirdiğini, bundan dolayı her yerde değişim-değerlerinin belirli basit değişiminin eşitliğini ve özgürlüğünü anlattığını *gösterir*, böylece bu yavan kanıtlama salt çocuklaşmış soyutlamaya indirgenir. Örneğin sermaye ve faiz ilişkisi, değişim-değerlerinin değişimine indirgenir. Böylece, empiriklikten alınmış olan değişim-değerinin yalnızca bu basit belirmişliği içinde değil, aynı zamanda sermayenin oldukça farklı biçiminde de var olduğu sonucu çıkarıldıktan sonra, sermaye yeniden değişim-değerinin basit kavramına indirgenir, şimdi sermayenin salt belirli bir ilişkisi olan faiz de, aynı yoldan belirmişliğinden çıkarılıp alınarak değişim-değerine eşit hale getirilir; kendine özgü belirmişlikteki ilişkiler bütünden çıkarılarak, metanın meta karşılığında değişiminin ilişkisine, gelişmemiş olan ilişkiye geri döndürülür. Bir somutu soyutundan ayıran şeyi bundan soyutladığım zaman, doğal olarak bu soyutlamadır, hiç de ondan farklı değildir. *O zaman bütün ekonomik kategorilerin yalnızca adları başkadır ve üstelik, her zaman benzer bir ilişkinin adları başkadır, ve gerçek farkları kavramadaki bu büyük yeteneksizliğin, öyleyse, kendi saf* **sağduyusunu** *gösterdiği söylenebilir. Bay Bastiat'ın "ekonomik uyumları"* ***temelde****, değişik adlar alan tek bir ekonomik ilişkinin varolduğu, ya da yalnız ad içinde farklılık olduğu düşüncesine dayanır.* Her şeyin bir tek gerçek ilişkiye indirgenmesi, böylece gelişmeyi oluşturan farkın hesaba katılmaması, buna karşılık özdeşliği kimi bu yana, kimi öteki yana doğru ortaya koymak için kimi bu, kimi de şu yanda çıkarılıp atılması bakımından bile hiç değilse biçimsel olarak da bilimsel değildir. Örneğin ücret, bir bireyin öteki için yaptığı hizmetin ödenmesidir. (Yukarda belirtildiği gibi, böylece ekonomik biçim burada ihmal edilmiştir.) Kâr da, bir bireyin öteki için yaptığı hizmetin ödenmesidir. Dolayısıyla ücret ve kâr özdeştirler ve bu da hepsinden önce, bir ödemeyi ücret, ötekini kâr diye adlandırmak, bir dil yanıltmacasıdır. Kâr ve faize geçelim. Kârda hizmetin ödenmesi fırsatlara bırakılmıştır; faizde saptanmıştır. Öyleyse, *göreli olarak söylersek*, ödeme açısından, emeğin tersine kârda raslansalken, ücrette saptanmıştır, faizin ve kârın ilişkisi kârın ve ücretin ilişkisinin aynıdır; bu da, yukarda gördüğümüz gibi, eşdeğerlerin karşılıklı değişimidir. Karşı çıkanlar da bu saçmalığı ciddiye alırlar ve (karşıtlığın dile getirildiği noktada ekonomik ilişkilerden çıkarak, bu karşıtlığın salt gizli durumda bulunduğu ve örtbas edildiği yerdeki koşullara dönülmesi sonucu meydana geldiğini) göstererek, örneğin sermayenin ve faizin durumunda basit değişim yapılmadığını, çünkü sermayenin eşdeğerinin yerini almadığını, tersine,

sermaye sahibinin eşdeğeri faiz biçiminde 20 kez tüketmiş olduğunu, durmadan sermaye biçiminde elde ettiğini ve gene 20 tane yeni eşdeğere karşılık değişebildiğini ileri sürerler. Birinin, gelişmiş ve gelişmemiş değişim-değeri arasında bir fark bulunmadığını, ötekinin de, yazık ki bu farkın bulunduğunu, ama adalet açısından olmaması gerektiğini ileri sürdüğü cansıkıcı tartışmanın kaynağı budur.

BİRİNCİ KESİM
SERMAYENİN ÜRETİM SÜRECİ

Sermaye. Değerlerin toplamı. — *Toprak mülkiyeti ve sermaye. — Sermaye dolaşımdan gelir. İçerik değişim-değeri. — Ticaret sermayesi, para sermaye ve para faizi. — Dolaşım bir başka süreci önvarsayar. Önvarsayılan uçlar arasında devinim.*

*Sermaye olarak para*nın belirlenmesi, paranın para olarak basit belirlenmesini aşan bir belirlemedir. Daha yüksek bir gerçekleşme olarak görülebilir; insanda maymunun geliştiği söylenebilen biçim gibi. Ama bu durumda, üste alınan ve gelişmesinin öznesi olan gibi, üst biçimin üstüne alt biçimi koyar. Her durumda, *sermaye olarak para, para olarak paradan* farklıdır. Bu, yeni belirlemenin geliştirilmesi gerekir. Öte yandan *para olarak sermaye,* sermayenin daha aşağı bir biçime doğru gerilemesine benzer. Çünkü bu, ancak sermayenin, sermaye-olmaması niteliğiyle ondan önce var olan, onun koşullarından birini meydana getiren bir özelliğe sahip olmasıdır. Para daha sonraki bütün ilişkilerde yeniden ortaya çıkar; ama daha sonra da salt para olarak işlevi olmaz. Buradaki gibi, eğer onun para piyasası olarak bütünlüğüne kadar izlenmesi önce sözkonusu ise, öteki gelişmesi de gerekli olur ve yeri geldikçe ele alınmak zorundadır. Şimdi burada, para olarak onun özelliğini geliştirmeden önce, sermayenin genel belirlemesini ele alacağız.

Say'nin dediği gibi, örneğin sermayenin *değerlerin bir toplamı*[6] olduğunu söylersem, *sermaye = değişim-değeri,* demekten başka bir şey söy-

[6] J. B. Say, *Traité d'économie politique...*, c. 2, Paris, 1817, s. 428 ve 478.

lememiş olurum. Değerlerin her toplamı bir değişim-değeridir, ve her değişim-değeri değerlerin bir toplamıdır. Basit bir toplama işlemi ile değişim-değerinden sermayeye varamam. Gördüğümüz gibi, paranın basit birikiminde sermayeleşme ilişkisi henüz yoktur.

Perakende denilen ticarette, burjuva yaşamın günlük ilişkisinde, küçük ticaret içinde üreticiler ile tüketiciler arasında doğrudan oluşan, ve amacın bir yanda metanın para karşılığında değişimi ve öte yanda bireysel gereksinimlerin giderilmesi için paranın meta karşılığında değişimi — burjuva dünyanın üst yüzeyinde geçen bu hareket içinde, yalnızca, değişim-değerlerinin hareketi, dolaşımı, saf durumda gerçekleştirilir. Bir ekmek satın alan işçi ile aynı ekmeği alan milyoner, bu eylem içinde yalnız basit alıcıdırlar, bakkal da onların karşısında yalnız satıcı olarak vardır. Burada bütün öteki belirlemeler silinmiştir. Bunların alımlarının *içeriği, oylumu* gibi, ||13| bu biçimsel belirleme karşısında tamamen önemsiz görünürler.

Teoride, değer kavramı sermaye kavramından önde geliyorsa, ama öte yandan da bunun salt gelişmesi için gene sermayeye dayalı bir üretim tarzı varsayılıyorsa, aynı şey pratikte de olur. Bunun içindir ki, iktisatçılar, zorunlu olarak, sermayeyi, kimi kez değerlerin kaynağı, yaratıcısı olarak gösterirler, üstelik kimi kez de, sermayenin oluşması için değerleri önkoşul sayar ve belirli bir işlev içinde değerlerin bir toplamı olarak gösterirler. Bütün saflığı ve genelliği içinde değerin varlığı, ürünün, genel olarak üretici için ve ayrıca da bireysel olarak alınan emekçi için niteliğini yitirdiği, içindeki ürünün dolaşım içinde gerçekleşmeden hiçbir şey olmadığı, bir üretim tarzını öngörür. Bu, bir arşın basmanın son derece küçük bir kısmını yaratan biri için, bunun değer, değişim-değeri olması, saf biçimsel bir belirlenim değildir. Eğer bu kişi, bir değişim-değerini, parayı, yaratmış olmasaydı, hiçbir şey *yaratmamış olacaktı. Dolayısıyla, değerin bu belirlenimi, toplumsal üretim tarzının verili bir tarihsel aşamasını önvarsayar ve kendisi de bu tarz ile verili bir şeyder, öyleyse tarihsel bir ilişkidir.*

Öte yandan, değer belirlemesinin belli öğeleri toplumun tarihsel üretim sürecinin daha önceki aşamalarında gelişir ve onun sonucu olarak ortaya çıkar.

Bunun içindir ki, burjuva toplumun sistemi içinde *değeri* doğrudan sermaye izler. *Tarihte,* değerin oldukça eksik gelişmesinin maddi temelini oluşturan *başka sistemler önde gelir.* Burada kullanım-değerinin yanında ancak ikincil bir rolü olan değişim-değeri ölçüsünde, sermaye değil, toprak mülkiyeti ilişkisi gerçek temel olarak ortaya çıkar. Buna karşılık, modern toprak mülkiyeti, sermaye önkoşulu olmadan düşünülemez, çünkü sermaye olmadan varolamaz, ve gerçekte, o, toprak mülkiyetinin daha önceki tarihsel görünüşünün, kendisine uyarlanmış

ve sermaye tarafından üretilen bir biçim olarak görünür. Dolayısıyla, tam da, toprak mülkiyetinin evrimi içinde, sermayenin gitgide gelişen yengisi ve oluşumu incelenebilir, ve bunun içindir ki, Ricardo, modern çağın iktisatçısı, toprak mülkiyetinin sınırları içinde sermaye, ücretli emek ve toprak rantı arasındaki ilişkileri, onların özgül biçimlerini belirlemek için, büyük bir tarihsel kavrayışla incelemiştir. Sanayi kapitalisti ile toprak sahibi arasındaki ilişki, toprak mülkiyetinin dışında yeralan bir ilişki olarak görünür. Ama, modern çiftçi ile bir toprak rantı sahibi arasındaki ilişki, bizzat toprak mülkiyetinin içkin bir ilişkisi olarak görünür, ve sermaye ile ilişkisi içinde daha çok ortaya çıkarak, yalnızca başka bir varlık gibi görünür. Feodal toprak beylerinin toprak kiralayıcısına, kalıtımsal yaşamıyla yarı-bağımlı ve genellikle özgür mülk sahibi çiftçinin modern çiftçiye, ve üzerinde yerleştikleri toprağa bağlı olan serflerin ve angarya yükümlüsü köylülerin tarım gündelikçilerine dönüşümünü gösteren toprak mülkiyeti tarihi, gerçekte modern sermayenin oluşumunun tarihi sayılabilir. Bu, kent sermayesi ile, ticaret ile vb. ilişkiyi de içerir. Ancak burada bizim konumuz, oluşmuş, kendi temeli üzerinde hareket eden burjuva toplumdur.

Sermaye, her şeyden önce dolaşımdan, daha kesin olarak paradan doğar. Yukarıda gördük ki, dolaşıma giren ve aynı zamanda ondan çıkıp kendine dönmek için para, kendisini ortadan kaldıran son biçimini oluşturur. Aynı zamanda bu, sermayenin ilk kavramıdır, ve de onun ilk görünüş biçimidir. Para yalnız dolaşımda ortaya çıkan nesne olarak kendini yadsımıştır; ama bunun gibi, onun karşısında bağımsız olarak bulunuşunu da yadsımıştır. Bu yadsıma, özet olarak, olumlu belirlemeleri içinde, sermayenin ilk öğelerini içerir. Para, sermayenin para olarak ortaya çıktığı ilk biçimdir. P—M—M—P; paranın metayla ve metanın parayla değişildiği biçim; *ticaretin biçim belirlemesini oluşturan, ticaret sermayesi olarak sermayeyi oluşturan bu, satmak için satın almak hareketi,* ekonomik gelişmenin en eski aşamalarında vardır; değişim-değerinin hem biçim, hem de kendi içeriği olarak içeriğinin oluştuğu ilk harekettir. Bu hareket, üretimi için değişim-değerinin henüz asla koşul olmadığı toplumlar içinde ve toplumlar arasında bulunabilir. Bu hareket, yalnız, onların doğrudan kullanım üzerinden hesaplanan üretiminin fazlasını kapsar ve yalnız bu sınıra kadar yapılır. Yahudilerin eski Polonya toplumunda ya da genellikle ortaçağ toplumundaki durumu gibi, olabildiğince bütün halklarda, eskiçağdaki gibi, ve daha sonra da Lombardlarda olduğu gibi, üretim tarzının her şeyden önce ve temel olarak değişim-değerini henüz koşul haline getirmemiş halklar arasında, bu durumu alabilirler. Ticari sermaye yalnızca dolaşan sermayedir ve dolaşan sermaye onun ilk biçimidir; bu biçimde *sermaye henüz üretimin temeli haline gelmemiştir.* Daha gelişmiş bir biçim, aynı

biçimde daha erken bir aşamada bağımsız olarak ortaya çıkmış olan tefeciliktir, *para sermaye ve para faizi*dir, erken bir döneme aynı zamanda bağlı bulunan, bağımsız ortaya çıkan en gelişmiş biçim olan tefeciliktir. Son olarak M—P—P—M biçimi, burada, genel olarak para ve dolaşım, kendi yönünden gereksinimi doğrudan gidermek için yeniden dolaşımdan çıkarak *dolaşımda olan meta* için basit araç olarak görünür, kendisi ticaret sermayesinin bu ilk ortaya çıkışının koşuludur. Koşullar, çeşitli halklar arasında dağılmış ya da henüz, toplum içinde, ticari sermaye olarak, yalnızca tüketime doğru yöneltilmiş dolaşım dolayısıyla ortaya çıkan çeşitli varsayımlardır. Öte yandan *dolaşımda olan meta,* ancak dolaşımdan çıkan ve doğrudan gereksinimlere hizmet eden başka bir metanın biçimini almak suretiyle gerçekleşen meta, ||14| bunun gibi sermayenin ilk eşit biçimidir, en başta *meta-sermayedir.*

Ayrıca gene açıktır ki, değişim-değerlerinin basit hareketi saf dolaşımda var olduğu gibi, sermayeyi asla gerçekleştiremez. Paranın çekilmesini ve yığılmasını sağlayabilir, ama para tekrar dolaşıma girer girmez, tüketilen metalarla birlikte bir dizi değişim süreçlerine dağılır, bu yüzden alım gücü biter bitmez kaybolur. Para aracılığıyla değişilmiş olan meta da, tüketilmek, yok edilmek üzere dolaşımdan dışarı çıkar. Ancak para da dolaşıma karşı bağımsızlaşınca, böylece artık yalnız servetin özsüz genel biçimini yansıtır. Eşdeğerler birbirine karşı değişildiklerinden, servetin para olarak yerleşmiş biçimi, metaya karşılık ve metada var olan kullanım-değeri, paraya karşılık değişilir değişilmez kaybolur. Değişimin basit eylemi yoluyla, bunların her biri ötekine karşı kendi belirlemesi içinde, ötekinde gerçekleşir gerçekleşmez ancak kaybolabilir. Hiçbiri, ötekine dönüşerek kendi belirlemesinde varlığını sürdüremez. Sermayeyi saf değişime indirmek isteyerek güzelleştiren burjuva iktisatçıların safsatalarına karşılık, ters yönden gene safsatalı, ama onlara karşı haklı olan bir istem ortaya atılmış ve sermaye *gerçekten* salt değişime indirgenerek, bu yoldan sermayenin güç olarak kaybolduğu, ister meta, ister para biçiminde yok edildiği ileri sürülmüştür.*

Paranın ya da metanın, her iki noktadan başlayarak sürecin yinelenmesi bizzat değişim koşullarında bulunmaz. Yalnız bu olgu, tamamlanıncaya kadar, yani değişim-değerinin tutarında değişilinceye kadar yinelenir. Kendi kendine yeniden ateşlenemez. *Bunun içindir ki, dolaşım kendini yenileme ilkesini kendi kendinde içermez. Bunun öğeleri onun koşuludur,* onun kendisi tarafından konmamıştır. Metaların sürekli olarak

* *Para*da, değişim-değerinin, yani değişim-değerleri olarak metaların bütün ilişkilerinin nesne halinde ortaya çıkışı gibi, *sermaye*de, değişim-değerlerini yaratan etkinliğin, *emeğ*in bütün belirlenimleri ortaya çıkar. [*Marx'ın notu*]

yeniden ve dışardan, ona, ateşe yanıcı madde atar gibi atılması zorunludur. Yoksa ilgisizlikten sönüp gider. Metalarla, fiyatlarla, dolaşımla ilişkisi kalmamış, bir üretim ilişkisi göstermek için para olmaktan çıkmış olan parada ilgisiz bir sonuç olarak kaybolabilir; artık geriye ondan yalnız kendi metal varlığı kalmış, ama ekonomik varlığı yok edilmiş olabilir. Öyleyse, burjuva toplumun üst yüzeyinde doğrudan varlık olarak görünen dolaşım, sürekli olarak aracılık konusu olduğu sürece dolaşımdır. İçine doğru bakınca, gerekli aşırılıkların aracılığıdır. Ama bu aşırılıkları koyan o değildir. Öyleyse hem öğelerinin her birinde, hem de aracılığın bütünü olarak, tüm sürecin kendisi olarak aracılık halinde olmalıdır. Bu yüzden onun doğrudan varlığı saf görüntüdür. *O, onun arkasından oluşan sürecin görüngüsüdür.* Şimdi öğelerinin her birinde — meta olarak — para olarak — ve her ikisinin ilişkisi olarak, her ikisinin basit değişimi, ve dolaşımı olarak yadsınmıştır. Eger başlangıçta toplumsal üretim olgusu değişim-değerlerinin konumu ve bu da daha sonraki gelişmesinde dolaşım olarak —değişim-değerlerinin birbirlerine karşı tam gelişmiş hareketi olarak— ortaya çıkmışsa, bu kez dolaşımın kendisi, değişim-değeri getiren ya da üreten etkinliğe geri döner. Ve böylece temeline geri döner, belli bir emek-zamanının gerçekleştiği metadır (ister özel biçimde, ister paranın genel biçiminde olsun) dolayısıyla değerdir: demek ki, bunun koşulu, her şeyden önce emek tarafından metalarm üretimi olduğu gibi, değişim-değerleri olarak da bunların üretimidir. Bu, onun çıkış noktasıdır, ve kendi hareketiyle, sonuç olarak değişim-değerleri sağlayan üretime geri döner. Öyleyse şimdi gene çıkış noktasına, değişim-değerleri sağlayan, üreten *üretime* gelmiş bulunuyoruz, ama, şimdi *dolaşımın gelişmiş öğe olması bunun önkoşuludur* ve dolaşımı ortaya çıkaran ve yeniden ortaya çıkması için kendisini yeniden ortaya koyan sürekli bir süreç olarak görünür. Öyleyse, burada değişim-değeri sağlayan hareket, şimdi pek karmaşık bir biçimde görünür, çünkü artık yalnızca önkoşul olan değişim-değerlerinin hareketi, ya da biçimsel bakımdan fiyat koyan hareket değil, aynı zamanda onları önkoşullar olarak yaratan, üreten harekettir. Burada üretimin kendisi, artık sonuçlarından önce varolmamıştır, yani artık önkoşul değildir; bu sonuçlar aynı zamanda bizzat üreten olarak oraya çıkar; bununla birlikte artık birinci aşamadan farklı olarak yalnızca dolaşıma götüren sonuçların değil, ama dolaşımı, aynı zamanda, gelişmiş varsayan dolaşım sürecinin ürünüdür. (Aslında, dolaşım, yalnızca, bir kez metanın belirlenmesinde, bir kez paranın belirlenmesinde değişim-değerini sağlayan biçimsel süreçten başka bir şey değildir.)

Bu hareket, çeşitli kılıklarda, tarihsel bakımdan, hem bir yandan değer üreten emeğe götüren olarak, hem öte yandan, burjuva üretim sisteminin, yani değişim-değeri sağlayan üretimin içinde görünür. Barbar ya da yarı-barbar halklarda önce araya ticaret yapan halklar girer, ya da ürünleri doğal olarak farklı olan kabileler ilişkiye geçer ve fazlalıklarını alır verirler ve değişirler. Birinci durum daha klasik biçimdir. Öyleyse gene bunda kalalım. Fazlalıkların değişimi, değişimi ve değişim-değeri sağlayan ticarettir. Ama [fazlalıkları] kapsamına almaz ve kendi üretiminin yanında ||15| oluşur. Ancak değişim isteğiyle gelen tüccarların (Lombardlar, Normanlar vb. bütün Avrupa ulusları karşısında bu rolü oynarlar) ortaya çıkışı yinelenirse ve üretici halkın değişim-değeri sağlayan etkinliğin dürtüsü etkinliğin iç yapısından değil de dışardan geldiği ölçüde, yalnız *edilgen* denilen ticaretin yapıcısı olduğu sürekli bir ticaret gelişirse, üretim fazlasının yalnız raslansal, ara sıra varolan bir fazlalık değil, sürekli yineleyen bir fazlalık olması gerekir, o zaman iç ticaret de dolaşıma, değişim-değerlerinin sağlanılmasına yönelik bir eğilim gösterir. Önce etki daha çok maddidir. Gereksinimlerin çemberi genişlemiştir; amaç, yeni gereksinimlerin karşılanmasıdır ve bu yüzden üretimin daha büyük bir düzenlilik ve artış göstermesi sözkonusudur. İç üretimin örgütlenmesi de, dolaşımla ve değişim-değeriyle değişime uğramıştır. Ama henüz ne bütün yüzeye yayılmıştır, ne de onu bütün derinliğine kapsar. Bu, dış ticaretin *uygarlaştırıcı etkisi* denilen şeydir. Değişim-değeri ortaya koyan hareketin, üretimin bütününü içine alması, artık, kısmen bu dış etkinin yoğunluğuna, kısmen de iç üretimin öğelerinin —işbölümü vb.— gelişme düzeyine bağlıdır. Örneğin İngiltere'de 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başında, Hollanda mallarının ithali, İngiltere'nin değişime sunduğu yün fazlasını çok önemli duruma getirir. Bu kez daha çok yün üretmek için tarım arazisi koyun merasına dönüştürülür, küçük kiracı-çiftlik sistemi ortaya çıkar vb., **mülklerin takası** yapılır vb.. Öyleyse, tarım, kullanım-değeri ve fazlalığın değişimi için emeğin niteliğini, iç yapısı bakımından emeğe karşı önemsiz olan niteliğini yitirmiştir. Tarımın kendisi bazı noktalarda salt dolaşım yolu ile belirlenmiş, değişim-değeri sağlayan üretime dönüşmüştü. Böylelikle hem üretim tarzı değişmiş, hem de bütün eski nüfus ve üretim ilişkileri, bunlara tekabül eden ekonomik ilişkiler ortadan kalkmıştı. Burada dolaşımın koşulu, yalnız fazlalık olarak değişim-değerleri yaratan bir üretim olmuştu. Ama bu da, yalnız dolaşımla ilgili olarak oluşan bir üretime, değişim-değerlerini kendisinin tek içeriği olarak sağlayan üretime dönüştü.

Öte yandan, değişim-değerinin ve gelişmiş dolaşımın koşul olduğu modern üretimde, bir yandan fiyatlar üretimi belirler ve öte yandan, üretim fiyatları belirler.

Sermaye araç olarak yeni bir emeğe (üretime) hizmet eden "yığılmış" (gerçekleşmiş) emektir (aslında, *nesneleşmiş* emek) deniyorsa,[7] olmaması halinde sermayenin sermaye olmadığı biçimsel belirlemesi bir yana, sermayenin maddesi gözönüne alınmış olur. Bu, sermayeden —üretim aletinden— başka bir anlama gelmez, çünkü en geniş anlamıyla doğada bulunan, örneğin taş gibi vb. önemi olmayan basit her nesne üretim aleti olarak iş görmeden önce, herhangi bir etkinlik yoluyla edinilmek zorundadır. Böylece sermayenin bütün toplum biçimlerinde bulunması gereği, tamamıyla tarihsel-olmayan bir şeydir. *Öyleyse, bedenin her organı sermayenin olacaktı,* çünkü aslında her ikisi arasında yalnızca gelişmiş olmak değil, ama, organ olarak iş görebilmek için etkinlikle, emekle yeniden-üretilmek, beslenmiş olmak zorunluluğu vardır. Öyleyse, kol, özellikle el, sermayenin olacaktı. Sermaye o zaman insan soyu kadar eski bir şeyi belirtmenin yeni bir adı olabilirdi, çünkü emeğin her türü, en az gelişmiş avcılık, balıkçılık vb. bile, önceki bir emeğin ürününden, doğrudan canlı bir emeğin yaşam aracı olarak yararlandığını varsayar. Yukardaki tanımlamada içerilen öteki belirleme, şöyle ki, ürünlerin maddi özünün bütünüyle soyutlanmasıdır ve onun tek içeriği (özü) olarak geçmiş emeğin kendisini dikkate alır; ayrıca bir de, belirli, özel amaçtan soyutlanır, onun üretimi için bu ürün gene araç olarak iş görür ve amaç olarak da yalnızca genel anlamda bir ürün kullanılır — bütün bunlar ancak bir soyutlamanın sonucundan çıkmış gibi görünür; bu soyutlama bütün toplumsal durumlarda doğru olmakla birlikte yalnızca çözümlemeyi ve alışılmış olandan daha soyut (daha genel) tarzda formüle etmeyi sürdürür. Öyleyse sermayenin belirli bir biçiminin soyutlaması böyle yapılır, yalnızca, *her emeğin zorunlu bir öğesi* olarak *içerik* dile getirilirse, *sermayenin bütün insan üretiminin zorunlu bir koşulu olduğunu kanıtlamaktan daha kolay bir şey doğal olarak yoktur.* Ayrıca, insan üretiminin özellikle gelişmiş bir *tarihsel* aşamasının sermayeyi öğesi haline getiren özel belirlemelerinin soyutlanması yapılarak da kanıtlama yapılır. Konunun nazik tarafı, her sermaye, yeni bir üretimin aracı olarak iş gören nesneleşmiş emek ise, yeni bir üretimin aracı olan her nesneleşmiş emek, sermaye değildir. *Sermaye nesne olarak kavranır, ve bir ilişki olarak değil.*

Öte yandan gene, sermaye değerlerin bir toplamıdır, değer üretimi için kullanılır denirse, bunun anlamı şudur: Sermaye, kendi kendini yeniden-üreten değişim-değeridir. Ancak biçimsel olarak değişim-

[7] David Ricardo, *On the principles of political economy ...*, s. 327.

değeri basit dolaşımda da kendini üretir. Bu açıklamada, değişim-değerinin çıkış noktası yapıldığı biçim saptanmış olmakla birlikte, içerikle olan ilgi (basit değişim-değerinin durumunda olduğu gibi, sermayenin durumunda da *önemsiz* değildir) dikkate alınmamıştır. Sermaye, bir kâr üreten, ya da hiç değilse kâr üretmek amacıyla kullanılan değişim-değeridir denirse, kendi açıklaması için sermaye koşul demektir, çünkü kâr sermayenin kendi kendisiyle olan belirli bir ilişkisidir. Sermaye basit bir ilişki değildir, bir *süreçtir*, bu sürecin değişik uğraklarında sermaye olmayı sürdürür. Öyleyse, bu sürecin geliştirilmesi gerekir. *Birikmiş* emek kavramı içinde araya girivermiş bir şey vardır ||16| çünkü kavram belirlemesinde sermayenin yalnızca *nesneleşmiş* emek olması gerekir, bununla birlikte bu emekte belli bir miktarda emek yığılmıştır. Yığılmış emek ise, emeğin gerçekleştiği böylesi nesnelerin belli bir miktarını kapsar.

"Başlangıçta, ***değişim yalnızca malını sunan değişimci için değersiz nesnelere dayandığından,*** herkes kendi kendine yetiyordu: ***değişim yalnızca her değişimci için yararsız nesneleri konu alıyordu; yararsız bir şeye karşılık yararlı bir şey olmaktan herkes hoşnut kalıyordu.*** Ama, işbölümü herkesi bir tüccar ve toplumu da ticari bir toplum durumuna getirince, ***herkes kendi ürünlerini ancak eşdeğerleri karşılığında vermek istedi; bunun üzerine de, bu eşdeğeri belirlemek için, alınan şeyin değerini bilmek gerekti***" (*Ganilh*.– 12, b.[8]) Başka bir deyişle, bunun anlamı, değişimin, değişim-değerlerinin biçimsel konumunda durup kalmaması, zorunlu olarak üretimin kendisini değişim-değerinin etkisi altına sokma yolunda gelişmesidir.

1) DOLAŞIM VE DOLAŞIMDAN GELEN DEĞİŞİM-DEĞERİ SERMAYENİN ÖNKOŞULUDUR

Sermaye kavramını geliştirmek için, emekten değil, değerden, hem de değişim hareketi içinde gelişmiş değerden başlamak gereklidir. Çeşitli insan ırklarından doğrudan bankere ya da doğrudan buhar makinesine nasıl geçilmezse, emekten doğrudan sermayeye geçmek de tamamen olanaksızdır. Daha önce gördük ki, parada, değişim-değeri dolaşıma karşı bağımsız biçimde korunmuştur, ama yalnız olumsuz, kaybolan ya da tasarımsal biçimde donmuştur. Yalnız dolaşımla ilgili olarak ve ona girebilme olanağı olarak vardır; ama gerçekleşir gerçekleşmez bu belirlemeyi yitirir ve değişim-değerlerinin ölçüsü olarak, değişim aracı olarak daha önceki iki belirlemesine geri döner. Para, hem dolaşıma karşı bağımsızlaşan, hem de onda korunan değişim-değeri olarak bulununca artık para değildir, çünkü bu haliyle olumsuz belirlemenin ötesine geçmez, yalnız *sermayedir*. Paranın, değişim-

[8] Charles Ganilh, *Des systèmes d'économie politique ...*, c. 2, Paris, 1809, s. 11-12.

değerinin sermaye belirlemesine geçtiği ilk biçim olması **ve bu** yüzden sermayenin ilk *görünüş biçiminin* sermayenin kendisiyle **karıştırılması**, ya da onun tek uygun biçimi olarak görülmesi, tarihsel bir **olgudur**, bu olgu bizim geliştirmemize aykırı düşmekten çok uzak olmak bir yana, onu doğrular. Öyleyse sermayenin ilk belirlenimi: dolaşımdan çıkan ve dolayısıyla onu önvarsayan değişim-değerinin dolaşımda ve dolaşım yoluyla korunması; oraya girerek kaybolmamasıdır; dolaşım sermayenin kayboluş hareketi değil, onun değişim-değeri olarak gerçekten yerleşmesinin hareketi, sermayenin değişim-değeri olarak gerçekleşmesidir. Basit dolaşımda değişim-değerinin bu nitelikte gerçekleştiği söylenemez. Bu, yalnız kayboluş anında durmadan gerçekleşir. Metanın meta karşılığında para aracılığıyla değişilmesi durumunda, değeri, gerçekleşir gerçekleşmez kaybolur ve ilişkinin dışına çıkar, ona karşı önemsiz olur ve yalnız gereksinimin doğrudan konusu olur. Para meta karşılğında değişilirse, değişim biçiminin kaybolması, metanın doğal malzemesini elde etmek için salt biçimsel bir aracılık durumuna gelmiş olur. Meta para karşılığında değişilirse, değişim-değerinin biçimi hareketsiz kalır, değişim-değeri olarak konmuş değişim-değeri, para, ancak değişim dışında kaldığı sürece ondan uzaklaşır, böylece salt tasarımsal gerçekleşme, değişim-değerinin bağımsızlığının elle tutulurcasına var olduğu bu biçimde salt düşüncel biçimde demektir. Ensonu para para karşılığında değişilirse —dolaşımın tahlil edilebildiği dördüncü biçim, ama aslında yalnız değişim biçiminde anlatılmış üçüncü biçim—, ayırdetme terimleri arasında biçimsel bir ayrım da artık ortaya çıkmaz; **ayrımsız ayırma**; yalnız değişim-değeri değil, onun kayboluşunun biçimsel hareketi de kaybolur. *Aslında* basit dolaşımın bu dört biçimsel belirlenmesi, öte yanda aynı noktaya raslayan iki belirlemeye indirgenebilir; aradaki fark, çıkış noktasını oluşturan uğrakların —para ve meta— birine ya da ötekine göre, ya biri üzerine, ya öteki üzerine yapılan vurgulamadadır. Çünkü metaya karşı para, metanın maddi içeriği (özü) karşısında değişim değeri kaybolur demektir; ya da paraya karşı meta, onun değişim-değeri biçimi karşısında içeriği (özü) kaybolur demektir. Birinci durumda, değişim-değerinin biçimi, ikinci durumda özü kaybolur; öyleyse her iki durumda da gerçekleşmesi salt geçicidir ve yitip gider. *Sermayede* önce değişim-değeri, dolaşımda kalma yoluyla, yani hem özsüz hale gelmeden, hem de sürekli halde öteki özlerde, bunların bütünlüğü içinde gerçekleşme yoluyla; biçim belirlemesini de yitirmeksizin, çeşitli özlerin her birinde kendi kendisiyle özdeşliğini koruyarak değişim-değeri olarak konmuştur. Öyleyse her zaman para ve meta kalır. O, dolaşımda biri öteki içinde kaybolurken, hem iki öğede, hem her öğede vardır. Ancak bu yalnızca, kendisi, sürekli yenilenen değişimlerin bir devri olarak böyledir. Bu ilişkide de onun dola-

şımı, basit değişim-değerlerinin dolaşımından farklıdır. Gerçekte basit dolaşım, yalnızca gözlemcinin bakış açısından dolaşımdır, ya da aslında bu nitelikte değildir. Önce para ve gene meta olan değişim-değeri değildir —özü belli bir meta olduğu için—; paranın karşısında bulunan hep başka değişim-değerleridir, başka metalardır. Dolaşım, dolaşım çemberi, yalnızca ||17| meta ve para belirlemesinin basit yinelenişinden, ya da yer değiştirmesinden meydana gelir, gerçek çıkış noktasının aynı zamanda geri dönüş noktası oluşundan değil. Bundan dolayı, basit dolaşım böyle görüldüğüne ve yalnızca para değişmeyen öğe olduğuna göre, bu dolaşım salt *para dolaşımı*, salt *para sürümü* olarak tanımlanmıştır.

"*Sermaye değerler sürüp giderler.*" (Say, 14.[9]) "Sermaye — sürekli değer" ("çoğalan sermaye" henüz burada yer almaz); "bu değer, onu yaratmış olan metadan bağını koparır; fizikötesi, özsel olmayan bir nitelikte hep aynı *çiftçinin* (burada pek önemli olmasa da, *sahibinin* diyoruz) mülkiyetinde kalmıştır", "çiftçi için meta çeşitli biçimlere bürünmüştür". (*Sismondi VI.*[10])

Paranın dolaşıma karşı olumsuz durum alarak, ondan çekilerek erişmeye çalıştığı ölümsüzlüğe, kendini tamamen dolaşıma adayarak koruyan sermaye erişir. Sermaye, dolaşımın gerektirdiği ya da dolaşım için koşul olan ve dolaşımda varlığını koruyan değişim-değeri olarak, hem basit dolaşımda içerilmiş her ikisinden daha sağlam olan her öğede vardır, hem de kimi birinin, kimi ötekinin biçimini alır, ama artık basit dolaşımda olduğu gibi birinden çıkıp ötekine geçmekle kalmaz, aynı zamanda belirlemelerin her birinde karşıt olanla ilişkilidir, yani düşüncel tarzda onda içerilir. Sermaye, sırayla meta ve paradır; ama 1) *bizzat bu iki belirlemenin değişmesidir*; 2) meta olur; ama şu ya da bu meta değil; *metaların bir toplamı* olur. Öze ilgisiz değildir, ama belirli biçime ilgisizdir; bu açıdan, bu özün sürekli bir metamorfozu olarak görünür; öyleyse, değişim-değerinin özel içeriği olduğuna göre, bu özelliğin kendisi de özelliğin bir toplamıdır; dolayısıyla böyle bir özelliğe değil, tek ya da tekleşmiş özelliğe ilgisizdir. Sermayenin aldığı genellik biçimi, özdeşlik, değişim-değeri olma ve bu niteliğiyle para olma özdeşliğidir. Bundan dolayı henüz para olarak vardır, gerçekte paraya karşılık meta olarak değişilir. Ama para olarak bulununca, yani değişim-değerinin genelliğinin karşıt biçimi olarak, aynı zamanda onun koşulu, basit dolaşımda olduğu gibi genelliği değil, karşıt belirlemesini yitirmesi, ya da yalnız kaybolarak bu belirlemeyi alması, yani gene metaya kaşılık değişilmesi, ama değişim-değerinin genelliğini özelliği içinde göstermesi, bundan dolayı da sürekli olarak biçimini değiştirmesidir.

[9] J. B. Say, *Traité* ..., s. 185. Cahier d'extraits de 1844.
[10] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes* ..., s. 88-89.

Burada sermayeden söz ediyorsak, sermaye burada henüz yalnızca bir addır. Sermayenin doğrudan değişim-değerinden ve paradan farklı olarak konmuş bulunduğu tek belirlilik, *dolaşımda ve dolaşım yoluyla kendini koruyan ve devam eden değişim-değerinin belirliliğidir.* Buraya kadar yalnız bir yanını, dolaşımda ve dolaşım yoluyla kendisini koruma yanını inceledik. Aynı ölçüde önemli öteki yanı ise, dolaşıma girmeden önce, ya da ancak dolaşımda kaybolmakta olan değişim-değeri olmadan önce metada salt düşüncel belirleme olarak bulunduğu gibi, basit değişim-değeri olarak değil, dolaşımda bir öğe halinde var olduğu para olarak bulunduğu değişim-değeri halinde koşul olma yanıdır; burada para olarak, nesneleşmiş değişim-değeri olarak vardır, ama onda bulunan işte bu tanımlanan ilişkidir. İkinci belirlemeyi birincisinden ayıran, 1) değişim-değerinin nesneleşmişlik biçiminde var oluşu; 2) dolaşımdan gelmesi, yani dolaşımı gerektirmesi, ama aynı zamanda koşul olarak onun karşısında kendinden çıkmasıdır.

Basit dolaşım sonucunun tanımlanabileceği iki yanı vardır:

Basit olumsuzluğu: Dolaşıma sokulan metalar amacına ulaşmıştır; birbirlerine karşı değişilmişlerdir; her biri gereksinim konusu olur ve tüketilir. Öyleyse bununla dolaşım bitmiştir. Geride basit kalıntı olarak paradan başka bir şey yoktur. Böyle bir kalıntı olarak para olmaktan çıkmıştır, biçim belirlemesini yitirir. Bütün sürecin inorganik külü olarak kalan maddesi içine düşer.

Olumlu olumsuzluğu: Para, kendi için değişim-değeri —salt dolaşıma girmekten başka bir şey olmayan değişim-değeri— nesneleşmiş değişim-değeri olarak yadsınmıştır; *karşıt* bağımsızlık, saptanmış olduğu salt soyut genellik olarak yadsınmıştır: ama,

üçüncüsü: Değişim-değeri koşul olarak ve aynı zamanda dolaşımın sonucu olarak, ondan çıktığı gibi, ona bağımlı oluşu gibi, ondan yeniden çıkmak zorundadır. Bu, biçimsel tarzda olursa, gene basbayağı para haline gelir; basit dolaşımda olduğu gibi, gerçek meta olarak ondan çıkarsa, gereksinimin basit nesnesi olur ve bu haliyle tüketilir, böylece gene biçim belirlemesini yitirir. Gerçekten çıkış olması için, gene gereksinim konusu olması ve böylece tüketilmesi, ama emek tarafından tüketilmesi ve böylece yeniden-üretilmesi gerekir.

Başka terimlerle: Değişim-değeri, başlangıçta içeriğine göre, emeğin ya da emek-zamanının nesneleşmiş bir miktarıydı; bu haliyle dolaşımdan geçerek nesneleşmesi içinde para olma, elle tutulur para olma varlığına kadar gitti. Şimdi ise, dolaşımın, onun dışında bulunan, onun koşulu olan, onun için dolaşımın kendisinin onu dıştan ele geçiren ve onun içinde dolaşan hareket olarak ortaya çıktığı çıkış noktasını, yani emeği yeniden getirmesi zorunludur; ama şimdi emeğin basit eşdeğeri ya da basit nesneleşmişliği olarak değil, kendini yalnız emeğe teslim

eden nesneleşmiş ve bağımsızlaşmış değişim-değeri olarak, kendini yenilemek ve kendisinden yeniden dolaşımı başlattırmak üzere, emeğin malzemesi olur. Bununla para, artık, dolaşımdaki gibi, basit eşitleme, özdeşliğini koruma değil; kendi kendisinin *çoğaltılmasıdır*. Değişim-değeri, değişim-değeri olarak ancak, değerlenme, yani değerini çoğaltma yoluyla konur. *Para* (dolaşımın sonunda kendine geri dönmüş olarak), *sermaye olarak katılığını yitirmiş, elle tutulabilen bir şeyden, bir süreç haline gelmiştir*. Ama öte yandan da emek nesnelliği ile olan ilişkisini değiştirmiştir. Aynı zamanda da kendine dönmüştür. Ancak bu dönüş, değişim-değerinde nesneleşmiş emeğin, değişim-değerinin yenidenüretiminin aracı olarak canlı emeği getirmesi, öte yandan başlangıçta değişim-değerinin yalnız emeğin bir ürünü olarak ortaya çıkmasıdır.)

2) DOLAŞIMDAN GELEN, DOLAŞIMIN ÖNKOŞULU OLAN, DOLAŞIMDA EMEK ARACILIĞIYLA KORUNAN VE ÇOĞALAN DEĞİŞİM-DEĞERİ

||18| ⟨I. 1) Sermayenin genel kavramı. — 2) Sermayenin özelliği; ***dolaşan sermaye, sabit sermaye***. (Yiyecek maddesi, hammadde, iş aleti olarak sermaye.) 3) Para olarak sermaye. II. 1) *Sermayenin niceliği. Birikim*. — 2) *Kendisiyle ölçülen sermaye. Kâr. Faiz. Sermayenin değeri*: yani kâr ve faiz olarak sermayenin tersine, farklı sermaye. 3) *Sermayelerin dolaşımı*. α) Sermayenin sermaye ile değişimi. Sermayenin gelir ile değişimi. Sermaye ve *fiyatlar*. β) *Sermayelerin rekabeti*. γ) *Sermayelerin yığılması*. III. Kredi olarak sermaye. IV. Ortaklık sermayesi olarak sermaye. V. *Para piyasası olarak sermaye*. VI. Servetin kaynağı olarak sermaye. Kapitalist. Sermayeden sonra toprak mülkiyeti ele alınabilir. Bundan sonra da ücretli emek. Üçü de gereklidir, *fiyatların* hareketi, şimdi dolaşım olarak içsel bütünlüğü içinde belirlenir. Öte yandan üç sınıf, dolaşımın üç temel biçiminde ve koşullarında üretim olarak vardır. Sonra *devlet*. (Devlet ve burjuva toplum. — Vergi, ya da üretken olmayan sınıfların varlığı. — Devlet borcu. — Nüfus. — Dışarıya doğru devlet: koloniler. Dış ticaret. Döviz kuru. Uluslararası metal para olarak para. — Son olarak dünya piyasası. Burjuva toplumun devleti elde etmesi ve yeniden elde etmesi. Krizler. Değişim-değerine dayalı üretim tarzının ve toplum biçiminin ortadan kalkması. Bireysel emeğin toplumsal emek olarak gerçek yerleşmesi ve *vice versa*.*)⟩

Ürün ve Sermaye. Değer ve Sermaye. Proudhon.

(Ekonomik koşullarla ilgili olarak *toplumu*, iktisatçıların olduğu

* Tersi.

gibi sosyalistlerin de inceleme biçiminden daha yanlış bir şey yoktur. Örneğin, Proudhon, Bastiat'a karşı şöyle diyor (XVI, 29): ***"Sermaye ile ürün arasında toplum için fark yoktur. Bu fark bireyler için tamamen özneldir."***[11] Yani toplumsal olanı öznel olarak adlandırıyor; öznel soyutlamayı da toplum diye adlandırıyor. Ürün ile sermaye arasındaki fark, tam da ürünün sermaye olarak alınması, toplumun belli bir tarihsel toplum biçiminin karakteristik bir ilişkisini ifade etmesidir. Toplum açısından bakış denilen şey, *toplumsal ilişkiyi* (burjuva toplum ilişkisini) tam olarak ifade eden *farkları* gözden kaçırmaktan başka bir şey değildir. Toplum bireylerden oluşmaz, bireylerin içinde bulundukları birbirleriyle ilişkilerinin, karşılıklı-ilişkilerinin toplamını ifade eder. Sanki birisi şöyle söylemek istiyordu: Toplum açısından bakınca köleler ve yurttaşlar yoktur, her ikisi de insandır. Oysa bunlar toplumun dışında bir şeydir. Köle olmak, yurttaş olmak, toplumsal belirlemelerdir, A ve B insanlarının ilişkileridir. A insanı bu haliyle köle değildir. O, toplum içinde ve toplum yoluyla köledir. Burada Proudhon'un sermaye ve ürün üzerine söylediği, toplum açısından kapitalistlerle emekçiler arasında bir fark bulunmadığı, yalnızca toplum açısından var olan bir fark olduğu anlamına gelir.

(Proudhon, Bastiat'a karşı olan tartışma yazısında: *Gratuité du Credit*, her şey, onun, sermaye ile emek arasındaki değişimi metaların değişim-değerleri *olarak basit değişimine, basit dolaşımın* öğelerine indirgemesine, yani her şeyin üzerine dayandığı özgül farktan soyutlamasına varıyor. Diyor ki: ***"Her ürün belli bir anda sermaye durumuna gelir***[12], çünkü belli bir anda tüketilen her şey ***üretken olarak tüketilir."*** Kesin olarak yanlış bu, **ama önemi yok.** ***"Ürün kavramını birdenbire sermaye kavramına ne dönüştürüyor? Değer fikri. Bu demektir ki, ürün, sermaye durumuna gelmek için, gerçek bir evrimden geçmiş, alınmış ya da satılmış, fiyatı bir çeşit yasal bir uzlaşma ile görüşülmüş ve saptanmış olmalıdır. Örneğin, kasap dükkanından çıkan deri, kasabın ürünüdür. Bu deri sepici (tabakçı) tarafından satın alınmış mıdır? Sepici hemen oran ya da değerini kendi işletme fonuna koyar. Sepicinin emeği ile, bu sermaye yeniden ürün durumuna gelir."*** Burada her sermaye *"yapılmış bir değer"*dir. Para, *"en yetkin değer"*, en yüksek güçte *yapılmış değer*dir. Dolayısıyla da: 1) Ürün, değer haline gelerek sermaye olur. Ya da, henüz sermaye, basit bir değerden başka bir şey değildir. Aralarmda bir ayrım yoktur. Bunun içindir ki, kendisi kimi zaman meta terimini (ürün olarak metanın doğal yanı belirtilmiştir), kimi zaman da değer, ya da ayrıca, satma ve satın alma olgusunu kastettiği için fiyat terimini kullanıyor. 2) Değerin tamamlanmış biçimi olarak para, değerin basit dolaşımda oluşu gibi, bu yüzden de gerçek *yapılmış değerdir*.)

[11] *İbid.*, s. 177.
[12] Agy, s. 178-180.

Sermaye ve emek. Değişim-değeri ve değişim-değeri için kullanım-değeri. — Para ve onun kullanım-değeri (emek), bu ilişkide sermaye. Değerin kendi kendini çoğaltması onun tek hareketidir. — Hiçbir kapitalistin kâr elde etmeksizin sermayesini kullanmayacağı deyimi. — Maddesine göre sermaye nesneleşmiş emektir. Karşıtı: canlı, üretken (yani değer koruyan ve artıran) emek. — Üretken emek ve hizmet olarak emek. — Üretken olan ve olmayan emek. A. Smith vb.. — Lauderdale anlamında hırsız ve üretken emek.

Basit değişim-değerinden ve onun dolaşımından sermayeye geçiş şöyle de anlatılabilir: Dolaşımda değişim-değeri ikili bir görünüm alır: kimi kez meta, kimi kez para. Bu belirlemelerden birini aldığı zaman, ötekini almaz. Bu, her özel meta için geçerlidir. Ama dolaşımın bütünü gözönüne alınınca burada, değişim-değerinin, özne olarak değişim-değerinin, kimi kez meta, kimi kez para olarak bulunması, bu hareketin de, ikili belirlemede ortaya çıkması ve bunların her birinde ötekinin karşıtı olarak, metada para olarak ve parada meta olarak korunması sözkonusudur. Aslında basit dolaşımda daha önce bulunan bu nokta, onun tarafından ortaya konulmadı. Metanın ve paranın birliği olarak ortaya konan değişim-değeri *sermayedir* ve bizzat birliğin durumu, sermayenin dolaşımı olarak ortaya çıkar. (Ama basit çember değil, bir spiral, genişleyen bir eğri.)

Önce, sermaye ile emek ilişkisinde içerilmiş basit belirlemeleri tahlil edersek, gerek bu belirlemelerin içsel bağını, gerek daha öncekiler yönünde bunların gelişmelerini bulabiliriz.

||19| Birinci koşul, bir yanda sermayenin, öte yanda emeğin, her ikisinin de birbirine karşı bağımsız olarak, yani her ikisinin de birbirine yabancı olarak bulunmasıdır. Sermayenin karşısında bulunan emek, ötekinin* emeğidir ve emeğin karşısında bulunan sermaye de ötekinin sermayesidir. Birbirine karşı duran uçlar, *özgül* olarak farklıdır. Basit değişim-değerinin ilk konumunda emek, ürünün işçi için doğrudan kullanım-değeri olmadığı, doğrudan bir geçim aracı olmadığı biçiminde belirlenmişti. Bu, bir değişim-değerinin ve genel olarak değişimin yaratılmasının genel koşuluydu. Yoksa emekçi, ancak bir ürün yaratabilir —kendisi için doğrudan bir kullanım-değeri—, ama değişim-değeri yaratamazdı. Bununla birlikte bu değişim-değeri, başkaları için bu haliyle kullanım-değerine sahip ve bu durumda onların gereksinimlerinin konusu olan bir üründe maddeleşmişti. Emekçinin sermayeye karşı sunabileceği ve başkalarına genel bir tarzda sunabileceği kullanım-değeri, bir üründe maddeleşmemiştir, hiç de kendisinin dışında olmamıştır, yani gerçekten olmamıştır, yalnızca potansiyel olarak, yetenek olarak vardır. Bu, ancak, sermaye tarafından talep edilir, harekete geçirilirse gerçek olur, çünkü nesnesiz etkinlik bir hiçtir, ya da

* *Fremde.* İngilizce çeviride: *alien* (yabancı); Fransızca çeviride: autrui (el, öteki).

en çok, burada sözkonusu olmayan düşün etkinliğidir. Bu kullanım-değeri sermaye tarafından harekete geçirildiği andan başlayarak, emekçinin belirli, üretken etkinliği olarak varolan kullanım-değeridir; onun, belirli bir amaca yöneltilmiş ve bundan dolayı belirli bir biçimde kendini gösteren kendi yaşamıdır.

Sermaye ile emek ilişkisinde değişim-değeri ve kullanım-değeri birbiriyle ilişki halinde bulunur, bir yanı (sermaye) ilkin *değişim-değeri** olarak ötekine karşı konur. Öteki yanı (emek) sermaye karşısında kullanım-değeridir. Basit dolaşımda, metaların her biri, sırayla şu ya da bu belirlemede incelenebilir. Her iki durum da, eğer bu durumdaki meta olarak geçerliyse, gereksinim konusu olarak dolaşımdan çıkar ve ekonomik ilişkinin tamamen dışında kalır. Meta, değişim-değeri olarak saptandığı —para— ölçüde aynı biçim yokluğuna, ama bu kez ekonomik ilişki içinde düşerek gider. Bununla birlikte metalar, değişim-

* *Değer*, kullanım-değeri ile değişim-değerinin birliği olarak alınamaz mı? Aslında *değer*, bu haliyle kullanım-değeri ile değişim-değerine karşılık genel olan, onun *özel* biçimleri değil midir? Bunun ekonomide, önemi var mıdır? Kullanım-değeri, basit değişimde, ya da saf değişimde de gereklidir. Ama değişimin yalnız metanın karşılıklı kullanım-değerinin varlığı dolayısıyla oluştuğu bu noktada, kullanım-değerinin, yani içeriğin, metanın doğal özelliğinin ekonomik belirleme olarak bir varlığı yoktur. Onun biçim belirlemesi daha çok değişim-değeridir. Bu biçim dışındaki içerik önemli değildir; toplumsal *ilişki* olarak *ilişkinin* içeriği değildir. Ama bu içerik, bir gereksinimler ve üretim sistemi içinde bu haliyle gelişmiyor mu? Kullanım-değeri, örneğin sermaye ve emek ilişkisinde, emeğin çeşitli biçimlerinde —tarımda, sanayide vb.— toprak rantında, ekonomik biçimi bizzat belirleyerek bu biçime kendisi girmiyor mu? — Hammadde fiyatlarına mevsimlerin etkisi yok mu? vb. – Eğer *yalnız* değişim-değeri bu rolde ekonomide etkili olmuşsa, salt kullanım-değeriyle ilgili olan öğeler sonradan nasıl ortaya çıkıyor, örneğin hammadde olarak sermayede vb. ? Ricardo'da toprağın fiziksel niteliği nasıl oluyor da ansızın işe karışıyor?[13] vb.. *Meta* sözcüğü ("*Güter*" sözcüğü Almancada belki, *marchandise*'den farklı olarak *denrée* olabilir?) ilişkiyi içerir. Fiyat onda salt biçimsel belirleme olarak bulunur. Değişim-değerinin ağır basan belirleme olması, buna aykırı değildir. Ama kullanım, kuşkusuz, değişim yoluyla *yalnızca* belirlenmiş olmakla sona ermez; hiç kuşku yok ki, kendi yönünü de bu yoldan bulmasına karşın. Herşeye karşın bu, değerle ilgili incelemede araştırılabilir ve Ricardo'nun yaptığı gibi, ne saf ne basit soyutlama yaparak olur, ne de cansıkıcı Say'nin yaptığı gibi "yararlılık" sözcüğünün varsayımıyla yetinilerek büyütülmüş olur.[14] Her şeyden önce, kullanım-değerinin gerekli madde olarak ekonominin ve onun biçim belirlemelerinin dışında kalmakla ne ölçüde yetinmediği, ne ölçüde ona girdiği, her bölümün ayrı ayrı geliştirilmesinde gösterilecek ve gösterilmelidir. Proudhon'un saflığındaki "Sefalet", görmeli. Şurası gayet kesindir: Değişimde (dolaşımda) önümüzde meta –kullanım-değeri—, fiyat olarak, vardır; onun fiyatı dışında metanın, gereksinim konusu olduğu, kendiliğinden anlaşılır. Özel kullanım[-değerinin] metanın doğal sınırı olarak ortaya çıktığı ve bundan dolayı paranın, yani metanın değişim-değerinin, aynı zamanda varlık olarak metanın kendisinin dışında, parada bulunması, ama bunun da biçimsel olması durumu dışında, her iki belirleme birbiriyle tamamıyla ilişkiye girmez. Paranın kendisi metadır, öz olarak bir kullanım-değerine sahiptir. [*Marx'ın notu*]

[13] David Ricardo; *On the principles* ..., s. 55-75.

[14] J. B. Say, *Cours* ..., s. 80-83 ve *Traité* ..., c. I, s. 2-6.

değerine sahip oldukları takdirde ancak değişim-değeri ilişkisi içinde (basit dolaşım) ilgi görürler; öte yandan metanın değişim-değeri yalnız geçici bir ilgi görür, çünkü değişim-değeri tekyanlılığı —belirli bir birey için yalnızca bu niteliği, ve dolayısıyla onun için ancak *doğrudan* varolan bu kullanım-değeri bu niteliği— kaldırır, ama bu kullanım-değerinin kendisini kaldırmadan; tam tersine, daha çok onu getirir ve onun aracılığını yapar; başkaları için kullanım-değeri olarak vb.. Ama, değişim-değeri bu haliyle parada saptandığına göre, onun karşısında kullanım-değeri yalnız soyut kargaşa olarak vardır; böylece tam da kendi özünden ayrılarak kendine döner ve en büyük hareketi basit dolaşım olan, en büyük tamamlanması para olan basit değişim-değeri alanından uzaklaşır. Bu alanın içinde ise aslında ayrım, yalnızca yüzeysel bir farklılık, salt biçimsel başkalık olarak vardır. Paranın kendisi en yüksek donmuşluğu içinde gene malın kendisidir ve böylece meta olarak ötekilerden, yalnız değişim-değerini *daha tam* göstermesi, ama gene bu yüzden de peşin para olarak içerilmiş belirlemesi olan değişim-değerini yitirmesi, metaların fiyatlanması için vb. kullanım-değeri olmakla birlikte, ||20|*salt* kullanım-değeri olması ile ayrılır. Belirlemeler doğrudan birbirleriyle buluştukları gibi, doğrudan birbirlerinden ayrılırlar. Metada olduğu gibi birbirlerine karşı bağımsız kaldıkları, *olumlu* oldukları, metanın tüketim konusu olduğu noktada, meta ekonomik sürecin öğesi olmaktan çıkar; paradaki gibi olumsuz olduğu noktada meta *çılgınlık* olur; ancak ekonominin öğesi ve ulusların pratik yaşamı olarak belirlenen çılgınlık.

Daha önce gördük ki, değişim-değerinin basit dolaşımda gerçekleştiği söylenemez. Ancak bu, yalnız kullanım-değeri onun karşısında, onun tarafından kullanım-değeri olarak belirlenmiş halde bulunmadığı için böyledir; öte yandan bunun tersine, kullanım-değeri bu niteliğiyle değişim-değeriyle ilişki halinde değildir, yalnızca kullanım-değerlerinin —emek-zamanı olma— ortaklaşalığının onlara dış ölçüt olarak konulması yoluyla belirlenmiş değişim-değeridir. Onların birliği hâlâ doğrudan parçalanır, ve onların farklılığı hâlâ doğrudan çakışır. Kullanım-değerinin değişim-değeri yoluyla böyle olması, değişim-değerinin kullanım-değeriyle sağlanması, artık tamamlanmış olmalıdır. Para dolaşımında, değişim-değerinin farklı iki biçimini (metanın fiyatı — para) ya da yalnızca farklı kullanım-değerlerini (M—M), bunlar için paranın, değişim-değerinin, salt kaybolan bir aracılık olduğunu gördük. Gerçek bir değişim-değeri ve kullanım-değeri ilişkisi oluşmadı. Meta olarak meta —kendi özelliği— bundan dolayı da önemsiz, yalnızca raslansal ve ***genel olarak*** tasarlanmış bir içeriktir, bu içerik ekonomik biçimsel ilişkinin dışında kalır; ya da ekonomik biçimsel ilişki ancak yüzeysel bir biçim, biçimsel bir belirlemedir, gerçek öz onun

alanı dışında bulunur ve kendi özüyle ilişkisi yoktur; bunun içindir ki, bu kendi biçimsel belirlemesi parada korunmuş olmalıdır, böylece de el altından önemsiz bir doğal ürüne, son kalıntının da, ister bireyle, ister bireylerin alışverişiyle ilgisi olsun, silindiği bir metale dönüşür. Doğal olarak bu haliyle metal toplumsal ilişkileri yansıtmaz; metal paranın biçimi de onda silinmiştir; toplumsal öneminin son yaşam belirtisi de.

İlişkinin sonunda kullanım-değerinin karşısında bulunan değişim-değeri, onun karşısında para olarak vardır, ama onun karşısındaki bu para, bu belirlemesi içinde artık para değil, *sermayedir*. Sermayenin ya da konulmuş *değişim-değerinin* karşısında bulunan *kullanım-değeri*, artık paranın karşısına çıkan, biçim belirlemesi gibi içeriği de önemsiz olan ve yalnızca herhangi bir öz olarak kendini gösteren meta gibi bir meta değildir. 1) Birincisi, sermaye için kullanım-değeri olarak, yani bir nesne olarak, bu nesnenin sermaye ile değişimi sermaye için değer belirlemesini yitirir, örneğin, belirli bir meta karşılığında değişilen paranın durumunda olduğu gibi. Bir nesnenin sermaye için sahip olabileceği tek yararlılık, yalnızca, onun korunması ya da çoğaltılması olabilir. Daha önce gördük ki, para olarak bağımsızlaşmış değer —ya da servetin genel biçimi— nicel bir hareketten, çoğalmaktan başka hiçbir hareket yeteneğine sahip değildir. Kavramı gereğince bu değer, bütün kullanım-değerlerinin özüdür: ama her zaman ancak belirli miktarda para olarak (burada sermaye), kendi niteliğiyle çelişen niceliğiyle kendini sınırlamıştır. Bu yüzden sürekli olarak kendi sınırını aşmak onun doğasında vardır. (Bu yüzden, örneğin Roma İmparatorluğu zamanında zevk verici servet olarak, sınırsız israf halinde kendini gösterir, bu israf, inci salatası vb. vb. yutarak zevk almayı kuruntuluk sınırsızlığına kadar götürmeye çalışır.) Kendinde değer olarak tuttuğu bu değer için çoğalma, bunun sonucu, kendini korumaya paralel düşer ve kendini de ancak, kendi biçim belirlemesine, içsel genelliğine aykırı düşen kendi nicel sınırını aşma yoluyla korur. Böylece zenginleşme kendinde bir amaçtır. Sermayenin amacını belirleyen etkinliği, kendini zenginleştirme, büyütme, çoğaltma etkinliği olabilir. Paranın belirli bir toplamı (ve para sahibi için her zaman ancak belirli bir miktarda vardır, her zaman ancak belirli para toplamı olarak bulunur) (bu nokta para bölümünde geliştirilebilir), para olmaktan çıktığı belirli bir tüketim için tamamıyla yeterli olabilir. Ama genel servetin temsilcisi olarak yeterli olamaz. Nicel bakımdan belirli bir toplam, sınırlı toplam da genel servetin yalnız sınırlı temsilcisidir ya da değişim-değeri kadar genişleyen, aynen onda ölçülmüş sınırlı bir servetin temsilcisidir. Dolayısıyla genel kavramı gereğince sahip olması gereken, bütün zevkleri, bütün metaları, maddi servet özlerinin tümünü satın alma

yeteneğine sahip değildir; bir *"précis de toutes les choses"*[16] vb. değildir. Böylece, servet olarak saptanmış, servetin genel biçimi, kendi değerinde olan değer kendi nicel sınırını aşmak için sürekli bir dürtüdür: sonsuz süreç. Onun kendi canlılığı yalnız bundan oluşur; yalnız kullanım-değerinden farklı, kendisi için geçerli değişim-değeri olarak *sürekli çoğaldığı* ölçüde korunur. (Sermayede değerin kendini korumasından çoğalması teorisine geçmek, yani, sermayenin, yalnızca raslantı olarak ya da sonuç olarak değil, temel belirlenmesi içinde çoğalmasını kavramak bu ekonomist beyler için son derece zordur. Bkz: örneğin *Storch*, "gerçekte"[17] belirteci ile bu temel belirlemeyi nasıl koyuyor bir görün. Çünkü iktisatçılar bunu sermaye ilişkisine önemli çapta sokmaya çalışırlar, ama bu, sermayenin çoğalmasının da *özel ekonomik biçim* olarak kârda bulunduğu noktada ||21| kâr getirici olarak belirlenmesi gibi kaba bir biçimde yapılmayınca, gizli kapalı ve çok zayıf bir oluşum ortaya çıkıyor. İktisatçıların, sermayenin kavram belirlemesi üzerinde öğrettiklerinin hepsini ilerde kısaca gözden geçirerek bunu göstereceğiz. Hiç kimsenin kâr sağlamaksızın sermayesini kullanmayacağı yollu saçmalığın vardığı nokta, ya dürüst kapitalistlerin sermayeyi kullanmaksızın da kapitalist olarak kalacağı saçmalığı; ya da, kâr getirici uygulamanın sermaye kavramında bulunduğu yollu çok niteliksiz bir deyiş biçimidir. **Güzel.** O zaman bunun kanıtlanması gerekir.) — Toplam olarak para, para niceliği ile ölçülmüştür. Bu ölçülmüş olma, ölçüsüzlüğe yönelmek zorunda oluş belirlemesine ters düşer. Burada para konusunda söylenmiş olanların hepsi, paranın tamamlanmış belirlemesinde gerçekten gelişmeye başlayan sermaye için daha çok geçerlidir. Kullanım-değeri olarak, yani yararlı öyleyse, büyüyen, artan ve dolayısıyla sermaye olarak konan tek yararlı nesne, sermaye olarak varlığını sürdürür.

İkincisi. Kavramı gereğince, sermaye paradır, ama bu, artık altın ve gümüş metalin basit biçiminde para değil, ayrıca dolaşımın tersine para olarak da para değil, ama bütün özlerin —bütün metaların— biçiminde paradır. Bu bakımdan sermaye olarak para, kullanım-değerine karşıt olarak değil, ama tam da, yalnız kullanım-değerlerinde vardır. Şimdi onun özleri, geçici, kullanım-değerine sahip olmayınca değişim-değeri de olmayan özlerdir; ancak bunlar, gerçekten kullanılmadıkları zaman basit doğal metabolizma yoluyla yok olur, kullanım-değerleri olarak değerlerini yitirirler; gerçekten kullanıldıkları zaman da gerçekten ortadan kalkarlar. Bu bakımdan, sermayenin karşıtı, yeniden özel bir metanın kendisi olamaz; çünkü bu haliyle meta, sermayenin özü kullanım-değerinin kendisi olduğu için, sermayenin karşıtını meydana

[16] "Tüm şeylerin özeti." (Bousguillebert, *Dissertation*, s. 399.)
[17] Storch, *Cours d'économie politique ...*, s. 154.

getirmez; sermaye şu ya da bu özel meta değil, her metadır. Bütün metaların ortaklaşa özü, yani gene onların maddi içeriği olmayan özü, yani fiziksel belirlemesi değil, *metalar* olarak ve dolayısıyla *değişim-değerleri* olarak ortaklaşa özü, *nesneleşmiş emek* olma özüdür.* *Nesneleşmiş* emekten tek farkı, *nesneleşmemiş*, henüz nesneleşmekte olan emek, öznellik olarak *emektir*. Ya da *nesneleşmiş*, yani *hacim içinde bulunan emek, zaman* içinde *bulunan* emeğin karşısında, *geçmiş emek* olarak bulunabilir. Dolayısıyla canlı emek olarak zaman içinde varolması gerektiğine göre, emeğin, bağrında, yalnızca yetenek olarak, olanak olarak varolduğu *canlı özne* olarak bulunur; dolayısıyla da, *emekçi* olarak. Bundan dolayı, sermayeye bir karşıtlık oluşturabilen tek *kullanım-değeri, emektir* (ve tam da *değer yaratan, yani üretken emektir*. Bu yan not öne alındığına göre, geliştirilmek gerekir: derece, derece. Salt gereksinimlerin doğrudan karşılanmasıyla uğraşan hizmet olarak emeğin, sermaye ile hiçbir ilişkisi görülmez, çünkü sermaye bu doyumla ilgilenmez. Bir kapitalist etini kızartmak için odun kestiriyorsa, oduncunun ona karşı bir tutumu olmakla kalmaz, onun da oduncu ile basit değişim ilişkisi içinde olması sözkonusudur. Oduncu ona hizmetini, sermayeyi çoğaltmayan, tersine sermayenin tüketildiği bir kullanım-değeri verir, bunun için kapitalist de ona para biçiminde başka bir meta verir. Bu, emekçilerin başka kişilerin parası karşılığında doğrudan değiştiği ve bu kişiler tarafından tüketilen bütün hizmetler için geçerlidir. Bu, durmadan basit dolaşıma giren gelirin tüketimidir, sermayenin değil. Taraflardan biri ötekine karşı kapitalist durumunda olmadığı için, hizmet görenin yaptığı bu hizmet, üretken emek kategorisine girmez. Fahişeden tutun da papaya kadar böyle bir sürü ayaktakımı vardır. Ama dürüst ve "çalışan" *lumpen proletarya*, örneğin liman kentlerinde vb. yardımcı zorbaların büyük çeteleri de bunlar arasına girer. Parayı temsil eden, kendisi için doğrudan kaybolan değişim-değeri için yalnız hizmet ister; ama zorba, yalnız para ister ve böylece para veren meta için, ona meta veren para için ortada bulunduklarından, bunlar basit dolaşımın yalnız iki yanını birbirlerine karşı temsil ederler; her zaman açıktır ki, gözü yalnız parada olan, yani servetin genel biçimiyle doğrudan ilgilenen, sözde dostunun zararına zenginleşmeye çalışan, onu da ne kadar elisıkı biri ise öylesine inciten, onun şimdi gereksindiği bu hizmet yalnızca genel bir insanlık zayıflığına

* Ama eğer buna bir karşıtlık aranıyorsa, yalnızca kullanım-değerlerinin bu ekonomik (toplumsal) özünden, *yani* biçimden farklı olarak içerik halinde bunların ekonomik belirlemesinden (ama bu biçim ancak *değerdir*, çünkü bu *emeğin* belirli niceliğidir) sözedilebilir. Bunların doğal farklılıklarına gelince, değişim-değerinin ve metanın belirlemesini bunların hiçbiri dışlamadığı ölçüde, sermayenin onlarm yerini alması, onları kendi gövdesi haline getirmesi bakımından onu dışlamaz. [*Marx'ın notu*]

verildiği, için, ondan *kapitalist aracılığıyla* istenmez. *A. Smith*[18] *üretken ve üretken-olmayan emek* konusunda, burjuva ekonomistin bakışı açısından haklıydı. Öteki ekonomistlerin buna karşı öne sürdüğü şeyler, ipe sapa gelmez şeylerdir (örneğin Storch,[19] Senior[20] daha da kötüdür vb.), yani her eylemin herhangi bir şey yerine getirmesidir, böylece de ürünün doğal ve ekonomik anlamında birbirine karıştırılmasıdır; böyle olunca bir dolandırıcı da bir üretken emekçidir, çünkü ||22| dolaylı olarak suçluluk hukuku kitaplarından üretir; (bu düşünme biçimi, bir yargıç, hırsızlıktan koruduğu için haklı olarak en azmdan üretken emekçi olarak nitelenen bir uslamlamaya yol açar). Ya da, modern ekonomistler kendilerini burjuvanın öyle savunucuları yapmışlardır ki, birisi ***burjuvanın*** başından bitleri temizler, ya da kuyruğunu sıvazlarsa, bu son hareket de, onun için büroyu ertesi gün aptalın birinin daha düzenli hale getirmesini sağlayacağı için, bunun üretici emek olduğunu burjuvaya anlatmak isterler. Bundan dolayı, dürüst ekonomistlere göre örneğin lüks mağazaların emekçilerinin, böyle nesneler tüketen bu adamlar yalnızca üretken olmayan israfçı olarak yetiştirildikleri halde, üretken emekçi olmaları çok doğrudur, aynı zamanda da belirleyicidir. **Doğrusu** ise, bu emekçiler, **efendilerinin sermayesini büyüttükleri ölçüde gerçekten** üretkendirler; **emeklerinin maddi sonucu olarak üretken değildirler. Gerçekten,** bu "üretken" emekçi, yapmak zorunda olduğu pis işle, onu kullanan ve yapılanı hiç umursamayan kapitalist kadar ilgilenir. Ancak tam olarak belirlenirse, bu durumda gerçekten, üretken bir emekçinin doğru tanımlaması şudur: Kendisini, kapitalistine alabildiğine büyük yararı sağlama yeteneğine ulaştıracak olandan fazlasma gereksinimi olmayan ve istemeyen bir insan. Hepsi saçma. Konudan uzak. Ama üretken olan ve üretken olmayan konusuna daha geniş olarak dönmek gerekiyor〉.

Sermayenin emekle değişiminde iki farklı süreç.
(Burada sermayeyle değişilenin kullanım-değeri,
özgül ekonomik biçime aittir vb..)

Yerleşmiş değişim-değeri olarak sermayenin karşısına çıkan *kullanım-değeri emektir.* Sermaye ne değişilir, ya da ne bu belirlemede yalnız *sermaye-olmayanla* ilişki içindedir, sermayenin yadsınmasıdır, yalnızca yadsınma bakımından sermayedir; gerçek sermaye olmayan *emektir.*

Sermaye ile emek arasındaki değişimi incelersek, yalnızca biçimsel

[18] Adam Smith, *An Inquiry...,* c. II, s. 335-385.
[19] Henri Storch, *Considérations...,* s. 38-50.
[20] Nassau William Senior, *Principes fondamentaux ...,* s. 284-308.

olmayan, nitel olarak birbirinden farklı ve birbirine karşıt iki sürece ayrıldığını görürüz:

1) Emekçi metasını, emeği, kullanım-değeri, meta olarak da bir *fiyatı* bulunan emeği, bütün öteki metalar gibi, belirli bir değişim-değerleri toplamına, sermayeyi ona satan belirli para toplamına karşılık değişir.

2) Kapitalist, emeğin kendisini, değer getiren etkinlik, üretici emek olarak emeği değişimle elde eder; yani sermayeyi koruyan ve çoğaltan böylece de sermayenin üretken gücü ve yeniden-üreten gücü, bizzat sermayenin kendisine ait güç haline gelen üretken gücü alır.

Bu iki sürecin ayrılığı öylesine çarpıcıdır ki, zamanla bunlar birbirlerinden uzaklaşabilirler ve hiçbir zaman da aynı noktada buluşmamaları gerekir. İkinci sürecin başlamasına zaman kalmadan birinci süreç tamamlanabilir, çoğu zaman bir dereceye kadar tamamlanmıştır. İkinci olgunun tamamlanması, ürünün tamamlanmasına bağlıdır. Emek ücretinin ödenmesi bunu bekleyemez. Onun bunu beklemeyişini de ilişkinin önemli bir belirlemesi olarak göreceğiz.

Basit değişimde, dolaşımda, bu çifte süreç yoktur. Eğer a metası b parasına karşılık değişilirse ve bu para da tüketim için belirlenmiş c metası karşılığında —a için değişimin asıl nesnesi— değişilirse, c metasının kullanımı, tüketimi, tamamıyla dolaşımın dışındadır; ilişkinin biçimini hiç ilgilendirmez; dolaşımın ötesinde kalır ve yalnız A bireyinin kendi özel gereksiniminin bir konusu ile bireyin doğallığı içinde bir ilişkisini dile getiren, salt maddi bir ilgidir. Bireyin c metası ile ne yapacağı, ekonomik ilişkiye yabancı bir sorundur. Tersine burada *para karşılığı değişilenin kullanım-değeri özel ekonomik ilişki olarak* ortaya çıkar ve *para karşılığı değişilenin belirli kullanılışı her iki sürecin sonuncu amacını oluşturur. O halde bu, sermaye ile emek arasındaki değişimi basit değişimden —iki ayrı sürece— biçimsel olarak ayırır.*

Ayrıca, içerik bakımından sermaye ile emek arasındaki değişimin basit değişimden (dolaşım) nasıl ayrıldığını kavrayınca, bu farkın dış ilişki ya da karşılaştırma yoluyla ortaya çıkmadığını, sonuncu sürecin *bütünlüğünde ikinci biçimin kendini birinciden ayırdığını*, bu karşılaştırmanın da burada içerildiğini görürüz. İkinci eylemin birinciden farkı —yani emeğin sermaye tarafından ele geçirilmesinin özel süreci ikinci eylemdir—, sermaye ile emek arasındaki değişimin, paranın metalar arasında aracılıkla oluşturduğu değişimden olan farkın **aynısıdır. Sermaye ile emek arasındaki değişimde birinci olgu bir değişimdir, tamamıyla olağan dolaşıma girer; ikinci olgu, nitelik bakımından değişimden farklı bir süreçtir ve bunun basbayağı bir tür** değişim olarak nitelenmesi olanağı **yalnızca kötüye kullanmadır.** Bu olgu doğrudan değişimin karşısındadır; tamamıyla başka bir kategoridir.

⟨*Sermaye.* I. *Tümellik:* 1) a) Sermayenin paradan oluşumu. b) Sermaye ve emek (*ötekinin* emeği yoluyla oluşma). c) Sermayenin öğeleri, emekle ilişkilerine göre çözümleri. (Ürün. Hammadde. İş aleti.) 2) *Sermayenin özgüleşmesi:* a) ***dolaşan sermaye, sabit sermaye.*** Sermayenin dolaşımı. 3) *Sermayenin ayrıntılanması:* Sermaye ve kâr. Sermaye ve faiz. *Değer* olarak sermaye, faiz ve kâr olarak kendi niteliği gereği farkı. II. *Tikellik:* 1) Sermayelerin birikimi. 2) Sermayelerin rekabeti. 3) Sermayelerin yoğunlaşması (hem nitel olarak, hem de büyüklüğünün *ölçüsü* ve etkisi olarak sermayenin nicel farkı).* ||23| III. *Tekillik:* 1) Kredi olarak sermaye. 2) Ortaklık sermayesi olarak sermaye. 3) Para piyasası olarak sermaye. Para piyasasında sermaye, bütünlüğü içinde vardır; bunda *fiyatları belirler, iş verir, üretimi düzenler,* kısacası *üretimin kaynağıdır;* ancak sermaye kendi kendini üreten olarak kalmaz (maddi bakımdan sanayi vb. yoluyla fiyat koyucudur, üretken güçleri geliştiricidir), aynı zamanda değerlerin yaratıcısı olarak, sermayeden kendine özgü biçimde farklı bir değer ya da servet biçimi getirmek zorundadır. Bu, *toprak rantıdır.* Kendisinden, kendi üretiminden farklı değer olarak sermaye, değerlerin tek yaratıcısıdır. Gerek doğası gereği, gerek tarihsel bakımdan sermaye, modern toprak mülkiyetinin, toprak rantının *yaratıcısıdır;* bunun içindir ki, onun eylemi de, toprak mülkiyetinin eski biçiminin ortadan kalkması olarak görünür. Yenisi, eskisinin üzerinde sermayenin eylemiyle doğar. Bu sermaye —bir yönüne bakılınca— modern tarımın da yaratıcısı olarak yaratıcıdır. Bunun içindir ki, toprak rantı—sermaye—ücretli emek biçiminde bir süreç olarak (sıralama biçimi başka türlü de formülleştirilebilir: ücretli emek—sermaye—toprak rantı olarak; ama sermayenin her zaman etkin orta olarak bulunması gereklidir) ortaya çıkan modern toprak mülkiyetinin ekonomik ilişkilerinde, modern toplumun içsel yapısı, ya da ilişkilerinin bütünlüğü içinde sermaye vardır. Şimdi toprak mülkiyetinden ücretli emeğe nasıl geçildiği sorulabilir. (Ücretli emekten sermayeye geçiş kendiliğinden olur; çünkü burada sermaye etkin temeline dönmüştür.) Tarihsel bakımdan geçiş kuşku götürmez. Bu, toprak mülkiyetinin sermayenin ürünü oluşunda zaten vardır. Bunun içindir ki, sermayenin toprak mülkiyetinin daha eski biçimlerine karşı koyan etkinliğiyle toprak mülkiyetinin para rantına dönüştüğünü (aynı şey, modern çiftçinin doğduğu yerde bir başka biçimde de oluşur) ve bu yüzden aynı zamanda tarımın sermaye ile işletilerek sanayi tarımına dönüştüğünü, zorunlu olarak pamukçuların, serflerin, angarya yükümlüsü köylüle-

* *Burada şu kısım çizilmiş:* b) Kredi olarak sermaye. c) Ortaklık sermayesi. d) Para piyasası. e) Fiyat belirleyici olarak sermaye.

rin, kalıtsal ortakçıların, küçük-köylülerin vb. gündelikçiler, ücretli işçiler olduğunu her yerde görürüz ve dolayısıyla, *ücretli emek*, bütünlüğü içinde yalnızca sermayenin toprak mülkiyeti üzerinde eylemiyle ve sonra da, bunun biçim olarak işlenip ortaya çıkışının hemen ardından, bizzat toprak sahibi tarafından yaratılır. Toprak sahibi de, Steuart'ın[21] dediği gibi, toprağı fazlalık olan yiyicilerden temizler, toprağın evlatlarını onların büyüdükleri kaynaktan koparıp atar ve böylece doğası gereği doğrudan geçim kaynağı olan toprak işinin kendisini dolaylılaştıran, salt toplumsal ilişkilere bağımlı geçim kaynağına dönüştürür. (Karşılıklı bağımlılık, gerçek bir toplumsal ortaklaşalık üzerinde düşünülmeden önce iyice işlenmiş olmalıdır. Bütün ilişkiler toplum tarafından konmuş ve doğa tarafından belirlenmemiş olarak görünürler.) Ancak bu yolla, bilimin uygulanması ve üretken gücün tam olarak gelişmesi olanaklı olur. Öyleyse şu noktada hiçbir kuşku sözkonusu olamaz: *Ücretli emek klasik* biçimiyle, toplumu bütün genişlik içine işleyerek ve toprak yerine üstünde durduğu yer haline gelerek, ancak modern toprak mülkiyetiyle yaratılır, yani toprak mülkiyeti yoluyla sermayenin kendisi tarafından yaratılmış değer olur. Bunun içindir ki, öyleyse toprak mülkiyeti ücretli emeği birlikte götürür. Bir yönden, bu, ücretli emeğin kentlerden kırlık bölgeye taşınmasından, yani toplumun tüm üst düzeyine yayılmış ücretli emekten başka bir şey değildir. Eski toprak sahibinin, eğer zenginse, modern toprak sahibi olmak için bir kapitaliste gereksinimi yoktur. Yalnızca işçilerini ücretli işçiye dönüştürmesi ve gelir için üretmek yerine kâr için üretmesi yeterlidir. O zaman, kendi kişiliğinin önkoşulu da, modern çiftçi ve modern toprak sahibidir. Ama bu, onun gelir elde ettiği biçimin değişmesi, ya da işçinin ücretinin ödenmesi gibi biçimsel bir fark değildir, tersine, bizzat *üretim tarzının* (tarımın) tam bir *yeniden biçimlenmesini* gerektirir; bunun içindir ki, bu, sanayinin, ticaretin ve bilimin, kısacası, üretken güçlerin belirli bir gelişmesine dayanan koşulları varsayar. Sermayeye ve ücretli emeğe dayanan üretim için *hemen hemen* aynı şey: yalnızca biçimsel bir bakış açısından öteki üretim tarzlarından farklılığını değil, aynı zamanda maddi üretimin tam bir devrimini ve tam bir gelişmesini de gerektirir. Eğer sermaye, her ne kadar ticaret sermayesi olarak eksiksiz gelişmişse de (bununla birlikte nicel olarak daha düşük bir yoğunluktadır), toprak mülkiyetinin bu yeniden biçimlenmesi olmadan, sanayi sermayesi olarak gelişemez. Manüfaktürün gelişmesinde bile, eski ekonomik toprak mülkiyeti ilişkilerinin çözülüşü bir başlangıç olmuştur. Öte yandan, bu yavaş yavaş gerçekleşen çözülmenin bütünlüğü ve tüm genişliği içinde oluşan yeni biçimin

[21] James Steuart; *An Inquiry...*, s. 50.

başlaması, modern sanayinin gelişmesinin yüksek bir düzeyine bağlıdır; bu oluşum ise, modern tarımın, ona uygun düşen mülkiyet biçiminin, ona uygun düşen ekonomik ilişkilerin gelişmesi ölçüsünde hep daha hızlı ilerler. Bu yüzden İngiltere, bu alanda öteki Kıta Avrupası ülkeleri için örnek ülkedir. Gene bunun gibi: Sanayinin ilk biçimi, büyük manüfaktür, toprak mülkiyetinin çözülüşünü gerektirdiğinde, bu da gene sermayenin kentlerde oluşan daha düşük dereceli gelişmesine bağlıdır, henüz gelişmemiş (ortaçağ tipi) biçimlerde ve aynı zamanda öteki ülkelerde ticaretle birlikte büyüyen manüfaktürün etkisiyle olur (16. yüzyılda ve 17. yüzyılın ilk yarısında Hollanda İngiltere üzerinde böyle etki yapar). Bu ülkelerde de böyle bir süreçten geçilmiş ve tarım hayvancılığı feda edilmiştir, tahıl Polonya gibi geri kalmış ülkelerden ithalat yoluyla sağlanmıştır (Hollanda gibi). Düşünülebilir ki, yeni üretken güçler ve üretim ilişkileri *hiçlik*ten çıkmamış, ne havadan, ne de kendiliğinden oluşan düşüncenin sinesinden gelmiştir; bunlar, eski ve geleneksel üretimin ve mülkiyet ilişkilerinin varolan bir gelişmesi içinde, ve onlarla çelişkili olarak oluşmuşlardır. Tamamlanmış burjuva sistem içinde, her ekonomik ilişki burjuva-ekonomik biçimdeki başka sistemi gerektirince ve böylece konmuş her çözüm yolu aynı zamanda koşul olunca, bu her ||24| organik sistem için de böyledir. Bu organik sistemin kendisi bütünlük olarak kendi koşullarına sahiptir ve bu bütünlük yönündeki gelişmesi de, toplumun bütün öğelerini kendine uydurmasında, ya da henüz kendisinde eksik olan organları ondan alıp yaratmasında toplanır. Böylece tarihsel bir bütünlük olur. Bu bütünlük yolunda oluşma, onun sürecinin, gelişmesinin bir öğesini meydana getirir. — Öte yandan, bir toplum içinde modern üretim ilişkileri, yani sermaye, bütünlüğü ile gelişmişse, ve bu toplum artık yeni bir alan ele geçirmişse, kolonilerde olduğu gibi, o zaman toplum, yani onun temsilcisi kapitalist, ücretli emek olmayınca sermayesinin sermaye olmaktan çıktığını, bunun koşullarından birinin yalnızca toprak mülkiyeti değil, modern toprak mülkiyeti olduğunu; sermayeleşmiş rant olarak pahalı olan toprak mülkiyetinin, bu haliyle toprağın bireyler yoluyla doğrudan kullanılışını dışlayan toprak mülkiyeti olduğunu görür. *Wakefield'ın*, Avustralya'da İngiliz hükümeti tarafından pratikte izlediği koloni öğretisinin nedeni budur.[22] Burada toprak mülkiyeti, emekçileri ücretli emekçiye dönüştürmek, sermayeyi sermaye olarak etkili kılmak ve böylece yeni koloniyi üretken hale getirmek için; Amerika'da olduğu gibi, ücretli işçileri geçici olarak kullanmak yerine serveti geliştirmek için yapay yoldan pahalılaştırılır. Modern toprak mülkiyetinin doğru kavranması bakımından *Wakefield'ın* öğretisi son

[22] Edward Gibbon Wakefield, *A View o the Art of Colonization, with Present Reference to the British Empire,* London 1949.

derece önemlidir. — Dolayısıyla toprak rantının yaratıcısı olarak sermaye, yaratıcı niteliğiyle, onun genel yaratıcı temeli olan ücretli emeğin üretimine geri döner. Sermaye dolaşımdan çıkar ve emeği, ücretli emek olarak yerine koyar; böyle oluşur ve, bir kez bütün olarak gelişir, toprak mülkiyetini hem koşulu olarak, hem de karşıtı olarak koyar. Ancak görülüyor ki, bununla yalnız ücretli emeği genel koşulu olarak yaratmıştır. Öte yandan modern toprak mülkiyetinin kendisi en güçlü olarak, **işletmelerin değiştirilmesi*** ve tarım emekçilerinin ücretli emekçiye dönüştürülmesi sürecinde kendini gösterir. Böylece ücretli emeğe çifte geçiş vardır. Bu olumlu yanına göre böyledir. Olumsuzluk sermayenin toprak mülkiyetini getirmesidir ve bununla ikili amaca erişilmiştir: 1) tarımın sanayileşmesi ve böylece toprağın üretken gücünün gelişmesi; 2) ücretli emek, yani sermayenin egemenliğinin kır üzerinde genelleşmesidir, sermaye, o zaman salt geçici bir gelişme olarak toprak mülkiyetinin kendi varlığını gözönünde bulundurur, bu gelişme sermayenin eski toprak mülkiyeti ilişkileri üzerinde yaptığı eylem olarak gereklidir ve bu *ilişkilerin dağılmasının ürünüdür;* bununla birlikte bu süreç de —bu amaca bir kez varıldığı için— kârın ancak saf ve salt sınırlanmasıdır, üretim için bir zorunluluk değildir. Öyleyse sermaye, özel mülkiyet olarak toprak mülkiyetini dağıtmaya ve devletin üzerine geçirmeye çalışır. Bu olumsuz yanıdır. Böylece bütün iç toplum kapitalistlere ve ücretli emekçilere dönüştürülmeye çalışılır. Sermaye böyle olunca, ücretli emek de bir yandan aynı ***burjuvanın*** yaptığı tarzda, toprak mülkiyetini gereksiz diye ortadan kaldırmaya, ilişkinin basitleştirilmesine, vergilerin azaltılmasına vb. çalışır; öte yandan da ücretli emekten kaçmak, bağımsız —doğrudan kullanım için— üretici olmak üzere büyük toprak mülkiyetinin yok edilmesini ister. Bu durumda toprak mülkiyeti iki yönden yadsınır; sermaye yönünden yadsıma, tek başına egemen olmak için yalnız biçim değiştirmedir. (Genel devlet rantı (devlet vergisi) olarak toprak rantı, böylece de burjuva toplumun ortaçağ sistemini, hem de kendinin tam bir yadsınması olarak başka tarzda yeniden-üretmesi.) Ücretli emek yönünden yadsıma, yalnızca sermayenin gizli yadsınması, yani kendi kendisinin yadsınmasıdır. Dolayısıyla şimdi sermaye karşısında bağımsız olarak ücretli emeği gözden geçirebiliriz. Bu yoldan çifte geçiş: 1) olumlu geçiş, sermayenin, modern toprak mülkiyetinden başlayarak ya da modern toprak mülkiyetinin yardımıyla sermayenin genel ücretli emeğe geçişi; 2) *olumsuz geçiş*: sermaye tarafından toprak mülkiyetinin yadsınması, yani, dolayısıyla sermaye tarafından bağımsız değerin yadsınması, yani, tamı tamına, sermayenin kendisi tarafından yadsınması. Ama

* *Clearing of estates.*

onun yadsınması *ücretli emektir*. Sonra, toprak mülkiyetinin yadsınması, sermayenin kendisi tarafından ve ücretli emek tarafından yadsınması. Bu da, bağımsız gerçeklik taslayan ücretli emektir.〉

〈Başlangıçta ekonomide soyut belirleme olarak bulunan *piyasa*, tüm gelişme biçimlenmelerini edinir. Birincisi *para piyasası*. Bu, tahvil piyasasını da kapsar; genellikle istikraz piyasasını; yani para ticaretini, değerli metaller piyasasını. *İstikraz pisasası* olarak hem bankalarda, **örneğin** tahvil iskontosu yapan iskonto bankalarında: kredi piyasası, borsacılar vb.; daha sonra devlet **fonları** ve hisse senedi piyasası gibi, her türlü **faiz getirici kâğıtlar** piyasası olarak. Bu sonuncular büyük gruplara ayrılırlar (birincisi *para kurumlarının* kendi **hisseleri**; banka hisseleri; **borsa bankası hisseleri**; ulaşım araçları **hisseleri** (demiryolu hisseleri en önemlileridir; *kanal* hisseleri, gemicilik hisseleri, telgraf hisseleri otobüs hisseleri); *genel sanayi* **girişimleri hisseleri (başlıcaları *madencilik hisseleri*). Daha sonra genel elemanların** arzı için (**gaz hisseleri**, sulama hisseleri). Binlerce türden **çeşitli** hisse. *Metaların saklanması* için (**antrepo hisseleri** vb.). Hisse üzerine kurulu ticari şirketler ya da sınai girişimler gibi sonsuz çeşitlilikte [hisseler]. Son olarak her türden **sigorta hisselerinin** tamamının güvencesi olarak). Piyasa genel olarak iç pazar ve dış pazar diye ayrıldığı gibi, iç [pazarın] kendisi de **yerli hisseler piyasası, ulusal fonlar** vb. ve **yabancı fonlar**, ||25| **yabancı hisseler** vb. diye ayrılır. Aslında bu gelişme de, yalnız kendisinin dışında bulunan bütün **dış pazarlarla** ilişki içinde olmayıp, aynı zamanda gene iç pazarın parçaları olan bütün **dış pazarların** da iç pazarı olan dünya pazarı içindedir. Bir ülke içinde *para piyasasının* başlıca bir yerde *yoğunlaşması* sözkonusudur, öte yandan ise öteki pazarlar daha çok işbölümüne göre dağılırlar; ancak burada da büyük yoğunluk, eğer aynı zamanda ihracat limanı ise, başkentte toplanır. — Para piyasasından farklı olan pazarlar önce ürünler ve üretim dalları kadar çeşitlidir ve bunlar da çeşitli pazarlar oluşturur. Bu çeşitli ürünlerin ana pazarları merkezlerde oluşur, bu merkezler de ya ithalat ve ihracatla ilgilidir, ya da belli bir üretimin merkezleri bizzat kendileridir, ya da bu merkezlerin doğrudan arz yerleridir. Salt bu farklılığın ardından da şu piyasaların azçok organik ayrışması olarak büyük gruplar gelir ki, bunlar, sermayenin temel öğelerine göre, ürün pazarı ve hammadde pazarı diye ayrılırlar. Üretim aracı bu haliyle özel bir piyasa oluşturmaz; bu niteliği ile en başta, üretim aracı olarak satılan hammaddelerde *vardır*; daha sonra da özellikle metallerde bulunur, çünkü bunlar hiçbir yönden doğrudan tüketime girmezler. Daha sonra kömür, petrol, kimyasal maddeler gibi üretimin yan araçları olarak kaybolmak zorunda olan ürünlerde bulunur. Boyalar, ağaç, **ecza ürünleri** vb. böyledir. Buna göre:

I. *Ürünler.* 1) *Tahıl piyasası,* çeşitli alt bölümleriyle birlikte. Örneğin, **tohum** piyasası: Pirinç, sagu, patates vb.. Bu ekonomik bakımdan çok önemlidir; aynı zamanda üretim ve doğrudan tüketim için pazardır. 2) **Kolonyal mallar piyasası.** Kahve, çay, kakao, şeker; **tütün, baharat** (karabiber, **jamaica biberi, tarçın, çin tarçını, ödağacı, karanfil tanesi, zencefil, hindistancevizi kabuğu, hindistancevizi** vb.). 3) *Meyveler.* **Badem, ağaç çileği, incir, erik, kuru erik, kuru üzüm, portakal, limon,** vb.; **melas** (üretim için vb.). 4) **Yiyecek maddeleri. Tereyağ, peynir, salam, sucuk, donyağı, domuz biftek** (tütsülenmiş), balık vb.. 5) **İspirtolu maddeler.** Şarap, rom, bira vb.. II. *Ham ürünler. 1) Mekanik sanayinin hammaddeleri.* Keten, kenevir, pamuk, ipek, yün, deri, işlenmiş deri, guteperka,vb.. 2) *Kimya sanayisinin hammaddeleri.* Potas, güherçile, terepentin, gühterçile vb.. *III. Aynı zamanda üretim aracı olan hammaddeler. Metaller* (bakır, demir, kurşun, kalay; çinko, çelik vb.). **Ağaç. Marangozluk ağaçları, kereste ağaçlar. Boya ağaçları, gemi yapım ağacı** vb.. *Yan üretim araçları ve hammaddeler.* **İlaçlar ve boyalar** (kırmızböceği, indigo vb.). Katran. Pudra. Yağlar. Kömürler vb.. Kuşku yok ki, her ürünün piyasaya girmesi gerekir; ama gerçekten büyük pazarlar, perakende ticaretten farklı olarak, yalnız tüketim için büyük ürünleri oluştururlar (ekonomik bakımdan önemli olan yalnız tahıl pazarı, çay, şeker ve kahve pazarıdır (şarap pazarı bir ölçüde ve alkol pazarı genel olarak) ya da sanayinin hammaddelerini oluşturan pazarlar: Yün, ipek, kereste, metal pazarı vb.. Pazarın soyut kategorisinin nerede ele alınması gerektiği anlaşılacak.⟩

Sermaye ile emek arasında değişim. Parça başına ücret. — Emek-gücünün değeri. — Ücretli işçinin genel servetteki payı yalnızca miktar olarak belirlenir. — İşçinin eşdeğeri para. Öyleyse sermaye karşısında eşit. — Ama onun değişiminin amacı gereksiniminin karşılanmasıdır. Onun için para yalnız dolaşım aracıdır. *— İşçinin zenginleşme aracı olarak tasarruf, feragat. — İşçinin değersizliği ve değersizleşmesi sermayenin bir koşuludur.*

İşçinin kapitalistle değişimi basit bir değişimdir; her biri bir eşdeğer alır; biri para, öteki de *fiyatı* onun için ödenmiş paraya aynen eşit olan bir meta; kapitalistin bu basit değişimde aldığı, bir kullanım-değeridir: ötekinin emeği üzerinde kullanma yetkisi. Emekçi açısından —hizmet, onun satıcı olarak bulunduğu değişimdir— apaçık olan nokta, kendisinde olduğu kadar, başka bir metanın, bir kullanım-değerinin satıcısında da, satıcının kendisine sattığı metadan alıcının elde ettiği kullanımın, ilişkinin biçim belirlemesini göstermesinin önem taşımamasıdır. Onun sattığı şey, belirli bir emek, belirli bir teknik becerisi vb. olan emeği üzerindeki kullanma yetkisidir.

Kapitalist, doğal olarak, emekten, hemen hemen *belirlenmiş* bir işle sınırlanmış olarak ve *belirlenmiş bir süreyle* (şu ya da bu emek-

zamanıyla) yararlanmasına karşın, onun için işçinin emeğini nasıl kullanacağı hiç de önemli değildir. Bununla birlikte, parça başına işe ücret *sistemi*, kapitalistin üründen *belli bir pay* aldığı görüntüsünü verir. Ancak bu, yalnız, zaman ölçüsünün bir başka biçimidir (sen 12 saat boyunca çalış demek yerine, parça başına şu kadar alırsın denir; yani, senin emek-zamanını ürünlerin sayısıylaölçüyoruz); burada genel ilişkinin incelenmesi bizi şimdilik ilgilendirmiyor. Eğer kapitalist, işçiyi gerçekten hiç çalıştırmadan, örneğin işçinin emeğini yedekte tutmak için vb. ya da rakibinin kullanım yetkisini elinden almak için (örneğin tiyatro müdürlerinin şarkıcıları, şarkı söyletmemek, böylece rakip bir tiyatroda şarkı söylenmesini önlemek için bir sezonluğuna satın alışı gibi) onun emeğini yedekte tutmak üzere salt kullanma yetkisiyle yetiniyorsa, değişim tam olarak gerçekleşmiş demektir. Bununla birlikte, emekçi bu para ile, değişim-değerini, servetin genel biçimini belirli bir miktarda alır ve aldığı miktar ona genel servetin çok ya da az büyüklükte bir payını sağlar. Bunun nasıl çok ya da az belirlendiği, onun aldığı para miktarının nasıl ölçüldüğü genel ilişkiyi öylesine az ilgilendirir ki, bu ilişkinin bundan çıkarak geliştirilmesi olanaklı değildir. Genel olarak bakılınca, işçinin metasının değişim-değeri, yalnızca metanın alıcısının *kullanış*ıyla belirlenemez, aynı zamanda, metada bulunan nesneleşmiş emeğin miktarı ile; öyleyse burada emekçinin kendisinin üretilmesinin maliyeti olan emek miktarı ile belirlenebilir. Çünkü emekçinin pazara sunduğu kullanım-değeri ||26| yalnızca beceri olarak, fizik varlığının yeteneği olarak vardır; bunun dışında onun bir varlığı yoktur. Gerek çalışma gücünün varolduğu genel özün, yani emekçinin kendisinin bedensel varlığının korunması için, gerek bu özün özel bir güç olarak gelişmesi yolunda genel özün yeni bir biçime sokulması için gerekli olan nesneleşmiş emek, bu özde nesneleşmiş emektir. Genel olarak bu, değerin miktarını, onun değişimde aldığı paranın toplamını ölçer. Ücretin, bütün öteki metalar gibi, emekçiyi bu niteliği ile üretmek için gerekli emek-zamanıyla nasıl ölçüldüğüne ilişkin daha sonraki gelişme, henüz konumuzla ilgili değildir. Dolaşımda paraya karşılık bir meta değişiyor, bunun için meta satın alıyor ve gereksinimimi karşılıyorsam, eylem sona ermiştir. Emekçi için de durum böyledir. Ama onun, canlılığı kendi kullanım-değerinin kaynağı, zamanın belirli bir anına kadar, yıpranıncaya kadar, durmadan yeniden ateşlendiği ve sürekli sermaye karşısında bulunduğu için, aynı değişime yeniden başlama olanağı vardır. Dolaşımın içinde bulunan her birey özne olarak nasılsa, emekçi de bir kullanım-değerinin sahibidir; bunu, para karşılığında, servetin genel biçimi karşılığında, ama yalnızca kendi doğrudan tüketiminin nesneleri olarak bunu gene metalar karşılığında, kendi gereksinimlerinin karşılanması için araç

olarak satmak üzere ileri sürer. Kendi kullanım-değerini servetin genel biçimine karşılık değiştiği için, kendi eşdeğerinin sınırına —her değişimde olduğu gibi nitel sınıra dönüşen bir nicel sınıra— kadar genel servetten yararlanıcılar arasına girer. Ama özel nesnelere, hatta gereksinim giderlerinin özel tarzına bağlı değildir. Nitel olarak dışlanmamıştır — yararlanmalarının çevresi dışlanmamıştır, dışlanma yalnız niceldir. Onu köleden, serften vb. ayıran budur. Tüketim **kuşkusuz** üretimin kendisi üzerine gene etki yapar; ama bu etki, ne değişimi sırasında emekçiyi, ne de bir metanın başka bir satıcısını ilgilendirir; daha çok meta, salt dolaşım açısından —karşımızda henüz başka gelişmiş bir ilişki yoktur— ekonomik ilişkinin dışında kalır. Şimdi ayrıntı olarak ayrıca şu da belirtilebilir ki, emekçilerin yararlanma çevresinin göreli, yalnız nitel olarak değil, nicel olarak da konmuş nitel sınırlaması, onlara tüketiciler olarak da (sermayenin daha sonraki *gelişmesinde tüketim* ve üretim ilişkisinin daha yakından incelenmesi zorunludur), üretimin temsilcileri olarak çok daha başka bir önem kazandırır, çünkü örneğin eskiçağda ya da ortaçağda, ya da Asya'da, bu öneme sahiptirler ve sahip olmuşlardı. Ama belirtildiği gibi, bu henüz konumuzun içinde değildir. Öte yandan, emekçi eşdeğeri para biçiminde, genel servet biçiminde aldığına göre, bu değişimde, her değişim yapan gibi, kapitalistin karşısında eşit durumdadır; hiç değilse *görünüşte*. **Gerçekte** ise bu eşitlik, emekçi olarak kapitalistle ilişkisinin, özel olarak değişim-değerinden farklı biçimde, kullanım-değeri olarak, değer olarak konmuş değerin tersine, bu sözde basit değişim için koşul olması; yani emekçinin ekonomik yönden çok başka türlü belirlenmiş bir ilişki içinde bulunması —kullanım-değerinin doğasının, bu haliyle metanın özel kullanım-değerinin önemsiz olduğu değişimin ilişkisi dışında— dolayısıyla bozulmuştur. Ancak bu görüntü emekçi açısından ve bir dereceye kadar, öte yanda bir hayal olarak vardır, bu yüzden de başka toplumsal üretim tarzlarında bulunan emekçilerin ilişkisinden farklı olarak, onun ilişkisini önemli ölçüde değişikliğe uğratır. Ama en önemli şey, onun için değişimin amacı, gereksiniminin karşılanmasıdır. Onun değişiminin konusu, bu haliyle değişim-değeri değil, doğrudan gereksiniminin konusudur. Kuşkusuz para alır, ama yalnızca peşin para belirlemesi içinde; *yani* yalnızca kendi kendini ortadan kaldıran ve kaybolan aracılık olarak. Bunun içindir ki, emekçinin değiştiği, değişim-değeri değildir, servet değildir, ama geçim araçları, yaşamını sürdürmeye, genel olarak fiziksel, toplumsal vb. gereksinimlerini karşılamaya yarayan nesnelerdir. Bu geçim araçlarmda, nesneleşmiş emekte bulunan, onun emeğinin üretim maliyeti ile ölçülmüş belirli bir eşdeğerdir. Onun [karşılıksız] bıraktığı, bu eşdeğerin üzerindeki emeğidir. Öte yandan, basit dolaşım içinde de [önceden] belirlenen peşin

para para olmak yolundadır, böylece, değişimde, işçi belirlenen parayı aldığına göre, biriktirerek paraya çevirdiğine göre, onu dolaşımdan çıkardığı doğrudur; para, kaybolan değişim aracı olarak değil, servetin genel biçimi olarak donmuştur. Bu yönden bakınca denebilir ki, emekçinin sermaye ile değişiminde onun konusu —ve aynı zamanda onun için değişimin ürünü— geçim aracı değil, servettir, özel bir kullanım-değeri değil, kendi niteliğinde değişim-değeridir. Dolayısıyla, emekçi değişim-değerini yalnızca, kendi *ürünü* yapabilir; bunun gibi servet de yalnız, içinde eşdeğerlerin değişildiği *basit dolaşımın ürünü* olarak ortaya çıkabilir, aslında emekçi de temel gereksinimini, *feragat*, biriktirme, dolaşıma verdiği *mallardan* daha az kısmını dolaşımdan çekip tüketimini kısma yoluyla, servet *biçimine* feda eder. Zenginleşmenin tek olanaklı biçimi budur, dolaşım yoluyla bu biçim sağlanmıştır. Feragat, basit dolaşımda bulunmayan daha etkin bir biçimde de, daha ileri derecede dinlenmeden, emekçi olarak kendi varlığından ayrı bir biçimde yaşadığı varlığından feragat ederek, olabildiğince ancak emekçi kalarak; yani değişim eylemini daha sık yenileyerek, ya da nicel olarak daha çok sürerek, dolayısıyla emeği *canlandırarak* yapılabilir. Bunun içindir ki, günümüz toplumunda hâlâ daha [emeği] canlandırma ve özellikle *biriktirme, feragat* istemi kapitaliste değil, işçiye, özellikle de ||27| kapitalistler tarafından yöneltilir. Bugünkü toplum, değişimin konusunun zenginleşmek değil, geçim aracı olduğunu, bunun için de feragat etmek gerektiğini, bu çelişkili çözümü açıkça ileri sürer. Kapitalistlerin gerçekten *"feragatte bulunma"* yolunda oldukları —ve böylece kapitalist oldukları— hayali, böyle bir istemin ve düşüncenin ancak, sermayenin feodal vb. koşullardan doğduğu eski zamanlarda bir anlamı bulunduğu için, sorumluluk duyan modern ekonomistler tarafından terk edilmiştir. Emekçi tasarruf etmeli istemi, biriktirme sandıkları vb. ile büyük önem kazanmıştır. (Bunlarla ilgili olarak ekonomistler bile kabul etmişlerdir ki, asıl amaç servet değil, giderin amaca daha uygun biçimde dağıtılması, böylece emekçilerin yaşlılıkta, ya da hastalık, kriz vb. durumlarında kendilerini kurtarmaları, yoksul evlerine, devlete, dilenciliğe düşmemeleri (tek sözcükle, bizzat işçi sınıfına yük olmaları, ve kapitalistlere yük olmamaları, bu sonuncuların sırtından yaşamamaları), yani kapitalistler için biriktirmeleridir; onların üretim maliyetini azaltmaktır.) Tek bir ekonomist yadsımaz ki, işçiler *genel olarak*, yani *işçi* olarak (tek işçinin, kendi türünden insandan farklı olarak ne yaptığı ve ne yapabileceği, *kural* değil, ancak *istisnadır*, çünkü ilişkinin kendisinin belirlenmesinde yoktur), böylece de *kural* olarak bu istemleri yerine getirmişlerdir (onların genel tüketime verdikleri —eksiklik çok büyük olabilirdi—, dolayısıyla üretime, aynı zamanda da sermaye ile yapabildikleri değişimin sayısına ve büyüklü-

ğüne, yani kendi kendilerine işçi olarak verdikleri zarar dışında); işçi kendi amacını ortadan kaldıran, onu ücretli emekçinin, gereksinimlerinin, geçim araçlarının hayvanlara özgü en alt düzeyinde sağlanması yolunda sermaye ile değişimin tek konusu ve amacı olduğu düzeye, gülünçlük düzeyine indiren araçları kesinlikle kullanmıştır. Kullanım-değeri yerine serveti amaç yapma hedefi ile işçi, bunun sonucu servete ulaşamadığı gibi, üstelik kullanım-değerini alışı sırasında yitirebilir. Çünkü kural olarak çalışkanlığın, emeğin en üst ucu, tüketimin en alt ucu —ve bu da, onun feragatının ve para yapışının en üst ucudur—, onun en çok emek için en az ücreti olmasından daha öteye götürmez. İşçi harcayacağı çabalar ile yalnızca, kendi emeğinin üretim maliyetinin genel *düzeyini* ve dolayısıyla üretimin genel fiyatını düşürmüş olur. İşçinin istem gücü, fiziksel güç ve direnme, tutku vb. yoluyla belirlenen parasını paraya çevirebilmesi, ancak bir istisna, kendi sınıfının varlığının genel koşullarının bir istisnasıdır. İşçilerin hepsi ya da çoğunluğu aşırı ölçüde çalışkansa (modern sanayide çalışkanlık onların kendi oyuna bırakılmışsa da, bu en önemli ve en gelişmiş üretim dallarında sözkonusu değildir), onlar kendi metalarının değerini değil, ancak onun niceliğini çoğaltırlar; yani onlara kullanım-değeri olarak öne sürülen istemleri. Hepsi biriktirme yoluna giderse, ücretin genel olarak düşürülmesi onları gene doğru çizgiye getirecektir; çünkü genel biriktirme kapitalistlere, işçi ücretinin çok yüksek olduğunu, metanın eşdeğeri olarak, işçilerin, emek üzerindeki kendi kullanım yetkisinden daha fazlasını aldıklarını; basit değişimin özünün ise —işçiler kapitalist karşısında bu ilişki içindedirler— hiç kimsenin dolaşıma verdiğinden daha fazlasını ondan çekmediği anlamına geldiğini; işçinin de ona verdiğinden fazlasını dolaşımdan çekemediğini göstermiştir. Bir işçi işçi olarak yaşamak için zorunlu olduğundan, daha çok bu düzeyin üstünde çalışırsa *çalışkan* olabilir, çünkü bu düzeyin altında kalan biri daha tembel sayılır; işçi ancak, başka biri israfçı olduğu için ve olursa biriktirebilir. Tutumluluğu ile ortalama olarak sağlayabileceği en çok, fiyatların dengelenmesine —yüksek ve düşük fiyatlar, bunların çemberi— daha iyi dayanabilmek; yani yararlanmalarını ancak daha uygun bölüştürmektir, servet kazanmak değil. Zaten kapitalistlerin de istediği budur. İşçiler, işlerin iyi gittiği zamanlarda, kötü zamanları şöyle böyle geçirebilmek, kısa süre dayanmak, ya da ücretlerin düşürülmesine katlanmak için gerektiği kadar biriktirmelidirler. (O zaman da ücretler daha çok düşer.) Dolayısıyla bu, işçilerin her zaman yaşamdan yararlanmanın en düşük düzeyinde bulunmasını ve böylece kapitalistlerin bunalımları kolayca atlatmasını öngören bir istemdir. İşçiler salt iş makinesi olarak acının ve sıkıntının bedelini elden geldiğince bizzat ödemelidirler. Salt hayvanlaşma bir yana, ki sonuç buraya götürür

—genel biçimde, para olarak, biriktirilmiş para olarak yalnızca servete ulaşma çabası göstermeyi bu hayvanlaştırma olanaksız kılar— (işçinin daha yüce ve ayrıca zihinsel yararlanmalardan aldığı pay, kendi çıkarları için propaganda yapması, gazete çıkarması, konferanslar dinlemesi, çocuklarını eğitmesi, beğenisini geliştirmesi vb., onu köleden ayıran tek şey olarak, uygarlığa katılmasının tek yolu ekonomik bakımdan ancak, iyi günlerde yararlanmalarının çemberini genişletmesi, biriktirmenin bir dereceye kadar olanaklı bulunduğu zamanlarda bunu yapabilmesi ile sağlanabilir; bunun dışmda çok sıkıntılı biçimde biriktirir ve böylece *lumpen proletarya* için, madrabazlar vb. için, talep ölçüsünde artacak primler yığarsa, biriktirdikleri —kapitalistler kendi biriktirdiklerinden büyük faizler sağlasm ya da devlet alıp bunları kullansın diye, ona faizin en düşüğünü veren resmî biriktirme sandıklarının kumbaralarını taşıran birikimlerle işçi yalnızca karşıtlarının gücünü ve kendi bağımlılığını artırmış olur—, bu biriktirdiklerini yalnızca dondurmak ve ürün getirecek hale sokmak için bankalara vb. yatırır, böylece sonradan, bunalım zamanlarında elindekileri yitirir, oysa bolluk zamanlarında sermayenin gücünü artırmak için yaşamın bütün zevklerinden feragat etmiştir; demek ki, ne türde olursa olsun sermaye için biriktirmiştir, ||28| kendisi için değil.

Üstelik —bütün bunlar, işçiyi "masum dileklerle" avutmaktan başka bir şey olmayan burjuva "insanseverliğinin" ikiyüzlü gevezeliği değilse—, her kapitalist, işçilerinin biriktirmesini ister, ama yalnız kendi işçilerinin, çünkü işçi olarak karşısında onlar vardır; *işçiler dünyasının* geri kalanları asla biriktirmemeli, çünkü onlar kendisi için ancak tüketici olarak vardır. Bunun içindir ki bütün "masum" çözümlere **karşın**, bundan dolayı da kapitalist, işçileri tüketime yöneltmek, metalarına yeni çekicilikler bulmak, işçilerde yeni gereksinimler uyandırmak için her çareye başvurur. Sermaye ile emek arasındaki bu görünüm, tam da, tarihsel haklılığın üzerine dayandığı önemli bir uygarlık öğesidir, aynı zamanda sermayenin bugünkü gücü de buna dayanır. (Üretim ile tüketim arasındaki bu ilişki, ancak sermaye ve kâr vb. bölümünde incelenebilir) (ya da aynı zamanda sermayelerin birikimi ve rekabeti konusu çerçevesinde). Ayrıca bunlar hep, eğer yeri gelmişse, dışsal düşüncelerdir, ikiyüzlü burjuva insanseverliğin istemleri olarak kendi kendileri içinde yok oldukları, çürütmek istedikleri şeyi doğruladıkları kanıtlanabilir ve bu da, işçinin sermaye ile değişiminde, işçinin basit dolaşım ilişkisi içinde bulunması, yani servet değil, yalnız geçim araçları, doğrudan tüketimi için kullanım-değerleri elde etmesidir. İstemin ilişkiye aykırı düştüğü basit yansımadan ortaya çıkıyor (işçilere kârdan belli bir pay verme yolunda bazan yeni yeni kendini beğenmişlikle ortaya atılan istem, *ücret* üzerine olan bölümde sözkonu-

su edilecektir; yalnız kural dışı olarak amacına ulaşabilen ve gerçekte sınırlı olarak belirtmeye değer bir uygulama ile bazı gözetleyicilerin satın alınması için işverenin çıkarma, işçi sınıfının aleyhine olan; ya da yardımcı işçilere vb. verilen, kısacası *basit işçiye* verilmeyen, yani genel ilişkiye girmeyen *özel prim* dışında; ya da bu, işçiyi kandırmak ve iş durumuna bağlı bir kârın nazik biçimi altında işçilerin *ücretlerinin bir kısmını alıkoymak* için özel bir tutumdur). İşçinin birikimi yalnızca dolaşımın ürünü olarak kalmayacaksa —ancak servetin özsel içeriğine, yararlanmalara karşılık er ya da geç değiştirilmeyen para olarak gerçekleşebilen biriktirilmiş para—, birikmiş paranın kendisi sermaye olmak, yani emeği satın almak, emeğin karşısında kullanım-değeri olarak kalmak zorunda kalır. Demek ki, bu da, yeniden, sermaye olmayan emeği varsaymayı gerektirir, emeğin kendi karşıtı, emek-olmayan haline geldiği varsayıldığı gibi. Sermaye olmak için, emeğin kendisinin sermaye karşısında sermaye-olmayan nitelikte olmasını; yani bir noktada ortadan kalkması gereken, başka bir noktada karşıtının oluşturulmasını gerektirir. Öyleyse ilk ilişkide işçinin değişiminin nesnesi ve *ürünü* —salt değişimin *ürünü* olarak başka bir ürün olamaz— kullanım-değeri geçim aracı, doğrudan gereksinimin karşılanması, eşdeğerin dolaşımından çekiliş, tüketim yoluyla yok edilmek için dolaşıma konulmuş olan şey — emek, sermaye karşısında emek olarak, sermaye-olmayan olarak değil, ama sermaye olarak görünür. Ama sermaye de sermayenin karşısına, sermaye emeğin karşısına çıkmadan çıkamaz, çünkü sermaye ancak emek-olmayan olarak sermayedir; bu çelişik ilişki içinde. Böylece bizzat sermaye kavramı ve ilişkisi yok edilmemiş olur. Kuşkusuz kendileri çalışan mal sahiplerinin birbirleriyle değişimde bulundukları durumlar da yadsınmaz. Ama bu durumlar, sermayenin böyle gelişmiş halde varolduğu toplum durumları değildir; bunun içindir ki, bunlar da, sermayenin gelişmesiyle bütün noktalarda yok edilir. Sermaye, emeği emek-olmayan olarak, salt kullanım-değeri olarak getirdiği için kendi kendini var edebilir. (Köle olarak, işçinin bir *değişim-değeri*, bir *değeri* vardır; özgür işçi olarak *değeri yoktur*; yalnız onun emeği üzerindeki yetkinin, onunla yapılan değişimle sağlanmış bir değeri vardır. Değişim-değeri olarak kapitalist karşısında bulunmaz, ama tersi. Onun *değerinin yokluğu* ve *değerini yitirmesi*, sermayenin gereği, *özgür* emeğin *sine qua non** koşuludur. Linguet bunu gerileme olarak görüyor;[23] bununla işçinin, *kendi* emeğinin *dışında* kendisi için bir şey olan ve kendi yaşamı için araç olarak yalnızca kendi yaşam işaretini devreden kişi olarak resmen varolduğunu unutuyor. İşçi böyle bir *değişim-değer*ine sahip olduğu sürece, *sanayi kapitalisti*, **genel olarak**

* Olmazsa olmaz.

[23] S. N. H. Linguet, *Théorie des loix civiles...*, c. I, Londra 1767, s. 462-513.

gelişmiş sermaye halinde varolamaz. Bu sermaye karşısında emeğin, sahibi tarafından meta olarak sermayeye karşılık, *değişim-değerine* karşılık, bununla birlikte işçinin elinde yalnız genel değişim aracı halinde belirlemesiyle gerçekleşen, aksi halde kaybolan [belirlenen paraya] karşılık sunulan *saf kullanım-değeri* olarak bulunması zorunludur. **Güzel.** Demek ki işçi yalnız basit dolaşım, basit değişim ilişkisi içinde bulunur ve kendi kullanım-değeri için ancak *belirlenen para;* geçim araçları alır; ama aracılıkla. Gördüğümüz gibi, aracılığın bu biçimi ilişki için önemli ve karakteristiktir. Belirlenen paranın paraya dönüşebildiğini —biriktirmek için— ancak, onun ilişkisinin basit dolaşımın ilişkisi oluşu kanıtlar; işçi az ya da çok biriktirebilir; bunun dışına çıkamaz; yararlanmalarının çapını bir an için genişleterek biriktirdiğini gerçekleştirebilir. Bu, önemlidir, —ve ilişkinin kendisinin belirlemesine etkide bulunarak—, para onun değişiminin ürünü olduğu için, genel servetin bir hayal olarak sürüklemesi, onu sanayici yapması bakımından önemlidir. Aynı zamanda bu yoldan hem biçimsel olarak keyfiliğin etkinlik ||29| alanının ... *

İşçi karşısında sermaye yalnız nesnel zordur. Kişisel değeri yoktur. — Hizmetten farklılığı. — Sermaye ile değişimde işçinin amacı — Tüketim. Durmadan yeniden başlama zorunluluğu: İşçinin sermayesi olarak emek. (Sermaye *olarak emek-gücü!*) — *Ücret üretken değildir.*

... ** ||III-8| bunun süreçlerinin öznesidir; örneğin gözün özünün görmenin sermayesi olması vb. gibi. Herhangi bir örneksemeye göre her şeyi her şeyin altında sıralayan böylesi tumturaklı sözler, ilk kez söylendikleri zaman, hele bir de en çelişkili olan şeyi ortaya koymuşlarsa, o kadar çok esprili bile olabilirler. Yinelenirlerse, hem de kendini beğenmişlikle, bilimsel değeri olan anlatımlar olarak yinelenirlerse kabalıktan başka bir şey değildirler. Bu, bütün bilimleri meyan balının kiriyle bulaştıran geveze gözboyayıcılara ve boşboğazlara yakışır. İşçi için, çalışabildiği sürece, değişimin, —basit değişimin değil, sermaye ile değişimin— yeni kaynağının her zaman emek olduğu bizzat kavram belirlemesinde vardır, yalnız geçici olarak emek yeteneği üzerindeki yetkiyi satar, yani değişime her zaman, yaşam belirtisini yenidenüretebilmek için gerekli ölçüde maddeyi alınca, yeniden başlayabilir. Gözboyayıcılığı yapan savunmacılar şaşkınlıklarını bu yöne çevirecekleri yerde —hem de, işçinin yaşamda kalmasını, yani uykusunu alıp karnını doyurduktan sonra belirli yaşam süreçlerini yeniden her gün

* Bundan sonraki sayfa kayıptır.

** Burada başlayan kısım, bir önceki (II.) defterin sonunda başlayan, sözü geçen eksik sayfanın devamıdır, bu sayfanın içeriği başlıkta belirtilmiştir. Bu defterin (III.) 8. sayfasının başlığı şöyledir: 29, 30. Kasım, Aralık, Sermaye Bölümü. (devamı) (defter II'den).

yineleyebilmesini sermayenin işçiye yaptığı büyük bir hizmet olarak hesaplayacakları yerde— burjuva ekonominin bu savunucuları dikkatlerini başka tarafa çevirip, işçinin durmadan yinelenen emekten sonra her zaman yalnız canlı, doğrudan emeğinin kendisini değişebildiğini görmeliydiler. Aslında yinelenmenin kendisi de yalnız görünüşte öyledir. *Sermayeye karşılık onun değiştiği şey, örneğin 20 yılda harcadığı bütün çalışma yeteneğidir.* Sermaye ona bunu bir defada ödeyecek yerde, azar azar, işçinin emeğini sermayenin emrine verişi gibi, örneğin haftalık olarak öder. O halde bu, işin doğasında kesinlikle bir şey değiştirmez ve —işçi, emeğini ve sermaye ile değişimini yineleme yeteneğine kavuşmadan önce 10-12 saat uyumak zorunda olduğu için— emeğin *kendi sermayesini* meydana getirdiği sonucundan daha başka bir yargıya elvermez. Buna göre sermaye olarak **gerçekte** kavranmış olan şey, işçinin *bir perpetuum mobile** olmadığı yolundaki sınırlama, emeğinin kesintiye uğramasıdır. On saat çalışma yasası için yapılan savaşım, kapitalistin *yaşam gücü porsiyonlarını olabildiğince çok ve aralıksız harcamaktan* başka bir şey istemediğini kanıtlıyor. Şimdi, bu değişimden sonra emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi meydana getiren ikinci sürece geliyoruz. Burada yalnız şunu eklemek istiyoruz ki, ekonomistler yukardaki tümceyi, *ücret üretken değildir,* diye söylerler. Onlara göre üretken olmak demek, **doğal olarak**, servetin üretken olmasıdır. Bunun için, öyleyse, ücret, işçi ile sermaye arasındaki değişimin ürünüdür —ve bu eylemin kendisinde bulunan tek ürün— olduğu için, bu değişimde işçinin *hiçbir servet* üretmediğini kabul ederler, ne kapitalist için, çünkü onun için bir kullanım-değerine para ödemek —ve bu *ödeme* bu ilişkide sermayenin tek işlevidir— servetin terk edilmesidir, yaratılması değil, bu yüzden olabildiğince az ödemeye çalışır; ne de işçi için, çünkü bu ona yalnızca geçim nesnesi, bireysel gereksinimlerin, az ya da çok, karşılanmasını sağlar — servetin genel biçimini *asla,* serveti asla. İşçi serveti sağlayamaz da, çünkü sattığı metanın içeriği hiçbir yoldan onu dolaşımın genel yasalarının üstüne çıkarıp, işçinin dolaşıma koyduğu değer tarafından bir eşdeğerin (para aracılığıyla, onun tükettiği başka bir kullanım-değerinde korunmasını sağlamaz. **Kuşkusuz** böyle bir işlem asla zenginlik getirmez, tersine, bu işlemi yapanı, sürecin sonunda, başlangıçta bulunduğu noktaya aynen geri götürür. Gördüğümüz gibi bu, onun dolayımsız şeyleşme alanının belli bir daralma ya da genişleme gösterebilmesini dışlamaz, daha çok bunu içerir. Öte yandan, eğer kapitalist —kendisi bu değişimde henüz kapitalist olarak değil, yalnız *para* olarak vardır— bu eylemi durmadan yeniden yinelerse, parası, işçi ||9| tarafından hemen tüketilir ve işçi bu

* Devridaim makinesi.

parayı bir dizi başka şeyleşmelerle, yamalı pantalonlarla, parlatılmış çizmelerle —kısacası, elde ettiği hizmetlerle— derhal tüketmiş olabilir. Her şeye karşın bu işlemin yinelenmesi, işçinin cüzdanının sınırıyla tamı tamına ölçülmüş olabilir. Bu da işçiyi, bilindiği gibi ona bir şey getirmeyen, tersine paraya malolan öteki kullanım-değerlerine kendi canı için ayırdığı paranın bağımlılığından daha çok zenginlik sağlayamaz.

Sermaye ile emek arasındaki değişim basit dolaşıma girer, işçiyi zenginleştirmez. — Emek ve mülkiyet ayrılığı bu değişimin önkoşuludur. — Emek nesne olarak mutlak yoksulluk, özne olarak servetin genel olanağıdır. — Emek özel belirlenimi olmaksızın sermaye karşısındadır.

Emek ve sermaye ilişkisinde, aynı zamanda ikisi arasındaki değişimin bu ilk ilişkisinde, işçinin değişim-değerini alması, kapitalistin de kullanım-değerini satın alması dolayısıyla, emeğin sermaye karşısında *bir* kullanım-değeri olarak değil, yalnızca kullanım-değeri olarak bulunması bakımından kapitalistin serveti, işçinin de yalnız, tüketimde yok olan bir kullanım-değerini alması gerektiği garip görünebilir. 〈Bunun kapitalistle olan ilişkisi, ancak ikinci süreçte geliştirilebilir.〉 Bu, beklenmiş olanın tam tersine karşıtlığa dönüşen bir diyalektik olarak görünür. Tek başına incelenince görülür ki, metasını değişen işçi, değişim sürecinde M—P—P—M biçiminden geçer. Değişimin ilkesi olarak kullanım-değerinden çıkan metanın dolaşımında zorunlu olarak gene metaya ulaşırız, çünkü yalnız peşin para olarak para ortaya çıkar ve değişim aracı olarak yalnız kaybolan bir aracılıktır; bu haliyle meta, dolaşım çizgisini aştıktan sonra, gereksinimin doğrudan nesnesi olarak tüketilir. Öte yandan sermaye, P—M—M—P biçimini, karşıt öğeyi temsil eder.

Mülkiyetin emekten ayrılması sermaye ile emek arasındaki bu değişimin zorunlu yasası olarak vardır. Bu haliyle *sermaye-olmayan* olarak bulunan emek: 1) *Nesneleşmiş olmayan emektir, olumsuz kavranma* biçiminde, (henüz nesneleşmiş halde bile; nesnel biçimde nesneleşmişin kendisidir). Bu haliyle hammadde değildir, iş-aleti değildir, ham ürün değildir: emek, bütün emek araçlarından ve emek nesnelerinden, bütün nesnelliğinden ayrılmıştır. Fiilî gerçekliğinin bu öğelerinin *soyutlanması* olarak canlı halde bulunan emek (aynı zamanda değer-olmayan); bu tam çıplaklık, tüm nesnellikten arınmışlık, emeğin saf öznel varlığıdır. *Mutlak yoksulluk* olarak emek: bir eksiklik olarak değil, nesnel servetin tamamen dışlanması olarak yoksulluk. Ya da aynı zamanda varolan değer-olmama olarak ve dolayısıyla saf nesnel kullanım-değeri, aracısız halde varoluş, bu nesnellik yalnızca kişiden ayrılmış yalnızca onun dolayımsız bedenselliğine paralellik olabilir.

Nesnellik salt dolayımsız olduğu için, aynı zamanda doğrudan nesnellik-olmayışlıktır. Başka bir deyişle, bireyin dolayımsız varlığının dışında kalmış bir nesnellik değildir. 2) *Nesneleşmiş olmayan emek, değer olmayan emek, olumlu* kavranmıştır, ya da kendi kendisiyle ilişkili olumsuzluktur, *nesneleşmiş* olmayan, yani nesnel olmayan, dolayısıyla, emeğin kendisinin öznel varlığıdır. Nesne olarak değil, etkinlik olarak emek; *değer*in kendisi olarak değil, değerin *canlı kaynağı* olarak. Nesnel olarak, gerçeklik olarak bulunduğu sermaye karşısında, sermayenin *genel olanağı* olarak, bu haliyle eylemde korunan olanak olarak, genel servet. Öyleyse, emeğin bir yandan *nesne olarak mutlak yoksulluk*, öte yandan özne ve etkinlik olarak servetin *genel olanağı* oluşu, hiçbir bakımdan çelişik değildir, ya da daha çok her bakımdan çelişkili bir tümcedir, bunların ikisi de karşılıklı olarak birbirini koşullandırır ve karşıtlık olarak, sermayenin çelişkili varlığı olarak sermayenin koyduğu *koşul* oluşu ve öte yandan emek açısından sermayeyi koşul yapışı gibi, emeğin özünden gelirler.

Dikkat çekilmesi gereken son bir nokta, sermayeyle ilişkisi içersinde emekte sözkonusu olan, sermaye olarak konmuş para karşısında kullanım-değeri olarak varolan emeğin şu ya da bu emek değil, *mutlak emek*, soyut emek olmasıdır; özel belirlenimine karşı önemsiz, ama her belirlenimliğe yetkin olmasıdır. Özel bir tözde içerilen verili bir sermayeye, doğal olarak özel bir emeğin tekabül etmesi gerekir; ama *bu haliyle sermaye*, tözünün her özelliğine karşılık önemsiz olduğu, gerek tözün bütünlüğü, gerek bütün özelliklerinin soyutlanması olarak böyle olduğu için, onun karşısmda bulunan emek de, öznel bakımdan aslında bu tümlüğe ve soyutluğa sahiptir. Örneğin sermayenin kendisinin henüz sınırlı bir biçime sahip olduğu, belirli bir töz içine henüz tamamıyla dalmış durumda bulunduğu ve, giderek, bu haliyle henüz *sermaye* olmadığı, lonca ve zanaat emeğinde, emek henüz özel belirlenimliği içine dalmış olarak görünür; o, henüz bütünlüğü ve soyutluğu içinde değildir, henüz *o*, sermaye karşısında olduğu gibi emek değildir. Bu demektir ki, emek her durumda, özgül bir emek olmakla birlikte, sermaye her *özgül* emek karşısında bulunabilir; bütün emeklerin *bütünlüğü* onun δυναμει* karşısında bulunur ve o anda karşısında hangisinin bulunduğu raslansaldır. Öte yandan işçi, emeğinin belirlenmişliğine karşı ilgisizdir; böyle bir belirlenmişliğin onun için ilgi çekici yanı yoktur, yalnızca bu belirlenmişlik *emek* ise ve bu haliyle sermaye için *kullanım-değeri* ise, bir önemi vardır. ||10| Bu haliyle emeğin —yani sermaye için *kullanım-değeri* olarak emeğin—, taşıyıcısı olmak, onun ekonomik karakterini meydana getirir; o, kapitalistin tersine *işçidir.*

* Potansiyel olarak.

Ekonomik karakteri en başta emeğinin *belirlenmişliği* içinde ve *belirli bir usta* ilişkisi içinde vb. bulunan zanaatçıların, lonca üyelerinin vb. karakteri aynı değildir. Bundan dolayı bu ekonomik ilişki —bu karakterin taşıyıcıları bir üretim ilişkisinin uçları olarak gözönünde bulundurulan kapitalist ile işçi ilişkisi— emeğin bütün sanat karakterini yitirişi ölçüsünde daha saf ve daha uygun olarak geliştirilir; emeğin özel yeteneği giderek daha çok soyut, önemsiz olur ve giderek, *saf soyut etkinlik*, saf mekanik, dolayısıyla da önemsiz, özel biçimine karşı ilgisiz bir etkinlik olur; salt *biçimsel* etkinlik, ya da aynı şey demek olan salt *maddi*, biçimine karşılık önemsiz, basbayağı etkinlik olur. Burada gene, üretim ilişkisinin, kategorinin —burada sermaye ve emek— özel belirmişliğinin, ancak özel bir maddi üretim tarzının gelişmesi ve sanayideki *üretken güçlerin* gelişmesinin özel basamağı ile nasıl gerçek olduğu, nasıl doğrulandığı görülür. (Bu nokta genellikle bu ilişkide, daha sonra özellikle geliştirilebilir; çünkü burada ilişkinin kendisinin içinde *bulunur*, buna karşılık değişim-değeri, dolaşım, para gibi soyut belirlemelerde daha çok öznel düşüncemize girer.)

Emek sürecinin sermayeye soğurulması (Sermaye ve kapitalist).

2) Şimdi sürecin ikinci yanına geliyoruz. Sermaye ya da kapitalist ile *emekçi* arasındaki değişim, *değişim* sürecinin sözkonusu oluşu çerçevesinde şimdi tamamlanmıştır. Şimdi sermayenin, onun kullanım-değeri olarak emekle olan ilişkisine doğru gelişmektedir. Emek yalnızca sermaye karşısında bulunan *kullanım-değeri* değil, sermayenin *kullanım-değeri*dir. Nesneleştikleri ölçüde değerlerin varlık-olmayanı olarak emek, onların nesneleşme-olmayışları ölçüsünde onların varlığıdır; onların düşüncel varlığıdır; değerlerin olanağı, ve etkinlik olarak değerin konuşudur. Sermaye karşısında emek, salt soyut biçimdir, yalnızca beceri, yetenek olarak işçinin bedenselliğinde varolan, değer koyucu etkinliğin salt olanağıdır. Ama sermaye ile ilişkiye geçince gerçek etkinlik olur —kendiliğinden bunu yapamaz, çünkü nesnesizdir—, gerçekten değer koyucu, üretken bir etkinlik olur. Sermaye ile ilgili olarak etkinlik yalnız kendi kendisinin yeniden-üretiminde —yalnız parada olduğu gibi varsayılmış değerin değil, *gerçek* ve *etkili* değerinin korunmasında ve çoğaltılmasında— bulunabilir. İşçi ile değişimde, sermaye, emeğin kendisini kendi sahipliğine almıştır; şimdi dölleyici canlılık olarak onun yalnızca varlığına ve dolayısıyla da ölü nesnelliğine etki yapan öğelerinden biri olmuştur. Sermaye paradır (kendisi için konmuş değişim-değeri), ama artık özel bir öz içindeki para değildir ve bu yüzden yanıbaşında bulunduğu değişim-değerlerinin öteki özlerinden dışlanmıştır, nesneleşmiş emeğin her biçiminde ve varoluş tarzın-

daki bütün özlerde, değişim-değerlerinde onun ideal belirlenmesi korunmaktadır. Sermaye, nesneleşmiş emeğin bütün özel biçimlerinde varolan para olarak şimdi nesneleşmemiş, canlı, süreç olarak ve eylem olarak varolan emekle sürece girdiğine göre, önce varolduğu özün, şimdi *aynı zamanda* emek olarak bulunduğu biçimden bu nitel farkı olmuş demektir. Sermayenin kendisinin süreç haline geldiği işte bu farklılaşma ve farkın ortadan kalkması sürecidir. Emek onun içine konmuş mayadır, şimdi sermayeyi mayalaştırmaya başlar. Bir yandan sermayenin içinde bulunduğu nesnellik işlenmek, yani emek tarafından tüketilmek, öte yandan salt biçim olan emeğin salt öznelliği ortadan kaldırılmak ve sermayenin malzemesi içinde nesneleşmek zorundadır. İçeriği bakımından sermayenin emekle ilişkisi, nesneleşmiş emeğin canlı emekle ilişkisi —sermayenin emeğe karşı edilgen bulunduğu bu ilişkide, emekle ilgili olarak biçimlendirici etkinlik halinde ortaya çıkan, özel öz olan, sermayenin edilgen varlığıdır—, yalnızca emeğin nesneleşmişliği ile, maddesi ile ilişkisi olabilir —(değişim-değerinden önce gelen ve üretimi genel olarak işlemesi gereken ilk bölümde incelenebilir)— ve etkinlik olarak emekle ilgisi bakımından konunun, nesneleşmiş emeğin yalnız iki ilişkisi vardır; *hammaddenin,* yani biçimlenmemiş maddenin, salt malzemenin biçimlendirici emeğin amaca yönelik etkinliği için ilişkisi, *iş aletinin,* kendisi nesneleşmiş aracın ilişkisi ve bununla öznel etkinlik, kendisiyle nesne arasında, kendisinin iletkeni olarak bir nesneyi ileri sürer. Ekonomistlerin burada araya soktukları, *ürün* olarak belirleme, henüz konunun tamamen dışındadır, hammadde ve iş aletinden *ayrılmış* belirleme olarak sözkonusudur. Sermayenin edilgen içeriği ile etkinlik olarak emeğin arasında sürecin *koşulu* olarak değil *sonucu* olarak ortaya çıkar. *Koşul* olarak ürün, hammadde ve iş aletinden farklı bir emekle nesne ilişkisi değildir, çünkü hammadde ve iş aleti, değerlerin özü olması bakımından, bizzat *nesneleşmiş emektir, üründür*. Değerin özü de özel bir doğal öz değil, nesneleşmiş emektir. Bunun sonucu, ||11| *hammadde ve iş aleti olarak canlı emekle* ilişkisi tarafından kendini gösterir. Üretimin salt eylemini tek başına incelersek, iş aleti ve hammaddenin doğada bulunduğu görülebilir, böylelikle bunların yalnızca *elde edilmesi,* yani emeğin nesnesi ve aracı yapan bizzat emek süreci değildir. Öyleyse bunlar karşısında *ürün* nitel olarak başka bir üründür ve yalnızca alet yoluyla madde üzerinde emeğin sonucu olarak değil, onların yanında *emeğin* ilk *nesneleşmişliği* olarak üründür. Ama sermayeyi oluşturan parçaları olarak hammadde ve iş aleti de daha şimdiden nesneleşmiş emeğin kendisidir, yani bir *üründür*. Bununla birlikte, ilişki henüz bitmiş değildir. Çünkü örneğin, hiçbir değişim-değerinin bulunmadığı, yani sermayenin olmadığı üretimde, sermayenin ürünü yeni emeğin aracı ve

nesnesi olabilir. Örneğin yalnız kullanım-değeri için üreten tarımın durumu böyledir. Avcının yayı, balıkçının ağı, kısacası, en ilkel meslekler bile ürünü gerektirir, bu ise ürün olarak geçerli olmaktan çıkar, *hammadde* ya da özellikle *üretim aleti* olur, çünkü aslında bu, ürünün yeniden-üretimin aracı olarak çıktığı ilk kendine özgü biçimdir. Dolayısıyla bu ilişki, *hammadde* ile *iş aletinin* bizzat sermayenin öğeleri olarak ortaya çıktığı ilişkiyi bitirmez. Zaten iktisatçılar bir de bambaşka bir yönden, *ürünü* sermayenin tözünün üçüncü öğesi olarak konuya katarlar. Bu, hem üretim sürecinden, hem de dolaşımdan gelen, bireysel tüketimin doğrudan nesnesi olma belirlemesi varsa, Cherbuliez'nin[24] dediği gibi, *approvisionnement** ise, üründür. Yani, işçinin işçi olarak yaşaması ve üretim sırasında, bir ürün yaratılmadan önce yaşama yeteneğinde olması için koşul olan ürünlerdir. Kapitalistin bu yeteneğe sahip bulunduğu, sermayenin her öğesinin para oluşunun ve bu niteliğiyle servetin genel biçimi olarak kendisini servetin maddesine, tüketim nesnesine dönüştürebilmesinin sonucunda vardır. Ekonomistlerin *approvisionnement*'ı, bundan dolayı, yalnızca işçilerle ilgilidir; yani bu, tüketim nesneleri biçiminde, kullanım-değerinde dile getirilmiş para, her ikisi arasındaki değişim eyleminde işçilerin kapitalistten aldığı paradır. Ama bu birinci eyleme girer. Birincisi ikincisi ile ilgi içinde bulunduğuna göre, burada henüz sözkonusu değildir. Üretim sürecinin kendisiyle konmuş tek yön, nesneleşmiş emek ile canlı emek arasındaki fark dolayısıyla, yani *hammadde* ile *iş aleti* arasındaki fark sonucu konmuş yöndür. İktisatçıların bu belirlemeleri birbirine karıştırmaları, sermaye ile emek arasındaki ilişkinin iki öğesini birbirine karıştırmak zorunda kaldıkları ve bunların kendine özgü farkını yakalayamadıkları için çok olağandır.

Öyleyse: Hammadde, emek tarafından değiştirilmiş, biçimlendirilmiş olarak tüketilmiştir, ve alet kullanılmasıyla, bu süreçte yıpratılarak tüketilir. Öte yandan emek de, kullanılarak, hareket içine konularak ve böylece işçinin kas gücünün belli bir niceliği vb. harcanır, harcanarak tüketilir. Bununla birlikte, emek tüketilmekle kalmaz, aynı zamanda etkinlik biçiminden çıkarak nesne biçiminde donar, maddeleşir; nesne içindeki değişme olarak kendi kılığını değiştirir ve etkinlikten varlık olur. Sürecin sonu *üründür,* bu üründe hammadde emekle birleşmiş olarak bulunur, iş aleti de salt olanak olmaktan çıkarak gerçeğe dönüşmüştür, çünkü emeğin gerçek iletkeni olmuştur, ama bununla, emeğin malzemesiyle olan mekanik ya da kimyasal ilişki yoluyla, kendisi de durgun biçimi içinde tüketilmiştir. Sürecin her üç öğesi, malzeme, alet, emek, yansız bir sonuçta çakışırlar: *ürün*. Üründe, aynı zamanda, tüke-

[24] Antoine Cherbuliez, *Richesse ou pauvreté,* Paris. 1841, s. 16.

* Gereç sağlama. İkmal.

tilmiş olan üretim süreci öğeleri de yeniden-üretilir. Bundan dolayı sürecin tümü, *üretici tüketim* olarak, yani ne *hiçlikte,* ne de nesnelliğin salt özneleşmesinde sona eren, ancak kendisi de gene bir *nesne* olarak konmuş bulunan tüketim olarak ortaya çıkar. Tüketim, maddi olanın basit tüketilmesi değil, tüketilmenin kendisinin tüketilmesidir; maddi olanın saklanmasında saklamanın saklanması ve dolayısıyla onun *konmasıdır. Biçim verici* etkinlik nesneyi tüketir ve kendi kendini tüketir, ama yalnızca onu yeni bir nesne biçiminde koymak için nesnenin yalnız verilmiş biçimini tüketir ve kendi kendini ancak etkinlik olarak öznel biçiminde tüketir. Nesnenin nesnel karakterini —biçime karşı kayıtsızlığını— ve etkinliğin öznel karakterini tüketir; birini biçimlendirir, ötekini maddeleştirir. Ama *ürün* olarak üretim sürecinin sonucu *kullanım-değeridir.*

||12| Buraya kadar elde edilen sonucu gözden geçirirsek şuraya varırız:

Birincisi: Emeğin sahipliğe geçmesiyle, sermayeye katılmasıyla —para, yani kullanma yetkisinin işçi üzerinden satın alınması eylemi burada, bu sürecin sağlanması için araç olarak, kendi kendisinin öğesi olarak değil, ortaya çıkar— sermaye mayalanmaya girer ve süreç olur, bütünlük, canlı emek olarak kendi kendisiyle, hem nesneleşmiş, hem de, nesneleştiği için, emeğin salt *nesnesi* [olarak] ilişkide bulunduğu *üretim süreci* olur.

İkincisi: Basit dolaşımda metanın ve paranın özünün kendisi, biçim belirlemesi için, yani meta ve para, dolaşımın uğrakları olarak kaldığı sürece, önemsizdi. Meta, eğer tözü sözkonusu ise, tüketimin (gereksinimin) konusu olarak ekonomik ilişkinin dışında kalıyordu; para, biçimi bağımsızlaşmışsa, dolaşımla ilgili oluyordu, ama yalnız olumsuz halde ve yalnız bu olumsuz ilişkiydi. Kendisi için donmuşsa gene ölü maddiliği içinde sönüp gidiyordu, para olmaktan çıkıyordu. Meta ve para değişim-değerinin iki anlatımıdır ve yalnız genel ve özel değişim-değeri olarak farklıydılar. Farklılığın kendisi de genel düşünüşte bir farklılıktı, çünkü hem gerçek dolaşımda iki belirleme tersine çevrilmişti, hem de her biri, kendi başına alındığında, paranın kendisi bir özel meta, meta da fiyatın kendisi olarak genel para idi. Fark yalnızca biçimseldi. Her biri yalnızca bir belirlemede bulunuyordu, çünkü ve dolayısıyla öteki belirlemede yoktu. Ancak şimdi, üretim sürecinde, sermaye biçim olarak kendini olarak öz olarak kendinden ayırdeder. O aynı zamanda her iki yöndür, aynı zamanda her birinin ötekine ilişkisidir. Ama:

Üçüncüsü: Bu ilişki olarak yalnız *kendi kendisinde* bulunuyordu. Henüz *konmamıştır,* ya da bu ilişki de ancak henüz her iki öğeden birinin, *maddi* öğenin belirlenmesi altında konmuştur, bu maddi öğe

madde olarak (hammadde ve alet) ve biçim (emek) olarak kendi kendisinde farklıdır, her ikisinin ilişkisi olarak, gerçek süreç olarak da gene yalnız maddi ilişkidir — sermayenin içeriğini sermaye olarak kendi biçim ilişkisinden ayırdeden her iki maddi öğenin ilişkisidir. Sermayeyi, başlangıçta emekten farklı olarak ortaya çıktığı yönden incelersek, süreç içinde yalnız edilgen, yalnız nesnel bir varlıktır, bu varlıkta, sermaye olduğunu gösteren biçim belirlemesi —yani kendisi-için varlık olarak varolan bir toplumsal ilişki— tamamıyla ortadan kalkmıştır. Yalnız içeriği yönünden —yalnız nesneleşmiş emek olarak— sürece girer; ama nesneleşmiş emek olması, emek için —ve bunun sermaye ile ilişkisi süreci oluşturur— tamamıyla önemsizdir; daha çok yalnız nesne olarak, *nesneleşmiş emek* olarak değil, sürece girer, işlenir. Pamuk ipliği olan pamuk, ya da dokuma olan iplik, ya da basma ve boyama malzemesi olan dokuma, emek için yalnız eldeki pamuk, iplik, dokuma olarak vardır. Bunlar emeğin ürünlerinin kendisi, nesneleşmiş emek olmuşlarsa, bir sürece girmezler, yalnız belli doğal özellikleri olan maddi varlıklar olarak bulunurlar. Bu özelliklerin onlarda *nasıl* oluştuğu, canlı emeğin onlarla olan ilişkisini hiç ilgilendirmez; onların varlığı yalnızca, kendilerinden farklı olarak, yani emek maddesi olarak var iseler sözkonusudur. Çıkış noktası, emeğe önvarsayılan, nesnel biçiminde sermaye olduğu sürece [durum] budur. Öte yandan, emeğin kendisi işçi ile yapılan değişim yoluyla değişimin nesnel öğelerinden biri olmuşsa, sermayenin kendisinin nesnel öğelerinden emeğin farkı, yalnız nesnel bir farktır; birisi hareketsizlik biçiminde, öteki etkinlik biçimindedir. İlişki, öğelerinden birinin ötekisiyle olan maddi ilişkisidir; ama *onun* her ikisiyle olan kendi ilişkisi değildir. O halde sermaye bir yandan yalnız *edilgen nesne* olarak vardır ve bu nesnede bütün biçim ilişkisi yok olmuştur; öte yandan da yalnız basit *üretim süreci* olarak vardır ve sermaye bu sürece bu haliyle, özünden farklı olarak girmez. O kendine uygun özde —nesneleşmiş emek olarak, çünkü bu değişim-değerinin özüdür— bile ortaya çıkmaz, ama, daha çok bu özün içinde değişim-değerine, nesneleşmiş emeğe, ve sermayenin kullanım-değeri olarak emeğin kendisine —ve böylece sermayenin kendisine— tüm ilişkinin söndüğü, doğal varlık-biçiminde [*Daseinsform*] [ortaya çıkar]. Bu yönden bakınca, ||13| sermayenin süreci bu haliyle basit üretim süreci ile çakışır ve burada sermaye olarak belirlenmesi, tıpkı paranın para olarak değerin biçiminde sönmesi gibi, üretimin biçimi içinde sönmüştür. Süreci şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz ölçüde, kendi kendisi için olan sermaye —yani kapitalist— asla sözkonusu olmaz. Hammadde ve iş aleti olarak emek tarafından tüketilen, kapitalist değildir. Tüketen de kapitalist değil, emektir. Böylece sermayenin üretim süreci sermayenin üretim süreci olarak değil, basbayağı

üretim süreci olarak vardır ve *emeğe karşıt olarak* sermaye yalnız *hammaddenin* ve *iş aletinin* maddi belirmişliğinde vardır. İktisatçıların, sermayeyi bütün üretim sürecinin zorunlu öğesi olarak göstermek için saptadıkları bu yandır — bu, yalnızca keyfî bir soyutlama değil, aynı zamanda sürecin kendi içinde geçen bir soyutlamadır. Kuşkusuz, iktisatçılar bunu, yalnızca bu süreç sırasında sermaye olarak onun davranışını unutarak yaparlar.

Burada yeri gelmişken, hem inceleme açısından burada ortaya çıkan ve hem de ekonomik ilişkinin kendisinde bulunan bir öğeye dikkati çekmek gerekiyor. İlk eylemde, sermaye ile emek arasındaki değişimde, bu haliyle, *kendisi için* varolan emek, zorunlu olarak *işçi* olarak görünüyordu. Burada ikinci süreçte de öyle: Sermaye yalnızca kendi kendisi için olan, denebilir ki benci [egotik] değer olarak, (yalnızca parada amaç edinilmiş olan bir şey olarak) vardır. Ancak kendisi için olmak olarak, sermaye *kapitalisttir*. Kuşkusuz, sosyalistler derler ki, bize sermaye gerekli, ama kapitalist değil.[25] O zaman sermaye saf nesne olarak vardır, kendisinde yansıyınca kapitalist olan üretim ilişkisi olarak yoktur. Sermayeyi belki bu bir tek kapitalistten ayırabilirim, ve sermaye başka bir kapitaliste de geçebilir. Ama kapitalist sermayeyi yitirince, kapitalist olma özelliğini de yitirir. Bundan dolayı sermaye belki bir tek kapitalistten ayrılabilir, ama bu niteliğiyle işçinin karşısında bulunan kapitalistten ayrılamaz. Bunun gibi tek işçi de emeğin kendisi için olmaktan çıkabilir; para mirasına konabilir, çalabilir vb.. Ama o zaman da *işçi* olmaktan çıkar. İşçi olarak yalnız kendi kendisi için olan emektir. (Bu sonradan daha da geliştirilebilir.)

Sermayenin içeriği olarak üretim süreci. — Üretken ve üretken-olmayan emek (üretken emek – sermaye üreten). — İşçi, emeği ile değişim-değeri olarak, kapitalist kullanım-değeri olarak ilişkilidir vb.. — İşçi, emeğini servet üreten güç olarak bırakır [entäussert sich]. (*Sermaye onu bu haliyle kendine maleder.*) *— Emeğin sermayeye dönüşmesi vb.. Sismondi, Cherbuliez, Say, Ricardo, Proudhon vb..*

Sürecin başında onun önvarsayımı ve önkoşulu olarak ortaya çıkmayan, sürecin sonunda da ortaya çıkamaz. Öte yandan hepsinin çıkması da zorunludur. Bundan dolayı, sermaye önvarsayımıyla başlamış olan üretim sürecinin sonunda, sermaye biçimsel ilişki olarak kaybolmuş halde ortaya çıkarsa, bu, yalnız, sürecin içinden geçen görünmeyen iplikler gözden kaçtığı için sözkonusu olabilir. Öyleyse işin bu yanını gözden geçirelim.

Bu durumda ilk sonuç şudur:

[25] Başkaları arasında: John Francis Bray, *Labour's Wrong and Labour's Remedy: or, the Age of Might and the Age of Right*, Leeds, 1839, s. 59.

α) Emeğin sermayenin içine alınmasıyla sermaye, üretim süreci olur; ama önce *maddi* üretim sürecidir; basbayağı üretim sürecidir, böylece sermayenin üretim süreci, maddi üretim sürecinden farklı değildir. Biçim belirlemesi tamamıyla yok olmuştur. Sermayenin nesnel varlığının bir kısmını emeğe karşılık değişmiş olma yoluyla, sermayenin nesnel varlığının kendisi nesne ve emek diye ayrılır; her ikisinin ilişkisi üretim sürecini ya da daha doğrusu *emek sürecini* meydana getirir. Böylece *değer karşısında, çıkış noktası olarak bulunan emek süreci* —soyutluğu, saf maddiliği dolayısıyla, bütün üretim biçimlerine eşit özellikte— *gene sermaye içinde,* kendi maddesi içinde geçen bir süreç olarak, onun içeriğini meydana getirir.

(Üretim sürecinin içinde de bu *biçim belirlemesinin sönüşünün* yalnız bir görüntü olduğu görülecektir.)

Sermaye değer olduğuna, ama süreç olarak önce basit üretim sürecinin, hiçbir *ekonomik* belirlenmişlikte bulunmayan üretim sürecinin, basbayağı üretim sürecinin biçimi altında bir süreç olarak ortaya çıktığına göre, denebilir ki —basit üretim sürecinin (gördüğümüz gibi bu niteliğiyle sermayeyi gerekli kılmayan, tersine, bütün üretim tarzlarına özgü olan bir süreç) herhangi bir özel yanının yerleşmiş oluşuna göre—, sermaye ürün olmaktadır ya da iş aletidir, ya da emeğin hammaddesidir. Ayrıca gene emeğin karşısında madde ya da salt araç olarak bulunan bir yan olarak kavranırsa, haklı olarak denir ki, sermaye *üretken değildir**, çünkü yalnızca emeğin karşısında bulunan nesne,

* *Üretken emeğin* ne olduğu ya da ne *olmadığı, Adam Smith*'in bu ayrımı yapmasından[26] bu yana üzerinde bir öyle bir böyle çok tartışılmış olan bir noktadır ve sermayenin çeşitli yönlerinin incelenmesiyle meydana çıkarılması gereklidir. *Üretken emek,* yalnızca, *sermaye* üreten emektir. Ne hoş değil mi, diye soruyor örneğin (hiç değilse benzeri biçimde) bay Senior,[27] piyano yapımcısı bir *üretken işçi* oluyor da *piyano çalan,* ki kendisinin olmaması halinde piyanonun bir saçmalık olmasına karşın, böyle sayılmıyor? Ama işin doğrusu budur. Piyano yapımcısı *sermayeyi* yeniden-üretir; piyano çalan yalnızca gelire karşılık emeğini değişir. Ancak piyano çalan müzik üretir ve ses duyumuzu tatmin eder de, onu bir ölçüde üretmez mi? **Gerçekte,** üretir: onun emeği bir şey üretiyor; bundan dolayı bu emek *ekonomik* anlamda *üretken emek* değildir; bunun gibi, ham hayaller üreten bir şaklabanın emeği de üretken değildir. *Emek, yalnızca kendi karşıtını üreterek üretken olur.* Başka iktisatçılar buna dayanarak, üretken-olmayan denilen işçiyi dolaylı olarak üretici gösterirler. Örneğin piyano çalan üretime imrenme uyandırır; kısmen bireyselliğimizi daha güçlü, daha canlı yaparak, ya da ayrıca genel anlamda alırsak, yeni bir gereksinim uyandırarak, bunun giderilmesi için doğrudan maddi üretimde daha çok çaba gösterilmesini sağlar. Bunda, yalnız sermaye üreten emeğin üretken olduğu; böylece bunu yapmayan emeğin, ne kadar *yararlı* olursa olsun —böylesi aynı ölçüde zararlı da olabilir—, sermayeleştirme için üretken olmadığı, **dolayısıyla** üretken olmayan emek olduğu da kabul edilmiş sayılır. Başka iktisatçılar da üretken olan ve üretken olmayan farkının üretimle değil, tüketimle ilişkili olması gerektiğini söylerler. **Tam tersi.** Tütün tüketimi üretken olmayan olduğu halde, tütün üreticisi üretkendir. Üretken olmayan tüketim için üretim, üretken tüketim kadar üretkendir; bunun ürettiği ya da sermayeyi yeniden-ürettiği her zaman kabul edilir. "**Üretken işçi, patronunun servetini doğrudan**

madde olarak görünür; salt edilgen halde. Ama doğrusu, bunun yanlardan biri olarak, ya da bir yanın kendisinin farklılığı olarak, yalnızca sonuç (ürün) olarak ortaya çıkmaması, tersine, basit üretim sürecinin kendisi olarak; şimdi bu sürecin, sermayenin kendi kendine hareket eden *içeriği* olarak görünmesidir.

||14| β) Şimdi biçim belirlemesinin, üretim sürecinde bulunduğu ve değişime uğradığı yanını gözden geçirelim.

Kullanım-değeri olarak emek yalnız *sermaye içindir* ve sermayenin kullanım-değerinin kendisidir, yani aracılık yapan etkinliktir ve bu yoldan sermaye *değerlenir*. Değerini yeniden-üreten ve çoğaltan olarak sermaye, süreç olarak, *değerlenme süreci* olarak bağımsız değişim-değeridir (para). Bundan dolayı emek, işçi için kullanım-değeri değildir; dolayısıyla işçi için *servet üretici güç*, zenginleşme etkinliğinin aracı değildir. İşçi onu kullanım-değeri olarak, kendisinin karşısında sermaye olarak değil, *para* olarak bulunan sermaye ile değişime sokar. Sermaye olarak sermaye ancak işçi ile, önce bu değişimin dışında bulunan ve ondan bağımsız olan emeğin tüketimiyle ilişkilidir. Sermaye için *kullanım-değeri*, emek, işçi için *salt değişim-değeri;* varolan *değişim-değeridir*. Bu haliyle emek, sermaye ile değişim eyleminde, para için satılması yoluyla vardır. Bir şeyin kullanım-değeri bu durumdaki satıcıyı değil, yalnız alıcıyı ilgilendirir. Güherçilenin toz halindeki özelliğinin tüketilebilmesi için, bu özellik güherçilenin fiyatını saptamaz, fiyat güherçilenin kendisinin üretim maliyeti, onda nesneleşmiş emeğin miktarı ile belirlenir. Kullanım-değerlerinin fiyat olarak girdiği dolaşımda onların değeri, bu değer yalnız dolaşımda gerçekleştiği halde, dolaşımdan gelmez; bu değer onlarda *önvarsayılmıştır* ve yalnızca paraya karşılık değişim yoluyla gerçekleşir. Bunun gibi, işçi tarafından sermayeye *kullanım-değeri* olarak satılan emek de, işçinin gerçekleştirmek istediği, işçi için onun *değişim-değeridir;* ama bu değişim-değeri, bu değişim eyleminden önce belirlenmiştir, onun koşulu olarak *önvarsayılmıştır,* başka her metanın değeri de talep ve arz yoluyla ya da genel olarak —şimdi burada tek başına konumuzu meydana getiren— üretim maliyeti ile, nesneleşmiş emeğin miktarı ile belirlenir, bununla işçinin çalışma yeteneği üretilmiştir ve bu yüzden meta bunu eşdeğer olarak alır. ||15| Dolayısıyla emeğin değişim-değeri, kapitalistle değişim süreci içinde gerçekleşen bu değişim-değeri, *önceden konmuştur,* önce-

çoğaltan kişidir" diyen Malthus'un sözü çok doğrudur (IX), 40),[28] hiç değilse bir yönü ile doğrudur. Bu biçimiyle köle için de geçerli olduğundan, deyim fazlasıyla soyuttur. İşçiyle ilişkisi içinde patronun serveti, emekle ilişkisi içinde servetin kendisinin yani sermayenin biçimidir. Üretken işçi, sermayeyi doğrudan çoğaltan kişidir. [*Marx'ın notu*]

[26] Adam Smith, *An Inquiry...*, c. 2, s. 355-385.

[27] Senior, *Principes fondamentaux...*, s. 195-206.

[28] Malthus, *Principles of Political Economy...*, s. 47.

den belirlenmiştir ve yalnızca düşüncel olarak konmuş her fiyatın gerçekleşme yoluyla elde ettiği biçimsel değişimden başkasını kabul edemez. O, emeğin kullanım-değeriyle belirlenmemiştir. İşçinin kendisi için, emeğin kullanım-değeri, ancak emek *değişim-değeri* olduğu ölçüde vardır, değişim-değerleri ürettiği ölçüde değil. Sermaye için, ancak, kullanım-değeri olduğu ölçüde değişim-değeri vardır. Emek, kullanım-değeridir, böyle olunca değişim-değerinden farklıdır, işçinin kendisi için değil, ama yalnızca sermaye için. O halde işçi, emeği, basit, önceden belirlenmiş, daha önceki bir süreç yoluyla belirlenmiş değişim-değeri olarak değişir —emeğin kendisini *nesneleşmiş emek* olarak değişir; ancak bu takdirde emek belirli miktarda nesneleşmiş emektir, yani onun eşdeğeri ölçülmüş, verilmiştir—; sermaye emeği, canlı emek olarak, servetin genel üretken gücü olarak, serveti çoğaltan etkinlik olarak, değişir. Dolayısıyla işçinin bu değişim yoluyla *zenginleşemeyeceği* açıktır, çünkü işçi, İncil'deki İys'in bir mercimek yemeği için ilk doğumunu feda edişi gibi, verilmiş bir büyüklük olarak emeğin kapasitesi için emeğin bu kapasitesinin *yaratıcı gücünü* feda eder. Buna karşılık işçi, ilerde göreceğimiz gibi, sermayenin gücü olarak, *ötekinin erki* olarak, onun karşısına yerleştirdiği emeğinin yaratıcı gücü ölçüsünde yoksullaşmak zorundadır. İşçi kendini servetin üretken gücü olarak emeğe *devreder;* sermaye onu bu haliyle kendine maleder. Bundan dolayı emeğin ürününde emek ile mülkiyet arasında, emek ile servet arasında ayrılma, bizzat değişimin bu eylemi içinde ortaya çıkar. *Sonuç* olarak çelişkili gibi görünen, koşulun kendisinde bulunur. İktisatçılar az çok empirik olarak bunu dile getirmişlerdir. İşçinin emeği *yetke* değil, ama hareket, *fiilî* emek olduğu için, onun emeğinin üretkenliği, genellikle, işçinin karşısında, *ötekinin erki* olur; sermaye, tersine, *ötekinin emeğini kendine malederek* kendi değerini artırır. (Ya da en azından, bu eylemle, değeri artırmanın olanağı sağlanmıştır; emek ile sermaye arasmda değişimin sonucu olarak. İlişki, ancak, bizzat üretim eylemi içinde sermayenin ötekinin emeğini gerçekten tükettiği zaman gerçekleşir.) Değişim-değeri olarak önvarsayılan emeğin, para olarak bir eşdeğer karşılığında değişilmesi *gerektiği* gibi, *meta* olarak bir eşdeğer karşılığında değişildiği sırada tüketilmiş olması da gerekir. Değişimin bu sürecinde emek üretken değildir; ancak sermaye için üretken olur; emek, dolaşımdan yalnız, ona vermiş olduğunu, kendi değeri olduğu kadar onun kendi ürünü olan metanın *önceden belirlenmiş* bir miktarını, ancak çekip çıkarabilir. İşçiler, diyor *Sismondi,* emeklerini buğday karşılığında değişirler ve, "bu emek onların efendisi için *sermaye* olur"ken tüketirler. (Sismondi VI.[29]) "İşçiler, emeklerini değişime vererek, serma-

[29] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes...,* c. I, s. 90.

yeye *dönüştürürler"*. (Agy, VIII.[30]) İşçi, emeğini, kapitaliste satarak, *bu emeğin ürünü* üzerinden değil, emeğin *ürüne kattığı* değer üzerinden değil, yalnızca *emeğin fiyatı* üzerinden bir hak elde eder. (Cherbuliez, XXVIII.[31]) *"Emeğin satışı = emeğin bütün meyvelerinden vazgeçme"*. (Agy,[32]) Bundan dolayı, uygarlıktaki bütün ilerlemeler, ya da başka bir deyişle, *toplumsal üretken güçlerin, denebilirse, emeğin kendisinin üretken güçlerinin* tüm artışı —bilimin, buluşların, işbölümünün ve iş bileşiminin, iletişim araçlarının iyileştirilmesinin, dünya piyasasının yaratılmasının, makinelerin vb. bu sonuçları— işçiyi değil, *sermayeyi* zenginleştirir; böylece emek üzerinde egemen olan gücü büyütmekten başka bir sonuca götürmez; yalnızca sermayenin üretken gücünü artırırlar. Sermaye işçinin karşıtı olduğu için [uygarlıktaki bütün ilerlemeler] ancak emek üzerindeki *nesnel gücü* artırırlar. *Emeğin* (bir amaca yönelik canlı etkinlik olarak) *sermayeye dönüşümü, aslında,* emeğin ürünü üzerinde kapitaliste mülkiyet hakkı (ve ona kumanda etme hakkı) verildiği ölçüde, sermaye ile emek arasındaki değişimin sonucudur. *Bu değişim,* ancak, bizzat *üretim sürecinin içinde oluşur.* Öyleyse, sermayenin üretken olup olmadığı sorusu saçmadır. Emeğin kendisi, *ancak* sermayeye girdiğinde *üretkendir* ve burada sermaye, üretimin temelini oluşturur, kapitalist de üretimin kumandanıdır. Metaların genel değişimdeğerinin parada toplanması gibi, emeğin üretkenliği de sermayenin üretken gücü olur. Emek, sermayeye karşıt olarak işçide, kendi-için varolur, yani sermayeden ayrılmış *dolayımsız* varlığı içinde emek *üretken değildir.* Salt dolaşımın yalnızca biçimsel olarak dönüştüren basit sürecine girdiği sürece işçinin etkinliği olarak da *üretken* değildir. Bundan dolayı, sermayeye ||16| atfedilen bütün üretken gücün bir *yer değiştirme,* emeğin *üretken gücünün aktarımı* olduğunu öne sürenler, tam da sermayenin kendisinin özü bakımından bu *yer değiştirme, bu aktarım* olduğunu ve ücretli emeğin bu haliyle sermayeyi gerektirdiğini, onların açısından bakınca da bu özdeğişimi; emeğin kendi güçlerini işçiye *yabancı* olarak koymaktan ibaret olan bu gerekli süreci unutuyorlar. Bunun içindir ki, ücretli emeği sürdürmek, ve aynı zamanda sermayeyi ortadan kaldırmak, kendi kendisiyle çelişen ve kendini yok eden bir istemdir. Başkaları, Ricardo, Sismondi vb. gibi iktisatçılar bile, sermayenin değil, *yalnız emeğin* üretken olduğunu söylüyorlar. Ama, bunu söylerken de, sermayeyi kendi *özgül biçimsel belirlenimi* içinde kendinde yansıyan bir *üretim ilişkisi* olarak bırakmıyorlar, yalnızca onun maddi tözünü, hammaddesini vb. düşünüyorlar. Oysa bu maddi öğeler sermayeyi sermaye yapmaz. Öte yandan ayrıca gene, sermayenin bir

[30] Agy, s. 105.
[31] A. Cherbuliez, *Richesse ou pauvreté...*, s. 55-56.
[32] Agy, s. 64.

yandan *değer* olduğu, yani *maddi olmayan* bir şey, maddi varlığı karşısında önemsiz bir şey olduğu akıllarına geliyor. Örneğin, Say diyor ki: ***"Sermaye her zaman maddi olmayan bir özdendir, çünkü sermayeyi oluşturan madde değil, ama bu maddenin değeri, cisimsel hiçbir yanı olmayan değeridir."*** (Say, 21.[33]) Ya da *Sismondi*: ***"Sermaye ticari bir fikirdir."*** (Sismondi, LX.[34]) Ama sonra gene akıllarına geliyor ki, ***sermaye*** gene de ***değerden*** farklı ekonomik bir belirlemedir, çünkü, aksi halde, ***değerden farklılaşan*** sermayeden kesin olarak sözedilmezdi ve bütün sermayeler değer olunca, değerler de değer haliyle henüz sermaye değildir. Sonra gene sermayenin üretim süreci içindeki maddi durumuna sığınıyorlar, örneğin Ricardo, sermayeyi, **yeni emeğin üretiminde kullanılan birikmiş emek** olarak, yani salt **iş aleti** ya da **emek materyali**[35] olarak açıklıyor. Hatta bu anlamda *Say*, sermayenin ***üretken hizmetinden***,[36] böyle bir iş aletinin işçinin minnettarlığını hak ediyormuş gibi, sermayenin buna dayanarak huzur hakkı olduğundan, iş aleti olarak yalnız işçi tarafından sermayenin *üretken* olarak bulunamayacağından sözediyor. Dolayısıyla iş aletinin özerkliği, yani onun *toplumsal* bir belirlenmesi, ya da sermayenin hak iddialarını azaltmak için sermaye olarak yeniden belirlenmesi gerekir. Proudhon'un: ***"Sermayenin değeri, emeğin ürünü"***[37] kesinlikle şu anlama gelir: Sermaye değerdir ve burada sermayenin değer olduğunun dışında başka bir şey söylenmediği için, değer değerdir (vargının öznesi burada yüklem için yalınızca başka bir addır) ve emek üretir, bu üretken bir etkinliktir, yani emek emektir, çünkü ***"üretmek"***ten başka bir şey değildir. Bu özdeş vargıların bir bilgelik temelinden yoksun olduğu, özellikle bunların, değerin ve emeğin bir ilişkiye girdiği, birbirleriyle ilgili oldukları ve birbirlerinden ayrıldıkları, önemsiz ilgisizlikler olarak yanyana bulunmadıkları bir ilişkiyi dile getiremedikleri göze çarpıyor olmalıdır. *Emeğin* sermaye karşısında özne olarak göründüğü, yani işçinin yalnız *emeğin* belirleniminde göründüğü ve bunun *işçinin kendisi* olmadığı gözleri açmalıdır. Sermaye bir yana, burada işçinin kendi etkinliği ile bir ilgisinin, bir ilişkisinin bulunduğu, bu ilişkinin asla "doğal" ilişki olmadığı, tersine, bizzat özgül bir *ekonomik* belirlenim içerdiği de vardır.

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz kadarıyla sermaye, değer ve para ilişkisini ayırdeden olarak, *genel anlamda sermayedir*, yani sermaye olarak değeri, salt değer ya da para olarak sermayeden ayıran belirlemelerin bütünüdür. Değer, para, dolaşım vb., fiyatlar vb., emekle vb.

[33] J. B. Say, *Traité d'économie politique...*, c. 2, s. 429.
[34] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Etudes...*, c. 2, s. 273.
[35] Bkz: David Ricardo, *On the principles...*, s. 327.
[36] J. B. Say, *Traité d'économie politique...*, c. 2, s. 424, 425, 429.
[37] P.J. Proudhon, Système des contradictions..., c. I, s. 61.

birlikte gereklidir. Ama bizim için henüz ne sermayenin *özel* bir biçimi, ne de öteki sermayelerden farklı olarak *ayrı bir sermaye* vb. sözkonusudur. Biz onun oluşum sürecini izlemekteyiz. Bu diyalektik oluşum süreci, sermayenin oluştuğu gerçek hareketin ancak ideal bir deyimidir. Daha sonraki ilişkiler, bu filizden hareket eden gelişmeler olarak incelenebilir. Ama sermayenin *belli* bir noktada ortaya çıktığı belirli biçimi unutmamak gereklidir. Yoksa karışır.

Değerlenme süreci. — *(Üretim maliyeti).* — *(Artı-değer değişimle açıklanamaz.* Ramsay. Ricardo.) *Kapitalist kendi* ücreti *vb. ile geçinemez. (**Zorunlu ama üretken-olmayan üretim giderleri.***) — *Değerin salt kendini koruması, çoğalmaması, sermayenin özüne aykırı düşer.*

||17| Buraya kadar sermaye, *basit üretim süreci* olarak maddi yönünden incelenmiştir. Ancak bu süreç, biçim belirlemesi yönünden *kendi kendini değerlendirme sürecidir.* Kendi kendini değerlendirme, hem varsayılmış değerin korunmasını, hem de çoğaltılmasını içerir.

Değer özne olarak ortaya çıkar. Emek amaca yönelik etkinliktir ve maddi yönüne göre, üretim sürecinde iş aletinin araç olarak bir amaç için gerçekten kullanılmış olmasını, ürün olarak hammaddenin, tözünün ister kimyasal madde değişimiyle olsun, ister mekanik değişimle olsun, daha önce sahip olduğundan daha yüksek bir kullanım-değeri elde etmiş olmasını gerektirir. Yalnızca bu yönü bile, yalnız kullanım-değeri ile ilgili olarak, henüz basit dolaşım sürecine aittir. Burada sözkonusu olan —daha çok bu onun içindedir, koşuldur—, daha yüksek bir kullanım-değerinin üretilmesi değildir (bunun kendisi de çok görelidir; tahıldan un yapılırsa, daha yüksek kullanım-değerinin kendisi dolaşımla ilgili olarak vardır); birey için, üretici için, henüz daha yüksek bir kullanım-değeri üretilmemiştir. Bu hiç değilse raslansaldır ve buradaki ilişkiyi ilgilendirmez; *başkaları için* daha yüksek bir kullanım-değeridir. Burada sözkonusu olan, *daha yüksek bir değişim-değerinin* meydana gelmesidir. Basit dolaşımda bir meta için süreç, kullanım-değeri olarak onun ilgiliye ulaşması, tüketilmesiyle sona eriyordu. Bununla birlikte dolaşımdan çıkıyordu; değişim-değerini, genel olarak ekonomik belirlemesini yitiriyordu. Sermaye, emek yoluyla malzemesini ve malzeme yoluyla emeği tüketmiştir; kullanım-değeri olarak kendini tüketmiştir, ama yalnızca *kendisi için kullanım-değeri* olarak, sermaye olarak. Kullanım-değeri olarak tüketilmesi ise burada dolaşıma girer, ya da hatta *dolaşımın başlaması,* ya da, isteğe göre, sona ermesidir. Burada kullanım-değerinin tüketilmesi de ekonomik sürece girer,

* *Faux frais de production* – Adam Smith'ten itibaren ekonomi politikçilerce, gerekli ama üretken-olmayan işçilerin, örneğin askerlerin, doktorların vb. maliyetinin içine sokulduğu kategori.

çünkü burada kullanım-değerinin kendisi değişim-değeri tarafından belirlenmiştir. Üretim sürecinin hiçbir uğrağında sermaye, sermaye olmaktan ya da değer, değer olmaktan çıkmaz, ve bu haliyle *değişim-değeridir*. Bay Proudhon'un yaptığı gibi, değişim eylemi yoluyla, yani sermayenin yeniden basit dolaşıma girmesiyle sermayenin üründen değişim-değerine dönüştüğünü söylemekten daha saçma bir şey yoktur.[38] Bununla *hemen* başlangıca, değişim-değerinin üründen meydana gelişinin incelendiği doğrudan trampaya kadar geriye sürüklenmiş oluyoruz. Sermayenin, üretim sürecinin bitirilmesinden sonra, kullanım-değeri olarak tüketilmesinden sonra, yeniden meta olarak dolaşıma girmesi ve girebilmesi, onun kendini koruyan değişim-değeri olarak gerekli oluşunda vardır. Ama yalnız ürün olarak şimdi gene meta ve meta olarak da değişim-değeri olduğuna göre, fiyat elde edip bu nitelikte parada gerçekleştiğine göre, basit metadır, yalnız değişim-değeridir ve bu niteliğiyle dolaşımda da, parada gerçekleşmesi onun alınyazısı olduğu kadar, parada gerçekleşmemesi de, yani değişim-değerinin para haline gelmesi ya da gelmemesi bu alınyazısında vardır. Bundan dolayı onun değişim-değeri daha çok, *oluşacak yerde* —daha önce düşüncel olarak varolduğu halde— sorunlu duruma gelmiştir. Hatta şimdi, daha yüksek bir değişim-değeri olarak *gerçekten* dolaşımda bulunması, yalnız eşdeğerlerin, basit belirlenmeleri gereğince, değişildiği dolaşımdan ortaya çıkan bir sonuç olamaz. Eğer daha yüksek bir değişim-değeri olarak dolaşımdan geliyorsa, bu niteliğiyle ona girmiş olması zorunludur.

Biçimine göre sermaye, emeğin nesnelerinde ve emekte değil, *değerlerden* ve daha kesin olarak da, *fiyatlar*dan meydana gelir. Üretim süreci sırasında sermayenin değer öğelerinin, çeşitli tözlere ortaklaşa sahip olması, onların değerler olarak belirlenmesini ilgilendirmez; onlar bu yolla değişime uğramazlar. Eğer sürecin hareketsizlik biçiminden, sürecin sonunda, nesnel biçimde, üründe yeniden bir hareketsizlikte toplanırlarsa, o zaman bu da değere ilişkin olarak basit bir maddi değişikliktir, ve değeri değiştirmez. Doğru, tözler töz olarak yok edilmişlerdir, ancak hiçliğe değil, biçimi başka olan bir töze dönüşmüşlerdir. Daha önce ürünün temel, ayrımsız koşulları olarak ortaya çıkıyorlardı. Şimdi ise üründürler. Dolayısıyla, ürünün değeri yalnız = hammadde, iş aleti (ve basit aletler de bu metalar arasında yer alır) ve emeğin kendisi olarak, sürecin belli maddi öğelerinde maddeleşmiş olan değerlerin toplamı olabilir. Hammadde tamamıyla tüketilmiştir, emek tamamıyla tüketilmiştir, alet yalnız kısmen tüketilmiştir, yani sermayenin değerinin bir kısmını süreçten önce kendisine ait olan

[38] Bkz: *Gratuité du crédit...*, s. 179-180.

belirli bir varlık tarzı içinde elinde bulundurmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla sermayenin bu kısmı, bir değişikliğe uğramadığı için burada kesin olarak sözkonusu değildir. Değerlerin değişik varlık tarzları saf görüntüydü, değerin kendisi bunların kayboluşunda aynı kalan varlığı meydana getiriyordu. Bu yönden bakınca değer olarak ürün, *ürün* değil, daha çok, özdeş kalmış, değişmemiş, yalnız başka bir varlık tarzında olan değerdir, ama bu varlık tarzı da onun için önemsizdir ve para karşılığında değişilebilir. Ürünün değeri = hammaddenin değeri + iş aletinin başlangıçtaki biçimi altında bulunmayan, yok olan, yani ürüne aktarılmış olan kısmın değeri + emeğin değeridir. Ya da ürünün fiyatı eşittir bu üretim giderleri, yani = üretim sürecinde tüketilmiş olan metaların fiyatlarının toplamı. Bu başka bir deyişle, üretim sürecinin maddi yönünden değer için önemsiz ||18| oluşundan; bundan dolayı da kendi kendisiyle özdeş kalmasından ve yalnız başka bir maddi varlık tarzı almış olmasından, bir başka tözde ve bir başka biçimde maddeleşmiş olmasından başka bir şey değildir. (Tözün biçimi, *ekonomik biçimi,* bu haliyle değeri hiç ilgilendirmez.) Başlangıçta sermaye = 100 talerdi, şimdi gene eskisi gibi 100 talere eşittir, oysa üretim fiyatındaki 100 taler, 50 taler pamuk, 40 taler emek ücreti + 10 taler iplik makinesi olarak vardı; şimdi 100 taler fiyatındaki pamuk ipliği olarak vardır. 100 talerin yeniden-üretimi basit bir kendi kendine eşit kalmadır, yalnız bu maddi üretim süreci aracılığıyla olmuştur. Bundan dolayı gene üretimde kalmak zorundadır, çünkü aksi takdirde pamuk değerini yitirir, iş aleti boşuna yıpranır, emek ücreti boşuna ödenir. Değerin kendi kendisini korumasının tek koşulu, üretim sürecinin gerçek, tüm bir süreç olması, ürüne kadar sürüp gitmesidir. Üretim sürecinin bütünlüğü, yani ürüne kadar sürmesi, aslında burada korunmanın, değerin aynı kalmasının koşuludur, ama bu |daha ilk koşulda, sermayenin gerçekten kullanım-değeri, gerçek üretim süreci olmasında vardır; yani bu noktada *koşul olmuştur*. Öte yandan, sermaye bu süreçte, yani üründe değer olarak kaldığı ölçüde üretim süreci *yalnız* sermaye için üretim sürecidir. Bundan dolayı, gerekli fiyat = üretim giderleri fiyatlarının toplamı tümcesi, saf analitiktir. Sermayenin kendisinin üretiminin koşuludur. Birincisinde sermaye 100 taler olarak, basit değer olarak konmuştur; sonra da bu, bu süreçte üretim fiyatının kendisi yoluyla belirlenmiş, kendi kendisinin belli değer öğelerinin fiyatlarının toplamı olarak konmuştur. Değeri parada ifade edilmiş olan sermayenin fiyatı = ürünün fiyatı. Bu demektir ki, üretim sürecinin sonucu olarak sermayenin değeri, onun koşulu olarak daha önce varolan aynı değerdir. Yalnız bu değer süreç sırasmda yoktur, ne başlangıçtaki, ne de sonunda sonuç olarak gene sahip olduğu basitliği içinde; tersine, önce emeğin (emek ücretinin) değeri, iş aletinin ve ham-

maddenin değeri olarak tamamıyla aynı geçerlikteki nicelik parçalarına bölünür. Bunun dışında başka bir ilişki yoktur, ancak yalnız üretim sürecinde basit değer sayısal olarak, üretimde tekrar basitliği içinde yanyana bulunan bir değerler sayısı olarak parçalara ayrılır, ama şimdi *toplam* olarak bulunur. Ama bu toplam, başlangıçtaki birime eşittir. Bunun dışmda burada, değerin gözönüne alınmasında, nicelik bölünmesi dışında, çeşitli değer toplamları arasındaki ilişkide başka bir fark yoktur. 100 taler önce sermaye idi; 100 taler üründür, ama şimdi 100 taler, 50 + 40 + 10 talerin toplamı olarak üründür. Başlangıçta 100 taleri 50 + 40 + 10 talerin toplamı olarak da dikkate alabilirdim, 60 + 30 + 10 talerin vb. toplamı olarak da. Şimdi bunların, birimlerin belirli miktarlarının toplamı olarak bulunması, sermayenin üretim sürecinde parçalara ayrıldığı, çeşitli maddi öğelerin her birinin değerin bir parçasını, ama belirli bir parçasını göstermesinin koşuludur.

Sonradan görülecektir ki, başlangıçtaki birimin parçalandığı bu miktarların kendileri birbirleriyle belirli ilişkiler halindedir, ama bu nokta burada bizi henüz ilgilendirmiyor. Üretim süreci sırasında kendi değeri içinde ortaya çıkan bir hareket bulunduğuna göre, bu salt biçimsel, aşağıdaki gibi, basit eyleme dayanan bir harekettir: ilkin, birim olarak vardır: birimlerin belirli bir sayısı, bu sayı da birim olarak, bir bütün olarak kabul edilir: 100 talerlik sermaye; ikincisi, üretim süreci sırasında bu birim, 50 taler, 40 taler ve 10 talere bölünür ve bu bölünme, emek materyali, alet ve belirli miktarda kullanılan emek ölçüsünde önemlidir, ama burada, 100 talerin kendisi ile ilgili olarak yalnız, aynı birimin çeşitli sayılarına eşit geçerlikte bölünme olarak bulunurlar; ensonu, 100 taler üründe toplam olarak gene ortaya çıkar. Değer ile ilgili olarak tek süreç, değerin önce bir bütün olarak, birim olarak; sonra bu birimin belirli sayıya bölünmesi olarak; sonunda da toplam olarak ortaya çıkmasıdır. Sonunda, toplam olarak ortaya çıkan 100 taler, başlangıçta birim olarak ortaya çıkmış bulunan toplamın esasen ve tamı tamına aynıdır. Toplamın, toplamanın belirlenmesi, yalnız üretim eyleminde ortaya çıkan bölünme yoluyla olur; ama bu haliyle üründe varolmaz. Söylenen şu: Ürünün fiyatı = üretim maliyetinin fiyatıdır, ya da sermayenin değeri = ürünün değeridir, yani sermayenin değeri üretim eyleminde korunmuştur ve şimdi toplam olarak ortaya çıkmaktadır. Sermayenin bu salt özdeşliği ya da değerinin yeniden-üretilmesiyle üretim sürecini gözden geçirerek, başlangıçta bulunduğumuz noktadan öteye henüz geçmemiş oluruz. Başlangıçta koşul olarak bulunan şey, şimdi ||19| sonuç olarak ve hem de değişmemiş biçimde vardır. Ekonomistlerin fiyatın üretim maliyeti yoluyla belirlenmesinden söz ederken aslında bunu kastetmedikleri açıktır. Aksi halde başlangıçta varolandan daha büyük bir değer; burada hiç

sözkonusu olmayan, daha büyük bir kullanım-değeri olmakla birlikte, daha büyük bir değişim-değeri yaratılamazdı. Sözkonusu olan, bir metanın kullanım-değeri değil, *sermayenin kullanım-değeridir*.

Bir metanın üretim maliyeti ya da zorunlu fiyatı = 110 denirse, şöyle hesap yapılmış olur: Başlangıç sermayesi = 100 (yani örneğin hammadde = 50; emek = 40; alet = 10) + %5 faiz + %5 kâr. Öyleyse üretim maliyeti = 110 olur, 100 değil; üretim maliyeti öyleyse, onun üretim maliyetinden daha büyüktür. Bazı iktisatçıların çok hoşlandıkları gibi, metanın değişim-değerinden kullanım-değerine kaçmanın hiçbir yararı yoktur. Bunun kullanım-değeri olarak daha yüksek ya da daha düşük olduğunu bu niteliğiyle değişim-değeri belirlemez. Metalar, kesinlikle aynı büyüklükte kullanım-değeri elde ettikleri halde, çoğu zaman üretim fiyatlarının altına düşerler, çünkü üretimden *önceki* dönemde bu değer daha yüksektir. Dolaşıma sığınmak da gene yarar getirmez. 100'e üretirim, ama 110'a satarım. "Kâr değişim yoluyla yapılmaz. Ondan önce yoksa, bu işlemden sonra da bulunamaz". (Ramsay, IX, 88.[39]) Bu, değerin artmasını basit dolaşımla açıklamak isteme anlamına gelir ki, aslında dolaşım, tersine, *kesinlikle* eşdeğer olarak değeri koyar. Empirik olarak da açıktır ki, hepsini %10 daha pahalı satmak, bunların hepsini üretim maliyetine satmış olmakla aynı şey demektir. O zaman, artı-değer* salt saymaca, yapmaca, biçimsel, yalnız bir boş laf olur. Ve para olarak kendisi metadır, üründür, bu ürün %10 pahalıya satılırsa, yani satıcı 110 taler almışsa, aslında yalnız 100 almış olur. (Bkz: *Ricardo*, basit dolaşım olarak kavradığı dış ticaret konusunda şöyle diyor: "Dış ticaret bir ülkenin değişim-değerlerini asla yükseltemez." (*Ricardo*, 39, 40.[40]) Bu konuda ileri sürdüğü nedenler kesinlikle aynıdır ve bunlar "kanıtlıyor" ki, böyle bir değişim, basit dolaşım, yani genel olarak ticaret, böyle alındığı takdirde, asla *değişim-değerlerini* yükseltemez, asla değişim-değeri üretemez.) Yoksa, fiyat = üretim maliyeti tümcesinin şöyle olması gerekirdi: Bir metanın fiyatı üretim maliyetinden her zaman daha yüksektir. Basit sayısal bölme ve toplama dışında, üretim sürecinde değere şu biçim öğesi de eklenir: değer öğeleri şimdi *üretim giderleri* olarak ortaya çıkar, yani üretim sürecinin kendisinin öğeleri maddi belirlenmişliğinde değil, *değer* olarak alıkonurlar ve üretim sürecinden *önce* bulundukları varlık tarzında tüketilirler.

Öte yandan, şurası açıktır ki, üretim eylemi, ancak sermayenin değerinin yeniden-üretimi ise, onunla ilgili olarak ekonomik bir deği-

[39] George Ramsay, *An Essay on the Distribution of Wealth*. Edinburgh ve Londra, 1836, s. 184.

* *Mehrwert* teriminin bu elyazmasında ilk geçişi.

[40] Ricardo, *On the Principles...*, s. 131.

şim değil, yalnız maddi bir değişim gerçekleşmiş olur ve değerin böyle basit bir korunması onun kavramına aykırı düşer. Gerçi bağımsız para gibi dolaşımın dışında kalmayabilir; çeşitli metaların biçimine girebilir, ama boşuna; bu durumda, bu, amaçsız bir süreçtir, çünkü, sermaye, sonunda paranın özdeş toplamını temsil edebilir ve üretim eyleminden —ki bu başarısızlığa uğrayabilir; bunda para geçici biçimini bırakır— zedelenmiş halde çıkma riskine girmiş olabilir. **Güzel.** Şimdi üretim süreci sona ermiştir. Ürün deyeniden parada gerçekleşmiş ve 100 talerin ilk biçimini almıştır. Ancak kapitalistin de yemesi içmesi gerekir; paranın bu biçim değiştirmesiyle geçimini sağlayamaz. Öyleyse 100 talerin bir kısmının sermaye olarak değil, nakit para olarak kullanım-değerleri olan metalara karşılık değişilmesi ve bu biçimde tüketilmesi gereklidir. 100 taler 90 olabilir ve sermaye her zaman sonunda para biçiminde yeniden onun tarafından üretildiği, bu para miktarı da kapitalistin üretime başladığı miktarda olduğu için, 100 taler sonunda tüketilmiş ve sermaye kaybolmuş olabilir. Ama kapitaliste, tüketecek yerde, 100 taleri sermaye olarak üretim sürecine soktuğu için *emek* karşılığında ödeme yapılır. Peki bu ödeme nerden yapılacak? Sermaye emek ücretini kapsadığı için onun yaptığı iş salt yararsız değildir; öyleyse işçiler üretim maliyetinin basit bir yeniden-üretimi yoluyla geçim sağlayabilirler, ama kapitalist bunu yapamaz. O zaman kapitalist ***üretken olmayan zorunlu üretim giderleri*** altında ortaya çıkabilir. Ama yaptığı hizmet ne olursa olsun, — yeniden-üretim o olmadan da olanaklıdır, çünkü işçiler ancak üretim sürecinde elde ettikleri değerin yerini değiştirirler, yani onun her zaman yeniden başlaması için sermayenin bütün ilişkisine gereksinimleri yoktur; ikincisi, kapitalistin hizmetinin ödeneceği bir **fon** da bulunmayabilir, çünkü metanın fiyatı üretim maliyetine eşittir. Kapitalistin işi, işçinin işinin yanında ve dışında özel bir iş olarak **örneğin yönetim işi** vb. olarak kavranmış olsa, onun da işçiler gibi belirli bir emek ücreti alması gerekir, yani kendisi işçi kategorisine girer ve emek karşısında kapitalist durumunda bulunmazdı; zengin de olamaz, yalnızca dolaşım yoluyla tüketmesi gereken bir değişim-değeri elde ederdi. Sermayenin emek karşısındaki varlığı, kendi kendisi için olan sermayenin, *işçi olmayan* kapitalistin varolmasını, yaşayabilmesini ister. Öte yandan şurası da açıktır ki, ||20| olağan ekonomik belirlemeler açısından da yalnız *değerini* koruyabilen sermaye onu koruyamazdı. *Üretimin risklerinin karşılanması zorunludur.* Sermaye, fiyatların dalgalanmaları içinde korunmak zorundadır. Sermayenin, üretken gücün yükselmesi dolayısıyla sürekli oluşan değersizleşmesinin karşılanması zorunludur vb.. Bundan dolayı iktisatçılar da dosdoğru derler ki, hiçbir kazanç, hiçbir kâr yoksa, herkes parasını, üretime bırakacak, sermaye olarak kullanacak yerde yesin

daha iyi. Kısacası, bu *değerlenmeme*, yani sermayenin değerinin çoğaltılmaması önvarsayımı ile, sermayenin, üretimin gerçek organı olmaması, *özel bir üretim ilişkisi* olmaması önvarsayılır; üretim maliyetinin sermaye biçimini almadığı ve sermayenin üretimin koşulu olarak konmadığı bir durum gereklidir.

Emeğin kullanım-değerini nasıl çoğaltabildiğini kavramak kolaydır; güçlük, onun daha yüksek değişim-değerlerini gerekli değişim-değerleri olarak nasıl yaratabileceğindedir.

Diyelim ki, sermayenin işçiye ödediği değişim-değeri, emeğin üretim sürecinde yarattığı değer için tam bir eşdeğerdir. Bu durumda ürünün değişim-değerinin çoğalması olanaksızdır. Bu haliyle emeğin üretim sürecine, hammaddenin ve iş aletinin gerekli değerinin üstünde sokabileceği şeyin, işçiye ödenmesi gerekir. Ürünün değerinin kendisi, hammaddenin ve aletin değerinin üzerinde bir fazlalık olduğu ölçüde, işçinin payına düşer; yalnız, kapitalist bu değeri ona ücret içinde öder ve işçi de üründe onu kapitaliste geri verir.

Sermaye üretim maliyetine sermaye olarak girer.
Faiz getiren sermaye. Proudhon.

⟨*Üretim maliyeti* deyince, üretime giren değerlerin toplamının —bunu ileri süren iktisatçılar tarafından bile— anlaşılmadığı, borç alınan sermaye için ödenen faizde apaçık görülür. Bu, sanayi kapitalisti için doğrudan onun giderleri, *gerçek* üretim giderleri arasındadır. Ama faizin kendisi de, sermayenin üretimden artı-değer olarak çıkmasını gerektirir, çünkü faizin kendisi de yalnızca bu artı-değerin *bir biçimi*dir. O halde faiz borç veren açısından onun *dolaysız üretim giderlerine* girdiği için, bu haliyle sermayenin üretim giderlerine girdiği, bu sermayenin ise onun değer parçalarının salt toplamı olmadığı anlaşılır. — Faizde sermayenin kendisi gene *metanın* belirlenimindedir, ama öteki metaların hepsinden *özgül* olarak farklı bir meta olarak; *bu durumuyla sermaye* —değişim-değerlerinin salt bir toplamı olarak değil— dolaşıma girer ve *meta* olur. *Ekonomik, özgül* belirleme olarak varolan, basit dolaşımdaki gibi eşit değerde olmayan, sınai sermayede olduğu gibi, üretimden ve dolaşımdan meydana gelmiş bundan sonraki belirlemelerinde olduğu gibi, sermayede emekle karşıt olarak, onun kullanım-değeri olarak doğrudan ilgisini henüz sürdüren belirleme olarak metanın kendisinin karakteri buradadır. Bundan dolayı sermaye olarak meta ve *meta* olarak sermaye, dolaşımda bir eşdeğer karşılığında değişilmez; dolaşıma girmek suretiyle *kendisi için olmasını korur*; böylece yabancı bir sahibin eline geçse bile, sahibiyle olan başlangıçtaki ilişkisini korur. Bu yüzden de yalnız *borç verilir*. Bu durumda onun

kullanım-değeri sahibi için onun *değerlenmesidir,* dolaşım aracı olarak değil, para olarak paradır; *sermaye olarak kullanım-değeridir.* Bay Proudhon tarafından ortaya atılan sermayenin borç verilmediği ve faiz getirmediği, başka her meta gibi, kendi eşdeğeri için meta olarak satılması gerektiği savı, kesinlikle, ancak, değişim-değerinin asla sermaye olamayacağı,[41] basit değişim-değeri olarak kalması gerektiği; *sermayenin sermaye olarak varolmaması gerektiği* savı demektir. Bu sav, ücretli emeğin üretimin genel temeli olarak kalması gerektiği yollu öteki sav ile birlikte, en basit ekonomik kavramlar üzerindeki hoş bir şaşkınlığı gösterir. Bastiat'yla girdiği polemikte oynadığı ve üzerinde sonradan duracağımız perişan rolün nedeni budur. Adalet ve hukuk gereklilikleri üzerinde yapılan boşboğazlık ancak, mülkiyet ya da hukuk ilişkisini, basit değişime uygun gelecek biçimde, değişim-değerinin daha yüksek bir basamağının mülkiyet ve hukuk ilişkisi için ölçüt yapma amacına yöneliktir. Bu yüzden Bastiat, bilinçsiz olarak, sermaye yönünde zorlayan öğeleri bile gene basit dolaşımda vurgular. — Meta olarak sermayenin kendisi, *sermaye olarak para* ya da *para olarak sermayedir.*〉

〈Sermaye kavramının biçimlenmesinde geliştirilmesi gereken üçüncü öğe, emek karşısmda *ilk birikim,* yani birikim karşısında henüz nesnel olmayan emektir. *Birinci öğe,* dolaşımdan çıkarak, dolaşımı önvarsayan değerden geliyordu. Bu, sermayenin *basit kavramıydı;* dolayımsız olarak sermaye olarak belirlenme yolundaki paraydı; *ikinci öğe,* üretimin koşulu ve sonucu olarak sermayeden geliyordu; *üçüncü öğe,* sermayeyi dolaşımın ve üretimin *belirli birimi* olarak koyar. (Sermaye ve emek arasındaki ilişki, kapitalist ve işçi arasındaki ilişki de üretim sürecinin sonucu olarak.) Sermayelerin ||21| birikiminde bir ayrım yapmak gerekir; birikim sermayeleri gerektirir; sermayenin ilişkisi *varlığı* bakımından ve böylece de emekle, fiyatlarla (***sabit sermaye*** ve ***dolaşan sermaye***), faiz ve kârla ilişkilerinin de gerekmesi bakımından. Ama sermaye, sermaye olmak için belli bir birikimi gerektirir; nesneleşmiş emeğin canlı emekle olan bağımsız karşıtlığında, bu karşıtlığın bağımsız varlığında bu birikim vardır. Sermayenin oluşması için gerekli olan bu birikimi, yani sermaye kavramına koşul olarak —bir öğe olarak— alınmış olan bu birikimi, *sermayelerin çokluğu* olması gerekli olan sermayenin sermaye olarak oluşmuş birikiminden ayırdetmek önemlidir.〉

〈Buraya kadar gördük ki, sermaye şunları gerektirir: 1) bütün top-

[41] Bkz: *Gratuité du crédit...*

lumsal durumlara özgü, yani tarihsel karakteri olmaksızın, **deyim yerindeyse, insancıl** olan normal üretim sürecini; 2) bizzat öğelerinin her birinde, bundan da fazla, bütünlüğü içinde belirli bir *tarihsel* ürün olan *dolaşımı;* 3) her ikisinin *belirli* birliği olarak *sermayeyi.* Şimdi genel üretim sürecinin kendisinin, yalnız henüz sermayenin öğesi olarak ortaya çıkar çıkmaz, ne ölçüde tarihsel değişime uğradığı, gelişmesi içinde ortaya çıkacaktır; sermayenin özgül farklarının basit kavranışından tarihsel koşullarının basbayağı ortaya çıkması gerektiği gibi.〉

〈Bunun dışmda hepsi tam anlamıyla gevezeliktir. *Genel Olarak Üretim* başlıklı ilk kesime ve *Genel Olarak Değişim-Değeri* başlıklı ikinci kısmın birinci kesimine hangi belirlemelerin alınabileceği, ancak bütün gelişmenin sonunda ve sonucu olarak ortaya çıkabilir. Örneğin gördük ki, kullanım-değeri ile değişim-değeri ayrımı ekonominin kendisine aittir, Ricardo'nun yaptığı gibi, kullanım-değeri basit koşul olarak ölü bırakılmaz. Üretim bölümü nesnel olarak, sonuç olarak ürün ile bitiyor; dolaşım bölümü meta ile başlıyor, ki kendisi gene *kullanım-değeri* ve *değişim-değeri*dir (yani birbirlerinden farklı *değer*dir de), ikisinin birliği olarak dolaşım sözkonusu; ama bu yalnız biçimseldir ve bundan dolayı salt tüketim nesnesi olan metaya, ekonomi dışı, ve bağımsızlaşmış para olarak değişim-değerine döner.〉

Artı-değer. Artı-emek-zamanı. — Ücret üzerine Bastiat . — Emeğin değeri. Nasıl belirlenir? — Değerlenme sermayenin korunmasıdır. Kapitalist yalnız işiyle geçinemez vb.. — Sermayenin değerlenmesinin koşulları. Artı-emek-zamanı vb.. — Sermaye ne ölçüde üretkendir (artı-emeğin yaratıcısı olarak vb.), yalnız tarihsel-geçişli nitelikte. — Jamaika'da özgür zenciler. — Bağımsızlaşmış servet, köle emeği ya da ücretli emek ister (her iki halde zorla çalışma).

Üretim sürecinin sonunda sermayenin elde ettiği artı-değer, —ürünün daha yüksek fiyatı olarak ancak dolaşımda gerçekleşen bir artı-değer, ama bunun gibi bütün fiyatlar, düşüncel olarak dolaşımın koşulu olma, ona girmeden önce belirlenmiş olma yoluyla dolaşımda gerçekleşirler— değişim-değerinin genel kavramına göre söylenirse, üründe nesneleşmiş emek-zamanı —ya da emek miktarı (dingin durumda anlatımında, emeğin büyüklüğü, hacmin bir miktarı gibi görünür, ama hareket durumunda anlatımında, bu büyüklük zaman ile ölçülür)—, sermayenin başlangıçtaki öğelerinden daha büyük demektir. Bu ise, ancak, emek fiyatında nesneleşmiş emeğin, onunla birlikte satın alınmış olan canlı emek-zamanından daha küçük olmasıyla olanaklıdır. Gördüğümüz gibi, sermayede nesneleşmiş olan emek-zamanı üç bölümden meydana gelen bir toplam olarak vardır: a) hammaddede nesneleşmiş emek-zamanı; b) alette nesneleşmiş emek-zamanı; c) emek

fiyatında nesneleşmiş emek-zamanı. Şimdi a) ve b) parçaları sermayenin öğeleri olarak değişmiyor; süreç içinde görünüşlerini, maddi varoluş tarzlarını değiştirseler bile, değer olarak değişmiyorlar. Sermayeyi nitel olarak başka olan bir sermayeye karşı değişen yalnız c)'dir; nesneleşmiş emeğin belli bir miktarı canlı emeğin bir miktarı karşılığında değişilir. Canlı emek-zamanı, yalnızca emek fiyatında nesneleşmiş emek-zamanını yeniden-üretseydi, bu yeniden-üretim ancak biçimsel olurdu ve genel olarak, değer bakımından, yalnızca aynı değerin başka bir varlık tarzı olarak canlı emek karşılığında bir değişim meydana gelmiş olurdu, tıpkı emek materyalinin ve aletinin değeri bakımından bunların yalnız maddi varoluş tarzının bir değişiminin gerçekleşmiş olması gibi. Kapitalist işçiye bir işgününe eşit bir fiyat ödemişse ve işçinin işgünü hammaddeye ve alete yalnız bir işgünü ekliyorsa, o zaman kapitalist basit bir değişimle bir biçimdeki değişim-değerini başka bir biçimdeki değişim-değeri karşılığında değişmiş olur. Sermaye olarak etkili olmuş sayılmaz. Öte yandan işçi değişimin basit sürecinde kalmamış olsaydı, ancak kapitalistin ona, ürünün fiyatını gerçekleşmesinden önce peşin ödeme iyiliğinde bulunması halinde gerçekten emeğinin ürününü ödeme olarak elde ederdi. Kapitalist ona kredi vermeliydi, hem de ***karşılıksız olarak, kralın hatırı için. İşte hepsi bu.*** Sermaye ile emek arasında, sonucu emek fiyatı olan değişim, işçi açısından ne denli basit bir değişim olsa da, kapitalist açısından değişim olmama niteliği taşımalıdır. Bu değişimin, verdiğinden daha çok değer alması zorunludur. Sermaye açısından bakınca değişim, yalnız *görünüşte* olmalı, yani değişimin ait olduğundan başka bir ekonomik biçim belirlemesine ait olmalı, ya da sermaye sermaye olarak ve emek emek olarak birbirine karşıtlık içinde bulunmamalıdır. Bunlar, yalnız, değişik varlık tarzlarında maddi olarak varolan eşit değişim-değerleri olarak değişilirlerdi. — Bunun içindir ki, iktisatçılar, sermayeyi haklı göstermek, savunmak için bu basit ||22| dolaşıma sığınıyor, bunu, varlığını olanaksız hale getiren bir süreçle açıklıyorlar. Bunun sermaye olduğunu göstermek için, ortadan kaldırmanın bir gösterisini yapıyorlar. Sen bana emeğimin karşılığını ödüyorsun, emeği onun kendi ürünü karşılığında değişiyorsun ve bana teslim ettiğin hammadde ile malzemenin değerini benden alıyorsun. Bu demektir ki, biz, çeşitli öğeleri üretim sürecine sokan ve bunları değerine göre değişen ***ortaklarız.*** Öyleyse ürün paraya dönüşüyor ve para, kapitalist olarak senin kendi hammaddelerinin ve aletlerinin fiyatını alacağın, benim de emeğin onlara kattığı fiyatı elde etmem biçiminde bölünüyor. Yarar, senin için, hammaddeye ve alete şimdi tüketilebilir (dolaşıma elverişli) biçimde sahip olman, benim için de, emeğimin değerlenmiş olmasıdır. Bununla birlikte, ben işçi olarak her ikisinin sahipliğine gelirken, sen sermayeni para biçiminde tüket-

miş olma durumuna hemen gelebilirsin.

İşçinin sermaye karşılığında değiştiği, emeğinin kendisidir (onu kullanma-yeteneğidir); işçi onu *devreder*. Fiyat olarak aldığı, bu devirin *değeridir*. Değer getiren etkinliğini, etkinliğin sonucu bir yana, daha önce belirlenmiş bir değer karşılığında değişir.* Oysa işçinin değeri nasıl belirlenir? İşçinin metasında içerilen nesneleşmiş emek tarafından. Bu meta işçinin ancak öteki öz yaşamında vardır. Onu bugünden yarına korumak için —işçi sınıfından, onun sınıf olarak varlığını sürdürebilmesi ve **yıpranmasının** yenilenmesi için gösterilecek çabadan henüz söz etmiyoruz, çünkü burada işçi sermaye karşısında *işçi* olarak, dolayısıyla da gerekli ve her an taze özne olarak vardır, henüz işçi türünün geçici bireyi olarak yoktur—, belirli bir miktarda geçim aracı tüketmek, tüketilen yaşam güçlerini yerine koymak zorundadır vb.. İşçi ancak bir eşdeğer alır. Dolayısıyla ertesi gün, değişimin tamamlanmasından sonra —ve değişimi biçimsel olarak bitirince, bunu ancak üretim sürecinde yerine getirir— onun çalışma yeteneği daha önceki gibi aynı tarzda vardır: tam bir eşdeğer almıştır, çünkü elde ettiği fiyat, onu, daha önce sahip olduğu değişim-değerinin sahipliğinde bırakır. İşçinin canlılığında korunan nesneleşmiş emek miktarı, sermaye tarafından ona ödenmiştir. Sermaye emeğin bu miktarını tüketmiştir, ve bu da son şey olarak değil, bir canlıdaki yetenek olarak varolduğu için, bu canlı, metasının *özgül* doğası dolayısıyla —yaşam sürecinin özgül doğası gereğince— değişime yeniden girebilir. İşçinin canlılığında nesneleşmiş emek-zamanı —yani onun bu canlılığını koruması için gerekli ürünlere ödemek için gerekli olan emek-zamanı— dışında daha başka emeğin de onun dolayımsız varlığında, yani belirli bir *çalışma yeteneğini*, özel bir *beceriyi* üretmek için tükettiği değerlerin nesneleşmesi —bunların değeri, belirli bir benzer becerisinin hangi maliyete

* *Ücretin* önemsiz, salt kalıpsal bir biçim, bir ortaklık biçimi, bu *niteliğiyle* emek ile sermaye arasındaki ekonomik ilişkiyle ilgisi bulunmayan bir biçim olduğunu söyleyen Bastiat'ın korkunç bir hikmetidir bu. İşçiler, diyor Bastiat, ürünün hazır oluşuna ve satışına kadar bekleyebilecek zenginlikte olsalardı, ücret, emek ücreti, kapitalistle, bir kapitalistin başka bir kapitalistle yaptığı kadar kazançlı bir kontrat yapmalarını engellemezdi.[42] O halde kabahat ücretin biçiminde değil, ondan bağımsız olan koşullardadır. Bizzat bu koşulların *ücretin koşulları* olduğu kuşkusuz, onun aklına gelmiyor. İşçiler aynı zamanda kapitalist olsalardı, gerçekte çalışan işçiler değil, çalışan kapitalistler olarak —yani ücretli işçiler biçiminde değil— çalışmayan sermayenin karşısında bulunurlardı. Bunun için sermaye karşısında emek ücreti ve kâr, *kâr ve faiz kadar yaşamsaldır.*[43] Bastiat, bunu, *ekonomik ilişkilerin uyumu*, yani ekonomik ilişkilerin yalnız *görünüşte* var oluşu, gerçekte, özde ise yalnız bir ilişki — basit değişim ilişkisi diye tanımlıyor. Bu yüzden onun karşısında *yaşamsal* biçimler aslında *içeriksiz* olarak, yani gerçek olmayan biçimler olarak görünürler. [*Marx'ın notu*]

[42] Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques ...*, s. 378.

[43] Agy, s. 381-383.

üretilebildiğinde kendini gösterir—, burada bizi henüz ilgilendirmiyor; burada bizi ilgilendiren *özellikle* kalifiye olmuş emek değil, basbayağı emek, basit emektir.

Bir işçinin bir işgünü boyunca yaşamda kalması için bir işgünü gerekli olsaydı, sermaye varolmazdı, çünkü o zaman işgünü kendi ürünü karşılığında değişilir, sermaye sermaye olarak değerlenemez ve bu yüzden de korunamazdı. Sermayenin korunması, onun değerlenmesidir. Eğer, yaşamak için, sermaye, çalışmak zorunda kalsaydı, kendini sermaye olarak koruyamazdı, tersine emek olarak koruyabilirdi. Hammaddelerin ve iş aletlerinin mülkiyeti yalnız *saymaca* olurdu; ||23|ekonomik bakımdan kapitaliste olduğu kadar işçiye ait olurlardı, çünkü kapitalistin kendisi işçi olsaydı bunlar ona yalnızca *değer* yaratmış olurdu. Bu yüzden onlara karşı sermaye imişler gibi değil, işçinin kendisinin üretim sürecinde yaptığı gibi, basit madde ve araç imişler gibi davranırdı. Buna karşılık, örneğin, bir işçiyi bir bütün işgünü yaşamda tutmak için yalnız yarım işgünü gerekli ise, ürünün artıdeğeri kendiliğinden ortaya çıkar, çünkü kapitalist fiyatta yalnız yarım işgününü ödemiş ve üründe bütün bir işgününü nesneleşmiş olarak almıştır; öyleyse işgününün ikinci yarısı için *hiçbir şey* değişmemiştir. Değişim değil, içinde değişim olmaksızın *nesneleşmiş emek-zamanı*, yani *değeri* elde ettiği bir süreç onu ancak kapitalist yapabilir. Yarım işgünü sermayeye *hiçe* malolur; sermaye, karşılığında hiçbir eşdeğer vermediği bir değer almış olur. Değerlerin çoğalması da ancak, bir değerin eşdeğerin üstünde korunması, yani *yaratılması* yoluyla olabilir.

Artı-değer kesinlikle eşdeğerin üzerindeki değerdir. Eşdeğer, belirlenmesi gereğince, yalnız değerin kendisiyle özdeşliğidir. Bundan dolayı eşdeğerden asla artı-değer doğamaz; başlangıçta dolaşımdan da doğamaz; onun bizzat sermayenin üretim sürecinden doğması zorunludur. Konu şöyle de dile getirilebilir: Bütün bir gün yaşamak için işçiye yalnız yarım işgünü gerekliyse, işçi olarak varlığını sürdürmek için de yalnız yarım gün çalışması gerekir. İşgününün ikinci yarısı zorlama çalışmadır; artı-emektir. Sermaye tarafından artı-değer olarak görünen, işçi tarafında, tam da, işçi olarak gereksiniminin üstünde, yani canlılığını korumak için doğrudan gereksiniminin üstünde artıemeğe tekabül eder. Sermayenin büyük tarihsel yönü, salt kullanımdeğeri, salt geçim açısından bu fazla emeği, bu *artı-emeği yaratmasındadır*, ve bir yandan gereksinimler, artı-emeğin, gerekli olanın üzerinde, bireysel gereksinimlerin kendisinden ortaya çıkan genel bir gereksinim oluşu ölçüsünde gelişir gelişmez, — öte yandan genel çalışkanlığın sermayenin sıkı disiplininden, daha sonraki kuşakların başından geçtiği gibi geçmesiyle, yeni kuşağın genel kazanımının gelişmesiyle, — son olarak da, sermayeyi sınırsız zenginleşme tutkusu ve emeğin sermaye-

yi gerçekleştirebilmesinin koşulları içinde onu sürekli olarak kamçılayan emeğin üretken güçlerinin gelişmesiyle, bu gelişmenin, genel servetin sahipliğinin ve korunmasının, bir yandan yalnızca daha az bir emek-zamanını bütün toplum için gerektirmesi ve çalışan toplumun bilimsel olarak sürekli yeniden-üretim sürecine, toplumun yeniden-üretme sürecine gittikçe daha geniş ölçüde katılması noktasına kadar gelmesiyle; yani insanın kendisi için yaptırabildiği şeyleri yaptığı emeğin sona ermesiyle, sermayenin tarihsel belirlenmesi ve kullanılış amacı yerine gelmiş olacaktır. Buna göre sermaye ile emek, para ve meta gibi davranırlar; birisi servetin genel biçimi ise, öteki ancak doğrudan tüketimi amaçlayan tözdür. Ama sermaye, servetin genel biçimi yönünde aralıksız bir çaba olarak, emeği doğal gereksinmişliğinin sınırları ötesine iter ve böylece zengin bireyselliğin gelişmesi için maddi öğeleri yaratır, bu bireysellik de çok yanlılığı ile üretimde tüketim olarak vardır ve bu yüzden onun emeği de artık emek olarak değil, etkinliğin kendisinin tam gelişmesi olarak ortaya çıkar, bu etkinlik içinde doğal zorunluluk dolayımsız biçimiyle gözden kaybolmuştur; çünkü doğal gereksinimin yerini tarihsel olarak üretilmiş gereksinim almıştır. Bunun içindir ki, *sermaye üretkendir; yani toplumsal üretken güçlerin gelişmesi için başlıca bir ilişkidir*. Bizzat bu üretken güçlerin gelişmesi ancak, sermayenin kendi içinde bir engelle karşılaştığı zaman durur.

Kasım 1857 tarihli *Times*'da,[44] Batı Hint Adalarından bir çiftlik sahibinin çok hoş öfkeli bir haykırışı yer alıyor. Bu avukat —zenci köleliğinin yeniden getirilmesinin savunucusu olarak—, **Quashee'lerin** (Jamaika'nın özgür zencilerinin) kendi tüketimlerinin aynen gerektirdiğini üretmekle yetindiklerini, bu "kullanım-değeri" yanında gerçek bir lüks olarak bizzat tembelliği kabul ettiklerini (**zevk ve haylazlık**); şekere ve ***plantasyonlara*** yatırılan ***sabit sermayeyi*** hiç umursamadıklarını, buna karşılık iflas halinde bulunan çiftlik sahibiyle iğneleyici bir sevinç duygusu ile alay ettiklerini, kendilerine öğretilen hıristiyanlığı bile bu zevklenmenin ve haylazlığın gözboyayıcılığı olarak istismar ettiklerini dürüstlükle karışık büyük bir öfke ile açıklıyor. Onlar köle olmaktan çıktılar, ama ücretli işçi, **kendi kendine yeten**, kendi küçücük tüketimleri için çalışan **köylüler** olmaktan çıkmadılar. Sermaye onların karşısında sermaye olarak varolmuyor, çünkü bağımsızlaşmış servet yalnızca ya *doğrudan* zoraki çalışma, kölelik yoluyla, ya da *aracılıklı* zoraki çalışma, *ücretli emek* yoluyla vardır. Doğrudan zoraki çalışma karşısında servet sermaye olarak değil, *egemenlik ilişkisi* olarak vardır; bundan dolayı sermaye zoraki çalışma temeli üzerinde de yalnız ege-

[44] "Negroes and the slave trade. To the editör of the *Times*", imza: Expertus, *Times*, n° 22844, 21 Kasım 1857, s. 9.

menlik ilişkisini yeniden-üretir, bu ilişki için servetin kendisinin yalnız yararlanma olarak değeri vardır, servetin kendisi olarak değil; ||24| bu yüzden böyle bir ilişkiyi *genel* sanayi de asla yaratamaz. (Köleliğin ve ücretli emeğin bu ilişkisine tekrar döneceğiz.)

Artı-değer. *Ricardo. Fizyokratlar. A. Smith. Ricardo*

Değerin oluşmasının güçlüğünü kavramak, 1) modern İngiliz iktisatçılarında görülür; bunlar, Ricardo'ya, fazlalığı, *artı-değeri* kavramadığı suçlamasında bulunurlar (bkz: *Malthus*, **Değer Üzerine**, hiç değilse bilimsel davranmaya çalışır[45]). Oysa Ricardo bütün iktisatçılar içinde bunu anlayan tek kişidir; Adam Smith'in,[46] değer belirlemesini ücretle ve metada nesneleşmiş emek-zamanı ile karıştırmasına karşılık açtığı polemik bunu kanıtlar. Yeniler yalnızca yüzeysel hışırdırlar. Ancak Ricardo da çoğu zaman işi karıştırır, çünkü sermayenin koşulu olarak artı-değerin oluşmasını kavramakla birlikte, bu temel üzerinde değerlerin çoğalmasını kavramada çoğu zaman yanılır, yalnız aynı üründe *daha çok nesneleşmiş emek-zamanının* yatırılması, başka bir deyişle, üretimin *güçleşmesi* yoluyla bu çoğalmanın olduğunu kabul eder. Onda **değer** ile *servet* arasındaki mutlak karşıtlığın nedeni budur. Bu yüzden toprak rantına ilişkin teorisi tek yönlüdür; yalnız kullanım-değeri (o buna servet diyor) üretmesi gerektiği sanılan, değişim-değeri üretmediği sanılan uluslararası ticarete ilişkin yanlış teorisinin nedeni budur. Bu nitelikte değerlerin çoğalması için tek çıkar yol, *üretimin giderek zorlaşması* (rant teorisi) dışmda yalnız *nüfusun* çoğalması (sermayenin artması yoluyla işçilerin doğal çoğalması) kalıyor ki, bunu bile hiçbir zaman basit biçimde toparlamamıştır. Temel yanlış, ücret yoluyla belirlenmiş değer ile nesneleşmiş emek yoluyla belirlenmiş değer arasındaki farkın nereden geldiğini onun hiç araştırmamış olmasıdır. Bu yüzden, para ve değişim bile (dolaşım) yalnızca onun ekonomisindeki saf biçimsel öğe olarak görünür ve sözkonusu olan yalnızca ekonomideki değişim-değeri olsa da, kâr vb. yalnızca, kölelik temeli üzerinde oluşan üretimdeki parçanın payı olarak görünür. Aracılığın biçimini hiçbir zaman araştırmamıştır.

2) *Fizyokratlar*. Sermayeyi, değerin kendini değerlendirmesini, dolayısıyla artı-değeri, üretim eyleminde sermayenin yarattığı artı-değeri kavramanın güçlüğü burada açıkça ortaya çıkıyor ve bu güçlüğün, modern ekonominin son klasik kapanışında, artı-değerin yaratılmasını rant biçiminde kavrayan Ricardo'da olduğu gibi bu ekonominin yaratıcılarında da kendini göstermiş olmalıdır. Aslında bu, sermayenin

[45] T. R. Malthus, *The Measure of Value...*, Londra, 1823.
[46] Bkz: D. Ricardo, *On the Principles...*, s. 1-12.

ve ücretli emeğin kavramı sorunudur ve bu yüzden de, modern toplum sisteminin eşiğinde ortaya çıkan temel sorundur. Moneter sistem, yalnızca değerin bağımsızlığını, basit dolaşımdan nasıl çıktığını —parayı— kavramıştı; bu yüzden servetin bu *soyut biçimini, böyle zenginleşmenin* toplumun kendisinin amacı olarak ortaya çıktığı döneme henüz girmiş olan ulusların tek konusu haline getirdiler. Ardından, sanayi sermayesinin ve dolayısıyla manüfaktürde ücretli emeğin ortaya çıktığı döneme raslayan *merkantil sistem* geldi ve feodal toprak mülkiyetine, sınai-olmayan servete karşıt ve onun hesabına gelişti. Onlara göre para sermaye demekti, ama gerçekte gene yalnızca para biçiminde, *merkantil* sermayenin dolaşımı biçiminde, *paraya dönüşmüş* sermaye biçiminde. Onlar için sanayi sermayesinin değeri, hem de en yüksek değeri —üretim sürecinde bile servet olarak değil, araç olarak— vardır, çünkü o merkantil sermayeyi yaratır ve bu da dolaşımda para olur. Manüfaktür emeği, yani **gerçekte** sanayi emeği — tarım emeği ona karşıttı ve onlara başlıca kullanım-değeri üreticisi olarak görünüyordu; hammadde işlenmiş olarak daha değerlidir, çünkü belirgin biçimdedir, aynı zamanda dolaşıma ve *ticarete* daha elverişlidir, merkantil biçimde daha çok para yaratır (özellikle Hollanda gibi tarımcı olmayan halkların serveti tarihsel kavrayışı, tarımcı halklara feodallere ters düşer; tarım kesinlikle smai biçimde değil, feodal biçimdeydi, yani burjuva zenginliğin değil, feodal zenginliğin kaynağıydı). Ücretli emeğin bir biçimi, smai biçim, ve sermayenin bir biçimi, sınai sermaye, zenginliğin kaynağı olarak kabul edilmişti, ama yalnızca parayı yarattığı ölçüde. Bundan dolayı değişim-değeri de henüz sermaye biçiminde kavranmıyordu. Şimdi *fizyokratlara* geçiyoruz. Sermayeyi paradan ayırırlar ve genel biçiminde, üretimde varolan ve onunla çoğalan, bağımsızlaşmış değişim-değeri olarak kavrarlar. Bu yüzden ilişkiyi de kendine göre, basit dolaşımın öğesi gibi değil de, daha çok onun koşulu olarak ve onun kendisinden durmadan yeniden onun koşulu olarak meydana gelen koşul olarak görürler. Dolayısıyla modern ekonominin atalarıdırlar. Artı-değerin konumunu, ücretli emek tarafından özdeğer artımı, yani sermayenin somut gerçekleşmesi olduğunu da kavrarlar. Ama sermaye tarafından, yani varolan değerlerle, bir artı-değer nasıl yaratılır, emek aracılığı ile mi? İşte burada biçimi tamamen bırakır ve yalnız basit üretim sürecini gözönüne alırlar. Dolayısıyla [onlara göre] ancak iş aletinin doğal gücünün, işçiye, tükettiğinden daha çok değer üretmesine açıkça izin veren bir alanda oluşan emek üretken olabilir. Öyleyse artı-değer böyle bir emekten değil, emeğin kullandığı ve yönettiği doğa gücünden ||25| tarımdan ortaya çıkabilir. Öyleyse tek *üretici emek* tarımdır, çünkü bunlar, *yalnız artı-değer yaratan emek üretkendir* noktasına kadar gelirler (artı-değerin maddi bir üründe dile gelmesi gerektiği,

A. Smith'te[47] bile ortaya çıkan bir ham görüştür. Komedyenler üretken işçilerdendir, oyun üretenler olarak değil, **işverenlerinin servetini artıranlar** olarak. Bununla birlikte, hangi tür emeğin geçtiği, yani emeğin hangi biçimde maddeleştiği, *bu ilişki* için kesinlikle önemli değildir. Daha sonraki bakış açılarından da önemli değildir); ama bu artı-değer, üretimden gelen kullamm-değerinin, onda tüketilmiş olan kullanım-değerinin üstünde bir miktara el atmadan dönüşür. Kullanım-değerlerinin bu çoğalışı, yalnızca doğal tohumun kendi ürününe oranı kadardır, ürünün yeni üretim için kullanılması gereken kısmının —yani bunun bir kısmı üretken olmaksızın tüketilebilir— üzerindeki fazlalık apaçık ortadadır. Ürünün yalnız bir kısmı tohum olarak doğrudan toprağa yeniden verilmek zorundadır; doğal olarak hazır bulunan ürünlerde, hava, su, toprak, ışık gibi öğelerde, gübrede ve başka türlü sağlanan özlerde, tahıl vb. olarak çoğaltılmış miktarlarda gene bulunan tohum ürünlerinde. Kısacası, insan emeği, fazlalığı elde etmek, yani aynı doğa özlerini kullanım için değersiz olan bir biçimden değerli bir biçime dönüştürmek için kimyasal madde değişimini (tarımda) yalnız yönlendirmek, kısmen mekanik olarak da geliştirmek ya da yaşamı yeniden-üretmek (hayvancılık) zorundadır. Öyleyse genel servetin gerçek durumu, toprak ürünlerinin (tahıl, hayvan, hammaddeler) fazlalığıdır. Yani, ekonomik açıdan bakınca, servetin biçimi yalnız *ranttır*. Bunun sonucu olarak, sermayenin ilk peygamberleri ancak kapitalist-olmayanları, *feodal toprak sahiplerini, burjuva* servetin temsilcileri olarak görürler. Buna karşılık, yalnız rantın vergilendirilmesi sonucu, tamamıyla burjuva sermaye üstünlük sağlar. Feodalizm, uygulamada onu batırmak için ilke olarak yalnız burjuva tarafından göklere çıkarılmıştır — ihtiyar Mirabeau gibi bazı feodalleri aldatan budur. Bütün öteki değerler yalnız hammadde ile emeği temsil eder; emeğin kendisi tahılı, ya da emeğin tükettiği öteki toprak ürünlerini temsil eder; yani fabrika işçisi vb. tükettiği hammaddelerden daha fazlasını hammaddeye eklemez. Öyleyse onun emeği, aynı zamanda kendisinin işvereni, servete bir şey eklemez —servet, üretimde tüketilen metaların üzerindeki fazlalıktır—, ona yalnızca güzel ve yararlı tüketim biçimleri verirler. O zamanlar da sanayide doğa güçlerinin uygulanması, ayrıca da işbölümü vb., emeğin kendisinin doğal gücünü çoğaltan işbölümü, henüz gelişmemişti. Oysa A. Smith'in zamanında gelişmişti. Öyleyse ona göre emek genel olarak değerlerin, aynı şekilde servetin kaynağıdır, ama artı-değer de, aslında, işbölümündeki fazlalığın, fizyokratlarda toprağın doğal gücü oluşu gibi, yalnızca doğal bir vergi, toplumun doğal gücü olarak görünmesi halinde bu

[47] Adam Smith, *An Inquiry...*, c. 2. s. 356.

kaynağı sağlar. A. Smith'in işbölümüne verdiği ağırlığın nedeni budur. Öte yandan, ona göre, *sermaye* — (çünkü kendisi emeği değer yaratan olarak kavramakla birlikte, emeğin kendisi kullanım-değeri olarak, kendi kendisi için olan verimliliktir, *insanal* doğa gücüdür (onu fizyokratlardan ayıran budur), ama emek ücreti olarak değil, sermayeye karşıt olarak kendi *özgül* biçim belirlemesinde değil) — başlangıçta ücretli emeğin öğesi olarak kendinde çelişkili halde bulunmaz, dolaşımdan geldiği gibi, para olarak da vardır ve bunun içindir ki, *biriktirme* yoluyla dolaşımdan çıkarak oluşur. Öyleyse sermaye başlangıçta kendi değerini artırmaz — çünkü ötekinin emeğinin ele geçirilmesi, kendi kavramı içine alınmamıştır. Ancak *iş işten geçtikten sonra, sermaye* olarak koşul haline geldikten sonra —***kısır döngü***— *ötekinin emeği üzerinde kumanda eden* olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı A. Smith'e göre aslında emek, ücret olarak kendi ürününü almalı, ücret = ürün olmalı, yani emek, ücretli emek ve sermaye de sermaye olmamalıydı. Bu yüzden kârı ve rantı üretim giderlerinin temel öğeleri olarak almak, yani sermayenin üretim sürecinden bir artı-değer çıkarmak için, bunları son derece kaba biçimde önvarsayıyor. Kapitalist sermayesinin üretimde boşuna kullanılmamasını ister; aynı şekilde toprak sahibi de topraklarını boşuna vermez. Bunun karşılığında bir şey isterler. Ama istemleri ile tarihsel **olgular** olarak alınırsa, gene de açıklanmamış olurlar. Aslında, ücret, üretim maliyetinin zorunlu tek öğesi olduğu için, *ekonomik bakımdan* oluşması yerindedir. Kâr ve rant yalnızca ücret üzerinden yapılan *kesintilerdir*, sermayenin ve toprak mülkiyetinin tarihsel süreci içinde keyfî olarak uygulanırlar ve *yasaldırlar*, ama ekonomik yönden değil. Öte yandan ise, A. Smith gene emeğin karşısında toprak mülkiyeti ve sermaye biçiminde üretim araçlarını ve malzemelerini bağımsız varlıklar olarak bulundurduğu için, bunları önemli ölçüde ücretli emek olarak koymuştur. İşte çelişkiler. Bu yüzden değerin belirlenmesinde ikirciklidir, kâr ile toprak rantını aynı basamağa koyması; ücretin fiyatlar üzerindeki etkisine ilişkin yanlış ||26| görüşler vb.. Gelelim *Ricardo'ya* (bkz: 1 [s. 232]). Onda da gene ücretli emek ve sermaye, kullanım-değeri olarak servetin yaratılışına göre belirlenmiş tarihsel toplum biçimi olarak değil, doğal toplumsal biçim olarak kavranmıştır, yani doğal olduğu, *aynı geçerlikte* olduğu için de biçimi böyledir ve servetin biçimiyle *belirli* ilişkisi içinde görülmez, servetin kendisi de, değişim-değeri biçiminde, maddi varlığının salt biçimsel aracılığı olarak bulunur; bu yüzden burjuva servetin belirli karakteri kavranmamıştır — çünkü bu, genel olarak servetin uygun biçimidir, dolayısıyla da *ekonomiktir*, oysa *değişim-değerinden* hareket edince, *değişimin belirli ekonomik biçimleri* de onun ekonomisinde hiçbir rol oynamaz, sürekli olarak yalnız emeğin genel ürününün paylaşılmasından ve toprağın üç

sınıf arasında bölüşülmesinden söz edilir, sanki *değişim-değerine* dayalı servette yalnız *kullanım-değeri* sözkonusudur ve değişim-değeri yalnızca bir gösteri biçimidir; bu biçim de, değişimde dolaşım aracı olarak para gibi Ricardo'da tamamıyla ortadan kalkmıştır. Bu yüzden kendisi, ekonominin gerçek yasalarını geçerli kılmak için, paranın ilişkisine de salt biçimsel olarak değinmekten hoşlanır. Paranın asıl öğretisindeki zayıflığı da bizzat buradan ileri gelir.

Sermaye kavramının, modern ekonominin temel kavramı olduğu için tam olarak geliştirilmesi gerekir; bunun gibi, soyut yansıması, onun kavramı olan sermaye de burjuva toplumun temelidir. İlişkinin temel önvarsayımının derinliğine kavranmasıyla, bu ilişkinin kendi kendisinin dışına çıktığı sınır gibi, burjuva üretimin bütün çelişkileri ortaya çıkmalıdır.

⟨Şunu belirtmek önemlidir ki, bu servet, yani burjuva servet, her zaman en yüksek gücü bakımından değişim-değerinde dile gelmiştir ve burada *aracı* olarak, bizzat değişim-değeri ve kullanım-değeri olan iki ucun aracılığı olarak vardır. Bu orta, her zaman tamamlanmış *ekonomik* ilişki olarak ortaya çıkar, çünkü karşıtlıkları biraraya getirir ve sonunda hep, bizzat uçlar karşısında bir *Tekyanlı Daha Yüksek Güç* halinde bulunur; çünkü hareket, ya da iki uç arasında aracılık olarak *başlangıçta* ortaya çıkan ilişki, diyalektik bakımdan zorunlu olarak, kendi kendisiyle aracılık halinde, özne halinde bulunmasına götürür ve bu öznenin öğeleri, yalnız, bağımsız koşulları onu ortadan kaldıran uçlardır, bu ortadan kalkmanın amacı, tek başına bağımsız olan durumda ortaya çıkmaktır. Dinsel alanda tanrı ile insan arasında aracı durumundaki İsa —ikisi arasında salt dolaşım aracı olarak—, onların birliği olur. Tanrı-insan olur ve böylecede tanrıdan daha önemli olur; azizler İsa'dan daha önemlidir; rahipler azizlerden daha önemlidir. Tümden ekonomik deyim, uçlara karşı tekyanlı oluşuyla da, her zaman değişim-değeridir, burada orta eklem olarak bulunur; örnek olarak basit dolaşımda para; üretim ile dolaşım arasında aracı olarak sermayenin kendisi. Bizzat sermayenin içinde de bunun bir biçimi, değişim-değeri olan ötekine karşı gene kullanım-değerinin yerini alır. Örneğin sanayi sermayesi, dolaşım halinde ortaya çıkan tüccar karşısında üretici olarak bulunur. Böylece birincisi maddi, ikincisi biçimsel yanını, yani serveti servet olarak temsil eder. Aynı zamanda **merkantil** sermayenin kendisi de gene üretim (sanayi sermayesi) ile dolaşım (tüketiciler topluluğu) arasında ya da değişim-değeri ile kullanım-değeri arasında aracıdır, burada iki taraf sırayla, üretim para olarak, dolaşım kullanım-değeri olarak (tüketiciler topluluğu) ya da birincisi kullanım-değeri olarak (ürün), ikincisi değişim-değeri olarak (para) bulunur. Gene bizzat ticaretin içinde, toptancı fabrikatör ile perakende-

ci arasında, ya da fabrikatör ile tarımcı, ya da çeşitli fabrikatörler arasında aracı olarak, bu daha yukardaki ortadır. Meta komisyoncusunun toptancı karşısındaki durumu da böyledir. Sonra sanayici ve tüccar karşısında banker vardır; basit üretim karşısında anonim şirket; devlet ile burjuva toplum arasında en üst basamakta aracı olarak finansör. *Bu durumda servet,* doğrudan üretimden uzaklaştıkça ve her biri kendini ekonomik biçim ilişkileri olarak ortaya koymuş taraflar arasında gene aracılık yaptığı ölçüde en belirgin ve en geniş nitelikte temsil edilir. Paranın araç olmaktan çıkıp amaç olması, aracılığın daha yüksek biçiminin her yerde sermaye olarak, daha düşük biçiminin de gene emek olarak, artı-değerin salt kaynağı olarak bulunması sözkonusudur. Örneğin, **borsacı**, banker vb. fabrikatörler ve **çiftçiler** karşısında bulunur, bunlar da onun karşısında göreli olarak emeğin (kullanım-değerinin) belirlenmesini koyarlar, öte yandan banker onlar karşısında sermaye, artı-değerin yaratıcısı olarak bulunur; en müthiş biçimde finansör durumunda.〉

Sermaye, ürün ile paranın, ya da daha doğrusu üretim ile dolaşımın doğrudan *birliğidir.* Böylece de gene, bizzat *doğrudan* bir nesnedir ve gelişmesi de bu birlik olarak —belirli ve dolayısıyla basit ilişki olarak ortaya konmuştur— kendiliğinden ortaya çıkar ve ortadan kalkar demektir. Birlik önce sermayede *basit* bir şey olarak ortaya çıkar.

||27| 〈Ricardo'nun düşünce akışı basittir: Değişilen ürünler —yani sermayeye karşı sermaye— onlarda içerilen nesneleşmiş emeğin miktarlarına göre değişilirler. İşgünü her zaman işgünü karşılığında değişilir. Koşul budur. Öyleyse değişimin kendisi tamamıyla bir kenara bırakılabilir. Ürün —ürün olarak sermaye konmuştur— *aslında* değişim-değeridir, değişim buna yalnız biçim olarak eklenir, ona göre kalıpsal biçimdir. Şimdi önemli olan yalnızca, bu ürünün hangi *paylar* halinde dağıtılacağıdır. Bu *payların,* varsayılan değişim-değerinin ya da onun içeriğinin, maddi servetin belirli miktarları olarak görülmesi aynı şeydir. Hatta, değişim bu durumda salt dolaşım olduğu için —dolaşım olarak para—, ondan bunu tamamıyla çıkarmak daha iyidir ve yalnızca, maddi servetin, üretim süreci içinde ya da bunun sonucu olarak çeşitli temsilcilere dağıtılmış miktarlarıdır. *Değişim* biçiminde her değer vb. yalnız *nominaldir;* ancak *oran* biçiminde reeldir. Bütün değişim, daha büyük *maddi* çeşitlilik yaratmadığına göre, *nominaldir.* Her zaman bütün bir işgünü karşılığında bütün bir işgünü değişildiği için, *değerler* toplamı aynı kalır — üretken güçlerin büyümesi servetin yalnız içeriğini etkiler, biçimini değil. Bunun içindir ki, değerlerin çoğalması da üretimin ancak artan güçlüğü tarafından meydana gelebilir — bunun oluşabildiği yerde yalnız, insan emeğinin aynı büyüklükteki doğa gücünün artık aynı işi görmediği, yani doğal öğelerin verimliliği-

nin azaldığı yerdedir, tarımdadır. Bu yüzden kârların düşmesine neden olan ranttır. En başta, toplumun bütün koşullarında her zaman *tam bir işgünü* çalışıldığı yanlış bir önvarsayımdır; vb. vb.. (Bkz: yukarda [s. 233]).〉

Artı-değer ve üretken güç. Bunlar arttığı zaman ilişki. — Sonuç. — Emeğin üretken gücü, sermayenin üretken gücüdür. — Gerekli-emeğin azalışıyla orantılı olarak, sermayenin değerlenmesi güçleşir.

Gördük ki, bir işçinin bütün bir gün yaşamak için örneğin yalnız yarım işgünü çalışması yeterlidir; ancak böylelikle, ertesi gün aynı sürece yeniden başlayabilir. İşçinin çalışma yeteneğinde —canlı varlık olarak bu onda varsa, ya da *canlı* iş aleti olarak buna sahipse—, yalnız yarım işgünü nesneleşmiştir. İşçinin bütün canlı günü (yaşam günü) saptanmış sonuçtur, yarım işgününün nesneleşmesidir. Kapitalist, işçide nesneleşmiş emeğe karşılık —yani yarım işgünü emeğine karşılık— değişim yoluyla bütün işgününü kendine malettiği ve sonra da onu üretim sürecinde, sermayesini oluşturan maddede tükettiği için, sermayesinin artı-değerini —varsayılan durumda yarım günde nesneleşmiş emeği— yaratır. Diyelim ki, şimdi emeğin üretken güçleri iki katına çıkmıştır, yani aynı zaman içinde aynı emek iki kat *kullanım-değeri* vermektedir. (Bu ilişkide şimdilik kullanım-değeri olarak belirlenmiş olan, yalnızca, işçinin, işçi olarak yaşamda kalabilmek için tükettiği şeydir; geçim araçları miktarıdır, buna karşılık işçi, para aracılığı ile, kendi canlı emeğin gücünde nesneleşmiş emeği değişir.) O zaman işçinin, bütün bir gün yaşamak için yalnız 1/4 gün çalışması gerekirdi; kapitalist de, bu durumda, üretim süreci aracılığıyla artı-değerini 1/2'den 3/4'e çıkarmak için, değişimde işçiye yalnız 1/4 günlük nesneleşmiş emek verme gereğini duyardı; 1/2 günün nesneleşmiş emeği yerine 3/4 günlük nesneleşmiş emek kazanmış olurdu. Üretim sürecinden gelen biçimiyle sermayenin değeri, 2/4 yerine 3/4 oranında yükselirdi. Öyleyse kapitalistin, sermayeye aynı artı-değeri —1/2 ya da 2/4'lük nesneleşmiş emeğin artı-değerini— katmak için, onu yalnız 3/4 gün daha çalıştırması gerekirdi. Ama sermaye, servetin genel biçiminin —paranın— temsilcisi olarak, kendi sınırının ötesine taşmaya sınırsız ve ölçüsüz eğilimlidir. Her sınır onun için engeldir ve engel olmalıdır. Yoksa, sermaye, kendi kendini üreten olarak para olmaktan çıkar. Belirli bir sınırı engel olarak hissetmeyip, kendini bu engelde sınır olarak hissetseydi, gene kendisi değişim-değerinden kullanım-değeri, servetin genel biçiminden onun belirli bir özsel varlığı düzeyine düşerdi. Bu niteliğiyle sermaye belirli bir artı-değer yaratır, çünkü sonsuz bir artı-değer **birden** meydana getiremez; ama bun-

dan daha fazlasını yaratmak için sürekli bir harekettir. Sermaye için artı-değerin nicel sınırı yalnız doğa engeli olarak, sürekli olarak aşmaya çalıştığı ve sürekli olarak ötesine geçmeye çalıştığı zorunluk halinde vardır.*

Öyleyse kapitalist (sonradan eklenen belirlemeler, rekabet, fiyatlar vb. tamamen bir yana), işçiyi yalnız 3/4 gün değil, çünkü 3/4 gün ona daha önce bütün gün olduğu gibi aynı artı-değeri sağlayacaktır, bütün gün çalıştıracaktır; işçiyi 1/4 işgünü ile bütün gün yaşayacak duruma getiren üretken gücün artması, çok basit olarak, daha önce yalnız 2/4 gün sermaye için çalıştığı halde, bu kez 3/4 gün ||28| çalışması zorunluğunda ifadesini bulur. İşçinin emeğinin büyüyen üretken gücü, eğer bu işçide nesneleşmiş emeğin (kullanım-değeri, geçim aracı için) yerine gelmesi için zamanın kısaltılması demek ise, sermayenin değerlenmesi için işçinin emek-zamanının uzaması halinde görülür (değişim-değeri açısından). İşçi açısından bakınca, şimdi onun bir gün yaşamak için 3/4 günlük artı-emek gerçekleştirmesi zorunludur, oysa daha önce yalnız 2/4 günlük artı-emek gerçekleştirmek zorundaydı. Üretken gücün artması, iki katına çıkması yoluyla, onun artı-emeği 1/4 gün oranında çoğalmıştır. Burada şu noktayı belirtmek gerekir: Üretken güç iki katına çıkmıştır, işçi için artı-emek iki katına çıkmamış, yalnız 1/4 gün oranında büyümüştür; sermayenin artı-değeri de iki katına çıkmamış, yalnız 1/4 oranında büyümüştür. Dolayısıyla görülüyor ki, artı-emek (işçi açısından) ya da artı-değer (sermaye açısından) üretken gücün büyüdüğü sayısal oranda büyümüyor. Acaba neden? Üretken gücün iki katına çıkması gerekli-emeğin (işçi için) 1/4 gün azalması, bunun yanında artı-değer üretiminin 1/4 oranında büyümesidir, çünkü başlangıç oranı 1/2 idi. Başlangıçta işçi, bir gün yaşamak için 2/3 gün çalışmak zorunda olsaydı, artı-değer, artı-emek gibi, 1/3 olurdu. Emeğin üretken gücünün iki katına çıkması, işçiyi, gerekli olanlar için emeğini 2/3'ün yarısı ile ya da 2 / 3 ∞ 2, 2/6 ya da 1/3 gün ile sınırlandırmaya yetkin duruma getirir, kapitalist de 1/3 günlük değer kazanmış olurdu. Ama toplam artı-emek 2/3 gün olurdu. Üretken gücün, birinci örnekte 1/4 günlük artı-değer ve artı-emek olarak sonuçlanan iki katına çıkışı, bu kez 1/3 günlük artı-değer ya da artı-emekte sonuçlanırdı. Üretken gücün çarpanı —onun çarpıldığı sayı—, artı-emeğin ya da artı-değerin çarpanı değildir, tersine, her zaman sınır olarak ortaya

* Engel, aşılması gereken bir raslantı olarak ortaya çıkar. En yüzeysel bir görüşte bile bu kendini gösterir. Sermaye 100'den 1.000'e çıkarsa, Şimdi çıkış noktası 1.000 olur, ve artış burdan başlamalıdır; %1.000'lik on katına çıkış hiçbir anlam taşımaz; kâr ve faizin kendileri sermaye haline gelirler. *Daha önce artı-değer olarak ortaya çıkan, şimdi basit bileşiminde* içerilmiş olarak, *basit önvarsayım olarak ortaya çıkar*. [*Marx'ın notu.*]

çıkan* 1 işgününde nesneleşmiş emeğin emek fiyatında nesneleşmiş 1/2 emeğin başlangıçtaki oranıydı ve böylece çift katına çıkış, 1/2'nin 2 ile (başlangıçtaki oranla) bölünüşüne eşittir ya da 1/4'tür. Başlangıçtaki oran 2/3 iken, şimdi çift katına eşittir, 2/3'ün 2 ile bölünmesine eşittir ya da 1/3'tür. Öyleyse üretken gücün çarpanı her zaman çarpan değildir, başlangıçtaki oranın bölenidir, payın çarpanı değil, paydanın çarpanıdır. Birincisi olsaydı, üretken gücün çarpımı, artı-değerin çarpımına uyardı. Ama artı-değer her zaman, başlangıçtaki oranın, üretken gücün çarpanı ile bölünmesine eşittir. Başlangıçtaki oran 8/9 idiyse, yani işçi yaşamak için 8/9 işgününe gereksinim duyuyorsa, böylece sermaye emeğe karşılık değişimde yalnız 1/9 kazanıyorsa, artı-emek 1/9'a eşitse, işçi 8/9 işgününün yarısı ile yaşayabilecektir, yani 8/18 = 4/9 (payı bölmemiz ya da paydayı çarpmamız aynı şeydir); bu kez bütün gün çalıştıran kapitalist, 4/9 işgününün bütün artı-değerini elde edebilirdi; bundan 1/9'luk başlangıç artı-değeri çıkarılırsa, geriye 3/9 ya da 1/3 kalır. Öyleyse üretken gücün artışı burada = artı-değerin ya da artı-zamanın [artı-emek-zamanının] 1/3 oranında büyümesidir. Bunun nedeni de, artı-değerin her zaman, tam işgününün, işçiyi yaşamda tutmak için gerekli işgününün parçasının oranına eşit olmasıdır. Artı-değerin hesaplanmasına temel olan birim her zaman, bir kesirdir, yani emek fiyatını tam olarak temsil eden bir günün belli bir parçasıdır. Bu = 1/2 ise, üretken gücün ||29| çoğalması = gerekli-emeğin 1/4'e indirilmesidir; bu = 1/3 ise, gerekli-emeğin 1/6'ya indirilmesidir; öyleyse birincisinde toplam artı-değer = 3/4; ikincisinde = 5/6; göreli artı-değer, yani daha öncekine oranla artı-değer, birinci örnekte = 1/4, ikincisinde = 2/6 ya da 1/3. Dolayısıyla sermayenin değeri üretken gücün çoğaldığı oranda değil, üretken gücün çoğaldığı, üretken gücün çarpanının, işgününün işçiye ait kısmını gösteren kısmının bölündüğü oranda büyür. Emeğin üretken gücünün sermayenin değerini ne kadar çoğalttığı, işçide nesneleşmiş emeğin canlı emekteki payını gösteren başlangıçtaki orana bağlıdır. Bu pay her zaman tam işgününün kesri 1/3, 2/3 vb. olarak ifade edilir. Üretken gücün çoğalması, yani onun belli bir sayı ile çarpılması, payın bölünmesine ya da bu kesrin paydasının aynı sayı ile çarpılmasına eşittir. Öyleyse değerin çoğalmasının ne ölçüde büyük ya da küçük oluşu, hem üretken gücün çoğalışını anlatan sayıya, hem de önceden varolan, işgününün emek fiyatına ait kısmını meydana getiren orana bağlıdır. Bu oran 1/3 ise, işgününün

* Ancak sayın fabrikatörler bunu geceye kadar uzatmışlardır, On Saat Yasası. Leonhard Horner'in raporuna [*Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of state for the Home Depàrtment, for the half year ending 30th April 1849*, London, 1849] bakınız. İşgününün doğal günde sınırı yoktur; *gecenin ortasına kadar* uzatılabilir; bu, ücretli bölümüne giriyor. [*Marx'ın notu.*]

üretken gücünün çoğalması = bunun 1/6'ya indirilmesine; çoğalma 2/3 ise, işgünü 2/6'ya inmiştir. Emek fiyatında içerilmiş nesneleşmiş emek, her zaman tam günün bir kesrine eşittir; her zaman aritmetik olarak deyimlenmiş bir kesir; hep bir sayı oranıdır, asla basit bir sayı değildir. Üretken güç iki kat olmuşsa, 2 ile çarpılırsa, emek fiyatını elde etmek için işçinin daha önceki zamanın yalnız 1/2'si kadar çalışması gerekir; ama işçinin bu amaçla daha ne kadar emek-zamanına gereksinimi olduğu, ilk verilen orana, yani üretken gücün çoğalmasından önce kendisine gerekli olan zamana bağlıdır. Üretken gücün çarpanı, bu ilk kesrin bölenidir. Bundan dolayı, artı-değer ya da artı-emek, üretken güç gibi aynı sayısal orana göre büyümez. Başlangıçtaki 1/2 ise ve üretken güç iki kat olmuşsa, (işçi için) *gerekli* emek-zamanı 1/4'e iner ve artı-değer yalnız 1/4 oranında artar. Değer hiçbir zaman tam işgününe eşit olamaz; yani işgününün belli bir kısmının her zaman işçide nesneleşmiş emek karşılığında değişilmesi zorunludur. Artı-değer ise yalnızca, canlı emeğin, işçide nesneleşmiş emeğe oranıdır; o yüzden *ilişkinin bir halkasının her zaman kalmış olması gerekir.* Zaten etkenler değişmekle birlikte, oranın, oran olarak sürekli olmasıyla, üretken gücün çoğalmasıyla değerin çoğalması arasında belirli bir ilişki vardır. Bundan dolayı bir yandan göreli artı-değerin tam olarak göreli artı-emeğe eşit olduğunu görüyoruz; işgünü 1/2 idiyse, üretken güç iki katına çıkıyorsa, işçiye ait pay, *gerekli-emek,* 1/4'e iner ve yeniden eklenen değer de tam 1/4 olur; ama şimdi toplam değer 3/4'tür. Artı-değer 1/4 yükseldiği, yani 1:4 oranında olduğu halde, toplam artı-değer = 3/4 = 3:4'tür.

Diyelim ki, 1/4 başlangıçtaki *gerekli* işgünü olmuştur ve üretken gücün iki kat oluşu gerçekleşmiştir, o zaman gerekli-emek 1/8'e iner ve artı-emek ya da artı-değer aynen = 1/8 = 1:8'dir. Buna karşılık, toplam artı-değer = 7:8'dir. Birinci örnekte başlangıçtaki toplam artı-değer = 1:2 (1/2) idi ve şimdi 3:4'e yükseldi; ikinci örnekte başlangıçtaki toplam artı-değer 3/4 idi ve şimdi ise 7:8'e (7/8) yükselmiştir. ||30| Birinci örnekte bu, 1/2 ya da 2/4'ten çıkmıştır; ikincisinde 3/4 ya da 6/8'den 7/8'e; birinci örnekte 1/4, ikincisinde 1/8 artmıştır; yani birinci örnekte ikincisine göre iki kat daha yükselmiştir; ama birinci örnekte toplam artı-değer yalnız 3/4 ya da 6/8, ikincisinde ise 7/8'dir, o halde 1/8 daha çoktur.*

* Elyazmasında üstü çizili pasaj: Diyelim ki, üretken güç bin kat çoğalıyor ve başlangıçtaki *gerekli* emek = 1/4 ise, o zaman gerekli emek bu tür bir işgününün 1/4.000'i olur; artı-değer de tam 1/4.000 oranında yükselmiş olur. Başlangıçtaki toplam artı-değer 3/4 ya da 3.000/4.000 idi. O zaman toplam artı-değer şimdi 3000/4.000'dir, yani gerekli emeğe düşen yalnız 1/4.000 olur. Başlangıçta ise gerekli emeğe düşen 1/4, toplam artı-değere ise 3/4 idi.

Dersek ki, *gerekli-emek* 1/16'dır, toplam artı-değer = 15/16 olur; daha önceki oranda bu 5/8 = 10/16 idi; öyleyse varsayılan toplam artı-değer, daha önceki örneğe göre 5/16 daha yüksektir. Şimdi de desek ki, üretken güç iki katına çıkıyor, o zaman gerekli-emek = 1/32'dir; daha önce = 2/32 (1/16) idi; öyleyse artı-zaman 1/32 oranında yükselmiştir, onunla birlikte artı-değer de. 15/16 ya da 30/32 olan toplam artı-değeri gözönüne alırsak, şimdi bu 31/32'dir. Daha önceki oranla karşılaştırınca (burada *gerekli*-emek 1/4 idi ya da 8/32), toplam artı-değer şimdi 31/32'dir, oysa daha önce yalnız 30/32 idi, yani 1/32 artmıştır.* Ama göreli olarak bakınca, birinci örnekte üretimin katlanmasıyla 1/8 ya da 4/32 oranında çoğalmıştı, oysa şimdi yalnız 1/32 oranında, yani 3/32 oranında daha az çoğalmıştır.

Gerekli-emek 1.000'e inmiş olsaydı, toplam artı-değer = 999/1.000 olurdu. Üretken güç bin katına çıksaydı, *gerekli-emek* 1/1.000.000 işgününe düşerdi ve toplam artı-değer bir işgününün 999.999/1.000.000 tutarında olurdu; oysa üretken gücün bu çoğalışından önce yalnız 999/1.000 ya da 999.000/1.000.000 idi; demek ki, 999/1.000.000 oranında = 1/11 çoğalmış olurdu (ayrıca eklenen $1{:}11+{}^{1}/_{999}$), yani toplam fazlalık üretken gücün bin katına çıkmasıyla henüz 1/11 oranında yükselmemiştir, yani henüz 3/33 oranında büyümemiştir, oysa birinci örnekte üretken gücün salt iki katına çıkmasıyla 1/32 yükseliyordu. Gerekli-emek 1/1.000'den 1/1.000.000'a düşerse, tam 999/1.000.000 (çünkü 1/1.000 = 1.000/1.000.000'dur) oranında, yani artı-değer kadar azalır.

Bunları özetlersek, şuraya varırız:

Birincisi: Canlı emeğin üretken gücünün çoğalması sermayenin *değerini*, aynı emekle yaratılan ürünlerin ya da kullanım-değerlerinin miktarlarını çoğaltarak —emeğin üretken gücü onun doğal gücüdür— değil, *gerekli*-emeği azalttığı, yani bunun azalması oranında *artı-emeği* ya da aynı şey demek olan artı-değeri yarattığı için, çoğaltır (ya da işçinin değerini azaltır); çünkü sermayenin üretim süreci yoluyla ulaştığı artı-değer, yalnızca *gerekli-emek* üzerinde gerçekleşen artı-emeğin fazlalığında vardır. Üretken gücün çoğalması, ancak, *gerekli-emeğin artı-emekle* olan oranını azaltması halinde ve yalnızca bu oranın azalması ölçüsünde, artı-emeği —yani sermayede ürün olarak nesneleşmiş emeğin, işgününün değişim-değerinde nesneleşmiş emek üzerindeki fazlalığı— çoğaltabilir. Artı-değer tam tamına artı-emeğe eşittir; birinin çoğalışı tam tamına *gerekli-emeğin* azalmasıyla ölçülür.

İkincisi. Sermayenin artı-değeri, üretken gücün çarpanı, yani üretken gücün (birim olarak, çarpan olarak bulunan) çoğaldığı sayı gibi

* "Yalnız 30/32," özgün metinde "20/32 ... 11/32"dir.

çoğalmaz; başlangıçta gerekli-emeği gösteren canlı işgününün kesrinin aynı kesir üstündeki fazlalığının, üretken gücün çarpanı ile bölünmesi oranında çoğalır. Demek ki, *gerekli-emek* = canlı işgününün 1/4'ü ise ve üretken güç iki kat oluyorsa, sermayenin değeri iki kat büyümez, ||31| 1/8 oranında büyür; bu da eşittir 1/4 ya da 2/8 (gerekli-emeği gösteren işgününün başlangıçtaki kısmı) *eksi* 1/4 *bölü* 2, ya da = 2/8 - 1/8 = 1/8. (Değerin iki kat oluşu, değer 4/2 katı ya da 16/8 katıdır, diye de söylenebilir. Dolayısıyla, yukardaki örnekte üretken güç 16/8 artarsa, kâr yalnız 1/8 büyür. Büyümesinin üretken gücün büyümesine oranı = 1:16. (**İşte hepsi bu!**) Kesir 1/1.000 idiyse ve üretken güç bin kat artıyorsa, sermayenin değeri bin kat değil, henüz 1/11 oranında artmaz; 1/1.000 eksi 1/1.000.000, yani 1.000/1.000.000 eksi 1/1.000.000 = 999/1.000.000 oranında artar.)

Dolayısıyla, sermayenin kendi değerini üretken gücün belirli bir çoğalışı yoluyla çoğalttığı *mutlak toplam,* işgününün *eldeki parçasına,* işgününün bölünebilir parçasına bağlıdır ve bu parça *gerekli*-emeği gösterir, böylece de gerekli-emeğin *canlı işgününe olan başlangıçtaki* oranını dile getirir. Öyleyse üretken gücün çoğalışı belirli bir oranda, sermayenin değerini, örneğin *çeşitli ülkelerde* farklı olarak çoğaltabilir. Üretken gücün aynı oranda genel bir çoğalışı, sermayenin değerini çeşitli sanayi kollarında değişik ölçüde artırabilir ve bunu da, bu dallarda *gerekli-emeğin* canlı işgününe olan değişik oranına göre yapacaktır. Eğer emek her yerde basit emek, dolayısıyla *gerekli-emek* aynı şey olsaydı, özgür rekabet sisteminde bu oran bütün iş dallarında doğal olarak aynı olurdu. (Nesneleşmiş emeğin aynı miktarını gösterirdi.)

Üçüncüsü: *Üretken gücün çoğalmasından önce* sermayenin artı-değeri ne kadar büyükse, varsayılmış artı-emeğin ya da sermayenin artı-değerinin miktarı ne kadar büyükse, ya da işçinin eşdeğerini oluşturan, gerekli-emeği anlatan işgününün kesri de ne kadar küçükse, üretken gücün çoğalmasından önce sermayenin elde ettiği artı-değerin büyümesi o kadar azdır. Sermayenin artı-değeri yükselir, ama her zaman üretken gücün gelişmesine göre daha küçük bir oranda. Demek ki, sermaye ne kadar çok gelişmişse, ne kadar çok artı-emek yaratmışsa, yalnızca küçültülmüş bir oranda değerlenmesi için, yani kendine artı-değer katmak için, üretken gücün o kadar verimli bir gelişme göstermiş olması gerekir — *çünkü onun sınırı her zaman, gerekli-emeği* gösteren günün kesri ile tam işgünü arasında bulunan orandır. Yalnız bu sınırlar içinde hareket edebilir. *Gerekli*-emeğe düşen kesir ne kadar küçükse, *artı-emek* ne kadar büyükse, üretken gücün herhangi bir çoğalışı gerekli-emeği öylesine duyarlı biçimde daha az azaltabilir; çünkü payda çok büyümüştür. Sermayenin kendini değerlendirmesi, değerlenmiş olduğu ölçüde güçleşir. Üretken güçlerin çoğalması sermaye

için önemsiz olabilir; porsiyonları en aza inmiş olduğu için değerlenmenin kendisi de; o zaman sermaye olmaktan da çıkabilir. Gerekli-emek 1/1.000 olur ve üretken güç üç katına çıkarsa, gerekli-emek yalnızca 1/3.000'e düşer ya da artı-emek yalnız 2/3.000 oranında büyümüş olur. Ancak böyle bir şey olmaz, nedeni de emek ücreti büyüdüğü ya da üründe emeğin payı arttığı için değil, emeğin ürününe ya da canlı işgününe oranla gözönüne alındığında, *zaten* o kadar çok düştüğü içindir.*

(Bütün bu söylenenler, ancak şimdiki görüş açısından oran için sözkonusu bu soyutlamada doğrudur. Bunları önemli ölçüde değişikliğe uğratacak başka ilişkiler de ortaya çıkacaktır. Bütün bunlar, çok genel olarak bir anlam taşıyorsa, *yalnızca kâr öğretisi ile ilgilidir.*)

Genel olarak şimdilik şu kadarı söylenebilir: Emeğin üretken gücünün gelişmesi —önce artı-emeğin konuşu— değerin büyümesi ya da sermayenin değerlenmesi için zorunlu koşuldur. Dolayısıyla sermaye, zenginleşmenin sonsuz güdüsü olarak, emeğin üretken güçlerinin sonsuzca çoğalmasına çalışır ve onları yaşama çağırır. Ama öte yandan emeğin üretken gücünün her çoğalışı —bunun kapitalist için kullanım-değerlerini çoğaltması bir yana— sermayenin üretken gücünün çoğalmasıdır ve şimdiki görüş açısından bakınca, emek sermayenin üretken gücü olduğuna göre, yalnız emeğin üretken gücüdür.**

Sermayenin değerinin artışı üzerine

||32| Şimdi bu kadarı açığa kavuştuğuna göre, önce hiç değilse şu noktaya değinilebilir: Üretken gücün çoğalışı, aslında fiyatları yükseltmez.*** Bir buşel buğdayı örnek alalım. Yarım işgünü bir buşel buğdayda nesneleşmişse ve bu, işçinin fiyatı ise, artı-emek yalnız 2 buşel buğday üretebilir. Demek ki, 2 buşel buğday bir işgününün değeridir ve para olarak 26 şilin = 26 şilin. Buşel = 13 şilin. Üretken güç iki katına çıkarsa, bir buşel buğday yalnız = 1/4 işgünü = $6^1/_2$ şilin. Metanın bu

* İşçide nesnelleşmiş emek-gücü burada, *onun kendi canlı işgününün* kesiri olarak kendini gösteriyor; çünkü bu, onun ücret olarak sermayeden aldığı nesnelleşmiş emeğin tam işgününe göre olan oranı ile aynı şeydir. [*Marx'ın notu*]

** *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: Eğer sermaye, üretken güç iki katına çıkar çıkmaz ve *gerekli-emek* 1/2'ye eşit iken, yani 1/4'e düşerse, yani sağlanmış artı-emek 2/4'ten 3/4'e çıkarsa, yalnız 3/4 gün çalıştırmış olursa, o zaman gerçekten, Ricardo'nun dediği gibi, üretken gücün çoğalması değerleri, *sermayenin değerini* çoğaltmaz. [Sermayenin değeri] aynı kalmış olur; daha önce sermayede nesnelleşmiş işgünlerinin, işçinin payına düşen işgünü bölümü üzerindeki 2/4'lük fazlalığını temsil ederse, eskisi gibi gene hep bunu yerine getirir. Nesnelleşmiş emeğin aynı fazlalığı yaratılmıştır. Ama gördüğümüz gibi, sermayenin sağlanmış bütün artı-emeği tüketmesi onun doğasında vardır; çünkü artı-emeğin yaratılması onun kavramıdır.

*** *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: çünkü ürünün ayrı bir parçasını her zaman birim olarak alırız.

ayrı parçasının fiyatı üretken güç yoluyla düşmüştür. Ama toplam fiyat aynı kalmıştır; ama şimdi 3/4 işgününün fazlalığıdır. Her çeyrek = 1 buşel buğday = $6^1/_2$ şilin. Öyleyse toplam ürün = 26 ş. = 4 buşel. Daha önceki kadar. Sermayenin değeri 13'ten $18^3/_2$'ye çıkıyor. Emeğin değeri 13'ten $6^1/_2$'ye düşüyor; maddi üretim 2 buşelden 4'e yükselmiştir. Şimdi $18^3/_2$'dir. Altın üretiminde üretken güç de iki katına çıksaydı, böylece 13 ş. daha önce yarım işgününün ürünü olsa ve yarım işgünü *gerekli*-emek olsaydı; şimdi 1/4 işgününün ürünü olur, böylece 52 ş. ya da 52 *eksi* 13 ya da 39 ş. daha fazla üretir. 1 buşel buğday şimdi = 13 ş.; eskisi gibi aynı parça fiyat; ama toplam ürün = 52 ş.; önce yalnız = 26 ş. Öte yandan ise 52 ş. satın alıyordu. 4 buşel, daha önce ise 26 ş. yalnız 2 buşel satın alıyor.

Güzel. Şurası açıktır ki, sermaye artı-emeği, bütün canlı işgününü üretim sürecinde tüketecek kadar yükseltmişse (burada işgününü, işçinin [kapitalistin] yararlanmasına verebileceği emek-zamanının doğal miktarı olarak alıyoruz; işçi çalışma yeteneğini her zaman yalnız *belli bir zaman* için, yani belirli bir emek-zamanını [kapitalistin] yararlanmasına verir), üretken gücün çoğalması emek-zamanını çoğaltamaz, dolayısıyla nesneleşmiş emek-zamanını da çoğaltamaz. Bir işgünü üretimde nesneleşmiştir, **gerekli emek-zamanı 6 ya da 3 saat, 1/2 ya da 1/4** işgünü olsa da. Sermayenin artı-değeri yani işçiye oranla değeri büyümüştür; — önce yalnız = 2/4 iken, şimdi = 3/4 nesneleşmiş emek-zamanı; ama sermayenin değeri, *mutlak emek miktarı* değil, *göreli emek miktarı* büyüdüğü için artmıştır; yani büyüyen emeğin toplam miktarı değildir; gene eskisi gibi bütün bir gün çalışılır; o halde artı-zaman (artı-emek-zamanı) mutlak olarak çoğalmamıştır; tersine, *gerekli-emeğin miktarı azalmıştır* ve böylece göreli artı-emek çoğalmıştır. Gerçekte işçi daha önce bütün gün çalışıyordu, ama yalnız 1/2 günlük artı-zaman vardı; eskisi gibi gene bütün gün çalışıyor, ama artı-zaman 3/4 işgünüdür. Dolayısıyla fiyat (altın ve gümüş değeri aynı şey olarak varsayılmıştır) ya da sermayenin değişim-değeri, üretken gücün iki katına çıkmasıyla çoğalmış oluyor. Ancak bu, ürünün değerini ya da üründe yeniden meta olmuş sermayenin değerini değil, *kâr oranını* ilgilendirir. Ama, **aslında**, mutlak değerler de bu biçimde çoğalırlar, çünkü sermaye olarak, kendi kendini değerlendiren değer olarak konmuş servetin bir kısmı çoğalır. (*Sermayelerin birikimi.*) Daha önceki örneği alalım. Sermaye = 100 taler olsun ve hem de üretim sürecinde şu parçalara dağılsın: 50 taler pamuk, 40 taler emek ücreti, 10 taler alet. Gene diyelim ki, hesabı basitleştirmek için, bütün iş aleti bir tek üretim (bu, şimdilik, henüz tamamen önemsizdir) eyleminde tüketiliyor, böylece değeri ürün biçiminde aynen yeniden ortaya çıkıyor. Bu örnekte canlı emek-gücünde nesneleşmiş emek-zamanını gösteren 40 talere karşılık

değişimde, emeğin, desek ki 4 saatlik emek-zamanının sermayeye verdiği 8 saattir. Aletin ve hammaddenin varsayımıyla, işçi, yalnız 4 saat çalıştığında, yani hammaddenin ve aletin kendisine ait olması ve yalnız 4 saat çalışması halinde, toplam ürün 100 taler tutarında olurdu. İşçi 60 taleri, tüketebileceği 40 taler oranında artırırdı, çünkü en başta 60 taleri —üretim için gerekli hammaddeyi ve aleti— yerine koymuş ve onlara, kendi canlı emek yeteneğinin yeniden-üretimi olarak ya da bu yetenekte nesneleşmiş zamanın yeniden-üretimi olarak, 40 talerlik bir artı-değer eklemiş olurdu. İşe durmadan yeniden başlayabilirdi, çünkü üretim sürecinde hem hammaddenin, hem aletin, ||33| hem de emek-gücünün değerini yeniden-üretmiş olurdu ve üstelik bu sonuncusu, birincisinin değerini 4 saatlik nesneleşmiş emek olarak sürekli olarak çoğaltma yoluyla gerçekleşirdi. Oysa şimdi yalnız 40 taler emek ücreti alabilir, çünkü 8 saat çalışıyor, yani şimdi onun karşısında sermaye olarak bulunan iş malzemesine ve alete 80 talerlik bir artı-değer vermiş oluyor; oysa onun kattığı 40 talerlik ilk artı-değer, tam tamına onun emeğinin değeridir. Böylece işçi katmış olacağı artı-değer tam olarak = artı-emek ya da artı-zamandır.* Dolayısıyla sermayenin değeri 100 talerden 140'a yükselmiş olurdu.**

Sermaye şimdi basit değişim-değeri olarak alınırsa, mutlak bir artış sağlamış olur, 100 yerine 140 taler; ama, aslında, yalnız bir değer, yani iş malzemesi ve alet için 60 taler, emek için 40 taler, yatırımı yerine koymak için gerekli olmayan bir değer, 40 talerlik yeni bir değer yaratılmış olur. Dolaşımda bulunan değerler, 40 talerlik daha fazla nesneleşmiş emek-zamanı olsaydı, 40 taler artmış olacaktı.

Aynı varsayıma yeniden dönelim: 100 taler sermaye; yani 50 pamuk için, 40 taler emek için, 10 taler de üretim aleti için; artı-emek-zamanı bundan önceki örnekte olduğu gibi aynı kalsın, yani 4 saat ve

* Şimdi bulunduğumuz nokta için, artı-emek ya da artı-zaman ile birlikte malzemenin ve aletin de çoğalması gerektiğini kabul etmek, henüz hiç de gerekli değildir. Salt artı-emeğin hammaddeyi nasıl çoğalttığı konusunda, bkz: Babbage,[48] örneğin altın tel işleri vb.. [*Marx'ın notu*]

[48] Karş: Babbage, *Traité sur l'économie des machines et des manufactures*, Paris, 1833, s. 216-219.

** Diyelim ki, hammadde iki katına çıkıyor ve iş aleti (basit hesap bakımından) yarı oranda büyüyor. O zaman sermayenin giderleri 100 taler pamuk, 20 taler alet, yani 120 taler ve emek için de eskisi gibi 40 taler; hepsi birden 160 taler. 4 saatlik 100 taler artı-emek %40 artarsa, 160 taleri 64 taler çoğaltır. Öyleyse toplam ürün = 224 taler. Burada ayrıca varsayılmıştır ki, kârın oranı sermayenin büyüklüğü ile aynı kalır ve iş malzemesi ile aleti artı-emeğin, artı-emeğin sermayeleşmesinin gerçekleşmeleri olarak da dikkate alınmamıştır; gördüğümüz gibi, varolan artı-zaman, yani bu nitelikteki sermayenin büyüklüğü ne kadar artarsa, *emek-zamanının mutlak çoğalışının* olanaksızlığı ve üretken gücün geometrik oranda düşüşü dolayısıyla göreli oluşu öylesine koşul haline gelir. [*Marx'ın notu*]

toplam emek-zamanı 8 saat olsun. O zaman hepsinde ürün yalnız = 8 saat emek-zamanı = 140 taler. Emeğin üretken gücünün iki katına çıktığını kabul edelim; yani hammaddeyi ve aleti, işçinin çalışma yeteneğinin korunması için gerektiği kadar değerlendirmek üzere işçiye iki saat yeterli olsun. Bütün 4 saatte nesneleşmiş emek-zamanı 40 taler olursa, 2 saatin nesneleşmiş emek-zamanı 20 talerdir. Şimdi bu 20 taler, daha önceki 40 taler kadar kullanım-değerini gösterir. Çalışma yeteneğinin değişim-değeri yarı yarıya *azalmıştır, çünkü başlangıçtaki* emek-zamanının yarısı aynı kullanım-değerini yaratır, kullanım-değerinin değişim-değeri ise onda nesneleşmiş emek-zamanıyla saf olarak ve yalın olarak ölçülmüştür. Oysa, kapitalist eskisi gibi işçiyi 8 saat çalıştırır ve böylece işçinin ürünü eskisi gibi 8 saatlik emek-zamanını temsil eder = 80 taler emek-zamanı, buna karşılık hammaddenin ve malzemenin değeri aynı kalmıştır, yani 60 talerdir; **toplamı** daha önceki gibi 140 talerdir. (İşçinin kendisine ise, yaşamak için, 60 talerlik hammaddeye ve alete 20 talerlik bir değer katmaktan daha fazlası gerekli olabilirdi, yani 80 talerlik bir değer, daha yaratması gerekirdi. İşçinin ürününün toplam değeri, demek ki, üretimin iki katına çıkmış olması nedeniyle 100'den 80'e düşmüş, 20 taler, yani 1/5 = %20 azalmış olacaktı. Ama sermayenin artı-zamanı ya da artı-değeri şimdi 4 yerine 6 saat, ya da 40 yerine 60 talerdir. Artışı 2 saat, 20 talerdir. Sermayenin hesabı şimdi şöyle olabilir: hammadde için 50, emek için 20, alet için 10; giderler = 80 taler, kazanç = 60 taler. Ürününü eskisi gibi gene 140 talere satacaktır, ama daha önceki 40 taler yerine 60 taler bir kazanç elde edecektir. Kapitalist, buna göre, dolaşıma eskisi gibi aynı değişim-değerini veriyor, 140 taler. Ama sermayenin artı-değeri, 20 taleri büyümüştür. Dolayısıyla, buna göre, kapitalistin 140 talerdeki payı yalnız onun kârının oranıdır. Gerçekte işçi kapitalist için 2 saat daha fazla parasız çalışmıştır; yani 4 yerine 6 saat ve onun için bu, daha önceki oran çerçevesinde 8 saat yerine 10 saat çalışmış olmak, *mutlak emek-zamanını* çoğaltmış olmakla aynı şey demektir. Ama gerçekte *yeni bir değer* de meydana gelmiştir; 20 taler, *bağımsız* değer olarak, nesneleşmiş emek olarak daha fazla gelmiştir; bu nesneleşmiş emek serbest kalmıştır, yalnızca daha önceki emek-gücü için değişime hizmet etmek için bundan bağını koparmıştır. Bu, iki türlü kendini gösterebilir. Ya 20 talerle, bu paranın *sermaye* olması ve büyümüş değişim-değeri yaratması için o kadar daha fazla emek ortaya konur: yeni üretim sürecinin çıkış noktası için daha çok nesneleşmiş emek meydana getirilir; ya da kapitalist, 20 taleri para olarak, üretiminde sanayi ||34| sermayesi olarak gereksindiklerinin dışında kalan metalara karşılık değişir; emeğin ve paranın dışındaki bütün metalar da böylece 20 taler karşılığında daha çok değişilirler; 2 saate karşılık daha çok nesneleşmiş emek-zamanı için. Demek

ki, bunun *değişim-değeri,* işte bu *serbest kalmış toplam* kadar yükselmiştir. Gerçekte, fizyokratların çok "aklı derin" Fransız yayıncısının[49] *Boisguillebert*'e yönelik olarak belirttiği gibi, 140 taler gene 140 talerdir. Ancak bu 140 talerin yalnız daha çok kullanım-değerini temsil etmesi yanlıştır; bu para, *bağımsız değişim-değerinin, paranın, saklı sermayenin, yani servet* olarak konmuş servetin daha büyük bir kısmını temsil eder. İktisatçılar sonradan sermayelerin birikimi yoluyla yalnız kullanım-değerlerinin yığınını değil, aynı zamanda da değişim-değerlerinin yığınının birikimini açıklarken bunu kabul ederler; çünkü Ricardo'ya göre de, sermayelerin birikiminin öğesi, mutlak artı-emek yoluyla olduğu kadar göreli artı-emek yoluyla da tamamlanmış olarak sağlanmıştır[50] — başka türlü olması da olanaksızdır. Öte yandan, bizzat Ricardo tarafından en iyi biçimde geliştirilmiş tabloda görüldüğü gibi, yalnız üretken gücün çoğalması yoluyla yaratılmış olan bu 20 taler fazlalık gene sermaye olabilir.[51] Daha önce 140 talerden (sermayenin tüketilmesi şimdilik bir yana bırakılmıştır) yalnız 40 taler yeni sermaye olabiliyordu; 100 [yeni] sermaye olmaz, sermaye olarak kalır; şimdi 60, yani 20 talerlik değişim-değeri kadar daha büyük bir sermaye vardır. Öyleyse, eskisi gibi bir servetin genel toplamı doğrudan büyümediği halde, değişim-değerleri, *bunun gibi servet* çoğalmıştır. Neden çoğalmıştır? Çünkü genel toplamın hem salt dolaşım aracı, hem de para, hem eşdeğer, hem de *kendisi için değişim-değeri* olan kısmı çoğalmıştır. Serbest kalan 20 taler, ya para olarak birikir, yani değişim-değerinin genel (soyut) biçiminde, varolan değişim-değerlerine eklenir; ya da hepsi birden dolaşıma girer ve sonra da bununla satın alınan metaların fiyatları yükselir; hepsi birden daha çok parayı temsil eder ve altının üretim maliyeti düşmediği için (daha çok, üretken duruma gelen sermaye ile üretilmiş metaya oranla yükseldiği için), daha çok nesneleşmiş emeği temsil eder (bu da başlangıçta üretici bir sermaye tarafında bulunduğu halde şimdi daha pahalı metalar üreten öteki sermayelerin tarafında bulunan fazlalığın sonucudur); ya da 20 taler, doğrudan, başlangıçta dolaşan sermaye tarafından sermaye olarak kullanılır. Böylece 20 talerlik —kendi kendini koruyan ve değerlendiren servetin toplamı— yeni bir sermaye konmuştur. Sermaye, 20 talerlik değişim-değeri kadar artmıştır. (Aslında dolaşım bizi henüz hiç ilgilendirmiyor, çünkü burada yalnızca sermaye üzerinde durmaktayız ve dolaşım yalnızca para olarak sermaye biçimi ile onun sermaye olarak biçimi arasında

[49] *Economistes financiers du XVIII siècle. Précéds de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives.* Paris, 1843, s. 419, not n° 1 yapıtın yayıncısı Eugène Daire sözkonusu.

[50] D. Ricardo, *On the Principles...*, s. 89.

[51] Agy, s. 136 ve 340.

aracılık yapabilir; birinci sermaye, parayı sermaye olarak gerçekleştirebilir, yani daha önce tükettiğinden daha çok tükettiği metalar karşılığında değişebilir; ama, bu metaların üreticisinin elinde, bu para sermaye olur. Öyleyse, birinci sermayenin elinde doğrudan ya da, bir dolambaçtan sonra, başka bir sermayenin elinde sermaye olur. Ancak öteki sermaye her zaman bu durumu ile gene sermayedir; ve burada üzerinde durduğumuz **bu durumuyla sermaye, yani bir toplumun sermayesidir.** Sermayelerin çeşitliliği vb. henüz bizi ilgilendirmiyor.) Bu 20 taler yalnızca iki biçimde ortaya çıkabilir. Para olarak ve böylece sermayenin kendisi henüz sermaye olmamış paranın —çıkış noktasının— belirlemesinde gene vardır; değişim-değerinin ya da genel servetin soyut ve bağımsız biçiminin belirlenmesinde; ya da gene sermayenin kendisi olarak, nesneleşmiş emeğin canlı emek üzerindeki yeni egemenliği olarak vardır.* (Kullanılan sermayenin kitlesinin her çoğalışı, *üretken gücü,* hem aritmetik oranda, hem de geometrik oranda çoğaltır; buna karşılık sermaye kârı ise —üretken gücün çoğaltıcısı olarak— ancak çok daha düşük oranda çoğaltabilir. Sermayenin çoğalışının üretken gücün çoğalışı üzerindeki etkisi, üretken gücün çoğalışının sermayenin büyümesi üzerindeki etkisinden sonsuz ölçüde daha yüksektir.) Genel servet olarak para biçiminde (nesne biçiminde, yalnızca soyut olması bakımından) ya da *yeni* canlı emek biçiminde maddeleşir. Kapitalist 140 talerden diyelim ki 20'sini kullanım-değeri olarak kendi kendisi için dolaşım aracı olarak para aracılığıyla tüketiyor. O zaman birinci varsayımda yalnız daha büyük bir sermaye ile, 120 talerlik daha büyük değişim-değeri ile (100'ün yerine) kendini değerlendirme sürecine başlayabiliyordu. Üretken güçlerin iki katına çıkmasından sonra, tüketimini sınırlamaksızın, bunu 140 talerle yapabilir. Değişim-değerlerinin daha büyük bir kısmı, kullanım-değerinde kaybolacak yerde değişim-değeri olarak pekişiyor (doğrudan pekiştiği gibi üretim yoluyla sağlanmış olarak da pekişebilir). Daha büyük sermaye yaratmak daha büyük değişim-değeri yaratmak demektir, oysa değişim-değeri basit değişim-değeri olarak doğrudan biçiminde verimliliğin artışı yoluyla çoğalmamakla birlikte *sermaye* olarak çoğalmış biçiminde bulunur. 140 talerlik bu daha büyük sermaye daha önceki 120 talerlik ||35| sermayeden kesinlikle daha çok nesneleşmiş emeği temsil eder. Bundan dolayı da, hiç değilse göreli olarak, hareket halindeki daha çok canlı emeği sağlar ve dolayısıyla da sonunda daha büyük basit değişim-değerini yeniden-üretir. %40 oranında 120 talerlik sermaye, %40 oranında 60 talerlik bir ürünü ya da basit değişim-değerini üretiyordu; 140 talerlik sermaye ise 64 talerlik bir basit değişim-değeri üretir. Burada değişim-değerinin

* Üretken güç iki katına çıkmıştır, %100 yükselmiştir, sermayenin değeri bu örnekte %20 artmıştır. [*Marx'ın notu*]

çoğalması sermayenin biçimine gene doğrudan basit biçimdeki değişim-değerinin çoğalması biçiminde vardır. Bunu saptamak son derece önemlidir. Ricardo[52] gibi, değişim-değeri çoğalmıyor demek yeterli değildir: bu servetin soyut biçimi demektir; sözkonusu olan yalnız sermaye olarak değişim-değeridir. Onun burada gözönüne aldığı yalnızca başlangıçtaki üretim sürecidir. Ama göreli artı-emek çoğalırsa —ve bundan dolayı sermaye de mutlak olarak çoğalırsa—, zorunlu olarak dolaşım içinde *değişim-değeri olarak varolan göreli değişim-değeri,* bu haliyle para da çoğalır ve bu yüzden üretim sürecinin aracılığıyla *mutlak değişim-değeri* de. Başka bir deyişle, aynı miktardaki değişim-değerinden —ya da paradan—, değerlendirme sürecinin ürünü de bu basit biçimde ortaya çıkar — (artı-değer yalnız sermaye ile, üretim sürecinden önce varolan biçimi ile değerle ilişkisi bakımından üründür; kendisi için bağımsız varlık olarak görülünce, yalnızca *nicel bakımdan belirli değişim-değeridir*) — bir kısmı serbest kalmıştır, varolan değişim-değerlerinin eşdeğeri olarak ya da varolan emek-zamanı için eşdeğer olarak bulunmaz. Varolanlara karşılık değişilirse, onlara bir eşdeğer vermez, bir eşdeğerden daha fazlasını verir ve böylece onların tarafında değişim-değerinin bir kısmını serbest bırakır. Toplumun o ölçüde zenginleştiği bu serbest kalmış değişim-değeri hareketsiz halde yalnız para olabilir, sonra da yalnız servetin soyut biçimi çoğalmıştır; hareketli halde iken yalnız *yeni* canlı emekte gerçekleşebilir (ister daha önce uyuyan emek harekete geçirilir, ya da *yeni emekçiler* sağlanabilir (nüfuslaşma hızlanır), ya da değişim-değerlerinin, dolaşımda bulunan değişim-değerlerinin yeni çevresi genişler; üretim açısından olabilir, çünkü serbest kalan değişim-değeri *yeni bir üretim dalı* açar, yani değişim-değerinin yeni bir nesnesi, yeni bir kullanım-değeri biçiminde nesneleşmiş emek; ya da nesneleşmiş emeğin yeni bir ülkede, ticaretin genişlemesiyle dolaşım çemberine sokulması yoluyla aynı şeye erişilir). Demek ki bunun yaratılması zorunludur.

Ricardo'nun konuyu açıklamaya çalıştığı (kendisi bu konuda açıklıktan çok uzaktır) biçimin ***aslında*** anlattığı yalnız şudur: Kendisi hemen belirli bir oran ortaya atıyor; bunun yerine doğrudan demesi gerekirdi ki, basit değişim-değerlerinin aynı toplamından daha az bir kısmı basit değişim-değeri biçiminde (eşdeğer), daha büyük bir kısmı da para biçiminde (durmaksızın yeniden meydana gelen sermayenin nuhnebiden kalma ilk biçimi olarak paranın; sikkenin vb. değil, paranın belirlemesindeki paranın) oluşur; bu yüzden, kendisi için değişim-değeri, yani *değer* olarak varolan kısmı, *servet olarak biçimiyle serveti* büyür (oysa, Ricardo tam bir yanlış sonuca vararak diyor ki, servet

[52] David Ricardo, *On the Principles...,* s. 325-326.

yalnız kullanım-değeri olarak *maddileşmiş, maddi* servet biçiminde büyür). *Bu niteliği ile servetin* meydana gelişi, *ranttan* değil de, yani Ricardo'ya göre, üretken gücün *çoğalmasından* değil de, tersine bunun *azalmasından* çıktığına göre, onun tarafından *hiç kavranmamıştır*. Ricardo çok hoş çelişkilere dolanıp kalıyor. Konuyu onun biçiminde ele alalım 1.000'lik sermaye 50 işçiyi harekete geçirdi; ya da 50 canlı işgününü; üretken güçlerin iki katına çıkmasıyla 100 işgününü harekete getirebilir. Ama bunlar varsayımda yoktur ve keyfî olarak buraya alınmışlardır, çünkü aksi halde —daha çok gerçek işgünü hesaba sokulmuyorsa— artan verimlilikle değişim-değerinin çoğalışını kavramıyor demektir. Öte yandan *değişim-değerlerinin bir öğesi* olarak *nüfusun artışı* onun tarafından hiçbir yerde geliştirilmemiştir; hiçbir yerde açık ve belirgin olarak dile bile getirilmemiştir. Sözkonusu varsayımda sermaye 1.000 ve işçi 50'dir. Onun da *bundan çıkardığı* doğru sonuç şudur (bkz: defter V, cilt II): 25 işçi ile 500'lük sermaye, daha önceki aynı kullanım-değerini üretebilir; öteki sermaye 500, öteki 25 işçi ile yeni bir iş kuruyor ve 500'lük değişim-değeri de üretiyor. Kâr gene aynıdır, çünkü 500'ün öteki 500 karşılığında değişilmesiyle değil, kârın ve emek ücretinin başlangıçta 500'de bölündüğü paylardan çıkar ve değişim de eşdeğerlerin değişimidir, bu ise Ricardo'nun bunu özellikle geliştirdiği *dış ticarette* olduğu gibi değeri çoğaltamaz. Çünkü burada eşdeğerlerin değişimi, A'nın elinde bulunan ve B ile değişimden önce varolan değerin, B ile değişimden sonra da onun elinde olduğu anlamına gelir. Toplam değer ya da servet, aynı kalmıştır. Ama kullanım-değeri, ya da *servetin maddesi* iki katına çıkmıştır. Şimdi —*üretken güçlerin çoğalması* gözden geçiriliyorsa— *servet olarak servetin, değişim-değeri olarak kendisinin* büyümesi gerektiği konusunda kesinlikle hiçbir neden yoktur. Üretken güçler gene her iki ||36| dalda* iki katına çıkıyorsa, A sermayesi gene 250'si $12^{1}/_{2}$ işgünü ve 250'si $12^{1}/_{2}$ işgünü, B sermayesi de bunun gibi parçalarına ayrılır. Şimdi aynı 1.000 sterlin değişim-değeri ile dört sermaye vardır, bunlar eskisi gibi hep birlikte 50 canlı işgünü** tüketirler ve iki katına çıkmadan öncekine göre dört kat fazla kullanım-değerini tüketime yarar durumda üretirler. Ricardo, onu düzeltmeye kalkanların yaptığı ahmaklıkları yapmayacak kadar klasiktir; oysa onlar daha büyük değeri, üretken güçlerin çoğalmasının sonucu olarak, dolaşımda birinin daha pahalı satması yoluyla meydana getirtirler. 500'lük sermaye, meta, basit değişim-değeri olur olmaz,

* *Aslında,* canlı emek sermayeyi tüketiyor *demek yanlıştır,* sermaye (nesnelleşmiş emek) canlı emeği üretim sürecinde tüketir. [*Marx'ın notu*]

** *Burada müsvedde sayfasının üst kenarına, ekleme işareti yapılmaksızın şu yazılmış:* (Kendisi için *para* kullanım-değeri, ya da değişim-değeri olarak değil, *değer* olarak tanımlanmalıdır.)

500 karşılığında değişilecek yerde, 550 karşılığında (%10'a) değişir, ama o zaman anlaşılan öteki değişim-değerinde 500 yerine yalnız 450 alır ve genel toplam eskisi gibi 1.000 olarak kalır. Ticarette bu yeterince sık olur, ama yalnız sermayenin birinin kârını ötekinin kaybı yoluyla açıklar, sermayenin kârını değil, ve bu varsayım olmaksızın ne bir yanda, ne de öteki yanda kâr vardır. Dolayısıyla Ricardo'nun süreci, *üretken gücün çoğalmasından* başka bir sınır olmaksızın sürüp gidebilir (bu da gene nesneldir, önce *ekonomik ilişkinin* de dışında bulunur); bu çoğalma 1.000 sermaye ve 50 işçi ile gerçekleşebilir. Şuraya bakınız: "Sermaye, bir ülkenin servetinin **gelecekteki üretim amacıyla kullanılan** kısmıdır ve **servet gibi aynı tarzda çoğalabilir**".[53] (Çünkü ona göre **servet**, kullanım-değerlerindeki fazlalıktır ve basit değişim açısından bakınca, aynı nesneleşmiş emek sınırsız kullanım-değerlerinde anlatılabilir ve aynı miktarda nesneleşmiş emek bulunduğu sürece her zaman *aynı değişim-değeri*dir, çünkü bunun *eşdeğeri*, içinde bulunduğu değişim-değerlerinin yığını ile ölçülmez, kendi miktarı ile ölçülür.) "**Ek bir sermaye, ister pek büyük bir beceri ve makinelerin geliştirmeleri sayesinde sağlanmış olsun, ya da ister gelirin verimli kullanılması sayesinde sağlanmış olsun, gelecekteki gönencin oluşmasında eşit ölçüde etkilidir; çünkü gönenç**" (kullanım-değeri) "**her zaman üretilen metaların miktarına bağlıdır**" (**anlaşıldığına** göre, biraz da onların **çeşitliliğine**), "**üretimde kullanılan aletlerin üretebileceği kolaylık hesaba katılmaz**" (yani onlarda nesneleşmiş emek-zamanı). "**Belli bir miktarda giyim ve yiyecek maddesi aynı sayıda insanı geçindirir ve çalıştırır; ama bunların üretiminde 200 kişi çalıştırılmışsa, onların değeri**" (*değişim-değeri*) "**iki kattır.**"[54] Üretken gücün çoğalması yoluyla 100 işçi daha önceki 200 ile olduğu kadar kullanım-değeri üretiyorsa, o zaman "200'ün yarısı işten çıkarılır, geriye kalan 100, daha önceki 200 kadar üretir. Öyleyse sermayenin yarısı iş kolundan dışarı alınabilir; emek kadar sermaye de serbest kalmıştır. Sermayenin bir yarısı, daha önce sermayenin tamamının yaptığı hizmeti yerine getirdiği için bu kez iki sermaye oluşturulmuştur vb." (karş: 39, 40[55] *Agy*, ulusal ticaret üzerine ve bu konuya sonra gene dönmemiz gerekecek). Ricardo burada işgününden söz etmiyor; kapitalistin, önce nesneleşmiş yarım işgününü işçinin bir tam canlı işgününe karşılık değişince, *gerçekte* yalnız yarım canlı işgünü kazanması, çünkü öteki yarısını da nesneleşmişlik biçiminde işçiye verip canlılık biçiminde ondan alması, yani işgününün yarısını işçiye ödemesi, bunu da aynı andaki işgünleri, yani çeşitli işçiler biçiminde yapması; işin özünde bir

[53] David Ricardo, *On the Principles...*, s. 327.
[54] Ricardo, agy, s. 327-328.
[55] Marx'ın burada özetlediği fikirler, Ricardo'nun son yapıtının XX ve VII. bölümlerinden.
[56] Ricardo'nun kitabının XXVI. bölümü sözkonusu.

değişiklik yapmaz, yalnızca anlatımda değişme vardır. Bu işgünlerinin her biri gene artı-zaman sağlar. Kapitalistin daha önce işgünü için bir sınırı varsa, şimdi 50 işgünü için vardır vb.. Belirtildiği gibi, bu biçimde sermayelerin verimlilik yoluyla çoğalması ile değişim-değerlerinin çoğalması sağlanmamıştır, ve Ricardo'ya göre, bundan dolayı nüfus da, değişim-değeri ya da kullanım-değerlerinin niceliği azalmaksızın, örneğin 10.000.000'dan 10.000'e inebilir (*karş:* Ricardo'nun kitabının sonu[56]). *Sermayede* çelişkilerin içerildiğini yadsıyacak en son biz oluruz. Daha çok bizim amacımız, bunları tam olarak geliştirmektir. Oysa Ricardo *bunları geliştirmiyor,* tersine **değişimde değerin servetin oluşmasında önemsiz olduğunu düşünerek bunlara değinmiyor. Bu demektir ki, değişim-değeri üzerine kurulu bir toplumda ve servetin bu değerden geldiği yerde, üretken güçlerin gelişmesi ile birlikte vb. bu servet biçiminden doğan çelişkilerin varolmadığını, böyle bir toplumda servetin artmasını** ||37| **güvenceye almak için değerin gelişmesinin gerekli olmadığını, bunun sonucu olarak da servet biçimi olarak değerin servetin kendisini ve onun gelişmesini hiç etkilemediğini ileri sürüyor,** bu demektir ki, o, değişim-değerini salt *biçimsel* olarak görüyor. Bu kez ise gene aklına geliyor ki, 1) kapitalisti ilgilendiren şey **değerdir,** ve 2) tarihsel bakımdan üretken güçlerin ilerlemesi (aynı zamanda uluslararası ticaretin ilerlemesini *düşünmeliydi*) ile *bu nitelikteki servet,* yani değer toplamı büyür. Bunu nasıl açıklamalı? Sermayeler nüfustan daha hızlı *yığılır;* bununla ücret de yükselir; nüfus da; tahıl fiyatları da; üretimin güçlüğü ve *değişim-değerleri* de. Bu noktada en sonunda ise dolaşık yola ulaşılır. Üretimin güçlüğünün artmasının değil, tersine, üretken güçlerin büyümesinin sözkonusu olduğu bu noktada, rantla ilgili nedeni tamamıyla bir kenara bırakacağız. Sermayelerin birikimiyle birlikte ücret, aynı zamanda nüfus artmazsa yükselir; işçi evlenir, üretim mahmuzlanır ya da çocukları daha iyi yaşar, vaktinden önce ölmezler vb.. Kısacası nüfus büyür. Ama onun büyümesi işçiler arasında rekabeti ortaya çıkarır ve böylece işçiyi, emek-gücünü kapitaliste yeniden *değerine,* hatta bazan değerinin altında satmaya zorlar. Şimdi birikmiş sermaye, bu arada daha yavaş büyümüş olan bu sermaye, daha önce ücret biçiminde, yani para olarak, emeğin kullanım-değerini satın almak için harcadığı fazlalığa, yeniden para olarak, canlı emekte sermaye olarak değerlendirmek üzere sahiptir ve şimdi daha büyük miktarda işgününe de sahip olduğu için, onun *değişim-değeri* gene büyür. (Bu bile Ricardo tarafından doğru geliştirilmemiş, rant teorisi ile birbirine karıştırılmıştır; çünkü nüfusun artması, daha önce ücret biçiminde sermayeden kaybolan fazlalığı şimdi ondan rant biçiminde dışarı çıkarıyor.) Ama nüfusun artışı bile onun öğretisinden doğru olarak anlaşılmaz. Sermayede nesneleşmiş emeğin bütünü ile canlı işgünü arasında *içkin* bir ilişkinin

oluştuğunu (bunun 50 ∞ 12 saatlik bir işgünü, ya da 50 işçinin oniki saatlik emeği olarak tasarlanması, ilişki için aynı şeydir) ve bu içkin ilişkinin ise *canlı emek gününün kesrinin oranı,* ya da nesneleşmiş emek için eşdeğerin oranı olduğunu, işçinin bu oranla ücretini aldığını ve bunun canlı işgünü ile olan oran olduğunu; bütünün de günün kendisi olduğunu ve içkin ilişkinin, *gerekli-emek saatlerinin kesri ile artı-emek saatleri* arasındaki değişken ilişki (günün kendisi değişken olmayan büyüklüktür) olduğunu hiçbir yerde geliştirmemiştir. Bu ilişkiyi geliştirmediği için, şunu da geliştirmemiştir (*bu niteliği ile sermaye* sözkonusu olduğu ve üretken güçlerin gelişmesi dış ilişki olarak alındığı için, şimdiye kadar bu nokta bizi hiç ilgilendirmiyordu): Üretken gücün gelişmesi de, hem sermayenin çoğalmasını, hem de aynı zamanın işgünlerini gerektirir, ama bir işgününü (ister 50 ∞ 12'lik bir işgününü, ister 600 saati) harekete geçiren sermayenin varolan sınırı çerçevesinde, kendi üretken gücünün gelişmesi için de sınırdır.

Ücret, yalnızca işçiyi değil, aynı zamanda onun yeniden-üretimini kapsar; böylece işçi sınıfının kopyası ölürse, onun yerini bir öteki alır; 50 işçi ölmüşse, onların yerini alacak 50 tane yenisi vardır. 50 işçinin kendisi —canlı emek-gücü olarak— hem kendi üretimlerinin giderlerini, hem de 50 yeni bireyin onların yerine geçmesi için ücretlerinin üzerinde birey olarak onların ana-babalarına ödenmesi vaktiyle gerekli olmuş giderleri temsil eder. Demek ki, nüfus ücret ödenmeden de ilerliyor. Acaba neden gerektiği kadar hızlı ilerlemiyor? Özel bir uyarı mı alması gerekli? Bunun tek nedeni, bu yoldan sermayeye, Ricardo'nun anladığı gibi daha çok "**servet**" sağlaması için hizmet edilmemiş olması, sermayenin daha çok **değere**, daha çok nesneleşmiş emeğe kumanda etmek istemesidir. Ancak sermaye, buna, emek ücreti düşerse gerçekten sözkonusu anlamda kumanda edebilir; yani aynı sermaye için daha çok canlı emek günü nesneleşmiş emek karşılığında değişilmeli ve dolayısıyla daha büyük **değer** yaratılmalıdır. Ricardo, emek ücretini düşürmek için nüfusun çoğalmasını koşul yapıyor. Burada nüfusun çoğalmasını kanıtlamak *için,* işgünlerine talebin artmasını, başka bir deyişle, sermayenin daha çok *nesneleşmiş emek* (emek-gücünde nesneleşmiş) satın alabilmesini, yani sermayenin **değerinin** büyümüş olmasını koşul yapıyor. Oysa başlangıçta tam anlamıyla ters bir önvarsayımdan hareket ediyor ve bundan hareket ettiği için yolu yalnızca dolaştırıyordu. 1000£, 500 işgünü satın alabilir ve üretken güç büyürse, ya 500 işgününü aynı işkolunda kullanmaya devam edebilir, ya da bunlar bölünür ve bir işkolunda 250, ötekinde 250 kullanılır, böylece sermaye de 500'lük 2 sermayeye bölünür. Ama asla 500 işgününden fazlasına kumanda edemez, çünkü aksi halde, Ricardo'ya göre, hem onun tarafından üretilmiş kullanım-değerlerinin, hem de bunların *değişim-*

değerinin, sermayenin kumanda ettiği *nesneleşmiş emek-zamanının*, çoğalmış olması gerekirdi. Dolayısıyla Ricardo'nun varsayımından emek için daha büyük bir talep çıkmaz. Ama çıkarsa ||38| sermayenin *değişim-değeri* büyümüş demektir. Karş: **Değer Konusunda Malthus,** o da çelişkileri *seziyor*, ama tam bunu geliştirmek istediği noktada beceriksizliğe kapılıyor.

Emek işlediği malzemenin ve kullandığı aletin değerini yeniden-üretmez. *Emek sürecinde kendi nesnel koşulları olarak onlarla ilişkiye girerek, bunların değerini* korur. *Bu canlandırıcı ve koruyucu güç sermayeye* bedavaya *malolur; daha çok sermayenin kendi gücü olarak ortaya çıkar vb.*

Şimdiye kadar hep sermayenin yalnız iki öğesinden, canlı işgününün iki bölümünden, bunların birinin ücreti, ötekinin kârı, bir tanesinin gerekli-emeği, ötekinin artı-emeği gösterdiği biçiminde söz ettik. Peki, iş malzemesinde ve iş aletinde gerçekleşmiş olan, sermayenin öteki iki parçası nerede kaldı? Basit üretim sürecine gelince, emek, çalışmayı kolaylaştıran aleti, kendisini yansıtan ve kendisinin biçim verdiği malzemeyi gerektirir. Bu biçim ona kullanım-değerini verir. Değişimde bu kullanım-değeri, içerdiği nesneleşmiş emek olarak değişim-değeri olur. Ama sermayenin öğeleri olarak bunlar, emeğin yerine getirmesi gereken değerler midir? Öyleyse yukardaki örnekte (ve böyle itirazlar Ricardo'ya karşı yığınlarca yapılır; kendisi, salt kârı ve ücreti üretim maliyetinin parçaları olarak görür, makineyi ve malzemeyi dışlar), 100'lük sermaye pamuk için 50, emek ücreti için 40, alet için 10 diye bölününce; 40 talerlik emek ücreti = 4 saat nesneleşmiş emek olduğunda, sermaye 8 saat çalıştırınca, emek için 40 taler, artı-emek-zamanı (kâr) için 40 taler, alet için 10 taler, pamuk için 50 taler = 140 taler üretmek zorunda olan işçinin, yalnız 80 taleri yeniden-ürettiği anlaşılıyor. Çünkü 40 taler yarım işgününün ürünüdür, 40'ı da öteki artı-yarımdır. Ama 60 taler, sermayenin öteki iki parçasının değeridir. İşçinin gerçek ürünü 80 taler olduğu için, kendisi 140'ı değil, yalnız 80'i yeniden-üretilebilir. Oysa 60'ın değerini azaltması gerekirdi; çünkü 80'in 40'ı onun emek ücreti içindir; geri kalan 40 artı-emek 60'tan 20 daha azdır. Kapitalist 40'lık bir kâr yerine, sermayenin alet ve malzemeden oluşan başlangıçtaki kısmı üzerinden 20'lik bir zarara uğrayabilir. Aldığı ücretin gösterdiği gibi, işgününün bir yarısı alet ve malzeme ile birlikte yalnız 40 taler yarattığına, öteki yarısı da yalnız o kadar getirdiğine göre, işçi, 80 taler dışında 60 taler değeri daha nasıl sağlayacak? Ayrıca, yalnız bir işgünü çalışabilir, bir işgününde iki gün çalışamaz. Desek ki, 50 taler malzeme = x lira pamuk ipliği; 10 taler alet = iğ. Şimdi önce *kullanım-değeri* sözkonusu olunca, işçinin, pamuk iğin girebileceği iplik, ağaç ve demir biçimini almamışsa, *dokuma*, daha

yüksek bir kullanım-değeri üretemeyeceği açıktır. Onun kendisi için üretim sürecinde 50 taler ve 10 taler, *iplik ve iğden başka bir şey değildir, değişim-değeri değildir.* İşçinin emeği bunlara daha yüksek bir kullanım-değeri vermiş, onlara 80 talerlik nesneleşmiş emek miktarı, yani kendi emek ücretinin yeniden-üretildiği 40 taler, 40 artı-zaman eklemiştir. Kullanım-değeri —dokuma— fazladan bir işgünü içerir, ama bunun yarısı yalnızca sermayenin bir kısmının yerine geçer, buna karşılık emek-gücü üzerindeki kumanda değişilmiştir. İplikte ve iğde içerilen, ürün değerinin bir kısmını oluşturan nesneleşmiş emek-zamanını işçi yaratmamıştır; onun için bunlar, başka bir biçim verdiği ve yeni emek kattığı malzeme idi ve öyle kalmıştır. Tek koşul, onun bunları **saçıp savurmamasıdır** ve ürünü kullanım-değerine ve eskisinden daha yüksek bir kullanım-değerine sahip olduğuna göre, saçıp savurmamıştır. Sermaye şimdi nesneleşmiş emeğin iki parçasını içerir — işçinin işgününü ve onun malzemesi olan iplik ve iğde ondan bağımsız halde, onun emeğinden önce içerilen emeği. Daha önce nesneleşmiş emek, *işçinin* emeğinin koşulu idi; önce bu onu emek yapıyordu ve işçiye bir şey yüklemiyordu. Bunların sermayenin öğeleri olarak, *değerler* olarak gerekli olmadığını, sermayeden bir karşılık almadığını varsayalım. O zaman ürünün değeri, eğer işçi tam bir gün çalışmışsa 80, yarım gün çalışmışsa 40 taler olur. Bu değer = nesneleşmiş bir işgünü olabilir. Bunlar gerçekten üretimde işçiye bir maliyet yüklemez; ancak bu, onlarda nesneleşmiş emek-zamanını ortadan kaldırmaz, bu kalır ve yalnız başka biçimdedir. İşçi, dokumanın dışında ipliği ve iği de aynı işgününde yaratmak zorunda kalsaydı, **aslında** süreç olanaksız halde bulunurdu. Bunlar ise kullanım-değerleri olarak *başlangıçtaki* biçimde bulunmadıkları değişim-değeri olarak işçinin emeğini gerektirmedikleri, basbayağı varoldukları için, işçinin bir işgününün eklenmesi bir işgünü olarak daha yüksek değerde bir ürün yaratır. Ama işçi bunu, işgünü üzerindeki bu fazlalığı yaratamadığı, malzeme olarak, koşul olarak *hazır bulduğu* takdirde yaratır. Ancak bu takdirde denebilir ki, işçi bu değerleri, emek *olmaksızın* çürüyebilecekleri, yararsız kalacakları zaman yeniden yaratır; ama *bunlar olmayınca emek* de yararsız kalabilir. İşçi bu değerleri yeniden-üretiyorsa, bu olgu, işçinin onlara daha yüksek değişim-değeri vermesi, ya da herhangi bir sürece onların değişim-değeri ile birlikte girmesi yoluyla değil, onları yalnızca üretimin basit süreci altına sokması, doğrudan *çalışması* yoluyla gerçekleşir. ||39|Ama bunun işçiye, bunların işlenmesi ve daha çok değerlenmesi için gereksindiği emek-zamanı *yanında* daha fazla emek-zamanı maliyetini yüklemesi sözkonusu değildir. Bu, sermayenin çalışmak için ona koyduğu koşulun gereğidir. İşçi bunları yalnızca, onlara daha yüksek bir değer vererek üretir ve bu daha yüksek verilmiş değer = işçinin

işgünü. Yoksa bunları işçi olduğu gibi bırakır. Onların eski değerinin korunması, onlara yeni bir değer eklenerek olur, eski değerin kendisinin *yeniden-üretilmesi,* yaratılması yoluyla değil. Bunlar daha önceki emeğin ürünü olduğuna göre, önceki emeğin bir ürünü, daha önce nesneleşmiş emeğin bir toplamı, işçinin *ürününün* bir öğesi kalır, yeni değeri dışında ürün, eskisini de içerir. Dolayısıyla işçi gerçekte üründe, ona eklediği yalnız bir işgününü yeniden-üretir ve eski değerin korunması ona, yenisinin eklenmesinin yüklediği maliyet dışında bir yük getirmez. İşçi için bu yalnız malzemedir ve biçimini değiştirse de malzeme olarak kalır; yani emeğinden *bağımsız*dır. Bu malzemenin yalnız başka biçime girdiği için öyle kalması, emek-zamanını da içermesi, sermayenin konusudur, işçinin değil; bunun gibi, işçinin emeğinden *bağımsızdır,* emekten önce varolduğu gibi ondan *sonra* da varlığını sürdürür. Yeniden-üretim denilen şey işçiye emek-zamanı yüklemez, ancak onun emek-zamanının koşuludur, çünkü bu, onun emeğinin malzemesi olarak varolan maddenin kullanılmasından, onun karşısında malzeme olarak bulunmasından başka bir şey değildir. O halde işçi, bu amaçla özel emek-zamanını ekleme yoluyla değil, bizzat çalışma eylemi yoluyla eski emek-zamanını yerine koyar. Bunu doğrudan *yenisinin* eklenmesi yoluyla yerine getirir ve bu yoldan da eskisi üründe korunur ve yeni bir ürünün öğesi olur. Öyleyse işçi işgünü ile hammaddeyi ve aleti, bunlar değer olduğuna göre, yerine koymaz. *Eski değerin bu korunuşunu kapitalist gene bedava, artı-emek olarak elde eder.* Ama bunu karşılıksız elde edişi, aynı şeyin işçiye hiçbir şey yüklememesinin değil, malzemenin ve iş aletinin işçinin elinde *varsayılmasının* sonucudur ve bu yüzden işçinin, sermayenin elinde nesneleşmiş biçimde bulunan emeği kendi emeğinin malzemesi yapmaksızın ve dolayısıyla da bu malzemede nesneleşmiş emeği korumaksızın *çalışamayacağı* içindir. Dolayısıyla kapitalist, ipliğin ve iğin —bunların değerinin— değerine göre dokumada bulunması, yani korunması için işçiye hiçbir şey ödemez. Bu korunma doğrudan, daha yüksek değeri getiren yeni emeğin eklenmesi yoluyla olur. Böylece sermaye ile emek arasındaki ilk ilişkiden ortaya çıkan, canlı emeğin nesneleşmiş emeğin canlı emeği olarak ilişkisi yoluyla yaptığı hizmetin, işçiye de hiçbir şey yüklememesi gibi, sermayeye hiçbir gider yüklememesidir, yalnızca emeğin malzemesinin ve aletinin onun karşısında sermaye olduğu, ondan *bağımsız* koşullar olduğu ilişkisini gösterir. Eski değerin korunması, yenisinin eklenmesinden ayrı bir olgu değildir, ancak kendiliğinden oluşur; onun doğal sonucu olarak ortaya çıkar. Ancak bu korunmanın sermayeye ve işçiye de bir şey yüklememesi *sermaye ile emeğin,* aslında birinin kârı ve ötekinin ücreti demek olan ilişkisinde saptanmıştır.

Kapitalistin biri şöyle düşünebilir (hesabı için de aynı hizmeti görür): Eğer 100 talerlik bir sermayesi varsa, 50 taler pamuk, emek elde etmek için 40 taler yiyecek maddesi, 10 taler alet, üretim giderlerine ek olarak %10 da kâr hesap ederse, emeğin ona pamuk için 50, yiyecek maddesi için 40 taler, alet için 10 taler, 50, 40 ve 10 üzerinden %10 sağlaması zorunludur; böylece düşüncesine göre emeğin ona 55 taler hammadde, 44 taler yiyecek maddesi, 11 taler alet, toplam = 110 taler yaratması gerekir. Ricardo'ya karşı bir yenilik olarak büyük bir iddia ile ileri sürülmesine karşın, ekonomistler için[57] bu garip bir düşüncedir.* İşçinin işgünü = 10 saat ise ve 8 saatte 40 taler yaratabiliyor, yani ücretini yaratabiliyorsa, ya da aynı şey demek olan bir sonuçla, çalışma gücünü koruyor ve yerine getirebiliyorsa, sermaye için ücreti yerine koymak üzere 4/5 güne gereksinir ve sermayeye 1/5 artı-emek ya da 10 taler verir. Demek ki, sermaye, değişimde 40 taler ücret için, 8 saat nesneleşmiş emek için, 10 canlı emek elde eder ve bu fazlalık onun kârının tamamını oluşturur. Öyleyse işçinin yarattığı bütün nesneleşmiş emek 50 talerdir ve aletin ve hammaddenin giderleri ne kadar olursa olsun, bunlara daha fazlasını ekleyemez, çünkü fazla emekte onun bir günü nesneleşebilir; 60 taler hammadde ve alete 50 taler eklemesiyle — 10 saatlik emek (bunun 8'i yalnız ücretin yerine geçer) —aynı zamanda malzemeyi ve aleti korur— bu koruma da gene, canlı emekle yeniden bunların ilişkiye girmesi, alet ve malzeme olarak kullanılması yoluyla olur, bu işçiye emeğe malolmaz (bunlar için fazla zamanı da olmayabilirdi), kapitalist ona bunun için ödeme de yapmaz. Emeğin bu canlandırıcı doğal gücü —malzemeyi ve aleti kullanarak onları korur, şu ya da bu biçimde, aynı zamanda onlarda nesneleşmiş emeği, onların değişim-değerini koruması—, daha önceki emeğin ürünü olmayan, ya da daha önceki böylesi emeğin ürünü olmayan, yinelenmesi gereken (örneğin işçinin tarihsel gelişmesi vb.) emeğin her doğal ya da toplumsal gücü gibi, emeğin değil, *sermayenin gücü* olur. Dolayısıyla sermaye tarafından da ödenmez. İşçinin aklına bile bunun ödeneceği gelmez vb..

||40| Başlangıçta *dolaşıma* karşı bağımsızlaşmış değerin —yani değişim-değerinin belirlenmesinin salt biçimsel, öteki kullanım-değerine karşılık değişilmek üzere kaybolan, sonunda tüketimin nes-

[57] Marx, kuşkusuz, George Ramsay (*An essay on the distribution of wealth...*) ve (özellikle kârın bütün kaynağı olarak ileri sürdüğü ve Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde eleştirdiği Senior'un ünlü "on iki saati", dolayısıyla) Nassau W. Senior (*Letters on the factory act*. London, 1837, s. 12-13) gibi ekonomistleri anımsatıyor.

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: 40 taler ise, işçi bununla bir gün yaşayabilir, emekgücünü, yarım işgününün ürününü değişebilirse, tam işgünü fabrikatöre yalnız 40 + 40 = 80 yaratabilir.

nesi olarak kaybolması demek olan belirlemesinin olmadığı meta—, dolaşımdan çıkarılan ve onun karşısında *olumsuz* konumdaki paranın koşulu olan *para olarak paranın* nasıl oluştuğunu, bu koşuldan da *sermayenin* nasıl oluştuğunu gördük. Öte yandan sermayenin ürünü, kendi kendinin salt yeniden-*üretimi* olmadığına göre (ancak bu yenidenüretim yalnız biçimseldir; çünkü sermayenin üç değerinden yalnız biri gerçekten tüketilir, yani yeniden-üretilir, emek ücretini yerine koyan kısımdır; kâr ise yeniden-üretim değildir, değere eklemedir, artıdeğerdir), sonuç olarak gene değeri kazanır; bu değer artık eşdeğer olarak dolaşıma girmez ve öte yandan henüz gene sermaye olma gücünde değildir, yani dolaşıma karşılık *olumsuz* bağımsızlaşmış değerdir — *paradır* (üçüncü, uygun biçiminde). Para önce sermayenin koşulu olarak ortaya çıktığı, onun nedeni olduğu gibi, şimdi de onun etkisi olarak görünür. Birinci harekette para basit dolaşımdan çıkıyordu; ikincisinde ise sermayenin üretim sürecinden çıkar. Birincisinde sermayeye *geçer;* ikincisinde sermayenin sermaye tarafından konmuş koşulu olarak vardır; dolayısıyla da *kendinde* sermaye olarak gelmiştir; sermaye ile olan düşüncel ilişkisini zaten içerir. Artık doğrudan sermayeye geçmez, *para* olarak onda bulunan koşul, sermayeye dönüşebilmesidir.

Mutlak artı-emek-zamanı. Göreli olanı. — Malzemede vb. varolan emek-zamanını eşanlı olarak koruyan, canlı emeğin niceliği *değil, emek olarak onun* niteliği*dir. — Doğrudan üretim sürecinde biçim ve öz değişimi. — Üretimin önceki basamağının daha sonraki yoluyla korunması, basit üretim sürecinde içerilir vb. — Eski kullanım-değerinin yeni emek yoluyla korunması vb. — Üretim süreci ve değerlenme süreci. Nesneleşmiş emek* miktarının *korunması, yeni emek için kullanım-değerleri olarak onun niteliğinin canlı emekle olan ilişkisi yoluyla korunması sonucu olur. — Gerçek üretim sürecinde emeğin nesnel varlık koşullarından ayrılığı ortadan kalkar. Ama bu süreçte emek sermaye ile birleşik duruma gelir vb.. Sermayenin kendini korumasının gücü olarak ortaya çıkar. Değerin ölümsüzleşmesi.*

Demek ki, değerlerin çoğalması, sermayenin kendini değerlendirmesinin sonucudur; bu kendini değerlendirme, *mutlak ya da göreli artıemek-zamanının* yani mutlak emek-zamanının gerçek çoğalışının ya da göreli artı-emeğin çoğalışının, yani emek-gücünün korunması için gerekli emek-zamanı olarak, doğrudan *gerekli*-emek olarak belirlenmiş işgününün kesirsiz bölünen kısmının azalmasının sonucu olsa da.

Canlı emek-zamanı, nesneleşmiş emek-zamanının (sermayenin), canlı emek-gücü üzerinde buyruk olma eşdeğeri olarak ortaya çıkan kısmından başkasını yeniden-üretmez; dolayısıyla bu kısım, eşdeğer olarak, bu emek-gücünde nesneleşmiş emek-zamanını, yani canlı emek-güçlerinin maliyetini yerine koymak, başka bir deyişle, işçileri

işçi olarak yaşamda tutmak zorundadır. Fazladan ürettiği yenidenüretim değil, yeni yaratımdır ve hem de yeni değer yaratımıdır, çünkü yeni emek-zamanınm bir kullanım-değerinde nesneleşmesidir. Hammaddede ve alette içerilmiş emek-zamanının aynı zamanda korunması, *emek niceliğinin sonucu değil*, emek olarak yalnızca *niteliğinin* sonucudur; onun özel bir yeteneği olmayan genel niteliği —özgül olarak belirlenmiş emek değildir—, *emeğin emek olarak emek* olması, özel olarak ödenmez, çünkü sermaye *bu niteliği* işçi ile değişimde satın almıştır.

Oysa, bu nitelik için (emeğin özgül kullanım-değeri için) eşdeğer, doğrudan, emek-zamanının ürettiği *niceliğiyle* ölçülmüştür. İşçi önce hammaddenin ve aletin değerine, aletin alet olarak kullanılması ve hammaddenin biçimlenmesi yoluyla, kendi ücretinde korunmuş emekzamanına eşit nicelikte yeni biçim ekler; fazladan eklediği, artı-emekzamanıdır, artı-değerdir. Ama aletin alet olarak kullanılması ve hammaddenin emeğin hammadde olarak konması biçimindeki basit ilişki yoluyla, bunların emekle ilişkiye geçmesi, onun aracı ve konusu olarak konması, böylece de canlı emeğin nesneleşmesi olarak, bizzat emeğin öğelerinin konulmasının basit süreci yoluyla, biçim yönünden değil, öz yönünden korunmuş olurlar ve ekonomik açıdan, nesneleşmiş emekzamanı onların özüdür. Nesneleşmiş emek-zamanı, canlı emeğin maddi varoluş tarzı —araç ve amaç— olarak konulma yoluyla, tekyanlı nesneleşmiş biçimde varolmaktan —ve dolayısıyla salt şey olarak kimyasal vb. süreç yoluyla yok oluşa teslim olmaktan— çıkar. Salt nesneleşmiş emek-zamanının nesnel varlığında emek yalnızca kaybolan, doğal özünün *dışsal biçimi* halinde bulunan, bu öze bile dışsal kalan (örneğin masanın biçiminin ağaca göre, hadde biçiminin demire göre özü), maddi olan dışsal biçiminde yalnızca varolan niteliktedir; bu nesneleşmiş emek-zamanından, maddenin biçime karşı olan ilgisizliği gelişir; emek bu biçimi, örneğin ağacın ağaç olarak biçimini elde edişi gibi (kereste, ağaç olarak belli biçimde korunur, çünkü masa olarak biçim kereste için raslantıdır, onun özünün içsel biçimi değildir), yeniden-üretimin canlı, içkin yasası yoluyla elde etmez, biçim yalnızca maddi olana karşı dışsal biçim olarak vardır, ya da bizzat yalnız maddi durumda bulunur. Bu yüzden onun maddesinin karşı karşıya bulunduğu yok oluş da ortadan kalkar. Ama bunlar, canlı emeğin koşulları olarak saptandıklarında, kendi kendilerine yeniden canlanırlar. Nesneleşmiş emek, dışsal, önemsiz biçim olarak maddede varolmaktan çıkıp ölü hale gelir, çünkü bizzat kendisi gene canlı emeğin öğesi olarak vardır; canlı emeğin nesnel bir maddede kendi kendisiyle ilişkisi olarak, canlı emeğin *nesnelliği* (araç ve konu olarak) (canlı emeğin *nesnel* koşulları) olarak vardır. Böylece canlı emek malzemede gerçek-

leşme yoluyla bu kendi kendini değiştirdiği için, amaç yoluyla emeği belirleyen bir değişiklik ve emeğin amaca yönelik etkinliği —(ölü nesnede olduğu gibi maddeye dışsal kalan biçimin konuşu değil, yalnızca maddenin varlığının kayboluşu halindeki görünüşü olan bir değişiklik)—, yüzünden, malzeme belirli bir biçim içinde korunur, maddenin biçimin değişmesi emeğin amacına bağlıdır. Emek, canlı, biçim veren ateştir; şeylerin geçici karakteri, zamansallığı, ||41| canlı zaman tarafından biçime konulmalarıdır. Basit üretim sürecinde —değerlendirme süreci bir yana— şeylerin kullanılabilirliğini getirmek için şeylerin biçiminin geçiciliği kullanılır. Pamuktan iplik, iplikten dokuma, dokumadan basma vb., ya da renkli vb., dokuma, bundan da elbise meydana geliyor diyelim, o zaman, 1) pamuk özünü bütün bu biçimlerde korumuştur. (Kimyasal süreçte, emek tarafından düzenlenen madde değişiminde her yerde eşdeğerler (doğal) değişilmiştir vb.); 2) bütün bu birbirini izleyen süreçlerde madde daha yararlı bir biçim almıştır, çünkü bu onu tüketime daha çok elverişli yapan bir biçimdir; en sonunda aldığı biçimde doğrudan tüketimin konusu olabilir, burada ise maddenin tüketilmesi ve biçiminin ortadan kalkışı insanın yararınadır, değişmesi de bizzat onun kullanılmasıdır. Pamuğun maddesi bütün bu süreçlerde kendini korur; kullanım-değerinin bir biçiminde, *daha yüksek bir biçime yer vermek üzere, doğrudan tüketimin konusu olarak başka bir konu gelinceye kadar yok* olur. Ancak pamuk iplik olarak varolduğu için, emeğin daha sonraki bir türü ile belli bir ilişki içindedir. Bu emek ortaya çıkmazsa, yalnız biçim onda yararsız durumda olmakla kalmaz, yani önceki emek yenisi tarafından onaylanmaz, aynı zamanda madde de bozulur, çünkü iplik biçiminde yalnız, yeniden işlenirse kullanım-değeridir: yalnız daha sonraki emeğin ondan yapacağı kullanım bakımından henüz kullanım-değeridir; iplik biçiminden dokuma biçimine geçince ancak kullanım-değeridir; öte yandan pamuk ise pamuk varlığı içinde sonsuz kullanımlara elverişlidir. Böylece daha sonraki emek olmazsa pamuğun ve ipliğin, malzemenin ve biçimin kullanım-değeri berbat olur; üretilecek yerde yok edilir. Biçim gibi, malzeme de, biçim olarak madde, daha sonraki emek yoluyla, kullanım-değeri tüketimde kullanılan biçimini alıncaya kadar — kullanım-değeri olarak korunur. Öyleyse, üretimin önceki basamağının daha sonraki yoluyla korunması, daha yüksek kullanım-değerinin konulması yoluyla eskisinin korunması ya da yalnızca kullanım-değeri olarak yükseldiği ölçüde değişmesi, basit üretim sürecinde varolan bir şeydir. Tamamlanmış emek ürünün kullanım-değerini koruyan canlı emektir ve bunu da bu ürünü bir sonraki emeğin malzemesi yaparak sağlar. Ama ürünü, ancak, kendi amacına göre işleyerek, daha doğrusu yeni canlı emeğin konusu haline getirerek, korur, yani kullanılmamak-

tan ve yok olmaktan bu yoldan kurtarır. *Eski kullanım-değerinin bu korunması,* onun çoğalması ya da yeni emek yoluyla tamamlaşması yanında oluşan bir süreç değildir; bu, bizzat kullanım-değerinin yükselmesinin bu yeni emeği ile olur. Dokuma işinin ipliği dokumaya çevirmesi, yani dokumanın hammaddesi olarak (canlı emeğin özel bir türü) işlemesi (ve iplik örüldüğü için yalnız kullanım-değerine sahiptir) yoluyla, bu iş pamuğu olduğu gibi ve özgül olarak iplikte saklamış olan kullanım-değerini korur. Emek, emeğin ürününü, onu yeni emeğin hammaddesi haline getirerek korur; ama, 1) buna yeni emek eklemez ve 2) bunun yanında başka bir emek yoluyla hammaddenin kullanım-değerini korur. *İpliği dokuyarak pamuğun iplik olarak yararını korur.* ⟨Bunların hepsi aslında *genel olarak üretimin* birinci bölümüne girer.⟩ *Dokuyarak korur.* Ürün olarak emeğin bu koruması, ya da ürünün yeni emeğin hammaddesi haline gelmesiyle, emeğin ürününün kullanım-değerinin korunması, ürünün yeniden amaca yönelik canlı emeğin maddi nesnelliği olarak bulunması, basit üretim sürecinde vardır. Kullanım-değeri ile ilgili olarak emek, bu değeri yükseltme yoluyla varolanı koruma özelliğine sahiptir ve bu değeri, son amacıyla belirlenmiş yeni bir emeğin konusu yaparak yükseltir; aynı geçerlikteki varoluş biçiminden çıkarıp nesnel malzemenin, emeğin bedeninin biçimine sokar. (*Aynı şey alet için geçerlidir.* Bir iğ, bükümde yıpranarak kullanım-değeri halinde korunur. Yoksa, burada demirde ve ağaçta bulunan belli biçim yoluyla gerek onu getiren emek, gerek emeğin biçim verdiği madde kullanılarak bozulmuş olurdu. Yalnızca emeğin canlı emeğin aracı olarak, onun canlılığının nesnel varlık öğesi olarak bulunduğu için ağacın ve demirin kullanım-değeri, bunun gibi de bunların biçimi korunur. Yıpranmak iş aleti olarak onun belirlemesidir, ama bu yıpranma örme sürecinde olur. Onun emeğe verdiği daha yüksek verimlilik daha çok kullanım-değeri yaratır ve böylece aletin tüketiminde harcanan kullanım-değerini yerine koyar. En belirgin olarak bu, tarımda görülür, çünkü alet doğrudan biçimiyle besin maddesi ve kullanım-değeri olarak, en başta, dolayısıyla da en kolay halde, değişim-değerinden farklı olarak kullanım-değeri olarak ortaya çıkar. Çiftçinin çapası ona normal olarak elde ettiğinin iki katı tahıl sağlıyorsa, çapanın kendisinin üretimi için daha az zamana gereksinimi olur; yeni bir çapa yapmak için yeteri kadar yiyeceği vardır.) Şimdi değerlendirme sürecinde sermayenin değer öğeleri —bundan bir tanesi malzeme biçiminde, öteki de alet biçiminde vardır— işçi karşısında, yani canlı emek karşısında (çünkü bu, işçinin yalnızca canlı emek olarak değerin artırılması sürecinde vardır) değerler olarak değil, üretim sürecinin basit öğeleri olarak; emek için kullanım-değerleri olarak, emeğin etkinliğinin nesnel koşulları olarak, ya da onun nesnel öğeleri

olarak bulunur. İşçinin bunları, aleti alet olarak kullanarak, kullanım-değerinin daha yüksek biçimini hammaddeye ||42| vererek elde etmesi, bizzat emeğin doğasında vardır. Ama emeğin böyle elde edilen kullanım-değerleri, sermayenin öğeleri olarak değişim-değerleridir; bu nitelikte, onlarda içerilmiş üretim maliyeti, onlarda nesneleşmiş emeğin miktarı tarafından belirlenmişlerdir. (Kullanım-değeri için sözkonusu olan yalnız, daha önce nesneleşmiş emeğin *niteliğidir.*) *Nesneleşmiş emeğin* miktarı, bu emeğin *niteliğinin daha sonraki emek için kullanım-değeri olarak,* canlı emekle kurulan ilişki yoluyla korunarak sağlanır. Pamuğun kullanım-değeri, iplik olarak onun kullanım-değeri, iplik halinde dokunması yoluyla; nesnel öğelerden biri olarak (iplik çıkrığı yanında) dokuma sırasında varolmasıyla sağlanır. *Demek ki, pamukta ve pamuk ipliğinde içerilmiş emek-zamanı niceliği de böyle sağlanır. Basit üretim sürecinde daha önceki emeğin niteliğinin korunması —ve dolayısıyla,* onun bulunduğu malzemenin de korunması— değerlendirme sürecinde, nesneleşmiş emeğin niceliğinin korunması olarak ortaya çıkar. *Sermaye için* bu korunma, üretim süreci *yoluyla* nesneleşmiş emeğin niceliğinin korunmasıdır; *canlı emek* için ise yalnızca, önceden varolan, emek için varolan kullanım-değerinin korunmasıdır. Canlı emek *yeni bir emek niceliği* sağlar; ama daha önce nesneleşmiş emek niceliğini bu *niceliksel ekleme* yoluyla değil, onun *canlı emek olarak niteliği* yoluyla, ya da emek olarak, geçmiş emeğin bulunduğu kullanım-değerlerine karşı durumu ile sağlar. Ancak canlı emeğin karşılığı da, canlı emek olarak sahip olduğu bu nitelik için değil —eğer canlı emek olmasaydı, asla satın alınmazdı— onun kendisinde içerilen emek *niceliği* için ödenir. Bütün öteki metalarının fiyatları olarak, yalnızca onun kullanım-değerinin *fiyatı* ödenir. Nesneleşmiş olan emek niceliğine, aynı zamanda nesneleşmiş emeği bu nitelikte sağlamak için, yeni bir emek niceliği ekleme yoluyla sahip olduğu özgül nitelik ona ödenmez, işçiye hiçbir maliyeti de yoktur, çünkü işçinin emek-gücünün doğal bir özelliğidir. Üretim sürecinde emeğin kendi nesnel varlık öğelerinden ayrılığı —alet ve malzemeden— *ortadan kalkar. Sermayenin ve ücretli emeğin varlığı bu ayrılığa dayanır. Üretim sürecinde gerçekten oluşan bu ayrılığın ortadan kalkmasını* —çünkü aksi halde asla çalışılamazdı—, *sermaye ödemez.* (Ortadan kalkma, işçi ile değişim yoluyla da değil — *üretim sürecinde bizzat emek yoluyla* olur. Ama böyle *günlük-emek* olarak da emek sermayeye katılmıştır, onun bir öğesidir. Dolayısıyla emeğin bu koruyucu gücü, sermayenin *kendini koruma gücü* olarak ortaya çıkar. İşçi yalnız yeni bir emek eklemiştir; geçmiş emek —sermaye varolduğu için— değer olarak ölümsüz bir varlığa sahiptir, onun maddi varlığından tamamıyla bağımsızdır. Sermaye ve işçi karşısında konu böyle görünür.) Sermaye bunu da ödemek zorunda olsaydı, sermaye olmaktan da

çıkardı. Bu, yalnızca emeğin üretim sürecinde doğası gereği oynadığı maddi role, onun kullanım-değerine girer. Ancak kullanım-değeri olarak emek kapitaliste aittir; salt değişim-değeri olarak ise işçiye. Bizzat üretim sürecinde onun canlı niteliğinin, nesneleşmiş emek-zamanının, emeğin bunu canlı emeğin nesnel varlık tarzı haline sokması yoluyla korunması, işçiyi ilgilendirmez. *Üretim sürecinin kendisinde canlı emeğin, aleti ve malzemeyi* onun canı haline getirmesini sağlayan ve böylece dirilten bu sahiplenme, gerçekte, emeğin soyut, ya da yalınzca doğrudan canlılık halinde işçide gerçeklik oluşu ile — ve emek malzemesi ile aletin kendi kendileri için sermayede bulunuşu ile çelişki halindedir. (Buna ayrıca değinilecek.) Sermayenin değerlenme süreci, basit üretim sürecinden geçerek ve bu süreç içinde, canlı emeğin kendi maddi varlık öğeleriyle doğal ilişkisine sokulmasıyla oluşur. Ama bu ilişki içine girince de, sözkonusu ilişki onun kendisi için değil, sermaye için vardır; o da sermayenin bir öğesidir.

Kapitalist artı-emeği, malzemenin ve aletin değerinin korunmasıyla birlikte, karşılıksız sağlar. Emek, eski emeğe yeni bir emek ekleyerek, aynı zamanda eski emeği korur, kalıcılaştırır. — Üründe değerlerin korunması *sermayeye bedavaya malolur. — Kapitalist, günlük-emeği sahiplenerek, gelecekteki emeğe sahip olma bonosunu (ve sahiplenmeyi) sağlar.*

Dolayısıyla görülüyor ki, kapitalist, işçi ile olan değişim süreci aracılığıyla —gerçekte işçiye onun emek-gücünde içerilmiş üretim maliyeti için ödeme yaparak, yani ona emek-gücünü koruması için araç verip canlı emeği ise kendine malederek— bedavadan iki şey elde eder: birincisi, sermayesinin değerini çoğaltan artı-emeği, aynı zamanda da, ikincisi, sermayenin öğelerinde maddeleşmiş geçmiş emeği koruyan ve böylece sermayenin daha önce varolan değerini sağlayan canlı emek niteliğini. Ancak bu da, canlı emeğin *nesneleşmiş emeğin niceliğini* büyütmesi, değer yaratması yoluyla değil, doğrudan, *canlı* emek olarak yeni emek niceliğinin eklenmesinde varoluşu yoluyla, emeğin, üretim süreci ile konmuş olan, malzeme ve aletle olan içkin oranında, yani canlı emek olarak niteliği dolayısıyla gerçekleşir. Ama bu niteliğinde emeğin kendisi basit üretim sürecinin bir öğesidir ve kapitaliste maliyeti, ipliğin ve iğin kendi fiyatı dışında, bunların gene üretim sürecinin öğeleri olması dolayısıyla gelen fazladan maliyeti kadar az olur.

Örneğin, **ticaretteki durgunluk** vb. sonucu **fabrikaların** çalıştırılmadığı zamanlarda, makinelerin paslandığı ve ipliğin işe yaramaz bir safra olduğu, ayrıca canlı emekle ilişkisi kesilir kesilmez bozulduğu gerçekten görülür. Kapitalist ||43| yalnız artı-değer yaratmak için çalıştırırsa —henüz varolmayan değeri yaratmak için—, çalıştırmaya son verir

vermez, varolan sermayenin de değersizleştiği; dolayısıyla **canlı emeğin yeni değer eklemekle kalmayıp, eski değere bir yenisini katma eylemi ile değeri koruduğu, kalıcılaştırdığı** görülür. (Üretim maliyetinin gerekli öğeleri olarak *yalnız* kârı ve ücreti aldığı, sermayenin hammaddede ve alette içerilmiş kısmını hesaba katmadığı konusunda Ricardo'ya yapılan eleştirinin saçmalığı kendini açıkça gösteriyor. Bunlarda varolan değer korunduğuna göre, bu yeni bir üretim maliyeti getirmez. Ama bu varolan değerlerin kendisine gelince, bunların hepsi gene nesneleşmiş emekte —gerekli-emek ve artı-emek— ücret ve kâr olarak dağılıp gider. Salt doğal malzeme, bunda insan emeği nesneleşmediğine göre, bu yüzden de salt öz olduğuna göre, insan emeğinden bağımsız olarak vardır, bir *değeri* yoktur, çünkü yalnızca nesneleşmiş emeğin değeri vardır; genellikle genel öğeler kadar az bir değerdir.) Bu yüzden varolan sermayenin onu değerlendiren emek yoluyla korunması sermayeye yük getirmez ve dolayısıyla üretim maliyetine girmez; oysa varolan değerler üründe korunmuştur ve böylece aynı eşdeğerler karşılığında değişimde bunun için verilmek zorundadır. Ama üründe *bu değerlerin korunması* sermayeye hiçbir yük getirmez ve dolayısıyla onun tarafından da üretim maliyetine aktarılamazlar. Emek yoluyla da yerlerine konulmazlar, çünkü tüketilirler, emek tarafından önemsenmeyen, emek dışında varolan varlık tarzı dışında tüketilirler, yani *onların geçiciliği onlarda* emek yoluyla *tüketilir* (ortadan kalkar). Gerçekten tüketilen yalnız ücrettir.

Verdiğimiz örneğe bir kez daha dönelim. 100 taler sermaye, yani 50 taler hammadde, 40 taler emek, 10 taler üretim aleti. İşçiye, yaşaması için gerekli olan araçların karşılığı 40 taleri, ya da kendisinin korunması için gerekli üretim bölümünü yaratmak için 4 saat gerekli olsun; işgünü 8 saat olsun. Bu yoldan kapitalist 4 saatlik fazlalığı bedavadan elde eder; onun artı-değeri 4 nesneleşmiş saate eşittir, 40 talerdir; demek ki ürünü = 50 + 10 (korunan değerler, yeniden-üretilmemiş olan; değerler olarak *değişmez* kalmıştır, *değişikliğe uğratılmadan* kalmıştır) + 40 taler (emek ücreti; yeniden-üretilmiştir, çünkü ücret biçiminde tüketilmiştir) + 40 taler artı-değer. *Toplam* 140 taler. Bu 140 talerden 40'ı fazlalıktır. Kapitalist, üretim sırasında ve üretime başlamadan önce yaşamak zorundaydı; bu da 20 taler olsun. Buna, 100 talerlik sermayesinin dışında sahip olmak zorundaydı; öyleyse bunların eşdeğerleri dolaşımda varolmalıydı. (Bunların nasıl meydana geldiği burada bizi ilgilendirmiyor.) Sermaye dolaşımı değişmeyen bir büyüklük olarak varsayılır. Bu eşdeğerler yeniden vardır. Öyleyse kapitalist kazancından 20 taler harcar. Bu para basit dolaşıma girer. 100 taler de basit dolaşıma girer, ama gene yeni üretim koşullarında 50 taler hammadde, 40 taler işçi için besin maddesi, 10 taler alet haline dönüşmek üzere

girer. Bu nitelikte eklenmiş, yeniden yaratılmış olarak 20 taler artı-değer kalır. Bu *para*dır. Dolaşıma karşı olumsuz bağımsızlıkta konmuş değerdir. Salt tüketimin nesnelerini değişmek için eşdeğer olarak dolaşıma giremez, çünkü dolaşım değişmez halde koşuldur. Ama paranın bağımsız, tasarımsal varlığı ortadan kalkmıştır; yalnız değerlenmek üzere vardır; yani sermaye olmak için. Sermaye olmak için ise yenidenüretim sürecinin öğelerine karşılık, işçi için besin maddesine, hammadde ve alete karşılık değişilmesi zorunludur; bunların hepsi nesneleşmiş emeğe döner, yalnızca canlı emek yoluyla ortaya konabilirler. *Para,* şimdi *aslında* sermaye olarak bulunduğuna göre, dolayısıyla yalnızca *gelecekteki* (yeni) emek için ayrılmıştır. Nesnel halde yalnız *para* olarak vardır. Artı-değer, *nesneleşmiş emeğin* büyümesi, kendisi için varolduğuna göre, *paradır;* ama *aslında* şimdi para-sermayedir; bu niteliği ile *yeni emek için ayrılmıştır*. Sermaye burada artık yalnız varolan emekle değil, gelecekteki emekle ilişkiye girer. Ayrıca artık üretim sürecinde basit öğelerine dağılma halinde değil, paraya dönüş halinde ortaya çıkar; ama para olarak değil, genel servetin salt soyut biçimi olarak değil, genel servetin gerçek olanağı —emek-gücü— için, onunla çakışan *oluş halindeki emek-gücü* için ayrılmış olarak ortaya çıkar. Böyle bir tahsis için, onun para olarak maddi varlığı önemsizdir ve başka her adla yer değiştirebilir. Devlet alacaklısı gibi de her kapitalist yeni elde ettiği değerde, gelecekteki emek yönünde bir tahsise sahiptir ve mevcut emeğin ele geçirilmesi yoluyla gelecekteki emeği de kendine maletmiştir. (Sermayenin bu yönü bu kadar geliştirilebilir. Burada sermayenin değer olarak kendi özünden ayrı olarak varolma özelliği kendini gösterir. Kredinin temeli burada sağlanmış olur.) Sermayenin para biçiminde yığılması, dolayısıyla emeğin maddi koşullarının maddi yığılışı olamaz. Tersine, bu, mülkiyet senetlerinin emek üzerine yığılmasıdır. Gelecekteki emeğin *ücretli emek* olarak, sermayenin kullanım-değeri olarak konulmasıdır. Yeni yaratılmış emek için bir *eşdeğer* yoktur; bunun olanaklılığı ||44| yeni emektedir.

Dolayısıyla bu örnekte mutlak artı-emek-zamanıyla —4 yerine 8 saatlik çalışma— yeni değer, 20 taler, para ve sermaye olarak paranın biçimi ile ilgili olarak para (daha önceki gibi, bu nitelikli para olmaktan çıkış yoluyla para olma değil, sermayenin *sağlanmış olanağı* olarak) yaratılmış; eski değerlere, servet dünyasının varlığına eklenmiştir.

Şimdi üretken güç, işçinin 4 saat yerine 2 saat *gerekli-emek* sağlaması gerektiği biçiminde iki katına çıkar ve kapitalist **saf mantık** sonucu daha önce olduğu gibi 8 saat çalışmayı sürdürürse, hesap şöyle çıkar: 50 taler malzeme, 20 emek ücreti, 10 iş aleti, 60 artı-değer (6 saat, önceden 4 saat). Mutlak artı-değer artışı: 2 saat ya da 20 taler. *Toplam* 140 taler (üründe).

Toplam, daha önce olduğu gibi 140 taler; bundan ise 60 artı-değer; bunun da 40'ı daha önceki gibi artı-zamanın mutlak artışı, 20'si de göreli artışı içindir. Ancak daha önce olduğu gibi yalnız 140 taler basit değişim-değerinde içerilmiştir. Bu durumda yalnız kullanım-değerleri mi artmıştır, yoksa yeni bir değer mi yaratılmıştır? Önceden sermaye, yeniden %40 oranında artmak için gene 100 ile başlamak zorundaydı. 20 artı-değerin 20 talerine ne oldu? Daha önce sermaye 20'yi tüketiyordu; kendisine 20 değer kalıyordu. Şimdi 20 tüketiyor; kendisine 40 kalıyor. Öte yandan daha önce üretime giren sermaye 100 olarak kalıyordu; şimdi ise kalan 80. Bir yanda değerde bir belirlemede kazanılmış olan, öteki yanda değer olarak başka bir belirlemede kaybolmuştur. İlk sermaye gene üretim sürecine giriyor; gene 20 (tüketimi düşülünce) artı-değer üretiyor. Bu ikinci işlem sonunda yeni yaratılmış değer bir eşdeğer için yoktur. 20 taler birinci ile birlikte 40'tır. Şimdi ikinci sermayeyi ele alalım.

50 taler materyal, 20 emek ücreti (= 2 saat), 10 iş aleti. Ama 2 saatte 8 değer, yani 80 taler üretir (bunun 20'si üretim giderleri içindir). Kalan 60'tır, çünkü 20 ücreti yeniden-üretir (demek ki ücret olarak kaybolmuştur). 60 + 60 = 120. Bu ikinci işlem sonunda 20 taler *tüketimdir*, kalan 20 artı-değerdir; birinci işlemle birlikte 60 olur. Üçüncü işlemde birinci sermayede 60, ikincisinde 80; dördüncü işlemde birinci sermayede 80, ikincisinde 100. Birinci sermayenin değişim-değerinin üretici sermaye olarak azaldığı ölçüde, sermaye *değer* olarak artmıştır.*

Varsayıyoruz ki, iki sermaye de sermaye olarak fazlalığı ile birlikte kullanılabilecek durumdadır; yani fazlalık için yeni canlı emeğe karşılık olarak değişilebilecek durumdadır. O zaman aşağıdaki hesabı elde ederiz (tüketim bir kenarda bırakılmıştır): Birinci sermaye %40 üretiyor; ikincisi %60. 140'ın %40'ı, 56 eder; 140'ın %60'ı (yani 80 sermaye, 60 artı-değer) 84'tür. Birinci örnekte toplam ürün 140 + 56 = 196; ikincisinde 140 + 84 = 224. Demek ki, ikinci örnekte mutlak değişim-değeri 28 daha çoktur. Birinci sermayenin, yeni emek-zamanı satın almak için 40 taleri vardır; işsaatinin değeri 10 taler kabul edilmişti; öyleyse 40 talerle 4 yeni işsaati satın alır ve bunlar ona 80 taler üretir (40'ı ücretin karşılığını, yani 8 işsaatini verir). Sonunda 140 + 80 (yani 100 sermaye-

* *Elyazmasında üstü çizili pasaj*: Üretilen kullanım-değeri her iki örnekte aynı kalmıştır. İkinci sermaye eskisi kadar canlı emeğe kumanda ediyor ve gene o kadar malzeme ve alet harcıyor. Birinci örnekte 20 talerlik bir değer var, bu değer için henüz bir eşdeğer yoktur, ikinci örnekte 40 talerlik değer. Varsayalım ki, her iki sermaye, her ikisinin artı-değeriyle birlikte üretime girmesine yetecek kadar emeğe (ister malzeme ve hammadde yaratan emek, ister yalnız işleyen emek olsun, önemli değil) kumanda edebilecek durumdadır. O zaman birinci sermayede şu çıkar: 100 (başlangıç sermayesi) + 20 artı-değer (120): *bu 120 birincisinde, daha önceki gibi 40 üretir*; toplam 160; ikinci 80 (ilk sermaye) + 40 (120), daha önceki gibi birincisinde 40 ve ikincisinde 40 üretir =

nin yeniden-üretimi: artı-değer 40 ya da 140 yeniden-üretim; ya da birincisinde 100 taler 140 olarak yeniden-üretilir; ikinci 40, yalnızca yeni emeğin satın alınması için harcanmış olduğu için, *doğrudan* hiçbir değeri yerine koymaz — zaten olanaksız bir varsayım.) 80 üretir. 140 + 80 = 220. İkinci sermaye 140'tır; 80 taler 40 üretir; ya da 80 taler 120 olarak yeniden-üretilir; geri kalan 60 ise (çünkü *salt emek* satın almak için harcanır ve böylece doğrudan değeri yerine koymaz, kendiliğinden yeniden-üretilir ve fazlalığı sağlar) 180 olarak yeniden-üretilir; o halde 120 + 120 = 240. (40 taler birinci sermayeden daha çok, tam 2 saat artı-zaman üretir, çünkü birinci sermaye 2 saatlik artı-zamana göre birincisinde bulunmasını gerektirir). Demek ki, sonuç olarak daha büyük değişim-değeri vardır, çünkü daha çok emek nesneleşir; 2 saat daha çok artı-emek.

||45| Burada başka bir şeye daha değinmek gerekir: 140 taler %40'tan 56 veriyor; sermaye ve faiz birlikte = 140 + 56 = 196; ama elde ettiğimiz 220; buna göre 140'ın faizi 56 değil, 84 olmalıdır; bu da 140 için %60 olabilir (140:84 = 100:x; x = 8.400/140 = 60). İkinci örnekte de böyle: 140'ın %60'ı = 84; sermaye ve faiz = 140 + 84 = 224; ama elimize geçen 240; buna göre 140'ın faizi 84 değil, 100'dür; (140 + 100 = 240); yani (140:100 = 100:x; x =1.000/140). %71 $^3/_7$. Peki bu nereden geliyor? (Birinci örnekte %40 yerine 60; ikincisinde %60 yerine %70 $^3/_7$.) 40 yerine 60 olan birinci örnekte %20 fazladan elde edilmiştir; birinci örnekte 60 yerine 70 $^1/_7$, yani %10 $^1/_7$ fazladır. Öyleyse birincisi, her iki örnekteki farklılık ve ikincisi, her örnekteki fark nereden geliyor?

Birinci örnekte ilk sermaye 100 = 60 (malzeme ve iş aleti) ve 40 emek; 2/5 emek, 3/5 (materyal). İlk 3/5 hiç faiz getirmez; son 2/5 %100 getirir. Ama bütün sermaye üzerinden hesaplanınca yalnız %40 çoğalmıştır; 100'den 2/5 = 40. Ancak aynı sermaye üzerinden %100 yalnız bütün 100 üzerinden %40 verir; yani bütünün çoğalması 2/5'tir. Yeni eklenmiş 40'lık sermayenin de yalnız 2/5'i %100 çoğalmış olsaydı, bütün 16 çoğalmış olurdu. 40 + 16 = 56. Bu, 140 ile birlikte = 196'dır; 156 üzerinden gerçekten gelen %40 o zaman hep birlikte sermaye ve faizdir. 40'ın %100 çoğalması, iki katına çıkması 80'dir; 40'ın 2/5'i %100 çoğalınca 16* olur. 80'den 40'ı sermayeyi yerine koyar. 40 kazanç.

Demek ki, hesap: 100s + 40 faiz + 40s + 40 faiz = 220; ya da 140'lık sermaye 80'in faizi ile; ama şöyle hesaplasaydık: 100s + 40 faiz + 40s + 16 faiz = 196; ya da 56 faizle birlikte 140 sermaye.

Faiz fazla hesaplanmıştır, 40 sermaye için 24; ama 24 = 3/5, 40 için (3 ∞ 8 = 24); yani sermaye yanında sermayenin yalnız 2/5'i %100 büyümüştür; demek ki bütün sermaye yalnız 2/5, yani %16** büyümüş.

* "32" olması gerekiyor.
** "%40" olması gerekiyor.

%24 faiz hesabı 40 üzerinden çok fazladır (sermayenin 3/5'i üzerinden %100); 24 üzerinden 24, 3 ∞ 8 üzerinden %100'dür (40'ın 3/5'i). Ama bu bütün toplam olan 140 üzerinden 40 yerine %60 düşer; yani 40 üzerinden 24 fazla hesaplanmış oluyor (3/5), 40 üzerinden 24, %60 olur. Öyleyse, 40 faiz üzerinden %60 fazla hesaplanmış oluyor (60 = 100'ün 3/5'i). Ama 140 üzerinden 24 fazla hesaplanmış (ve bu 220'nin 196'ya olan farkıdır), önce 100'ün 1/5'i ve 100'ün 1/12'si fazla hesaplanmış; 100'ün 1/5'i = %20; 100'ün 1/12'si %$8^4/_{12}$ ya da %$8^1/_3$; dolayısıyla, hepsi birden %$28^1/_3$ fazla. Öyleyse %60 sermaye gibi bütün üzerinden değil, yalnız %$28^1/_3$ fazla; bu da %$31^2/_3$'ün farkı yapar, 140 sermayenin 40 üzerinden 24 fazla hesap edilmesine göre. Öteki örnekte de bunun gibidir.

120 üreten ilk 80'de 50 + 10 doğrudan yerine konmuştu; 20 ise kendinin üç katını yeniden-üretiyordu: 60; (20 yeniden-üretim, 40 fazlalık). 20 iş saati 60 iş saati getirirse, bunun üç katı olan değerde 60 iş saati 180 iş saati getirir.

Kâr ile artı-değerin birbiriyle karıştırılması. Carey'in yanlış hesabı. — Eski değerin korunması *için işçiye* ödeme yapmayan *kapitalist, eski sermayeyi korumak üzere işçiye verdiği izin için bir de geri ödeme ister. — Artı-değer ve kâr vb.. — Aletin ve ücretin tüketilmesinin farkı. Birincisi üretim sürecinde, ikincisi onun dışında tüketir. – Artı-Değerin çoğalması ve kâr oranının azalması. (Bastiat.)*

||IV-1|* Bu cansıkıcı hesaplama üzerinde daha fazla durmamak gerekir. İşin püf noktası doğrudan şudur: İlk örneğimizde olduğu gibi 3/5 (100'ün 60'ı) materyal ve alet, 2/5'i emek ücreti (40) olursa, sermaye %40 kazanç getirirse, sonuçta bu 140 demektir (bu %40 kazanç, kapitalistin 6 gerekli emek-saati ile 12 saat çalıştırmasına, yani gerekli emek-zamanı üzerinden %100 kazanmasına eşit sayılır). Kazanılmış olan 40 taler gene aynı koşullar altında sermaye olarak çalışmışsa —ve üzerinde durduğumuz bu noktada koşullar da değişmemiştir—, 40 talerin gene 3/5'i, yani 24 taler malzeme ve alet üzerinde 2/5 emek üzerinde kullanılmak zorundadır; o zaman da yalnız 16 emek ücreti iki katına çıkar, 32 olur, böylece 16 yeniden-üretim, 16 artı-emektir; böylece **toplamı** üretimin sonunda, 40 + 16 = 56 ya da %40. Böylece 140 toplam sermaye aynı koşullar altında 196 üretmiş olur. Birçok ekonomilerde olduğu gibi, 40 talerin salt emek ücretine, canlı emeğin satın alınmasına gittiği, dolayısıyla üretim sonunda 80 taler getirdiği kabul edilemez.

Diyelim ki, 100 sermaye belli bir dönemde %10, başka bir zaman %5 getirir, Carey ve ortaklarının[58] yaptığı gibi bundan şu sonucu çıkarmak en büyük yanlıştır: Birincisinde sermayenin üründeki payı 1/10, emeğin ise yalnız 9/10'dur; ikincisinde sermayenin payı yalnız 1/20, emeğin payı ise 19/20'dir; böylece, kâr oranı düşer, emek oranı yükselir. 100 sermaye üzerinden %10 kâr, doğal olarak sermaye açısından böyledir ve sermaye kendi değerlendirme sürecinin doğası üzerinde bir bilince asla sahip değildir, bu konuda bilinç sahibi olmak için yalnız *bunalım* zamanlarında ilgisi uyanır; konuya böyle bakınca, sermayenin değer öğeleri —materyel, alet, emek ücreti— farksız olarak %10 çoğalmıştır, yani sermaye 100 taler değerin toplamı olarak, değerlerin belli bir bütününün miktarı olarak, %10 çoğalmıştır. Gerçekte ise şu soru akla geliyor: 1) sermayenin öğeleri birbiriyle nasıl bir ilişkide, 2) sermaye ücretle birlikte —ücrette nesneleşmiş emek-saatleriyle— ne kadar

* IV. Defter burdan başlıyor. Marx birinci sayfanın üstüne şunu yazmış: Defter 4. *Aralık [18] 57. Sermaye Bölümü.* (Devam).

[58] Richard Price, *An Appeal to the Public, On the Subject of the National Debt.*, 2. baskı, Londra, 1772, ile: *Observations on Reversionary Payments...*, 2. baskı, Londra, 1772. Ayrıca bkz: Robert Hamilton, *An Inquiry Concerning the Rise and Progress, the Redemption and Present State, and the Management of the National Debt of Great Britain.*, 2. baskı, Edinburgh, 1814, s. 133.

artı-emek satın almış oldu? Sermayenin genel toplamını, değer öğelerinin birbiriyle ilişkisini biliyorsam (aslında üretim aletinin hangi parçasının süreçte aşındığını, yani gerçekten ona girdiğini de bilmem gerekir), kârı biliyorsam, ne kadar artı-emek yaratıldığını da bilirim. Sermayenin 3/5'i malzemeden oluşmuşsa (burada kolaylık olsun diye, sermayenin tamamının üretim malzemesi olduğu, tamamen üretken olarak tüketildiği varsayılıyor), yani 60 taler ise ve emek ücreti 40, 100 talerin kârı da 10 ise, 40 talerle satın alınmış nesneleşmiş emek-zamanı üretim sürecinde 50 taler nesneleşmiş emek yaratmış, yani gerekli emek-zamanının 1/4'ü %25 artı-zaman işlemiş ya da artı-değer yaratmıştır. Öyleyse işçi bir günde 12 saat çalışıyorsa, 3 saat artı-zaman çalışmıştır ve kendisini bir gün yaşatmak için gerekli emek-zamanı 9 emek-saati olmuştur. Aslında üretimde yaratılmış yeni değer yalnız 10 talerdir, ama gerçek orana göre bu 10 taler, 100 üzerinden değil, 40 üzerinden hesaplanabilir. 60 taler değer hiçbir değer yaratmamıştır; bunu yaratan işgünüdür. Öyleyse işçi, emek-gücüne karşılık değişilmiş sermayeyi, %10 değil, %25 çoğaltmıştır. Toplam sermaye %10 bir artış elde etmiştir. 40 üzerinden %25, 10 eder; 100 üzerinden yalnız %10. Böylece sermayenin kâr oranı, canlı emeğin nesneleşmiş emeği çoğalttığı oranı asla göstermez; çünkü bu artış yalnızca işçinin kendi emek ücretini yeniden-üretmesini sağlayan fazlalığa eşittir, yani kendi emek ücretini üretmek için çalışmak zorunda olduğundan daha fazla çalıştığı süreye eşittir. Yukardaki örnekte işçi, kapitalistin işçisi olmasaydı ve 100 talerde içerilmiş kullanım-değerleri karşısında sermaye karşısında bulunuyor gibi bulunmasaydı, kendi emeğinin nesnel koşulları karşısında bulunuyormuş gibi olsaydı, üretim sürecine yeniden başlamadan önce, 40 taler besin maddesine sahip olur ve bunu işgünü sırasında tüketir, 60 talerlik de aleti ve malzemesi olurdu. O zaman yalnız 3/4 gün, 9 saat çalışırdı ve günün bitiminde ürünü 110 taler değil, 100 taler olur ve bunu da tekrar, yukardaki oranlarda değişir ve sürece yeniden başlardı. Üstelik de 3 saat daha az çalışmış olurdu; yani %25 artı-emek tasarruf etmiş olurdu, bu da, 40 taler geçim aracı ile onun emek-zamanı arasındaki değişim üzerinden %25 artı-değere eşittir; malzeme ve alet hazır bulunacağı için üç saat daha fazla çalışınca da, %10'luk bir yeni kazanç sağladığını söylemek aklına gelmezdi, %25'lik bir yeni kazanç sağlardı; çünkü bir çeyrek daha fazla geçim aracı satın alabilirdi; 40 talerlik yerine, 50 talerlik. Kendisi için kullanım-değerinin önemli olduğu işçiye yalnızca geçim aracının değeri olurdu.

40 talerde nesneleşmiş 9 emek-saatinin 12 canlı emek-saati karşılığında değişilmesiyle yeni kazanç ||2| sağlanmaması, yani bu kısım üzerinden %25 artı-değer yaratılmadığı, tersine, toplam sermayenin aynı oranda %10 çoğaldığı —60'ın %10'u 6 ve 40'ın 4 eder—, bir aldat-

macadır ve adı kötüye çıkmış Dr. Price'in *bileşik faiz hesabı* bu aldatmacaya dayanır; bu hesap da **zavallı** Pitt'i **azalan fon** saçmalığına götürmüştür. Kazancının artışının artı-emek-zamanı ile —mutlak ve göreli— özdeşliği yoluyla sermayenin birikimi için nitel bir sınır sağlanmıştır, bu, *işgünüdür*, işçinin emek-gücünün 24 saat içinde etkin olabileceği zamandır —üretken gücün gelişmesinin derecesidir— ve aynı andaki işgünlerinin sayısını anlatan nüfustur vb.. Tersine, bu kazancın artışı, yalnız faiz olarak — yani sermayenin herhangi bir düşsel etki yoluyla çoğaldığı oran olarak alınınca, dıyla ancak nicel bir sınır vardır ve böyle bir durumda, sermayenin neden her sabah yeniden sermaye olarak ortaya çıkmadığı, faizinden, sonsuz geometrik akış içinde yeniden faiz yaratmadığı kesinlikle anlaşılmaz. Price'ın faiz artışının *olanaksızlığını* iktisatçılar pratikte görmüşlerdir; bunun içerdiği yanlışı ise ortaya çıkarmamışlardır.

Üretimin sonunda sağlanan 110 talerden 60 taler (malzeme ve alet) değer olduklarına göre, hiçbir değişikliğe uğramamıştır. İşçi onlardan bir şey almamış ve onlara bir şey eklememiştir. Kuşkusuz, işçinin nesneleşmiş emeğin değerini, **emeğinin canlı emek olması olgusuyla** sermayeye karşılıksız bırakması, kapitalist bakış açısından, sanki işçi hâlâ emeğin nesnel uğraklarıyla, nesnel koşullarıyla, ilişkiye girmeye izin almak için kapitaliste ödeme yapmak zorundaymış gibi görünür. Geri kalan 50 talere gelince, bunun 40 taleri şimdi salt sağlamayı değil, *gerçek yeniden-üretimi* temsil eder, çünkü sermaye bunu ücret biçiminde kendi üzerinden çıkarır ve işçi ise onu tüketmiştir; 10 taler üretimi yeniden-üretimden ötede, yani 1/4 artı-emeği (3 saatlik) temsil eder. Üretim sürecinin ürünü yalnız bu 50 talerdir. Bundan dolayı işçi, yanlış olarak ileri sürüldüğü gibi, ürünü kapitalistle, kendisi 9/10 almış gibi paylaşsaydı, 40 taler almazdı (kendisi zaten bunu önceden almış, karşılığında yeniden-üretmiştir; gerçekte ise sermayeye tam olarak geri ödemiş ve sermaye için eldeki değeri satın alma yoluyla karşılıksız korumuştur), bu da yalnız 8/10 eder; onun alması gereken 45 olurdu, bunun da sermayeye bıraktığı yalnız 5 olurdu. Öyleyse kapitalist, 100 talerle başladığı üretim sürecinin ürünü olarak sonunda yalnız 65 taler alırdı. Ama yeniden-üretilmiş 40 talerden işçi hiçbir şey almaz, 10 taler artı-değerden de ona bir şey kalmaz. Yeniden-üretilmiş 40 taler, yeniden ücret olarak iş görmek, yani aynı zamanda sermayeye canlı emeğin satın alınması için hizmet etmek üzere belirlenmiş diye anlaşılırsa, o zaman, eğer ilişki sözkonusu ise, yalnızca denebilir ki, 9 saatlik nesneleşmiş emek (40 taler) 12 saatlik canlı emek (50 taler) satın alır ve böylece değerlendirme sürecinin gerçek ürünü üzerinden %25 artı-değer (kısmen emek ücreti için fon olarak yeniden-üretir, kısmen de artı-değer olarak yeniden-üretir) yapar.

Yukarıda 100 başlangıç sermayesi vardı:

Emek koşulları:	Alet:	Emek-ücreti	
50	10	40	Üretilmiş artı-kazanç 10 taler. (%25 artı-zaman). Toplam 110 taler.

Şimdi şöyle olduğunu varsayalım:
60–20–20. Sonuç 110 taler olsun; o zaman normal iktisatçı der ki, ve daha normal kapitalist der ki, sermayenin bütün bölümlerinde eşit ölçüde üretim olmuştur. Gene 80 taler sermaye ancak korunur; onun değerinde bir değişiklik olmamıştır. Yalnız 20 taler 30 karşılığında değişilmiş olur; böylece artı-emek, daha önceki gibi %25 değil, %50 çoğalmıştır.
Üçüncü durumu alalım:

	[Emek koşulları]	[Alet]	[Emek ücreti]	
100:	70	20	10,	sonuç 110.

Böylece değişmeyen değer 90. Yeni ürün 20; dolayısıyla artı-değer ya da artı-zaman %100. Burada üç örnek var, bunlarda hep tüm sermayenin kârı 10'dur, ama canlı emeğin satın alınması için sarfedilen nesneleşmiş emek üzerinden yaratılmış yeni değer %25'tir, ikinci örnekte bu %50, üçüncüsünde %100'dür.*⟩
Bu körolası yanlış hesaplar yerin dibine batsın. Ama **zararı yok. *Yeniden başlayalım.***
Birinci örnekte şunlar vardı:

Değişmeyen değer	Ücretli emek	Artı-Değer	Toplam
60	40	10	110

Bir işgününü hep 12 saat sayıyoruz. (İşgününün arttığını, örneğin daha önce yalnız x saat olduğunu, bu kez ise x+b saat, ve üretken gücün değişmediğini, her iki etkenin değişken olduğunu da kabul edebilirdik.)

‖3‖	Saat	Taler	
İşçinin ürettiği	12	50	ise
o zaman	1	$4^1/_6$,	
o zaman	$9^3/_5$	40	} 12 saatte
o zaman	$2^2/_5$	10	} 50 taler

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: Birinci örnekte işçi, 3/4 işgünü nesnelleşmiş emek için 12 saatlik tam bir işgünü veriyor ve bu yüzden 30 saatlik artı-zaman çalışıyordu. İkinci örnekte işçinin gerekli-emek zamanı 20 talere eşittir: artı-emeği 10 talere eşittir.

Öyleyse işçinin gerekli-emeği $9^3/_5$ saattir (40 taler; dolayısıyla artı-emek $2^2/_5$ saat (10 talerlik değer). $2^2/_5$ saat, işgününün beşte-biridir. İşçinin artı-emeği 1/5 gündür, yani 10 talerlik değere eşittir. Bu $2^2/_5$ saati sermayenin canlı emeği karşılığında değişimde $9^3/_5$ saat nesneleşmiş emek-zamanı üzerinden kazandığı yüzde olarak alırsak, $2^2/_5$:$9^3/_5$= 12/5:48/5, yani = 12:48 = 1:4. Dolayısıyla sermayenin 1/4'ü = aynı yüzde üzerinden %25. Bunun gibi 10 taler: 40 taler = 1:4 = %25. Şimdi bütün sonucu özetleyelim:*

Birinci örnekte, ikincisinde olduğu gibi, 100 toplam sermaye üzerinden kâr %10'dur, ama birinci örnekte üretim sürecinde sermayenin sağladığı gerçek artı-değer 25, ikincisinde %50'dir.

N° I'deki örnekler gibi n° II'de de aslında aynı koşullar olanaklıdır. Ama birbirleriyle ilişkileri bakımından bu koşullar n° II'de anlamsızdır. Malzeme ve alet 60'tan 80 talere yükselmiş, emeğin verimliliği saatte $4^1/_6$ talerden $2^2/_4$ talere düşmüş ve artı-değer %100 artmıştır. (Ama desek ki, ücret için ek gider birinci örnekte daha çok işgününü, ikincisinde daha az işgününü gösteriyor, o zaman varsayım doğrudur.) Gerekli emek ücretinin, yani emeğin taler olarak gösterilen değerinin düşmesi, aslında önemsiz olabilir. Bir emek-saatinin değerinin ister 2, ister 4 taler olarak gösterilmesi halinde de, hem birinci hem ikinci örnekte 12 emek-saatinin ürünü (dolaşımda) 12 emek-saati karşılığında değişilir ve her iki durumda artı-emek artı-değer olarak ortaya çıkar. Varsayımın anlamsızlığı şundan ileri geliyor: 1) En düşük emek-zamanını 12 saat olarak aldık; dolayısıyla daha çok ya da daha az işgünü getiremiyoruz; 2) bir tarafta ne kadar çok sermaye büyütürsek, hem *gerekli-emeği*, hem de onun değerini o kadar çok azaltmak zorunda kalıyoruz; oysa değer aynı kalıyor. İkinci durumda fiyatın yükselmesi gerekirdi. İşçinin daha az emekle yaşayabilmesi, yani aynı nicelikte saat içinde daha çok üretmesi, gerekli emek-saati için olan talerin azalmasında ||4| değil, gerekli emek-saatinin sayısında kendini göstermeliydi. Örneğin işçi birinci durumda $4^1/_6$ taler alır, ama bu değerin kullanım-değeri, değeri anlatmak için (fiyatı değil); *değişmeyen* değer olmak gerekir, o kadar çoğalırsa, artık bu, birinci örnekte olduğu gibi değil, işçinin canlı emek-gücünün üretimi için yalnız 4 saat olur, böylece de bunu değerin fazlalığında gösterilmiş olarak bulurduk. Oysa burada, koyduğumuz koşullara göre, değişen olarak "değişmemiş değeri" görüyoruz, ve burada yeniden üretken emeğe ek olarak değişmeyen durumda olan %10 değişmemiştir, bununla birlikte, aynı emeğin çeşitli yüzdelerini göstermektedir. Birinci durumda değişmemiş

* Bkz: İzleyen sayfadaki tablo

N° I	Başlangıç sermayesi:	Değişmeyen değer:	Ücret için yeniden-üretilmiş değer	Üretimin artı-değeri	Genel toplam	Artı-zaman ve artı-değer	Değişilen nesneleşmiş emek üzerinden %
	100 tal.	60 tal.	40 tal.	10 tal.	110 tal.	$2^2/_5$ saat ya da 10 tal. ($2^2/_5$ emek)	%25

(*İş aletinin,* bunun değerinin, yalnız yerine konması değil, yeniden-üretilmesi gerektiği söylenebilir; çünkü bu, yıpranıyor, üretimde tüketiliyor. Bu nokta, ***sabit sermaye*** ile ilgili olarak ele alınabilir. Aslında aletin değeri malzemenin değerine aktarılıyor; bu değer, nesneleşmiş emek olduğuna göre, yalnız biçimini değiştirir. Yukarıdaki örnekte malzemenin değeri 50 ve iş aletinin değeri 10 idi, şimdi ise, alet 5 oranında yıpranmıştır, malzemenin değeri 55, aletin değeri 5 olmuştur; tamamen kaybolursa, malzemenin değeri 60'a erişmiştir. Bu, basit üretim sürecinin öğesidir. Alet, ücret gibi, *üretim sürecinin dışında* tüketilmemiştir.)

Şimdi ikinci varsayıma gelelim:

Başlangıç sermayesi:	Değişmeyen değer:	Ücret için yeniden-üretilmiş değer	Üretimin artı-değeri	Genel toplam
100 tal.	80 tal.	20 tal.	10 tal.	110 tal.

İşçi 12 saatte 30 taler üretirse, 1 saatte $2^2/_4$ taler, 8 saatte 20 taler, 4 saatte 10 taler üretir. 10 taler, 20 taler üzerinden %50'dir; 8 saat üzerinden 4 saat; artı-değer = 4 saat, 1/3 gün ya da 10 taler artı-değer.

O halde:

N° II	Başlangıç sermayesi:	Değişmeyen değer:	Ücret için yeniden-üretilmiş değer	Üretimin artı-değeri	Genel toplam	Artı-zaman ve artı-değer	Sermaye üzerinden %
	100 tal.	80 tal.	20 tal. 8 saat	10 tal.	110 tal.	4 saat 10 taler 2 işgünü	%50

değer ikinci durumdakinden daha küçüktür, ama emeğin toplam ürünü daha büyüktür; çünkü 100'ün bir parçası daha küçük olunca öteki parçasının daha büyük olması gerekir; ve aynı zamanda, saptanmış mutlak emek-zamanının aynıdır; çünkü, ayrıca emeğin toplam ürünü azalır, buna karşılık "değişmemiş değer" büyür ve bu değer küçüldüğü gibi de büyürse, bu emek-zamanı için, daha çok sermaye kullanıldığı oranda daha az emek ürünü (mutlak ürün) elde ederiz. 100 gibi belli bir toplamdan daha çoğunun "değişmemiş değere" konulması halinde, daha az emek-zamanında kullanılabileceği ve, dolayısıyla, *göreli olarak* konulmuş sermaye üzerinden genellikle daha az yeni değer yaratılabileceği için bu kez tamamen doğru bir sonuç alınmış olur; ama o zaman, sermaye için kârın olanaklı bulunması için, *emek-zamanının* buradaki gibi değişmez olmaması zorunludur, ya da değişmez durumda ise, *emek-saatinin değerinin buradaki gibi* daha saptanmış olması gerekir ve bu da, "değişmemiş değer" daha büyükse ve *artı-değer daha büyükse,* olanaklı değildir; emek-saatlerinin *sayısının* daha az olması gerekir. Ancak aldığımız örnekte öngörülen budur. Birinci durumda, 12 saat çalışmayla 50 taler, ikinci durumda yalnızca 30 taler üretildiğini varsayıyoruz. Birinci durumda, işçiyi $9^3/_5$ saat çalıştırıyoruz; ikinci durumda, saatte daha az üretmesine karşın yalnızca 6 saat. ***Bu saçma.***

Başka türlü kavrandığında, bu sayılarda doğru bir şey yok mudur? Emeğe oranla, sermayenin öğelerine göreli olarak daha çok malzeme ve alet girer girmez, göreli değerin büyümesine karşm mutlak yeni değer azalmıyor mu? Verilen sermaye oranında daha az canlı emek kullanılıyor; dolayısıyla, bu canlı emeğin fazlalığı da emek giderlerine göre daha büyük olursa ve dolayısıyla işte bu yüzde oranı emek ücreti ile ilgili olarak büyürse, yani gerçekten tüketilmiş sermaye üzerinden olan yüzde oranı büyürse, mutlak yeni değer, daha az iş malzemesi ve alet (özellikle bu, değişmeyen değerin, yani üretim süreci yoluyla değer olarak değişmeyen değerin değişiminde ana noktadır) kullanan ve daha çok canlı emek harcayan sermayede olduğundan göreli olarak zorunlu halde daha küçük müdür? Yalnızca göreli olarak daha çok canlı emek kullanıldığı için? O zaman üretken gücün büyümesi iş aletinin çoğalmasına eşit olur, çünkü bunun artı-değeri, daha önceki üretim tarzında olduğu gibi, kullanım-değeri ile üretken gücü ile orantılı değildir ve aynı sayı ile ilişkili olmayınca da üretken gücün salt çoğalışı artı-değer yaratır. Üretken gücün, aletin değerinin —sermayenin giderlerinde aletin kapladığı hacmin— büyümesinde dile gelmesi gereken çoğalışı, zorunlu olarak malzemenin çoğalışını da yanında götürür, çünkü daha çok ürünün üretilebilmesi için daha çok malzemenin işlenmesi gerekir. (Üretken gücün çoğalması ise aynı zamanda

nitelikle ilgilidir; ancak yalnızca belli nitelikte varolan ürünün niceliği ile; varolan belli bir nicelik için nitelikte; her ikisi ile ilgili olabilir.) Artı-emek orantılı olarak şimdi daha az (zorunlu) emek, gerekli olduğundan daha az, doğrudan sermaye için daha azcanlı emek varolmasına karşın, onun artı-değeri bununla çoğalamaz, artı-değer tüm sermayeye oranla azaldığı halde, yani kârın oranı denilen şey azaldığına göre, çoğalamaz mı? Örneğin 100'lük sermaye alalım. İlkin malzeme 30 olsun. Alet 30 (toplam 60 değişmeyen değer). Emek ücreti 40 (4 emek-günü). Kâr 10. Burada emek ücretinde nesneleşmiş emek üzerinden kâr %25, yeni değer ve sermaye bakımından %10. Şimdi malzeme 40, alet 40 olsun. Verimlilik iki katına çıksın, böylece yalnız 2 daha fazla işgünü gerekli olsun = 20. Diyelim ki, mutlak kâr 10 daha azdır; yani toplam sermaye üzerinden kâr. Kullanılan emek üzerinden kâr %25'ten daha fazla, yani verilen örnekte 20'nin yalnız dörtte-birinden daha fazla olamaz mı? Aslında 20'nin üçte-biri $6^{2}/_{3}$'tür; yani 10'dan daha ||5| azdır, ama kullanılan emek üzerinden %$33^{1}/_{3}$'tür, oysa bundan önceki durumda yalnız %25 idi. Burada sonunda yalnız $106^{2}/_{3}$ elde edebilirdik, oysa daha önceki durumda, 110 olurdu ve gene aynı toplamla (100) artı-emek, fazla kazanç, kullanılan emek üzerinden birincisinden daha büyük olurdu; ama %50'den kesinlikle daha az emek kullanıldığı için, öte yanda kullanılan emek üzerinden daha büyük kâr birincisine göre yalnız $8^{1}/_{3}$ daha fazla tuttuğu halde, mutlak sonuç daha az olur, yani kâr da toplam sermaye üzerinden daha azdır. Çünkü 20 ∞ $33^{1}/_{3}$, 40 ∞ 25'ten daha küçüktür. Bu durum, bütünü içinde pek şaşırtıcıdır ve ekonomide genel bir örnek olarak geçerli olamaz; çünkü iş aletinin çoğaldığı, işlenen malzemenin çoğaldığı varsayılmıştır, oysa hem göreli işçi sayısı, hem de mutlak işçi sayısı azalmıştır. (Doğal olarak iki etken bir üçüncüye eşit olursa, öteki büyüdüğü için birisi küçülmek zorundadır.) Ama iş aletinin, sermayede aldığı değere göre büyümesi ve iş malzemesinin göreli olarak azalmış emekle birlikte değer bakımından çoğalması, bütünün içinde işbölümünü koşul yapar, yani kullanılan sermayenin büyüklüğü ile aynı oranda olmasa bile, işçilerin çoğalmasını hiç değilse mutlak olarak gerektirir. Bununla birlikte, örneğin her işçinin bizzat baskı işinde kullanabileceği litografi makinesini ele aldığımızda, yeni icat edilmiş aletin *değerinin*, bu el aletlerinin icadından önce 4 işçinin kullandığı değerden daha büyük olduğunu kabul edelim; makine için şimdi 2 işçiden fazlası gerekli olmasın; (burada, alet cinsinden birçok makinede olduğu gibi, işin daha fazla bölünmesi asla sözkonusu değildir, tersine nitel bölünme ortadan kalkar); aletler başlangıçta yalnız 30 değerinde olmuştur, ama gereken emek (yani kâr etmesi için kapitaliste gereken 4 işgünüydü.) Emeğin bu niteliği ile tamamen kaybolduğu, bir nokta dışında hava ısıtıcı

borular gibi makineler vardır; boru bir noktada açılır; bunu başka borulara aktarmak için işçi gerekli değildir. Bu, genel olarak, eskiden gücün, maddi biçimde, önceleri ateşçiler kadar işçiler tarafından bir yerden başka bir yere taşındığı, borunun bir odadan ötekine götürüldüğü, şimdi ise bunun fiziksel süreç olduğu, şu kadar ve bu kadar işçinin emeği olarak göründüğü (bkz: Babbage[59]) durum sözkonusudur. İşçi bu litografi makinesini geçim kaynağı olarak, kullanım-değeri olarak değil de sermaye olarak kullanırsa, malzeme zorunlu olarak çoğalır, çünkü işçi aynı süre içinde daha çok baskı yapabilir ve dolayısıyla da kâr sağlar. Bu litografi ile 40'lık alet, 40'lık da malzeme, 2 işgünü (20) kullanalım, bunlar işçiye %$33^1/_3$, yani 20 nesneleşmiş emek-zamanı üzerinden $6^2/_3$ getirsin, o zaman onun sermayesi 100'den gelen öteki sermaye gibi 100 olur ve ona yalnız %$6^2/_3$ getirir, ama kullanılan emek üzerinden $33^1/_3$ kazanır; öteki ise 10 sermaye, kullanılan emek üzerinden yalnız %25 kazanır. Kullanılan emek üzerinden elde edilmiş değer daha küçük olabilir, ama toplam sermayenin kârları, sermayenin öteki öğeleri oran bakımından daha küçük olunca, daha büyüktür. Gene de toplam sermaye üzerinden %$6^2/_3$ ve kullanılan emek üzerinden %$33^1/_3$ ile yapılan iş, başlangıçta emekten %25'e ve toplam sermayeden %10 kâra dayalı işe göre daha kârlı olabilir. Diyelim ki, örneğin tahıl vb., işçinin geçiminin değer olarak %25 pahalılanması kadar yükselmiştir. 4 işgünü şimdi birinci litografa 40 yerine 50'ye malolur. Aletleri ve malzeme aynı kalmıştır: 60 taler. Dolayısıyla, onun 110 sermaye koyması gerekir. 110 sermaye ile kârı, 4 işgünü için 50 taler üzerinden 12 (%25) olur. O halde 110 üzerinden 12 taler; (yani 110 toplam sermaye üzerinden %$9^1/_2$). Öteki litograf: makine 40; malzeme 40; ama 2 işgünü 20 yerine ona %25 daha fazlaya malolur, yani 25. Öyleyse 105 yatırım yapması gerekir; emek üzerinden artı-değeri %$33^1/_3$, yani 1/3, o halde $8^1/_3$'tür. Böylece 105 üzerinden $8^1/_3$ kazanır; %$13^1/_8$. O halde 10 yıllık bir dönemde, yukarıdaki **ortalama** bölümlere göre 5 kötü ve 5 iyi güz mevsimi olduğunu varsayalım; o zaman birinci litograf, ikinciye karşılık ilk 5 yılda 50 taler faiz kazanır; ikinci 5 yılda $45^5/_6$; toplam $95^5/_6$ taler; 10 yıl üzerinden ortalama faiz $9^7/_{12}$ talerdir. Öteki kapitalist ilk 5 yılda $31^1/_3$; ikinci 5 yılda $65^5/_8$; toplam $96^{25}/_{24}$ taler; 10 yılın **ortalaması** $9^{84}/_{120}$ kazanmış olur. N° II aynı fiyata daha çok malzeme işlediği için daha ucuza satar. Buna karşılık denebilir ki, daha çok alet eskittiği için daha pahalıya maleder; çünkü özellikle daha çok makine değeri kullandığı ölçüde bu oran aynıdır, aynı oranda daha çok malzeme eskitir; yalnız, ||6| makinelerin aynı ölçüde daha çok yıprandığı, yani daha çok malzeme işledikleri aynı süre içinde yerlerine kon-

[59] Charles Babbage, *Traité sur l'économie des machines...*, s. 20-21.

ması gerektiği gerçekte yanlıştır. Ancak bütün bunların yeri burası değildir. Makinenin değeri ile malzeme arasındaki oran, her iki örnekte değişmez varsayılmıştır.

Daha çok emek kullanan, daha az malzeme ve makine kullanan, ama toplam sermaye üzerinden daha yüksek oranda kazanan daha küçük bir sermaye; daha çok makine, daha çok malzeme, göreli olarak daha az, ama mutlak olarak aynı nicelikte emek kullanan ve daha verimli olan daha az emek üzerinden olduğu için, bütün üzerinden daha küçük oranda kazanan, işbölümünü kullanan vb. daha büyük bir sermaye varsayarsak, o zaman bu örnek önem kazanır. Bu arada, makinenin kullanım-değerinin (yukarda bu varsayılmamıştı) kendi değerinden epeyce büyük olduğunu; yani üretimde kullanıldığı sırada yitirdiği değerin, üretimin çoğalması ile aynı oranda olmadığını varsaymak gerekir.

Dolayısıyla yukardaki gibi baskı makinesi (birincisinde baskı makinesi, ama el baskısı; ikincisinde kendi kendine işleyen makine).

Sermaye I, 100 üzerinden, malzemede 30; el baskısında 30; emekte 4 işgünü = 40 taler kullanıyor; kazanç %10; öyleyse canlı emek üzerinden %25 (artı-zamanın dörtte-biri).

Sermaye II, 200 üzerinden malzemede 100, *baskı* makinesinde 60, 4 işgünü (40 taler) kullanıyor; kazancı dört işgünü üzerinden $13^1/_3$ taler = 1 işgünü ve 1/3, buna karşılık birinci örnekte yalnız 1 işgünü; genel toplam: $213^1/_3$. Yani %$6^2/_3$, oysa birinci örnekte %10. Gene de bu ikinci örnekte kullanılan emek üzerinden artı-değer $13^1/_3$'tür, birincisinde yalnız 10'dur; birincisinde 4 günlük işin 4 gününde 1 artı-gün; ikincisinde 4 [günlük iş] $1^1/_3$ artı-gün yaratıyor. Ama toplam sermaye üzerinden kâr oranı üçte-birdir ya da birincisine göre %$33^1/_3$ daha azdır; kazancın genel toplamı 1/3 daha fazladır. Şimdi diyelim ki, malzeme ve baskı kağıdı birinci sermayede 30, ikinci sermayede 100'dür; alet aynı süre içinde, 10 yılda ya da 1/10 yılda tükeniyor. O zaman n° I malzemede 30'un 1/10'unu, yani 3'ü yerine koyacaktır; n° II ise 60'ın 1/10'unu, yani 6. Daha sonra malzeme, yukarıdaki örnekte gözönüne alınan yıllık üretime her iki tarafta da (4 işgünü 3 ayın günleri olarak geçerli olabilir) girmiyor.*

* Burada şu kısmın üstü çizilmiş:

Sermaye I, 200 tabaka kağıdı 30 malzeme + 3 alet, + 50 üretim öğesi (nesneleşmiş emek-zamanı (bunda kâr 3) = 83 üzerinden satıyor.

Sermaye II ise 200 tabakayı 100 malzeme + 6 alet + $53^1/^3$ (nesneleşmiş emek = $159^1/^3$ üzerinden satıyor.

Sermaye I dolayısıyla bir basılı kağıdı 83/100 taler; yani 2 gümüş para 9 fenik üzerinden satıyor.

Sermaye II de dolayısıyla 1 basılı kağıdı 159/100 taler + 10/100 gümüş para = 39 gümüş para 10 fenik üzerinden satıyor.

Sermaye I, baskı kağıdı olarak 30 malzeme + 3 alet + 50 (nesneleşmiş emek-zamanı) (üretim zamanı)* = 83'e satıyor.

Sermaye II, 100 baskı kağıdını 100 malzeme + 6 alet + $53^1/_3$ (nesneleşmiş emek-zamanı) (üretim zamanı) = $159^1/_3$'e satıyor.

Sermaye I, 30 baskı kağıdını 83 talere satıyor; 1 tabaka 83/30 taler = 2 taler 23 gümüş para.

Sermaye II, 100 tabakayı 159 taler 10 gümüş paraya satıyor; 1 tabaka 159 taler 10/100 gümüş para = 1 taler, 9 gümüş para 10 fenik.**

Açıkça görülüyor ki, sermaye I, aşırı ölçüde pahalıya sattığı için iflas etmiştir. Birinci örnekte kâr toplam faiz üzerinden %10 ve ikincisinde yalnız %$6^2/_3$ olmasına karşın, birinci sermaye emek-zamanı üzerinden yalnız %25 almış, oysa ikincisi $33^1/_3$ alıyor. Sermaye I'de gerekli-emeğin kullanılan toplam sermayeye oranı daha büyüktür ve bundan dolayı artı-emek vardır, oysa bu sermaye II'de kesinlikle daha küçüktür, daha küçük toplam sermaye üzerinden kârın oranı daha büyük olduğu halde. 4 işgünü 60 üzerinden, 160 üzerinden 4'e göre daha büyüktür; birincisi 15 sermaye üzerinden 1 işgünüdür; ikincisinde 40 üzerinden 1 işgünüdür. Ama ikinci sermayede emek daha üretkendir (bunun nedeni, hem daha önemli bir makine kitlesinin olması; dolayısıyla bunların sermayenin değerleri arasında daha büyük bir yer alması; hem de daha çok artı-emek çalışan, dolayısıyla aynı süre içinde daha çok malzeme tüketen işgününün ||7| kendini gösterdiği daha büyük malzeme olması). Daha çok artı-zaman yaratır (göreli artı-zaman, yani üretken gücün gelişmesinin sonucu olarak sağlanan). Birinci örnekte, artı-zaman 1/4, ikincisinde 1/3'tür. Bu yüzden aynı süre içinde daha çok kullanım-değeri, daha büyük bir değişim-değeri yaratır; ama sonuncusu birincisiyle aynı oranda değildir, çünkü, gördüğümüz gibi değişim-değeri emeğin verimliliği gibi aynı sayısal oranda çoğalmaz. Bu yüzden kesir fiyat, üretimin toplam fiyatından daha küçüktür — yani kesir fiyat üretilmiş kesir fiyatların miktarı ile çarpılınca daha büyüktür. İş günlerinin genel toplamı n° I'de olduğu gibi göreli olarak daha küçük olduğu halde, *mutlak olarak daha büyük* olduğunu kabul etseydik, konu daha göze çarpıcı hale gelirdi. Böylece, daha büyük sermayenin, daha çok makine ile çalışan sermayenin kârı, daha küçük sermayenin, göreli ya da mutlak olarak daha çok canlı emekle çalışan sermayenin kârından daha küçük olur, çünkü *canlı emek*

Dolayısıyla, örnek yanlış seçilmiştir ve fiyatlar doğru değildir. — Öyleyse diyelim ki, *malzeme 90; makine 60; 50'den 5 işgünü*. Ya göreli daha çok işçi ya da daha çok malzeme olmalıdır (yani daha çok verimlilik).

N° I'de 15 malzemeye vb. 1 işgünü düşüyor.

* "(üretim zamanı)" ekleme işareti konmaksızın "(nesneleşmiş emek-zamanı)" üstünde duruyor.

** "9 gümüş para 10 fenik" yerine "17 gümüş para 8 fenik" *olmalı*.

üzerinden gerçekleştirilen daha büyük kâr, kullanılan canlı sermayenin toplam sermayeye göre daha düşük oranda bulunduğu bir toplam sermayeye bölününce, *canlı emek üzerinden gerçekleştirilen daha küçük kârdan,* daha küçük toplam sermayeye göre daha büyük bir oranda bulunan kârdan daha küçük olur. Ama n° II'de oranın, daha çok malzeme işlenebilmesi ve değerin daha büyük kısmının iş aletine yatırılması biçiminde olması, yalnızca emeğin verimliliğinin ifadesidir.

Daha büyük ve daha verimli toplam sermaye üzerinden kâr oranı daha küçük olduğu için işçinin payının daha büyüdüğü, öte yandan bunun tam *tersine* işçinin artı-emeğinin de büyüdüğü savında sımsıkı direnmiş olan zavallı Bastiat'nın[60] —bay Proudhon ona ne yanıt vereceğini bilememişti— ünlü kurnazlığı işte budur.

Ricardo'nun da konuyu anlamadığı anlaşılıyor;[61] **yoksa,** kârın dönemsel düşüşünü, yalnızca tahıl fiyatlarının (ve bununla birlikte rantın) yükselişinden ileri gelen ücret yükselişi ile açıklamaya kalkmazdı. Ancak ***aslında*** artı-değer —kârın temeli olmakla birlikte, aynı zamanda **genel olarak** kabul edilmiş kâr kavramından farklı oluşu bakımından— hiç geliştirilmemiştir. Zavallı Bastiat verilen örnekte belki şöyle demiş olabilir: Birinci örnekte kâr %10 (yani 1/10), ikincisinde yalnız %$3^1/_3$, yani 1/33* (yüzdenin parçasını atalım) olduğu için, işçi birinci örnekte 9/10, ikincisinde 32/33 alır.** Ne her iki örneğin birinde oran, ne de bunların birbirleri arasındaki oran doğrudur.

Sermayenin yeni değerinin *ilgisiz toplam değer* olan sermaye ile daha sonraki ilişkisine gelince (üretim sürecine geçişimizden önce sermaye bize yalnızca böyle görünüyordu ve sürecin sonunda gene öyle görünmesi gerekir), bunu kısmen, yeni değerin yeni bir belirleme bulduğu *kâr* başlığı altında, kısmen de *birikim* başlığı altında geliştirmek gerekir. Burada bizim için önce sözkonusu olan yalnız, artı-değerin doğasını, gerekli emek-zamanı dışında sermaye tarafından işleme konulmuş, mutlak ya da göreli emek-zamanının eşdeğeri olarak geliştirmektir.

Alette bulunan değer öğesinin üretim eyleminde tüketimin üretim aletini malzemeden hiç ayıramaması —henüz yalnız artı-değerin getirilmesinin açıklandığı bu noktada kendi kendini değerlendirmedir—, bu tüketimin basit üretim sürecinin kendisine ait olmasından, yani bu süreçte —kendiliğinden buna yeniden başlama yeteneğini bununla elde etmiştir— tüketilen aletin değerinin (ister *basit kullanım-değerinin* kendisinin aleti, ister değişim-değerinin aleti olsun, üretim işbölümüne

[60] Bkz: *Gratuité du crédit,* s. 130-131 ve 133-157.

[61] Bkz: D. Ricardo; *On the Principles...,* s. 119-122 ve VI. bölümün tamamı.

* %$3^1/^3$'ün %$6^1/^4$, 1/33'ün 51/16 *olması gerekir.*

** 32/33'ün 15/16 *olması gerekir.*

kadar varınca ve hiç değilse fazlalık değişilince) değerde (değişim-değeri) ya da ürünün kullanım-değerinde yeniden bulunması gereğinden ileri gelir. Alet kullanım-değerini, hammaddenin değişim-değerinin yükselmesine yardım ettiği ve araç olarak emeğe hizmet ettiği ölçüde yitirir. Bu noktanın gerçekten araştırılması gerekir, çünkü sermayenin korunmuş olarak kalan bir kısmı olarak değişmeyen değerle, yeniden-üretilen (sermaye için *yeniden-üretilen;* emeğin gerçek üretimi açısından — *yeniden-üretilen*), yeni üretilen kısmı arasındaki ayrım oldukça önemlidir.

Aynı andaki işgünlerinin çoğalması. (Sermayenin birikimi.) *Makineler. — Sermayenin değişmeyen kısmının, emek ücretine yatırılan değişen kısmına oranla büyümesi = emeğin verimliliğinin büyümesi. — Verimlilik artışında sermayenin, aynı sayıda işçiyi istihdam etmek üzere büyümesi gereken oran.*

Şimdi *değere üretken güçlerin artışından doğan bir şey olarak bakan sorunu bir çözüme bağlamanın* zamanıdır. Gördük ki, bir *artı-değer* (salt daha büyük kullanım-değeri değil), artı-emeğin mutlak büyümesi durumunda olduğu gibi yaratılır. Belli bir sınır konmuşsa, örneğin diyelim ki, işçi *bütün* bir gün için geçim araçları üretmek üzere yalnız yarım gün çalışacaksa —doğal sınıra böylece erişilmişse—, bu sınırda işçi belli bir emek niceliği ile artı-emek sağlıyorsa, mutlak emek-zamanının çoğalması, ancak, **aynı zamanda** daha çok işçinin kullanılması, gerçek işgününün yalnız uzatılması yerine kendiliğinden çoğalması yoluyla olanaklıdır (tek işçi, varsayımımıza göre, ancak 12 saat çalışabilir; 24 saat artı-zaman kazanılacaksa, bunda 2 işçinin çalışması gerekir). Bu durumda, sermaye, kendi kendini değerlendirme sürecine girmeden önce, işçi ile değişim olgusunda 6 emek-saati fazladan satın almak, böylece kendinden daha büyük bir kısmı vermek zorundadır; öte yandan işlenecek malzemeye ortalama olarak daha çok yatırım yapması gerekir (*yararlanılabilen* işçinin fazla oluşu, yani çalışan nüfusun çoğalmış olması gerektiği bir yana). Dolayısıyla, daha sonraki değerlendirme sürecinin ||8| olanağı, sermayenin ondan önceki birikimine bağlıdır (maddi varlığı yönünden). Buna karşılık üretken güç ve dolayısıyla da göreli artı-zaman büyürse, —şimdiki bakış açısından sermaye hâlâ doğrudan geçim nesnesi, hammadde vb. üreten olarak görülebilir— ücret için daha az gider gereklidir ve malzemedeki büyüme değerlendirme sürecinin kendisi yoluylasağlanmıştır. Ama bu konu **daha çok** sermayelerin *birikimi* ile ilgilidir.

Şimdi son olarak yarıda bıraktığımız noktaya dönelim. Artan verimlilik, değişim-değerlerinin mutlak toplamını çoğaltmamakla birlikte, *artı-değeri* çoğaltır. Değerleri çoğaltır, çünkü yeni bir *değer* olarak *değer* yani yalnızca eşdeğer olarak değişilmeyen, sürekli olan bir değer,

tek sözcükle, daha çok para yaratır. Soru şudur: Sonunda değişim-değerlerinin toplamı da çoğalıyor mu? Aslında bu kabul edilmiştir, çünkü Ricardo da kabul ediyor ki, sermayelerin birikimi ile birlikte birikimler, dolayısıyla da, üretilen değişim-değerleri de büyür. Birikimlerin büyümesi demek, bağımsız değerlerin —paranın— çoğalması demektir. Ama Ricardo'nun gösterisi, onun bu kendi savı ile çelişir.

Eski örneğimiz. 100 taler sermaye; 60 taler değişmeyen değer; 40 ücret; ürettiği 80; öyleyse ürün = 140.* Bu 40 artı-değer mutlak emek-zamanıdır.

Varsayalım ki, üretken güç iki katına çıkıyor, dolayısıyla işçi 40 [ücretle] 8 gerekli emek-saati sağlıyor, böylece 4 saatte canlı emeğin bütün bir gününü üretebiliyor. O zaman artı-emek (önceden bütün bir günü üretmek için 2/3 gün, şimdi ise 1/3 gün büyüyor) 1/3 oranında büyür. İşgününün ürününden 2/3'ü artı-değer olur ve gerekli emek-saati = 5 taler (5 ∞ 8 = 40) ise, şimdi yalnız 5 ∞ 4 = 20 taler gereksinimi olur. Böylece sermayenin artı-kazancı 20, yani 40 yerine 60'tır. Sonunda 140, bunun 60'ı = değişmeyen değer, 20 = ücret ve 60 = artı-kazanç; toplam 140. 80 taler sermaye ile kapitalist üretime yeniden başlayabilir.

Kapitalist A, eski üretimin aynı basamağında yeni üretim için 140 olan sermayesini kullansın. Başlangıç oranına göre sermayenin değişmeyen kısmı için 3/5 gerekir, yani 3 ∞ 140/5 = 3 ∞ 28 = 84, gerekli-emek için kalan 56. Daha önce emek için 40 kullanıyordu, şimdi 56; 40'ın 2/5'i kadar daha çok. Öyleyse, sonunda sermayesi = 84 + 56 + 56

* Sermayenin bütünü üzerinden artı-değerin, yeni üretilmiş değerin yarısına eşit olduğu, çünkü değerin yarısının gerekli emeğe eşit olduğu burada gene ortaya çıkıyor. Her zaman artı-zamana eşit olan, dolayısıyla ücreti meydana getiren kısım çıkarıldıktan sonra işçinin toplam ürününe eşit olan bu artı-değerin hangi oranda olduğu, 1) sermayenin değişmeyen kısmının üretken kısmına olan oranına bağlıdır; 2) bu da gerekli emek süresinin artı-zamana olan oranıdır. Yukardaki örnekte artı-zamanın gerekli-zamana oranı %100'dür; 100 sermaye üzerinden %40 yapar; öyleyse 3) hem 2)'de verilen orana, hem de gerekli emek zamanının mutlak büyüklüğüne bağlıdır. 100 sermayenin 80'i değişmeyen kısım olsaydı, gerekli emeğe karşılık değişilen kısım = 20 olurdu, ve bu %100 artı-zaman yaratırsa, sermayenin kârı %20'dir. Ama 200 sermaye değişmeyen ve değişen kısmının (yani 3/5'e 2/5) aynı oranı ile ise, toplam 280'dir, bu da 100 üzerinden 40 eder. Bu durumda kârın mutlak çokluğu 40'tan 80'e çıkar, ama oran %40 olarak kalmıştır. Buna karşılık 200'de örneğin gene değişmeyen öğe 120, gerekli emeğin niceliği 80 ise, ama bu yalnız %10 oranında 8 çoğalmışsa, o zaman genel toplam = 208, yani kâr %4'tür; gerekli emek yalnız 5 oranında yükselmişse, genel toplam 205'tir; yani %21/2. [*Marx'ın notu*]

= 196.

Kapitalist B, büyüyen üretim basamağında yeni üretim için gene 140 taler kullanır. Kendisine 80 sermaye gerekirse, değişmeyen değer olarak 60 ve emek için yalnız 20, 60'tan 45'i değişmeyen sermaye için ve 15'i emek için gereklidir; dolayısıyla toplam = birincisi 60 + 20 + 20 = 100 ve ikincisi 45 + 15 + 15 = 75. Öyleyse genel sonuç 175, oysa birincisinin = 196. Emeğin verimliliğinin çoğalması, aynı sermayenin aynı değeri daha az emekle yaratmasından, ya da daha az emeğin aynı ürünü daha büyük sermaye ile yaratmasından başka bir anlama gelmez. Daha az gerekli-emek daha çok artı-emek üretir. Gerekli-emek sermayeye oranla ||9| daha azdır, anlaşılan sermayenin değerlenme süreci için bu aynı şeydir: sermaye, harekete getirdiği gerekli-emeğe göre oran bakımından daha büyüktür; çünkü aynı sermaye daha çok artı-emeği, böylece de daha az gerekli-emeği harekete getirir.*

Bundan dolayı makinelerle ilgili olarak, bunların *emek tasarruf ettiği* söylenir; bununla birlikte emeğin *salt* tasarrufu, *Lauderdale*'in[62] doğru olarak belirttiği gibi, ayırdedici bir özellik değildir; çünkü makinelerin yardımı ile insan emeği, onlar olmadan kesinlikle yaratamayacağı şeyler yapar ve yaratır. Bu sonuncusu, makinelerin kullanım-değeri ile ilgilidir. Gerekli-emeğin *tasarrufu* ve *artı-emeğin* yaratılması ayırdedicidir. Emeğin daha yüksek verimliliği, sermayenin aynı değeri ve daha

* Örneğimizde olduğu gibi, sermayenin aynı kaldığı, yani her ikisinin de gene 140 talerle başladığı varsayılırsa, daha verimli sermayede daha büyük kısım sermayeye (yani onun değişmeyen kısmı), daha verimsiz sermayede daha büyük kısım emeğe düşer. 140 olan birinci sermaye dolayısıyla 56'lık gerekli emeği harekete getirir ve bu gerekli emek, süreci için 84'lük sermayenin değişmeyen bir kısmını gerektirir. İkinci sermaye 20 + 15 = 35 emeği, değişmeyen sermaye ise 60 + 45 = 105 emeği harekete geçirir (daha önce geliştirilen noktalardan çıkan başka bir sonuç, üretken gücün çoğalmasının, kendi kendini çoğalttığı ölçüde değer çoğaltmamasıdır). Birinci örnekte, daha önce görüldüğü gibi, mutlak yeni değer ikincide olduğundan daha büyüktür, çünkü kullanılan emek yığını değişmeyen sermayeye göre daha büyüktür; oysa ikincisinde bu daha küçüktür, çünkü emek daha üretkendir. Yalnız 1), yeni değerin ilk örnekte yalnız 40, ikincisinde 60 oluşunun farkı, birincinin aynı sermaye ile üretime ikincide olduğu gibi yeniden başlayabilmesini dışlar; çünkü yeni değerin bir kısmı her iki tarafta, kapitalistin yaşaması ve hem de sermaye sayesinde yaşaması için eşdeğer olarak dolaşıma girmek zorundadır. Her ikisi 20 taler tüketirse, birincisi yeni emeğe 120 sermaye ile, öteki de gene 120 sermaye ile başlar. Yukarıya bakınız. Bunların hepsine bir daha dönülecektir; ama daha büyük üretken güçle yaratılmış olan yeni değerin, mutlak olarak çoğalmış emekle yaratılmış olan yeni değerle nasıl bir ilişki içinde olduğu sorusu, *birikim ve kâr* başlıklı bölüme giriyor. [*Marx'ın notu*]

[62] J. M. de Lauderdale, *Recherches sur la nature...*, s. 119-120.

büyük nicelikte kullanım-değerini yaratmak için daha az gerekli-emek satın almasında, ya da daha az gerekli-emeğin aynı değişim-değerini yaratmasında, daha çok malzemeyi değerlendirmesinde ve daha büyük bir kullanım-değeri yığını yaratmasında deyimlenmesini bulur. Dolayısıyla üretken gücün büyümesi, *sermayenin toplam değeri aynı kalıyorsa,* değişmeyen kısmının (malzemede ve makinelerde bulunan) değişken olan, yani canlı emekle değişilen, emek ücreti fonunu meydana getiren kısmı ile aynı oranda büyümesini gerektirir. Aynı zamanda bu, daha az emek niceliğinin daha büyük bir sermaye niceliğini harekete geçirmesi biçiminde de ortaya çıkar. Üretim sürecine giren *sermayenin toplam değeri* büyürse, emek fonunun da (sermayenin bu değişken kısmı), emeğin verimliliği, yani gerekli-emeğin artı-emeğe oranı aynı kalırsa, bu oranla karşılaştırıldığında *göreli olarak* azalması gerekir.

Yukardaki örnekte 100 sermayenin tarımda kullanıldığını kabul edelim. 40 taler tohum, gübre vb., 20 taler iş aleti ve üretimin eski görüş açısından 40 taler emek ücreti olsun. (Diyelim ki, bu 40 taler = 4 gerekli işgünü.) Üretimle ilgili eski görüş açısından bu 140'lık bir toplam yaratır. Aletin geliştirilmesi ya da daha iyi gübre vb. yoluyla, verimlilik iki kat artmış olsun. Bu durumda ürün 140 talere eşit olmalıdır (aletin tamamen tüketildiği varsayılsın). Verimlilik iki katına çıkınca, gerekli işgününün fiyatı yarıya iniyor; ya da 8 gün üretmek için 4 yarım gerekli işgünü (yani 2 tam gün) gereklidir, 8 gün üretmek, gerekli-emek için tek işgününe 1/4 (3 saat) gün düşmesi ile aynı şeydir. Şimdi çiftlik kiracısı 40 taler yerine yalnız 20 taler daha fazla emeğe ayıracaktır. Sürecin sonunda ise sermayenin parçaları değişmemiştir; tohuma vb. için ayrılmış başlangıçtaki 40 talerden şimdi iki kat kullanım-değeri vardır; 20 iş aleti ve 20 emek (2 tam işgünü). Daha önce sermayenin değişmeyen kısmının değişken kısmına oranı = 60:40 = 3:2; şimdi = 80:20 ya da 4:1. Tüm sermayeyi gözönüne alırsak, gerekli-emeğin oranı = 2/5 iken, şimdi 1/5'tir. Çiftlik kiracısı emeği daha önceki oranda kullanmayı sürdürürse, sermayesinin ne kadar büyümesi gerekir? Ya da, *aldatıcı varsayımdan* kaçınarak diyelim ki, 60 değişmeyen sermaye ve 40 emek fonu ile çalışmayı sürdürüyor — üretken gücün iki katına çıkmasından sonra, bu yüzden yanlış koşullar ortaya çıkmışsa;* bununla varsayalım ki, iki katına çıkmış üretken güce karşın aynı öğe-

* Örneğin bu, verimliliğin iki katına çıktığı mevsimlerde çiftlik kiracısı için doğrudur ya da çalıştığı alanda değil de, onun yararlandığı üretken gücün alanında bu güç iki katına çıkarsa sanayici için doğrudur; örneğin yapağı %50 ucuzlamıştır, tahıl (yani emek ücreti), son olarak da alet de öyle; o zaman bu kişi, eskisi gibi birinci yapağıda 40 taler, ama makinede 20, emekte 40 olarak, iki kat fazla miktarda harcamayı sürdürür. [*Marx'ın notu*]

lerde çalışmayı, aynı nicelikte gerekli-emek kullanmayı, hammadde ve iş aleti için daha fazla harcamadan sürdürdü;* dolayısıyla üretken güç, iki katına çıkınca, çiftlik kiracısı eskiden emek için 40 taler harcamak zorunda iken, şimdi yalnız 20 taler harcaması gerekiyor. (Ona 4 tam işgününün fazlalığını sağlamak için 4 tam işgününün gerekli olduğunu —her biri 10 talere eşit— bu fazlalığın da ona 40 taler pamuğun ipliğe çevrilmesi yoluyla sağlanacağını varsayarsak, şimdi ona ||10| aynı değeri yaratmak için yalnız 2 tam işgünü, yani 8 işgünü gereklidir; ipliğin değeri önce 4 işgününün artı-zamanını, şimdi 6 işgününün artı-süresini gösteriyordu. Ya da her işçi için daha önce 12 saat yaratmak için 6 saat gerekli-emek-zamanı gerekiyordu; *şimdi ise 3 saat.* Gerekli emek-zamanı 12 ∞ 4 = 48 saat ya da 4 gün tutuyordu. Bu günlerin her birinde artı-zaman = 1/2 gün (6 saat). Gerekli emek-zamanı şimdi ise yalnız 12 ∞ 2 = 24 saat ya da 2 gün; günde 3 saat. Artı-değeri elde etmek için 4 işçiden her biri 6 ∞ 2 saat çalışmak zorundaydı; yani 1 gün; şimdi ise her işçinin yalnız 3 ∞ 2 saat fazla çalışması gerekir, yani 1/2 gün. Şimdi 4 işçinin 1/2 gün, ya da ikisinin bir tam gün çalışması, aynı şey demektir. Kapitalist 2 işçiyi işten çıkarabilir. Hatta çıkarması gerekir, çünkü belirli miktarda pamuktan yalnız belirli miktarda iplik yapabilir; o halde 4 tam günden daha çok çalıştıramaz; yalnız 4 yarım gün çalıştırabilir. Ama işçi 3 saat, yani *gerekli* ücretini almak için 12 saat çalışmak zorunda ise, 6 saat çalıştığında yalnız $1^1/_2$ saat değişim-değeri elde edecektir. Ama gerekli 3 emek saati ile birlikte 12 saat yaşayabilirse, $1^1/_2$ saat ile ancak 6 saat yaşayabilir. Dolayısıyla 4 işçinin her biri, eğer dördü de çalıştırılırsa, yalnız yarım gün yaşayabilir, yani dördü birden *işçi* olarak aynı sermayeden geçim sağlamayacak, yalnız ikisi sağlayacaktır. Kapitalist, 4 yarım işgünü için olan eski fonla 4 gün için ödeyebilir; o zaman 2'yi fazladan ödemiş ve işçilere üretken güçten bir armağanda bulunmuştu; çünkü yalnız 4 yarım canlı işgününü kullanabilir; böylesi "olanaklar" ne uygulamada ortaya çıkar, ne de, sermaye ilişkisinin bu nitelikte sözkonusu olduğu burada bunun sözü edilebilir.)

100 sermayeden 20 taler şimdi doğrudan üretimde kullanılmamıştır. Kapitalist eskisi gibi hammadde için 40 taler, alet için 20, toplam 60 kullanıyor, ama emek için (2 işgünü) yalnız 20 taler. Sermayenin tamamı 80'den 3/4'ünü (60) değişmeyen kısım için ve yalnız 1/4'ü emek için kullanıyor. Öyleyse geriye kalan 20'yi aynı tarzda kullanırsa, değişmeyen sermaye için 3/4, emek için 1/4, yani birinci için 15, ikinci için 5 kullanılmış olur. Şimdi bir işgünü = 10 taler varsayılırsa, 5 yalnız

* Yalnız pamuğun üretken güçte iki katına çıktığını, makinenin aynı kaldığını kabul edelim. Bu, daha geniş ölçüde incelenebilir. [*Marx'ın notu*]

= 6 saat = 1/2 işgünüdür. Sermaye, verimlilik yoluyla kazandığı 20 yeni değerle, aynı oranda değerlenmek için, yalnız 1/2 işgünü daha satın alabilir. O zaman, işten çıkarılan 2 işçiyi, ya da daha önce kullandığı 2 işgününü tamamen kullanabilmek için üç kat (yani 60) (20 ile birlikte toplam 80) artması gerekir. Yeni orana göre sermaye, 1/4 emek fonu kullanmak için değişmeyen sermayeden 3/4 kullanır.

Böylece 20 tüm sermaye ile 3/4, yani 15 değişmeyen sermaye ve 1/4 emek (yani 5) = 1/2 işgünü kullanır.

Dolayısıyla, 4 ∞ 20 toplam sermaye ile, 4 ∞ 15 = 60 değişmeyen sermaye ile, 4 ∞ 5 emek ücreti = 4/2 işgünü = 2 işgünü.

Öyleyse emeğin üretken gücü iki katına çıkar, böylece 60 taler sermaye hammadde ve alet ile, değerlenmesi için eskiden 100 toplam sermaye gerektiği halde şimdi yalnız daha 20 taler emek (2 işgünü) gereksinimi halinde, [toplam sermayenin] 100'den 160'a çıkması, ya da emek-dışı kalmış tüm emeği koruması için şimdi hesaplanan 80 sermayenin iki katına çıkması gerekir. Ancak üretken gücün iki katına çıkmasıyla 20 talerlik yeni bir sermaye oluşur ve bu da daha önce kullanılan emek-zamanının yarısına eşittir; ve bu yalnız, 1/2 işgünü daha fazla kullanmaya yeter. Üretken gücün iki katına çıkmasından önce 100 olan ve 4 işgünü kullanan (2/5 = 40 emek fonu olması koşulu altında) sermayenin şimdi, emek fonunun 100'ün 1/5'ine, 20 = 2 işgününe (ama 80'in 1/4'üne, değerlenme sürecine yeni girmekte olan sermayeye göre) düşmesiyle, 160'a çıkması, eski 4 işgününü de kullanabilmesi için %60 oranında çoğalması gerekir. Üretken gücün çoğalmasının sonucu olarak emek fonundan çıkarılan 20 talerle sermaye şimdi, eski sermayenin tümü ile çalışmayı sürdürecekse, yalnız 1/2 işgününü yeniden kullanması gerekir. Daha önce sermaye 100 ile 16/4 (4 gün) işgünü kullanıyordu; şimdi yalnız 5/4 kullanabilir. O halde üretken güç iki katına çıkınca, sermayenin, aynı gerekli-emeği harekete getirmek için, iki katına çıkması, 4 işgünü, yani 200'e çıkması gerekli değildir, yalnızca bütünden emek fonundan çıkarılan kısmın çıkmasıyla kalan kısım kadar artması gerekir. (100 - 20 = 80) ∞ 2 =160. (Buna karşılık ilk sermaye, üretken gücün çoğalmasından önce, 100 harcamıştı: 60 değişmeyen, 40 emek ücreti (4 işgünü), 2 gün daha fazla kullanmak için, 100'den yalnız 150'ye çıkmak zorundaydı; yani 3/5 değişmeyen sermaye (30) ve 2/5 emek fonu (20). Her iki durumda işgününün iki katına çıktığı varsayıldığı halde ikinci durumun sonunda ||11| 160 olur; birincisi ise yalnızca 160). Üretken gücün çoğalmasının sonucu olarak emek fonundan çekilen sermaye bölümünden bir kısmının yeniden hammaddeye ve alete dönüşmesi, öteki kısmının da canlı emekle değişilmesi gerekir; bu da yalnız, yeni verimlilik yoluyla meydana gelmiş çeşitli bölümler arasındaki oranlar içinde olabilir. Sermaye 100'ün 2/5'ini emek fonu

(40) için kullanır ve üretken gücün iki katına çıkmasının sonucu yalnız 1/5 (20) kullanılırsa, sermayenin 1/5'i serbest kalmıştır (20 taler); işlem içinde olan 80, yalnız 1/4'ü emek fonu olarak kullanır. Öyleyse bu 20'de yalnız 5 talerdir (1/2 işgünü). Tüm 100 sermaye şimdi $2^1/_2$ işgünü kullanır; ya da 4 işgününü yeniden kullanmak için 160'a çıkması gerekir.

Başlangıç sermayesi 1.000 olsaydı ve aynı tarzda bölünseydi: 3/5 değişmeyen sermaye, 2/5 emek fonu, o zaman 600 + 400 (400, 40 işgününe eşit olur; işgünü = 10 taler). Üretken gücün iki katına çıkması, yani emeğin iki kat olması, böylece aynı ürün için 20 işgünü gerekli olması (= 200 taler) halinde, üretime yeniden başlamak için gerekli sermaye 800 olur; yani 600 + 200; 200 taler serbest kalır. Bu da aynı oranda kullanılır, böylece 3/4 değişmeyen sermaye = 150 ve 1/4 emek fonu = 50'dir. Bundan dolayı 1.000 taler tamamen kullanılırsa, 750 değişmeyen + 250 emek fonu = 1.000 taler, ama 250 emek fonu = 25 işgünü (o halde yeni fon yalnız yeni oranda, yani 1/4 emek-zamanı oranında kullanılabilir; eski emek-zamanının tamamını kullanmak için *dört katına çıkması* gerekir). Serbest kalan 200'lük sermaye 50 emek fonu kullanmış olur, bu da 5 işgününe eşittir (serbest kalan emek-zamanının 1/4'ü). (Sermayeden çözüşen iş fonu bölümü sermayenin kendisi olarak, yalnız 1/4 emek fonu oranında daha fazla kullanılır; yani tam olarak, emek fonu olan yeni sermayenin bu kısmının sermayenin genel toplamına olan oranı ölçüsünde.) Öyleyse 20 işgününü kullanmak için (4 ∞ 5 işgünü) bu fonun 50'den 4 ∞ 50 = 200'e çıkması; böylece serbest kalan kısmın 200'den 600'e çıkması, yani dört kat olması gerekir; bunun sonunda toplam yeni sermaye 800 olur. O zaman toplam sermaye 1.600'dür; bunun 1.200'ü değişmeyen kısım ve 400'ü emek fonudur. Dolayısıyla 1.000 sermaye başlangıçta 400 emek fonu içermişse (40 işgünü) ve üretken gücün iki katına çıkmasıyla yalnız 200 emek fonu kullanması yeterli olup bununla *gerekli-emeği* satın alıyorsa, yani daha önceki emeğin yalnız 1/2'si sözkonusu ise; sermayenin daha önceki emeğin tamamını kullanmak için (aynı artı-emeği kazanmak için) 600 oranında büyümesi gerekir. İki kat emek fonu kullanabilmesi gerekir, yani 2 ∞ 200 = 400; ama emek fonunun toplam sermayeye oranı şimdi = 1/4 olduğu için, bu da 4 ∞ 400 = 1600 toplam sermaye gerektirir.*

* Eski emek süresini kullanmak için gerekli olan toplam sermaye o zaman şimdi emek fonunun yeni toplam sermayeye olan oranını gösteren kesirin *paydası ile eski emek fonunun çarpımına eşittir*. Üretken gücün iki katına çıkması bunu 1/4'e indirmişse, 4 ile çarpılır; 1/3'e indirilmişse 3 ile çarpılır. Üretken güç iki kat olmuşsa, gerekli emek ve bununla birlikte emek fonu, daha önceki değerinin 1/2'sine düşer; ama 800 yeni toplam sermaye ile ilgili olarak 1/4 ya da 1.000 eski toplam sermaye ile ilgili olarak 1/5 yapar. *Ya da yeni toplam serma*

Bu da aynı şey demek ||12| olan = 2 ∞ *yeni sermayeye;* bu yeni sermaye yeni üretken güç sonucu, üretimde eski sermayenin yerine geçer (800 ∞ 2) (öyleyse üretken güç dört katına, beş katına vb. çıkarsa = 4 ∞, 5 ∞ *yeni* sermaye vb. üretken güç iki katına çıkmışsa, *gerekli-emek* 1/2'ye düşer; emek fonu da düşer. Yukardaki örnekte olduğu gibi, eski 1.000 sermayeden 400, yani toplam sermayenin 2/5'i gerekli-emek ise, şimdi bu 1/5, ya da 200'dür. Gerekli-emeğin düşme oranı olan bu oran, emek fonunun serbest kalan kısmı = eski sermayenin 1/5'i = 200. Eski sermayenin 1/5'i = yeni sermayenin 1/4'ü. Yeni sermaye = eski sermaye - bunun 3/5'i. Bu ince hesaplar üzerinde daha sonra daha çok durulacaktır vb..)

Sermayenin parçaları arasındaki aynı ilk ilişkiler varsayılınca ve üretken gücün bu çoğalması konusunda olduğu gibi, sermayenin büyüklüğü ya da küçüklüğü, genel oranlar için tamamıyla önemsizdir. Sermaye *büyüyünce* oranların aynı kaldığı bambaşka bir sorudur (ancak bu birikime girer). Ama bunu varsayarsak, üretken gücün artışının sermayenin parçalarındaki oranları nasıl değiştirdiğini görürüz. Üretken gücün iki katına çıkması, 100 için nasılsa, 1.000 için de, her iki durumda başlangıçta değişmeyen sermaye 3/5, emek fonu 2/5 olduğu zaman, üretken gücün iki katına çıkması aynı tarzda etkilidir. (*Emek fonu* sözü burada yalnızca kolaylık olsun diye kullanılıyor; sermayeyi bu *belirleme* içinde henüz geliştirmedik. Şimdiye kadar iki bölüm oldu; birisi metalara karşı değişilen bölüm (malzeme ve alet), öteki de emekgücüne karşılık.) (*Yeni sermaye* — yani eski sermayenin onun işlevini temsil eden kısmı ve bu, emek fonunun serbest kalan kısmı *eksi* eski sermayeye eşittir; bu serbest kalan kısım ise, gerekli-emeği gösteren (ya da aynı şey demek olan emek fonunu) yüzdenin, üretken gücün çarpanı ile bölünmesine eşittir. Dolayısıyla eski sermaye 1.000 ise, gerekli-emeği ya da emek fonunu gösteren kesir = 2/5 ise; ve üretken güç iki katına çıkıp da, eski sermayenin işlevini temsil eden yeni sermaye = 800, yani eski sermayenin 2/5'i = 400; bu da 2 ile, üretken gücün çarpanı ile, bölününce = 2/10 = 1/5 = 200 olur. Demek ki, yeni sermaye = 800 ve emek fonunun serbest kalan kısmı = 200).

ye = 2x eski sermaye eksi emek fonunun serbest kalan kısmı; (1.000-200) ∞ 2 = 800 ∞ 2 = 1.600. Yeni toplam sermaye ise, değişmeyen ve değişen sermayenin genel toplamını gösterir, bu sermaye, eski emek-zamanının yarısını (1/3, 1/4 vb., 1/x, üretken gücün 3, 4, x oranda çoğalmasına göre) kullanmak için gereklidir; 2x sermaye, bunu tamamen kullanmak için olur (ya da 3x, 4x, Xx, vb., üretken gücün büyüdüğü orana göre). Burada her zaman, başlangıçta sermaye bölümlerinin birbirleriyle olan oranının (*teknolojik*) verilmiş olması gereklidir; örneğin, *gerekli emeğin* bölünmesi olarak üretken gücün çoğalmasının hangi kesirlerde dile geldiği buna bağlıdır. [*Marx'ın notu*]

Gördük ki, bu koşullar altında 100 taler sermaye 160'a 1.000 olan 1.600'e büyümek zorunda ve ancak o zaman aynı emek-zamanını (4 ya da 40 işgünü) koruyabilir vb.; serbest kalan 1/5 sermayeyi (birinci örnekte 20 taler, ikinci örnekte 200) —serbest kalan emek fonunu— bu nitelikte yeniden kullanabilmek için her ikisinin de %60 oranında, yani kendi kendisinin (eski sermayenin) 3/5'i kadar çoğalması zorunludur.

Genel sermaye üzerinden yüzde, çok farklı oranları ifade edebilir. — Sermaye (mülkiyet gibi) emeğin üretkenliğine *dayanır.*

⟨*Notabene.* Daha önce gördük ki, toplam sermaye üzerinden yüzde, sermayenin kendi artı-değerini yarattığı, yani artı-emeği, göreli ya da mutlak olarak, koyduğu çok çeşitli oranları dile getirebilir. Sermayenin değişmeyen-değer bölümü ile değişeni arasındaki oran, sonuncunun = toplam sermayenin 1/2'si (yani 100 sermaye = 50 (değişmeyen) + 50 (değişen) biçiminde olsaydı, emeğe karşılık değişilen kısmın, sermaye üzerinden %25 vermek için yalnızca %50 çoğalması gerekirdi; yani 50 + 50 (+ 25) = 125; oysa yukardaki örnekte 75 + 25 (+25) =125; dolayısıyla sermayeye 25 vermek için, canlı emeğe karşılık değişilen kısım %100 çoğalmıştır. Oranlar aynı kalınca, toplam sermaye üzerinden yüzde oranının sermaye ne kadar büyük ya da küçük olursa olsun, nasıl aynı kaldığım burada görüyoruz; yani emek fonunun toplam sermayeye oranı aym kalınca; yukarıda bu 1/4'tür. Yani, 100, 125 veriyor; 80, 100; 1.000, 1.250; 800, 1.000 veriyor; 1.600 2.000 vb. veriyor, hepsi %25'e eşittir. Bölümlerin değişik oranlarda olduğu sermayeler, yani üretken gücün de, toplam sermaye üzerinden bu yüzdeleri verirse, gerçek artı-değerin değişik dallarda çok değişik olması gerekir.⟩

⟨Böylece, üretken güç aynı koşullar altında aynı sermaye ile üretken gücün yükselmesinden *önce* karşılaştırılmasında örnek doğrudur. 100 sermaye 50'sini değişmeyen-değerde kullanırsa, emek fonu = 50'dir. Fon %50, yani 1/2 çoğalır; toplam ürün = 125 olur. 50 taler emek fonu 10 işgünü kullanır, her gün için 5 taler öder. Yeni değer 1/2 olduğu için, artı-zamanın 5 işgününe eşit olması gerekir; yani 15 gün yaşamak için 10 işgünü çalışması gereken işçi, 15 gün yaşamak için kapitalist için 15 gün çalışmak zorundadır; onun 5 günlük artı-zamam sermayenin artı-değerini meydana getirir. Saat olarak söylenirse, işgünü 12 saat ise, artı-emek = gün başma 6 saat. 10 gün ya da 120 saat böyle fazla çalışırsa 60 saat = 5 gün. Ancak şimdi verimliliğin iki katına ||13| çıkmasında 100 talerin oranı 75 ve 25'tir, yani aym sermaye, aynı 125 değeri yaratmak için fazladan yalnız 5 işçi kullanmak zorundadır; dolayısıyla 5 işgünü = 10; iki katına çıkar, yani 5 işgünü için ödeme yapılır, 10 üretilir. İşçinin 10 gün yaşamak için yalnız 5 gün çalışması gerekiyordu

(üretken gücün büyümesinden önce, 15 gün yaşamak için 10 gün çalışmak zorundaydı; böylece 5 gün çalışınca, yalnız $7^1/_2$ gün yaşayabiliyordu); ama 10 gün yaşamak için kapitalist için 10 gün çalışmak zorundadır; kapitalist 5 günü kullanır; gün başına 1 gün; ya da gün başına diye anlatılırsa, daha önce 1 gün yaşamak için 1/2 gün çalışmak zorundaydı (yani 12 saat yaşamak için 6 saat); şimdi 1 gün yaşamak için yalnız 1/4 gün çalışması gerekir (3 saat). Eğer bütün bir gün çalışsaydı, 2 gün yaşayabilirdi; 12 saat çalışınca, 24 saat; 6 saat çalışsaydı, 12 saat. Ama şimdi 12 saat yaşamak için 12 saat çalışmak zorundadır. 1 gün yaşamak için yalnız 1/2 gün çalışması gerekiyordu; ama 1 gün çalışmak için 2 ∞ 1/2 = 1 gün çalışmak zorundadır. Üretken gücün eski durumunda 15 gün yaşamak için 10 gün, ya da 18 saat yaşamak için 12 saat çalışmak zorundaydı; ya da $1^1/_2$ saat yaşamak için 1 saat, 12 saat yaşamak için 8 saat, 3/5 gün yaşamak için 2/3 gün. Ama 2/3 gün yaşamak için 3/3 gün, yani 1/3 daha çok çalışmak zorundadır. Üretken gücün iki katına çıkması artı-sürenin oranını $1:1^1/_2$'den (yani %50) 1:2'ye yükseltiyor (yani %100). Daha önceki emek-zamanı oranında, işçinin 12 saat yaşamak için 8 saat, yani tam işgününün 2/3 gerekli-emeği kadar çalışması gerekiyordu; şimdi yalnız, 12 saat yaşamak için 1/2 gün, yani 6 saat çalışması gerekir. Bundan dolayı sermaye 10 işçi yerine yalnız 5 işçi kullanıyor. Daha önce 10 işçi (50'ye maloluyordu) 75 üretiyordu, şimdi 5 işçi (25'e maloluyor) 50 [üretiyor]; yani birinciler yalnız %50; ikinciler: %100. İşçiler eskisi gibi 12 saat çalışıyor; ama birinci örnekte sermaye 10 işgünü satın alıyordu, şimdi ise yalnız 5; üretken güç iki katına çıktığı için, 5 işçi 5 artı-emek günü üretiyor; birinci örnekte 10 işgünü yalnızca 5 artı-emek günü verdiği için; şimdi üretken güç iki katına çıkmış, %50'den %100'e yükselmiştir — 5, 5 veriyor; birinci örnekte 120 işsaati (= 10 işgünü) 180 üretiyor, ikincisinde 60 iş saati 60; yani birinci örnekte tam günün artı-zamanı gün başına 1/3'tür (gerekli emek-zamanı için %50); (yani 12 saat için 4; gerekli zaman 8); ikinci örnekte artı-zaman tam gün için 1/2 (gerekli emek-zamanı için %100) (12 saat için 6; gerekli zaman 6); dolayısıyla birinci örnekte 10 gün 5 gün artı-emek-zamanı veriyordu, ikinci örnekte 5 gün 5 veriyor. Göreli artı-zaman iki katına çıkmıştır; birinci orana oranla yalnız, 1/3'e karşılık 1/2 büyümüştür; yani 1/6, yani $\%16^4/_6$.)›

	değişmeyen		*değişen*	
100	60	+	40	(başlangıç oranı)
100	75	+	25	(+25) = 125 (%25)
160	120	+	40	(+40) = 200 (%25)

Artı-emek, ya da artı-zaman sermayenin koşulu olduğu için, bire-

yin korunması ve soyunu yaşatması için gerekli emek-zamanı üstündeki fazlalığın varlığı denilen temel koşula dayanan sermayedir; örneğin bireyin, bir gün yaşamak için yalnız 6 saat, 2 gün yaşamak için 1 gün çalışması gerekir. Üretken güçlerin gelişmesi ile birlikte gerekli emek-zamanı azalır ve bununla birlikte de artı-zaman çoğalır. Ya da bir birey iki birey vb. için de çalışabilir. ("**Servet kullanılabilir zamandır ve başka bir şey değil.** (s. 6.) ... Bir ülkenin tüm emeği, **bütün nüfusun korunmasına yetecek kadar** olsaydı, **artı-emek de olmaz,** bunun sonucu olarak **sermaye olarak birikim yapılmasına izin verme olanağı da olmazdı.** (s. 4.) ... *Hiç faiz* olmazsa, ya da 12 saat yerine 6 saat çalışılırsa bir ulus gerçekten zengindir. (s. 6.) ... **Kapitalistin rolü ne olursa olsun, onun elde edebileceği tek şey işçinin artı-emeğidir; çünkü işçinin yaşaması zorunludur.**" (*The Source and Remedy of the National Difficulties.*) (s. 27, 28.)[63]

"*Mülkiyet.* Kaynağı emeğin üretkenliğinde. Bir insan yalnız bir insana yetecek kadar üretebilse, herkes işçi olur; **orda mülkiyet olamaz. Tek bir insanın emeği beş kişiyi geçindirebiliyorsa, üretimde bir kişinin istihdam edilmesine karşılık dört kişi boş gezen olacaktır. Mülkiyetin başlangıcında üretim tarzının iyileştirmesi vardır. ... Mülkiyetin büyümesi, boş gezen insanların geçimlerini sağlamanın artan olanağı ve üretken olmayan sanayi = sermaye. .. Bir bireyin işini azaltmak için, bizzat makineler pek seyrek olarak başarıyla kullanılabilir; yapımlarına harcanan zaman, onların kullanılmalarıyla sağlanacak ekonomiden çok daha fazladır. Makineler ancak büyük yığınlar üzerinde etkili oldukları, tek bir makinının binlerce insanın işine yardımcı olabileceği zaman yararlı olurlar. Bunun içindir ki, nüfusun fazla olduğu ülkelerde, işsizler daha fazla, makineler daha çoktur. Makineler işçiler eksik olduğu için değil, bunları taşıyarak biraraya getirmek kolay olduğu için kullanılırlar. ... İngiltere nüfusunun** 1/4'ünden azı bile, **herkesin tükettiği** ||14| **her şeyi sağlar.** Örneğin fetihçi William zamanında üretime doğrudan katılanların sayısı **boş gezen insanlardan** çok daha fazladır." (Ravenstone. IX, 32.[64])

Bir yandan sermaye artı-emek yaratırsa, bunun gibi de artı-emek sermayenin varlığının koşuludur. Servetin tüm gelişmesi, kullanılabilir zamanın yaratılmasına dayanır. *Gerekli* emek-zamanının *fazla* emek-zamanına oranı (önce gerekli-emek açısından artı-emek sayılır) üretken güçlerin gelişmesinin çeşitli aşamalarında değişir. Değişimin daha verimli aşamalarında insanlar, kendi *fazla emek-zamanlarından* başka bir şey değişmez; bu onların değişiminin ölçüsüdür ve dolayısıyla değişim de ancak fazla ürünleri kapsar. Sermayeye dayalı üretimde *gerekli*

[63] *The Source and Remedy of the National Difficulties, Deduced from Principles of Political Economy, in a Letter to Lord John Russell,* Londra, 1821.

[64] P. Ravenstone, *Thoughts on the Fundig System...,* Londra, 1824, (s. 11, 13, 45 ve 467.

emek-zamanının varlığı, *fazla* emek-zamanının yaratılmasına bağlıdır. Üretimin en alt aşamalarında birincisi henüz insanların gereksinimleri az üretilmiştir, dolayısıyla daha az gereksinimin karşılanması gerekir. Bu yüzden gerekli emek-zamanı sınırlıdır, bunun nedeni emeğin verimli olması değil, gerekliliğinin az olmasıdır; ikincisi de üretimin bütün aşamalarında emeğin belli bir ortaklaşalığı, emeğin *toplumsal* karakteri vardır vb.. Daha sonra toplumsal üretken güç gelişir vb.. (Buna gene dönülecektir.)

Artı-emek-zamanının çoğalması. Aynı andaki işgünlerinin çoğalması (nüfus). (*Nüfus,* gerekli emek-zamanının *azalışı yani canlı emek kapasitesi üretimi için gereken sürenin azalışı ölçüsünde artabilir.) — Artı-sermaye ve artı-nüfus. — Toplum için boş zamanın yaratılması.*

Artı-zaman, gerekli emek-zamanı dediğimiz işgünü bölümünün üstünde fazla olan işgünü fazlalık olarak vardır; ikincisi de, aynı andaki *işgünlerinin, yani çalışan nüfusun* artışı olarak vardır. (Bu, işgününün doğal sınırları üzerinde zorla uzatılması, kadınların ve çocukların çalışan nüfusa eklenmesi yoluyla da üretilebilir — yalnızca anıştırma olarak burada değinilen bu nokta, ücretli emek bölümüne girer). Günün artı-zamanının gerekli zamana ilk oranı, üretken güçlerin gelişmesiyle öyle değiştirilebilir ve değiştirilir ki, gerekli-emek her zaman daha küçük bölünebilir bir kısımla sınırlıdır. Aynı şey nüfus için de göreli olarak geçerlidir. Örneğin 6 **milyonluk** çalışan bir nüfus, 6 ∞ 12 işgünü olan bütün, yani 72 milyon saat olarak dikkate almabilir ve böylece burada aynı yasalar uygulanabilir.

Gördüğümüz gibi, kullanılabilir zaman yaratmak artı-emek yaratmak sermayenin yasasıdır; bunu da yalnızca, *gerekli-emeği* harekete geçirerek — yani işçi ile değişime girerek yapabilir. Bu yüzden sermayenin eğilimi, olabildiğince çok emek yaratmaktır; gene onun eğilimi, gerekli-emeği en düşük düzeye indirmektir. Bu yüzden gene onun eğilimi, çalışan nüfusu çoğaltmak kadar, bunun bir kısmını her zaman artı-nüfus olarak —sermaye kullanabilinceye kadar yararsız kalan nüfus— tutmaktır. (Bu yüzden artı-nüfus ve artı-sermaye teorisi doğrudur.) Gene sermayenin eğilimi, insan emeğini fazlalık haline getirmek kadar (göreli), insan emeğini aşırılığa itmektir. Değer yalnızca nesneleşmiş emektir ve artı-değer (sermayenin değerlenmesi) yalnızca, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli nesneleşmiş emek bölümünün üzerindeki fazlalıktır. Ama emek aslında koşuldur ve koşul olarak kalır, artı-emek ise ancak, gerekli-emek oranında, yani yalnız bu emeğin varlığı halinde varolabilir. Bunun içindir ki sermaye, artı-emek sağlamak üzere sürekli olarak gerekli-emeği sağlamak zorundadır; fazlalığı çoğaltabilmek üzere artı-emeği (yani **aynı andaki** işgünlerini)

çoğaltmak zorundadır; ama onu artı-emek yapmak için de gerekli-emek olarak tutmak zorundadır. Bir tek işgününü dikkate alırsak, süreç doğal ki basittir: 1) işgününü doğal olanağın sınırlarına kadar uzatmak; 2) bunun gerekli bölümünü durmadan kısaltmak (dolayısıyla üretken güçleri aşırı ölçüde yükseltmek). Ancak işgünü, hacim olarak dikkate alınınca —zamanın kendisi hacim olarak alınınca— *birçok işgününün yanyana oluşudur*. Sermaye, *nesneleşmiş emeği canlı emeğe karşılık* değiştiği işleme bir kez de ne kadar çok işgünü ile girebilirse, *bir kez de* değerlenmesi o kadar büyük olur.* Sermaye, bireyin canlı işgününün meydana getirdiği *doğal* sınırı, *üretken güçlerin gelişmesinin belli bir aşamasında* (bu aşamanın **evrimsel oluşu** oluşu da hiçbir şeyi değiştirmez) yalnızca, bir işgününün *yanına* bir *başka* işgününü **aynı anda** koyarak —*daha çok aynı zamanlı işgününü* hacimsel olarak ekleyerek— aşabilir. Örneğin artı-emek A'yı yalnız 3 saat işletebilirim; ama B, C, D vb. günlerini eklersem, bu 12 saat olur. 3 saatlik bir artı-zaman yerine 12 saatlik bir zaman yaratmış olurum. Dolayısıyla sermaye nüfusun çoğalmasını zorlar ve gerekli-emeğin azalmasını sağlayan **aynı süreç** yeni gerekli-emeğin (ve dolayısıyla artı-emeğin) işleve konulmasını olanaklı kılar. (Yani *işçilerin üretimi* ucuzlar, *gerekli*-emek-zamanı daha az ya da *canlı emek-gücünün üretimi* için gerekli zaman göreli olarak daha az olduğu ölçüde daha çok işçi aynı süre içinde üretilebilir. Bunlar özdeş tümleçlerdir.) (Bununla ilgili olarak, nüfus artışının, işin daha çok bölünmesini ve daha geniş ölçüde düzenlenmesini vb. olanaklı kılarak, emeğin üretken gücünün çoğaltması henüz dikkate alınmamıştır. Nüfusun artışı, emeğin karşılığı ödenmeyen bir ||15| *doğal gücü*dür. Bu açıdan biz *doğal gücü toplumsal güç* diye adlandırıyoruz. *Toplumsal emeğin* bütün *doğal güçleri* de tarihsel ürünlerdir.) Öte yandan sermayenin eğilimi —daha önce bir işgünü konusunda olduğu gibi— şimdi aynı andaki birçok gerekli işgünleri ile ilgili olarak (bu işgünleri, ancak değer dikkate alındığında, tek bir işgünü olarak dikkate alınabilir) bunu en düşük düzeye indirmek, yani bu işgünlerinden olabildiğince çoğunu *gerekli olmayan* niteliğe sokmak, ve daha önce tek bir işgünü için olduğu gibi gerekli emek-saatlerini, böylece şimdi de gerekli işgünlerini, nesneleşmiş emek-zamanının toplamına oranla azaltmaktır. (12 fazla iş saati üretmek için 6 saat gerekli ise, sermaye bu konuda, yalnız 4 saat gerekli olması yönünde çalışır. Ya da 6 işgünü 72 saatlik tek bir işgünü olarak dikkate alınabilir; gerekli emek-zamanının 24 saat azaltılması başarılınca, 2 gerekli işgünü —yani 2 işçi— eksilmiş olur.) Öte yandan yaratılan yeni artı-sermaye bu haliyle ancak, canlı emek karşılığında değişimle değerlenebilir. Dolayısıyla gene sermaye-

* *Burada şurası çizilmiş*: O halde sermaye çalışan nüfusun çoğalmasını zorlar.

nin eğilimi, *çalışan nüfusu* çoğaltmak kadar, bunun *gerekli* bölümünü sürekli azaltmaktır (bir bölümü sürekli olarak gene yedekte tutmaktır). Nüfusun çoğalması da bunun azalması için başlıca araçtır. **Aslında,** *bu ilişkinin tek bir işgününe [gerekli-emeğin ve artı-emeğin] uyarlanmasından başka bir şey değildir.* Modern nüfus teorisinde ortaya konulan, oysa anlaşılmamış bulunan bütün çelişkiler bu noktada toplanır. Artı-emeğin konuşu olarak sermaye, aynı zamanda ve aynı anda gerekli-emeğin konması ve konmamasıdır; yalnız böyle ise ve aynı zamanda değilse, sermayedir.*

Gerekli işgünlerinin, nesneleşmiş işgünlerinin toplamına oranı = 9:12 idiyse (yani artı-emek = 1/4), sermayenin çabası bunu 6:9'a indirmektir, (bu durumda 2/3, artı-emek = 1/3). (Daha sonra daha ayrıntılı geliştirilecektir; burada, yalnız, sermayenin genel kavramının sözünün edildiği temel çizgiler var.)

* Henüz konumuz olmamakla birlikte, bir yanda eksi-emeğin, göreli **işsizliğin** (ya da en olumlu durumda *üretken-olmayan* emeğin) yaratılmasının, öte yanda artı-emeğin yaratılmasına nasıl uygun düştüğü burada anımsatılabilir. Birincisi bu, sermaye tarafından; sonra da onlarla paylaştığı sınıflar tarafından; yani **artı-üründen** geçinen **yoksullar, uşaklar,** yandaşlar vb. tarafından, kısacası onun **ardından giden** topluluğun tümü tarafından; sermayeden değil de gelirden geçinen, *hizmet eden* sınıfın bu kesimi tarafından kendiliğinden anlaşılır. Bu *hizmet eden* sınıf ile *çalışan* sınıf arasında büyük fark vardır. Tüm toplumla ilgili olarak, *kullanılabilir zamanın* yaratılması, aynı zamanda, bilimin, sanatın vb. üretilmesi için gerekli zamanın yaratılmasıdır. Hiçbir biçimde, bir birey gereksinimlerini giderdiği ve sonra da fazlalığı yarattığı için, toplumun gelişmesi ilerlemez; tersine, birey ya da bireylerin sınıfı, gereksinimini gidermek için gerekli olduğundan daha çok çalışmaya zorlandığı için —bir yanda *artı-emek* bulunduğu için— öte yanda da emek-olmama ve artı-servet vardır. Gerçek karşısında servetin gelişmesi yalnız bu karşıtlıklar içinde vardır: Gerçek odur ki, olanak çerçevesinde servetin gelişmesi bu karşıtlıkların kaldırılması olanağıdır. Ya da birey *yalnız kendi* gereksinimini, aynı zamanda *başka* bir birey için gereksinim karşılayıp bu gereksinim üzerinde bir fazlalık sağlayarak karşılayabilir. Kölelikte bu çok keskindir. Ancak ücretli emek koşulu altında *sanayiye, sanayi emeğine* gidilir. — Bundan dolayı Malthus, artı-emek ve artı-sermaye yanında, üretmeden tüketen artı-çalışmazların bulunmasını, ya da israfın, lüksün, bağışlamanın vb. gerekliliğini ileri sürerken çok yerinde bir istekte bulunuyor. [*Marx'ın notu*]

İKİNCİ KESİM
SERMAYENİN DOLAŞIM SÜRECİ

Sermayenin üretim sürecinden dolaşım sürecine geçiş. — Üretken güçlerin çoğalması yoluyla sermayenin kendisinin değersizleşmesi. (Rekabet). (Üretim süreci ve değerlenme sürecinin birliği ve çelişkisi olarak sermaye*) Üretimin sınırı olarak sermaye. — Aşırı-üretim. (İşçilerin kendi talebi.) — Kapitalist üretimin sınırları.*

Değerlendirme süreci yoluyla, sermayenin 1) değerini bizzat değişim yoluyla (yani canlı emekle değişimle) nasıl koruduğunu; 2) çoğalttığını ve artı-değeri yarattığını gördük. Üretim ve değerlendirme sürecinin bu birliğinin sonucu olarak sürecin ürünü, yani sermayenin kendisinin süreçten ürün olarak meydana gelişi ortaya çıkıyor ve bu sürecin koşulu da gene sermayedir — ürün olarak değerdir, ya da değerin kendisi bu sürecin ürünü olarak ortaya çıkar ve üstelik, başlangıçta çıkmış olduğu değerden daha çok nesneleşmiş emek içerdiği için *daha yüksek bir değerdir*. Bu değer bu niteliği ile *paradır*. Ancak bu yalnız *kendi kendisinde* böyledir; bu haliyle getirilmemiştir; önce *ortaya konan* varolan, belli bir (düşünsel) fiyatı olan metadır, yani yalnız düşünsel olarak belli bir para toplamı halinde vardır ve bu para toplamı ancak değişimde bu haliyle gerçekleşir, yani *para* olarak konulması için önce gene basit dolaşım sürecine girmek zorundadır. Böylece şimdi, sermayenin bu niteliği ile getirildiği sürecin üçüncü yanına geliyoruz.

3) Tam olarak dikkate alınınca sermayenin değerlendirme süreci —ve para ancak değerlendirme süreci yoluyla sermaye olur— aynı zamanda onun *değersizleşme süreci,* **parasızlaşması** olarak ortaya çıkar. Üstelik iki yönden. Birincisi, sermaye mutlak emek-zamanını artırma-

dığına, tersine üretken gücün artması yoluyla göreli gerekli emek-zamanını azalttığına göre, kendi kendisinin maliyetini —başlangıçta metaların belirli toplamı olarak konmuş olduğu ölçüde— kendi değişim-değerini azaltır: eldeki sermayenin bir bölümünün değeri, sermayenin *yeniden-üretilmesine* esas olan üretim maliyetinin düşmesi sonucu, sürekli azalır; onda nesneleşmiş emeğin azalması yoluyla değil, bu belli üründe nesneleşmek için gereken canlı emeğin azalması yoluyla. *Varolan* sermayenin değerinin bu sürekli azalması ||16| şimdiki konumuzla ilgili değildir; çünkü bu, sermayeyi hazır durumda gerektirir. Daha sonraki sermayenin onun genel kavramında nasıl içerildiğini belirtmek üzere, burada, bunu yalnızca not etmek gerekiyor. Bunun bulunacağı yer, sermayelerin yoğunlaşması ve rekabeti öğretisidir. — Burada sözkonusu olan *değersizleşme*, sermayenin para biçiminden bir meta biçimine, *gerçekleşmesi* gereken belirli bir fiyata sahip bir ürün biçimine geçişi demek olan değersizleşmedir. Para olarak, sermaye, *değer* olarak vardı. Şimdi ürün olarak ve yalnızca düşüncel olarak fiyat olarak var; ama *bu niteliğiyle değer* olarak değil. *Değerlenmek* için, yani değer olarak kalmak ve çoğalmak için, önce para biçiminden kullanım-değerleri biçimine geçmesi gerekir (hammadde — alet — emek ücreti); ama bu yoldan değer olarak *biçimini* yitirir; ve genel servetin bu biçimini yeniden sağlamak için yeniden dolaşıma girmek zorundadır. Kapitalist şimdi dolaşım sürecine basit bir değişimci olarak değil ama *üretici* olarak girer, ve öteki değişimciler onun karşısında *tüketicidir*. Tüketicilerin, kendi tüketimleri için onun metasını para karşılığı değişmeleri gerekir, o da onların parasını almak için ürününü değişir. Diyelim ki, bu süreç başarılmamıştır —yalnız teslimin yapılmadığı, şu ya da bu durumda başarısızlık olasılığı farklılığı vardır—, o zaman kapitalistin parası değerden yoksun bir ürüne dönüşmüştür ve yeni bir değer kazanmadığı gibi, başlangıçtaki değerini de yitirmiştir. Bu olabilir ya da olmayabilir — değersizleşme değerlenme sürecinin bir öğesi olarak her zaman kendini gösterir; bunun da nedeni, sürecin ürününün doğrudan biçimiyle *değer* olmaması, ancak bu nitelikte gerçekleşmesi için yeniden dolaşıma girmesi zorunluluğudur. Dolayısıyla sermaye üretim süreciyle değer ve yeni değer olarak yeniden-üretilmişse, o ilkin *değişim yoluyla değerlenmiş olmadan önce değeri-olmayan* olarak görünür Sermayenin birlik oluşturduğu üç süreç, zaman ve yer bakımından farklı, biri ötekine dışsal süreçlerdir. Birinden ötekine geçiş, yani ayrı ayrı kapitalistlerin bu birliği oluşturmaları raslansaldır. *İçsel birliğe* karşın birbirinden *bağımsız* halde yanyana bulunurlar ve her biri ötekinin koşuludur. Üretimin bütünü sermayeye dayandığına göre, böylece bu bütün onun kendi kendini biçimlendirmesinin gerekli öğelerini gerçekleştirmek ve bunların gerçekleşmesinin koşullarını içer-

mek zorunda olduğuna göre, bu birliğin enine boyuna kendini göstermesi gerekir. Şimdiye kadar gelmiş olduğumuz bu noktada sermaye, dolaşımı (değişimi) henüz bizzat koşullandıran olarak görünmez, yalnızca dolaşımın öğesi olarak, henüz sermaye olmaktan çıkma noktasındadır ve bu anda dolaşıma girmektedir. *Meta* olarak ise sermaye şimdi metanın yazgısını paylaşır; para karşılığında değişilip değişilmeyeceği raslantıya bağlıdır; *fiyatının* gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bir raslantıdır.

Üretim sürecinin kendisinde —burada sermaye her zaman değer olarak koşul olmuştur— sermayenin *değerlenmesi* yalnız onun nesneleşmiş emeğin canlı emeğe olan oranına tümden bağlıdır; yani sermayenin ücretli emeğe olan oranına bağlıdır. Ama şimdi ürün olarak, meta olarak, bu sürecin dışında bulunan dolaşıma bağımlı durumdadır. (Gerçekte, gördüğümüz gibi, dolaşımın nedeni olarak bu sürece geri döner, ama aynı zamanda gene ondan meydana gelir.) Meta olarak sermaye, 1) kullanım-değeri ve bu niteliğiyle gereksinim konusu, tüketim konusu olmak zorundadır; 2) eşdeğeri karşılığında —parayla— değişilmelidir. Ancak satışta yeni değerini gerçekleştirebilir.

Sermaye, başlangıçta, 100 taler karşılığında nesneleşmiş emek içeriyorsa, ve şimdi 110 karşılığında içeriliyorsa (nesneleşmiş emeğin niceliğini para olarak ancak fiyat ifade eder), bunun, kendisini, değişileceği, 110 taler karşılığında üretilmiş metada içerilen emek olgusuyla göstermesi gerekir. Ürün, ilkin, değer biçimine yeniden kavuşmak için, para karşılığında değişilmesi gerektiği ölçüde değersizleşmiştir. Üretim süreci içinde değerlenme, artı-emek üretimi ile (artı-zamanın nesneleşmesi ile) tamamıyla özdeşti ve dolayısıyla, bu sürecin içinde de kısmen koşul olan, kısmen de konulmuş bulunan daha geniş *sınırların* dışındaydı; ama bu sınırlar aşılması gereken *sınırlar* olarak süreçte her zaman vardır. Şimdi bu sınırlar, sürecin *dışında* bulunan nitelikte ortaya çıkar. Pek yüzeysel bir bakışla, meta, önce, ancak değişim-değeridir, değişim-değeriyse, *kullanım-değeridir* de, yani bir tüketim konusudur (tüketim tipi burada pek önemli değildir); kullanım-değeri olmaktan çıktığı zaman değişim-değeri olmaktan da çıkar (bunun için henüz yeniden para olarak yoktur, ama doğal niteliğiyle çakışan belirli bir varlık tarzında vardır). Demek ki, metanın ilk engeli *tüketimin* kendisidir — meta için saptanan gereksinim. (*Ödeme gücü olmayan*, yani değişimde ||17| bir meta ya da para verebilecek durumda olmayan gereksinim sorunu olması, buraya kadar olan varsayıma göre, henüz bilinmiyor.) İkincisi ise, meta için bir eşdeğerin olması gerekir. Çünkü başlangıçta dolaşım değişmeyen bir büyüklük —belirli bir hacim— olarak varsayıldığı için, öte yandan ise sermaye üretim sürecinde yeni bir değer yarattığı için, gerçekte bu değer için bir eşdeğer bulunamayacak

gibi görünür. Öyleyse sermaye üretim sürecinden çıkarak gene dolaşıma girince, a) *üretim* olarak *tüketimin* belli büyüklüğüyle —ya da *tüketim yeteneğinde*— bir sınır bulacak gibi görünür. Belirli bir kullanım-değeri olarak, niceliği, belli bir noktaya kadar önemli değildir; ama yalnızca belirli bir derecede —ancak belirli bir gereksinimi karşıladığı için— tüketim için gerekli olmaktan çıkar. *Belirli, tekyanlı ve nitel* kullanım-değeri olarak, örneğin, bu durumda buğday olarak, niceliği de ancak belli bir noktaya kadar önemsizdir; çünkü yalnızca belirli nicelikte gereklidir; yani belli bir *ölçüde*. Ama bu ölçü, bir kısmı için, kullanım-değeri olarak onun niteliği —*özgül* yararlılığı, yani kullanılabilirliği biçimi— ve öteki kısım için belirli bir tüketime gereksinimi olan değişimcilerin sayısıyla sağlanmıştır. Tüketicilerin sayısı, bu *özgül* ürün için olan gereksinimin büyüklüğü ile çarpılır. Kendi niteliği gereği kullanım-değeri, böyle bir değer olarak ölçüsüz değildir. Belli nesneler ancak belli bir noktaya kadar tüketilebilir ve gereksinim konusudurlar. Örneğin, ancak belli bir miktarda buğday tüketilir vb.. Bundan dolayı *kullanım-değeri* olarak ürünün kendisinde bir sınır vardır —ona olan gereksinimle saptanmıştır—, bu sınır, üreticilerin gereksiniminin ölçüsüne göre, ama değişimcilerin toplamının gereksinimlerine göre ölçülür. Belli bir kullanım-değerine olan talebin bittiği yerde, ürün, kullanım-değeri olmaktan çıkar. Kullanım-değerini belirleyen gerçekte taleptir. Ama kullanım-değeri olmaktan çıkar çıkmaz, dolaşım konusu olmaktan da çıkar (eğer para değilse). b) *Yeni değer* ve genel olarak değer olarak ise, *varolan eşdeğerlerin* büyüklüğünde, önce para olarak, dolaşım aracı değil, para olarak sınırının bulunduğu görülür. Artı-değer (başlangıçtaki değer olduğu kendiliğinden anlaşılır) için bir artı-eşdeğer gereklidir. Şimdi bu, ikinci bir engel olarak ortaya çıkıyor.

c) Başlangıçta, para —yani bu nitelikte servet, yani *ötekinin nesneleşmiş emeği* karşısında değişim içinde ve değişimle varolan servet— üretim sürecinde yitip gitmediği, *ötekinin canlı emeği* karşılığında değişiminde yitip gitmediği ölçüde kendi sınırlarını aşmamış görünür. Dolaşım kendi kendine yenilenebilecek durumda değildi. Öte yandan şimdi üretim süreci, dolaşım sürecine girebilecek durumda değilse, **çıkmaza girmiş** gibi görünür. Ücretli emeğe dayalı üretim olarak sermaye, hareketin bütününün zorunlu bir koşulu ve bir öğesi olarak dolaşımı gerektirir. Üretimin bu belirli biçimi, para dolaşımında ifadesini bulan değişiminin bu belirli biçimini gerektirir. Üretimin iç aşamalardan geçmesinin, üretime yalnızca dokunan değişimin ve bütünlüğü içinde üretime dokunmayan fazla gelen ürünlerin tersine, tüm bütün ürünü yenileşmek için paraya dönüşmesi gerekir.

Bunlar, basit, nesnel, yansız bir kavrayış karşısında kendiliğinden ortaya çıkan çelişkilerdir. Bunların sermayeye dayalı üretimde durma-

dan nasıl ortadan kalktığı, ama gene durmadan yeniden-üretildiği — ve yalnız zorla ortadan kaldırıldığı (bu ortadan kalkmanın belli bir noktaya kadar salt sessiz dengelenme olarak görünmesine karşın), başka bir konudur. Önemli olan önce bu çelişkilerin varlığını saptamaktır. Dolaşımın bütün çelişkileri gene yeni bir biçimde ortaya çıkar. Kullanım-değeri olarak ürün, değer olarak kendi kendisiyle çelişki halindedir; yani belirli bir nitelikte, özgül bir şey olarak bulunduğuna göre, belirli doğal özelliklerin ürünü, gereksinim özü olarak, ürünün değer olarak yalnızca *nesneleşmiş emekte* sahip olduğu özü ile çelişki halindedir. Ama bu kez sözkonusu çelişki, dolaşımda olduğu gibi artık yalnız, *salt bir biçimsel ayrım* olarak konmamıştır, kullanım-değeri tarafından ölçülmüş olmanın, burada, bu ürün için değişenlerin gösterdiği gereksinim yoluyla ölçülmüş olması durumunda kesinlikle —yani *toplam tüketimin gereksinimi yoluyla*— belirlenmesidir. Bu, burada ürün için kullanım-değeri ve dolayısıyla aynı zamanda *değişim-değeri* olarak *ölçü* durumunda ortaya çıkıyor. Basit dolaşımda ise özel kullanım-değeri biçiminden değişim-değeri biçimine doğrudan aktarma içindi. Sınırı yalnızca, birinci biçimden gelerek, bütün öteki metalara karşılık doğrudan değişilebilir halde bulunduğu değer biçimi yerine, *doğal özelliği* dolayısıyla özel bir biçimde bulunmasında kendini gösteriyordu. Oysa şimdi, *doğal* özelliğinde bizzat varoluşunun *ölçüsü* haline gelmiştir. Genel biçime geçmek için, kullanım-değeri ancak belli bir nicelikte varolabilir; ölçüsü *onda nesneleşmiş emekten sonra bulunmayan bir niceliktir, ama* bu ölçü *kullanım-değerinin ve öteki için kullanım-değerinin doğasına bağlı olur*. Öte yandan daha önceki, kendisi için para olan ||18| canlı emek karşılığında değişime geçmesi zorunluluğu çelişkisi, şimdi daha büyük hale gelir, çünkü paranın, bu niteliğiyle daha fazla olması, bir başka deyişle artı-değerin artı-değer karşılığında değişilmesi gereklidir. Demek ki, kullanım-değeri olarak ötekinin tüketimiyle sınırlanmış olması gibi, değer olarak da ötekinin ürünüyle sınırlanmıştır; burada ölçüsü özgül ürüne olan gereksinim niceliğinde, orada ise dolaşımda varolan *nesneleşmiş emeğin* niceliğindedir. Bu niteliğiyle değerin kullanım-değeri karşısında kayıtsızlığı, böylece nesneleşmiş emek olarak değerin özü ve ölçüsü de yanlış bir konum içinde bulunur.*

Sermayenin genel kavramı incelenirken burada sözkonusu olan, *bu üretim ve değerlendirme birliğinin doğrudan* değil, koşullara bağlı yalnız

* Gerçek gelişmesi içinde sermayeyi gerektiren talep, arz, fiyat ilişkisine henüz geçilemiyor. Talep ve arz soyut kategoriler olduğu için, henüz belirli ekonomik ilişkileri dile getirmiyorlar. Belki bunlar basit dolaşımda ya da üretimde ele alınabilir? [*Marx'ın notu*]

bir *süreç* oluşu, sürecin görünüşüne göre, bunların *dışsal* koşullar olmasıdır.*

Mutlak artı-değerin sermaye yoluyla —daha çok nesneleşmiş emek— yaratılması, dolaşım çemberinin genişlemesine ve sürekli genişlemesine bağlıdır. Bir noktada yaratılan *artı-değer*, başka bir noktada, karşılığında değişildiği artı-değerin yaratılmasını gerektirir; önce yalınız daha çok altın ve gümüş, daha çok para üretimi olsa da, eğer artı-değer doğrudan yeniden sermaye olamıyorsa, artı-değer yeni sermaye olma olanağı halinde paranın biçiminde vardır. Bu yüzden sermayeye dayalı üretimin bir koşulu, çember ister doğrudan genişlesin, ister *üretim noktaları olarak aynı çemberde daha çok nokta yaratılsın, sürekli genişleyen bir dolaşım çemberinin üretilmesidir*. Dolaşım önce verilmiş büyüklük olarak bulunduğu halde, burada hareketli ve üretim yoluyla kendi kendini genişleten durumdadır. Ardından, kendisi üretimin bir öğesi olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı sermaye nasıl bir yandan sürekli daha çok artı-emek yaratma eğilimi gösteriyorsa, tamamlayıcı eğilim de daha çok nokta yaratma yolundadır; yani burada *mutlak* artı-değer ya da artı-emek açısından bakıldığında, tamamlayıcı olarak daha çok artı-emeği kendine katmak ister; aslında bu, sermayeye dayalı üretimi, ya da ona uygun düşen üretim tarzını yayma eğilimidir. *Dünya pazarı* yaratma eğilimi, sermaye kavramının içinde verili olarak doğrudan vardır. Her sınır aşılması gereken engel olarak görünür. Dolayısıyla, sermayenin ilkin, üretimin her öğesini kendi değişimi altına sokması ve doğrudan dolaşıma girmeyen kullanım-değerlerinin üretimini ortadan kaldırması, yani kendi açısından doğa kökenli olan eski üretim tarzlarının yerine sermayeye dayalı üretimi yerleştirmesi eğilimi sözkonusudur. Burada *ticaret* artık, bağımsız üretimler arasında bunların fazlalıklarının değişimine ilişkin bir işlev olarak değil, üretimin kendisinin daha çok her şeyi kapsayan koşulu ve öğesi olarak görünür.**

Öte yandan *göreli artı-değer* üretimi, yani üretken güçlerin çoğalma-

* Sermayenin değerlendirme süreci ile ilgili olarak daha önce gördük ki, bu süreç *basit üretim sürecinin* daha önce geliştirilmesini gerektirir. Basit değişimde üretime olan gereksinimin koşul sayılması bakımından *talep ve arz* için de durum aynıdır. Üreticinin (doğrudan üreticinin) *kendi* gereksinimi, başka bir talebin gereksinimidir. Bizzat bu gelişmede, onun *koşulu* olması gereken şeyin ortaya çıkması gerekir ve bu da daha sonra ilk bölümlere bırakılabilir. [*Marx'ın notu*]

** Kuşkusuz, doğrudan kullanım-değerine yönelmiş bütün üretim, değişim yapanların sayısı gibi, dolaşıma bırakılmış olan değişim-değerlerinin toplamını, özellikle artı-değerlerin üretimini de azaltır. Bundan dolayı, sermaye, 1) dolaşım çemberini sürekli genişletmeye; 2) bütün noktalarda bunu sermaye üzerine kurulmuş üretime dönüştürmeye çalışır. [*Marx'ın notu*]

sma ve gelişmesine dayalı artı-değer üretimi, yeni tüketimin üretimini gerektirir; daha önce üretici çember için olduğu gibi, dolaşım için de tüketim çemberinin genişlemesini gerektirir. Birincisi, varolan tüketimin nicel genişlemesi; ikincisi, varolan gereksinimlerin daha geniş bir çevreye yayılmasıyla yeni gereksinimlerin yaratılması; *üçüncüsü, yeni* gereksinimlerin üretilmesi, yeni kullanım-değerlerinin keşfi ve yaratılması. Başka bir deyişle, bu, kazanılmış artı-emeğin yalnızca nicel bir fazlalık olarak kalmaması, aynı zamanda emeğin nitel farklarının çevresini (ve dolayısıyla artı-emeği) sürekli büyültmek, böylece daha çok çeşitlendirmek ve kendi içinde farklılaştırmaktır. Örneğin, daha önce 100 sermayenin kullanıldığı yerde, üretken gücün iki katına çıkmasıyla şimdi yalnız 50 sermayenin kullanılması gerekir ve böylece 50 sermaye ve onun karşılığı olan gerekli-emek serbest kalır; ||19| serbest kalan sermaye ve emek için, yeni bir gereksinim karşılayacak ve meydana getirecek yeni, nitel bakımdan değişik bir üretim dalı yaratmak zorunlu olur. Eski sanayinin değeri, **sermaye ve emek** arasmda ilişkinin *yeni* bir biçimde oluştuğu yeni bir sanayi için bir **fon** yaratılarak korunur.

Nesnelerde yeniden yararlı özellikler bulgulamak için tüm doğanın araştırılması; tüm iklimlerde ve tüm ülkelerde imal edilmiş ürünlerin evrensel ölçekte değişimi; doğal nesnelere kullanım-değerleri kazandırmak için yeni (yapay) işlemeler.* Hem yeni kullanılabilir nesneler bulgulamak, hem eskilerinin yeni kullanım özelliklerini bulmak için dünyanın her yönden araştırılması; hammadde olarak vb. bunların yeni özelliklerinin bulunması; dolayısıyla doğa biliminin en yüksek noktaya kadar geliştirilmesi; bunun gibi toplumun kendisinden kaynaklanan yeni gereksinimlerin bulunması, yaratılması ve karşılanması; gereksinimleri maksimum olan toplumsal bir insanın üretimi için, toplumsal insanın niteliklerinin bütün kültürünü, niteliği zengin ve tümüyle yeniliğe açık duruma getirmek — olabildiğince daha genel ve daha evrensel toplumsal üretim — (çünkü, çok yanlı bir yararlanma için, insan, aynı yararlanma yeteneğinde ve dolayısıyla yüksek bir kültürel düzeyde olmalı) — bunların tümü aslmda, sermaye üzerine kurulmuş üretimin bir koşuludur. Bu, yalnızca, işbölümü, yeni üretim dallarının yaratılması, yani nitel bakımdan yeni artı-zaman değil, aynı zamanda, yeni bir kullanım-değeri olarak emeğin kendisinden belirli üretimin uzaklaştırılması; sürekli genişleyen ve zenginleşen bir gereksinimler sistemine uygun iş türlerinin, üretim türlerinin sürekli genişleyen ve kapsamlaşan bir sisteminin geliştirilmesidir.

Öyleyse sermaye üzerine kurulu üretim, bir yandan evrensel sana-

* Modern toplumlarda olduğundan farklı olarak eski toplumlarda *lüksün* oynadığı role daha sonra değinilecektir. [*Marx'ın notu*]

yiyi —yani artı-emeği, değer yaratan emeği— yaratırken, öte yandan aslında bilime, tüm fiziksel ve zihinsel niteliklere dayalı görünen doğal ve insansal özelliklerin genel bir sömürü sistemini, yararlılık üzerine kurulu bir sistemi yaratır, oysa (toplumsal üretimin ve değişimin bu çemberi dışında) hiçbir şey, toplumsal üretimin ve değişimlerin bu çemberi dışında kendi başına kanıtlanmış, *kendinde üstün bir değer* olarak görünmez. Böylece sermaye, önce, bizzat toplumun üyeleri yoluyla burjuva sivil toplumu yaratır ve doğanın ve toplumsal bağlantının evrensel sahipliğini geliştirir: **Sermayenin büyük uygarlaştırıcı etkisi** daha önceki bütün toplum basamaklarının yalnızca insanlığın *yerel gelişmeleri* olarak ve *doğal bir putperestlik* olarak göründüğü bu toplum basamağının onun tarafından üretilmesi bundan ileri gelir. Artık doğa, insan için yalnızca bir nesne, saf bir yararlanma konusudur; kendisi için bir güç olarak kabul edilmesi son bulur; bağımsız yasalarının teorik bilgisi bile, onu, ister tüketim nesnesi olarak ister üretim aracı olarak insan gereksinimlerine tabi kılmak için bir kurnazlık olarak ortaya çıkar. Sermaye, bu eğilime göre, ulusal engelleri ve önyargıları aştığı gibi, doğanın tanrılaştırılmasını, varolan gereksinimlerin gelenekleşmiş, belirli sınırlar içinde doyunganlığa saplanmış biçimde karşılanmasını ve eski yaşam biçiminin yeniden-üretilmesini de aşar. Bütün bunlara karşı o, üretken güçlerin gelişmesini, gereksinimlerin genişlemesini, üretimin çok yanlı olmasını, doğal ve zihinsel güçlerin üretiminin çeşitliliğini ve işletilmesini ve değişimini frenleyen bütün engelleri ortadan kaldıran yıkıcı ve sürekli kökünden değiştiricidir.

Ama sermayenin bu tip her sınırı bir engel olarak koyması ve dolayısıyla *düşünsel* tarzda bunu aşmış olması, bunu *gerçek olarak* aştığı sonucuna götürmez ve böyle her engel onun belirlenimine aykırı düştüğü için, sürekli aşılan, ama gene sürekli olarak konulan çelişkiler içinde sermayenin üretimi devam eder. Dahası var. Durmadan ardından koştuğu evrensellik, sermayenin kendi doğasında sınırlarını bulur, bu sınırlar sermayenin gelişmesinin belli bir evresinde sermayenin kendisini bu eylemin en büyük engeli olarak ortaya çıkarır ve bu yüzden de bizzat sermaye yoluyla onun kendisinin ortadan kaldırılması yönünde çabalar.

Üretimi sermayenin kendini değerlendirmesiyle doğrudan özdeş kabul eden ve böylece, tüketimin sınırları olsun, dolaşımın varolan sınırları olsun, bunu umursamayan, (dolaşım olgusuna bütün noktalarda karşılığı olan karşıt-değerleri göstermesi gerektiğine göre), yalnızca üretken güçlerin gelişmesini ve sanayi nüfusunun büyümesini gözönünde tutan —talebe bakmaksızın arzı gözönüne alan— Ricardo gibi iktisatçılar, Sismondi gibi tüketimin ve karşıt değerlerin varolan çemberinin sınırlarına ağırlık veren iktisatçılardan daha doğru ve daha

derinliğine sermayenin olumlu özünü kavramışlardır. Bununla birlikte Sismondi, sermayeye dayalı üretimin sınırlılığını, onun olumsuz tekyanlılığını daha iyi kavramıştır. Birincisi daha çok onun evrensel eğilimini, ikincisi de onun kendine özgü sınırlılığını kavramıştır. Sermaye açısından *artı-üretimin* olanaklı ve gerekli olup olmadığı konusunda bütün kavga, üretimde sermayenin değerlendirme sürecinin doğrudan değerlenmesini dolaşımda yapıp yapmadığı; ||20| *üretim sürecinde* sağlanan değerlenmesinin onun *gerçek* değerlenmesi olup olmadığı noktasında toplanmaktadır. Kuşkusuz Ricardo'nun, değişimin dışında bir değer oluşturulmadığı ve *değişim-değerinin* ancak değişim tarafından değer olarak oluşturulduğu konusunda bir **kuşkusu** da var; ama, üretime konan böyle engelleri, raslantılar olarak, üretimin üstündeki engeller olarak görüyor. Dolayısıyla bu engellerin aşılmasını da, açıklamalarında çoğunlukla saçmalığa düşmekle birlikte, sermayenin doğasında buluyor; oysa Sismondi bunun tersine, bu engelle karşılaşmayı belirtmekle kalmıyor, aynı zamanda bu engelin bizzat sermayeye bağlı olarak ortaya çıktığında ısrar ediyor ve böylece sermayenin çelişkilere girdiğini belirtiyor, bu çelişkilerin zorunlu olarak sermayeyi **yıkıma** götüreceğini seziyor. Dolayısıyla, olduğu gibi kaldırılıp atılması kesin olarak gereken salt dışsal ve yapay engelleri, sermaye, ahlak, yasa vb. yoluyla dışardan üretime, zorla kabul ettirmek istiyor. Öte yandan, Ricardo ve okulunun tümü, sermayenin bu çelişkisini büyük fırtınalar halinde boşaltan, giderek toplumun temeli olarak sermayenin ve üretimin kendisini tehdit eden gerçek modern bunalımları asla kavramamıştır.

Genel aşırı üretimi belli bir noktada yadsımak için bağnaz ekonomik görüş açısı yönünden yapılmış olan girişimler gerçekte çocuksudur. Ya, örneğin MacCulloch gibi[65] *sermayeye dayalı* üretimi kurtarmak için onun bütün özgül nitelikleri, kavram belirlemeleri bir yana bırakılıp, tersine, *doğrudan kullanım-değeri* için basit üretim olarak kavranıyor. Temel ilişkilerden tamamıyla uzaklaştırılıyor. **Aslında** onu çelişkilerden arındırmak için, asıl bu çelişkiler bırakılıyor ve yadsınıyor. — Ya da, örneğin *Mill* gibi,[66] daha keskin bir usla (zavallı Say de onu taklit ediyor) şöyle deniyor: *Arz* ve *talep* özdeştir, bu yüzden bunların birbirine uyması gerekir; çünkü arz, kendi niceliğine göre ölçülen bir taleptir. Büyük yanlışlık şurada: 1) Arzın kendi niceliği ile ölçülen bir talep olduğuna ilişkin bu arz özdeşliği, ancak bunun, *değişim-değeri* = belli bir nicelikteki nesneleşmiş emek olması halinde doğrudur. Bu bakım-

[65] John Ramsay MacCulloch, *The Principles of Political Economy: with a sketch of the rise and Progress of the Science*, Edinburgh 1825, s. 166-190.
[66] James Mill, *Eléments d'économie politique*, Paris, 1823, s. 250-260.

dan arz, —*değeri* ilgilendirmesi yönünden— kendi talebinin ölçüsüdür. Ama bu nitelikte değer olabilmesi için önce *para* karşılığında değişilmiş olmasıyla gerçekleşmesi gerekir ve para karşılığı değişimi konusu olarak da, 2) kendi *kullanım-değeri* ile bağımlıdır; ama kullanım-değeri olarak, onun için varolan gereksinimlerin, gerekliliğin büyüklüğü ile bağımlıdır. Ancak kullanım-değeri olarak arz, kendisinde nesneleşmiş emek-zamanıyla kesinlikle ölçülmez, tersine, onun için değişim-değeri olarak doğasının dışında bulunan bir ölçüt verilir. Ayrıca şöyle de söyleniyor: *Arzın kendisi, belirli değerde belirli bir ürün için olan taleptir* (bu değer, istenilen ürün miktarında dile gelir). Öyleyse arz edilen ürün satılmaz nitelikte olunca, bu, arz edilen metadan fazlasıyla ve arz edenin talep ettiği metadan eksiğiyle üretildiğinin kanıtıdır. Dolayısıyla genel bir aşırı üretimin bulunmadığı, şu ya da bazı maddelerde aşırı üretim, ama bazılarında da eksi üretim bulunduğu ileri sürülüyor. Burada gene, üreten sermayenin istediği şeyin belirli bir kullanım-değeri değil, *değerin* kendisi, yani para — dolaşım aracı belirleniminde para değil, servetin genel biçimi olarak para, ya da bir yönü ile sermayenin gerçekleşmesi biçimi, öteki yönü ile başlangıçtaki uyuyan durumuna dönüş olarak para olduğu unutuluyor. Ancak, çok *az para* üretildiği savı, gerçekte, üretimin, değerlenmeye koşut düşmediği, böylece *aşırı üretim* olduğu savından başka bir şey değildir, ya da bu, paraya dönüştürülmeyen, *değere* dönüştürülmeyen üretim olduğu, dolaşımda değerlenmeyen üretimin sözkonusu olduğu anlamına gelir. Bundan dolayı parasal artistlerin **kuruntusundan**, (ayrıca da Proudhon vb.), *dolaşım araçlarında* eksiklik —paranın değerli oluşu yüzünden— ve daha çok paranın yapay yollardan yaratılması gereği hayaline kapılırlar. (Ayrıca bkz: Birmingham okulu, Geminiler[67].) Ya da denir ki, *toplumsal açıdan bakıldığında üretim ile tüketim* aynı şeydir, yani her ikisi arasında bir oransızlık ya da bir fazlalık asla ortaya çıkamaz. Burada toplumsal açı deyince, belli bir toplumsal yapıyı ve koşulları, dolayısıyla da bundan ortaya çıkan çelişkileri *gözardı eden* bir soyutlama anlaşılır. Örneğin *Storch,*[68] Say'ye karşı çıkarken, tüketimin büyük bir kısmının doğrudan kullanım için tüketim değil, makine, kömür, petrol, gerekli yapılar vb. gibi tüketim olarak üretim sürecindeki tüketim olduğunu ileri sürerken çok haklıdır. Bu tüketim, ||21| burada sözkonusu olan tüketimle asla özdeş değildir. Gene *Malthus*[69] ile *Sismondi,*[70] örneğin işçilerin tüketiminin kapitalist için aslında *hoşnutluk verici* bir

[67] Anonim yapıta anıştırma: *The Currency Question. The Gemini Letters.* Londra, 1844.

[68] Henri Storch, *Considérations sur la nature du revenu...*

[69] T. R. Malthus, *Principles of Political Economy...*, s. 405.

[70] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Etudes sur l'économie politique...*, s. 61n.

tüketim olmadığını doğru ve yerinde belirtmişlerdir. Burada değerlendirme öğesi tamamıyla dışa atılmış, üretim ve tüketim basbayağı karşı karşıya konmuş, yani sermayeye dayalı üretim değil de, doğrudan *kullanım-değerine* dayalı üretim varsayılmıştır. Ya da *sosyalist* terimle, emek ve emeğin değişimi, yani üretim ve bunun değişimi (dolaşım), bütün süreci oluşturur; yanlışlık, ters hesaplama yüzünden olmazsa, bu oransızlık başka neden olabilir? Burada emek ücretli emek olarak, sermaye sermaye olarak dikkate alınmıyor. Bir yandan sermayeye dayalı üretimin sonuçları hesaba katılıyor; öte yandan bu sonuçların varsayımı ve koşulu —artı-emek yoluyla ve bunun için ortaya çıkan emek olarak gerekli-emek— yadsınıyor. Ya da deniyor ki —örneğin *Ricardo* gibi— üretim, üretim maliyeti tarafından düzenlendiği için, üretim kendi kendine düzenleniyor ve bir üretim dalı değerlenmeyince sermaye bir ölçüde ondan çekiliyor ve gerekli olduğu başka bir noktaya gidiyor.[71] Ama bu dengeleme gerekliliğinin kendisinin dengesizliği, ahenksizliği ve dolayısıyla da çelişkiyi gerektirmesi bir yana —aşırı üretimin genel bunalımında çelişki üretken sermayenin değişik türleri arasmda değil, sanayi sermayesi ile ödünç alman sermaye arasında— sermayenin doğrudan üretim sürecine karışmış türü ile bu sürecin dışında para olarak bağımsız (göreli olarak) bulunduğu türü arasındadır. Son olarak, *oranlı üretim* (bu Ricardo'da da vb. sözkonusu ediliyor), salt sermayenin doğru oranlar halinde bölünmesi eğilimi, ayrıca da oranın dışına taşma yolundaki zorunlu eğilimi —artı-emeği elde etmeye aşırı çabaladığı için, artı-verimlilik, artı-tüketim vb. dolayısıyla— olarak sözkonusu. (*Rekabette* sermayenin bu içsel *eğilimi*, ona *ötekinin* sermayesiyle kabul ettirdiği, doğru orana girmesi için onu sürekli ***kamçılayarak*** iten bir zorlama olarak kendini gösterir. Bay Wakley'in[72] Smith ile ilgili yorumunda doğru olarak sezinlediği gibi, serbest rekabet iktisatçılar tarafından *henüz hiç* geliştirilmemiş, bunun yalnız gevezeliği yapılmış, tüm burjuva, sermayeye dayalı üretimin temeli üzerinde uzun uzun durmaktan öteye gidilmemiştir. Rekabet yalnızca olumsuz, yani tekellerin, korporasyonların, yasal düzenlemelerin vb. yadsınması olarak, feodal üretimin yadsınması olarak anlaşılmıştır. Ancak gene de *kendine özgü* bir şey olması gerekir, çünkü yalnızca sıfır bir yadsımadır. Örneğin tekel, doğal tekeller vb. biçiminde hemen yeniden dirilen bir sınırlamadan soyutlamadır. Kavram bakımından *rekabet, sermayenin* içsel *doğasından* başka bir şey değildir, onun

[71] David Ricardo, *On the Principles...*, s. 80-85.

[72] Kalem sürçmesi: "Wakley" değil "Wakefield" olması gerekiyor. Bkz: Edward Gibbon Wakefield, Adam Smith'in yapıtının 1843 baskısı: *An Inquiry* ... With Notes from Ricardo, M'Culloch, Chalmers and other Eminent Political Economists, c. I, Londra, 1843, s. 244-246.

temel belirlenimidir, birçok sermayenin birbiriyle olan karşılıklı etkisi olarak ortaya çıkar, ve gerçekleşir, dışsal zorunluk olarak içsel eğilimdir.) (Sermayenin varlığı, ancak birçok sermayenin varlığıyla olabilir, dolayısıyla onun kendi belirlenimi bu sermayelerin birbiri üzerindeki karşılıklı etkisi olarak ortaya çıkar.) Sermaye **oranlı üretimin** hem sürekli getiricisi, hem de götürücüsüdür. Varolan oranlılığın, artı-değerlerin yaratılması ve üretken güçlerin çoğaltılması yoluyla durmadan ortadan kaldırılması gerekir. Ama üretimin **aynı zamanda ve eşanlı olarak** *aynı oranda* genişletilmesi yolundaki bir gereklilik, onun kendisinden asla gelmeyen dışsal istemleri sermayeye yöneltir; aynı zamanda, bir üretim tarzında bulunan orana uymadığı için, bütün üreticileri, bu oranı terketmeye ve eşit olmayan oranlarda üretime götürür. Buraya kadar (çünkü ***döner sermaye*** olarak sermayenin belirlenimine henüz gelmedik ve henüz bir yanda dolaşımı, öte yanda sermayeyi, ya da üretimin koşulu ya da onun çıkmış olduğu temel olarak üretimi ele aldık) dolaşım, üretim açısından bakıldığında, tüketim ve üretim oranındadır — başka bir deyişle, karşıt-değer olarak artı-emeği ve emeğin giderek daha zengin bir belirlenimini varsayar.

Sermayenin basit kavramında *aslında* onun uygarlaştırıcı eğilimlerinin vb. içerilmiş olması gerekir; şimdiye kadar görülen ekonomi teorilerinde olduğu gibi, salt dışsal sonuçlar olarak bunların kalmaması gerekir. Sonradan ortaya çıkan çelişkilerin de onda gizli halde bulunduğu ortaya konmalıdır.

Buraya kadar değerlendirme sürecinde tek tek öğelerin birbirine karşı salt önemsizliğini; bunların içsel olarak birbirini gerektirdiğini ve dışsal olarak birbirini aradığını; bulabildiklerini ya da bulamadıklarını, birbirlerini karşıladıklarını ya da karşılayamadıklarını, birbirlerine uygun düştüklerini ya da düşmediklerini; birbirinin olmanın içsel zorunluğunu; ve bu sürecin bağımsız varlığının birbirine karşı önemsiz oluşunun çelişkilerin ||22| temeli olduğunu ele aldık.

Bununla birlikte henüz sona gelmiş değiliz. Üretim ile değerlendirme —bütünlüğü oluşturan kavramına göre sermaye— arasındaki çelişkinin sürecin ayrıksın öğelerinin, ya da daha doğrusu birbirine karşıt birçok sürecin toplamının önemsiz ve görünüşte bağımsız görünüşü olarak daha içkin biçimin azçok kavranmış olması gerekir.

Konuya daha yakından bakalım: ***İlkin, genel olarak üretime değil, sermaye üzerine kurulu üretime bağlı bir sınır*** vardır. Bu **sınır** ikilidir, ya da daha doğrusu, iki yönde dikkate alınca, tek ve aynı bir sınır sözkonusudur. *Aşırı üretimin* nedenini, gelişmiş sermayenin temel çelişkisini ortaya koymak için, sermayenin üretimin *özel* bir sınırlamasını içerdiğini —bu sınırlama, üretimin her sınırını aşma yolundaki genel eğilimine aykırı düşer— göstermek burada yeterlidir; hatta bununla, ikti-

satçıların sandığı gibi, sermayenin üretken güçlerin gelişmesi için *mutlak* biçim olmadığını — üretken güçlerin gelişmesine kesinlikle paralel düşebilen servet biçimi için mutlak biçim olmadığını ortaya koymak olanaklıdır. Sermayeden önce gelen üretim aşamaları, sermaye açısından bakıldığında, üretken güçlerin engellenmeleri olarak da ortaya çıkar. Ama sermayenin kendisi, doğru anlaşılmışsa, üretken güçlerin, aynı zamanda onlar için bir dizgin olan dışsal mahmuza gereksinimleri olduğu sürece, gelişmesi için koşul olarak görünür. Bunların disiplini, gelişmenin belli bir düzeyinde gereksiz ve sıkıntı verici olur; tıpkı korporasyonlar vb. gibi. Bu içsel sınırların, sermayenin doğası ile, hatta onun temel kavram belirlemeleriyle paralel düşmesi gerekir. Bu zorunlu **sınırlar** şunlardır:

1) *Gerekli-emek,* canlı emek-gücünün değişim-değerinin, ya da sanayi nüfusunun ücretinin sınırı olarak;

2) *Artı-değer,* artı-emek-zamanının sınırı olarak; ve göreli artı-emek-zamanı ile ilgisi bakımından, üretken güçlerin gelişmesinin sınırı olarak;

3) Aynı şey demek olan, *paraya çevrilme,* üretimin yalın sınırı olarak tüm kullanım-değeri; ya da değer üzerine kurulu değişim ya da üretimin sınırı olarak değişim üzerine kurulu değer. Bunlar şöyledir:

4) Gene aynı şey, değişim-değeri tarafından *kullanım-değerlerinin üretiminin sınırlanması* olarak; ya da gerçek servetin, yalnızca üretimin konusu olmak için, *belirli,* kendisinden farklı bir biçim, yani onunla özdeş olmayan bir biçim alması zorunluluğu.

Öte yandan, (basit dolaşımda, giderek kaybolan bir dolaşım aracı olarak görünmeyen para, bağımsız bir gereklilik olmadan ve dolayısıyla da sınır ve engel olarak ortaya çıkmaması demek olan kendini gösteren aynı görüngü) hesap tutulmaması ve soyutlama yapılması *sermayenin genel eğiliminin* sonucudur.

1) Canlı emek-gücünün değişim-değerinin sınırı olarak gerekli-emek; 2) artı-emeğin ve üretken güçlerin gelişmesinin sınırı olarak artı-değer; 3) üretimin sınırı olarak para; 4) değişim-değeri tarafından kullanım-değerlerinin üretiminin sınırlanması.

*Hinc,** aşırı üretim, yani sermaye üzerine kurulu üretimin bütün bu gerekli öğelerinin ansızın *anımsanması;* dolayısıyla bunların unutulmasının sonucu olarak genel değersizleşme. Bununla birlikte sermayeye, üretken güçlerin gelişmesinin daha ileri bir derecesinden vb. çıkış yaparak, *sermaye olarak* giderek artan başarısızlıkla girişimine yeniden başlaması görevi veriliyor. Bundan dolayı, üretimin ve ulaştırmanın ağır bir engeli olarak sermayeyi gösteren öteki çelişkiler bir yana, ser-

* İşte bundan dolayı.

mayenin gelişmesi ne kadar ileri ise, onun üretimin engeli —ve dolayısıyla tüketimin de engeli— olarak ortaya çıktığı apaçıktır.

⟨Tüm *kredi sistemi*, ve bununla ilgili olarak büyük kapsamlı ticaret ve borsa vb., dolaşımın ve değişim alanının sınırını genişletme ve aşma zorunluğuna dayanır. Bu, bireylerin ilişkisinde olduğundan daha çok halkların ilişkisinde daha büyük ve daha klasik biçimde ortaya çıkar. Örneğin İngilizler, kendilerine **müşteri** edinmek için yabancı uluslara *kredi vermek* zorunda kalmışlardır. **Aslında** İngiliz kapitalisti, 1) kendi adına değişim yapar, kendisi olarak, 2) Yanki olarak vb., ya da parasını yatırdığı başka herhangi bir biçim altında, *üretken* İngiliz sermayesi ile iki kat değişim yapar.⟩

⟨*Üretimin sınırı* olarak sermayeye şurada değiniliyor: Örneğin Hodgskin: "**Şimdiki durumda sermayenin her birikimi, işçinin istediği kâr toplamına ekleniyor ve rahat yaşaması için işçinin sağlayacağı bütün emeği yok ediyor. ... Kâr üretimin sınırlandırılmasıdır**".(H[odgskin. Defter,] s. 46.[73]) Dış ticaret yoluyla değişim alanının sınırı genişletilir ve kapitaliste, daha çok artı-emek tüketme olanağı verilir:

"**Yıllar boyunca dünya, bizim ondan alabildiğimizden daha çoğunu bizden alamaz. Tüccarlarımızın dış ticarette sağladığı kârlar bile, buradaki ithal mallarının tüketicileri tarafından ödenir. Dış ticaret basit bir trampadır ve böyle bir değişim kapitalisti sevindirmeye ve tatmin etmeye yeter.** ||23| **Ama kendisi ancak belli bir ölçüye kadar metalardan tüketebilir. Dış ülkelerin şarabı ve ipeği karşılığında pamuğu vb. değişir. Ama bunlar, elbiseler ve pamuk gibi, (kendi) nüfusumuzun yalnız artı-emeğini temsil ederler ve böylece kapitalistin yıkıcı gücü bütün engelleri aşar. Böylece doğa aldatılır**". (*Source and Remedy*, vb., s. 27, 28.[74]) *Doyum*, gerekli-emeğin koyduğu *engel* ile ne ölçüde bağıntılıdır: "**İşçiler için artan isteğin asıl anlamı, kendilerine azını almak ve daha büyük payı işverenlere bırakma tavrıdır; bunun, tüketimin azaltarak doyumu artırdığı söylenirse, ben yalnızca diyebilirim ki, o zaman doyum, yüksek kârın eşanlamıdır.**" (*Enquiry*, London 1821, s. 12.[75]) Burada çelişkinin bir yanı eksiksiz dile getirilmiştir. "**Pratikte işin, kapitalist için bir kâr sağlamaya elverişli olan işçinin geçim araçlarından fazlasını üretebileceği anda durdurulması, üretimi düzenleyen doğa yasasına aykırıdır.**" (H[odgskin. Defter,] 41, IX.[76]) "*Ne kadar çok sermaye birikirse, istenen kârın genel tutarı o kadar büyük olur*; **böylece üretim ve nüfus konusunda yapay bir engel ortaya çıkar.**" (H[odgskin, Defter] 46.[77]) Üretim aracı olarak sermaye ile değerin üretim aracı arasındaki

[73] Bkz: T. Hodgskin, *Popular Political Economy...*, s. 245-246.

[74] *The source and remedy...*, s. 17.

[75] (Anonim yapıt), *An Inquiry into those principles respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus*, Londra, 1821, s. 59.

[76] T. Hodgskin, *Popular Political Economy...*, s. 238.

[77] Agy., s. 246.

çelişkileri *Malthus* şöyle geliştiriyor: (X, 40 ve devamı): "**Kârlar her zaman değerle ölçülürler, asla nicelikle ölçülmez**[78]**... Bir ülkenin serveti kısmen emeğin sağladığı ürünlerin niceliğine, kısmen de bu niceliğin ona değerini verecek varolan nüfusun gereksinimlerine ve kapasitelerine uyarlanmasına bağlıdır. Onun, bu iki etmenden yalnızca biri tarafından belirlenmediğinin kesin olduğu açıktır. Ama servetin ve değerin birbiriyle belki en yakından ilişkili olduğu nokta, değerin servetin üretimi için gerekliliğidir. Metalara konulan değer, insanların ayakta kalmak amacıyla isteyerek yaptıkları emek özverisidir ve bugünkü koşullar altında söylenebilecek tek şey, servetin varlığının hemen tek nedenini oluşturmasıdır. ... Yalnız üretken emekte kullanılan işçilere bağlı olarak tüketim malları talebi, yalnız sermayenin birikimi ve kullanılması nedenine dayandırılamaz.**[79] **... Üretimin kapasitesi, servetin orantılı bir düzeyde yaratılmasını sağlamaz; nüfusun artışı da sağlanamaz. Bunun kaynağı, ürünün gerektiği gibi dağıtımıdır, bu ürünün onu tüketecek kimselerin taleplerine göre uyarlanması, tüm kitlenin değişilebilir değerinin sürekli artırılması, yani üretken güçlerin ancak üretilmiş her şey için sınırsız bir talebin getirdiği hareket içinde tam anlamıyla bulunmasıdır. ...** Bu bir yandan sürekli olarak yeni sanayi dallarının meydana getirilmesi (ve eskilerinin karşılıklı olarak genişletilmesi) yoluyla sağlanır, bu yoldan eski sanayi kolları da yeni *pazarlar* elde eder vb.. Gerçekte üretim, aynı iş dalında daha çok işçi çalıştırarak bizzat talep yaratır, yeni kapitalistlerin gene yeni işçiler çalıştırdığı ve aynı zamanda eskiler için karşılıklı olarak pazar haline gelen yeni işkolları yaratır;[80] ama bizzat üretken işçinin uyandırdığı talep olmaz, **uygun** bir talep asla olamaz, çünkü onun üretimi tamamıyla yayılamaz. Bu durumda ise, kâr olmaz, bunun sonucu olarak da onu istihdam etmenin nedeni olmaz. Herhangi bir meta üzerine gerçekleşmiş bir kârın temel özü, *onu üretmiş olan işçinin talebine ek olarak dıştan gelen bir talebi* gerektirir."[81] "Hem işçi ve hem de sermaye, onları kazançlı olarak kullanma araçları ile karşılaştırınca yeteri kadar varolabilir."[82]

⟨Biraz sonra yeniden döneceğimiz için not olarak şunu belirtmek gerekir ki, sermayenin emek karşısında ortaya çıktığı geçici birikim, ve bu yoldan sermaye emek üzerinde egemen olur, şimdilik **artı-ürün** biçiminde olsa bile **artı-emekten,** öte yandan da **yanyana bulunan ötekinin emeği yönünde** bir **tahsisten** başka bir şey değildir.⟩

Kuşkusuz burada sözkonusu olan, henüz aşırı üretimi kendi belirlemesi içinde geliştirmek değil, yalnızca, bunun sermayenin ilişkisi içinde bile ne kadar ilkel halde bulunduğuna ilişkin eğilimdir. Bundan dolayı burada, üretmeyen, geliriyle geçinen, yani sermaye ile değişim-

[78] T. R. Malthus, *Principles...*, s. 266.
[79] Agy, s. 301, 302, 315.
[80] Agy, s. 361-413, özellikle, s. 372, 382 ve 298-413.
[81] Agy, s. 405. Yayımcı William Otter'in notu.
[82] Agy, s. 414.

de bulunan, onun için değişim merkezleri oluşturan öteki varlık sahibi ve tüketici vb. sınıfları dikkate almaktan şimdilik vazgeçebiliriz. Bunları, yalnızca, sermayenin tarihsel oluşumu için çok **önemli** olmaları halinde kısmen dikkate alabiliriz (ama daha uygun olanı *birikimde* dikkate almaktır).

Köleliğe dayalı üretimde, tıpkı, nüfusun büyük çoğunluğunun kendi emeği ile gereksiniminin büyük kısmını karşıladığı ataerkil karakterde tarım-sanayisi üretiminde olduğu gibi, dolaşımın ve değişimin çemberi çok daralmıştır, özellikle birinci durumda, kesinlikle köle *değişimci olarak* hesaba katılmaz. Ama sermaye üzerine kurulu üretimde, tüketim bütün noktalarda değişim aracılığıyla olur ve emeğin çalışanlar için *doğrudan* kullanım-değeri hiç yoktur. Onun ||24| bütün temeli, değişim-değeri olarak ve değişim-değeri yaratan olarak emektir.

Güzel. ***İlkin.***

Ücretli işçi, köleden farklı olarak, bizzat dolaşımın bağımsız bir merkezi, bir değişimci ve değişim yoluyla korunan kişidir. *Birincisi,* sermayenin ücret olarak belirlenmiş kısmı ile canlı emek-gücü arasındaki değişim yoluyla sermayenin bu kısmının *değişim-değeri,* sermaye yeniden-üretim sürecinden çıkıp dolaşıma girmeden, ya da bunun kendisi dolaşım eylemi olarak henüz kavranma olanağı bulmadan önce, doğru olan halde vardır. İkincisi, her kapitalist, karşısında, onun kendi işçileri dışında bulunan bütün öteki işçiler yığınını, işçi olarak değil, tüketici olarak, değişim-değerlerinin (ücret) sahibi olarak, onun metası karşılığında işçilerin değiştiği para olarak bulur. Aynı zamanda bunlar, değişim eyleminin çıktığı ve sermayenin değişim-değerinin korunduğu dolaşım merkezleridirler. Bunlar tüketicilerin oran olarak çok büyük bir kısmını —gerçekte sanayi işçisi gözönüne alındığında, **genel olarak sanıldığı kadar çok büyük olmamakla birlikte**— meydana getirirler. Bunların sayısı —sanayi nüfusunun sayısı— ve onların kullanabileceği para yığını ne kadar büyük olursa, sermaye için değişim alanı o kadar büyüktür. Sermayenin, sanayi nüfusunu olabildiğince çok büyültme eğiliminde olduğunu gördük.*

Aslında burada bir kapitalistin, *öteki* kapitalistin işçileriyle olan ilişkisi bizi henüz hiç ilgilendirmiyor. Bu, ancak her kapitalistin kurduğu hayali gösterir, ama sermayenin emekle olan ilişkisinde hiçbir şeyi değiştirmez. Her kapitalist kendi işçisinden bilir ki, o, işçi karşısında, üreticinin tüketici karşısındaki durumunda değildir ve işçinin tüketimini, yani değişim gücünü, ücretini elden geldiğince kısıtlamak ister. Kuşkusuz *öteki* kapitalistlerin işçilerinin alabildiğine *onun* metasını

* Bunu izleyen satırda yalnız "Ocak 1858" yazılı.

büyük tüketicileri olmalarını diler. Ama *her* kapitalistin *kendi* işçileriyle olan ilişkisi, *genel olarak sermaye ve emek ilişkisidir*, önemli ilişkidir. Ama *kendi* işçileri *dışında* geri kalan bütün işçi sınıfının onun karşısında işçi olarak değil, *tüketici* ve *değişimci* olarak, para bağışlayan olarak bulunduğu hayali —öteki bütün kapitalistlerden farklı olarak tek bir kapitalist için gerçektir— de böyle oluşur. *Malthus*'un dediği gibi, *"herhangi bir meta üzerindeki kârın gerçek varlığı,* **onu üretmiş olan işçiden başka birinin talebini varsayar**",[83] ve bundan dolayı **işçinin kendi talebi hiçbir zaman yeterli bir talep olamaz.** Bir üretim başka birini harekete getirdiği ve dolayısıyla *öteki* sermayenin işçilerini tüketici olarak yarattığı için, üretimin kendisi tarafından sağlanmış işçi sınıfı talebi, her bir sermaye için "**yeterli talep**" olarak görünür. Üretimin kendisi tarafından sağlanmış olan bu talep, bir yandan, işçilerle ilgili olarak üretmesi gereken *oranın* üstünde bir üretime götürür; götürmek zorundadır; öte yandan da, **işçinin kendisinin talebinden başka talep** kaybolursa ya da azalırsa, çöküş dönemi gelir. Sermayenin kendisi *işçilerden gelen talebi* —yani bu talebe dayalı ücretin ödenmesini— bir kazanç olarak değil, bir kayıp olarak görür. Yani *sermaye ile emek arasındaki içkin ilişki* etkisini gösterir. *Burada gene sermayelerin rekabeti,* birbirlerine karşı ilgisizliği ve birbirlerinden bağımsızlığı vardır, bu da bir sermayeyi öteki tüm sermayelerin işçilerine karşı, *işçi değil*mişler gibi davranmaya götürür. Üretimin gerekli oranın üstüne itilmesinin nedeni budur. *İşçinin* sermaye karşısına değişim-değerleri getiren tüketici olarak, *para sahibi* biçiminde, para biçiminde, dolaşımın basit merkezi olarak —dolaşımın işçinin işçi olarak belirlenmesinin ortadan kalktığı sayısız merkezlerden biri olarak— çıkması, sermayeyi, gerçekte ötekilerin egemenlik ilişkisinden ayırır.*

Önce, sermaye, işçileri gerekli-emeğin üzerinde artı-emek üretme-

[83] T. R. Malthus, *Principles...*, s. 405. Otter'in notu.

* Bizzat üretim yoluyla hammadde, yarı-işlenmiş maddeler, makineler, iletişim araçları ve üretimde yararlanılan ve tüketilen öteki maddeler, boya maddesi, kömür, sabun, pudra vb. gibi yardımcı malzeme için üretilmiş talep-le bu tamamen aynı şeydir. Ödemeyi, değişim-değeri getirilmesini sağlayan bu talep, üreticilerin kendi aralarında değişimi sırasmda uygun ve yeterlidir. Son ürün doğrudan ve son tüketimde sınırına ulaşınca yetersizlik kendini gösterir. Uygun oranın dışına götüren bu *görüntü de* sermayenin özünde vardır, rekabet bölümünde daha ayrıntılı geliştirileceği gibi, tiksindirici bir özelliktir; birbirine karşı tamamen ilgisiz birçok sermayelerin *kendisidir.* Bir kapitalist ötekinden satın *aldığı,* meta satın aldığı ya da sattığı sırada bunlar basit değişim ilişkisi içindedirler; birbirlerine karşı sermaye olarak davranmazlar. Sonunda sermaye olarak değerlenebilmek üzere, birbirleriyle değişim yapmak zorunda oldukları *doğru* (tasarlanmış) oran, birbirleriyle olan ilişkinin *dışında* bulunur. [Marx'ın notu]

ye zorlar. Sermaye ancak böyle değerlenir ve artı-değer yaratır. Ama, öte yandan, sermaye, ancak, artı-emeğin *artı-değer* olarak *gerçekleştiği nitelikte* ve *ölçüde* gerekli-emeği ortaya çıkarır. Dolayısıyla artı-emeği gerekli-emek için koşul olarak ve artı-değeri nesneleşmiş emek, yani değer için sınır olarak koyar. Sonuncusunu koyamazsa birincisini de koymaz ve bunun temeli üzerinde ancak bunları sağlar. Dolayısıyla sermaye —İngilizlerin **sahte çek** olarak adlandırdığı gibi— emek ile değer yaratımını sınırlar ve sınırlamanın nedeni de, artı-emeği ve artı-değeri koymasının nedeninin aynıdır. Dolayısıyla sermaye, doğası gereği, ||25| emek ve değer yaratımı için bir *sınır* koyar, bu sınır onun bunları sonsuzca büyütme eğilimi ile çelişki halindedir. Hem kendine *özgü* bir sınır koyması, hem de öte yandan bütün sınırların ötesine doğru çabalaması, canlı bir çelişkidir.*

Böylece sermaye bir yandan artı-emeği ve dolayısıyla onun *artı-emeğe* karşılık değişimini gerekli-emeğin koşulu ve bundan dolayı da *emek-gücünün* değişim merkezi olarak konulmasının koşulu yapıyorsa —öyleyse bu yönden değişim alanı daralır ve koşula bağlanır—, öte yandan onun için, işçinin tüketimini onun emek-gücünün yeniden-üretimini gerekli düzeyde sınırlamak — *gerekli-emeği* gösteren *değeri* emek-gücünün değerlenmesinin ve dolayısıyla işçinin *değişim gücünün* sınırı yapmak ve bu gerekli-emeğin artı-emeğe olan oranını en salt düzeye indirmeye çalışmak önemlidir. Değişim alanının yeni sınırı, birincisi gibi, sermayenin, kendi kendini değerlendirmesinin her sınırına karşı engel olarak görme eğilimi ile özdeştir. Dolayısıyla, burada, değerinin ölçüsüzce büyütülmesi —sınırsız biçimde değer kazandırma olgusu—, değişim alanının, yani değerlendirme olanağının: üretim sürecinde kazanılan değerin gerçekleşmesinin sınırlandırılması ile kesinlikle özdeştir.

Üretken güç için de aynı. Bir yanda göreli *artı-zamanı* çoğaltmak için üretken gücü sonuna kadar çoğaltma konusunda sermayenin eğilimi zorunludur. Öte yanda bununla *gerekli emek-zamanı*, yani işçilerin değişim gücü azalır. Ayrıca, yukarda gördüğümüz gibi, göreli artı-değer, üretken güç gibi çok daha az oranda büyür ve hatta üretken güç ne kadar artmışsa bu oran durmadan aynı ölçüde azalır. *Ama ürünlerin yığını benzer oranda büyür* —yoksa, yeni bir sermaye, dolayısıyla yeni

* Değer sermayenin temelini meydana getirdiği, dolayısıyla ancak bir karşı-değere karşı değişim yoluyla zorunlu olarak var olduğu için, zorunlu olarak sermaye kendi kendini iter. Bundan dolayı karşısında başka sermayelerin olmadığı *evrensel bir sermaye*, bu sermayelerle değişim yapmıyorsa —şimdiki görüş açısından karşısında ücretli emekten ya da kendi kendinden başka bir şey yoktur— bir anlamsızlıktır. Sermayelerin birbirinden kaçması, gerçekleşmiş değişim-değeri olarak sermayede vardır. [*Marx'ın notu*]

bir emek serbest hale gelir, çünkü ürünler dolaşıma girmemiştir. Ama ürün yığını büyüdüğü ölçüde, bunların içerdiği emek-zamanını değerlendirmek güçleşir; çünkü tüketime talep yükselir. (Burada üzerinde durmamız gereken nokta, yalnız, sermayenin *değerlendirme sürecinin* aynı zamanda onun *değersizleşme süreci* olmasıdır. Sermayenin, *üretken güçleri aşırı ölçüde yükseltme* eğilimi yanında, *asıl üretken gücü, insanın* kendisini de ne ölçüde tekyanlı duruma getirdiği, sınırlandırdığı vb., genel olarak üretken güçleri sınırlandırma eğilimi, şimdilik konumuzun dışındadır.)

Öyleyse sermaye, *gerekli emek-zamanını* canlı emek-gücünün değişim-değeri için sınır olarak getirir; *artı-emek-zamanını* da gerekli emek-zamanı için sınır olarak ve *artı-değeri*, artı-emek-zamanı için sınır olarak koyar; öte yanda aynı zamanda, *emek-gücünü* salt değişim yapan olarak, para olarak, artı-emek-zamanını da, artı-değerin yaratıcısı olduğu için, tek sınır olarak karşısına aldığına göre, bütün bu sınırları yok eder. (Ya da, ilk yönü gereğince, artı-değerlerin değişimini, gerekli-emeğin değişimi için sınır olarak koyar.)

Dolaşımda aynı anda *varolan değerleri* —ya da, bununla aynı şey demektir, onun tarafından konmuş değerin, onun kendisinde ve dolaşımda *varsayılan* değerlerin oranını— sınır olarak, değer yaratımının gerekli sınırı olarak koyar; öte yandan da kendi verimliliğini, tek sınır olarak ve değerlerin yaratıcısı olarak getirir. Dolayısıyla bir yandan kendi değersizleşmesi, öte yandan üretken güçlerin ve değerlerde nesneleşen emeğin engellenmesi yönünde yürür.

Aşırı-üretim. — Proudhon (İşçinin satın aldığı metanın fiyatında kârı vb. ödemesi ve gene de gerekli emek ücretini alması nasıl olabiliyor?) — Metanın fiyatı ve emek-zamanı. Fazlalık vb. (Fiyat *ve değer vb.) — Kapitalist çok* pahalıya *satmaz; ama gene de maliyetinin üstünde satar. — Fiyat (oransal). Bastiat. Oransal fiyatın düşmesi. — Fiyat, sermayeye zarar vermeden değerin altına düşebilir. Fiyat çarpımında sayı ve birim (ölçü) önemlidir.*

⟨Aşırı üretimin olanaksızlığı konusundaki saçmalık (başka bir deyimle, üretim sürecinin ve sermayenin değerlendirme sürecinin özdeşliği iddiası), yukarda değinildiği gibi, James Mill tarafından en azından karmaşık, yani zekice dile getirildiği üzere, arz, kendisine karşı olan talebe eşittir, yani talep ve arz birbirini karşılar; başka bir deyişle, bu demektir ki, değer emek-zamanı ile belirlenmiştir, yani *değişim ona hiçbir şey eklemez*. Ancak burada şurası unutuluyor ki, değişim yapılması zorunludur ve bu da (son aşamada) *kullanım-değerine* bağlıdır. Dolayısıyla Mill'in dediği gibi, talep ve arz birbirini karşılamıyorsa, bunun nedeni, belli bir üründen (arz edilen) çok fazla, ötekinden (talep edilen) çok az üretilmiş olmasıdır. Bu çok fazla ve çok az,

değişim-değerini değil, kullanım-değerini etkiler. Arz edilen üründen, bunun "kullanılmışından" daha çoğu vardır; işin can alıcı noktası bundan ileri gelir. Öyleyse aşırı üretim kullanım-değerinden ve dolayısıyla bizzat değişimden kaynaklanır. Say bu fikri[84] büsbütün saçmalaştırarak der ki: ürünler yalnız ürün karşılığında değişilir; öyleyse, bütünü olarak, birinden çok fazla, ötekinden çok az üretilmiştir. Burada unutulan şudur: 1) değerler değerler karşılığında değişilirler ve bir ürün, eğer değer ise, o zaman başka bir ürün karşılığında değişilir; yani ürün para ise ya da para oluyorsa değişim vardır; 2) değer emek karşılığında değişilir. Adamcağız, gerçekte değişim-değeri değil, kullanım-değeri sözkonusu olduğu için, *basit değişimin*, gerçekte aşırı üretimin olanaksız bulunduğu yönüne ayak basıyor. Aşırı üretim yalnızca değerlendirme ile ilgili olarak meydana gelir ve **başka bir şey de değil.**⟩

||26| Çanların çaldığını duyan, ama nerede çaldığını hiç bilmeyen Proudhon, bundan dolayı aşırı üretimi, "işçinin kendi ürününü geriye satın alamamasından"[85] çıkarıyor. Bundan anladığı, faizin ve kârın bunun üstüne yüklenmesi; ya da ürünün fiyatının gerçek değerin üzerinde aşırı biçimde yüklenmesidir. Bu, **genel olarak söylenirse**, aşırı *yüklemeyi hiçbir yönden* içermeyen değer belirleniminden onun hiçbir şey anlamadığını açıkça kanıtlıyor. Pratik ticarette A kapitalisti, B kapitalistini kandırabilir. Birisi daha çok, öteki daha az şeyi cebe indirir. Bu ikisinin tutarı toplanırsa, onların değişiminin toplamının, bunlarda nesneleşmiş emek-zamanının toplamına eşit olduğu görülür. Yalnızca bundan A kapitalisti, B'ye oranla kendisine düşenden daha fazlasını cebine atmıştır. Kârın tümü için, sermayenin, yani kapitalistlerin gerçekleştirdiği toplam tutardan, 1) sermayenin değişmeyen kısmını; 2) ücret ya da canlı emek-gücünü yeniden-üretmek için nesneleşmiş gerekli emek-zamanını çıkarmak gerekir. Demek ki onlar, kendi aralarında artı-değerden başka bir şeyi paylaşamazlar. Bu artı-değeri kendi aralarında paylaşmalarının oranları —adaletli ya da adaletsiz—, değişimde ve sermaye ile emek arasındaki ilişkide kesinlikle bir şey değiştirmez.

Denebilir ki, *gerekli emek-zamanı* (yani emek ücreti), dolayısıyla kârı içermeyen, **daha çok** ondan indirilen bu süre, gene kârı içeren ürün *fiyatları* yoluyla belirlenmiştir. Doğrudan çalıştırmadığı bir işçi ile değişen kapitalistin gerçekleştirdiği bu kâr, öyleyse, başka nereden gelebilir? Örneğin, **iplikçinin** işçisi ücretini şu kadar buşel buğday karşılığında değişiyor. Ama her buşelin fiyatında çiftlik kiracısının, yani kapitalistin kârı içerilmiştir. Böylece gerekli emek-zamanının kendisinin satın aldığı besin maddesinin *fiyatı*, artı-emek-zamanını içerir. ***İlkin*** açıktır ki,

[84] J. B. Say, *Traité d'économie politique..*, s. 142-156.
[85] Bkz: *Gratuité du crédit...*, s. 207-208.

iplikçi tarafından, işçilerine ödenen ücretin, çiftlik kiracısı için buğday buşelinin *fiyatına* her zaman giren kâr ne kadar olursa olsun, gerekli buşel buğdayı satın almaya yetecek kadar olması gerekir; ama öte yandan da, çiftlik kiracısının işçilerine ödediği emek ücretinin, bu giysilerin *fiyatına* giren **iplikçi** ve **dokumacı** kârı ne olursa olsun, onlara gerekli nicelikte giysi sağlamaya yetecek kadar olması gerekir.*

Konunun önemli yanı ||27| şu noktalardan ileri geliyor: 1) *fiyat* ve değer birbiriyle karıştırılıyor; 2) fiyat belirlenimini bu yönü ile ilgilendirmeyen koşullar araya giriyor. Önce varsayalım ki —kavramsal ilişkinin ne olduğu konusunda— A kapitalisti, işçinin gereksindiği, ya da onun gerekli-emeğinin nesneleştiği kullanım-değerlerinin toplamını gösteren bütün besin maddelerini bizzat üretiyor. Dolayısıyla işçi, kapitalistten aldığı para ile —para bu işlemde yalnız dolaşım aracı olarak vardır— ürünün bölünebilir bir kısmını —onun gerekli-emeğini temsil eden kısmını— kapitalistten, ondan aldığı para ile geri satın

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: Kârın genel oranı örneğin %10 ise, **iplikçi** işçilerine, çiftlik kiracısı da kendi işçilerine, gerekli emek ücretinin %10 üstünde ödeme yapmak zorundadır. Henüz yalnız genel ya da ortalama oranlar üzerinde durmamız gereken bu noktada, ayrıntılar bizi hiç ilgilendirmiyor. **İplikçi** sermaye üzerinden değil, sermayenin, onun metaya çevrilmiş sermayesinin kesirinde temsil edilen, işçinin satın aldığı, bölünebilir kısmı üzerinden %10 kazanır. Çiftlik kiracısı da, yani kapitalist de işçilerinden. Ama bunların her biri, gerekli emek ücretinin üzerinde ödediği %10'u kaybeder. (Birinin, örneğin çiftlik kiracısının ürünleri işçinin tüketimine girdiği, ötekinin girmediği duruma göre fark meydana gelebilir; bu da henüz konumuzla ilgili değildir.) Diyelim ki, kiracı ve elbiseci 100 taler sermaye kullanıyor, değişmeyen ve değişen değer oranları her ikisinde de aynıdır, o zaman artı-değer de aynıdır.

Öyleyse örneğin 60 hammadde, 20 makine, 20 emek, 20 artı-emek = 120 taler. 60 arşın ya da buşel = 120, 1 arşın ya da buşel = 120/60 = 2 taler. Emeğe düşen artı-değer %100; yatırılan sermayeye düşen yalnız yüzde 20 ya da 1/5, çünkü emek ücreti yatırılan sermayenin yalnız 1/5'idir. Ama 100/5 = 20. Her iki örnekte işçi gerekli emek ücreti olarak 10 arşın ya da 10 buşel = 20 taler alır. Her arşın ya da buşelin fiyatı %20 kâr içerir; öyleyse işçi, arşın ya da buşel satın alırsa, 10 arşın ya da 10 buşel üzerinden 10 ∞ %20 fazla öder, Proudhon'a göre. 2 taler ya da 60 gümüş para üzerinden %20 = 12 gümüş para. (5 ∞ 12 = 60): Öyleyse 10 üzerinden = 60 gümüş para = 2 taler. Ama işçi de yalnız gerekli emek ücretini 10 arşın ya da 10 buşel alır. Yani makineleri değişmez varsayarsak böyledir. İşçi, eğer 100 sermayeye sahip olsaydı ve kendi *gerekli* emeği ile yetinseydi, ama bu emek gene daha baştan onun emeğinin ürünü ile başlanabilecek duruma sokulsaydı, yalnız 10 arşın ya da buşel üretmek zorunda olurdu; ancak bunun için ham...

1 buşel ya da arşın 6 gümüş para daha fazladır; 10 üzerinden = 60 ya da 2 taler.

2 taler için %20 ya da 60 gümüş para 60/5 = 12. Bir arşın ya da buşel için kâr 12 gümüş paradır. Ama işçi 20 taler = 10 buşel ya da arşın alır. Bir yandan 10 ∞ 12 ya da 120 gümüş para = 4 taler fazladan öder (4 ∞ 30 = 120); öte yandan 4 taler daha fazla alır (arşın başına 12 gümüş para. 10 ∞ 12); yani 16 yerine 20; yani beşte-bir, 20'nin yüzde 20 daha fazlasını. Öte yandan da yalnız 10 arşın ya da buşel gerekli emek ücreti alır. Fiyat gerekli emek yoluyla belirlenseydi, alacağı şuydu: 1 arşın için 60 - 12 gümüş para = 48 gümüş para = 1 taler 18 gümüş para 10 arşın için 48 ∞ 10 = 480 gümüş para = 16 taler (480/30) = 16).

almak durumundadır. A sermayesinin ürününün bölünebilir kısmının *fiyatı* başka her değişimci için olduğu gibi, işçi için de **kuşkusuz** aynıdır. İşçinin kapitalistten satın aldığı andan itibaren, işçi olarak onun özgül niteliği ortadan kalkmıştır; paranın ona sağladığı ilişkinin ve işlemin her izi onun parasında kaybolmuştur; işçi dolaşımda kapitalist karşısında yalnızca P[ara] olarak, kapitalist de onun karşısında M[eta] olarak vardır; metanın *fiyatının* gerçekleştiricisi olarak kapitalist için dolayısıyla gereklidir, bunun gibi başka her para temsilcisi, yani alıcı için de gereklidir. **Güzel.** Ama işçinin satın aldığı metanın bölünebilir kısımlarının fiyatında, sermayeye düşen artı-değerin bulunduğu kâr da içerilmiştir. Öyleyse, işçinin gerekli emek-zamanı, ürünün belirli bir bölünebilir kısmına eşit olan 20 taleri temsil ediyorsa, kâr %10 ise, kapitalist bu metayı 22 talere satacaktır.

Proudhon[86] böyle diyor ve dolayısıyla, işçinin ürününü, yani genel ürünün onun *gerekli-emeğini* nesneleştiren bölünebilir kısmını geriye satın alamayacağı sonucuna varıyor. (Sermayenin ve dolayısıyla da artı-ürünün yeterince değişilemeyeceği konusundaki öteki sonucuna bunun için, az sonra gene döneceğiz.) Konuyu anlaşılabilir hale getirmek için diyelim ki, işçinin 20 taleri = 4 şinik buğday. Buna göre işçi —eğer 20 taler 4 şiniğin para olarak gösterilmiş değeri ise— ve kapitalist bunu 22'ye satıyorsa, 4 şiniği geri satın alamaz, ya da yalnızca $3^7/_{11}$ şinik satın alabilir. Başka bir deyişle, para işleminin oranı bozduğu sanısına kapılma sözkonusudur. 20 taler gerekli-emeğin fiyatıdır = 4 şinik; ve kapitalist bunu işçiye verir; ama işçi 20 taler için 4 şinik sahibi olmak isteyince, yalnızca $3^7/_{11}$ elde eder. Bu durumda *gerekli* ücreti elde edemeyeceğinden, yaşamını bile sürdüremez ve bay Proudhon bununla çok fazla şey kanıtlıyor.* Ancak izninizle bu varsayım yanlıştır. 5 taler, bir şiniğin *değeri* ise, yani onda nesneleşmiş emek-zamanını ve 4 şinik de gerekli emek ücretini gösteriyorsa, A kapitalisti, Proudhon'un sandığı gibi, bu 4 şiniği 22 talere değil, 20 talere satar. Ancak işin aslı şudur: Genel ürün (gerekli emek-zamanı ve artı-emek-zamanı ile birlikte) 110 taler = 22 şinik olsun; bunun 16 şiniği = 80 taler tohuma,

[86] Agy., s. 191-208.

* Uygulamada gerek genel eğilim olarak, gerek doğrudan *fiyat* üzerinden, **trampa** ödeme sisteminde olduğu gibi, sermayenin *gerekli emeği* aldatmaya çalışması, hem doğal olarak, hem de belirli bir toplumsal durumda varolan ölçünün altına düşürmek istemesi konumuzla ilgili değildir. Burada her yönden, *ekonomik bakımdan* adil, yani ekonominin saptanmış genel yasaları ile belirlenmiş emek ücretinin ödendiğini varsayıyoruz. Çelişkiler burada genel koşulların içinden ortaya çıkmalıdır. Bazı kapitalistlerin aldatmacalarından değil. Gerçek alanda bunun nasıl biçimlendiği, ücret öğretisi konusuna girer. [*Marx'ın notu*]

makineye vb. yatırılmış sermayedir; 4 şinik = 20 taler gerekli emek-zamanı; 2 şinik = 10 taler artı-emek-zamanıdır. Kapitalist bir şiniği 5 talere, şiniğin gerekli değerine satar ve gene de şinik başına %10 ya da 5/10 taler, 1/2 taler = 15 gümüş para kazanır. Bu nerden ileri geliyor? Çünkü kapitalist 20 ∞ 5 yerine 22 ∞ 5'e satıyor. Burada 2 şinik fazla üretmek için onun yatırmak zorunda olduğu sermayeyi sıfır olarak kabul edebiliriz, çünkü bu 2 şinik, ona hiçbir gider yüklemeyen, salt artı-emek, daha iyi toprak işleme, zararlı otları temizleme, yapay gübreyi taşıma gibi işlerde yok olabilir. ||28| İki artı-şinikte içerilen değer *ona hiçbir* gider yüklememiştir, dolayısıyla giderlerinin dışında bir fazlalığı oluşturur. 22 şinikten 20'sini kendisine yüklenen maliyet üzerinden, 100 talere satması, kendisine hiçbir maliyet yüklemeyen 2 şiniği —ama bunun değeri içerdiği emeğe eşittir— 10 talere satması, onun için, hepsini, her şiniği, kendisine malolan değerin 15 gümüş para fazlasına satmış olduğu anlamına gelir. (1/2 taler ya da 5 taler üzerinden %10 = 5/10.) Dolayısıyla işçiye satılmış 4 şinikte 2 taler kazandığı halde, işçi bir şiniği gerekli değeri üzerinden elde eder. Bunlardan yalnız 2 taler kazanır, çünkü bu 4 şinik yanında aynı fiyat üzerinden daha 18 şinik satar. Yalnız 16 şinik satsaydı, hiçbir şey kazanmazdı; çünkü o zaman tüm olarak, 5 ∞ 20 = 100, tüm yatırım sermayesini satmış olurdu.

Aslında, manüfaktürde, artı-değeri satması için sermayenin giderlerinin artmaması da olanaklıdır; bu demektir ki, hammadde ve makine giderinin büyümesi gerekli değildir. Diyelim ki, aynı ürün salt el emeği ile —gerekli hammaddenin ve aletin değişmemesi koşulu ile— daha iyi **işleniyor**, daha iyi kullanım-değeri buluyor ve böylece ürünün kullanım-değeri büyüyor, ama onun niceliği değil, niteliği, harcanan daha çok el emeği yoluyla çoğalıyor. Ürünün değişim-değeri —onda nesneleşmiş emek— bu emeğe oranla doğrudan artıyor. Şimdi kapitalist %10 daha pahalıya satarsa, ürünün bölünebilir kısmı, para olarak belirtildiğinde, gerekli-emeği temsil eden kısım, işçiye ödenir ve ürün paylaşılmış olursa, işçi bu bölünebilir kısmı satın alabilir. Kapitalistin kârı, bu bölünebilir kısmı işçiye devretmesinden değil, bütün üzerinden, ödememiş olduğu bir bölünebilir kısmı, aynı zamanda *artı-emek-zamanını* temsil eden bu kısmı satmasından ileri gelir. Değer olarak ürün her zaman bölünebilir; doğal biçiminde bulunması gerekli değildir. Burada her zaman kârın kaynağı, bütün değerin ödenmemiş bir bölünebilir kısmı içermesi ve dolayısıyla bütünün her bölünebilir kısmında bölünebilir bir kısım artı-emeğin ödenmesidir. Yukardaki örnekte böyledir. Kapitalist 22 şinik, yani artı-emeği temsil eden 2 şinik sattığı için, bu, şinik başına 1/10 şinik fazladan, yani 1/10 artı-değer satmış olduğu anlamına gelir. Örneğin aynı oranda emek, sermaye ve

artı-değer demek olan yalnız 1 saat üretilmişse, saatin niteliği 1/10 emek-zamanı ile kapitaliste hiçbir maliyet yüklemeyen 1/10 değerde yükselmiş demektir.

Bir üçüncü durumda, kapitalistin, manüfaktürde çoğu zaman olduğu gibi (ama yoğunlaşmış sanayide değil), daha çok hammadde (alet değişmesin; ama değişken olarak kabul edilse de bir şey değişmez) gereksindiği durumdur, bunda artı-emek-zamanı nesneleşir. (Gerçekte bu nokta henüz konunun dışındadır, çünkü burada sermaye kadar hammaddenin, örneğin pamuk üretmek için var sayılması olanaklı ve zorunludur, ve herhangi bir noktada artı-üretimin *salt* artı-zamana dönüşmesi zorunludur, ya da daha çok *gerçek olan*, dolaşımın bütün noktalarında *aynı andaki* artı-emeğin varsayılmasıdır.) Diyelim ki, kapitalist, 25 pound pamuğu iplik yapıyor, bu ona 50 talere maloluyor ve bunun için 30 taler makine (üretim sürecinde bunun tamamıyla tüketildiğini kabul ediyoruz) ve 20 taler yemek ücreti, 25 pound iplik gerektiriyor, bunu da 110'a satıyor. O zaman bir pound ipliği $4^2/_5$ talere ya da 4 taler 12 gümüş paraya satmış oluyor. Dolayısıyla işçi, tekrar satın almak istese, $4^6/_{11}$ pound iplik elde ediyor. Eğer işçi kendisi için çalışsaydı, poundunu gene 4 taler 12 gümüş paraya satmış olur ve hiçbir kâr elde etmezdi — salt gerekli-emeği yerine getirmiş olması koşulu ile; ama daha az pamuğu iplik haline getirecektir.*

||29| Bildiğimiz gibi, bir pound ipliğin değeri, yalnızca onda nesneleşmiş emek-zamanının niceliğinden meydana gelir. Şimdi diyelim ki, bir pound ipliğin değeri 5 talere eşittir. 4/5, yani 4 taler pamuğu, aleti vb. göstermiş olsun; o zaman 1 taler, alet yoluyla pamukta gerçekleşmiş emeği temsil eder. İşçi, iplik yaparak yaşamak için örneğin ayda 20 taler gereksiniyorsa, 1 pound iplikten 1 taler kazandığı, ama 20 taler kazanmak zorunda olduğu için, 20 pound iplik yapmak zorundadır.

* *Burada şu kısım çizilmiş*: Kapitalist, 110 taler elde etmek için 25 pound pamuğu (poundu 2 taler değerinde) 4 taler 12 gümüş paraya iplik haline getirmek zorunda ise, işçi 20 talerlik gerekli ürününü (değişim değerini) elde etmek için 4 taler 12 gümüş paraya yalnız $22^1/_2$ pound (%10 daha az. 25/10 ya da 5/2 daha az; yani $2\ ^1/_2$ daha az) iplik yapar. O zaman hesap şöyle olur:

45 taler ($22^1/_2$ pound pamuk için) 30 taler (alet) 20 taler (emek ücreti) = 95 taler.

Bir pound iplik $4^2/_5$ taler olursa, kapitalistin kazancı, 10 taler eşittir $2^3/_{11}$ pound iplik, 25 pound pamuk üzerinden, ya da ona pamuğun maliyeti olan 1/10, 50 taler üzerinden.

İşçi yalnız $22^8/_{11}$ pound pamuk iplik yapar ve bunu $4^2/_5$ talere satmış olur. Kapitalist $2^3/_{11}$ pound daha fazla iplik yapmıştır. İşçi $4^2/_5$ taler fiyata yalnız kendi gerekli emeğini = 20 taler ödemiş olur; yani: $22\ ^8/_{11}$ pamuk poundu 2 talerden = $44^{16}/_{11}$ taler iş aleti 30 taler emek 20 taler (işçi $4^6/_{11}$ pound iplik elde eder = 20 taler $4\ ^2/_5$ taler pound için). $45^5/_{11}$ + 30 + 20 = $95^5/_{11}$; o halde $22^8/_{11}$ pound iplik $94^6/_{11}$ taler 1 pound = $4^2/_5$ taler (yani: $94^6/_{11}$ için $22^8/_{11}$, 1.040/11 için 250/11; 1.040 için 250; 1.040/250 ∞ 11 için 1/11 =1.040 taler için 250 pound; 1.040/250 için 1 pound = $4^{40}/_{250}$ = $4^4/_{25}$ = $4^1/_5$ taler.)

Kapitalistin fazladan ödeyeceği $2^3/_{11}$ pound pamuk için: = $4^6/_{11}$ taler.

Kendisi pamuk, malzeme vb. sahibi olsaydı ve kendi kendisi için çalışsaydı, yani kendinin patronu olsaydı, 20 pound iplik satmak zorunda olacaktı; her birinden yalnız 1/5 kazandığına göre, yani 1 taler elde ettiğine göre, 1 ∞ 20 = 20 olurdu. Kapitalist onu çalıştırırsa, 20 pound pamuk ipliği eğiren emek, yalnız gerekli-emeği temsil eder; çünkü aslında varsayıma göre, 20 pound iplikten ya da 20 ∞ 5 = 100 talerden 80 taler yalnız satın alınmış pamuğu ve aleti temsil eder, ve yeni üretilmiş değer *gerekli-emekten* başka bir şey değildir. 20 pound iplikten 4 pound = 20 taler gerekli-emeği temsil eder ve 16, sermayenin değişmeyen kısmından başka bir şey değildir. Kapitalistin 20'nin dışında çalıştırdığı daha sonraki her poundda 1/5 artı-emek, onun için artı-değer vardır. (Karşılığında ödeme yapmaksızın sattığı nesneleşmiş emek.) 1 pound fazla iplik yaptırırsa, 1 taler, 10 pound yaptırırsa 10 taler fazla kazanır. 10 pound ya da 50 taler başına kapitalist, giderleri yerine 40 taler ve artı-emek 10 taler alır; ya da 10 taler malzeme satın almak için (makine ve pamuk) 8 pound iplik ve ona hiçbir maliyet yüklemeyen 2 pound iplik ya da bunun değerini elde eder. Şimdi kapitalistin hesabını toparlarsak, görürüz ki, onun harcamaları şöyledir:

		Taler	Taler	Taler		Taler
			Emek ücreti	Artı-Değer		
80 + 40	=	120 (hammadde, alet vb.)	20	10		
		120	20	10	=	150

Tam olarak 30 pound iplik üretmiştir (30 ∞ 3 = 150); poundu 5 talerden, poundun mutlak değeri üzerinden, yani salt onda nesneleşmiş emek yoluyla ve yalnız bundan çıkan değer yoluyla belirlenmiş olarak. Bu 30 pounddan 24 değişmeyen sermayeyi temsil eder, 4 poundu emek ücretine gider ve 2'si *artı-değeri* oluşturur. Bu artı-değer, kapitalistin hesapladığı gibi, onun tüm giderleri üzerinden hesap edilirse, 140 taler tutar (ya da 28 pound) ve 1/14 = %7$^1/_7$ olur (oysa verilen örnekte artı-değer, emek ile ilgili olarak %50 tutarındadır).

||30| Diyelim ki, emeğin üretkenliği, kapitalistin emek için aynı tutarı harcayarak 40 pound iplik yapmasını sağlayacak kadar artıyor. Bizim varsayımımıza göre, kapitalist bu 40 poundu gerçek değerine, yani poundu 5 talere satacaktır. Bunun 4 taleri pamukta vb. nesneleşmiş emektir, 1 taleri yeniden eklenmiş emeği gösterir. Öyleyse kapitalist şöyle satış yapacaktır:

	Taler		Taler
40 pound – poundu 5 talerden = 40 ∞ 5	=	200;	bu 40 poundun
20 pound gerekli-emek için	=	100	
		—	
		100	ilk 20 poundda bir metelik bile kazanmaz; geriye kalan yüz'den 4/5 = 4 ∞ 20 = 80 çıkar.
		80	malzeme vb. için.
		—	Geriye kalan:
		20	taler.

200 taler giderden kapitalistin kazancı 20, ya da genel gider üzerinden %10 olur; ama gerçekte ikinci 100 taler üzerinden 20, ya da ikinci 20 pounddur. Bunlardaki nesneleşmiş emeği ödememiştir. Şimdi diyelim ki, iki katını yapacak durumdadır, örneğin,

Pound		Taler	
80		400	Bundan 20 pound düşülür
20 gerekli-emek vb. için	=	100	Geriye kalan:
		—	
		300	Bundan 4/5 malzeme vb. için
		240	çıkar. Kalan
		—	
		60.	400 üzerinden 60 kâr = 40 üzerinden 6 = %15

Yukardaki örnekte gerçekte kapitalistin gideri yalnız 180'dir, bunun üzerinden 20, ya da %11$^{1}/_{9}$ kazanır.

Gerekli-emeği temsil eden gider kısmı ne kadar küçük olursa, kazanç o kadar fazla olur; oysa kazanç, gerçek artı-değere, yani artı-emeğe oranla göze çarpıcı bir özellik göstermez. Örneğin, kapitalistin %10 kazanması için 40 pound iplik yapması gereklidir; işçinin, gerekli-emeğe eşit olarak yalnız 20 pound yapması gerekir. Artı-emek = gerekli-emek, artı-değer %100. Bu, bizim eski yasamız. Ancak burada sözkonusu olan şey başkadır.

Yukardaki 40 pound örneğinde poundun *gerçek değeri* 5 talerdir ve işçi, kapitalist gibi, *işçi* olarak kendi işini bizzat yürütseydi, işçi olarak yaşayabilmek için yetecek kadar hammaddeyi vb. değerlendirmek üzere gerekli yatırımları bizzat koyabilseydi, poundunu 5 talere satacaktı. Ama o zaman ancak 20 pound üretecek ve bunun satışından 4/5'i yeni hammadde elde edecek, 1/5'i de yaşamak için kullanacaktı. 100 talerden yalnız kendi emek ücretini sağlayacaktı. Dolayısıyla kapitalistin kazancı, poundu pahalıya satmasından değil —bunu *kesin değerine* satıyor—, kendisine yüklenen *üretim maliyetinin* (kendisine

yüklenen değil; çünkü 1/5, işçiye malolan artı-emektir) üstünde satış yapmasından ileri geliyor. 5 talerin altında satsaydı, değerin *altında* satmış olurdu ve alıcı, her poundda giderlerin vb. üstünde içerilmiş bulunan 1/5 emeği bedavaya elde etmiş olurdu. Ama kapitalist şöyle hesap eder:

1 poundun değeri	=	5	taler
40 poundun	=	200	taler; bundan çıkan giderler:
		180	
		20.	Kalan 20.

İkinci ||31| yüz taler üzerinden 20 kazandığını hesap etmez, 180 olan tüm gideri üzerinden 20 kazandığını hesaplar. Bu ona, 20 yerine %$11^1/_9$ kâr getirir. Ayrıca, bu kârı elde etmek için 40 pound satması gerektiğini hesap eder. 5 talerden 40 pound ona 1/5, ya da %20 getirmez, 20 taler, 40 pounda ya da pound başına 1/2 talere bölünür. Poundunu sattığı fiyat üzerinden 5 talerde 1/2 taler kazanır; ya da kazancı 10 taler başına 1 talerdir; satış fiyatı üzerinden %10. Fiyat, bölünebilir birimin (1 pound) satış yapılan sayı ile çarpımından çıkan fiyatla belirlenmiştir; burada 5 taler için 1 pound ∞ 40. Bu fiyat belirlemesi kapitalistin cüzdanı için doğru olduğu kadar, teorik olarak yanıltmaya da öylesine elverişlidir, çünkü şimdi her pound için *gerçek* değerin üstünde bir devir oluyormuş ve her poundun artı-değerinin meydana gelişi görünmezmiş gibi bir görünüm ortaya çıkar. *Kullanım-değerinin (pound, arşın, 50 kiloluk tartı vb.) birim (ölçü) değerinin üretilmiş bu biriminin sayısı ile çarpımı yoluyla bu fiyat belirlemesi,* fiyatlar teorisinde daha sonrası için önemlidir. Bundan çıkan sonuç, ötekiler yanında, birim fiyatının düşmesinin ve birim sayısının yükselmesinin —üretken güçlerin büyümesi ile birlikte ortaya çıkar— kârın emeğe oranla yükseldiğini, ya da gerekli-emek oranının artı-emeğe oranla düştüğünü göstermesidir — bay Bastiat'ın vb. sandığı gibi bunun tersi sözkonusu değildir. Örneğin, üretkenliğin yardımıyla emek, işçinin aynı süre içinde eskisine göre iki kat fazla pound üretmesine yetecek kadar büyüseydi, —burada örneğin 1 pound ipliğin, maliyeti ne olursa olsun, ona aynı hizmeti yaptığı ve yaşamak için işçinin yalnızca iplik, giysiler gereksindiği varsayılmıştır—, 20 pound iplikte emek yoluyla eklenmiş değer artık 1/5 değil, yalnızca 1/10 olurdu, çünkü 1/2 süre ile 20 pound pamuk ipliğe dönüşmüş olurdu. Dolayısıyla hammaddenin maliyeti olan 80 talere artık yalnız 20 taler değil, yalnız 10 taler eklenmiş olurdu. 20 poundun maliyeti 90 taler, pound 90/20 ya da $4^{10}/_{20}$ olurdu. Ama toplam emek-zamanı aynı kalsaydı, emek şimdi 40 yerine

80 pound pamuğu ipliğe dönüştürürdü. 80 pound iplik, poundu $4^9/_{20}$* pound = 356 taler. Kapitalist için hesap şöyle olurdu —

Toplam gelir	356 taler;	emek için düşülen:
	90	
	—	
	266	Bundan giderler vb. için düşülen
	$239^{17}/_{89}$	
	—	Dolayısıyla kapitalistin kârı 20 yerine
	$26^{72}/_{89}$	Diyelim ki, 27 [biraz fazladır ($^{17}/_{89}$ fazla)]. Kapitalistin toplam gideri 330; %12'nin üstünde, oysa bir poundda daha az kazancı olacaktı.

Kullanım-değerinin —pound, arşın, çeyrek vb.— ölçüsünün (birim) değerinde kapitalistin kazancı, canlı emeğin hammaddeye vb. oranı —yeniden eklenen emeğin oranında— ölçüsünde azalır; yani hammaddeye biçim vermek için gerekli olan ve şu kadar arşın bez vb. gibi *birimi* gösteren emek-zamanının azalışı ölçüsünde. Ama öte yandan —bu, emeğin daha çok verimliliği, ya da artı-emek-zamanının büyümesi ile özdeş olduğu için— artı-emek-zamanını içeren bu birimlerin sayısı, yani karşılığını kapitalistin ödemediği emek-zamanı da büyür.

Yukardaki örnekten şu da ortaya çıkıyor ki, fiyat değerin *altına* düşebilir ve sermaye gene de kâr elde edebilir; yalnız kapitalistin, emeğin gerekli fiyatını oluşturan birimle çarpılan sayının üstünde bir fazlalık meydana getiren birimle çarpılmış bir sayıda satış yapması gerekir. Emeğin hammaddeye vb. oranı 1/5 ise, örneğin değişmeyen değerin salt 1/10 ||32| üstünde satış yapabilir, çünkü artı-emek ona *hiçbir maliyet yüklemez*. O zaman artı-emeğin 1/10'unu tüketiciye hibe eder ya da kendisi için yalnız 1/10 değerlendirir. Rekabette bu çok önemlidir; Ricardo tarafından özellikle gözden kaçırılmıştır. Değer belirlemesi fiyat belirlemesine dayanır; ama buna başka öğeler de eklenir. Başlangıçta yalnız değer olarak parada gösterilen fiyat, özgül büyüklüğün kendisi olarak daha sonra da sürekli belirlenir. Bir pound ipliğin *değerini* 5 taler temsil ediyorsa, yani 5 talerde, bir pound iplikte içerilmiş aynı emek-zamanı varsa, 4 çarpı ya da 4 milyon çarpı pound iplik tahmininde bulunulsun, bu değer belirlemesinde hiçbir şey değişmez. *Poundların sayısının* öğesi, artı-emeğin gerekli-emeğe oranını başka bir biçimde dile getirmesi bakımından, *fiyat belirlemesinde* son

* Marx'ın $4^{10}/_{20}$ yerine $4^9/_{20}$ yazması izleyen tabloyu da etkiliyor. Şöyle düzeltilmeli: poundu $4^{10}/_{20}$ talerden 80 pound = 360 taler. 360 taler - emek için düşülen 90 = 270. 270 - giderler vb. için düşülen 216 = 54. 360 - 54 = 306. Dolayısıyla kapitalistin kârı 20 yerine 54, bu da %15 kârdır.

derece önemlidir. *On Saat Yasası* vb. konusunda bu nokta herkesin anlayacağı bir açıklığa kavuşmuştur.

Sermayenin özgül birikimi *(Artı-emeğin (gelir) sermayeye dönüşmesi.) — Proudhon. Değer ve fiyat belirlemesi. Eski toplumlarda (köleler) artı-üretim değil, artı-tüketim.*

Yukardaki örnekten şu sonuç da çıkıyor:

İşçi, yalnız 20 pound iplik yapar, —*gerekli*-emek çerçevesinde kalarak— yalnız 80 taler değerinde hammaddeyi, makineyi vb. bir ayda değerlendirir. Kapitalist, hammaddeden başka, *yeniden-üretim* için gerekli makineyi vb., işçinin sağlanmasını, artı-emeğin nesneleşmesi için hammaddeye *gerekli* sermayeyi (ve aynı oranda olmasa bile, makineleri) sağlamak zorundadır. (Tarımda, balıkçılıkta, kısacası, doğal maddeleri işleme sanayilerinde bu, mutlak gerekli değildir; ama bu sanayiler büyük ölçüde, yani *sanayi* olarak işletilirse, o zaman da gereklidir; o zaman fazla gider hammaddenin kendisi için değil, bunu sağlamak üzere aletlerin fazla gideri olarak ortaya çıkar.) Gerçekte, bu ek avanslar —yani artı-emek için malzemenin— artı-emeğin gerçekleşmesi için gerekli maddi öğelerin sağlanması— sermayenin kendine özgü deyimle *geçici birikimini* oluştururlar; sermayenin *özgül* yedeklerin (diyelim ki, henüz şu an için) birikimidir. Çünkü, ilerde daha yakından göreceğimiz gibi, ister doğa tarafından sağlanmış olsun, ister tarihsel olarak üretilmiş bulunsun, gerçekte her zaman varolması gereken canlı emeğin nesnel koşulların sermayeye özgül bir niteliği saymak saçmadır. Sermayenin koyduğu bu *özgül* **avanslar**, sermayenin nesneleşmiş artı-emeği —artı-ürünü— örneğin Mısır krallarının ya da Etrüsk soylu papazlarının yaptığı gibi, piramitlere vb. yatıracak (harcayacak) yerde, yeni bir canlı artı-emekte *değerlendirmesinden* başka bir şey değildir.

Fiyat belirlemesinde (kârla ilgili olarak da göreceğimiz gibi), işe bir de *aldatma,* birbirini *karşılıklı kandırma* karışır. Değişimde birinin kaybettiğini öteki kazanabilir; bunlar, yalnız artı-değeri birbirleri arasında paylaşabilirler; bu, sınıf olarak sermayedir. Ama bunun oranları, değer belirlemesi ile hiç ilgisi olmayan bir bireysel aldatmaca alanı (talep ve arz bir yana) ortaya çıkarır.

Dolayısıyla, işçinin ürününü geriye satın alamayacağı konusunda bay Proudhon'un sağladığı buluşla bunun hiçbir ilgisi yoktur. Onun buluşu, kendisinin ne değerden, ne de fiyat belirlemesinden bir şey anlamadığı noktasına dayanır. Ancak bu da bir yana, artı-üretimin *bundan ileri geldiği* konusunda vardığı sonuç bu soyutlamada yanlıştır. Kölelik rejiminde, tüketiciler olarak rekabet etmeyen işçiler, efendiler

için hiçbir güçlük çıkarmaz. (Bununla birlikte, eski toplumlarda görüldüğü biçimiyle *lüks üretim,* köleci rejimin zorunlu sonucudur. Eski devlet sisteminin yıkılışını korkunçluğa ve garipliğe varırcasına tanımlayan aşırı üretim değil, *aşırı tüketim* ve *çılgın tüketim*dir.)

Sermaye, *ürün* olarak üretim sürecinden çıktıktan sonra, yeniden paraya dönüşmek zorundadır. Daha önce yalnızca gerçekleşmiş meta vb. olarak ortaya çıkan para, şimdi *gerçekleşmiş sermaye* olarak ortaya çıkar, ya da para olarak gerçekleşmiş sermayedir. Bu *paranın* bir belirlemesidir (aynı zamanda sermayenin). Dolaşım aracı olarak varolan para yığınının sermayeyi gerçekleştirme, yani *değerlendirme* güçlüğü ile bir ilgisi olmadığı yukarda belirtilen gelişmelerden ortaya çıkar.

Genel kâr oranı. — Kapitalist yalnızca kendi *üretim maliyetine satarsa, bu öteki kapitalistlere* aktarımdır. *İşçi bundan hemen hiçbir şey kazanmaz.*

||33| Kapitalistin bir pound ipliği 5 talere —yani her biri 5 talerden 40 poundu— sattığı, yani bir pound ipliği *gerçek değerine* sattığı ve böylece 5 taler (satış fiyatı) başına 1/2 taler, satış fiyatı üzerinden %10 ya da $4^1/_2$ üzerinden 1/2, yani giderleri üzerinden %$11^1/_9$ kazandığı yukardaki örnekte diyelim ki, yalnız %10'a satıyor — $4^1/_2$ taler üzerinden yalnız 9/20 taler kâr alıyor (bu, $4^1/_2$ taler üzerinden 1/2'nin 1/20 farkıdır; tam fark %$1^1/_9$). Dolayısıyla poundu $4^1/_2$ taler + 9/20 taler; yani $4^{19}/_{20}$ talere, ya da 40 poundu 198 talere. Şimdi çeşitli durumlar olanaklıdır. Onun değişimde bulunduğu kapitalist —kendi 40 poundunu sattığı kişi—, diyelim ki, gümüş madeni sahibidir, yani gümüş üreticisidir, ona yalnız 198 taler ödüyor — dolayısıyla ona, 40 pound pamukta nesneleşmiş emek için, gümüşte nesneleşmiş emeğe göre 2 taler daha az ödüyor. Bu B kapitalistinde gider koşullarının tamamen aynı olduğunu vb. varsayalım. B kapitalisti $11^1/_9$ yerine yalnız 10 alsa da, 200 taler için 40 pound iplik değil, yalnız $39^3/_5$ isteyebilir. Dolayısıyla her iki kapitalistin aynı zamanda birbirine %$1^1/_9$ daha azına satması ya da birinin 40 poundu 198 talere sunması ve ötekinin de $39^3/_5$ pound için 200 taler önermesi olanaksızdır, ortaya çıkmayacak bir durumdur. B kapitalisti varsayılan durumda 40 pound ipliğin alımında %$1^1/_9$ daha az ödemiş olur; yani değişimde elde etmediği, yalnızca bu sırada onaylanmış, %$11^1/_9$ kâr dışında, ayrıca öteki kapitalistin zararı dolayısıyla %$1^1/_9$ daha çok ya da %$12^2/_9$ kazanmış olurdu. Kendi işçilerinden —kendi sermayesiyle harekete getirilmiş emekten— %$11^1/_9$ kazanmış olurdu; %$1^1/_9$ fazlalık, A kapitalistinin kendine malettiği işçilerin artı-emeğidir. Dolayısıyla *kârın genel oranı,* rekabetin

vb. kapitalisti değerin altında satmaya, yani artı-emeğin bir kısmını kendisi için değil, alıcıları için değerlendirmeye zorlaması yoluyla şu ya da bu iş dalında düşebilir. Ama genel oran böyle düşemez; bu, ancak, artı-emeğin gerekli-emeğe oranının *göreli* olarak düşmesi yoluyla düşebilir ve bu durum da, daha önce gördüğümüz gibi, oran çok büyükse, ya da başka bir deyimle, sermaye tarafından harekete getirilmiş emeğin oranı çok küçükse — sermayenin canlı emeğe karşılık değişilen kısmı, makine ve hammaddeye karşılık değişilen kısmına göre çok küçükse ortaya çıkar. O zaman, mutlak artı-emek yükselmekle birlikte, kârın genel oranı düşebilir.

Böylece şimdi başka bir noktaya geliyoruz. *Kârın genel oranı* ancak ve yalnız, kâr oranı bir iş dalında çok yüksek ve ötekinde çok küçük ise; yani artı-değerin bir kısmının —artı-emeğe eşit olan kısmının— bir kapitalist tarafından ötekine devredilmesi sonucu olanaklıdır. Örneğin 5 iş dalında kâr oranları

a	b	c	d	e
%15,	%12,	%10,	%8,	%5

ise, ortalama oran %10'dur; ama bunun gerçekte varolması için, A ve B kapitalistinin D ve E'ye %7, yani D'ye 2 ve E'ye 5 vermesi zorunludur, C için ise durumda bir değişme olmamıştır. 100 olan aynı sermayeye düşen kâr oranının eşitliği olanaksızdır, çünkü artı-emeğin koşulları tamamıyla değişiktir, emeğin verimliliğine, hammadde, makine ve emek ücretinin oranına, üretimin yapılması gereken çapın büyüklüğüne göre değişir. Ama desek ki, e iş kolu, örneğin fırıncıların iş kolu zorunludur, o zaman buna ortalama %10 ödemek zorunludur. Ancak bu, a ile b'nin artı-emeğin bir kısmını e'ye bırakmasıyla sağlanabilir. Kapitalist sınıfı, belli iş alanlarında sermayeler tarafından gerçekten yaratılmış artı-değerlere göre toplam artı-değeri paylaşacak yerde, **belli bir noktaya kadar,** bunu sermayenin *büyüklüğü* oranında eşit düşecek biçimde paylaşır. Daha büyük kâr —bir üretim dalı içindeki gerçek artı-emekten, gerçekten yaratılmış artı-değerden elde edilen— rekabet yoluyla aşağı düşürülür ve öteki iş dalındaki artı-değer eksiği sermayelerin bundan çekilmesiyle, yani talep ve arzın elverişlilik gösteren oranıyla yükseltilir. Rakip taraf bu düzeyi bizzat yükseltmez, yalnızca böyle bir düzey yaratma eğilimini gösterebilir. Daha geniş açıklama, rekabet bölümüne girer. Bu durum, değişik iş alanlarında *değerinin* altına düşen fiyatların, başka alanlarda bunun üzerine *çıkan* fiyatların oranıyla gerçekleşir. Bunun sonucu olarak, aynı toplamda sermayenin, aynı olmayan iş dallarında *aynı artı-emeği ya da artı-değeri* yaratıyormuş görüntüsü ortaya çıkar.

||34| Diyelim ki, yukardaki örnekte A kapitalisti, örneğin $11^{1}/_{9}$ yerine rekabetin zorlaması sonucu %10 kârla satıyor ve dolayısıyla pound

ipliği 1/20 ucuza satıyor; o zaman işçilerin ücret koşulu gene para olarak 20 taler oluyor ve bu işçinin gerekli emek ücreti oluyor; ama iplikte işçi, $4^4/_{90}$ pound yerine 4 pound alabiliyor. İşçi, iplikle karşılaştırılınca, gerekli emek ücretinin dışında 4/20 taler = 1/5 taler ya da 6 gümüş para, yani emek ücreti üzerinden %1 alabilir. İşçi, üretimi onun tüketiminin tamamıyla dışmda bulunan bir iş kolunda çalışıyorsa, bu işlemden tek ***kuruş*** bile kazanmaz; konu, onun için, artı-emeğinin bir kısmını doğrudan A kapitalisti yerine, dolaylı olarak B kapitalisti için, yani A kapitalistinin aracılığı ile yerine getirmesi demektir. Kendisi yalnız, A kapitalistinin ürününde nesneleşmiş emeğin bir kısmını, bu ürünün tüketicisinin bizzat kendisi olması ve yalnızca böyle bir tüketici derecesinde kalması yoluyla karşılıksız elden çıkarmasından kazanır. Dolayısıyla işçinin iplik tüketimi giderinin 1/10'u tutarında ise, bu işlem yoluyla *tam* 1/50 taler kazanır (2 taler üzerinden 2/100 taler, 1 üzerinden 1/100, 2 taler üzerinden tam %1), yani 20 taler toplam emek ücreti üzerinden %1/10, ya da $7^1/_5$ fenik. Bu, 20 talerlik kendi artı-emeğine katıldığı oran —$7^1/_5$ fenik— olabilir. İşçinin en elverişli durumda, bizzat çalıştığı iş kolunda *fiyatın* gerekli-değerin altına düşmesi yoluyla yaptığı artı-ücret bu oranlara düşer. *En elverişli durumda* —ve bu durum olanaksızdır—, yani iplikle geçinmesinin olanaklı olması halinde **sınır** (verilen koşul altında) 6 gümüş para ya da %1'dir; bu demektir ki, en elverişli durumda onun artı-ücreti, gerekli emek-zamanının artı-emek-zamanma olan oranı yoluyla belirlenmiştir. İşçinin kendi tüketiminin dışında kalan gerçek lüks sanayilerde bu oran her zaman sıfırdır.

Şimdi diyelim ki, A, B, C kapitalistleri kendi aralarında değişim yapıyorlar; hepsinde toplam ürün = 200 talerdir. A iplik, B tahıl ve C gümüş üretiyor; artı-emek ve gerekli-emek oranları, giderler ve kâr tamamen aynıdır. A 40 pound ipliği 200 taler yerine 198'e satıyor ve kazançtan $\%1^1/_9$ zarar ediyor; B de onun gibi 40 şinik buğdayı 200 yerine 198'den satıyor; ama C, 200 talerde nesneleşmiş emeğini tamamıyla değişiyor. A ile B arasında ilişki, her biri öteki ile tamamıyla değiştiğinde hiçbirinin kaybetmemesi biçimindedir. A 40 şinik buğday, B 40 pound iplik alır; ama her birinin elde ettiği değer yalnız 198'dir. C, 198 taler için 40 pound iplik ya da 40 şinik buğday alır ve her iki durumda da 2 taler daha az öder, ya da 2/3 pound fazladan alır, iplik ya da 3/5 şinik buğday. Ama diyelim ki, aradaki ilişki, A'nın C gümüşçüsüne 200 talere 40 pound satması, bunun ise tahılcı B'ye 202 taler ödemek zorunda kalması ya da B'nin değerin üzerinde 2 taler alması biçiminde gelişiyor. A ipliği ile C gümüşü arasında **her şey yerindedir;** her ikisi değeri birbirine karşılık değişiyor; ama B için fiyatın değerin üstüne çıkmasıyla, tahılda dile gelen 40 pound iplik ve 200 taler gümüş

%1/9 oranında düşmüştür, ya da her ikisi de gerçekte 200 talerle artık 40 şinik buğday değil, yalnız $39^2/_5$ alabilir. $39^2/_5$ şinik buğday 200 taler değerindedir, ya da buğdayın şiniği 5 taler yerine $5^1/_{20}$ talerdir; (taler $1^1/_4$ gümüş para). Şimdi bu son ilişkide diyelim ki, işçinin tüketimi 1/2 buğdaydan oluşuyor; onun iplik tüketimi ise gelirinin 1/10'udur; buğday tüketimi 5/10. 1/10'da toplam emek ücreti üzerinden kazancı %1/10; buğdayda ise 5/10 kaybediyor; dolayısıyla toplam olarak, kazanacak yerde %4/10 kaybediyor. Kapitalist ona gerekli-emeğini ödediği halde, ücreti, B buğdaycının fazla devri sonucu gerekli ücretin altına düşmüştür. Bu sürüp giderse, onun gerekli *ücretin yükselmesi* gerekir: dolayısıyla A kapitalisti tarafından ipliğin satışı, *buğdayın* fiyatının ya da, işçinin tüketiminin en önemli kısmını oluşturan öteki kullanım-değerlerinin yükselmesinden, değerinin üzerine çıkmasından kaynaklanıyorsa, A kapitalistinin işçisi, pahalanan üründeki tüketiminin, kendisi tarafından üretilmiş daha ucuz üründen fazla olduğu oranda kaybeder. Ancak A ipliği değerinin %$1^1/_9$ üstünde, buğday da bunun %$1^1/_9$ altında satılmışsa, en elverişli durumda işçi, yalnız tahıl tükettiği takdirde, 6 gümüş paradan fazla kazanamaz ya da yarı yarıya tahıl tükettiğini varsayarsak, 20 talerlik emek ücreti üzerinden yalnız 3 gümüş para ya da %1/2 ||35| kazanabilir. Öyleyse işçi için tümü ile üç durum sözkonusu olabilir: işlemde kazancı ya da zararı sıfırdır; gerekli emek ücreti ile yetinebilir ve böylece bu ücretin gerekli en alt sınırın altına düşürülmesine olanak kalmaz; üçüncüsü de bu işlem ona, kendi artı-emeğindeki payı **son derece az** olan bir artı-emek ücreti sağlayabilir.

Yukarda gördük ki, gerekli-emeğin öteki üretim koşullarına oranı = 2/5 (toplam 100 giderin 20'si) ya da = toplam değerin %40'ı (20 pound iplikte = 4 pound iplik) (ya da 100 talerden 80 hammadde ve alet, 20 emek) ve artı-emeğin gerekli-emeğe oranı %100 ise (yani aynı nicelikte ise), kapitalist gideri üzerinden %$11^1/_9$ kazanır.

Yalnız %10 alsaydı ve tüketicilere $1^1/_9$ ya da 2 taler hibe etseydi, işçi, tüketici olduğu zaman, aynı biçimde kazanır ve en elverişli durumda (olanaksız durum), yalnızca efendisinin ürünleriyle yaşardı ve yukarda gördüğümüz gibi, durumu şöyle olurdu:

	Kapitalist yönünden zarar %$1\frac{1}{9}$ (= 2 taler)	İşçi için emek ücreti üzerinde kazanç %1 = 20 taler üzerinden 6 gümüş para (= 20 üzerinden 1/5 taler).
Diyelim ki, kapitalist ipliğin poundunu 5 taler yerine $4\frac{15}{20}$ ($4\frac{3}{4}$) üzerinden satıyorsa, işçi poundda 5/20 ve 4 poundda 20/20 = 1; ama 20 üzerinden 1 = 1/20 C = %5 kazanır; (1 taler 20 üzerinden); kapitalist 40 poundu	$5\frac{6}{9}$; (=10 taler)	= 1 taler
$4\frac{15}{20}$ = 95/20 talerden ∞ 40 = 190 talere satar; giderleri 180, kazancı = 10 = %$5\frac{6}{9}$, eksi kazancı = $5\frac{6}{9}$; kapitalist $4\frac{12}{20}$'den satsa, işçi poundda 8/20 taler, 4 poundda 32/20, 1 taler 12/20 ya da toplam ücretin-	= %$8\frac{8}{9}$ (=16)	= %5 (20 üzerinden 1 taler)
de $1\frac{3}{5}$ taler kazanır, yani %$8\frac{48}{119}$, oysa kapitalist ise artı-kazançta 16 taler kaybeder, ya da toplam 184 taler elde tutar, ya da 180 üzerinden kazancı 4 taler = 180'in 1/45'i = %$2\frac{2}{9}$; kaybı $8\frac{8}{9}$; son olarak diyelim ki, kapitalist pound ipliği $4\frac{1}{2}$ talere		= %$8\frac{48}{119}$ (1 taler 18 gümüş para)
satıyor; 180'e 40 pound; kazanç = 0 kârı = 0; artı-değerden ya da işçinin (zararı = %$11\frac{1}{9}$ artı-emek-zamanından tüketiciye armağanda bulunursa, işçinin kazancı =	Kazanç = 0 (zarar = %$11\frac{1}{9}$	
libre başına 1/2 taler = 4/2 taler = 2 taler, ya da 20 talere 2 taler = %10.		=%10 (2 taler) ($\frac{1}{2}$ *pounddan az*)

||36| Buna karşılık kapitalist, örneğin kendi iş kolunda emeğe olan talep arzın üstünde olduğu için, emek ücretini %10 yükseltseydi — ipliğin poundunu eskisi gibi değerine, yani 5 talere sattığı halde, kârı yalnız 2 taler düşer, 200'den 198'e inerdi; yani %$1\frac{1}{9}$ azalır ve gene de %10'da kalırdı.

Bundan çıkan sonuç, kapitalist, örneğin bay Proudhon'u dikkate alarak, metalarını üretim maliyeti (kendisine malolan giderleri) üzerinden satması ve toplam kârının sıfıra eşit olması durumunda, bunun da A kapitalisti tarafından artı-değerin ya da artı-emek-zamanının B, C, D vb. ile bir **transferi**, gerçekte olmamış olurdu. Kapitalistin işçisi için, kazanç —yani kendi artı-emeğinde işçinin payı—, en iyi durumda, değeri düşülmüş durumdaki metadan işçinin tükettiği kısmın ücreti sınırlı olurdu; işçi bununla tüm emek ücretini armağan etseydi, bu, gerekli-emeğin toplam ürüne olan oranından daha fazla olamazdı (yukardaki örnekte 20:200 = 20 üzerinden 1/10, 1/10 = 2 taler.) Öteki kapitalistlerin işçileri de tamamen aynı durumda olurdu; bunlar, değeri düşürülmüş metada, ancak, 1) onların tükettikleri ölçüde; 2) gerekli-emek tarafından belirlenmiş ücretlerinin büyüklüğü oranında kazanır-

lar. Değeri düşürülmüş meta, örneğin buğday olursa —**yaşamın en önemli öğelerinden biri**—, ilkin buğdaym üreticisi (kiracı çiftçi), sonra işçinin gerekli ücretinin artık gerekli ücret olmadığı; gereken düzeyin üstünde bulunduğu; yani düşürülmesi gerektiği; yani hesabın sonunda, yalnız a, b, c vb. sermayelerin artı-değerinin ve bunlarda çalışanların artı-emeğinin çoğaldığı buluşunu yapan bütün öteki kapitalistler kazanırlar.

A, B, C, D ve E diye 5 kapitalist ele alalım. E, yalnız işçiler tarafından tüketilen meta üretiyor. O zaman E, kârını yalnız, metasının emek ücreti ile değişimiyle gerçekleştirir; ama bu kâr, her zamanki gibi işçilerin parası karşılığında onun metasının değişilmesinden değil, sermayesinin canlı emekle değişilmesinden gelmiştir. Diyelim ki, gerekli-emek bütün 5 iş kolunda 1/5 oranındadir; 1/5 hepsinde artı-emektir; değişmeyen sermaye hepsinde 3/5'tir. Kapitalist E, ürününü, a sermayesinin 1/5'i, b sermayesinin 1/5'i, c sermayesinin 1/5'i, d sermayesinin 1/5'i karşılığında değişiyor ve 1/5 onun kendi ücretini oluşturuyor. Gördüğümüz gibi, bu son 1/5'te hiç kârı yoktur, ya da **daha çok**, kârı, sermayesinin 1/5'ini işçilere para olarak vermesinden ve aynı 1/5'i ürün olarak yeniden satın almasından gelmez — *tüketiciler* olarak ya da dolaşımın merkezi olarak işçilerle yapılan değişimden, ileri gelmez. Ürünün tüketicileri olarak onlarla yaptığı bütün işlem, ürününü onlar para biçiminde vermesine ve onların da kendisine aynı parayı ürünün aynı bölünebilir kısmı için geri vermesine dayanır. A, B, C, D'nin işçileriyle sermaye-işçi ilişkisi içinde değil, meta-para, satıcı-alıcı ilişkisi içindedir. Varsayımımıza göre, A, B, C, D'nin işçileri karşılıklı kendi kapitalistlerinin ürünlerinden hiç tüketmezler; ancak E, A, B, C ve D'nin ürününden 1/5'ini, yani onların tüm ürününün 4/5'ini değişimle alır; ama bu değişim dolaylı yoldan, yalnız A, B, C ve D'nin kendi işçilerine ödediği emek ücretidir. Bunlar, işçilere, her biri ürünün 1/5 değerinde para, ya da ürünün 1/5'ini gerekli-emek için ödeme olarak verirler, onlar da bununla, ürünün ya da sermayenin değerinin 4/5'i ile, E'nin metasını satın alırlar. O halde E ile yapılan bu değişim, yalnızca dolaylı bir biçimdir ve burada gerekli-emeği temsil eden —yani onların sermayesinden *kesilip alınan*— sermaye bölümünü sermayeler avans olarak ortaya koymuşlardır. Kazanç, a, b, c, d sermayesinin geri kalan 4/5'inin değerlendirilmesinden ileri gelir ve bu değerlendirme de, her birinin, kendi ürününde nesneleşmiş emeği değişim yoluyla başka biçimde geri almasından meydana gelir. Aralarında işbölümü bulunduğu için, 3/5 her birine değişmeyen sermayeyi, hammaddeyi ve emek malzemesini yerine koyar. Son 1/5'in karşılıklı değerlendirilmesinde onların kazancı sözkonusudur — artı-emek-zamanının değerlendirilmesi; bunun artı-değer olarak konması. a, b, c,

d sermayelerinin 4/5'lerinin tamamıyla birbiri karşılığında değişilmeleri gerekli değildir. Bunlar kapitalistler olarak aynı zamanda büyük tüketiciler olduklarından ve hava ile yaşayamayacaklarından, öte yandan kapitalistler olarak artık kendi emekleri ile yaşayamayacaklarından, onlar, ancak ötekilerin ürününü değişirler ve tüketirler. Bu demektir ki, kendi tüketimleri için 1/5'i, artı-emek-zamanını sermaye tarafından yaratılmış emeği temsil eden bu oranı değişirler. Diyelim ki, her biri bu 1/5'in 1/5'ini, yani $37^{1}/_{25}$'i kendi ürünü biçiminde ||37| tüketiyor. İster değerlendirmek için olsun, ister kendi tüketimi için kullanım-değerine dönüştürmek için olsun, değişime, geride daha 4/25 kalır. A, B'ye karşılık 2/25, C'ye karşılık 1/25 değişim yapar, E'ye karşılık da 1/25 ve B, C, E tarafında da aynı şey olur.*

Bizim ortaya koyduğumuz gibi, E sermayesinin ücret karşılığında yapılan değişimde kârını tamamıyla gerçekleştirdiği örnek, en elverişlisidir — ya da daha çok tek doğru ilişkiyi dile getirir ve bu ilişkide, sermayenin *üretimde* yaratılmış artı-değerini işçilerin tüketimi yoluyla *değişimde* gerçekleştirmesi olanaklıdır. Ama, bu durumda, a, b, c, d sermayeleri, kendi değerini ancak birbirleri arasında değişimde bulunarak, yani kapitalist ile kapitalist arasındaki değişim tarafmdan gerçekleştirebilirler. E kapitalisti kendi metasını tüketmez, çünkü bunun 1/5'ini kendi işçilerine ödemiştir, a sermayesinin 1/5'i karşılığında, b sermayesinin 1/5'i karşılığında, c sermayesinin 1/5'i karşılığında, d sermayesinin 1/5'i değişilmiştir. A, B, C, D bu değişimde kâr elde etmez, çünkü kendi işçilerine ödediği, bu 1/5 sözkonusudur.

Varsaydığımız 2/5 hammadde, 1/5 makine, 1/5 işçi gereksinimleri, aynı zamanda, kapitalist beylerin geçindiği ve artı-değerlerini gerçekleştirdiği 1/5 artı-ürün oranına göre, her A, B, C, D, E'nin toplam ürünü = 100 ise, işçilerin gereksinimleri için bir E üreticisine, bütün ötekiler için hammadde üreten 2 A ve B kapitalistine, artı-ürünü hazırlayan bir D kapitalistine gereksinim duyarız. Hesap şöyle olabilir (makinist vb. kendi metasının her bölümünü kendisi için üretmek zorundadır):

* *Buradan başlayan şu kısmın üstü çizilmiş:*

A pamuk dokumacısı ve iplikçi, B pamuk üreticisi, C makine yapımcısı, D demir üreticisi olsun;

Varsayım gereğince E, yalnız işçilerin gereksinimleri için üretir; D ise, A, B, C, D, E kapitalistleri için tüm tüketimleri. O onlar için tüm giysiyi üretsin, B tüm ...

Varsayıma göre, her sermaye çerçevesinde koşullar, işçilerin gereksinimleri için 1/5, hammadde için 2/5, makine için 1/5, artı-emek 1/5 biçiminde ise, kapitalistin elindeki kısım.

	Emek	Hammadde	Makineler	Artı-ürün		
A) Hammadde imalatçısı için	20	40	20	20	= 100	$2^1/_2$
B) Aynı	20	40	20	20	= 100	$2^1/_2$
C) Makinist	20	40	20	20	= 100	$2^1/_2$
E) İşçiler için **geçim araçları**	20	40	20	20	= 100	$2^1/_2$
D) Arti-ürünün üreticisi	20	40	20	20	= 100	
	10	20	10	10	= 50	

Demek ki, E, tüm ürününü, kendi işçilerinin ücreti için 20, hammadde imalatçısı A'nın işçileri için 20, makine yapımcısı C'nin işçileri için 20, artı-ürün üreticisi D'nin işçileri için 20 karşılığında değişiyor; buna karşılık hammadde için 40, makine için 20 alıyor, gene 20 de işçilerin **geçim araçları** için alıyor, yaşamını sağlayacağı **artı-ürünü** satın almak için kendisine 20 kalıyor. Ötekiler de aynı orandadır. Onların artı-değerini oluşturan, 1/5 ya da 20'dir, hepsi bunu **artı-ürün** karşılığında değişebilir. Bütün fazlalığı tüketselerdi, sonundaki durumları başlangıçtaki gibi olur ve sermayelerinin artı-değeri büyümezdi. Diyelim ki, yalnız 10 ya da 1/10, artı-değerin yarısını tüketiyorlar; o zaman **artı-ürün** üretici D'nin kendisi 10 daha az; ötekilerin her biri de 10 daha az tüketirdi: toplam olarak, D, ancak metasının yarısını = 50 satar ve işine yeniden başlayamazdı. Öyleyse, diyelim ki tüketilebilir nesnelerden ancak 50 üretiyor. Paradan da 50; o zaman A, B, C, D, E kapitalistlerinin her biri para olarak 10 taler yığar. Bu, tüketilmemiş olan artı-değeri temsil eder. Bu 10 taler ya da **toplam** 50 taler ise yalnız, yeni emeğin içinde yer aldığı ölçüde değerlendirilebilir. Daha çok hammadde üretmek için A ve B'nin, daha çok canlı emek için 4 talerlik emeğe gereksinimi vardır ve yeni makineye de sahip olmadıkları için bunun yerine 6 talerlik daha el emeği gereklidir. Hammadde, makine ve işçiler için geçim araçları için bulunan 400 talerden, kapitalistler için yalnız 50 taler tüketilen ürünlere ayrılabilir. Ama şimdi kapitalistlerin her birinin 10'luk bir artısı vardır ve bunun 4'ü hammadde, 2'si makinelerde, 2'si işçi gereksinimlerindedir, her kapitalist bunlardan 2 kazanabilir (daha önce 80 ile 100 olduğu gibi); D, 40'ında 10 kazanmıştır ve böylece aynı oranda üretimini çoğaltabilir, yani 5 oranında. Ertesi yıl artı $7^1/_2 = 57^1/_2$ üretir.

||38| Bu örnek sonradan uygulanabilir ya da uygulanamaz. Aslmda konumuzla ilgili değildir. Şu kadarı açıktır ki, burada değerlendirme kapitalistlerin kendi aralarındaki değişimde olur, çünkü E yalnız işçi tüketimi için üretmekle birlikte, emek ücreti biçiminde A'dan 1/5,

B'den 1/5, C'den 1/5, D'den 1/5 vb. değişir; aynı biçimde A, B, C, D de E ile değişir; doğrudan değil; ama dolaylı olarak, çünkü, her birinin, işçilerinin gerekli geçim nesneleri için, onun 1/5'ine gereksinimi vardır. Değerlendirme, her birinin kendi ürününü, öteki dördünün ürünlerinin bölünebilir kısımları karşılığında değişmesinden oluşur ve bu da, artı-üründen bir kısmının kapitalistin tüketimi için belirlenmesi, bir kısmının artı-sermayeye dönüşmesi ve böylece yeni emeği harekete getirmesi biçiminde olur. Değerlendirme, daha büyük değerlendirmenin *gerçek olanağı içinde* — yeni ve daha büyük değerlerin üretiminden meydana gelir. Burada açıktır ki, D ve E fazlasıyla üretmiştir, E işçi tarafından tüketilmiş bütün metaları ve D kapitalist tarafından tüketilmiş bütün metaları üretmiştir, —bu fazlalık, sermayenin işçiler için belirlenmiş kısmının miktarına oranla, ya da sermayenin kapitalistler tarafından tüketilebilen kısmına oranla fazladır (bunların sermayeyi çoğaltmak zorunda olduğu orana göre fazladır; ve bu oran sonradan faizde en düşük sınırını bulur)—, *genel artı-üretim* işçiler tarafından göreli olarak *çok az* ya da kapitalistler tarafından çok az tüketilecek meta bulunduğu için değil, *her ikisi tarafından* çok fazla tüketildiği için, — *tüketim için çok fazla değil, tüketim ile değerlendirme arasında doğru oranda* kalmak için; *değerlendirme için çok fazla* olduğundan dolayı meydana gelmez.

Kapitalist üretimin sınırı. — Artı-emeğin gerekli-emeğe oranı. Sermaye tarafından tüketilen artının, sermayeye dönüşen artıya oranı. — Bunalımlar sırasında değersizleşme.

Başka bir deyişle, üretken güçlerin gelişmesinin belli bir noktasında —(çünkü gerekli-emeğin artı-emeğe olan oranını saptayacak olan budur)— değişmez bir oran oluşur ve bu oranda ürün bir parçaya —hammadde, makine, gerekli-emek, artı-emek gereğince—, en sonunda artı-emeğin kendisi tüketime karşılık düşen bir parçaya ve yeniden sermaye olan başka bir parçaya bölünür. Sermayenin bu içsel kavramsal bölünüşü, değişimde, sermayelerin birbirleri arasındaki değişim için belirli ve sınırlı —üretim boyunca durmadan değişken olmakla birlikte— oranlar meydana gelmesi biçiminde kendini gösterir. Oranların örneğin 2/5 hammadde, 1/5 makine, 1/5 emek ücreti, 1/5 artı-ürün, bunun da 1/10'u yeni üretim için belirlenmiş olması biçiminde olup olmadığı —bu bölünme sermaye içindedir—, örneğin 5 sermaye arasındaki bölünme olarak değişimde anlaşılır. Her şeye karşın, gerek gerçekleştirilebilen değişimin toplamı, gerek bu sermayelerin her birinin değişimde bulunmak ve üretmek zorunda olduğu oranlar böylece ortaya çıkmıştır. Gerekli-emeğin sermayenin değişmeyen

kısmına oranı (örneğin yukarıda olduğu gibi) = 1/5:3/5 ise, gördük ki, kapitalistlerin ve işçilerin toplam tüketimi için çalışan sermaye, her birinin 1 gösterdiği 5 sermayenin $1/5 + 1/10 = 1^1/_2$ sermayelerden daha büyük olamaz. Ayrıca, her sermayenin, kendi kendisinin belli bir öğesini gösteren başka bir sermaye ile değişmesi gereken oran da verilmiştir. Ve, ensonu, her sermaye içinde genel olarak değişmesi gereken oran. Örneğin hammadde oranı 2/5 ise, hammadde üreten sermayeler, 2/5 olarak **saptandığı** zaman, değişimin maksimum büyüklüğü, 3/5'ten fazla olamaz (örneğin tarımda tohum vb. olarak). *Kendinde ve kendi için* değişim, birbirlerine karşı kavramsal olarak belirlenmiş bu öğelere önemsiz bir varlık verir; birbirlerinden bağımsız halde bulunurlar; bunların içsel gerekliliği, birbirlerine karşı olan önemsiz görüntüye zorla son veren bunalım halinde *ortaya çıkar.*

Üretken güçlerde bir devrim ayrıca bu ilişkileri değiştirir, temel —sermaye açısından ve dolayısıyla da değişim yoluyla değerlendirme açısından— *her zaman gerekli-emeğin artı-emeğe oranı olarak kalan,* ya da **denebilir ki,** nesneleşmiş emeğin canlı emeğe olan değişik öğelerinin oranı olarak kalan bu oranları *başkalaştırır.* Daha önce değindiğimiz gibi, üretken güçlerin çoğalması yoluyla serbest kalan sermayenin, hem serbest kalan, hem de canlı emek-gücünü işe yaramaz halde bırakması olanaklıdır, çünkü bunlar üretimin yeni gelişmiş üretken güçleri temelinde oluşması gereken oranlarda bulunmazlar. Üretim onlara bakmadan sürüp giderse, sonunda değişim sırasında şu ya da bu yanda bir eksinin, olumsuz bir büyüklüğün ortaya çıkması zorunludur.

Değişimin —dolayısıyla da üretimin— artı-emek ile gerekli-emek arasındaki oranın aynı kalmasını sağlayan böyle bir sınır her zaman vardır, çünkü bu, sermayenin değerlenmesinin aynı kalmasına eşittir. İkinci oran —artı-ürünün sermaye tarafından tüketilen kısmı ile yeniden sermayeye dönüşen kısmı arasındaki oran— birinci oran tarafından belirlenmiştir. Birincisi, *bu iki bölüme bölünen toplamın büyüklüğü bu ilk orana bağlıdır;* ikincisi, sermayenin artı-değerinin yaratılması artı-emeğin yaratılmasına dayandığında, sermaye olarak sermayenin çoğalması (birikim ve birikim olmaksızın sermaye üretimin temelini oluşturamaz, çünkü o zaman sermaye ||39| durur, salt nüfus artışı vb. dolayısıyla gerekli olan ilerlemenin hiçbir öğesi kalmaz) artı-ürünün bir kısmının yeni sermayeye dönüşmesine bağlıdır. Artı-değer doğrudan tüketilirse, sermaye değerlendirilmemiş olur ve *sermaye* olarak, yani değer üreten değer olarak üretmez.

Gördüğümüz gibi, 40 pound iplik 200 taler değerinde iken —çünkü 200 taler de nesneleşmiş emek-zamanını içerir— 198 talere değişilirse, iplik fabrikatörü kazancından $\%1^1/_9$ yitirmekle kalmaz, ürünü değer-

sizleşmiş olur, gene de kendisine %10 kâr bırakan bir *fiyata* satılmış olmakla birlikte, gerçek değerinin *altında* satılmıştır. Öte yanda gümüş üreticisi 2 taler kazanır. 2 taleri serbest kalan sermaye olarak alıkoyar. Gene de, genel toplam dikkate alınınca bir değersizleşme olmuştur. Çünkü toplam 400 yerine 398 talerdir. Çünkü gümüş üreticisinin elindeki 200 talerlik iplik de yalnız 198 değerindedir; onun için bu, emeğinin üretken gücünün, daha önceki gibi aynı nesneleşmiş emeğin 200 talerde içerilmesi, ancak bundan 2 talerin gerekli giderler hesabından artı-değer hesabına geçmesi, kendisinin 2 taler daha azını gerekli-emek için ödemesi biçiminde artması anlamına gelir. Bunun tersi, ancak, gümüş üreticisinin 198 talere aldığı 40 pound ipliği tekrar 200 talere satabilecek durumda olması halinde sözkonusu olabilir. O zaman 202 taleri olur ve diyebiliriz ki, bunu, ona 40 pound iplik için 200 talerlik değeri ipek olarak vermiş olan bir ipek fabrikatörüne satmıştır. Bu durumda 40 pound iplik gerçek değeri üzerinden satılmış olur ve üreticisi tarafından birinci elden değil de, ikinci elden, alıcısı tarafından satılınca, genel hesap durumu şöyle olabilir: 3 ürün değişilmiştir, her biri 200 değerinde nesneleşmiş emek içerir; dolayısıyla, sermayelerin değerlerinin *toplamı* 600'dür. A iplik fabrikatörü. B gümüş fabrikatörü, C ipek fabrikatörü: A 198, B 202 (yani ilk değişimden fazlalık 2, ve ipekte 200), C 200. *Toplam* 600. Bu durumda sermayelerin toplam değeri aynı kalmıştır ve B, A'nın payına daha az düşmüş olan değerin bir kısmını fazlasıyla elde ettiği için, yalnızca bir deplasman meydana gelmiştir.

Eğer iplik fabrikatörü A, yalnızca 180'den satabilseydi (bunun *kendisine* maliyeti) ve 20'yi, iplikte kesinlikle satmasaydı, 20 talerlik nesneleşmiş emek değersiz hale gelirdi. 200'lük değeri 180 talere verseydi, gene aynı şey olurdu; B için —gümüş imalatçısı için—, bu zorunluluğun A için artı-üretim dolayısıyla iplikte meydana gelmesi halinde, B de 40 pound iplikte içerilen değeri 180'den fazlasma —B, sermayesinin 20 talerini serbest bırakmış olsaydı— elden çıkaramazdı. Elinde 20 talerlik göreli bir artı-değer bulunurdu, ama mutlak değeri (değişime elverişli nesneleşmiş emek-zamanı) hiçbir zaman 200'den fazla olmazdı: 40 pound iplik için 180 taler ve 20 taler serbest kalmış sermaye. Onun için bu, ipliğin üretim maliyetinin azalması, yani emeğin üretken gücünün yükselmesi yoluyla, 20 talerlik 40 pound iplikte daha az emek-zamanının bulunması, ya da işgünü 4 talere eşit ise, 5 işgününün daha az gerekli olması, bununla x pound pamuğun 40 pound ipliğe dönüştürülebilmesi demektir; dolayısıyla kendisi gümüşte nesneleşmiş daha az emek-zamanını iplikte nesneleşmiş emek-zamanı karşılığında değişebilirdi. Ama eldeki değerlerin genel toplamı 400 yerine 380 olurdu. Böylece 20 talerlik bir *genel değersizleşme* ya da 20 taler tuta-

rında bir sermayenin yok edilmesi meydana gelirdi. Öyleyse bir *genel değersizleşme,* iplik fabrikatörünün, gümüş yönünden bir değerlenme olarak, gerekli olan 200 yerine 180'e 40 poundu satması biçimindeki *durgunluğun* gümüşe karşı ipliğin değersizleşmesi halinde ortaya çıkması ve fiyatların genel düşüklüğünün genel olarak her zaman paranın değerlenmesini içerdiği, yani bütün öteki metaların değerini gösteren metanın değerlenmesi olduğu halde, gene de meydana gelir. Dolayısıyla bir bunalım durumunda —fiyatların genel olarak düşmesi durumunda— aynı zamanda, belli bir dereceye kadar *genel bir değersizleşme ya da sermaye yıkımı* meydana gelir. Değersizleşme, *genel* ölçüde, yalnız göreli değil, durgunluk gibi mutlak olabilir, çünkü değer fiyat gibi bir metanın öteki metaya olan oranını dile getirmekle kalmaz, metanın fiyatının, onda nesneleşmiş emeğe olan oranını, ya da nesneleşmiş emeğin bir niceliğinin aynı nitelikte başka bir niceliğe olan oranını gösterir. Bu nicelikler eşit olmazsa, öteki y bir değerlendirmeyle, bu öteki yan, sabit ve değişmeyen, değişim yoluyla nesneleşmiş emeğin niceliğinin değişmezliğini gösterdiği için dengelenmeyen bir *değersizleşme* vardır. Genel bunalımlarda bu değersizleşme, canlı emek-gücünün kendisine kadar uzanır. Yukarda belirttiğimiz ||40| noktalara göre, bir bunalım durumunda meydana gelen değer ve sermaye yıkımı, *üretken güçlerin genel büyümesi* ile aynı zamana raslar — ya da aynı önemdedir; bu büyüme ise, emeğin üretken gücünün gerçekten çoğalması sonucu değil (bunun, bunalımlar sonucu meydana gelmesi burada konumuzla ilgili değildir), hammaddelerin, makinelerin, emek-gücünün varolan değerinin azalması sonucu meydana gelir. Örneğin. Pamuk imalatçısı ürünleri üzerinden (**örneğin,** iplikten) sermaye yitirir, ama pamukta, emekte vb. bulunan aynı değeri daha düşük fiyata satar. Bu, onun için, emeğin, pamuğun vb. *gerçek değerinin* azalmasıyla aynı şeydir, yani emeğin üretken gücünün artmasıyla daha ucuza üretim yapmış olması anlamına gelir. Aynı zamanda ve öte yandan üretken güçlerin ansızın genel olarak büyümesi, üretken güçlerin daha alt bir aşamasında emeği, bütün *varolan değerleri* göreli olarak değersizleştirir ve varolan emek-gücü ile birlikte, varolan sermayeyi de dolayısıyla yok eder. Bunalımın öteki yanı, son aşamada her şeyin dayandığı ve gerekli-emek ile artı-emek arasında olan doğru orantıyı yeniden kurmak üzere, üretimin, canlı emeğin gerçek azalmasında ortaya çıkar. (Gerçek bir tefeci olarak Lord Overstone'un dediği gibi, bunalımlar, **birisi için büyük kârlar, öteki için korkunç zararlar** halinde basit olarak sonuçlanmaz.)

Üretim sürecinden çıkan sermaye gene para olur.

Değişim, değerlenmenin içsel koşullarını değiştirmez; ama bunları

dışlar; onlara bağımsız bir biçim verir ve böylece birliği yalnız içsel gereklilik olarak yaratır, dolayısıyla bu birlik dışsal bakımdan bunalımlarda zor tarzında kendini gösterir. Dolayısıyla, her ikisi sermayenin özünde vardır: hem üretim süreci yoluyla sermayenin değersizleşmesi, hem de bu değersizleşmenin ortadan kaldırılması ve sermayenin değerlenmesi için koşulların yeniden sağlanması. Bunun gerçekten meydana geldiği hareket, ancak *gerçek* sermaye, yani rekabet vb., gerçek canlı koşullar gözden geçirildikten sonra incelenebilir. Henüz konuyla ilgili değildir. Öte yandan, değişim *olmadan,* sermaye bu niteliği ile üretilemez; çünkü böyle bir *değerlenme* değişim olmadan varolamaz. Değişim olmadan, yalnızca, üretilmiş *kullanım-değerinin* ölçülmesinin vb., sözkonusu olması yalın olarak, açıkça, yalnızca kullanım-değeri sözkonusu demektir.

Sermaye, üretim süreci yoluyla 1) değerlenmiş, yani bir yeni değer yaratmış olarak, 2) değersizleşmiş, yani para biçiminden belirli bir meta biçimine geçmiş olarak, 3) aynı zamanda ürünü yeniden dolaşıma atılmış ve M[eta] olarak P[ara]ya karşı değişilmiş oldğu ölçüde, yeni değeri ile birlikte değerlenir. Bu üçüncü sürecin gerçek güçlükleri, şimdi bulunduğumuz; sermayenin yalnızca genel olarak gözden geçirildiği — yalnızca *olanaklar* halinde varolduğu ve dolayısıyla *olanaklar* halinde ortadan kalktığı noktada vardır. Dolayısıyla şimdi ürün, yeniden paraya dönüşmüş halde vardır.

Öyleyse şimdi sermaye yeniden para olarak ortaya çıkar ve dolayısıyla para yalnız metanın gerçekleşmiş fiyatının değil, aynı zamanda *gerçekleşmiş sermayenin yeni* belirlenmesinde ortaya çıkar. Başka deyişle fiyatta gerçekleşmiş meta, şimdi gerçekleşmiş sermayedir. Paranın ya da daha çok para olarak sermayenin bu yeni belirlemesini ilerde inceleyeceğiz. Önce paranın doğası gereği, sermayede —paraya çevrilmiş olduğu ölçüde— ancak, onun yarattığı yeni değer ölçüsünde ortaya çıkar; yani metaların genel ölçüsü olarak paranın ilk belirlemesini yeniden buluruz; şimdi artı-değerin — sermayenin değerlenmesinin ölçüsü olarak ortaya çıkar. Bu değerlenme, para biçiminde, kendisiyle ilişkisi yoluyla ölçülmüş olan olarak; ölçüsü kendinde olan olarak ortaya çıkar. Başlangıçta sermaye 100 talerdi; şimdi ise 110 olduğu için, değerlenmesinin ölçüsü sermayenin kendi biçiminde oluşmuştur — üretim sürecinden ve değişimden geri dönen (kendi para biçimine geri dönen) sermayenin başlangıç sermayesine olan oranı olarak; artık nitel olarak eşit olmayan —nesneleşmiş ve canlı emek— iki öğe arasında, ya da gerekli-emek ile yaratılmış artı-emeğin ilişkisi olarak değil. Sermaye para olarak konduğu için, ilk para belirlemesinde böyledir, değerin ölçüsü olarak konmuştur. Ancak bu değer burada kendi kendisinin değeridir, ya da kendi kendisinin ölçüsü, yadsınmasıdır. Bu noktaya

gene döneceğiz (kâr bölümünde).

Paranın ikinci biçimi, dolaşım aracı biçimiydi ve bu yönden sermayenin para biçimi yeniden değişilmek üzere yalnızca bir an için kaybolmuş bir öğe olarak görünür, ama dolaşım aracı olarak parada olduğu gibi metalar karşılığında —kullanım-değerleri— tüketim için değişilmek üzere değil, özel kullanım-değerleri, bir yanda hammadde ve alet, öte yanda canlı emek-gücü karşılığında değişilmek üzere vardır ve bunlarda para sermaye olarak dolaşımına yeniden başlayabilir. ||41| Bu belirlemede para, sonradan üzerinde duracağımız **döner sermayedir.** Ama dolaşım aracı gibi belirlenmiş para olarak sermayenin sonucu, *konulan* sermayeden başlayarak üretim eyleminin başlangıcıdır, ve burada daha öteye gitmeden önce gözden geçireceğimiz nokta budur. (Birinci belirlemede, bu *ölçüde,* kuşkusuz, *yeni değer ölçülmüş* olarak görünür; ama aradaki fark yalnız biçimseldir; biz orada para yerine artı-emeği —belli bir metada nesneleşmiş artı-emeği— buluruz. Ancak bu yeni değerin *nitel* doğası, bir değişikliğe de uğrar — kendi ölçüsünün büyüklüğü, sonradan incelenecektir. İkincisi, dolaşım aracı olarak para biçiminin kaybolması da henüz yalnızca *biçimseldir.* Ancak birinci değil, ikinci dolaşım çemberini de tamamladıktan sonra *önem* kazanır. Sonuçta, şimdilik biz, işte, yeniden *değerlendirme sürecinin* başında bulunuyoruz. Dolayısıyla, vardığımız *bu noktada* konuyu geliştirmeyi sürdüreceğiz.)

Paranın, bağımsız, dolaşıma karşı olumsuz davranan değer olarak üçüncü biçimi, üretim sürecinden çıkarak para olmak üzere meta olarak yeniden değişime girmeyen sermayedir. Bu, kendi kendisiyle ilişkili değer biçiminde meta olan sermayedir ve dolaşıma girer. (*Sermaye ve faiz.*) Bu üçüncü biçim sermayeyi daha önceki biçimlerinde gerektirir ve aynı zamanda *sermayeden özel sermayelere* geçişi, gerçek sermayeleri meydana getirir; şimdi, bu son biçimde, sermaye kavramı gereğince, bağımsız varolan iki sermayeye ayrılır. Bu ikiliği her zaman çoklukla belirlidir. Bu gelişmenin akışı böyledir.

⟨Daha ileri gitmeden önce, bir anımsatma. Tek tek sermayelerden farklı olarak, *genel olarak sermaye,* gerçekten (1) *yalnızca bir soyutlama olarak* ortaya çıkar; keyfi bir soyutlama değil, sermayeyi tüm öteki servet biçimlerinden —ya da (toplumsal) üretimin içinde geliştiği tarzlardan— ayırdeden *differentia specifica*'yı* kavrayan bir soyutlama. Bunlar sermaye olarak her sermayenin ortak özellikleridir, ya da her belirli değerler toplamını sermaye yapandırlar. Ve bu soyutlama içersindeki farklılıklar da soyut tikelliklerdir, onların ya olumlaması ya yadsınması olan her oluşturucu sermaye tipini nitelerler (örneğin sabit sermaye

* Özgül farklılığını.

ya da döner sermaye). Ama (2) tek tek gerçek sermayelerden *farklı* olarak, genel olarak sermaye, kendisi bir *gerçek* varoluştur. Bu, *anlaşılmamış* da olsa, geleneksel iktisat tarafından kabul edilir ve ödemeler dengesi vb. öğretisinin çok önemli bir uğrağını oluşturur. Örneğin, bireysel kapitalistlere ait olmakla birlikte, bu *genel biçimi*nde sermaye, sermaye olarak *yalın biçimi*nde, bankalarda biriken ya da bankalar aracılığıyla dağıtılan sermayeyi oluşturur, ve, Ricardo'nun söylediği gibi, üretimin gereksinimlerine uygun olarak, hayranlık duyulacak bir biçimde dağıtılır. Aynı biçimde, borçlar vb. yoluyla, farklı ülkeler arasında bir eşdüzeyleme oluşturur. Dolayısıyla eğer, kendini gerçekleştirmek için iki-kat konması ve kendini bu iki-kat biçimde gerçekleştirmesi gerektiği, örneğin genel olarak sermayenin bir yasası ise; o zaman başka bir ulusun [sermayesi] karşısında sermayeyi *par excellence** temsil eden örneğin belli bir ulusun sermayesinin, kendini gerçekleştirmesi için bir üçüncü ulusa borç olarak verilmesi gerekecektir. Bu iki-kat konma, bu kendine bir yabancı olarak ilintilenme, bu durumda lanetli gerçek olur. Dolayısıyla genel olan, bir yandan yalnızca *differentia specifica*'nın bir zihinsel işareti iken, aynı zamanda özel ve tekil biçimi yanında özel gerçek biçimdir. (Ekonomik olmaktan çok mantıksal karakter taşımasına karşın yine de incelememizin akışı içinde büyük öneme sahip olacak bu konuya ilerde döneceğiz. Cebirde de böyledir. Örneğin *a*, *b*, *c* bu halleriyle sayılardır; genel olarak; ama sonra, *a*/*b*, *b*/*c*, *c*/*b*, *c*/*a*, *b*/*a* vb. karşısında tam sayılardır, yine de ikinciler birincileri genel öğe olarak önvarsayar.⟩

Artı-emek ya da artı-değer, artı-sermaye olur. Kapitalist üretimin bütün koşulları şimdi (ücretli) emeğin kendisinin sonuçları olarak ortaya çıkar. Emeğin gerçekleşme süreci [Verwirklichungsprozess], *aynı zamanda onun gerçeksizleşme sürecidir* [Entwirklichungsprozess].

||42| Dolayısıyla yeni değerin kendisi yeniden sermaye olarak, canlı emekle birlikte değişim sürecine giren nesneleşmiş emek olarak ve bundan dolayı da, değişmeyen bir kısma (emeğin, malzeme ve aletin nesnel koşullarına) ve bir başka kısma, [yani] emeğin öznel durumunun koşullarına, canlı emek-gücünün varlığına, **en gerekli besinlere,** işçilerin geçim araçlarına bölünerek konmuştur. Bu ikinci biçimde sermayenin bu ikinci ortaya çıkışında, birinci çıkışında —değer olarak belirlenmesinden çıkarak sermaye belirlemesine geçen parada— tamamıyla bulanık olan noktalar aydınlanmış durumdadır. Şimdi bunlar, bizzat değerlenme ve üretim süreci yoluyla ortadan kalkmıştır. Birinci çıkışta *koşulların* kendisi dışsal olarak dolaşımdan çıkış halinde; serma-

* En üstün biçimde.

yenin oluşumu için dış koşullar olarak ortaya çıkıyordu; bundan dolayı sermayenin içsel varlığından gelmiyor ve bununla açıklanmıyordu. Şimdi bu *dışsal* koşullar, sermayenin kendisinin hareketinin öğeleri olarak ortaya çıkacaktır, böylece sermayenin kendisi bunları —her zaman tarihsel bakımdan oluşabilecekleri gibi— kendisinin öğeleri olarak koşul haline getirmiş oluyor.

Üretim sürecinin içinde, artı-değer (sermayenin zorlaması ile istenmiş artı-değer) *artı-emek* olarak ortaya çıkıyordu; hatta canlı emek biçiminde çıkıyordu, ama bu henüz varolan nesnel koşullarını bulmadığı için bir hiçten bir şey üretmiyor. Şimdi bu *artı-emek,* nesneleşmiş *artı-ürün* olarak görünür, ve bu artı-ürün, sermaye olarak değerlenmek üzere, iki biçime bölünür: *nesnel emek koşulu* olarak —malzeme ve alet— ve öznel emek koşulu — şimdi işe konulacak canlı emeği yaşatacak geçim araçları olarak. Değerin genel biçimi — nesneleşmiş emek — ve dolaşımdan gelen nesneleşmiş emek — doğal olarak genel, kendiliğinden anlaşılabilir koşuldur. Ayrıca, artı-ürün bütünlüğü ile —bütünlüğü içinde artı-emeği nesnel duruma getirir halde— şimdi *artı-sermaye* olarak (sermaye bu dolaşıma başlamadan önce, başlangıç sermayesi ile karşılaştırıldığında), yani canlı emek-gücünün karşısında kendisinin *özgül kullanım-değeri* olarak bulunan, bağımsızlaşmış değişim-değeri olarak ortaya çıkar. Canlı emek-gücünün karşısındaki bütün öğeler *yabancı, dışsal* güç olduğu gibi, *onun kendisinden bağımsız belli koşullar* altında, canlı emek-gücünü tüketen ve kullanan bütün bu öğeler, şimdi *onun kendi ürünü ve sonucu* olarak ortaya çıkar.

Birincisi, artı-değer ya da *artı-ürün,* nesneleşmiş canlı emeğin belirli bir toplamından başka bir şey değildir — artı-emeğin toplamı. Bağımsız değer olarak canlı emeğin karşısına çıkan bu *yeni* değer, sermaye olarak ona karşı değişilen bu değer, *emeğin ürünüdür.* Bizzat kendisi, *genel olarak gerekli-emeğin üzerindeki emek fazlalığından* başka bir şey değildir — nesnel biçimdedir ve bu yüzden değerdir.

İkincisi, bu değerin, yeniden değerlenmek, yani sermaye olarak konulmak üzere alması gereken özel biçimler —bir yandan hammadde ve alet olarak— öte yandan üretim eylemi sırasmda emek için geçim aracı olarak, aynı biçimde ve dolayısıyla yalnızca, artı-emeğin kendisinin *özel* biçimleridir. Hammadde ve alet onun kendisi tarafından bu ilişkiler içinde üretilmiştir — ya da kendisi nesnel olarak hammadde ve alet olarak, öyle bir oranda konmuştur ki, bu oran, hem gerekli — yani besin maddelerini (onların değerini) yeniden-üreten canlı-emeğin belirli bir toplamının onda nesneleşebilmesine ve onda sürekli nesneleşebilmesine, böylece sürekli olarak yeniden korunmasının ve kendi kendinin yeniden-üretilmesinin nesnel ve öznel koşullarına girişe yeniden başlayabilmesine, aynı zamanda da, canlı emek onun nesnel

koşullarının bu yeniden-üretim sürecini tamamladığı için, onun hammaddeyi ve aleti, kendisinin *gerekli-emek üzerinde artı-emek olarak*, emek olarak onlarda gerçekleşebileceği ve dolayısıyla onları *yeni* değer yaratımının malzemesi yapabileceği oranlarda koymasına elverişlidir. Bundan dolayı *artı-emeğin*, gerekli-emeğin gereksinimleri üzerindeki hammadde ve alet oranında sınırlanan, öte yandan gerekli-emeğin nesnel koşullarını bunların nesnelliği çerçevesinde emeğin nesnel ve öznel, öğeleri nesnel ve öznel (canlı emeğin geçim araçları) diye bölen nesnel koşulları şimdi ortaya çıkar, bundan dolayı bunlar ürün, sonuç, nesnel biçim, artı-emeğin kendisinin dışsal varlığı olarak şimdi vardır. Oysa, başlangıçta, aletlerin ve geçim araçlarının, canlı emeğin, yalnızca *gerekli*-emek olarak değil, aynı zamanda *artı-emek* olarak da gerçekleşmesine olanak verecek bir oranda varolması, bu olgu, gerçek anlamda canlı emeğe yabancı olarak görünür, sermaye tarafından yerleştirilmiş bir etkinlik olarak görünür.

Üçüncüsü, canlı emek-gücü karşısında değerin bağımsız kendi-için varoluşu, —onun sermaye olarak varlığı burdan ileri gelir—, nesnel, kendine yeten kayıtsızlığı, ||43| canlı emek-gücüne göre, nesnel emek koşullarının *yabancılığı* bunun, işçinin kişiliğinin bu koşullarının kapitalistin kişiliğinde (kendi istenci ve çıkarı olan kişileşmeler olarak) karşı karşıya kaldığı noktaya kadar varması, bu mutlak ayrışmanın, servetin, yani nesnel emek koşullarının canlı emek-gücünden ayrılması — onların karşısına *ötekinin mülkiyeti* olarak, bir başka kişinin hukuksal gerçekliği olarak, bu kişinin istencinin mutlak egemenliği olarak çıkması — ve bundan dolayı, öte yandan, emeğin, kapitalist kişide kişiselleşmiş değere göre ya da emek koşullarına göre *ötekinin emeği* olarak ortaya çıkması — mülkiyet ile emek arasında, canlı emek-gücü ile bunun gerçekleşmesinin koşulları arasında, değer ile değer yaratan etkinlik arasında bu mutlak ayrılma — ayrıca emeğin içeriğinin aynı emekçi için yabancı karakteri — bu ayrılma, şimdi aynı zamanda emeğin kendisinin ürünü olarak, nesneleşme olarak, onun kendi öğelerinin nesneleşmesi olarak ortaya çıkar. Çünkü bizzat yeni üretim eylemi ile —sermaye ile canlı emek arasında bundan önce yapılan değişimi yalnızca onaylayan, eylem ile— artı-emek ve dolayısıyla artı-değer, artı-ürün, bizzat emeğin toplam sonucu (hem artı-emeğin, hem de gerekli-emeğin sonucu), sermaye olarak canlı emek-gücünden bağımsız ve onunla ilgisiz, ya da salt kendi kullanım-değerinin karşısında bulunan değişim-değeri olarak konmuştur. Emek-gücü yalnızca, gerekli-emeğin öznel koşullarını kendine maletmiştir —üreten emek-gücü için geçim nesneleri, yani onun gerçekleşmesinin koşullarından salt ayrılmış emek-gücü olarak yeniden-üretilmesi— ve bu koşulları *nesneler* olarak, yabancı bir kişileştirmede onun karşısında bulunan *değerler* olarak biz-

zat koymuştur. Daha zengin olmak bir yana, girdiğinden daha yoksullaşmış olarak bu süreçten çıkar. Çünkü sermayeye bağlı olarak gerekli-emeğin koşullarını getirmekle kalmamış; sermayede olanak halinde bulunan *değerlenmeyi, değer yaratma* olanağını, şimdiki varlığında artı-değer olarak, artı-ürün olarak, tek sözcükle sermaye olarak, canlı emek-gücü üzerinde egemenlik olarak, kendi gücü ve istemi ile büyümüş değer olarak getirmiş, şimdi soyut, nesnesiz, salt öznel yoksulluğu içinde onun karşısındadır. Canlı emek-gücü, yalnızca ötekinin servetini ve kendi yoksulluğunu üretmekle kalmaz, (kendisiyle ilgili olan servet olarak) bu servet ile yoksulluk olarak kendisi arasındaki ilişkiyi de üretir ve bu yoksulluğun tüketimi yoluyla sermaye içine yeni canlı güçler çeker ve yeniden değerlenir. Bütün bunlar, nesneleşmiş emeğin bir niceliği karşılığında kendi canlı emek-gücünün değişildiği değişimde meydana gelmiştir; ama, şimdi, bu nesneleşmiş emek —canlı emek-gücünün varlığının onun dışında varolan bu koşulları ve bu nesnel koşulların dışlanmış bağımsızlığı— *onun kendi ürünü* olarak, onun *kendisi tarafından konmuş olarak* ortaya çıkarlar; hem onun kendi nesneleşmesi olarak ve hem de ondan bağımsız, kendi eylemi tarafından kendisinin tam tersine egemen olan güç halinde nesneleşmesi olarak vardırlar.

Artı-sermayede bütün öğeler ötekinin emeğinin ürünüdür —sermayeye dönüşmüş *ötekinin artı-emeği*dirler; gerekli-emek için geçim araçları; nesnel koşullar —malzeme ve alet— gerekli-emeğin, kendisi karşılığında geçim araçları olarak değişilmiş değeri yeniden-üretebilmesi için; ensonu, yeni artı-emeğin onda gerçekleşebilmesi ya da yeni artı-değerin yaratılabilmesi için gerekli miktarda malzeme ve alet.

Üretim sürecinin ilk incelenişinde varolan, sermayenin kendi yönünden, dolaşımdan herhangi bir değer getirdiği görüntüsü burada ortadan kalkmıştır. Emeğin nesnel koşulları şimdi daha çok onun ürünü olarak —hem bunlar değer olduğu için, hem de üretim için kullanım-değeri oldukları için— ortaya çıkar. Ama sermaye emeğin ürünü olarak böyle ortaya çıktığı zaman, emeğin ürünü de tam o kadar sermaye olarak ortaya çıkar — artık basit ürün olarak, değişilmeye elverişli meta olarak değil, *sermaye* olarak — nesneleşmiş emek olarak egemen olan ve canlı emeğe kumanda eden olarak vardır. Dolayısıyla, emeğin ürünü olarak, bu ürün *ötekinin mülkiyeti* olarak canlı emek karşısında bağımsız varlık tarzında, aynı zamanda kendisi-için *değer* olarak vardır — emeğin ürünü, nesneleşmiş emek, canlı emek tarafından kendi ruhu ile donatılmıştır ve onun karşısında *yabancı güç* olarak yerleşmiştir. Dolayısıyla emek açısından bakılınca bu, üretim süreci içinde etkin olarak görünüşü, nesnel koşullarda gerçekleşmesini yabancı bir gerçeklik olarak aynı zamanda kendisinden uzaklaştırdığı ve bu yüz-

den kendi kendisini özsüz, salt muhtaç emek-gücü olarak ona yabancı, onun olmayan, başka bir gerçekliğe ait gibi koyduğu; kendi gerçekliğini kendisi için varmış gibi değil, başkası için bir oluş ve dolayısıyla da salt başkalık olarak, ya da başkasının kendisine karşı olan varlığı diye koyduğu biçimdedir. Bu gerçekleşme süreci aynı zamanda emeğin gerçeksizleşme sürecidir. Emek kendini nesnel olarak koyar, ama bu kendi nesnelliğini kendisinin varlıksızlığı ya da kendi varlıksızlığının —sermayenin— varlığı olarak koyar. Değer koymanın ya da değerlenmenin salt olanağı halinde kendi kendine geri döner; çünkü tüm gerçek servet, gerçek değer dünyası ve aynı zamanda kendi ||44| gerçekleşmesinin reel koşulları onun karşısında bağımsız varlıklar olarak konmuştur. Üretim sürecinin sonucu olarak onun dışında gerçeklikler halinde varolan —ama ona karşıt halde serveti meydana getiren ona *yabancılaşmış olan somut gerçeklikler* olarak—, canlı emeğin sinesinde yatan olanaklardır.

Artı-ürün, artı-sermaye olarak yeniden değerlendirildiğine, üretim sürecine ve kendi kendini değerlendirme sürecine yeniden girdiğine göre 1) işçiler için canlı emek-gücü karşılığında değişilmek üzere geçim araçlarına; *sermayenin* bu kısmı *emek fonu* olarak adlandırılacak; emek-gücünün korunması için belirlenmiş kısım olan bu emek fonu —ve artı-sermaye durmadan büyüdüğü için emek-gücünün ileri aşamalı olarak korunması amacı ile— şimdi gene *ötekinin* emeğinin (*sermayeye* yabancı emeğin) ürünü olarak görünür ve 2) bir değerin yenidenüretimi için gerekli nesnel koşulları, yani bu geçim araçları + bir artıdeğer, artı-ürünün öteki parçalarını oluşturur.

Ayrıca, bu artı-sermaye gözönüne alınırsa, sermayenin, biri değişmeyen kısım (emekten önce olan ve çok eski zamandan beri varolan — başka sözcüklerle, hammadde ve aletler[den oluşan kısım]) ve biri değişen kısım (canlı emek-gücü karşılığında değişilebilen geçim araçları[na ayrılan kısmı]) olarak bölünmesi, bu iki kısım emek tarafından eşit biçimde *konulduğu*, ve tamamı, onun tarafından kendi *koşulları* olarak eşit biçimde konulduğu ölçüde, salt biçimsel gibi görünür. Sermayenin kendi kendisine bu bölünmesi, şimdi daha çok, emeğin kendi ürününün —nesneleşmiş artı-emek— iki kısma bölünmesi biçiminde görülür; emeğin yeni bir değerlenmesi için nesnel koşullar (1), ve bu canlı emeğin, yani canlı bir emek olarak canlı emek-gücünün korunması olanağı için bir emek fonu (2); ama bu bölünme, emek-gücünün kendi sonucunun emek fonu olarak belirlenmiş kısmını (nesneleşmiş bir biçimde varolan kendi kısmını) yeniden kendine malede-bilmesi, yalnızca onun karşısında bulunan ötekinin servet biçimindeki bu kısmı çekip alabilir; yalnızca değerini yeniden-üreterek değil, aynı zamanda yeni artı-emeğin ve artı-üretimin, ya da artı-değerlerin üreti-

minin gerçekleşmesi için nesnel koşulları temsil eden yeni sermayenin bu kısmını da değerlendirir. Emeğin kendisi yeni gerekli-emeğin kullanılması için yeni bir fon, ya da aynı şey demek olan, ve yeni canlı emek-gücünün korunması için işçiler için bir fon yaratmıştır — ama, o, aynı zamanda, bu fonun yalnızca, yeni artı-emeğin artı-sermayenin fazlalık kısmına ayrılmış olması ölçüsünde uygunlaştırılabilmesi koşulunu yaratır. Dolayısıyla emek tarafından üretilmiş artı-sermayede (artı-değer), aynı zamanda yeni artı-emeğin gerçek olanağı yaratılmıştır ve böylece artı-sermayenin kendisi aynı zamanda yeni bir artı-emeğin ve yeni bir artı-sermayenin gerçek olanağıdır. Burada, servetin nesnel dünyasının bizzat emek yoluyla ona yabancı güç olarak onun karşısında ne kadar ileriye doğru genişlediği, sürekli daha geniş ve daha yoğun bir varlık kazandığı, böyle göreli olarak, yaratılmış değerlere ya da değer yaratımının gerçek koşullarına oranla, canlı emek-gücünün öznel yoksulluğunun giderek keskinleşen bir karşıtlık oluşturduğu kendini gösteriyor. Bu öznellik, emek ne kadar çok nesneleşirse, ona karşı yabancı bir dünya olarak —yabancı mülkiyet olarak— bulunan nesnel değerler dünyası da öylesine büyür. Artı-sermayenin yaratılmasıyla, emek, bizzat yeni bir artı-sermayenin zorla yeniden yaratmasını dayatır, vb.,vb..

Sermayeyle ilişkisi yoluyla, başlangıçta, artı-sermaye olmayan ile ilgili olarak emek-gücü için değişikliğe uğrayan ilişki, 1) sermayenin gerekli-emek karşılığında değişilen kısmı bu emeğin kendisi tarafından yeniden-üretilir; yani artık ona dolaşımdan çıkıp gelmez, onun kendi ürünü olur; ve 2) değerin, hammadde ve alette canlı emeğin değerlendirilmesi için gerçek koşulları gösteren kısmı, onun kendisi tarafından üretim sürecinde korunduğu biçimde değişilmiştir. Her kullanım-değeri, doğası gereği, geçici malzemeden meydana geldiği, değişim-değeri ise yalnız kullanım-değerinde bulunduğu için, varolduğu için, bunu korumak, batmaktan, ya da kapitalistlerin sahip olduğu değerlerin geçici doğasının yadsınmasından korumak demektir; bundan dolayı bu değerlerin sağlanması, değerin kendisi içindir, *geçici olmayan servettir*. Bundan dolayı sermaye olarak değerlerin bu başlangıç toplamı da önce üretim sürecinde canlı emek yoluyla meydana getirilmiştir.

Artı-sermaye I'in oluşması — Artı-sermaye II. — Mülk edinme yasasının dönüşmesi. — Üretim ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu: Sermaye ve emek ilişkisinin, kapitalist ve işçi ilişkisinin yeniden-üretimi ve yeni üretimi.

Şimdi konuya sermaye açısından bakalım: *Artı-sermaye* gözden geçirildiği zaman, kapitalist kendi-için-değerin, üçüncü öğede parayı, serveti, *ötekinin emeğini* basit bir biçimde *kendine maletme* yoluyla temsil

eder, çünkü artı-sermayenin her öğesi, malzeme, alet, geçim aracı, kapitalistin varolan değerler karşılığında *değişim* yoluyla değil, *değişim olmadan* sahiplendiği *ötekinin emeğinde* son bulur. Bununla birlikte, her şeye karşın bu *artı-sermayenin başlangıç durumu* olarak görünen ötekinin canlı emek-gücüne karşı sahip olduğu *nesneleşmiş emeğin* ya da kapitalistin malı olan değerlerin bir kısmının değişimi ortaya çıkar. *Artı-sermaye I*'in oluşumu için, (artı-sermayeyi, başlangıçtaki üretim sürecinden geldiği gibi böyle adlandırabilirsek) yani *ötekinin emeğinin, ötekinin nesneleşmiş emeğinin sahiplenilmesi* için, koşul olarak, bunların bir kısmını canlı emek-gücü karşılığında *biçimsel* olarak değişen kapitalist *değerlerin* sahibi olur. Biçimsel diyoruz, çünkü canlı emek ona *değişilen* değerleri geri verecek, yerine koyacaktır. Ancak bu onun isteğine kalmıştır. Gene de *artı-sermaye I*'in oluşması için, yani ötekinin emeğinin ya da onun nesneleşmiş olduğu değerlerin sahiplenilmesi için koşul, kapitaliste ait olan, onun tarafından dolaşıma bırakılmış ve onun tarafından canlı emek-gücüne verilmiş olan değerlerin, —onun canlı emekle yaptığı ||45| *değişimden*, ya da *sermaye* olarak *emek* karşısında gösterdiği davranıştan *gelmeyen* değerlerin— değişimidir.

Ancak şimdi gene artı-sermayenin üretim sürecine bırakıldığını, değişimde gene artı-değerini gerçekleştirdiğini ve yeni artı-sermaye olarak üçüncü bir üretim sürecinin başlangıcında yeniden ortaya çıktığını düşünelim. Bu *artı-sermaye II*'nin, artı-sermaye I gibi başka koşulları vardır. Artı-sermaye I'in koşulu, kapitaliste ait olan ve onun tarafından dolaşıma, daha doğrusu, canlı emek-gücü ile değişime konulan değerlerdi. Artı-sermaye II'nin koşulu, artı-sermaye I'in varlığından başka bir şey değildir; başka bir deyişle, kapitalistin ötekinin emeğinin değişimsiz daha önce kendine maletmiş olması koşuludur. Bu, onu, süreci durmadan yeniden başlatma durumuna getirir. Ancak artı-sermaye II'yi yaratmak için, kapitalistin artı-sermaye I'i değerinin bir kısmını geçim araçları biçiminde canlı emek-gücü karşılığında değişmiş olması gerekir, ama bunu da öyle değişmelidir ki, bunlar, onun kendi fonundan dolaşıma koymadığı başlangıç değerleri olmalıdır; hiçbir karşılık vermeden kendine malettiği, malzeme vb. gibi ötekinin canlı emeği karşılığında şimdi gene değiştiği öteki nesneleşmiş emek olmalıdır; bu yeni emek bu yoldan gerçekleşmiş ve artı-değer yaratmış, değişilmeksizin, salt maledinme yoluyla, kapitalistin eline bu değerler gelmiştir. *Ötekinin emeğinin geçmişteki maledinilmesi, şimdi ötekinin emeğinin yeni maledilmesi için basit koşul olarak ortaya çıkar*; ya da ötekinin emeğinin nesnel (olgusal) biçimde, varolan değerler biçiminde kapitalistin mülkiyetinde bulunması, onun ötekinin *canlı* emek-gücünü, dolayısıyla artı-emeği, eşdeğeri olmayan emeği, yeniden kendine maledinmesini elde etmesinin bir koşulu olarak ortaya çıkar.

Daha önce kapitalistin sermaye olarak canlı emek karşısında bulunması, hem sermaye olarak kalması, hem de büyüyen sermaye olarak büyüyen ötekinin artı-emeğini eşdeğeri karşılanmaksızın kendine *maletmesi*, ya da gücünü, varlığını sermaye olarak canlı emek-gücü karşısında genişletmesi, öte yandan canlı emek-gücünü, canlı emek-gücünün maddi-olmayan ve öznel yoksulluğunda koyması ve yeniden koyması için biricik koşul olarak kendini gösterir. Geçmiş ya da nesneleşmiş ötekinin emeği üzerinde mülkiyet, burada, güncel ya da canlı ötekinin emeğinin daha sonra kendine maledinmenin tek koşulu olarak ortaya çıkar. Artı-sermaye I, nesneleşmiş emek ile canlı emek-gücü arasında basit değişim tarafından yaratılmış olduğu ölçüde (içerdikleri emeğin niceliğine ya da emek-zamanına göre değerleri biçilmiş olan eşdeğerlerin, tamamen değişim yasaları üzerine kurulu değişim), bu değişim hukuksal deyimiyle, her kişinin kendi ürünlerinin mülkiyet hakkı ile bunlar üzerinde serbestçe kullanma hakkından başka bir şey gerektirmediğine *göre* —ancak bundan dolayı da artı-sermaye II ile I arasındaki ilişki, bu ilk ilişkinin sonucu olduğuna göre— görüyoruz ki, ayrıksın bir sonuçla, diyalektik olarak sermaye tarafının mülkiyet hakkı, ötekinin bir ürünü üzerindeki hakka ya da ötekinin emeği üzerinde mülkiyet hakkına, ötekinin emeğinin eşdeğeri karşılanmaksızın maletme hakkına; oysa, emek-gücü tarafında, kendi emeğinin karşısında ya da kendi ürününün karşısında *ötekinin mülkiyetiymiş* gibi davranma yükümlülüğüne çevriliyor. Mülkiyet hakkı, bir yandan ötekinin emeğini kendine maletme hakkına ve öte yandan, kendi emeğinin ürününü ve hatta kendi emeğini başkasına ait değerler olarak kabul etme yükümlülüğüne çevriliyor. Oysa mülkiyet hakkını hukuksal olarak anlatan başlangıçtaki ilk işlem olarak ortaya çıkmış eşdeğerlerin değişimi öyle bir dönüşe uğramıştır ki, sermayenin canlı emek-gücü karşılığında değişilmiş kısmı, birincisi, *ötekinin emeğinin* kendisi karşılıksız maledinilmiştir, ve ikincisi, yerine konması gereken *emek-gücü, bir fazla*, dolayısıyla bu kısım **gerçekte**, elden çıkarılmadığı yalnızca bir biçimden ötekine dönüştüğü için, bir yanda yalnız sözde bir değişim olur. Böylece değişim ilişkisi tamamıyla ortadan kalkmıştır, ya da *salt bir görüntüdür*. Ayrıca, başlangıçta mülkiyet hakkı kendi emeği üzerinde kurulmuş görünüyordu. Şimdi ise mülkiyet, ötekinin emeği üzerindeki hakkı olarak ve emeğin kendi ürününe sahip olmasının olanaksızlığı olarak görünür. Emek ile mülkiyet arasında ya da, daha çok, emek ile servet arasında tam ayrılma şimdi onların özdeşliğine dayanan aynı yasanın sonucu olarak görünür.

Ensonu, üretim ve değerlendirme sürecinin sonucu olarak, özellikle *sermaye ile emek arasında, kapitalist ile işçi arasında aynı ilişkinin* yeniden-üretimi ve yeni üretimi ortaya çıkıyor. Bu toplumsal ilişki, bu

üretim ilişkisi, **gerçekte**, onun maddi sonuçları olan sürecin daha önemli bir sonucu olarak ortaya çıkar, yani bu sürecin içinde, işçi, emek-gücü olarak kendi kendini üretir, karşısında bulunan sermayenin kendisini üretir; öyleyse, öte yandan da, kapitalist, sermaye olarak kendi kendini üretir, karşısında bulunan emek-gücünün kendisini üretir. Her biri, başkasının yeniden-üretimi, yadsınması olarak kendi kendini üretir. Kapitalist emeği ötekinin emeği olarak üretir; emek ürünü ötekinin ürünü olarak üretir. Kapitalist işçiyi üretir, ve işçi kapitalisti üretir vb..

Sermayenin başlangıç birikimi. *(Gerçek birikim). — Bir kez tarihsel olarak gelişmiş sermaye, kendi varlık koşullarını bizzat yaratır (oluşumunun koşulları olarak değil, varoluşunun sonuçları olarak). — (Ücretli emeğin tersine kişisel hizmetler) — Mülk edinme yasasının dönüşmesi. İşçinin kendi ürününe gerçek yabancılığı* [Fremdheit]. *İşbölümü. Makineler vb..*

Bir kez sermaye üzerine kurulu üretim varsayıldığında (para, ancak, yeniden-üretiminde ve yeni üretimde artı-sermaye I'i ortaya koyan *ilk üretim sürecinin sonunda* sermayeye dönüşür; artı-sermaye I ise, ancak, artı-sermaye II üretildikten, böylece sermayeye geçen paranın *gerçek* sermaye hareketi dışında bulunan koşulları kaybolduktan sonra artı-sermaye olarak *konur*, gerçekleşir, bundan dolayı sermaye, **gerçekte**, üretimde sermayenin çıktığı koşulların kendisini, kendinde içkin öze uygun olarak koymuştur), bunun bir koşulu da, kapitalistin kendi emeği ile ya da başka bir tarzda —daha önce varolan ve geçmiş ücretli emeğe başvurmaktan başka bir tarzda— yaratılmış değerleri ||46| dolaşıma, sermaye olarak konmak üzere sokması zorunluluğudur. Bu sermayenin çok eskiden kalma koşullarından biridir; onun *tarihsel önkoşulları* arasındadır; bunlar da, böyle *tarihsel* önkoşullar olarak geçmiştir ve dolayısıyla *sermayenin oluşumunun tarihine* aittirler, ama asla *çağdaş* tarihe girmezler, yani sermayenin egemen olduğu üretim tarzının gerçek sistemi içinde değildirler. Örneğin serflerin kentlere kaçması şehirciliğin *tarihsel* koşullarından ve önkoşullarından biri olması, bu, gelişmiş şehircilik sisteminin bir *koşulu,* bir öğesi değildir, onun *geçmişteki* koşullarından, oluşumunun, onun varlığında saklı kalmış koşullarından biridir. Sermayenin *oluşumunun, doğuşunun* koşulları ve önkoşulları da, onun henüz olmadığı, ama *olması* gerektiği anlamına gelir; dolayısıyla bu koşullar, gerçek sermaye ile, kendisinin gerçekliğinden hareket ederek, gerçekleşmesinin koşullarını bizzat koyan sermayenin gerçek gelişi ile birlikte ortadan kaybolurlar. Örneğin paranın ya da kendisi için olan değerin sermaye olarak başlangıç oluşumunda bir birikim —kendi emeği ile yaratılmış ürünlerde ve değerlerde biriktirme yoluyla vb. olsun— kapitalist yönünden, *kapitalist-olmayan* niteliğinde gerçekleştirdiği birikim, gerekli ise — dolayısıyla paranın serma-

yeye dönüşümünün önkoşulları, sermayenin doğuşunun varolan dışsal *önkoşulları* olarak ortaya çıkıyorsa, sermaye sermaye olur olmaz, kendi *önkoşullarını, yani yeni değerlerin —kendi üretim süreci yoluyla— değişimsiz* yaratılması için gerçek koşulların sahipliğini yaratır. Başlangıçta oluşmasının koşulları olarak ortaya çıkan —ve dolayısıyla onun *sermaye olarak* gösterdiği eylemden henüz çıkmamış olan— bu koşullar, şimdi onun kendi gerçekleşmesinin, gerçek gerçekliğinin sonuçları olarak onun tarafından *konulmuş* durumda *—doğuşunun koşulları olarak değil, varoluşunun sonuçları olarak—* ortaya çıkarlar. Artık sermaye, oluşmak için önkoşullardan çıkış yapmaz, kendisi önkoşuldur ve kendisinden çıkış yaparak, korunmasının ve büyümesinin önkoşullarını kendi yaratır. Bunun içindir ki, artı-sermaye I'in yaratımından önce bulunan ya da sermayenin oluşumunu ifade eden koşullar, sermayenin önkoşul olarak hizmet ettiği üretim tarzı alanına girmez; oluşumunun tarihsel önaşamaları olarak onun ardında bulunurlar; tıpkı yer yuvarlağının ateş ve buhar denizi aşamasmdan şimdiki biçimine geçmesini sağlamış, oluşmuş bir yer yuvarlağı olarak, onun yaşamının gerisinde kalmış süreçler gibi. Bu demektir ki, tek tek sermayeler her zaman, örneğin **para biriktirme** yoluyla meydana gelebilir. Ama **biriktirilen para,** önce, yalnızca emeğin sömürülmesi yoluyla sermayeye dönüştürülür. Sermayeyi üretimin ölümsüz ve *doğaya uygun* (tarihe değil) bir biçimi olarak gören burjuva iktisatçılar, sermayenin oluşum koşullarını onun şimdiki gerçekleşmesinin koşulları, yani kapitalistin henüz kapitalist değilken kendine malettiği —çünkü daha sonra kapitalist olur—, *kapitalist olarak* maledinmesinin gerçek koşulları için sözkonusu öğeler diye göstererek sermayeyi haklı göstermeye çalışırlar. Bu savunmacılık çabaları, bilincin zayıflığını gösterir ve sermaye olarak sermayenin maledinme tarzını, sermaye toplumunun kendisi tarafından ilan edilmiş *genel mülkiyet yasaları* ile bağdaştıran güçsüzlüğünü kanıtlar. Öte yandan, bize göre çok daha önemlisi, bizim yöntemimiz, tarihsel incelemenin başlaması gereken, ya da burjuva ekonominin üretim sürecinin salt tarihsel biçimlenmesi olarak kendisinin ötesinde üretimin eski tarihsel tarzlarına uzandığı noktaları gösterir. Dolayısıyla, burjuva ekonominin yasalarını geliştirmek için *üretim ilişkilerinin gerçek tarihini* yazmak gerekli değildir. Ama doğru bir bakış, ve bunun bizzat tarihsel duruma gelmiş ilişkiler olarak çözümlenmesi, bu sistemin ardında bulunan geçmişi gösteren ilk denklemlere —örneğin doğabilimindeki empirik sayılar gibi— her zaman götürür. Bu belirlemeler, şimdiki durumu doğru olarak kavrama ile aynı zamanda, geçmişin anlaşılması için gerekli anahtarı da verir — ilerde ele almayı umut ettiğimiz başlı başına bir çalışma. Öte yandan böyle bir doğru inceleme, üretim ilişkilerinin bugünkü biçimlenmesinin ortadan kalkı-

şının ve dolayısıyla geleceğin **önbelirtisi**, bir hareketin doğuşunun kendini gösterdiği noktalara da götürür. Bir yanda burjuvazi-öncesi dönemler *yalnızca tarihsel*, yani ortadan kalkmış ve geride kalmış önkoşullar olarak görünürse, üretimin şimdiki koşulları da, *kendi kendini ortadan kaldıran* ve dolayısıyla *tarihsel koşullar* olarak yeni bir toplum durumu için koşullar getirir.

İlkin oluşmuş ilişkiyi, değerin sermaye oluşunu, salt onun karşısında bulunan kullanım-değeri olarak canlı emeği, böylece canlı emeğin nesneleşmiş, ölü emeği değerlendirmek, canlandırıcı bir ruhla içine işlemek ve kendi ruhunu onda yitirmek için salt araç olarak bulunuşunu —sonuç olarak bir yandan yaratılmış serveti ötekinin serveti olarak, ama kendisi için yalnızca canlı emek-gücünün yoksulluğunu üretmiş olmak— incelersek, konu basitçe şöyle karşımıza çıkar: bizzat sürecin içinde ve süreç tarafından canlı emeğin gerçek nesnel koşulları konmuştur (yani değerlenmek için malzeme, değerlenmeyi ||47| sağlayacak alet, canlı emek-gücünün alevini iş için canlandırmak ve sönmesini önlemek için gerekli geçim maddesi, bununla onun yaşam sürecine gerekli maddeleri sağlamak) ve bu koşullar, yabancı ve bağımsız varlıklar olarak konmuştur — ya da bir *yabancı kişinin* varlık tarzı olarak, onlardan da yalıtılmış öznel halde bulunan canlı emek-gücü karşısında kendi başına, kendine sımsıkı bağlı halde, kendisi için olan değerler olarak vardır ve bundan dolayı bu değerler, emek-gücüne yabancı serveti, kapitalistin servetini meydana getirirler. Canlı emeğin nesnel koşulları, *ondan ayrılmış, bağımsız duruma gelmiş* değerler olarak, öznel varlık olan canlı emek-gücü karşısına çıkar ve dolayısıyla bu varlık da onlar karşısında yalnızca *başka türden* bir değer olarak (değer olarak değil, kullanım-değeri olarak onlardan başka türlüdür) bulunur. Bu ayrılma, bir kez varsayılırsa, üretim süreci onları yalnız yeni üretir, yeniden-üretir ve daha büyük bir ölçekte yeniden-üretebilir. Bunu nasıl yaptığını gördük. Canlı emek-gücünün nesnel koşulları bu süreç karşısında bağımsız varlık olarak, canlı emek-gücünden farklı ve onun karşısında bağımsız halde duran bir öznenin nesnelliği olarak varsayılmıştır; bundan dolayı yeniden-üretim ve *değerlendirme*, yani bu *nesnel koşulların* genişletilmesi, aynı zamanda emek-gücü karşısında ilgisiz ve bağımsız duran yabancı bir öznenin serveti olarak bunların yeniden-üretimi ve yeni üretimidir. Yeniden-üretilen ve yeni üretilen, hem canlı emeğin bu nesnel koşullarının *varoluşu, hem de bağımsız, yani yabancı bir özneye ait olan, bu canlı emek-gücü karşısında bağımsız değerler olarak canlı emeğin varoluşudur*. Emeğin nesnel koşulları, canlı emek-gücü karşısında öznel varlık kazanır — sermayeden kapitalist doğar; öte yandan emek-gücünün kendi koşulları karşısındaki salt öznel varlığı ona bunlara karşı ilgisiz bir nesnel biçim verir — başka bir kullanım-değerinden

değerler olarak değerlenmesinin kendi koşulları *yanında* yalnızca özel kullanım-değerinden bir *değerdir*. Onlar, üretim sürecinde, gerçekleşmesinin koşulları olarak gerçekleşmemiş, dolayısıyla, tersine, emek-gücü, bu süreçten, *onların* değerlenmesinin ve onun karşısında kendi için değer olarak *onların* korunmasının salt bir koşulu olarak çıkar. Emeğin malzemesi *yabancı* malzemedir; alet de *yabancı* alettir; emek de yalnızca onların aksesuvarı olarak ortaya çıkar (onlar asıl olarak görünürler) ve o, *onun* sahip olmadığı herhangi bir şeyde nesneleşir. Ve canlı emeğin kendisi, canlı emek-gücü karşısında *yabancı* olarak görünür, oysa kendisi onun emeğidir, onun öz yaşamının anlatımıdır, çünkü o, nesneleşmiş emek karşılığında, emeğin kendi ürünü karşılığında sermayeye aktarılmıştır. Emek-gücü, canlı emeğe göre, bir yabancı karşısında gibi davranır ve sermaye çalışma yapılmadan ödeme yapmak isterse, bu alışverişe kuşkusuz girişecektir. Kendi emeği de ona yabancıdır —ve onun yöntemi vb. gereğince bu böyledir— tüm malzeme ve alet de ona yabancıdır. Sonuç olarak, ürün, ona, ötekinin malzemesinin, ötekinin aletinin ve ötekinin emeğinin bir bileşimi olarak —*ötekinin mülkiyeti* olarak— görünür ve, üretimden sonra, harcadığı yaşam gücü kadar yalnızca yoksullaşmıştır, ama öte yandan kendi yaşam koşullarından ayrı halde varolan salt öznel emek-gücü olarak angaryaya yeniden başlamak zorundadır. Ürünlerin kendi ürünü olarak tanınması ve zorla dayatılan ve herhangi bir şey olarak kabul edilemeyen koşullarm onun gerçekleşmesinden ayrı olduğu yargısı, sermaye üzerine kurulu üretim tarzının bizzat ürünü olan, aynı biçimde *ölümünün çanını çalacağı*, köle olduğu zaman ancak *bir üçüncünün mülkiyeti olacağı* bilincini edinmesi, kişinin kendi bilincini edinmesi, köleliğin güçlükle sürdürebileceği yapay bir yaşamdan başka bir şey olmadığı ve üretimin temeli olarak devam etmesi gücünü yitirdiği bilinci, çok büyük bir bilinci temsil eder.

Buna karşılık paranın kendini değerlendirme sürecine girmeden önceki başlangıç ilişkisini incelersek, tarihsel bakımdan meydana gelmiş ya da varolması gereken paranın sermaye haline gelmesine ve emeğin sermaye koyan ve yaratan emek haline, *ücretli emek* haline gelmesi için olanak sağlayan çeşitli koşullar ortaya çıkar. (*Ücretli emek*, burada onu tek başına gereksindiğimiz tam ekonomik anlamda —ilerde onu gündelikçi vb. gibi emeğin başka biçimlerinden ayırmamız gerekecek— sermaye getiren ve sermaye üreten emektir, yani gerek emek-*gücü* olarak varlığının nesnel öğeleri gibi, etkinlik olarak gerçekleşmesinin maddi koşullarını *kendisi için kendisinden bağımsız değerler* olarak üreten canlı emektir.) Başlangıçta ortaya çıktığı gibi bu ilişkide temel koşulların kendileri konmuştur: 1) bir yandan yalnızca *öznel* varlık olarak nesnel gerçekliğinin öğelerinden ayrılmış, bu yüzden *varoluş*

araçlarından geçim araçlarından olduğu gibi, canlı *emek-gücünün* korunması araçlarından olduğu gibi, canlı emeğin koşullarından da ayrılmış canlı emek-gücünün varlığı; dolayısıyla da, bir yandan, tam bu soyutlama içinde emeğin canlı olanağı; 2) öte yanda bulunan değer ya da nesneleşmiş emek, kullanım-değerlerinin birikimi olmak zorundadır ve bu birikim, hem ürünlerin ya da değerlerin üretiminde gerekli nesnel koşulları getirmeye, canlı emek-gücünü yeniden-üretmeye, ya da korumaya, hem de artı-emeği emmeye —onun için ||48| nesnel malzemeyi sağlamaya— yetecek büyüklükte olmalıdır; 3) iki taraf arasında serbest değişim ilişkisi —para dolaşımı—; uçlar arasında değişim-değerlerine —efendinin köleyle ilişkisi üzerine değil— dayalı ilişki; yani doğrudan üreticiye geçim araçları veren değil, değişim yoluyla verilen, ötekinin emeğini doğrudan egemenliğine alamayan, bizzat işçi tarafından satın alınması, değişilmesi gereken üretim; 4) ensonu, taraflardan biri —emeğin nesnel koşullarını bağımsız değerler, kendisi için değerler biçiminde temsil eden taraf—, değer olarak ortaya çıkmalı, değer koymayı, değerlenmeyi, para yaratmayı son amaç olarak görmeli — doğrudan bir yararlanma olmamalı ya da kullanım-değeri yaratmamalı.

Her iki taraf emeğini *nesneleşmiş* emek biçiminde birbiriyle yalnız değiştiği sürece, ilişki olanaksızdır; ayrıca, *canlı emek-gücünün* kendisi, değişen olarak değil de öteki tarafın mülkiyeti olarak ortaya çıkarsa aynı olanaksızlık vardır. (Bu, burjuva üretim sistemi içinde bazı noktalarda köleliğin olanaklı bulunmasına aykırı düşmez. Ancak bu, yalnızca köleliğin başka noktalarda bulunmaması durumunda olanaklıdır ve burjuva sistemin kendisine karşı bir anormallik olarak ortaya çıkar.)

İlişkinin başlangıçta ortaya çıktığı, ya da oluşumun tarihsel varsayımlar olarak göründüğü koşullar, ilk bakışta iki yanlı bir karakter gösterir —bir yanda canlı emeğin daha düşük biçimlerinin ortadan kalkması— öte yanda bunun daha mutlu ilişkilerinin ortadan kalkması.

Önce ilk varsayım, kölelik ya da serflik ilişkisinin kalkmasıdır. Canlı emek-gücü kendi kendisinindir ve değişim yoluyla kendi gücünü dışavurumu üzerinde egemendir. İki taraf birbirinin karşısında kişiler olarak bulunur. *Biçimsel* olarak bunların ilişkisi değişenlerin eşit ve serbest ilişkisidir. Bu biçimin *görüntü ve aldatıcı görüntü* olduğu, hukuksal ilişkinin gözönüne alınması halinde, ilişkinin *dışına* çıkmış halde kendini gösterir. Serbest işçinin sattığı, her zaman için ancak belirli bir niceliktir ve özel güç gösterimidir; emek-gücü bütünlük halinde her özel dışavurumun üstündedir. İşçi özel güç gösterimini özel bir kapitaliste satar, onun karşısına *birey* olarak, bağımsız herhangi biri olarak çıkar. Sermaye olarak sermayenin varlığı ile ilişkisinin, yani

kapitalist sınıfı ile ilişkisinin burada sözkonusu olmadığı açıktır. Yalnızca, tek başına, gerçek kişiyi ilgilendirdiği zaman ona geniş bir seçme, başına buyrukluk ve dolayısıyla biçimsel özgürlük alanı bırakılmıştır. Köle ilişkisinde işçi, *bir tek, özel* mal sahibine aittir, onun iş makinesidir. Güç dışavurumunun bütünlüğü, emek-gücü olarak, başkasına ait şeydir ve bundan dolayı özel güç dışavurumunun, ya da canlı emek ediminin öznesi olarak davranmaz. Serflik ilişkisinde ise bizzat toprak mülkiyetinin öğesi olarak vardır, tıpkı iş hayvanı gibi, toprağın eklentilerindendir. Köle ilişkisinde işçi, canlı iş makinesinden başka bir şey değildir ve bundan dolayı başkası için bir değeri vardır ya da daha çok bir değerdir. Serbest işçi karşısında emek-gücü bütünlüğü içinde bile onun mülkiyeti, öğelerinden biri, özne olarak el atacağı biri olarak bulunur ve işçi bu gücü devretmek yoluyla elde eder. Daha sonra ücretli emek konusunda bu, daha da geliştirilecektir.

Canlı emek karşılığında nesneleşmiş emeğin değişimi henüz, ne bir yanda sermayeyi, ne de öte yanda ücretli emeği oluşturmuyor. Ayakkabı boyacısından krala kadar *hizmetler* denilen tüm sınıf bu kategoriye girer. Her yerde tek tük rasladığımız, ya doğu topluluğunun ya da serbest toprak sahiplerinden meydana gelen batı komününün tek tek öğelerde çözüldüğü yerde — nüfus çoğalmasının, savaş tutsaklarının salıverilmesinin, raslantılarm sonucu olarak, bireyin yoksullaştığı, **kendi kendine** geçinen emeğin nesnel koşullarından dolayı, yitip gittiği, işbölümünün vb. sonucu olarak rasladığımız serbest gündelikçi de buraya girer. Eğer A*, bir değer ya da para, dolayısıyla nesneleşmiş emek değişirse, B'den bir hizmet elde etmek için, dolayısıyla canlı emek elde etmek için değişirse, bunun ait olduğu yerler şunlar olabilir:

1) *Basit dolaşım ilişkisinde.* Gerçekte her ikisi de yalnız kullanım-değerleri değişirler; biri geçim araçları, öteki bir emek, ötekinin tüketmek istediği bir hizmeti, ya doğrudan —kişisel hizmet— ya da ötekine malzeme vb. sağlayarak, vb., bu malzeme de ona emeğiyle, emeğinin nesneleşmesiyle bir kullanım-değeri, onun tüketimi için belirlenmiş bir kullanım-değeri sağlar. Örneğin bir köylü, eskiden gördüğü üzere, kapı kapı dolaşan bir terziyi evine alır, kendisine elbise yapması için ona kumaş verir. Ya da sağlığımı düzeltmesi için bir hekime para veririm. Bu durumlarda önemli olan, her ikisinin kendisine sağladığı hizmettir. Burada *do ut facias, facio ut des,* ya da *do ut des*** gibi tamamıyla aynı basamakta bulunur. Elbise yapması için malzeme verdiğim adam kumaştan bana bir elbise yapıyor, bana bir kullanım-değeri veriyor. Ama onu bana hemen nesneleşmiş biçimde verecek yerde, etkinlik

* A, buradan başlayarak tüketici için konmuştur.

** Veriyorum ki yapabilesin, yapıyorum ki verebilesin, veriyorum ki verebilesin.

biçiminde veriyor. Ben ona hazır bir kullanım-değeri veriyorum; o bana başka bir kullanım-değeri hazırlıyor. Geçmiş, nesneleşmiş emek ile, canlı, şimdiki emeğin farkı burada, yalnızca birisinde geçmiş halde ve ötekinde şimdiki zamanda bulunan değişik zaman çekimlerindeki emeğin biçimsel farkı olarak ortaya çıkar. Gerçekte bu, işbölümü ve değişim yoluyla sağlanmış bir fark halinde ortaya çıkar; B'nin, yaşamı için gereksindiği geçim araçlarını bizzat üretmesi, ya da bunları A'dan alması yerine, geçim araçlarını doğrudan üretmesi, bunun yerine bir elbise üretmesi, bunun için değişim yoluyla A'dan geçim nesnelerini alması sonucu değiştirmez. Her iki durumda da A'nın sahip olduğu kullanım-değerini ancak, karşılığında ona bir eşdeğer vermek suretiyle elde edebilir ve bu eşdeğer son aşamada her zaman onun kendi canlı emeğinde ortadan kalkar; canlı emek, değişim tamamlanmadan önce, ya da bunun sonucu olarak da olsa nesneleşmiş biçimi alabilir. Şimdi elbise hem biçim verici belirli bir emeği —emeğin hareketi yoluyla kumaşa verilmiş yararlılığın belirli bir biçimi—, hem de dolayısıyla kullanım-değerini ve *değerin* kendisini içerir. Bununla birlikte, bu değer, elbiseyi tüketen, elbise tüccarı olmayan A için yoktur. Dolayısıyla kendisi, emeği, *değer koyan* emek olarak değil, yararlanma, kullanım-değeri yaratan etkinlik olarak değişmiştir. ||49| Kişisel hizmetlerde kullanım-değeri, hareket biçiminden nesne biçimine geçmeksizin böyle tüketilir.[87] Basit ilişkilerde sık sık görüldüğü üzere, hizmeti gören *parayı* değil de, doğrudan kullanım-değerlerinin kendisini alıyorsa, burada bir tarafta ya da öteki tarafta kullanım-değerlerinden farklı *değerler* sözkonusu oluyormuş görüntüsü de ortadan kalkar. Ama A'nın hizmet için para ödediğini kabul etsek bile, bu, paranın sermayeye dönüşmesi değil, bir tüketim konusu, belirli bir kullanım-değeri almak için salt dolaşım aracı olarak konulmasıdır. Dolayısıyla bu eylem de, servet üretici bir eylem değil,[88] tersine, bir serveti tüketen eylemdir. A için sözkonusu olan, emeğin bu nitelikte, belli bir emek-zamanı, yani *değer* olarak kumaşta nesneleşmesi değil, belli bir gereksinmenin karşılanmasıdır. A, parasını *değerlendirerek* değil, *değersizleştirerek,* değer biçiminden kullanım-değeri biçimine soktuğunu bilir. Emek, bu durumda, değişim, değer için kullanım-değeri olarak değil, kendisi özel kullanım-değeri olarak kullanım için değişilir. A, değişimi ne kadar sık yinelerse, o kadar yoksullaşır. Bu değişim onun için bir *zenginleşme eylemi, değer yaratmanın* bir eylemi değil, varolan, sahip olduğu değerlerin *değersizleşmesi* eylemidir. A'nın burada canlı emek karşılığında —bir şeyde nesneleşen doğal hizmet ya da hizmet— değiştiği para *sermaye* değil, gelirdir, değerin biçiminin salt kaybolur

[87] Bkz: Adam Smith, *An Inquiry...,* c. II, s. 356.
[88] Agy., s. 355.

durumda bulunduğu kullanım-değerini elde etmek için dolaşım aracı olarak paradır, emeğin satın alınması yoluyla para olarak kalan ve değerlenmek isteyen para değildir. *Paranın geliri olarak,* salt dolaşım aracı olarak canlı emek karşılığı değişimi, parayı sermaye olarak, ekonomik anlamda emeği ücretli emek olarak asla koyamaz. Para tüketmenin (harcamanın) para üretmek olmadığı, uzun bir tartışmayı gerektirmez. Artı-emeğin büyük kısmının tarım emeği ve dolayısıyla toprak sahibinin hem artı-emeğin sahibi, hem de artı-ürünün sahibi olduğu durumlarda, bu, toprak sahibinin, serbest işçi için, tarım işçilerinin tersine manüfaktür (bu durumda: zanaatçı işçi) işçisi için emek fonunu meydana getiren geliridir. Onlarla yapılan değişim, kişisel hizmetlere, çoğu zaman yalnızca hizmet görüntüsü karşılığında bir yığın adamı ile birlikte, toprak sahibinin —gelirinin başka bir kısmını doğrudan bölen ortakçı— tüketiminin bir biçimidir. Hükümdarın toprağın artı-ürününün tek sahibi olduğu Asyatik toplumlarda, hükümdarın gelirinin, (Steuart'ın tanımladığı gibi) **serbest elzanaatçılarıyla**[89] değişilmesiyle, ***aslında*** göçebe kamplardan başka bir şey olmayan kentler meydana gelir. Bu ilişkide, emeğin genel örgütlenmesinin değişik biçimlerinde durmadan yinelendiği için köleliğin ve serfliğin tersine, *zora başvurmaksızın yapılabilen* bu ilişkide ücretli emek sözkonusu değildir. *Para* bu değişime aracılık ettiğine göre, fiyat belirlemesi iki tarafta da önem kazanır, ama A için yalnız, emeğin *kullanım-değerini* çok pahalıya ödemek istemezse, onun için emeğin değeri bakımından para sözkonusu olmayınca, önemlidir. Başlangıçta daha çok klasik ve geleneksel olan bu fiyatın, yavaş yavaş ekonomik olarak, önce talep ve arz ilişkisi ile, sonunda da böyle canlı hizmetleri satanların bizzat üretebilmesine yarayan üretim giderleri yoluyla belirlenmesi, fiyat belirlemesi eskisi gibi salt kullanım-değerlerinin değişimi için yalnızca biçimsel bir öğe olarak kaldığı için ilişkinin özünde bir şey değiştirmez. Ama bu belirlemenin kendisi, neredeyse bu özel değişim eyleminin ardında oluşan genel yasaların ve egemen üretim tarzının kendi kendine belirlemesinin meydana getirdiği başka ilişkiler yoluyla olur. Önce eski toplumlarda bu tür ücret ödemenin ortaya çıktığı biçimlerden biri *askerliktir.* Normal askerin ücreti de en aşağı düzeye indirilir — yalnızca onun sağlandığı maliyet tarafından belirlenir. Ama onun hizmetinin değişiminin karşılığı ise, *sermaye* değil, devletin geliridir.

Burjuva toplumun kendisinde kişisel hizmetlerin tüm değişimi bu bölüme girer — kişisel tüketim için, yemek pişirme, dikiş vb. için emek, bahçe işi vb. üretken olmayan bütün sınıflara, devlet hizmetlilerine, hekimlere, avukatlara, bilim adamlarına vb. kadar gelire karşılık

[89] *Free hands.* James Steuart, *An Inquiry...*, c. I, s. 40.

hizmetler bu kategoridedir. Bütün **hizmetçi ve uşak personeli** vb.. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün bu emekçiler, hizmetleriyle —çoğu zaman zorla yüklenen— artı-üründe, kapitalistin *gelirinde* bir payı sağlarlar. Ama kapitalistin gelirinin böyle hizmetlere karşılık, yani onun öz-tüketimi yoluyla değişilmesi sonucu kapitalistin sermaye olarak ortaya çıktığı kimsenin aklına gelmez. Oysa kapitalist bu yoldan sermayesinin meyvelerini harcar. Gelirin böyle canlı emek karşılığında değişildiği oranların, bizzat genel üretim yasaları ile belirlenmiş olması, ilişkinin doğasında bir şey değiştirmez.

Para bölümünde belirttiğimiz gibi, aslında burada *değer* koyan daha çok hizmet gören kişidir; bir kullanım-değerini —emeğin, hizmetin vb. belli bir türünü— *değere, paraya* karşılık satar. Bu yüzden ortaçağda bu taraftaki tüketen toprak soylularının tersine üretime ve para birikimine dayalı olarak sağlananlar kısmen canlı emek tarafından oraya çıkar; *δυναμει** *birikir ve daha sonraki bir dönem için kapitalist* olurlar. Özgürleşen serflerin bir kısmı kapitalist olur.

Bundan dolayı ücretlinin gündelik, ya da ücret, ya da yıllık ödenek alması —ve hizmeti ödeyene göre daha üstün ya da daha aşağı bir sırada görünmesi— durumunda da, bu, ilişkinin kendisine değil, yapılan hizmetin doğal özel niteliğine bağlıdır. Bununla birlikte egemen güç olarak sermayenin varsayılması durumunda bütün bu ilişkiler azçok *bozulur*. Ama bu, henüz konu ile ilgili değildir — gelenek vb. onlara hangi yüce karakteri yakıştırmış olsa da, *bu,* kişisel hizmetlerin *kutsallığının yitirilişidir.*

Demek ki, sermayeyi ve dolayısıyla ücretli emeği oluşturan, *nesnelleşmiş emeğin canlı emek* —bu, bu görüş açısından iki değişik belirleme, değişik biçimde kullanım-değeri olarak, biri nesnel biçimde belirleme, öteki öznel biçimde belirleme olarak ortaya çıkar— karşılığında doğrudan değişimi değil, *değer* olarak, dayanıklı değer olarak nesnelleşmiş emeğin *onun* kullanım-değeri, belli bir kullanım için değil, özel bir kullanım ya da tüketim için değil, *değer* için kullanım-değeri olarak canlı emeğe karşılık değişimidir.

||50| Paranın emek ya da doğrudan tüketim için hizmet karşılığı değişiminde her zaman gerçek değişim olur; her iki tarafta *emek niceliklerinin* değişilmesinin, emeğin *özel* yararlılık biçimlerinin birbirinde ölçülmesi yönünden *yalnız biçimsel* yararı vardır. Bu yalnız değişimin *biçimini* ilgilendirir; onun *içeriğini* meydana getirmez. Sermayenin emek karşılığında değişiminde *değer,* iki kullanım-değerinin değişimi için ölçü değil, bizzat *değişimin içeriğidir.*

2) *Burjuva-öncesi* ilişkilerin ortadan kalktığı zamanlarda serbest

* Potansiyel olarak.

emekçiler tek tük görülür ve bunların hizmeti tüketim amacı ile değil, *üretim* amacı ile; ama *birincisi* büyük bir çevre içinde, yalnızca *doğrudan* kullanım-değerlerinin üretimi için; değer üretimi için değil; ve *ikincisi* soylu kişinin örneğin serbest emekçiyi kendi serfleri arasına katması ve onun ürününü de yeniden satması halinde, satın alınır ve böylece serbest emekçi soyluya *değer* yarattığında, bu değişim yalnızca fazlalık için yapılır ve yalnızca fazlalığın değişimi, *lüks tüketimin* çıkarına olur; dolayısıyla ***aslında*** doğrudan üretim için ya da kullanım-değeri olarak ötekinin emeğinin ancak maskelenmiş biçimde satın alınmasıdır. Üstelik, bu serbest emekçilerin çoğaldığı ve bu ilişkinin büyüdüğü yerde eski üretim tarzı —komün, ataerkil, feodal vb. tarzda— çözülüş halindedir ve gerçek ücretli emek öğeleri hazırlanmaktadır. Ancak bu serbest köleler Polonya'da vb. olduğu gibi, ortaya çıktıkları gibi, üretim tarzı değişmediği durumda, gene kaybolurlar.

⟨Sermaye ve ücretli emeğin ortaya çıktığı koşulları *mülkiyet ilişkileri ya da yasalar* olarak anlatmak için, *değerlendirme sürecinde maledinme süreci* olarak her iki tarafın davranışını belirlemekten başka bir şey yapmamız gerekmez. Örneğin, artı-emeğin sermayenin artı-değeri olarak konması demek, işçinin kendi emeğinin ürününü kendine maletmemesi; bunun ona *ötekinin mülkiyeti* olarak görünmesi; tersine, *ötekinin emeği* sermayenin mülkiyeti olarak görünmesi demektir. Burjuva mülkiyetin birinci yasasının dönüştüğü bu ikinci yasası —ve miras hakkı vb. yoluyla tek tek kapitalistlerin geçiciliğinin raslantısından bağımsız bir varlık kazanan yasa— birincisi gibi yasa olarak konur. Birinci yasa servetle emeğin özdeşliğidir; ikincisi ise, yadsınmış mülkiyet olarak emek ya da ötekinin emeğinin yabancılığının yadsınması olarak mülkiyettir. Gerçekte, sermayenin üretim sürecinde, bunun daha sonraki geliştirilmesinde daha çok görüleceği gibi, emek bir bütünlüktür —emeklerin bir bileşimi— bunun parçaları birbirine yabancıdır ve böylece, bütünlük olarak toplam emek tek bir işçinin *yapıtı değildir* ve yalnızca çeşitli işçilerin yapıtı olunca da, eğer bunlar bileşik halde ise, birbirlerine karşı birleştirici olarak davranmazlar. Bileşikliği içinde de bu emek, yabancı bir istence ve yabancı bir zekaya hizmet eder durumdadır, onun tarafından yönetilir —*canlandırıcı birliğini* kendi dışında taşır—, bunun gibi maddi birliği içinde de *makinelerin, **sabit sermayenin** nesnel birliğine* uymuştur, bu sermaye *canlanmış bir dev* olarak bilimsel düşünceyi nesnelleştirir ve gerçekten biraraya getiricidir; sabit sermaye, tek tek işçiye karşı asla alet olarak davranmaz, tersine işçi sabit sermayeden yalıtılmış ve canlı bir aksesuvar olarak, tek tek canlanmış dakik bir varlık olarak vardır. Böylece bileşik emek iki yönünden *kendinde* bir bileşikliktir; ister özel ya da tek işlev üzerinden olsun, ister iş aleti üzerinden olsun, işbirliği halinde çalışan birey-

lerin birbiriyle ilişkisi olarak bileşiklik değildir, bunun sınırının aşılması olarak da değildir. Dolayısıyla işçi kendi emeğinin ürününe karşı yabancı bir ürünmüş gibi davranıyorsa, bileşik emeğe karşı davranışı da yabancı imiş gibidir; bunun gibi, kendi emeğine karşı tutumu da, bunun kendisine ait olmakla birlikte ona yabancı, zorla kabul ettirilmiş bir yaşam belirtisi oluşu gibidir ve bu yüzden de bu, A. Smith tarafından *yakınma, kurban*[90] vb. olarak kavranır. Ürünü gibi emeğin kendisi de, *özel ve tek işçinin emeği olarak yadsınmıştır*. Gerçekte yadsınmış tek emek, önem kazanmış toplumsal ya da bileşik emektir. Böyle sağlanmış *toplumsal ya da bileşik emek* —gerek etkinlik, gerek nesnenin hareketsiz biçimine geçmiş emek olarak— ise aynı zamanda ve doğrudan, gerçekten varolan tek bir emekten başka herhangi bir şey olarak konmuştur — gerek *yabancı nesnellik* (*ötekinin* mülkiyeti) olarak ve gerek *yabancı öznellik* (sermayenin öznelliği) olarak. Dolayısıyla sermaye, gerek emeği ve gerek onun ürününü, yadsınmış tek emek ve dolayısıyla tek işçinin mülkiyeti olarak temsil eder. Bundan dolayı toplumsal emeğin varlığı —hem özne ve hem de nesne olarak onun bileşiğidir— ama bu varlık gerçek öğeleri karşısında bağımsız durumdadır — böylece de onun yanında *özel* varlık olarak bizzat vardır. Dolayısıyla sermaye, kendi yönünden, öyleyse, *ötekinin emeğinin* mülkiyeti olarak ve giderek egemen özne olarak ortaya çıkar, onun ilişkisi de ücretli emeğin ilişkisi gibi, tamamlanmış bir çelişkinin ilişkisidir.〉

Kapitalist üretim öncesi biçimler. Sermaye ilişkisinin ya da ilkel birikimin oluşumu öncesi süreç üzerine.

Ücretli emeğin önkoşullarından biri ve sermayenin tarihsel koşullarından biri, özgür emek ve bu özgür emeğin, emeğin kullanım-değerini bireysel tüketim için değil, ama para için kullanım-değeri olarak tüketmek için parayı yeniden-üretmek ve artırmak için, para karşılığında değişimi ise; bir başka önkoşul da, özgür emeğin, onun gerçekleşmesinin nesnel koşullarından —emek aracından ve emek gerecinden— ayrılmasıdır. Bu, her şeyden önce, özgür küçük toprak mülkiyetinin olduğu gibi Doğulu *komün* üzerine kurulmuş ortak toprak mülkiyetinin de yıkılmasına yolaçan, emekçinin doğal laboratuvarı olan topraktan ayrılması demektir. Her iki biçimde de, emekçinin, emeğinin nesnel koşullarıyla olan bir mülkiyet ilişkisidir; bu, emeğin ve onun maddi önkoşullarının doğal birliğidir. Bu nedenle, emekçi, emekten bağımsız, nesnel bir varlığa sahiptir. Birey, kendi kendisine karşı mülk sahibi olarak, kendi gerçekliğinin koşulları üzerinde egemen

[90] Bkz: Adam Smith, *An Inquiry...*, c. I, s. 104-105.

olan ||51| efendi olarak davranır. Başkalarıyla olan ilişkisi de aynıdır ve —bu *önkoşulun,* topluluktan ya da komünü oluşturan tek tek ailelerden doğarak ortaya çıkmış olmasına göre— başkalarıyla ilişkisi, komün mülkiyetinde somutlaşmış olduğu gibi mülkiyetin ortakları olarak, ya da bağımsız toprak sahipleri yanında hâlâ yeralan bağımsız toprak sahipleri olarak — eskiden tümünü soğuran ve tümünü kaplayan komün mülkiyeti, sayısız özel toprak mülklerin yanında ayrı bir *ager publicus** olarak yer alır.

Her iki biçimde de, bireyler, emekçi olarak değil, mülk sahibi olarak —ve bir topluluğun aynı zamanda çalışan üyeleri olarak— davranırlar. Bu çalışmanın amacı —*başkasının* ürünleri ile, yani artı-ürünler ile değişmek için artı-emek harcayabilmelerine karşın—, *değer yaratmak* değildir; — amacı, mülk sahibinin kendisinin ve ailesinin olduğu gibi komünal topluluğun birlikte korunmasıdır. Bireyin bir *emekçi* olarak ortaya çıkış sürecinin kendisi, bütün çıplaklığıyla, *tarihin* bir ürünüdür.

Bu toprak mülkiyetinin ilk biçiminde, her şeyden önce, salt doğal bir topluluk ilk önkoşul olarak görünür. Aile, ve ister aileler arası **içevlenme** ile olsun, ister kabilelerin birleşmesiyle olsun, kabile içinde genişlemiş aile. Yerleşik olmayan, bir yerde, hayvanlarını otlattığı anlamda belirli bir süre oturan kabilenin *çobanlık durumunu* ve göçebeliğini, varlık tarzının ilk biçimi olarak kabul edebileceğimiz gibi —insanlar, doğaları gereği yerleşik değillerdir (maymunlar gibi tek bir ağaç üzerinde geçimlerini sağlayabilecekleri çok verimli bir ortam olmadıkça, yabani hayvanlar gibi bir yerden bir yere dolaşırlar)—, kabile topluluğu, doğal topluluk, da, *toprağın* (geçici olarak) *ortaklaşa mülk edinilmesinin* ve *kullanılmasının* bir *sonucu* olarak değil, *önkoşulu* olarak görünür.[91] Onlar, ensonu bir yere yerleştiklerinde, bu özgün topluluğun, az ya da çok, ayırdedilebilir biçimde değişikliğe uğrayacağı, çeşitli dışsal, iklimsel, coğrafik, fiziksel vb. koşullara ve onların farklı doğal niteliklerine —etnik özelliklerine— bağlı olacaktır. Doğal kabile topluluğu ya da, —kanın, dilin, geleneğin vb. ortak olduğu— deyim yerindeyse, sürü durumunda varlık, yaşamın ve onu yeniden-üreten ve onu (çobanların, avcıların, çiftçilerin vb. etkinliği olarak) nesnelleştiren etkinliğin nesnel koşullarını maledinmenin ilk önkoşuludur. Toprak, hem emek araçlarını hem de yerleşim yerini, topluluğun *temelini* sağlayan büyük bir laboratuvardır, cephaneliktir. Onların toprakla olan ilişkisi safçadır: onu *topluluğun mülkü,* kendisini canlı emekte üreten ve yeniden-üreten topluluğun mülkü gibi düşünürler. Tek tek her birey, ancak bu topluluğun *üyesi* olarak kendisini *mülk sahibi* ya da

* Kamu toprağı, ortak toprak.

[91] Aristoteles, *De Republica,* Bekkeri baskısı 1. I, Bölüm 8, 6.

zilyedi sayar. Emek süreci yoluyla *gerçek mülk edinme,* kendileri emeğin ürünleri olmayan ama onun doğal ya da *tanrısal* önkoşulları olarak görünen, bu *önkoşullar* temeli üzerinde gerçekleşir. Aynı temel ilişkiye dayanan bu biçim, çok çeşitli yollarla gerçekleşebilir. Örneğin *asyatik* temel biçimlerin çoğunda olduğu gibi, bu, bütün bu küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan *birliğin* en yüksek *mülk sahibi* ya da *tek mülk sahibi* olarak görünmesi olgusuyla, gerçek toplulukların ise yalnızca *mirasçı* mülk sahipleri olarak görünmesi olgusu mutlak olarak çelişmez. *Birlik,* gerçek mülk sahibi ve ortak mülk sahipliğinin gerçek önkoşulu olduğuna göre, bu birliğin kendisi, çok sayıdaki tek tek gerçek toplulukların üstünde ve onlardan *ayrı* bir *öğe* olarak görünebilir, bu durumda tek başına birey **aslında** mülksüzdür; ya da mülkiyet, bütünü kucaklayan birliğin —ki bu, sayısız toplulukların babası, despotun kişiliğinde gerçekleşmiştir— her bir bireye belirli bir komünün aracılığıyla verilmiş bir bağış olarak görülür; mülkiyetle şu belirtilir: kişisel bireyin, emeğin ve, ona ait olan nesnel koşullar olarak algılanan yeniden-üretimin *doğal koşullarıyla,* bir başka deyişle, inorganik doğa biçiminde bulunan öznelliğin gövdesiyle ilişkisidir. Böylece, artı-ürün, —ki, emek yoluyla gerçek mülk edinme sonunda kalıcı olarak yasayla belirlenmiştir— bu en üst birliğe aittir. Doğu despotizmi içinde, mülkiyetin hukuksal açıdan bulunmayışı belirgin bir nitelik gibi görünmekle birlikte, bu, imalat ile tarımın birleşmesiyle mutlak olarak **kendine yeterli** duruma gelmiş olan ve yeniden-üretimin ve artı-üretimin bütün koşullarını bizzat içeren küçük topluluğun içinde çoğu zaman yaratılmış bulunan kabile ya da topluluk mülkiyeti, temel olarak gerçekten vardır. Artı-emeğinin bir kısmı, sonuçta *kişi* olarak varolan üst düzeydeki topluluğa aittir, ve bu artı-emek, kabile vb. içinde, bir payı gerçek despot için, bir payı kabilenin hayalî ruhu, tanrı için, birliğin mutluluğuna yapılan ortak çalışmayla sağlanır. Oysa bu ortaklaşa mülkiyet biçimi, çalışma içinde gerçekten gerçekleşmesi ölçüsünde farklı biçimde ortaya çıkabilir: ister küçük topluluklar, birbirlerinden bağımsız olarak, birbirleriyle yanyana, bitkisel bir yaşam sürdürsünler; ister kişisel birey kendisine ayrılmış olan toprak üzerinde, ailesiyle birlikte bağımsız olarak çalışsın; (bir yandan ortak yedekler, tıpkı **sigorta** için, bir yandan topluluğun, savaş için, ibadet için vb. topluluk olarak giderlerini karşılamak için belirli bir çalışma; senyör egemenliği örneğin Slav komünlerinde, Romenlerde vb. en ilkel anlamda bulunur. Köleliğe vb. geçiş ilkin burada olur); ister Meksika'da, ve özellikle Peru'da, eski Keltlerde ve bazı Hintli kabilelerde olduğu gibi, birlik, hâlâ, bizzat emeğin ortaklaşa niteliğini kapsayan biçimlenmiş bir sistem oluşturabilmiş olsun. Ayrıca, kabile yapısı içersindeki bu ortaklaşa nitelik daha çok bir başka biçimde görülebilir: birlik, o zaman ailenin

bir reisi tarafından ya da ailenin başları arasındaki ilişki olarak temsil edilir. Topluluğun daha az ya daha çok, despotik ya da demokratik bir biçim alması buna bağlıdır. *Sulama kanalları* asyalı halklarda çok önemlidir, ulaşım araçları vb. gibi emek yoluyla gerçek mülk edinmenin ortaklaşa koşulları, bu durumda üst birliğin —alt toplulukların üstünde yeralan despotik hükümetin— eseri olarak görülecektir. Gerçek anlamda kentler, bu köylerin yanında, ancak dış ticaret için özellikle elverişli olan, ya da devletin başının ve satraplarının* gelirlerini (artı-ürünü) emek karşılığında değiştikleri, onu **emek fonları** olarak harcadıkları noktalarda kurulur.

||52| İkinci biçim —ki, birincisi gibi, yerel, tarihsel, vb. bakımdan önemli değişikliklere uğramıştır—, daha dinamik, tarihsel bir yaşamın, ilkel kabilelerin yazgılarının ve uğradıkları değişikliklerin ürünüdür — ve burada da ilk önkoşul *topluluk*tur, ama, bireyler, öz olarak, salt raslantıyla oluşmuş ya da ancak tamamıyla doğal bir tarzda oluşan parçalardan meydana gelmiş değildir — burada da temel kır değil, kırsal insanların (toprak sahiplerinin) daha önce yaratmış bulunduğu, yerleşim yeri (merkez) olan kenttir. İşlenmiş tarlalar, kırın basit bir eklentisi olan köyün değil, kentin arazisi olarak görünür. Toprağın niteliği gereği —onun işlenmesine ve onun gerçekten mülk edinilmesine karşı çıkarabileceği engeller ne denli büyük olursa olsun—, canlı bireyin inorganik doğası olarak, onun atelyesi, çalışma aracı, emeğinin nesnesi ve öznenin geçim aracı olarak hiçbir engel çıkarmaz. Topluluğun karşılaştığı güçlükler, yalnızca toprağı daha önce işgal etmiş olan, ya da işgal ederken topluluğu sarsan öteki topluluklardan gelebilir. Bu yüzden savaş herkesi ilgilendiren büyük bir görev, büyük bir kolektif uğraştır, ya canlı varlığın nesnel koşullarına sahip olmak, ya da bu sahip olunanı korumak ve sürdürmek için gereklidir. Aileler tarafından oluşturulan komün, bu nedenle, daha baştan, savaşçı temeller üzerinde, savaşçı, askerî bir güç olarak örgütlenir, ve bu, onun mülk sahibi olarak varoluşunun koşullarından biridir. Konutların kentlerde yoğunlaşması, bu savaşçı örgütlenmenin temelidir. Kabile yapısının niteliği, soyların üst ve alt gruplar olarak farklılaşmasına yolaçar, farklılaşma, egemenlik altına geçmiş kabilelerin vb. kaynaşmasıyla daha da ilerler. Ortak mülkiyet —devlet mülkü, *ager publicus*** olarak— burada özel mülkiyetten ayrıdır. Bireyin topluluktan ayrı olarak mülk sahibi olmadığı, yalnızca zilyed olduğu birinci ***durumun*** tersine, burada, bireyin mülkiyeti, doğrudan komünal mülkiyet değildir. Gerçekte, bireysel mülkiyeti değerlendirmek için —örneğin Doğunun sulama sisteminin gerektirdiği gibi— ortaklaşa emek gerektirmeyen durumlar

* Eski İran valileri.

** Kamu toprağı, ortak toprak.

çıkar; kabilenin tamamıyla ilkel olan niteliği tarihin hareketiyle ya da göçle parçalanabilir; ayrıca, kabile ilk yerleşim yerinden ayrılıp yabancı toprakları işgal edebilir, böylece yepyeni çalışma ve bireyin enerjisini daha da geliştirme koşulları içine girebilir. Bu gibi etmenler ne denli etkin olursa —ve bu yüzden de kabilenin komünal niteliği dış dünyaya karşı ne denli olumsuz bir birlik olarak görünürse ve görünmek zorundaysa— bireyin işlenmesi özel olarak kendisine ve ailesine ait olan toprağın —belirli bir toprak parçasının— *özel sahibi* durumuna gelmesini sağlayan koşullar da o denli çok çıkar. Topluluk —devlet olarak—, bir yandan bu özgür ve eşit özel mülk sahiplerinin birbirleriyle olan ilişkileri, dışa karşı onların birliği, ve aynı zamanda da güvenceleridir. Topluluk sistemi, üyelerinin çalışan toprak sahiplerinden, tarla sahibi köylülerden oluşması olgusuna dayanmaktadır; ama bunların bağımsızlıkları da, aynı ölçüde topluluk üyeleri olarak karşılıklı ilişkilerine, ortak gereksinimler ve ortak şan vb. için *ager publicus*'un güvence altına alınmasına dayanmaktadır. Bir bireyin topluluğun üyesi olması, burada, gene, onun toprak sahibi olması anlamına gelir, ama topluluk üyesi olarak birey, özel mülk sahibidir. Öte yandan, kendi özel mülküyle olan ilişkisi, hem toprakla olan ve hem de topluluğun bir üyesi olarak kendi varlığı ile olan bir ilişkidir, ve bir üye olarak varlığının sürdürülmesi, topluluğun da varlığının sürdürülmesidir, ve *vice-versa** vb.. Çünkü toplulukta, daha şimdiden *tarihin* fiilî bir *ürünü* olmakla kalmayıp, böyle olduğunun bilincinde olunsa bile, öyleyse, bir *kökene* sahip olduğu için, toprak *mülkiyetinin* —yani çalışan öznenin emeğinin kendisine ait olan doğal koşullarıyla ilişkisinin— önkoşulunu buluruz, ama bu "ait oluş", kendisinin, devletin bir üyesi olarak varlığı, devletin varlığı ile —dolayısıyla tanrısal vb. sayılan bir *önkoşul* aracılığı ile— sağlanmaktadır.** Kırın arazi haline gelmesiyle, kentte bir yoğunlaşma olur; doğrudan tüketim için çalışan küçük çiftçi, eşlerin ve kızların evdeki yan uğraşları olduğu imalat (eğirme ve dokuma) ya da yalnızca birkaç dalda bağımsız bir varlık sağlayan zanaat (*fabri**** vb.). Bu topluluğun sürekliliği, özgür **kendi kendine yeterli köylüler** arasında eşitliğin ve mülklerinin sürekliliğinin koşulu, kendi emeklerinin korunma-

* Tersi.

** "Burada tarihin fiilî bir ürünü..." diye başlayan tümcede, Marx'ın yardımcı fiilleri atlamış olması yüzünden, tümcenin anlamı bulanıklaşmaktadır. Marx'ın yazdığı biçimiyle bu tümcenin özgün Almancası şöyledir: "*Da die Gemeinde, obgleich hier schon* historisches Produkt, *nicht nur dem fact nach, sondern als solches gewusst, daher entstanden, hier Voraussetzung des* Eigentums *am Grund und Boden —d. h. der Beziehung des arbeitenden Subjekts zu den natürlichen Voraussetzungen der Arbeit als ihm gehörigen—, diese Gehörigkeit aber vermittelt durch sein Sein als Staatsmitglied, durch das Sein des Staats — daher durch eine* Voraussetzung, *die als göttlich etc. betrachtet wird.*"

*** Pek genel anlamda: zanaatçılar.

sını gerektirir. Onlar, emeğin doğal koşulları karşısında, mülk sahipleri olarak hareket ederler; ama bu koşullar, kişisel emek aracılığıyla, durmadan, bireyin kişiliğinin gerçek koşulları ve nesnel öğeleri olarak yaratılmak zorundadırlar. Öte yandan, bu küçük savaşçı topluluğun eğilimi, onu bu sınırların ötesine götürür, vb. (Roma, Yunanistan, Yahudiler vb.). "Kahinler" diyor Niebuhr, "Numa'ya kendisinin seçilmesine ilişkin tanrıların onayı konusunda güvence verdiklerinde, dindar kralın ilk düşündüğü şey tanrılara ibadet değil, insancıl bir şey oldu. Romulus tarafından savaşta kazanılmış olan ve işgale terkedilmiş bulunan toprakları dağıttı: Terminos'a* tapınmayı getirdi. Bütün eski yasa koyucular, ve hepsinden çok da Musa, erdem, adalet ve iyi ahlak konusunda yaptıkları düzenlemelerdeki başarılarını, toprak mülkiyetine, ya da hiç değilse olabildiğince çok sayıda yurttaş için güvenli, miras yoluyla geçen toprak tasarruflarına dayandırdılar." (*Rom. Tar.*, c. I, 245, 2. baskı.[92]) Birey **yaşamını kazanmada öyle koşullar içinde bulunmaktadır ki, servet edinmeyi değil, kendi kendine yeterli olmayı, kendisini topluluğun bir üyesi olarak yeniden-üretmeyi; toprak parçasının sahibi olarak ve, bu sıfatla, komünün bir üyesi olarak kendisinin yeniden-üretilmesini amaçlamaktadır.** ***Komünün*** sürekliliği, bütün **üyelerinin** fazla-zamanları ***komüne,*** savaş çalışmalarına vb. ait olan **kendi kendine yeterli köylüler** olarak yeniden-üretilmeleridir. Kişinin kendi emeğine sahip olması, emek koşullarına sahip olması ile —askerlik hizmeti, vb. biçiminde üyelerinin artı-emekleriyle güvence altına alınan komünün varlığının yanında güvence altına alınan toprak parçası ile— sağlanır. Topluluk üyesinin kendisini yeniden-üretmesi, **servet üreten** emeğe katılarak değil, birliği, dışa ve içe karşı korumayı amaçlayan (gerçek ya da hayalî) komünal çıkarları hedefleyen emeğe katılarak olur. Mülkiyet *quiritorium*'dur,** Romalıdır, özel toprak sahibi, Romalı olduğu için öyledir, ama Romalı olmakla da, özel toprak sahibidir.

||53| Çalışan bireylerin, **topluluğun kendi kendine yeterli üyeleri** emeklerinin doğal koşulları içersindeki mülkiyetlerinin bir [başka] biçimi, *cermenik* mülkiyet biçimidir. Topluluk üyesi burada, bu sıfatıyla, özgül Doğu biçiminde olduğu gibi, ne ortaklaşa (kolektif) mülkiyetin mülk ortağıdır (mülkiyetin ancak komünal mülkiyet olarak bulunduğu yerde, birey olarak üye, bu sıfatıyla, ister miras yoluyla olsun ister olmasın, bunun ancak bir kısmının *zilyedidir,* çünkü mülkiyetin hiçbir parçası hiçbir üyenin kendisine ait olmayıp, topluluğun ancak

* Sınır taşları tanrısı.

[92] Niebuhr, *Römische Geschichte. Erster Theil. Zweyte, völlig umgearbeitete, Ausgabe,* Berlin 1827, s. 245.

** *Quirite*lerin, yani Romalıların, mülkü.

doğrudan parçası olarak, dolayısıyla topluluktan ayrı olarak değil, onunla doğrudan birleşmiş olan bir kimse olarak onundur. Dolayısıyla, bu birey yalnızca bir zilyeddir. Varolan şey yalnızca *ortaklaşa* mülkiyet ve *özel zilyeddir* (*tasarruftur*). Tarihsel ve yerel vb. durumlar bu zilyedin (tasarrufun) niteliğini, emeğin özel zilyed (tasarruf) sahibi tarafından* tecrit olunmuş bir biçimde harcanmasına veya onun da topluluk ya da bu belirli topluluğun üstünde yeralan birlik tarafından belirlenmesine bağlı olarak, ortaklaşa (kolektif) mülkiyetle olan ilişkisi bakımından çok çeşitli biçimlerde değiştirilebilir); ne de toprak, Roma, Yunan biçiminde (kısaca klasik antikite biçimi) olduğu gibi, topluluk tarafından işgal edilmiştir, Roma toprağıdır: [klasik antikitede işgal edilen] toprağın bir kısmı, topluluk üyelerinden ayrı, çeşitli biçimlerde *ager publicus* olarak topluluğa kalır; geri kalanı dağıtılır ve her toprak parçası bir Romalının özel mülkü, malikanesi, laboratuvardan ona düşen pay olduğu için Romalıdır; ama aynı zamanda, kendisi de, ancak Roma topraklarının bir kısmı üzerindeki bu egemenlik hakkına sahip olduğu ölçüde bir Romalıdır. ⟨Antikitede kent zanaatları ve ticaret horlanmakta, ama tarım yüceltilmekteydi; ortaçağda tam tersi oldu⟩[93] ⟨*Zilyedlik* yoluyla ortak toprağı *kullanma* hakkı, başlangıçta patrisyenlere aitti, ki bunlar da bu hakkı daha sonra, kendi malikanelerindeki korunuklara [*Klienten*] verdiler; *ager publicus* içinde *bir mülkü devretme* yalnızca pleblere aitti; bütün ferağlar pleblerin lehine ve ortak topraktan bir pay karşılığı tazminat. Kent duvarlarını çevreleyen alanı dışta tutacak olursak, *gerçek anlamda kırsal mülkiyet*, başlangıçta, yalnızca pleblerin elindeydi (kırsal topluluklar daha sonra dahil oldular).⟩[94] ⟨*Quiritorium* mülkiyetinin de gösterdiği gibi, köylülerin tamamı olarak Roma pleblerinin temeli. Eskiler, tarımı, özgür insana *yakışır uğraş*, askerin okulu olarak, oybirliği ile yüceltirlerdi. Ulusun eski kökeni tarımla korunmaktadır; o, yabancı tüccarların ve zanaatçıların yerleştikleri, yerlilerin kazanç umuduyla göç ettikleri kentlerde değişmektedir. Köleliğin olduğu yerde, azat edilen kimse geçimini böyle uğraşlarda arar, çoğu kez de servet biriktirir: demek ki antikitede böyle uğraşlar genel olarak bunların ellerindeydi ve bu yüzden de yurttaşlara yakışmazdı: demek ki zanaatçının tam yurttaşlığa kabulü görüşü tehlikeli bir işti (eski Yunanlılar, bir kural olarak, onları bunun dışında tutarlardı).

"Οοδευι γαρ εξηυ ωμαιωυ οντε χαπηλου οντε ιροτεχυηυ βιου εχειυ."** Eskilerin ortaçağ kent tarihinde olduğu gibi, lonca gururu

* "Von dem Privatbesitzer" bu, ya "özel zilyed sahibinden" biçiminde, ya da "özel zilyed sahibi tarafından" biçiminde çevrilebilir. Burada daha anlamlı olduğu için, ikinci biçim yeğlenmiştir.

[93] Niebuhr, agy, s. 418.

[94] Niebuhr, agy, s. 435-436.

diye bir şeyden haberleri yoktu; loncalar [aristokratik] soylara üstün geldikçe, savaşçı ruhu burada bile azaldı ve sonunda bütünüyle yokoldu; ve sonuçta, onunla birlikte, kentlerin saygınlığı ve özgürlüğü de.〉[95] 〈Eski devletlerin kabileleri iki farklı ilkeye göre kuruluydu: ya *akrabalık bağına* göre, ya da yerleşim *yerine* göre. *Akrabalık üzerine kurulmuş* kabileler tarihsel bakımdan yerleşim yerine göre olanlardan önce gelmişler, ve hemen her yerde yerleri, bu ikinciler tarafından alınmıştır. Bunların en aşırı ve katı biçimi, birbirlerinden ayrı, iç-evlenme hakkının bulunmadığı, çok farklı statülere sahip; her birinin bir ötekine yasaklanmış değiştirilmez bir uğraşa sahip olduğu kast düzeniydi. *Yerleşim yerine göre oluşmuş* kabileler, başlangıçta, bölgenin eyalet [*Gaue*] ve köy olarak bölünmesine tekabül ediyordu; öyle ki, Kleisthenes zamanında, Attika'da, bir köye yerleşen herhangi bir kimse, o köyün *demostes*'i*** olarak, ve o köyün ait olduğu bölgenin *phyle*'sinin**** bir üyesi olarak kaydedilirdi. Ama, onun soyundan gelenler, kural olarak, oturulan yere bakılmaksızın, aynı *phyle*'de ve aynı *demos*'ta kalırlar, ve böylelikle bu bölünmeye ecdattan gelme bir görünüm verirlerdi.[96] Romalı soylar, [birbirlerine] kanla bağlı değillerdi; Çiçero, özgür insanları, soyun ortak adını ekleyerek belirtir.[97] Roma *gens*lerinin üyelerinin ortak *sacra*'ları***** vardı, ama bunlar daha sonra (daha Çiçero döneminde), ortadan kalkmışlardı. Vasiyet bırakmadan ya da yakını bulunmadan ölen bir ortak akrabanın varlığını ortaklaşa miras edinme, en uzun süre korunan şey oldu. En eski zamanlarda, *gens* üyeleri, olağanüstü bir yük altında bulunan ortak-akrabalara yardımcı olmakla yükümlüydüler.[98] (Bu, Almanlarda başlangıçta, giderek hemen her yerde, ve daha uzun süre Dithmarsen'ler arasında yaşamıştır.)[99] Gentesler,****** uzlaşmış topluluklardan meydana geliyordu,[100] eski dünyada soyların daha genel örgütlenme biçimi yoktu.[101] Galler'de de soylu Campbell'ler ve onların vasalları bir klan oluştururlar.[102]〉 Patrisyen, topluluğu daha üst bir düzeyde temsil ettiğinden, kendisi *ager publicus*'un *possessor*'u* olur,

** "Hiçbir Romalı yurttaşın yaşamını esnaf ya da zanaatçı olarak kazanmasına izin verilmezdi." (Halikarnaslı Dionysius, *Roman Antiquities*, Kitap IV, Bölüm 25).

[95] Niebuhr, agy, s. 614-615.

*** Köylüsü.

**** Kabilesinin.

[96] Niebuhr, agy, s. 317-318.

[97] Niebuhr, agy, s. 326.

***** Tapınakları.

[98] Niebuhr, agy, s. 328-329.

[99] Niebuhr, agy, s. 330.

****** Gentes, *gens*'in çoğulu. Birkaç gens'in birleşmesiyle, *tribu* [*stamm*] oluşur.

[100] Niebuhr, agy, s. 331.

[101] Niebuhr, agy, s. 333.

[102] Niebuhr, agy, s. 335.

ve onu kendi himayesi altında bulunanların vb. aracılığı ile kullanır (ve aynı zamanda onu adım adım mülk edinir). Cermenik topluluk kentte yoğunlaşmamıştır; salt bu yoğunlaşma sayesinde kent —kırsal yaşamın merkezi, kırsal emekçilerin oturma yeri ve askerî harekatların yönetim merkezi olarak— topluluğa, bu sıfatıyla, tek tek üyelerinin varlıklarından ayrı bir dışsal varlık kazandırır. Klasik antikitenin tarihi, sitelerin tarihidir, ama toprak sahipliğine ve tarıma dayanan kentlerin; asyatik tarih, kent ve kırın bir tür farklılaşmamış birliğidir (tam anlamıyla büyük kent, yalnızca gerçek ekonomik yapının üzerine oturtulmuş bir hükümdarlık karargahı olarak görülmelidir); ortaçağ (cermenik dönem), tarihin mekanı olarak kır ile başlar ve daha da gelişmesi kent ile kırın karşıtlığından geçer; modern [çağ], kırın kentleşmesidir, eski çağda olduğu gibi kentin kırlaşması değil.**

||V-1| Kentte toplanma, topluluğa, bu sıfatıyla, iktisadi bir varlık kazandırır; kentlerin salt kent olarak *varlığı* ayrı ayrı evlerin salt çoğalmasından farklı bir şeydir. Burada bütün, yalnızca onu oluşturan parçalarının toplamı değildir. Bu, bir tür bağımsız organizmadır. Her bir aile başının birbirlerinden uzun mesafelerle ayrılan ormanlarda yerleştiği[103] Cermenlerde, topluluk, *dış görünümü* bakımından da, üyelerinin her keresinde salt biraraya gelmeleri sayesinde varolur, *kendinde*-birlikleri, soydan, dilden, ortak geçmiş ve tarihten, vb. gelmiş olsa da. *Topluluk*, bu yüzden, *birarada-oluş* [*Verein*] olarak değil, *biraraya-geliş* [*Vereinigung*] olarak; birlik [*Einheit*] olarak değil, bağımsız özneleri toprak sahipleri olan bir anlaşmaya dayanan birleşme [*Einigung*] olarak görünür. Bu yüzden, topluluk **gerçekte** klasik antikitede olduğu gibi, bir *devlet*, ya da *politik yapı* olarak varolmaz, çünkü *kent* olarak varolmamıştır. Eğer topluluk gerçek bir varlığa kavuşacaksa, özgür kırsal toprak sahipleri bir *meclis* toplamalıdırlar,[104] oysa Roma'da, örneğin, bu, böyle meclislerin dışında *bizzat kent*in bulunuşunda ve onun başına resmî görevlilerin getirilmiş olmasında, vb. varolmuştur. Tek tek bireylerin mülkiyetine karşıt olarak, *ager publicus*'un, ortak toprağın ya da halk toprağının Cermenler arasında da görüldüğü doğrudur. Bunlar, bu belirli biçimleri içersinde bir üretim aracı olarak hizmet edeceklerse, bölünemez olan av alanları, ortak otlaklar ya da koruluklardan vb. oluşurlar. Ne var ki, Roma'daki gibi, örneğin, özel mülk sahiplerinin —ki bunlar, plebler gibi, *ager publicus*'tan yararlanmanın dışında bırakıldıkları ya da mahrum edildikleri ölçüde gerçekten özel mülk sahip-

* Zilyedi, tasarruf sahibi.

** Burada Marx yeni bir deftere başlamıştır: Defter V. (Sermaye bölümü. Devam.) İlk sayfanın üzerinde şunlar yazılı: Defter V, Ocak 1858, Londra (22 Ocakta başlandı).

103 Tacitus, *Germania*, Bölüm XVI, ayrıca bkz: *MEGA*, III/4, s. 33-34.

104 Tacitus, Bölüm XI-XIII.

leridirler— yanısıra varolan bu *ager publicus*, devletin özel iktisadi varlığı olarak ortaya çıkmaz. Tersine, *ager publicus*, Cermenlerde, daha çok, bireysel mülkiyetin salt bir tamamlayıcısı olarak görünür, ve bir kabilenin ortak mülkü olarak düşman kabilelere karşı korunduğu kadarıyla bir mülk sayılır.[105] Bireyin özel mülkiyeti, topluluk aracılığıyla değil, tersine, topluluğun ve komünal mülkiyetin varlığıyla, bağımsız öznelerin aracılığıyla, yani onların karşılıklı ilişkileri aracılığıyla gerçekleşir görünür. Tek tek her ev, *temelde*, kendisi için bağımsız bir üretim merkezi (salt kadınların evdeki yan uğraşı olarak imalat, vb.) oluşturan iktisadi bir bütünsellik içerir. Antik dünyada iktisadi bütün, arazisiyle birlikte sitedir; Cermenik dünyada, bu, birçok toprak sahibinin toplanması değildir, ama bağımsız birim olarak ailenin, sahibi olduğu toprakta ancak bir nokta gibi kendini gösteren ayrı olarak yapılmış konutunun yeridir. Asyatik biçimde (en azından çoğu durumda), mülkiyet değil, yalnızca bireyin zilyedliği vardır; gerçek anlamında asıl mülk sahibi topluluktur — öyleyse mülkiyet, ancak toprağın *ortaklaşa mülkiyeti* olarak vardır. Antikitede (en klasik örnek olarak, en katıksız ve belirgin biçim olarak Romalılarda), özel toprak mülkiyetiyle çelişen bir devlet toprak mülkiyeti biçimi vardır, öyle ki, ilki ikincisi aracılığıyla gerçekleşmekte, ya da ikincisi ancak bu ikili biçim içinde varolmaktadır. Özel toprak sahibi, bu yüzden, aynı zamanda bir kent yurttaşıdır. Ekonomik açıdan, kent yurttaşlığı şu basit biçime indirgenebilir: bir kentte oturan köylü. Cermenik biçimde, köylü, bir devletin yurttaşı değildir, yani bir kent sakini değildir; temeli, tecrit olunmuş, bağımsız aile konutudur ve bu da, aynı kabileden gelme aynı biçimde öteki aile konutları ile olan bağla ve onların karşılıklı bağlılıklarını sağlayan savaş, din, yasal anlaşmazlıkların çözümü, vb. amaçlarıyla zaman zaman biraraya gelmeleriyle güvence altına alınır. Burada, bireysel toprak mülkiyeti komünal toprak mülkiyetinin karşıt biçimi olarak ortaya çıkmadığı gibi, onun sağladığı ortamda da ortaya çıkmaz, tersine. Topluluk, ancak, bireysel toprak sahiplerinin, toprak sahipleri olarak giriştikleri karşılıklı ilişkilerle varolur. Komünal mülkiyet, bu sıfatla, ancak geleneksel bireysel yerleşmelerin ve toprağı bireysel sahiplenmelerinin ortak bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkar. Topluluk, ne bireyin yalnızca bir ilineği olarak göründüğü tözdür, ne de bireyin özel gereksinimlerinden farklı olarak ya da, daha önce özel varlığını oluşturan kent toprağında topluluk üyesinin özel ekonomik varlığından farklı olarak, kentin ve onun kentsel gereksinimlerinin varlığında temsil edildiği gibi, genel olarak *varolan bir birliktir;* ama, bir yandan, topluluk, bireysel mülkiyete öngelen dilin, kanın vb. birliğinin

[105] Tacitus, Bölüm XXVI, ayrıca bkz: *MEGA*, III/4, s. 33.

kendisidir: öte yandan, gerçek varlık olarak, o, ancak, **topluluğun** amaçları için ve her bireysel mülk sahibinin, (Roma'da olduğu gibi) devletin temsilcisi olarak değil, mülk sahibi olarak yararlandığı ortak kullanılan av alanlarının, otlakların vb. ayrı bir iktisadi varlık olması ölçüsünde, *fiilî olarak varolan meclisleriyle* vardır; kentte tek tek üyeler olarak kendi başına ayrı bir varlığa sahip bulunan mülk sahipleri birliği değil, bireysel mülk sahiplerinin gerçek ortak mülkiyetidir.

Burada önemli olan nokta şudur: toprak mülkiyetinin ve tarımın iktisadi düzenin temelini oluşturduğu ve dolayısıyla iktisadi amacın kullanım-değerlerinin üretilmesi, yani *bireyin,* temelini oluşturduğu kendi topluluğu ile bazı belirli ilişkiler içersinde *yeniden-üretildiği* bütün bu biçimlerde şunları buluyoruz: 1° Emeğin doğal koşulunun, *yerin,* ilkel emek aracı olarak, hem laboratuvar ve hem de onun hammadde deposu olarak emek aracılığıyla değil, emeğin önkoşulu olarak maledinilmesi. Birey, emeğin nesnel koşullarını, basitçe kendi malı, bunlar sayesinde gerçekleşen öznelliğinin inorganik doğası olarak algılar; emeğin başlıca nesnel koşulu, bizzat emek *ürünü* olarak ortaya çıkmaz, *doğa* olarak zaten vardır; bir yanda canlı birey, ||2| öte yanda ise kendisinin yeniden-üretilmesinin nesnel koşulu olarak yer. 2° Toprakla, yeryüzeyiyle olan bu ilişki, çalışan bireyin, bir aracılıkla sağlanan, mülkiyeti olarak algılanır — öyleyse, birey, bu soyutlamada, çalışan birey olarak *a priori* görünmez, ama o, eylemine öngelen ve onun salt bir sonucu olarak ortaya çıkmayan, kendi varlığının, bu varlığın gelişmesinin vb. biyolojik süreci içersinde kuşkusuz yeniden-üretilen derisi, duyusal organları gibi aynı nitelikte olan bir kabilenin vb. üyesi olarak doğal varlığının yeniden-üretiminin —doğal varlığın aracılığıyla, tarihsel olarak az ya da çok gelişmiş, az ya da çok değişmiş *bir topluluğun üyesi* olarak bireyin doğal varlığının yeryüzeyiyle hemen başlamış ilişkisinin— bu sürecine öngelen bir önkoşul da olan *varlığın nesnel bir biçimi* olarak yeryüzeyinin, mülkiyetine sahip olur. Yalıtılmış birey nasıl konuşamazsa, bir toprağı mülk de edinemez. Kuşkusuz, hayvanların yaptığı gibi, bir öz olarak beslenebilir. Toprağa mülk gözüyle bakılması, her zaman, toprağın kabile ya da topluluk tarafından azçok ilkel ya da tarihsel olarak gelişmiş bir biçimde, barışçıl yoldan ya da zor kullanılarak işgal edilmesiyle ortaya çıkar. Burada birey, salt özgür emekçi olarak belirdiği nokta-gibi yalıtıklık [*Punktualität*] içinde hiçbir zaman görünmez. Emeğinin nesnel koşullarının kendisine ait olduğu varsayılırsa, kendisinin de, öznel olarak emeğin nesnel koşullarıyla ilişkisini sağlayan bir topluluğa ait olduğu varsayılır. Emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişkisi, topluluk üyesi olarak varolması ile sağlanır; öte yandan, topluluğun gerçek varlığı, emeğin nesnel koşulları üzerindeki mülkiyetinin özgül biçimi ile belirlenir. Bir topluluk içinde bulun-

ması sayesinde sağlanan bu mülkiyet, yalıtık bireye, toprağın yalnızca salt zilyedini verip ve mülkiyetini vermeyen *ortaklaşa mülkiyet* olarak görünebilir — ya da devlet mülkünü özel mülkün önkoşulu yapacak biçimde birarada yanyana varolan devlet ve özel mülkün ikili biçimi olarak görünebilir, öyle ki, yalnızca kent yurttaşı, bir özel mülk sahibidir ve öyle olmalıdır, oysa, öte yandan, kent yurttaşı olarak mülkü, aynı zamanda, ayrı bir varlığa sahiptir — son olarak, komünal mülkiyet özel mülkiyetin salt bir tamamlayıcısı olarak görünür, ki bu durumda ikincisi temeli oluşturur; bu durumda topluluk, üye meclisinin, ve üyelerin ortak amaçlarla biraraya gelmelerinin dışında bir varlığa sahip değildir. Komün ya da kabile üyelerinin kabile toprağı ile —üzerine yerleşmiş oldukları yeryüzeyiyle— olan ilişkilerinin bu farklı biçimleri, kısmen kabilenin doğal niteliğine, kısmen kabilenin kendi toprak mülkiyetini gerçekten kullandığı, yani emek yoluyla onun ürünlerini mülk edindiği iktisadi koşullara, yani iklime, toprağın fiziksel niteliklerine, topraktan fiziksel olarak koşullandırılmış yararlanma biçimine, düşman ya da komşu kabilelerle olan ilişkilere, ve göçlerin, tarihsel olayların, vb. getirdiği değişikliklere bağlı olacaktır. Topluluğun eski biçimde varolmayı sürdürmesi için, üyelerinin, önceden varsayılan nesnel koşullarda yeniden-üretilmeleri gerekir. Bizzat üretim, nüfusun artması (ki bu olgu, üretimin kendi öğesidir), zorunlu olarak, bu koşulları adım adım kaldırır, onları yeniden-üreteceğine yok eder vb., ve böylelikle topluluk, üzerine dayandığı mülkiyet ilişkileriyle birlikte yitip gider. En dirençli olan ve en uzun süre dayanan zorunlu olarak asyatik biçimdir. Bu, onun dayandığı temel ilkeden, yani bireyin topluluktan bağımsız olmayışından; üretim devresinin **kendi kendine yeterli** oluşundan, tarımla imalatın birliğinden, vb. ileri gelir. Her bir birey, toplulukla olan ilişkisini değiştirecek olursa, hem topluluğu ve hem de onun iktisadi önkoşulunu değiştirir ve temellerini yok eder; aynı biçimde, bu iktisadi önkoşulun kendi diyalektiği sonucu değişmesi — yoksullaşma, vb., özellikle savaş ve istilanın etkisi, örneğin Roma'da, bu, bizzat topluluğun iktisadi koşullarının zorunlu bir parçası olduğu halde, topluluğun dayandığı gerçek bağları kopartır. Bütün bu biçimlerde, her bir birey ile topluluk arasında *önceden varsayılan* —azçok doğal, azçok tarihsel ama gelenekleşmiş— ilişkilerin ve, hem emeğin koşullarıyla olan ilişkisi bakımından ve hem de birlikte çalıştığı kişilerle, aynı kabileden öteki kişilerle vb. olan ilişkisi bakımından, birey için önceden saptanmış belirli, nesnel bir varlığın *yeniden-üretimi,* gelişmenin temelidir; dolayısıyla, bu gelişme daha baştan *sınırlıdır,* ama bu sınır bir kez aşıldı mı, çürüme ve çözülme başlar.[106]

[106] Hegel, IV, s. 417, (III, 407).

Romalılarda görüldüğü gibi, köleliğin gelişmesi, toprak mülkiyetinde yoğunlaşma, değişim, para ekonomisi, istila, vb.. Ama gene de, bütün bu öğeler temelle bağdaşabilir bir noktaya kadar yeralıyorlardı, ve bu temelin yalnızca masum uzantıları oluyorlar ya da onun ortaya çıkardığı kötüye kullanmalardan ibaret kalıyorlardı. Demek ki burada, belirli bir çerçeve içersinde, büyük gelişmeler kendini gösterebilir. Bireyler büyük görünebilir. Ama bireyin ya da toplumun özgürce ve eksiksiz olarak gelişmesi düşünülemez, çünkü böyle bir gelişme, başlangıçtaki ilişkilerle çelişir.[107]

||3| Antikitede, en üretken toprak mülkiyet biçiminin hangisi olduğu, en büyük serveti hangisinin yarattığı konusunda tek bir araştırmaya rastlamıyoruz. Caton, tarlaların en kârlı biçimde nasıl işletileceklerini araştırmış olsa da,[108] hatta Brütüs en yüksek faizle borç para vermiş olsa da,[109] üretimin amacı olarak ortaya çıkmaz. Sorun her zaman en iyi yurttaşları hangi mülkiyet tarzının yarattığıdır. Kendi başına bir amaç olarak servet, yalnızca, ortaçağ toplumundaki yahudiler gibi eski dünyanın gözeneklerinde yaşayan birkaç tüccar halk —**ulaşım ticaretini** tekellerinde bulunduranlar— arasında görülür. Çünkü servet, bir yandan, insanın özne olarak karşılaştığı ve şeylerde, maddi ürünlerde, gerçekleşen bir nesnenin bir bölümüdür. Öte yandan ise, bir değer olarak, egemenlik amacıyla değil, kişisel zevk, vb. amacıyla başkalarının emekleri üzerinde kurduğu kaba kumandadır. İster şeyleştirilmiş figür olsun, ister bireyin dışında kalan ve raslansal olarak onun yanında yeralan nesne aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki olsun, servet, bütün biçimlerde, bir nesne biçiminde ortaya çıkar. Böylece (ne kadar dar ulusal, dinsel ya da siyasal bir tanımlama içinde olursa olsun) insanın her zaman üretimin amacı olarak göründüğü eski anlayış, insanın amacının üretim, ve üretimin amacının da servet olduğu modern dünya ile karşılaştırıldığında çok daha yüce görünür. Ama **aslında** dar burjuva biçim kaldırılıp atıldığında, servet, bireylerin evrensel değişim yoluyla yaratılan gereksinimlerinin, yeteneklerinin, zevklerinin, üretken güçlerinin vb. evrenselliğinden başka nedir ki? İnsanın, doğa güçleri —insanlığın kendi doğasının olduğu kadar "doğa" denen şeyin de güçleri— üzerindeki egemenliğinin eksiksiz gelişmesinden başka nedir ki? *Daha önceden saptanmış* bir ölçekle ölçülemeyen tüm insan güçlerinin gelişmesini, bu gelişmenin bütünlüğünü kendinde bir amaç haline getiren daha önceki tarihsel gelişme dışında hiçbir önkoşulu gerektirmeksizin, insanın yaratıcı yeteneklerinin mutlak olarak geliști-

[107] Hegel, XII, s. 254-263, 320-329 (X., 238-247, 304-313).
[108] M. Porcius Caton, *De Re Rusıica.*
[109] M. Tullii Ciceronis, *Epistolarum ad Atticum* V, 21, 10-13; VI, 1, 3-7; VI, 2, 7-10; VI, 3, 5-7.

rilmesi değildir de nedir? Bu, insanın, kendisini herhangi bir belirlenmiş biçimde yeniden-üretmeyip, ama kendi bütünlüğünü üretmesinden başka nedir ki? Geçmiş tarafından oluşturulmuş bir şey olarak kalmaya uğraşmayıp, ama mutlak oluş deviniminde olmasından başka nedir ki? Burjuva iktisadında —ve bunun tekabül ettiği üretim evresinde— insanın içinde yatanın bu eksiksiz geliştirilmesi, toptan yabancılaşma olarak, ve tüm sabit, tekyanlı amaçların yok edilişi de kendinde amacın tümüyle dışsal bir zorlamaya kurban edilişi olarak görünür. Bu yüzden antikitenin çocuksu dünyası bir bakıma daha yüce gibi görünür;[110] ve kapalı bir yapı, biçim ve belirli sınırlamalar arandığı sürece de öyledir. Eskilerin dünyası sınırlı bir tatmin sağlar, oysa modern dünya tatminsiz bırakır, ya da kendi kendisiyle tatmin olmuş göründüğünde ise, *bayağı*laşır.

Bay Proudhon'un mülkiyetin *ekonomi-dışı* doğuşu dediği şey —ki bununla toprak mülkiyetini kastetmektedir—, bireyin, emeğin nesnel koşullarıyla, ve her şeyden önce de emeğin *doğal*, nesnel koşullarıyla olan burjuva-öncesi ilişkisidir — çünkü, çalışan özne nasıl bir doğal birey, bir doğal varlıksa, emeğinin ilk nesnel koşulu da doğa, yeryüzü olarak, kendisinin inorganik bedeni olarak görünür. Bizzat kendisi organik beden olmakla kalmaz, bir özne olarak inorganik doğadır da. Bu koşul kendi yarattığı bir şey değil, hazır bulduğu bir şeydir; doğada varolan ve kendisinin de varsaydığı bir şey. Tahlilimizi sürdürmezden önce bir nokta daha: bizim Proudhon, sermayeyi ve ücretli emeği —mülkiyet biçimleri olarak— *ekonomi-dışı* oluşa sahip olmakla suçlayabilirdi ve suçlamalıydı da. İşçinin kendi emeğinin nesnel koşullarını kendinden ayrı bir şey olarak, *sermaye* olarak bulduğu ve kapitalistin de *emekçileri* mülksüz, soyut emekçiler olarak bulduğu için, değer ile canlı emek arasındaki bu değişim —bu ilişkiyi yeniden-üreten ve onun nesnel boyutlarını ve derinliğini belirleyen her ne kadar bizzat sermaye ve ücretli emek ise de— bir *tarihsel süreç* halini alır, — bu tarihsel *süreç*, *görmüş olduğumuz gibi*, sermayenin ve ücretli emeğin doğuşunun tarihini oluşturur. Bir başka deyişle, mülkiyetin *ekonomi-dışı* doğuşu, burjuva ekonomisinin tarihsel doğuşundan, ekonomi-politik kategorileri tarafından teorik ya da ideal bir biçimde ifade edilen üretim biçimlerinden başka bir şey değildir. Ama burjuva-öncesi tarihin ve onun her evresinin kendi öz *iktisadına* ve hareketinin *iktisadi temeline* sahip olduğunu iddia etmek, ***temelde*** insan yaşamının, ta baştan beri, iktisadi ilişkiler dediğimiz ilişkileri olan ***şu ya da bu biçimde*** üretime —toplumsal üretime— dayandığı yolundaki totolojiyi ifade etmekten başka bir şey değildir.

[110] F. Schiller, *Die Götter Griechenlands.*

Üretimin ilk koşulları başlangıçta, (ya da, aynı şey şöyle de denebilir: artan sayıda insanın her iki cinsiyet arasındaki doğal süreç yoluyla yeniden-üretilmesi; çünkü bu yeniden-üreme bir yandan nesnelerin özneler tarafından mülk edinilmesi olarak görünüyorsa, öte yandan da, aynı biçimde nesnelerin öznel bir amaç tarafından şekillendirilmesi, ona boyun eğmesi, nesnelerin öznel eylemin sonuçlarına ve haznesine dönüştürülmesi olarak görünür) *kendi başlarına üretilmiş* olamazlar — bunlar üretimin sonuçları değillerdir. Açıklanması gereken şey, canlı ve faal insanların doğa ile metabolik alışverişlerinin inorganik koşullarıyla olan *birliği,* dolayısıyla ne doğayı mülk edinmeleridir, ne de bu bir tarihsel sürecin sonucudur; ||4| ama insan varlığının bu inorganik koşullarının bu faal varlıktan *ayrılmasıdır* — ancak ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkide eksiksiz olarak tamamlanan bir ayrılma. Kölelik ya da serflik ilişkisinde böyle bir ayrılma olmamıştır, ama, burada, toplumun bir kısmı, ötekine, kendisinin yeniden-üretiminin salt *inorganik ve doğal* koşulları olarak davranmıştır. Kölenin kendi emeğinin nesnel koşullarıyla ilişkisinin hiçbir türünden sözedilemez; ama hem köle, hem serf biçiminde, kendi *emeği,* sığırın yanısıra ya da toprağın bir eklentisi gibi, üretimin *inorganik koşulu* olarak öteki doğal varlıklar arasında yeralmıştır. Bir başka deyişle: ne denli kendisi tarafından yeniden-üretilmiş ya da geliştirilmiş olursa olsun, üreticinin canlı bedeni nasıl ki başlangıçta kendisi tarafından belirlenmeyip, tersine, kendisinin *önkoşulu* olarak görünüyorsa, üretimin ilk koşulları da, doğal önkoşullar, *üreticinin varlığının doğal koşulları* olarak görünür; kendi (fiziksel) varlığı, doğal bir önkoşuldur, kendisi tarafından belirlenmez. Kendi inorganik bedeniymiş gibi davrandığı *bu doğal varlık koşulları* ikili bir niteliğe sahiptirler: (1) öznel, ve (2) nesnel doğa. O, bir ailenin, bir klanın, bir kabilenin vb. üyesi olarak kendisinin karşısında bulunur — ki bunlar daha sonra, başkalarıyla karışarak ve çatışarak tarihsel olarak farklı bir biçim alırlar; ve, bu grupların üyesi olarak, belirli bir doğayla (diyelim ki bu hâlâ yeryüzeyi, arazidir) ilişkisi, kendi inorganik varlığı, üretiminin ve yeniden-üretiminin koşulu olarak algılanır. Topluluğun doğal üyesi olarak, komünal mülkiyete katılır ve bunun belirli bir kısmının zilyedi olur; tıpkı doğuştan Romalı olan bir yurttaş olarak, *ager publicus* üzerinde (**hiç değilse**) ideal bir hakkı, ve şu kadar *juggera** toprak üzerinde, gerçek hakkı vb. olması gibi. *Mülkiyeti,* yani üretiminin doğal önkoşullarına *bunlar kendisininmiş* gibi davranması, bir topluluğun doğal üyesi olması dolayısıyladır. (Üyelerinin dil vb. dışında ortak bir şeye hatta bunlara bile sahip bulunmadıkları bir topluluk soyutlamasının çok daha sonraki tarihsel

* Eski Roma'da bir toprak birimi ölçüsü.

koşulların ürünü olduğu açıktır.) Örneğin, açıktır ki, her bir bireye göre, ait olduğu dili, ancak bir insan topluluğunun doğal üyesi olarak *kendi dili* olarak algılar. Dilin tek bir bireyin ürünü olarak düşünülmesi bir saçmalıktır. Ama aynı şey mülkiyet için de geçerlidir.

Dilin kendisi, bir topluluğun ürünüdür, tıpkı bir başka açıdan topluluğun kendiliğinden anlaşılır varoluşunun kendisi oluşu gibi. ⟨Ortaklaşa üretim ve ortak mülkiyet, örneğin Peru'da görüldüğü gibi, besbelli ki, ortak mülkiyeti ve komünal üretimi kendi anayurtlarında, Hindistan'da ve Slavlar arasında görülen eski ve basit biçimiyle tanıyan istilacı kabilelerin getirdikleri ve aktardıkları *ikincil* bir biçimdir. Aynı şekilde, örneğin Galler'deki Keltler arasında görülen biçim de, istilaya uğrayan daha aşağı düzeydeki kabilelere istilacılar tarafından getirilmiş aktarma, ikincil bir biçim olarak görünmektedir. Bu sistemlerin bir *üst merkezin* otoritesi tarafından tamamlanması ve sistematik bir biçimde geliştirilmesi, bunların kökenlerinin eskiye dayanmadığını ortaya kor. Tıpkı İngiltere'ye getirilen feodalizmin, Fransa'da doğal olarak gelişmiş olan feodalizmden biçim olarak daha tam olması gibi.⟩ ⟨Göçebe çoban kabilelerde —ve bütün bu çoban halklar başlangıçta göçebedirler— toprak, bütün öteki doğal koşullar gibi, örneğin Asya steplerinde ve yüksek Asya platolarında ilksel bir sonsuzluk olarak görünür. O, otlağı hayvanlara sunar, sürüler tarafından tüketilir, ve bu da göçebe halkların geçimini sağlar. Bunlar, bu mülkiyeti hiçbir zaman sabitleştirmeseler de, buna kendi mülkleri gözüyle bakarlar. Amerika'nın yabanıl kızılderili kabilelerinin av alanlarının durumu budur: kabile, belirli bir bölgeyi kendi av alanı olarak görür ve onu öteki kabilelere karşı zor kullanarak korur, ya da öteki kabileleri üzerinde hak iddia ettikleri bölgeden sürüp çıkarmaya çalışır. Göçebe çoban kabilelerde, topluluk, gerçekte, göçücü grup, kafile, sürü biçiminde her zaman birlik halindedir, ve daha üst ya da daha alt biçimler, bu yaşam tarzının koşullarından çıkıp gelişir. Burada *mülk edinilen* ve *yeniden-üretilen*, kabilenin konakladığı her yerde ancak geçici olarak *ortaklaşa* kullanılan *toprak* değil, yalnızca *sürüdür*; bununla birlikte, toprak, geçici olarak konaklanılan her yerde, her zaman ortaklaşa kullanılır.⟩ Topluluğun, *kendisininkiler* olarak baktığı üretimin doğal koşullarıyla —yani toprakla— olan ilişkilerinde karşılaşabileceği tek engel, (hemen bir atlayışla yerleşik halklara geçersek) bunlar üzerinde kendi inorganik bedeni olarak daha önce hak iddia eden *bir başka topluluktur.* Bunun içindir ki, mülkiyetin hem savunulması, hem edinilmesi için *savaş,* bu ilkel her topluluğun en ilk uğraşılarındandır. (Burada, toprağın ilk mülkiyetinden sözetmek yeterli olacaktır, çünkü çoban halklarda toprağın doğal ürünleri —*f.i.** koyun— üzerindeki mülkiyet, aynı zamanda bunların

* *For instance:* örneğin.

üzerinde dolaştıkları otlakların da mülkiyeti demektir. Toprak üzerindeki mülkiyet, genel olarak, onun organik ürünleri üzerindeki mülkiyeti de içerir.) ⟨İnsanın kendisi de toprağın organik tamamlayıcısı olarak ||5| ve onunla birlikte ele geçirildiğinde, üretimin koşullarından biri olarak ele geçirilmiş olur ve çok geçmeden bütün toplulukların özgün biçimlerini bozan ve değiştiren ve bizzat bunların temeli haline gelen kölelik ve serflik böyle doğar. Bunun sonucu olarak, basit yapı, böylelikle, olumsuz bir biçimde belirlenir.⟩

Öyleyse mülkiyet, *başlangıçta,* insanın kendi doğal üretim koşullarına kendi mülkü olarak, *kendi varlığının önkoşulları* olarak davranmasından; bu koşullara insanın kendisinin *doğal önkoşulları* ve kendi bedeninin uzantısı olarak davranmasından başka bir şey değildir. Aslında o, kendi üretim koşullarına karşı bir davranış içersinde olmayıp, bizzat kendisi olarak öznel ve kendi varlığının bu doğal inorganik koşulları içersinde de nesnel olmak üzere, ikili bir varlığa sahiptir. Bu *doğal üretim koşullarının* biçimleri ikili bir nitelik taşırlar: (1) bir topluluğun üyesi olarak kendi varlığı; dolayısıyla da, ilk biçimi azçok değişmiş bir kabile olan bu topluluğun varlığı; (2) topluluk sayesinde kendi toprağı gibi davrandığı *toprakla* olan ilişkisi, toprağın ortak mülkiyeti, aynı zamanda da her bir birey için *bireysel zilyed,* (*tasarruf*) ya da toprağın ve işlenmesinin ortaklaşa olarak kalması ve yalnızca ürünlerinin bölüşülmesi. (Ama konutlar, vb., bunlar İskitlerin arabalarından ibaret olsalar bile, gene de her zaman her bir bireyin zilyedinde görünürler.) Canlı birey için üretimin doğal bir koşulu, bir *doğal toplumun,* bir kabilenin vb. üyesi olmaktır. Bu, zaten, örneğin, konuştuğu dilin vb. koşuludur. Kendi üretken varlığı da ancak bu koşulda olanaklıdır. Bu haliyle kendi öznel varlığı, kendi laboratuvarı anlamında toprakla kurduğu bütün ilişkiler gibi, bununla da koşullanmıştır. (Mülkiyetin başlangıçta *taşınabilir* olduğu doğrudur, çünkü insan, özellikle evcilleştirilecek olan hayvanlar da dahil, *ilkin* toprağın hazır bütün ürünlerine elkoyar. Ne var ki, bu durum bile —avcılık, balıkçılık, hayvancılık, ağaçlardaki meyvelerle yaşama, vb.—, ister sabit bir yerleşim yeri olarak, ya da ister **göçerek yaşama,** için olsun, ister hayvanların otlağı için olsun, vb., her zaman toprağın sahiplenilmesi anlamına gelir.)

Öyleyse mülkiyet, *bir kabileye* (*topluluğa*) *ait olma* (onun içinde öznel-nesnel varlığa sahip olma) demektir, ve bu topluluğun toprakla, bireyin inorganik bedeni olarak yeryüzeyiyle ilişkisi sayesinde, bireyin toprakla, üretimin dışsal temel koşuluyla —çünkü toprak aynı zamanda hammadde, alet ve üründür de— kendi bireyselliğine ait önkoşul olarak, kendi varolma tarzı olarak kurduğu ilişki çıkar ortaya. Biz, *bu mülkiyeti, üretim koşullarıyla olan ilişkiye indirgiyoruz.* Ama bireyin üretim faaliyeti, başlangıçta, doğada hazır bulunan nesnelere tüketim

amacıyla elkoyarak kendi bedenini yeniden-üretmekle sınırlı olduğuna göre, niye tüketim koşullarına indirgemiyoruz? Ama bütün çalışmanın yalnızca *bulmaya* ve *keşfetmeye* ayrıldığı yerde bile, bu çalışma, çok geçmeden, bir çabayı, bir emeği —avcılıkta, balıkçılıkta ve sürülere bakmakta olduğu gibi— ve özne tarafından bazı yeteneklerin üretilmesini (yani geliştirilmesini) gerektirir. Dahası, insanın yapacağı tek işin, hiçbir alet olmaksızın (yani üretime yönelik emek ürünleri olmaksızın), biçim değişikliği olmaksızın (ki çobanlıkta bile olur) vb., hazır olan şeyleri uzanıp almaktan ibaret olduğu durumlar çok geçicidirler ve bunlar hiçbir yerde, en ilkel durumda bile, olağan olarak görülemezler. Ayrıca, üretimin ilk koşulları, meyveler, hayvanlar vb. gibi emek harcanmaksızın, doğrudan tüketilebilir maddeleri de içerir; bunun sonucu olarak, tüketim fonunun kendisi de, *başlangıçtaki üretim fonunun* oluşturduğu bir parçası olarak görünür.

Kabile sistemine (ki topluluk başlangıçta bunun içinde çözüşür) dayanan mülkiyetin temel koşulu —kabilenin üyesi olmak— bir başka kabile tarafından istila edilen ve boyun eğdirilen kabileyi *mülksüz* kılar ve istila edenin yeniden-üretiminin —istilacı topluluğun kendisinin gibi gördüğü— *inorganik koşullarının* bir parçası haline getirir. Kölelik ve serflik, öyleyse, ancak kabile yapısına dayanan mülkiyetin daha sonraki gelişmeleridirler. Bunlar, zorunlu olarak, bu mülkiyetin bütün biçimlerini değiştirirler. Bunu, en az asyatik biçimde yapabilirler. Bu biçimin üzerine dayandığı, imalat ve tarımın **kendi kendine yeterli** birliğinde, fetih, *toprak mülkiyetinin, tarımın* tek başına egemen oldukları yerlerdeki kadar gerekli bir koşul değildir. Öte yandan, bu biçim içersinde, her bir birey, hiçbir zaman bir mülk sahibi haline gelmeyip, yalnızca bir zilyed olduğuna göre, kendisi, ***aslında,*** topluluğun birliğini içeren şeyin mülkü, kölesidir, ve burada kölelik ne emeğin koşullarını ortadan kaldırır, ne de temel ilişkiyi değiştirir.

||6| Şu halde artık açıktır ki:

Mülkiyet, üretim koşullarıyla, (bireyin) ancak *kendinin*mişçesine bilinçli ilişkisi ölçüsünde —ve orada, bu, her bir bireye göre, topluluk tarafmdan yasa gibi açıklanmış ve güvenceye alınmış ilişkidir— üreticinin varlığı, bu nedenle, *onun sahip olduğu* nesnel koşullar içersinde bir varlık olarak göründüğü ölçüde — mülkiyet, yalnızca üretimin kendisiyle gerçekleşmiştir. Gerçek mülk edinme, düşünce bağıntısı içinde değil, bu koşullarla etkinleşen bağıntı içinde gerçekleştirilir: onun öznel eyleminin koşulları olarak gerçekten varlığını ortaya koyan eylemidir.

Ama aynı zamanda açıktır ki, *bu koşullar değişir.* Ancak kabileler üzerinde avlandığı zamandır ki, bir bölge bir av alanı haline gelir; ancak tarlaların işlenmesiyledir ki, toprak, bireyin bedeninin bir uzan-

tısı haline gelir. Roma kentinin kurulmasından ve çevresindeki toprağın yurttaşları tarafından işlenmesinden sonra, topluluğun koşulları eskisinden farklı hale gelmiştir. Bütün bu toplulukların amacı kendi varlıklarını sürdürmektir, yani kendilerini oluşturan bireylerin mülk sahipleri olarak, yani *üyelerin birbirleriyle olan ilişkilerini de biçimlendiren ve böylelikle topluluğun kendisini de biçimlendiren aynı nesnel varlık tarzı içersinde, yeniden-üretimleridir. Ama bu yeniden-üretim, aynı zamanda, zorunlu olarak, yeni üretim ve eski biçimin yok edilmesidir.* Örneğin her bireyin belli miktarda toprağı elinde bulundurmasının gerektiği durumda, salt nüfustaki artış bile bir engel oluşturur. Eğer bu engel aşılacaksa, kolonizasyon gelişecek ve bu da istila savaşlarını zorunlu kılacaktır. Bununla birlikte köleler vb., ayrıca *ager publicus*'un genişletilmesi, ve böylelikle de topluluğu temsil eden patrisyenlerin artması vb.. Böylece, eski topluluğun varlığının sürdürülmesi, topluluğun üzerine dayandığı koşulların yok edilmesini getirir ve kendi karşıtına döner. Örneğin üretkenliğin, toprak artması olmaksızın üretken güçlerin geliştirilmesi yoluyla (ki bu, en yavaş geleneksel uğraş olan tarımda olur) arttığı düşünülecek olursa, o zaman bu, yeni yöntemleri, emek bileşimlerini, günün büyük bir kısmının tarıma ayrılmasını, vb. getirecektir, ve böylelikle topluluğun eski iktisadi koşulları bir kez daha ortadan kalkacaktır. Yeniden-üretim eyleminin kendisi, yalnızca nesnel koşulları değiştirmekle kalmaz —örneğin köyü kent haline getirmek, boş toprakları tarıma açmak, vb.— üreticilerin kendilerinde yeni nitelikleri ortaya çıkararak, üretim içinde kendilerini dönüştürerek ve geliştirerek, yeni güçler ve yeni anlayışlar, yeni ilişki biçimleri, yeni gereksinimler ve yeni bir dil oluşturarak, onları da birlikte değiştirirler. Üretim tarzının kendisi ne denli eski ve geleneksel ise —ve bu tarz, tarımda uzun süre, ve tarımın ve imalatın birbirlerini doğuya özgü bir biçimde tamamladıkları durumda daha da uzun bir süre devam eder— yani mülk edinmenin *gerçek süreci* ne denli aynı kalırsa, mülkiyetin eski biçimleri, ve dolayısıyla bir bütün olarak topluluk da o denli değişmeden kalırlar. Topluluk üyelerinin kentsel bir topluluk ve kentsel bölgenin sahipleri olarak kolektif varlıklarından, özel mülk sahipleri olarak ayrı bir varlık edinmiş oldukları yerde, her bir bireyin mülkiyetini, yani onu hem eşit statüye sahip bir yurttaş, bir topluluk üyesi yapan ve hem de bir *mülk sahibi* yapan ikili ilişkiyi *yitirmesine* yolaçan koşullar da ortaya çıkmış olurlar. Doğulu biçimde bu *yitirme,* tümüyle dışsal etkiler dışında, hemen hiç olanaklı değildir, çünkü bireysel topluluk üyesi toplulukla, arasındaki (nesnel, iktisadi) bağı yitirmesine yolaçabilecek ölçüde bağımsız bir ilişkiyi hiçbir zaman kurmaz. O, kökleşmiştir. İmalat ve tarımın, kentin (köyün) ve kırın birliğinde de durum budur. Klasik antikitede zanaata, bir yozlaşma (azat edilmiş kimselere,

korunuklara ve yabancılara yaraşır bir iş) vb. olarak bakılırdı. Üretken emek, yalnızca çiftçiliğe ve savaş ya da ibadete, ve konut, yol ya da tapınak yapımı gibi komünal hizmetlere yönelik özgür kimselerin ev-içi uğraşı olarak, tamamıyla tarıma bağımlı olmaktan çıkmıştır. Yabancılarla, kölelerle olan ilişkilerinden, fazla ürünü değişme arzusundan, vb. zorunlu olarak ortaya çıkan bu gelişme, topluluğun üzerine dayandığı üretim biçimini, ve onunla birlikte *nesnel bireyi —i.e.** bir Yunanlı, bir Romalı, vb. olarak belirlenmiş bireyi— çözer. Değişim ve borçlanma vb. de aynı sonuçları yaratır.

Topluluğun (kabile) ve buna bağlı olarak doğa üzerinde mülkiyetin belirli bir biçiminin özgün birliği, —bir anlamda mülkiyetin belirli bir biçimi olarak görünen bu birlik—, kendi yaşayan gerçekliğine bizzat belirli bir *üretim tarzı* içersinde sahiptir, ve bu tarz, aynı biçimde, bireylerin birbirleriyle olan ilişkisi ve bunların inorganik doğaya karşı belirli günlük davranışları, ||7| belirli emek biçimleri (ki her zaman aile emeği ve sık sık da komünal emektir) olarak görünür. Topluluğun kendisi ilk büyük üretken güç olarak görünür; üretim koşullarının özel türleri (örneğin hayvancılık, toprağın işlenmesi), belirli bir üretim tarzının ve, hem nesnel hem de bireylere özgü özellikler olarak görünen öznel olmak üzere, belirli üretken güçlerin gelişmesine yolaçar.

Bu, çalışan öznelerin üretken güçlerinin evriminin belirli bir düzeyinin —bu öznelerin birbirleri arasında ve doğayla olan belirli ilişkilerin tekabül ettiği düzeyin—, topluluğun ve onun üzerine dayanan mülkiyetin çözülmesinin, son tahlilde, gerçekleştirildiği düzeydir. Belirli bir noktaya kadar yeniden-üretim vardır. Bundan sonra ise bu, çözülmeye dönüşür.

Öyleyse *mülkiyet* —asyatik, slavik, antik ve cermenik biçim altındaki mülkiyet— başlangıçta çalışan (üreten) (ya da kendi kendini yeniden-üreten) öznenin, kendi üretiminin ya da yeniden-üretiminin koşullarına, kendilerinin koşulları gibi davranmaları demektir. Dolayısıyla mülkiyet, üretim koşullarına göre farklı biçimler alacaktır. Bizzat üretimin amacı, üreticiyi varlığının bu nesnel koşulları içersinde ve bu koşullarla birlikte yeniden-üretmektir. Bir mülk sahibi olarak bu davranış —ki bu emeğin, *i.e.* üretimin sonucu değil, önkoşuludur—, bireyin (belli bir noktaya kadar kendisinin de onun mülkü olduğu) bir kabilenin ya da bir topluluğun üyesi olarak bireyin belirli bir varlığa sahip bulunmasını öngörür. Emekçinin kendisinin, bir üçüncü kişi ya da topluluk bakımından üretimin doğal koşulları arasında göründüğü yerde (yalnızca Avrupalı **bakış açısından** geçerli olan bu durum, örneğin, Doğudaki genel kölelik durumu için geçerli değildir) —ve bu

* *id est*: yani.

yüzden de mülkiyetin, artık bağımsız olarak çalışan bireylerin emeğin doğal koşullarıyla ilişkisi olmadığı yerde— kölelik, serflik, vb., topluluğa ve topluluk içersindeki çalışmaya dayanan mülkiyetin zorunlu ve mantıksal sonuçları olmalarına karşın, hiçbir zaman birincil değil, her zaman ikincildirler. İlkin hayvanları yakalayan, ardından da kendisi için hayvan yakalasın diye insanları yakalayan güçlü, fizik olarak üstün bir kimse; kısacası herhangi bir başka canlı doğal varlık gibi insanı da yeniden-üretiminin doğada hazır bulunan bir koşulu gibi kullanan (ki böylelikle kendi emeği egemenlik sağlamak için kullanılmış olur, vb.) bir kimse tasarlamak doğal ki çok kolaydır. Ama böyle bir görüş, belli bir kabile ya da topluluk açısından doğru olsa bile, *yalıtık bireylerin* evriminden yola çıktığı için saçmadır. İnsan, ancak tarihsel süreçte bireyselleşmeye başlar. İnsan başlangıçta —siyasal anlamda hiçbir biçimde bir ζωον πολιτιξον* olmasa da— *bir generik varlık, bir kabile varlığı, bir sürü hayvanı* olarak ortaya çıkar. Değişimin kendisi, bu bireyleşmenin başlıca aracıdır. Değişim, sürü sistemini gereksiz kılar ve onu çözüştürür. Durum bir kez insanın ayrılaşmış birey olarak, yalnızca kendisiyle ilişki kurması haline geldi mi, kendisini ayrılaşmış birey olarak koymasının araçları, aynı zamanda, kendisini genelleştirmiş ve sıradanlaştırmış[111] olur. Böyle bir toplulukta, her bir bireyin bir mülk sahibi, diyelim bir toprak sahibi olarak nesnel varlığı öngörülür — bu mülk sahipliği kendisini topluluğa zincirleyen, ya da daha doğrusu bu zincirdeki bir halkayı oluşturan belli koşullar altında gerçekleşiyor olsa bile, bu böyledir. Örneğin burjuva toplumda, emekçi, nesnel-olmayan, salt öznel bir biçimde vardır; ama *onun karşısında duran* şey, şimdi yutmaya çalıştığı ve kendisini yutan *hakiki ortak varlık* [*Gemeinwesen*] haline gelmiştir.

Topluluğun, özneler ile onların üretim koşulları arasında oluşturulan belirli bir nesnel birliği öngördüğü, ya da belirli bir öznel varlığın bizzat topluluğu üretim koşulu olarak öngördüğü bütün biçimler (bu biçimler, kuşkusuz, azçok doğal olarak gelişmişlerdir, ama aynı zamanda tarihsel sürecin de sonuçlarıdırlar), zorunlu olarak, üretken güçlerin, ancak, ilke olarak da sınırlı bir gelişmesine tekabül ederler. Üretiken güçlerin gelişmesi bu biçimleri çözüştürür ve bunların çözüşmesinin kendisi de, insanın üretken güçlerinde bir gelişmedir. Çalışma —başlangıçta doğal— belli bir temelden başlar, daha sonra tarihsel bir veri haline gelir.** Ama sonradan bu temelin ya da önkoşulun kendisi

* Politik hayvan.

[111] Friedrich Schiller, *Maria Stuart. Ein Trauerspiel,* 3. Anzug, 4. Auftritt, Elisabeth'in daha önce geçen sözleri.

** *"Es wird erst gearbeitet von gewisser Grundlage aus —erst naturwüchsig— dan historische Voranssetzung."* Tümce tamam değildir ve çeşitli olası yorumlara açıktır.

de, ilerleyen insan kalabalığının gelişmesine çok dar gelerek ortadan kalkar ya da yokolma eğilimi gösterir.

Klasik antikitedeki toprak mülkiyeti, modern küçük toprak mülkiyetinde tekrar ortaya çıktığı ölçüde, bu, ekonomi politiğin konusudur ve bunu toprak mülkiyeti bölümünde ele alacağız.

||8| (Bütün bunlara daha köklü ve daha ayrıntılı bir biçimde tekrar dönülecek.)[112]

Bizi burada ilgilendiren ilk şey şudur: emeğin sermaye ile, ya da emeğin nesnel koşulu olarak sermaye ile ilişkisi, emekçinin mülk sahibi olduğu ya da mülk sahibinin çalıştığı değişik biçimleri çözüştüren tarihsel bir süreci öngörür. Bunun anlamı her şeyden önce şudur: 1) İnsanın kendi inorganik varlığı olarak, güçlerinin laboratuvarı ve kendi irade alanı olarak davrandığı, üretimin doğal koşulu olarak algıladığı yeryüzeyiyle —toprakla— ilişkide bir *çözüşme*. Bu mülkiyetin ortaya çıktığı bütün biçimler, bir *topluluğu* öngörür, ki bu topluluğun üyeleri, aralarındaki biçimsel ayrımlara karşın, bu topluluğun üyeleri olarak *toprak sahibidirler*. Şu halde, bu mülkiyetin özgün biçimi *doğrudan ortak mülkiyetin* kendisidir (Doğu biçimi, slavlarda değişikliğe uğramıştır; antik ve cermenik mülkiyette, karşıt olsa bile, hâlâ gizli temel olmasına karşın, karşıtlık noktasına dek geliştirilmiştir). 2) İnsanın *aletin sahibi* olarak göründüğü *ilişkilerin çözüşmesi*. Toprak mülkiyetinin yukardaki biçimi nasıl *gerçek bir topluluğu* öngörüyorsa, emekçinin alet üzerindeki bu mülkiyeti de *zanaatsal çalışma* olarak imalatın belirli bir gelişme biçimini öngörür; loncalar ve korporasyonlar sistemi buna bağlıdır. (Eski Doğunun imalatçıları, yukardaki (1.) başlığın altına sokulabilir.) Burada emeğin kendisi, hâlâ yarı-sanatsal, yarı-kendi başına bir amaçtır, vb.. Ustalık. Kapitalistin kendisi hâlâ bir usta-zanaatçıdır. Alet üzerinde mülkiyeti sağlayan, özel ustalıktır, vb., vb.. Çalışma tarzı, çalışmanın örgütlenmesi ve iş aletleri ile birlikte, bir anlamda, kalıtsal olur. Ortaçağ kent sistemi. Emeği, insan henüz kişisel malı olarak algılar; yeteneklerin tekyanlı, kendine yeterli, belirli gelişmesi, vb.. 3) İki biçimde de, insan, üretici olarak yaşamak için gerekli tüketim araçlarını, üretimden önce —yani üretim sırasında, üretim tamamlanmadan *önce*— elinde bulundurur. Toprak sahibi olarak, gerekli tüketim fonlarını doğrudan sağlar görünür. Zanaat-ustası olarak, bu fonu miras almış, kazanmış ya da biriktirmiştir, ve zanaat-kalfası olarak ilkin bir *çıraktır,* henüz tam anlamıyla bağımsız bir emekçi olarak görünmeyip ataerkil bir biçimde ustasının sofrasından yemektedir. (Gerçek) bir kalfa olduğu zaman, ustasının elinde bulunan tüketim fonuna ortak olarak belirli bir para koyar. Bu kalfanın *mülkü*

[112] *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın Elyazmalarında olduğu gibi, 1861-1863

olmasa bile, loncanın yasaları ve töreleri, vb. onu hiç değilse bir ortak yapmaktadır. (Bu nokta geliştirilecek.) 4) Öte yandan, *emekçilerin kendilerinin, canlı emek-gücünün,* içersinde hâlâ doğrudan üretimin nesnel koşulları olarak bulundukları ve bu sıfatla mülk edinildikleri —ve dolayısıyla köle ya da serf oldukları— ilişkilerin de aynı biçimde *çözüşmesi.* Sermaye için üretim koşulu emekçi değil, yalnızca emektir. Eğer bu, makineyle, ya da hatta su ya da havayla yapılabiliyorsa, ***ne âlâ.*** Ve sermayenin mülk edindiği şey emekçi değil, onun emeğidir — doğrudan değil, değişim yoluyla.

Öyleyse bunlar, bir yandan, emekçinin, üretimin nesnel koşulları karşısında, kendisinin *olmayan-mülkiyet* olarak, *başkasının mülkiyeti* olarak, kendi-için *değer* olarak, sermaye olarak, nesnesiz, saf öznel emek-gücü olarak, bir özgür emekçi olarak, ortaya çıkması için gerekli tarihsel önkoşullardır. Öte yandan, *sermaye* ile karşı karşıya gelmesi için hangi koşulların zorunlu olduğu sorusu çıkıyor ortaya.

‹Canlı emeğin hem hammaddelerle ve hem de aletlerle ve çalışma sırasında gerekli olan geçim araçlarıyla olumsuz açıdan, mülkiyet-olmayan olarak ilişkilendiği sermaye formülü, *her şeyden önce, toprak-mülkiyeti-olmayanı içerir;* ya da bir başka deyişle, çalışan bireyin yeryüzeyini, toprağı, kendi malı olarak gördüğü ve onun sahibi gibi çalıştığı ve ürettiği durumu yadsımaktır. Emekçi olarak, en iyi durumda, toprakla yalnızca ilişki kurmakla kalmaz, toprağın sahibi olarak kendi kendisiyle de çalışan özne olarak ilişki kurar. Toprağın mülkiyeti potansiyel olarak, hem hammaddeler üzerindeki ve hem ilkel alet, toprak ve onun kendiliğinden olan ürünleri üzerindeki mülkiyeti içerir. En özgün biçiminde, bu bireyin toprağı kendisine ait görmesi ve toprakta hammadde, alet ve emek tarafından değil de, toprağın kendisi tarafından yaratılmış geçim araçları bulması demektir. Bu ilişki bir kez yeniden-üretildi mi, ikincil aletler ve bizzat emek tarafından yaratılan toprağın ürünleri, ilkel biçimleri altında toprak mülkiyeti içine eklenmiş olarak ortaya çıkarlar. Emekçinin, emeğin koşullarıyla, sermayeyle ilişkisi içinde yeralan daha tam mülkiyet ilişkisi olarak ***ilkin*** yadsman işte bu tarihsel durumdur. Bu, yeni ilişki içersinde yadsman ya da tarih tarafından çözüştürüldüğü varsayılan 1 nolu tarihsel durumdur. *Alet üzerindeki mülkiyet,* yani emekçinin içersinde bulunduğu ve alete kendisine ait gözüyle baktığı, aletin sahibi olarak çalıştığı ilişki (ki bireysel emeğinin aleti de kapsadığını varsayar, yani emeğin üretken gücünde özel ve sınırlı bir gelişme evresini varsayar) bir ikinci ||9| tarihsel adımı gerektirir. Emekçinin yalnızca alete sahip olmakla kalmayıp, *mülk sahibi olarak emekçinin* ya da *çalışan mülk sahibinin* bu biçiminin toprak mülkiyetinden zaten farklı ve ayrı olduğu ve, birinci durumda olduğu gibi, toprak mülkiyetinin bir belirtisi olmadığı ve

onun içinde sınıflandırılmadığı durumu ele alıyoruz: bir başka deyişle, emeğin zanaatsal ve kentsel gelişmesini alıyoruz. Böylece burada hammaddenin ve geçim araçlarının da zanaatçının mülkü olarak sağlandığını, onun zanaatı *yoluyla*, aletler üzerindeki mülkiyeti *yoluyla* sağlandığını görüyoruz. Bu ikinci tarihsel aşama artık birincisinden farklı ve ayrı olarak varolur, ki bu birincisi de, *mülkiyetin bu ikinci tipinin* ya da *çalışan mülk sahibinin kendi bağımsız süreciyle* varlığını sağlamış olmasından ötürü oldukça değişmiş görünecektir. Aletin kendisi de emek ürünü olduğuna göre, yani mülkiyeti oluşturan öğe daha önce emekle sağlandığına göre, topluluk burada, birinci durumda olabildiği gibi, artık doğal biçimiyle ortaya çıkamaz —mülkiyetin bu tipinin dayandığı topluluk— üretilmiş, ikincil bir şey, varedilmiş bir şey, emekçinin kendisi tarafından üretilmiş bir topluluk olarak görünür. Açıktır ki, alet üzerindeki mülkiyetin emeğin üretim koşullarını bir mülkiyet olarak algılayan bir davranış olduğu yerde, fiilî emek ile alet, salt bireysel emeğin bir *aracı olarak* görünür, ve bir emek aracı olarak kullanmak üzere aleti gerçekten mülk edinme sanatı, emekçinin, onu kendi aletinin sahibi yapan özel bir hüneri olarak görünür. Kısacası, (zanaatçı emeğinin onun öznesi ve mülkiyetin bir parçası olduğu*) lonca ve korporatif sistemler, üretim aleti —mülkiyet olarak emek aleti— ile olan ilişki olarak tahlil edilebilir. Bu, kişinin yeryüzeyine, toprağa (bu durumdaki hammaddeye) kendisine aitmiş gibi davranmasından farklıdır. Bu 2 nolu tarihsel durumda mülkiyet, böylelikle, çalışan öznenin üretim koşullarının bu tek öğesiyle kurduğu ve kendisini çalışan mülk sahibi haline getiren ilişkiden oluşur; ve bu durum, ancak, 1 nolu durumun karşıtı olarak, ya da dilerseniz, değişikliğe uğramış 1 nolu durumun tamamlayıcısı olarak varolabilir. Bir üçüncü *olanaklı biçim* de, ne toprağın ve ne de aletin (yani ne de bizzat emeğin) sahibi olarak değil de, yalnızca geçim araçlarının sahibi olarak davranmaktır ki, bu durumda bunlar, çalışan öznenin doğal koşulu olarak bulunurlar. Bu, ***temelde***, köleliğin ve serfliğin formülüdür ki, bu formül de, işçinin sermaye biçimindeki üretim koşullarıyla olan ilişkisi içersinde yadsınır, ya da tarihsel olarak çözüştüğü varsayılır. Mülkiyetin ilkel biçimleri, zorunlu olarak, üretimi koşullandıran farklı nesnel öğelerle olan mülkiyet ilişkisine dönüşür; bunlar farklı topluluk biçimlerinin iktisadi temelidirler ve kendi paylarına özgül topluluk biçimleri öngörürler. Emeğin kendisi bir kez *üretimin nesnel koşulları* arasında yeraldı mı (kölelikte ve serflikte olduğu gibi), bu biçimler önemli ölçüde değişikliğe uğrarlar, ki bunun bir sonucu olarak 1 nonun kapsamına giren bütün mülkiyet biçimlerinin basit olurlayıcı niteliği kaybolur ve deği-

* Almanca özgün metinde: "*der handwerksmässigen Arbeit als ihr Subjekt, als Eigentümer konstituierend*".

şikliğe uğrar. Bütün bunlar köleliği ve, dolayısıyla, kendi kendilerini ortadan kaldırmaları olasılığını içlerinde taşırlar. Emeğin belirli tipinin —yani zanaat ustalığının ve dolayısıyla iş aletleri üzerindeki mülkiyetin— üretim koşulları içersinde mülkiyete eşit olduğu 2 noya gelince, bu, besbelli ki, köleliği ve serfliği dışlar; ama, bir kast sistemi biçiminde, buna benzer bir olumsuz gelişmeye de yolaçabilir.⟩ ⟨Tüketim araçları üzerindeki mülkiyetin üçüncü biçimi, köleliğe ve serfliğe varmadıkça, *çalışan* bireyin üretim ve dolayısıyla varlık koşullarıyla olan ilişkisini kapsayamaz. Bu, ancak, toprak mülkiyetine dayalı ilkel bir topluluğun üyesi olup toprak üzerindeki mülkiyetini yitirmiş, ama *panes et circenses** döneminde Romalı pleblerin durumunda olduğu gibi henüz 2 nolu mülkiyet tipine geçmemiş kimsenin ilişkisi olabilir.⟩ ⟨*Retainer*'in** toprakbeyi ile ilişkisi ya da kişisel hizmet ilişkisi, esas olarak farklıdır. Çünkü, bu sonuncusu, ***temelde,*** artık çalışmamakla birlikte, ancak, emekçilerin kendilerinin serfler vb. olarak üretim koşulları arasında yeraldığı, bizzat toprak sahibinin varlık tarzını oluşturan mülkiyeti içinde yeralır. Mülk edinmenin esas ilişkisi, burada, hayvanlarla, toprakla vb. karşılaştırıldığında, *egemenlik ilişkisidir.* Hayvanların da hizmet vermesine karşın, onları mülk edinme ***temelde,*** hiçbir egemenlik ilişkisi yaratamaz. Egemenlik ilişkisi, bir başkasının *iradesinin* mülk edinilmesini öngörür. Hayvanlar gibi iradeden yoksun varlıklar da, gerçekten, hizmette bulunabilirler, ama bu onların sahibini efendi yapmaz. Ama bizim burada gördüğümüz şey, egemenlik ve kulluk ilişkilerinin bu üretim aletlerini mülk edinme formülüne nasıl girdiğidir; ve bunlar bütün ilkel mülkiyet ve üretim ilişkilerinin gelişmesinin ve çürümesinin zorunlu mayasını oluştururlar. Aynı zamanda da bunların sınırlılığını dile getirirler. Bunlar, öyle de olsa, —dolaylı bir biçimde— sermaye içersinde yeniden-üretilirler, ve dolayısıyla sermayenin çözüşmesinin de mayasını oluştururlar ve onun sınırlılığının simgesidirler.⟩

||10| ⟨"Kişinin darda kaldığında kendisini ve bakmakla yükümlü olduklarını satabilmesi, ne yazık ki, genel bir haktı; bu hem kuzeyde, hem Yunanlılarda ve hem de Asya'da geçerliydi. Alacaklının borcunu ödemeyen borçluyu köleleştirmesi ve bu borcu ya onu çalıştırarak ya da şahsını satarak tahsil etmesi, hemen hemen aynı ölçüde yaygındı." (*Niebuhr,* I, s. 600.)⟩[113] ⟨Bir başka pasajda, *Niebuhr,* Augustus dönemindeki Yunan yazarlarının patrisyenler ile plebler arasındaki ilişkileri kavramakta güçlük çektiklerini ve yanlış anladıklarını ve bu ilişkiyi koruyucular ile korunuklar arasındaki ilişkiyle karıştırdıklarını söylü-

* "Ekmek ve sirk"; yani devlet yardımlarıyla yaşayan mülksüzler yığını.

** Kahya, uşak vb. gibi malikane hizmetkarları.

[113] Niebuhr, *Römische Geschichte. Erster Theil*, s. 600.

yor; çünkü[114] "bunlar, *zenginler ile yoksulların biricik gerçek yurttaş sınıflarını* oluşturdukları, dara düşmüş bir kimsenin, ne kadar soylu bir kökenden gelirse gelsin, bir koruyucuya gerek duyduğu ve azat edilmiş bir köle bile olsa bir milyonerin koruyucu olarak ardından koşulduğu bir zamanda yazıyorlardı. Bunlar, kutsal bağımlılık ilişkilerinin izini olsun göremiyorlardı." (I, 620.)›[115] ‹"Zanaatçılar, her iki sınıfın safları arasmda da —*metekler* ve azat edilmiş* kölelerle bunların soyundan gelenler arasında— bulunuyordu, ve tarımı terk eden plebler, bunların yararlandıkları sınırlı yurttaş statüsüne geçiyorlardı. Bunlar *yasal olarak tanınmış loncaların* saygınlığından da yoksun değillerdi, ve bunların loncaları o denli saygı görüyorlardı ki, kurucularının Numa olduğu kabul ediliyordu. Bu loncalar dokuz taneydi; flütçüler, kuyumcular, marangozlar, boyacılar, saraçlar, sepiciler, bakırcılar, çömlekçiler, ve dokuzuncu lonca da bunların dışmda kalanları kapsıyordu. ... Bunlar arasında bağımsız yurttaş olanlar; hiçbir koruyucuya bağlı olmayan *isopolitler*** (böyle bir statünün varolduğunu düşünelim); ya da bağımlı olanların soyundan gelen ama koruyucularının soyunun ortadan kalkmasıyla bu bağımlılıkları kalmamış olanlar: bütün bunlar, kuşkusuz ki, eski yurttaşlar ile topluluk [*Der Gemeinde*] arasındaki kavgalardan, Floransa loncaları Guelf ve Ghibelline aileleri arasındaki kan davalarından ne kadar uzak durmuşlarsa o kadar uzak durmuşlardır. Köle nüfus, belki de hâlâ tümüyle patrisyenlerin emri altındaydı" (I, 623).›[116]

Bir yanda, bir ulusun bireyler yığınını, bir yanda gerçek özgür emekçiler durumuna olmasa bile, gene de tek mülkleri kendi emekgüçleri ve bunu mevcut değerler karşılığı değişme olanağı olan δυναμει*** olarak özgür emekçiler durumuna getiren tarihsel süreçler öngörülür. Bu bireyler, üretimin bütün nesnel koşullarıyla *başkasının mülkiyeti* olarak, kendilerinin *olmayan-mülkiyeti* olarak, ama aynı zamanda da değerler olarak değişilebilen ve, bu yüzden de, ***belirli ölçüde*** canlı emek tarafından mülk edinilen bir şey olarak karşı karşıya gelirler. Çözüşmenin bu tarihsel süreçleri şunlardır: emekçiyi toprağa ve toprağın sahibi beye bağlayan, ama aslında geçim araçlarının mülkiyetine sahip bulunmasını öngören (ki bu, gerçekte, onun topraktan kopmasıyla aynı şeydir) bağımlılık ilişkilerinin çözüşmesi; emekçiyi *yeoman*, çalışan özgür küçük toprak sahibi ya da kiracı (*colonus*), özgür

[114] Niebuhr, agy, s. 606-620.

[115] Niebuhr, agy, s. 620.

* Atina'da oturan, ama yurttaş sayılmayan yabancılar.

** Bir Yunan kent-devletin yurttaşı olup da bir başka yerde yurttaşlık hakkı verilmiş olanlar.

[116] Niebuhr, agy, s. 623.

*** Potansiyel.

köylü yapan toprak mülkiyet ilişkilerinin çözüşmesi;* emekçinin üretim aletleri üzerinde mülk sahibi olmasını ve emeğin de zanaat hünerinin özel bir biçimi, salt bir mülkiyet kaynağı değil, bizzat mülkiyet olmasını öngören lonca ilişkilerinin çözüşmesi; ayrıca, *mülk sahibi olmayanların* kendi beylerinin maiyetinde **artı-ürünün** ortak tüketicileri olarak göründükleri ve bunun karşılığında da beyin hizmetkar üniformasını giydikleri, onun kan davalarına katıldıkları, gerçek ya da hayalî kişisel hizmetlerde bulundukları, vb. çeşitli türden korunuk ilişkilerinin çözüşmesi. Daha yakından bakıldığında, bütün bu çözüşme süreçlerinde kullanım-değerinin, doğrudan kullanım için üretimin ağır bastığı üretim ilişkilerini etkilediği görülür. Değişim-değeri ve bunun üretilmesi, başka biçimin ağır basmasını öngörür, dolayısıyla yukardaki bütün bu durumlarda ayni ödemeler ve emek hizmeti, parasal ödemelerden ve para ile değerlendirilen hizmetlerden ağır basar. Ama buna yalnızca geçerken değindik. Gene daha yakından bakıldığında, bütün bu ilişkilerin çözüşmesinin, maddi (ve dolayısıyla da zihinsel) üretken güçlerin ancak belirli bir gelişme düzeyiyle olanaklı olduğu görülecektir.

Burada her şeyden önce bizi ilgilendiren şudur: bir halkın vb. bireylerini bir yığın δυναμει** özgür ücretli işçiler —salt mülkleri olmadığı için çalışmak ve emeklerini satmak zorunda kalan bireyler— haline getiren bu çözüşme süreci, eski gelir kaynaklarının, ya da kısmen, bu bireylerin eski mülkiyet koşullarının *ortadan kalkmasını* öngörmez, tersine, yalnızca bunların kullanımının ve varlık biçimlerinin değiştiğini, bunların *serbest fon* olarak başka kimselerin eline geçtiğini, ya da belki kısmen *aynı* ellerde kaldığını varsayar. Ama şu kadarı açıktır: belirli bir bireyler yığınını ***—şu ya da bu biçimde—*** *emeğin nesnel koşullarıyla* olan daha önceki olurlayıcı ilişkilerinden koparmış olan, bu ilişkileri yadsımış ve böylelikle bu bireyleri *özgür emekçilere* dönüştürmüş olan süreç, *emeğin bu nesnel koşullarını* —toprak, hammadde, geçim araçları, iş aletleri, para ya da bunların tümünü— şimdi artık bunlardan ayrılmış olan kişilere olan *daha önceki bağlarından potansiyel olarak* kurtarmış olan aynı süreçtir. Bunlar hâlâ *vardır,* ama bir başka biçimde; bütün eski siyasal vb. **ilişkilerin** ortadan kalkmış olduğu ve artık bu kopmuş, mülksüz bireylerin karşısına salt değerler, kendi kendilerini ve birbirlerini idame ettiren *değerler**** biçiminde çıkan *serbest fon* olarak. Yığınları, yani özgür emekçileri *emeğin nesnel koşullarıyla*

* Daha da eski komünal mülkiyet biçimlerinin ve gerçek topluluğun çözüştüğünü varsayıyoruz. [*Marx'ın notu.*]

** Potansiyel.

*** Burada "kendi kendilerini ve birbirlerini idame ettiren değerler" olarak çevrilmiş bulunan bu sözlerin özgün Almancası şöyledir: "an sich fest haltenden Werten."

karşı karşıya getiren aynı süreç, aynı zamanda da, *sermaye* ||11| biçiminde bu aynı koşulları özgür emekçilerle karşı karşıya getirmiştir. Bu tarihsel süreç, o güne kadar birbirlerine bağlı olan öğelerin ayrılması süreci olmuştur; dolayısıyla bunun sonucu, bu öğelerden biri kaybolmamıştır, ama bunlardan her biri ötekine karşı olumsuz bir ilişki içinde görünür: bir yanda (potansiyel olarak) özgür emekçi, öte yanda (potansiyel) sermaye. Nesnel koşullar ile özgür emekçilere dönüşmüş bulunan sınıflar arasında ayrılma, aynı zamanda, bağımsızlığın bu aynı koşullar tarafmdan sağlanması biçiminde karşıt uçta da ortaya çıkması zorunlu duruma gelir.

Sermaye ile ücretli emek ilişkisini, belirleyici ve üretimin tümünü kucaklayan bir şey olarak değil de,* tarihsel doğuşu olarak ele alalım. Paranın başlangıçta sermaye haline gelişini, bir yanda ancak δυναμει** olarak varolan sermaye ile ve öte yanda δυναμει olarak varolan özgür emekçiler arasındaki değişim sürecini ele alıyoruz. Bu durumda, doğal olarak kendimizi ekonomistlerin büyük gürültü kopardıkları o basit gözlemi yapmaktan alıkoyamayız: sermaye olarak ortaya çıkan tarafın, emekçinin üretim sırasında, üretim tamamlanıncaya dek yaşamasını sağlayabilmesi için hammaddelere, iş aletlerine ve yaşam araçlarına sahip bulunması gerekir. Dahası, kapitalistin emekçiyi işe koşabilmesi ve onu canlı emek-gücü olarak çalışır durumda tutabilmesi için bir birikim —emekten önce gelen ve emeğin ürünü olmayan bir birikim— yapmış olması gerektiği görülecektir:*** Sermayenin emekten bağımsız, onun tarafından konmuş olmayan bu eylemi, ayrıca ve daha sonra, kökeninin bu tarihinden çıkartılarak bu güne aktarılır ve kendi gerçekliğinin ve etkinliğinin, kendi oluşumunun bir momenti olarak değiştirilir. Son olarak, sermayenin başkasının emeğinin ürünü üzerindeki sonsuz hakkı, bu durumdan türetilir, ya da daha çok, sermayenin edi-

* Çünkü bu durumda ücretli emeğin önkoşulu olan sermaye, emeğin ürünüdür ve bizzat emek tarafından bir koşul haline getirilmiş, kendi önkoşulu olarak emek tarafından yaratılmıştır. [*Marx'ın notu.*]

** Potansiyel.

*** Sermaye ile ücretli emek bir kez kendi önkoşulları olarak, yani üretimin öngördüğü bir temel olarak ortaya çıktılar mı, şu durumun varolduğu görülür: başlangıçta, kapitalistin yalnızca emekçinin kendi kendisini yeniden-üretmesine, gerekli geçim araçlarını üretmesine, gerekli-emeği gerçekleştirmesine yeterli bir hammadde ve geçim araçları fonuna değil, emekçinin onunla kendi artı-emeğini, yani kapitalistin kârını da gerçekleştirdiği bir hammadde ve iş aletleri fonuna da sahip bulunması gerektiği görülür. Daha ayrıntılı bir tahlil, emekçinin kapitalist için durmadan çifte bir fon, ya da sermaye biçiminde bir fon yarattığını gösterir. Bu fonun bir bölümü durmadan emekçinin kendi varlık koşullarını yerine getirir, öteki bölümü ise sermayenin varlık koşullarını. Görmüş olduğumuz gibi, artı-sermaye —ve emek ile olan tarih-öncesi ilişkisi içerisindeki artı-sermaye— bütün gerçek mevcut sermayeyi ve bu sermayenin değişim olmaksızın, karşılığında bir eşdeğer verilmeksizin bir nesneye dönüştürülmüş ve sermaye tarafından mülk edinilmiş yabancı emek olan her öğesini içerir. [*Marx'ın notu.* |

nim biçimi, basit ve "adil" eşitlerin değişimi yasasından türetilir.

Para biçiminde varolan servet, ancak emeğin nesnel koşulları emekten tam olarak ayrıldığı zaman, emeğin nesnel koşullarına çevrilebilir. Paranın kısmen salt eşdeğerlerin değişimi ile biriktirilebileceğini gördük; ne var ki —bir kez paranın kişinin kendi emeğinin değişimiyle kazanıldığını varsaydığımızda— bu o denli önemsiz bir kaynaktır ki, tarihsel bakımdan sözünü etmeye değmez. Bu, daha çok, terimin gerçek anlamında sermayeye, yani sanayi sermayesine dönüştürülen, tefecilikle —özellikle toprak mülkiyeti üzerindeki tefecilikle— ve ticari kârlarla para olarak biriktirilen taşınabilir servettir. İlerde her iki biçimden de —bunlar, sermaye biçimlerinin kendileri olarak değil, servetin eski biçimleri, sermayenin önkoşulları olarak ortaya çıktığı ölçüde— sözetme fırsatını bulacağız.

Görmüş olduğumuz gibi, sermaye kavramı ve onun oluşu, hareket noktası olarak paraya ve, dolayısıyla, para biçiminde varolan servete sahip olmak anlamına gelir. Ama sermaye kavramı içinde olduğu gibi, tümüyle dolaşımdan doğmuş gibi, dolaşımın *ürünü* gibi görünür. Öyleyse sermaye, (tarım ürünlerinin ticaretiyle de uğraşması ölçüsünde *kiracı çiftçiden* doğabilse bile) toprak mülkiyetinden, ya da (bu da bir olasılık olsa bile) loncadan değil, ticaretten ve tefecilikten sağlanan servetten oluşur. Ama tüccar ve tefeci, özgür emeğin satın alınmasını sağlayan koşullarla ancak özgür emeğin, tarihsel bir sürecin sonucu olarak kendi varlığının nesnel koşullarından kopartılmış olması durumunda karşı karşıya gelir. Ancak bundan sonradır ki, bizzat bu *koşulları* satın alma olanağı da doğar. Örneğin lonca koşulları altında, bizzat loncanın parası, zanaat-ustasının parası olmayan, tek başına para, işçileri çalıştırmak için tezgah satın alamaz; bir işçinin kullanabileceği tezgah sayısını belirleyen kurallar vardır, vb.. Kısacası, alet, canlı emekle hâlâ o denli içiçedir ve canlı emeğin kendi mülkü olarak görünür ki, gerçek anlamda dolaşıma girmez. Para-servetin sermaye durumuna gelmesini sağlayan, bir yanda özgür emekçilerin bulunması, ve ikincisi şimdi nesnel olarak yoksunlaşmış olan yığınların eskiden ***şu ya da bu biçimde** mülkü* olmuş bulunan, ama artık serbest ve satılabilir olan geçim araçlarının ve malzemelerin vb. bulunmasıdır. Ama sermaye, emeğin öteki koşulunu —belirli bir zanaat hüneri, çalışma aracı olarak aleti, vb.—, sermayenin bu hazırlık ya da ilk döneminde *hazır bulur;* bu kısmen kentsel lonca sisteminin, kısmen de ev sanayisinin ya da tarımın tamamlayıcısı olarak varolan sanayinin sonucudur. Tarihsel süreç sermayenin sonucu değil, onun önkoşuludur. Bu süreç sayesinde kapitalist, bir toprak mülkiyeti (ya da genel olarak mülkiyet) ile emek arasına (tarihsel) aracı kişi olarak girer. Tarihte kapitalist ile emekçinin birlikteliği vb. ||12| yolundaki duygusal yanılgılara yer yoktur; ne de

sermaye kavramının gelişmesinde böyle bir yanılgıdan eser vardır. İtalyan kentlerinde olduğu gibi, *manüfaktür* şurada burada, çok farklı bir döneme ait bir çerçeve içersinde, yerel olarak, loncalarla *yanyana* gelişebilir. Ama bir dönemin evrensel olarak egemen biçimi olacaksa, sermayenin koşulları salt yerel olarak değil, geniş bir ölçekte gelişmelidir. (Loncaların dağılmaları sırasında bireysel lonca ustalarının sanayi kapitalistleri haline gelmeleri olasılığı buna engel değildir; ama olgunun doğası gereği bu çok ender olur. Kapitalist ile işçinin ortaya çıktığı yerde, tüm lonca sistemi zanaat-ustası ve kalfası genel olarak yokolurlar.)

Ama açıktır ki —ve halen incelemekte olduğumuz tarihsel dönemin daha yakından tahlil edilmesinin de gösterdiği gibi— eski üretim tarzlarının ve emekçinin, emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişki biçimlerinin *çözülme dönemi, aynı zamanda,* bir yandan *para-servetin* belirli bir ölçüde gelişmiş bulunduğu, öte yandan ise bu çözülmeyi hızlandıran koşullarm yardımıyla hızla büyüdüğü ve genişlediği bir dönemdir de. Nasıl ki para-servet bu çözülmenin etkenlerinden biriyse, bu çözülme de onun sermaye haline gelmesinin koşuludur. Ama *salt para-servetin varlığı,* kendi payma bir tür **üstünlük** elde etmiş olsa bile, bu *çözülmenin sermaye ile sonuçlanması* için yeterli değildir. Yeterli olsaydı, eski Roma, Bizans vb. tarihlerini özgür emek ve sermaye ile sonuçlandırmış olurlar, ya da daha doğrusu yeni bir tarihe geçmiş olurlardı. Çünkü oralarda da eski mülkiyet ilişkilerinin çözülmesi, para-servetin —ticaretin, vb.— gelişmesine bağlıydı. Ama bu çözülme, sanayiye götürme yerine, gerçekte, kırın kent üzerinde egemenliğine götürdü. *Sermayenin ilk oluşumu,* çoğu kez sanıldığı gibi, yaşam araçlarının, emek aletlerinin ve hammaddelerin, kısacası topraktan kopmuş ve insan emeği ile kaynaşmış olan emeğin *nesnel* koşullarının birikimiyle olmaz.* Sermaye emeğin nesnel koşullarını yaratmaz. Sermayenin *ilkel oluşumu,* salt eski bir üretim biçiminin çözülüşünün tarihsel sürecinin *para-servet* biçiminde varolan değere, bir yandan emeğin nesnel koşullarını *satınalma,* öte yandan da artık özgür olan emekçilerin canlı emeğini para karşılığında değişme olanağını sağlamasıyla gerçekleşir. Bütün bu etkenler vardır;

* Bir yandan, sermayenin, sermaye olarak varolmak üzere, istihdam etmesi gereken emekçilerin, bu emekçiler sanki onun "ol!" emrini bekliyormuş gibi, ilkin sermayenin birikimi ile yaratılmaları, hayata getirilmeleri gerekir deyip, öte yandan da, sermaye yabancı emek olmaksızın birikim yapamaz, olsa olsa kendi öz emeğini biriktirebilir, yani kendisi *sermaye-olmayan* ve *para-olmayan* biçimde olabilir; çünkü emek, sermaye varolmazdan önce, kendisini ancak zanaat emeği, küçük tarım vb. biçimleri içersinde, kısacası hiç ya da pek az birikime, yalnızca küçük bir *surplus product*'a [artı-ürüne —ç.] olanak tanıyan ve onun da çoğunu yiyip bitiren biçimler içersinde gerçekleşebilir demenin ne kadar saçma bir döngü olduğu ilk bakışta görülür. Bu birikim kavramını ilerde daha yakından inceleyeceğiz. [*Marx'ın notu.*]

bunları ayrıştıran tarihsel bir süreç, bir çözüşme sürecidir, **ve paranın** *sermaye* haline gelmesini sağlayan da budur. Bunda paranın **kendisinin** de bir payı varsa, bu ancak onun kendisinin de çok güçlü bir çözücü etmen olarak sürece girmesi ve böylelikle nesnel varlığı olmayan, *soyup soğana çevrilmiş, özgür emekçilerin* yaratılmasına katkıda bulunması ölçüsünde olur; bu kuşkusuz onların varlıklarının *nesnel* koşullarının *yaratılmasıyla* değil, tersine, bu aynı koşullardan ayrılmalarının hızlandırılmasıyla, yani bütün mülklerini sürekli daha hızlı yitirişlerinin hızlandırılmasıyla olur. Örneğin, İngiliz büyük toprak sahipleri, toprağın **artı-ürününü** onlarla birlikte tüketen *retainers*'a* yolverdiklerinde; sonra kiracıları, küçük köylüleri sürüp çıkardıklarında, vb., birincisi, *emek pazarına* çifte anlamda özgür olan bir canlı emek-gücü yığını sürülmüş oldu: eski koruyuculuk, serflik ve angarya ilişkilerinden özgür ve ikincisi, her türlü maldan ve her türlü gerçek ve nesnel varlık biçiminden, her türlü *mülkiyetten* özgür; ya emek-gücünü satmaya boyun bükecek, ya da dilencilik, serserilik, haydutluk yapmak zorunda kalacaktı. Tarih belgeleri bunların ilkin dilencilik, serserilik ve suç yolunu denediklerini, ama darağacı, pranga ve kırbaçla bu yoldan çıkartılıp emek pazarına giden dar yola sokulduklarını gösteriyor; böylelikle *hükümetler, f. i.*** Henry VII, VIII, vb., tarihsel çözüşme sürecinin koşulları ve sermayenin varoluş koşullarının yaratıcıları olarak ortaya çıkıyorlar.[117] Öte yandan, eskiden beyler ve onların *retainers*'ı tarafından tüketilen geçim araçları, şimdi para ile satın alınabilir duruma gelmişlerdi ve para, **bunlar aracılığıyla** emek satın almak için, bunları satın almak istiyordu. Para bu geçim araçlarını ne *yaratmış*, ne de *biriktirmişti*. Para aracılığı ile tüketilmeden ve yeniden-üretilmeden önce de bunlar vardı, tüketiliyorlar ve yeniden-üretiliyorlardı. Tek değişiklik, bu geçim araçlarının şimdi *değişim-pazarına* sürülmüş olmalarıydı. Şimdi artık *retainers*'ın vb. ağızlarıyla olan doğrudan bağlarından kopartılmışlar ve kullanım-değerlerinden değişim-değerlerine dönüştürülmüşler, böylelikle para-servetin nüfuz ||13| alanına ve egemenliğine girmişlerdi. Aynı şey, çalışma aletleri için de geçerlidir. Para-servet, iplik çıkrığını ve dokuma tezgahını ne icat etmiş, ne de imal etmiştir. Ama iplikçiler ve dokumacılar topraklarından bir kez kopartıldıktan sonra, kendileri, çıkrıkları ve tezgahlarıyla birlikte, para-servetin egemenliği altına girmişlerdir, vb.. *Sermayeye özgü olan yalnızca, kol ve alet yığınlarını olduğu gibi birleştirmektir. Bunları kendi egemenliği altında biraraya getirir. Bu, onun gerçek toplama biçimidir;* emekçileri aletleriyle bir-

* Kahya, uşak vb. gibi malikane hizmetkarları.

** *For instance:* örneğin.

117 F. M. Eden, *The State of the Poor*, Londra 1797, c. I, s. 75-76, 79, 82-83, 87, 94-121., ayrıca bkz: John Wade, *History*, etc., s. 22-54.

likte belirli noktalarda toplar. Sermaye birikimi denilen şeye gelince, bunun üzerinde daha derinlemesine durulmalı. Kuşkusuz, —tüccar serveti olarak— para-servet, eski üretim ilişkilerinin çözülmesini hızlandırmaya katkısı olmuş ve, A. Smith'in daha önce güçlü bir biçimde açıkladığı gibi,[118] toprak sahibine, örneğin, kendi ürünlerini, büyük ölçüde zenginliğinin ölçüsü kabul edilen ve tüketimini paylaştığı *retainer*'larla birlikte boşa harcamak yerine, tahılını, sürülerini vb. ithal edilen kullanım-değerleri ile değişme olanağı sağlamıştır. Onun için, para-servet, onun gelirinin *değişim-değerine* daha büyük bir önem kazandırmıştır. Bu henüz pek örtük bir biçimde de olsa, zaten yarı-kapitalist hale gelmiş olan kiracıları için de geçerliydi. Tüccar topluluğu biçiminde varolan *para* tarafından desteklenen değişim-değerindeki gelişme, amacı esas olarak doğrudan kullanım-değeri olan üretimi ve böyle bir üretime tekabül eden mülkiyet biçimlerini —emeğin kendi nesnel koşullarıyla olan ilişkilerini— çözüştürür, böylelikle bir *emek-pazarı* (kuşkusuz, köle pazarıyla karıştırılmamalı) yaratılmasına bir dürtü kazandırır. Bununla birlikte, paranın bu etkisi bile, ancak, sermayeye ve ücretli emeğe *değil* de, emeğin loncalar vb. içersinde örgütlenmesine dayanan *kentsel zanaatların sürekli etkinliği ve çalışanların* varolması koşuluyla olanaklıdır. Kısmen tarımsal ürünlerin kentlere vb. daha büyük miktarlarda satılmasının sonucu olan tarımsal ilerlemeye eski toprak mülkiyeti ilişkileri nasıl *dar* geldilerse, loncaların da bir o kadar dar geldikleri üretim araçlarını yaratan, bizzat kentsel emek olmuştur. Örneğin 16. yüzyılda dolaşımdaki metaları olduğu kadar, parayı da artırmış, yeni gereksinimler yaratmış ve, böylelikle, yerli ürünlerin değişim-değerlerini yükseltmiş vb., fiyatları yükseltmiş vb. olan öteki durumlar, eski üretim ilişkilerinin çözülmesine yardımcı olmuş, emekçinin ya da çalışabilir durumdaki emekçi-olmayanın kendi yeniden-üretiminin nesnel koşullarından ayrılışını hızlandırmış ve böylelikle paranın sermaye haline dönüşünü geliştirmiştir. Bunun içindir ki sermayenin *ilkel oluşumunu, üretimin nesnel koşullarının* —geçim araçları, hammaddeler, aletler— toplanması ve yaratılması olarak ve ayrıca bu koşullardan *yoksun bırakılmış* olan emekçiye bunların sunulması olarak anlamaktan daha saçma bir şey olamaz. Tersine, para-servet, çalışabilir durumdaki bireylerin emek-güçlerinin bu koşullardan *yoksun bırakılmalarına* kısmen yardımcı olur. Oysa, öte yandan, bu süreç, kısmen para-servetin yardımı olmadan farklı bir gelişme gösterir. Bu fark, belirli bir düzeye erişince, para-servet artık özgürleşmiş olan yaşamın nesnel koşulları ile aynı biçimde özgürleşmiş, ama aynı zamanda da, *bütün bağlardan kurtarılmış* canlı emek-gücünün arasına

[118] Smith, *An Inquiry*, c. III, kitap 3, bölüm IV, ayrıca bkz: *MEGA*, I/3, s. 482-483.

aracı olarak girebilmiş ve bunlardan biriyle ötekini satın alabilmiştir. *Bizzat para-servetin* sermayeye dönüşmeden önceki *oluşumuna* gelince: bu, burjuva ekonomisinin tarih-öncesinden devralınmıştır. Tefecilik, ticaret, kentler ve bunlarla birlikte ortaya çıkan devlet maliyesi bunda başlıca rolü oynarlar. Daha küçük ölçekte olsa bile, kiracı çiftçinin, köylülerin, vb. yaptıkları **para-yığma** da öyle. Ticaret, her yerde ticaretin bir aracı olan değişimin ve değişim-değerinin gelişmesi için bir aracıdır; ya da değişim-değerinin aktarımı ticaret olarak adlandırılır — çünkü dolaşım, nasıl ki, ticarette bağımsız bir varlık kazanırsa, para da tüccar topluluğunda aynı şeyi kazanır. Değişimin ve değişim-değerinin gelişmesinin, hem emeğin kendi varlık koşulları içersindeki mülkiyet ilişkilerinde, ve hem de üretimin nesnel koşullarının bir parçası olarak emeğin kendisinde bir çözüşme meydana getirdiğini görebiliriz. Bütün bunlar hem kullanım-değerinin ve doğrudan tüketime yönelik üretimin, ve hem de üretimin doğrudan bir önkoşulu olarak hâlâ varolan gerçek bir topluluğun egemen bulunduğunu gösteren ilişkilerdir. Değişim-değerine dayanan üretim ve bu değişim-değerlerinin değişimine dayanan bir topluluk, ve emeğin de servetin genel koşulu olması, bütün bunlar, emeğin kendi nesnel koşullarından ayrılmasını öngörürler ve bu ayrılmayı yaratırlar. Daha önce para konusundaki bölümde görmüş olduğumuz gibi, değişim için yapılan üretimin ve değişime dayanan topluluğun, mülkiyeti yalnızca *emekten* çıkan bir şey olarak ve kişinin kendi emeğinin ürünü üzerinde özel mülkiyete sahip oluşunu da, bir önkoşul olarak koymasına karşın, bu görünüm aldatıcıdır. Eşdeğerlerin değişimi olur, (ama bu, yalnızca) *değişim görüntüsü altında, değişim olmaksızın* başkalarının emeğine elkonulmasına dayanan üretimin yüzeydeki görünümüdür. Bu değişim sistemi, bu sistemin temeli olan *sermayeye* dayanır, ve bunu sermayeden ayrı olarak, yüzeyde kendini gösterdiği gibi, *bağımsız* bir sistem biçiminde alınırsa, bu ancak salt *görüntü* olur, ama *zorunlu bir görüntü.* Bunun içindir ki, değişim-değerleri sisteminin —emekle ölçülen eşdeğerlerin değişiminin—, *başkalarının emeğine değişim olmaksızın elkonulmasına,* emek ile mülkiyetin tamamıyla ayrılmasına dönüşmesinde, ya da daha doğrusu bu elkoymanın kendi gizli arka-planı olarak görünmesinde artık şaşacak bir şey yoktur. Gerçekte, değişim-değerinin ve değişim-değerleri üreten üretimin egemen olması, ||14| yabancı emek-gücünün kendisinin bir değişim-değeri olmasını *öngörür.* Yani, canlı emek-gücünün kendi nesnel koşullarından ayrılmasını, bunlara karşı —ya da kendi nesnelliğine karşı— başkasının mülkü olarak, tek sözcükle *sermaye* olarak davranmasını öngörür. Emeğin özgürleşme süreci, altın çağını, yalnızca feodalizmin çöktüğü, ama —14. yüzyılda ve 15. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de olduğu gibi— hâlâ iç kavgalara sahne olduğu

dönemlerde yaşamıştır. Emeğin kendi nesnel koşullarıyla bir kez daha kendi mülkü olarak ilişki kurabilmesi için, özel değişimin yerini bir başka sistemin alması gerekir, çünkü görmüş olduğumuz gibi, özel değişim nesneleştirilmiş emeğin emek-gücüyle değişimini ve böylelikle de canlı emeğe değişim olmaksızın elkonulmasını öngörmektedir. Tarihsel bakımdan, paranın sermaye haline gelmesi, çok basit ve açık yollardan olmaktadır; *örneğin tüccar,* iplikçiliği ve dokumacılığı tarıma ek bir uğraş olarak yapmış olan iplikçiyi ve dokumacıyı, kendi hesabına çalıştırır ve onların bu yan uğraşını baş uğraşları haline getirir; ama bundan böyle de, onları kendi denetimine alır ve ücretli emekçiler olarak kendi buyruğu altına sokar. Bir sonraki adım, onları kendi evlerinden ayırmak ve bir işevinin çatısı altında toplamaktır. Bu basit süreç içersinde, tüccarın dokumacı ya da iplikçi için ne hammadde, ne alet, ne de geçim araçları sağlamadığı açıktır. Yaptığı tek şey, bunların satışını yavaş yavaş, alıcıya, tüccara bağımlı duruma getirerek, ve böylece giderek salt onun *için* ve onun *sayesinde* üretim yapar duruma geldikleri bir tip emekle sınırlandırmak olmuştur. Başlangıçta, onların emeklerini, yalnızca onların ürünlerini satın alarak satın almıştır; bunları değişim-değerinin üretimi ile sınırlar sınırlamaz, ve böylece onlar doğrudan *değişim-değerleri* üretmek ve yaşamlarını sürdürmek için emeklerini tamamıyla para ile değişmek zorunda kalır kalmaz, tüccarın egemenliği altına girerler; ve ensonu ona ürünlerini *sattıkları* görünümü de ortadan kalkar. Tüccar onların emeklerini satın alır ve ilkin bunların ürün üzerindeki mülkiyetlerini, çok geçmeden de aletler üzerindeki mülkiyetini çeker alır, ya da kendi üretim maliyetlerini azaltmak için bunun onlarda *görünüşte mülkiyet* olarak kalmasına izin verir. Sermayenin ilkin dağınık ya da *yerel olarak,* eski üretim tarzlarının yanında ortaya çıktığı, ama giderek bunları parçaladığı ilk tarihsel biçim, sözcüğün gerçek anlamıyla *manüfaktürdür* (henüz fabrika değil). Bu, ihracata yönelik yığınsal üretimin olduğu yerlerde ortaya çıkar — örneğin *büyük bir deniz ve kara ticareti temeli* üzerinde, İtalyan kentlerinde, Konstantinopl'da, Flemenk, Hollanda kentlerinde, Barselona gibi bazı İspanyol kentlerinde vb. gibi ticaret merkezlerinde. Manüfaktür, başlangıçta, *kentsel* denilen *zanaatları* değil, *kırsal yan uğraşları,* iplikçiliği ve dokumacılığı, zanaat ustalığını, teknik eğitimi en az gerektiren uğraşı ele geçirir. Manüfaktürün bir *ihraç* pazarı için temel bulduğu ve üretimin, sanki *doğası gereği,* değişim-değerine —yani gemi yapımı da dahil olmak üzere gemiciliğe doğrudan bağlı olan manüfaktürlere— yöneldiği bu büyük ticaret merkezleri dışında, manüfaktür, ilkin kentlerde değil, kırda, loncaların bulunmadığı köylerde vb. kurulur. Kırsal yan uğraşlar, manüfaktürler için geniş bir temel oluşturur, oysa kentsel zanaatları fabrika biçiminde yürütmek için üretimde büyük ölçüde bir

ilerleme gerekir. Camcılık, metal işleri, hızar atelyeleri, vb. gibi daha baştan daha büyük bir emek-gücü yoğunlaşması gerektiren, daha çok doğal güç kullanan ve hem yığınsal üretim ve hem de üretim araçlarında bir yoğunlaşma gerektiren vb. üretim dallarında da aynı şey geçerlidir. Kâğıtçılıkta da vb. böyle. Öteki ilk tarihsel biçimler, öte yandan kiracı çiftçinin ortaya çıkışı ve tarımsal nüfusun özgür gündelikçiler haline gelişidir. Bu dönüşümün sonal sonuçlarına ve en saf biçimlerine ulaştığı en son yer kır olsa bile, en önce orada başlar. Gerçek anlamda kentsel zanaatların ötesine hiçbir zaman geçememiş olan klasik antikite, bu yüzden büyük sanayiye hiçbir zaman ulaşamadı. Çünkü bunun ilk önkoşulu, kırın tamamının kullanım-değerlerinin değil, değişim-değerlerinin üretimi ile uğraşmasıdır. Camcılık, kâğıtçılık, demir işleri, vb., lonca ilkelerine dayanılarak yürütülemez. Bunlar yığınsal üretimi, satışın genel bir pazara yapılmasını, girişimcinin *para-servete* sahip bulunmasını gerektirirler. Öznel ve nesnel koşulları yaratan girişimci değildir; ama eski mülkiyet ve üretim ilişkileri bağrında bu koşullar biraraya getirilemezler. — Serflik ilişkilerinin çözülmesi ve manüfaktürün çıkışı, bütün üretim dallarını giderek sermaye ile işletilen dallar haline getirir. — Kentlerin kendileri de, lonca sisteminin dışında kalan gündelikçilerde, hünersiz işçilerde, vb., gerçek ücretli emeğin oluşması için bir öğe içerirler.

||15| Öyleyse görüyoruz ki, paranın sermayeye dönüşmesi, emeğin nesnel koşullarını emekçiden ayıran ve onları emekçiden bağımsız kılan tarihsel bir süreci öngerektirmektedir. Ne var ki, sermayenin etkisi ve onun süreçlerinin etkisi bir kez varoldu mu, bunlar tüm üretimi egemenliği altına alırlar ve emek ile mülkiyeti, emek ile emeğin nesnel koşullarını, her yerde, birbirlerinden ayırırlar ve hızlandırırlar. Sermayenin, emeğe karşıt görün*mediği* biçimler içersinde —*küçük sermaye*, ve eski üretim tarzlarıyla (ya da sermaye temeli üzerinde bunların yenilenmesi ile) bizzat sermayenin klasik, buna uygun üretim biçimi arasında kalan ara ya da melez türleri içersinde— zanaatçı emeğini, küçük toprak mülkiyetine dayanan emeği vb., bizzat kendisiyle birlikte nasıl yok ettiğini, daha sonraki gelişmeler gösterecektir.

Sermayenin ortaya çıkması için gerekli olan tek birikim, *para-servet* birikimidir, ki tek başma alındığında, hiçbir biçimde üretken değildir, yalnızca dolaşımdan doğar ve yalnızca dolaşıma aittir. Sermaye, bütün kırsal yan uğraşları yok ederek, yani herkes için eğirerek ve dokuyarak, herkesi giydirerek vb., kısacası, daha önce doğrudan kullanım-değerleri olarak üretilmiş bulunan metaları değişim-değerleri haline getirerek, kendisine derhal bir içpazar yaratır. Bu süreç, toprak ve üretim koşulları mülkiyeti ile (bu serflik biçiminde olsa da) emekçilerin

ayrılmalarının kendiliğinden ortaya çıkan sonucudur.

Kentsel zanaatların esas olarak değişime ve değişim-değerlerinin yaratılmasına dayanmasına karşın, üretimin başlıca ve doğrudan amacı, *zenginleşme* ya da *değişim-değeri olarak değişim-değeri* değil, *zanaatçı olarak, zanaat-ustası olarak* varolmak, dolayısıyla da kullanım-değeridir. Öyleyse her zaman, üretim verili bir tüketime, arz talebe tabidir ve genişlemesi yavaş olur.

Demek ki, kapitalistlerin ve ücretli emekçilerin üretimi, sermayenin değerini artırma sürecinin başlıca bir ürünüdür. Yalnızca üretilen nesneler üzerinde duran sıradan iktisat, bunu tamamıyla unutuyor. Mademki, bu süreç, nesnelleşmiş emeği, aynı zamanda, emekçinin *nesnelliği-olmayan*, emekçiye karşıt bir öznelliğin nesnelliği, kendisine yabancı bir iradenin *mülkiyeti* olarak koymaktadır, öyleyse sermaye aynı zamanda zorunlu olarak *bir kapitalisttir* ve bazı sosyalistlerin, kapitalistlere değil, sermayeye gereksinim vardır yolundaki düşünceleri tamamıyla yanlıştır. Sermaye kavramı, emeğin nesnel koşullarının —ve bunlar onun kendi ürünleridir— emek karşısında bir *kişilik* kazanmaları, ya da aynı şey demek olan, bunların emekçilerinkinden ayrı bir kişiliğin mülkü olarak bulunmaları demektir. Sermaye kavramında kapitalist de vardır. Bununla birlikte bu yanlış, örneğin klasik antikitede *sermaye*den ve Romalı ve Yunan kapitalistlerden sözeden bütün filologlarınkinden hiç de daha büyük değildir. Bu, Roma'da ve Yunan'da, emeğin *özgür* olduğunu söylemenin bir başka yoludur ki, bu baylar, hiç de böyle bir iddiada bulunmuyorlar. Amerika'daki plantasyon sahiplerini şimdi artık kapitalistler diye adlandırıyorsak ve bunlar gerçekten de öyle *iseler*, bu, onların özgür emeğe dayanan bir dünya pazarı içersinde kural-dışı olarak varolmalarındandır. Antikitede raslanmayan sermaye sözcüğü alındığında* Orta Asya steplerinde sürüleriyle birlikte dolaşan göçebeler en büyük kapitalistler olurlardı, çünkü sermaye sözcüğünün özgün anlamı da vardır. Bu yüzden, Güney Fransa'da çok görülen *metairie*** anlaşmaları, sermaye kıtlığı yüzünden, hâlâ, istisnai olarak *"bail de bestes à cheptel"****[120] diye adlandırılır. Latinceyi kötü kullanacak olursak, bizim kapitalistler ya da *Capitales Homines, "qui*

* Yunanlılarda αρχεια sözcüğü, *principals summa reicreditae* karşılığı kullanılıyor olsa bile.[119] [*Marx'ın notu.*]

[119] Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carlo Dufresne Domino Du Cange cum supplementis integris Monarchorum Ordinis S. Benedicti D. P. Carpenterii adelungii, aliorum, suisque digessit G. A. L. Henschel. Parisıis 1842, Tomus Secundus, s. 139.

** Ortakçılık.

*** Davar kiralama anlaşması.

[120] *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, etc., Tomus Secundum, s. 139 vide supra, 2. *Capitale, Debitae pecuniae capu.*

debent censum de capite"ler*[121] olurlardı.

Para kavramının tanımında karşılaşılmayan **güçlükler, sermaye** kavramının tanımında görülürler; sermaye esas olarak bir ***kapitalisttir;*** ama aynı zamanda, genel olarak üretim, kapitalistin varlığında ondan çok ayrı bir öğe olarak, *sermayedir.* Böylece, daha sonra göreceğiz ki, sermaye tanımı, bu tanımın parçası olduğu görünmeyen pek çok şeyi kapsamaktadır. Örneğin sermaye ödünç verilir, biriktirilir, vb.. Bütün bu ilişkilerde, sermayenin salt bir nesne olduğu ve içerdiği malzeme ile tamamıyla çakıştığı görülür. Ama daha sonraki gelişmeler bunu ve öteki sorunları açıklığa kavuşturacaktır. Geçerken şu eğlenceli gözlemi belirtelim: Bütün mecazi sözlere mistik bir anlam veren övülesi Adam Müller, günlük yaşamda, ölü sermayeden ayrı olarak *canlı sermaye* olduğunu da duymuş ve buna teosofik bir anlam vermeye kalkışmıştır.[122] Kral Aethelstan bu konuda ona bir ders verebilirdi: *Reddam de meo proprio decimas Deo tam in Vivente Capitale quam in mortuis fructuis terrae.***[123] Para aynı öz içersinde hep aynı biçimi korur, ve bu yüzden de onu bir nesne olarak kavramak daha kolaydır. Ama aynı şey, metayı, parayı vb. sermayeyi ya da geliri vb. temsil edebilir. Böylece iktisatçılar bile paranın elle tutulur bir şey olmadığını, aynı şeyin kah sermaye kapsamına, kah bir başka ve karşıt bir şeyin kapsamına girebileceğini, ve duruma göre sermaye *olacağını ya da olmayacağını* kabul ederler. Bunun bir *ilişki* olduğu, ve *ancak bir üretim ilişkisi olabileceği açıktır.*

||16| Sermayenin gerçek niteliğinin, ancak *ikinci devrenin sonunda* ortaya çıktığını gördük. Şimdi incelemek zorunda olduğumuz şey, bu *devrenin* kendisi, ya da *sermayenin devridir.* Başlangıçta dolaşımın dışında üretimin ve üretimin dışında dolaşımın bulunduğu görüldü. Sermayenin devresi —dolaşım, sermayenin dolaşımı olarak ele alındığında— her iki uğrağı da kapsar. Burada üretim, devrenin son ve başlangıç noktası gibi görünür ve *vice versa.**** Dolaşımın bağımsızlığı burada, tıpkı üretimin dışmda bulunuşu gibi, salt bir görüntüdür.

* Davar vergisi ödemek zorunda olanlar.

[121] *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis,* etc., Tomus Secundum, s. 141-142.

[122] Adam H. Müller, *Die Elemente der Staatskunst* etc. Erster Theil, Berlin 1809, s. 226-241.

** "Malımın onda-birini Tanrıya vereceğim, hem canlı davar olarak, hem de toprağın ölü meyveleri olarak."

[123] *Glossarium,* etc., Tomus Secundus, s. 140.

*** Bunun tersi. –ç.

ISBN 978-975-7399-80-3

THG
0742446
BFS

9 789757 399803